

2025

№ 2

ISSN 3060-527X

TA'LIMDA ISTIQBOLLI IZLANISHLAR.

XALQARO ILMIY METODIK JURNAL
МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
INTERNATIONAL SCIENTIFIC METHODOLOGICAL JOURNAL

**TA'LIMDA ISTIQBOLLI
IZLANISHLAR**

Xalqaro ilmiy-metodik jurnal

**ПЕРСПЕКТИВНЫЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБРАЗОВАНИИ**

Международный научно-методический
журнал

**PROSPECTIVE RESEARCH IN
EDUCATION**

International scientific methodological journal

№ 2-son, 2025-yil

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi OAK Rayosatining 2024 - yil 7 - iyundagi 355-son qarori bilan pedagogika va psixologiya fanlari bo'yicha dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo'lgan zaruriy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

BOSH MUHARRIR:

Tilavov Muxtor Hasan o'g'li
Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

TAHRIRIYAT KENGASHI A'ZOLARI

Кулешов Валерий Владимирович - pedagogika fanlari doktori, professor Rossiya Fanlar akademiyasining akademigi (Ukraina).

Andriyenko Yelena Vasilyevna - pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Fizika, matematika, axborot va texnologiya ta'limi instituti, Novosibirsk, Rossiya).

Romm Tatyana Aleksandrovna - pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Tarix, gumanitar va ijtimoiy ta'lim instituti, Novosibirsk, Rossiya).

Eko Sri Margianti - Gunadarma universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Indoneziya).

Xamidov Obidjon Xafizovich - Buxoro davlat universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor.

Zaripov Lochin Rustamovich - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor (O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy ta'limni rivojlantirish ilmiy-tadqiqot markazi, O'quv-uslubiy faoliyatni takomillashtirish boshqarma boshlig'i).

Nazarov Akmal Mardonovich - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor (Buxoro davlat universiteti "Psixologiya" kafedrasini mudiri).

Saidov Azamat Ismoilovich - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor (Samarqand davlat chet tillar instituti magistratura bo'limi boshlig'i).

Qodirov Azizjon Anvarovich - iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dotsent (Buxoro davlat universiteti Tabiiy fanlar va agrobiotexnologiya fakulteti dekani).

Davlatov Suxrob Sayitjonovich - iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (Buxoro davlat universiteti O'quv-uslubiy departament boshlig'i).

Adizov Bobir Baxtiyorovich - iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (Buxoro davlat universiteti Moliyalashtirish, iqtisodiy rivojlantirishni rejalashtirish departamenti boshlig'i).

Paxrutdinov Shukriddin Ilyosovich - siyosiy fanlar doktori, professor. Oriental universitetining "Iqtisodiyot va turizm" kafedrasini professori.

Akramova Shaxnoza Abrorovna - pedagogika fanlari nomzodi, professor (O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti, Harbiy-vatanparvarlik, ma'naviy-ma'rifiy tarbiya va yoshlar bilan ijtimoiy ishlash kafedrasini boshlig'i, podpolkovnik).

Mamanazarova Nargiza Komildjanovna - pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent. Oriental universitetining "Iqtisodiyot va turizm" kafedrasini professori.

Ostanov Shuhrat Sharifovich - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti psixologiya kafedrasini dotsenti).

Rustamov Shavkat Shuhrat o'g'li - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Psixologiya" kafedrasini dotsenti).

Dilova Nargiza Gaybullayevna - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor (Buxoro davlat universiteti Kengash kotibi).

Olimov Shirinboy Sharofovich - pedagogika fanlari doktori, professor (Buxoro davlat universiteti Pedagogika kafedrasini mudiri).

Hamroyev Alijon Ro'ziqulovich - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor (Buxoro davlat universiteti Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrasini mudiri).

G'ofurov Azizbek Umarjonovich - psixologiya fanlari doktori (DSc), dotsent, (Farg'ona davlat universiteti Magistratura bo'limi boshlig'i).

Imatova Dilafruz Tuymuratovna - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Psixologiya" kafedrasini dotsenti).

Ataboyev Nozimjon Bobojon o'g'li - filologiya fanlari doktori, professor (Buxoro davlat universiteti xorijiy tillar fakulteti dekani).

Atayeva Mexriniso Farxodovna - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Geliofizika, qayta tiklanuvchi energiya manbaalari va elektronika kafedrasini dotsenti).

Xotamov Shuxrat Nosirovich - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Harbiy texnik instituti Gumanitar va ijtimoiy fanlar kafedrasini dotsenti).

Turdiyev Bexruz Sobirovich - falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Yurisprudensiya, ijtimoiy-siyosiy fanlar kafedrasini dotsenti).

Fayziyeva Umida Asadovna - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Inson resurslarini boshqarish departamenti boshlig'i).

Muxlisov Sodiqjon Saidjonovich - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Axborot tizimlari va raqamli texnologiyalar kafedrasini dotsenti).

Axmadoy Nazirjon Rahmat o'g'li - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Psixologiya" kafedrasini katta o'qituvchisi).

Uzoqov Asliddin Mexritdinovich - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (Buxoro davlat pedagogika instituti Harbiy ta'lim fakulteti boshlig'ining o'quv ishlari bo'yicha o'rinbosari).

Ataxojayeva Shaxlo Anvarovna - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (University of Business and Science Oliy ta'lim muassasasi "Ilmiy tadqiqot, innovatsiyalar, ilmiy pedagogik kadrlar tayyorlash bo'limi" boshlig'i).

Mas'ul kotib:

Dehqonboyev Shohjahon Oybek o'g'li - Buxoro davlat universiteti Psixologiya kafedrasini o'qituvchisi

EDITOR-IN-CHIEF:

Tilavov Mukhtor Hasan o'g'li

Doctor of Philosophy in Psychology (PhD),
associate docent

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

Kuleshov Valeriy Vladimirovich – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Academician of the Russian Academy of Sciences (Ukraine).

Andrienko Yelena Vasilyevna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Novosibirsk State Pedagogical University, Institute of Physics, Mathematics, Information, and Technology Education, Novosibirsk, Russia).

Romm Tatyana Aleksandrovna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Novosibirsk State Pedagogical University, Institute of History, Humanities, and Social Education, Novosibirsk, Russia).

Eko Sri Margianti – Rector of the Gunadarma University, Doctor of Economic Sciences, Professor (Indonesia).

Khamidov Obidjon Khafizovich – Rector of Bukhara State University, Doctor of Economic Sciences, Professor.

Zaripov Lachin Rustamovich – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor (Scientific-Research Center for the Development of Higher Education under the Ministry of Higher Education, Science, and Innovations of the Republic of Uzbekistan).

Nazarov Akmal Mardonovich – Doctor of Psychology (DSc), Professor (Head of the Department of Psychology, Bukhara State University).

Saidov Azamat Ismoilovich – Doctor of Psychological Sciences (DSc), Professor (Head of the Master's Department at the Samarkand State Institute of Foreign Languages).

Qodirov Azizjon Anvarovich – Doctor of Economic Sciences (DSc), Associate Professor (Dean of the Faculty of Natural Sciences and Agro-Technology at Bukhara State University).

Davlatov Suhrob Sayitjonovich – PhD in Economics, Associate Professor (Head of the Academic and Methodological Department, Bukhara State University).

Adizov Bobir Baxtiyorovich – PhD in Economics, Associate Professor (Head of the Department of Financial Management and Economic Development Planning, Bukhara State University).

Rakhutdinov Shukriddin Ilyosovich – Doctor of Political Sciences, Professor (Professor of the “Economics and Tourism” Department at the Oriental University).

Akramova Shakhnoza Abrorovna – Candidate of Pedagogical Sciences, Professor (Head of the Department of Military-Patriotic, Spiritual-Educational Education, and Social Work with Youth at the University of Public Safety of the Republic of Uzbekistan).

Mamanazarova Nargiza Komildjanovna – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Associate Professor. Professor at the “Economics and Tourism” Department at Oriental University.

Ostanov Shuhrat Sharifovich – PhD in Psychology (Associate Professor at the Psychology Department of Bukhara State University).

Rustamov Shavkat Shuhrat o'g'li – PhD in Psychology (Associate Professor at the Psychology Department of Bukhara State University).

Dilova Nargiza Gaybullayevna – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor (Secretary of the Council of Bukhara State University).

Olimov Shirinboy Sharofovich – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Head of the Pedagogy Department at Bukhara State University).

Hamroyev Alijon Roziqulovich – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor (Head of the Department of Primary Education Methodology at Bukhara State University).

G'ofurov Azizbek Umarjonovich – Doctor of Psychology (DSc), Associate Professor (Head of the Master's Program at Fergana State University).

Ismatova Dilafruz Tuymuratovna – PhD in Psychology (Associate Professor at the Psychology Department of Bukhara State University).

Ataboyev Nozimjon Bobojon o'g'li – Doctor of Philology, Professor (Dean of the Faculty of Foreign Languages at Bukhara State University).

Atayeva Mexriniso Farxodovna – PhD in Pedagogical Sciences (Associate Professor at the Department of Geophysics, Renewable Energy Sources, and Electronics at Bukhara State University).

Xotamov Shuxrat Nasirovich – PhD in Pedagogical Sciences (Associate Professor at the Department of Humanities and Social Sciences at the Military Technical Institute of the National Guard of the Republic of Uzbekistan).

Turdiyev Behruz Sobirovich – Doctor of Philosophy (PhD) (Associate Professor at the Department of Jurisprudence and Social-Political Sciences at Bukhara State University).

Fayziyeva Umida Asadovna – PhD in Pedagogical Sciences (Associate Professor, Head of the Department of Human Resources Management at Bukhara State University).

Muxlisov Sodiqjon Saidjonovich – PhD in Pedagogical Sciences (Associate Professor at the Department of Information Systems and Digital Technologies at Bukhara State University).

Ahmadov Nazirjon Rahmat o'g'li – PhD in Psychology (Lecturer at the Psychology Department of Bukhara State University).

Uzokov Asliddin Mexritdinovich – PhD in Pedagogical Sciences (Associate Professor, Deputy Dean for Academic Affairs, Bukhara State Pedagogical Institute, Faculty of Military Education).

Atakhodzhayeva Shakhlo Anvarovna – PhD in Psychology (Associate Professor, Head of the Research, Innovations, and Pedagogical Staff Training Department at the University of Business and Science).

Responsible Secretary: Dehkonboyev Shohjahon Oybek o'g'li – lecturer, psychology department, Bukhara state university.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Тилавов Мухтор Хасан угли

Доктор философии по психологии (PhD), доцент

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОГО СОВЕТА:

Кулешов Валерий Владимирович – Доктор педагогических наук, профессор, академик Российской академии наук (Украина).

Андрienко Елена Васильевна – Доктор педагогических наук, профессор (Новосибирский государственный педагогический университет, Институт физики, математики, информационного и технологического образования, Новосибирск, Россия).

Ромм Татьяна Александровна – Доктор педагогических наук, профессор (Новосибирский государственный педагогический университет, Институт истории, гуманитарного и социального образования, Новосибирск, Россия).

Эко Сри Маргианти – Ректор Университета Гунадарма, доктор экономических наук, профессор (Индонезия).

Хамидов Обиджон Хафизович – Ректор Бухарского государственного университета, доктор экономических наук, профессор.

Зарипов Лачин Рустамович – Доктор педагогических наук (DSc), профессор (Научно-исследовательский центр по развитию высшего образования при Министерстве высшего образования, науки и инноваций Республики Узбекистан).

Назаров Акмал Мардонович – Доктор психологических наук (DSc), профессор (Заведующий кафедрой психологии Бухарского государственного университета).

Саидов Азамат Исмоилович – доктор психологических наук (DSc), профессор (заведующий магистратурой Самаркандского государственного института иностранных языков).

Кодиров Азизжон Анварович – Доктор экономических наук (DSc), доцент (Декан факультета естественных наук и агротехнологий Бухарского государственного университета).

Давлатов Сухроб Саиджонович – Доктор философии по экономике (PhD), доцент (Заведующий учебно-методическим отделом Бухарского государственного университета).

Адизов Бобир Бахтиёрвич – Доктор философии по экономике (PhD), доцент (Заведующий кафедрой финансового менеджмента и экономического развития Бухарского государственного университета).

Рахутдинов Шукридин Ильёсевич – Доктор политических наук, профессор (Профессор кафедры "Экономика и туризм" Восточного университета).

Акракова Шахноза Абборовна – Кандидат педагогических наук, профессор (Заведующая кафедрой военно-патриотического, духовно-образовательного воспитания и социальной работы с молодежью в Университете общественной безопасности Республики Узбекистан).

Маманазарова Наргиза Комильджановна – Доктор педагогических наук (DSc), доцент. Профессор кафедры "Экономика и туризм" Восточного университета.

Останов Шухрат Шарифович – Доктор философии по психологии (PhD), доцент кафедры психологии Бухарского государственного университета.

Рустамов Шавкат Шухрат угли – Доктор философии по психологии (PhD), доцент кафедры психологии Бухарского государственного университета.

Дилова Наргиза Гайбуллаевна – Доктор педагогических наук (DSc), профессор (Секретарь совета Бухарского государственного университета).

Олимов Ширинбой Шарофович – Доктор педагогических наук, профессор (Заведующий кафедрой педагогики Бухарского государственного университета).

Хамроев Алижон Розиккулович – Доктор педагогических наук (DSc), профессор (Заведующий кафедрой методики начального образования Бухарского государственного университета).

Гофуров Азизбек Умаржонович – Доктор психологии (DSc), доцент (Заведующий магистратурой Ферганского государственного университета).

Исмазова Дилафруз Туймуратовна – Доктор философии по психологии (PhD), доцент кафедры психологии Бухарского государственного университета.

Атабоев Нозимжон Бобожон угли – Доктор филологических наук, профессор (Декан факультета иностранных языков Бухарского государственного университета).

Атаева Мехринисо Фарходовна – Доктор педагогических наук (доцент кафедры геофизики, возобновляемых источников энергии и электроники Бухарского государственного университета).

Хотамов Шухрат Носирович – Доктор педагогических наук (PhD), доцент кафедры гуманитарных и социальных наук Военно-технического института Национальной гвардии Республики Узбекистан.

Турдиев Бехруз Собирович – Доктор философии по философии (PhD), доцент кафедры юриспруденции и социально-политических наук Бухарского государственного университета.

Файзиева Умида Асадовна – Доктор педагогических наук (PhD), доцент (Заведующий кафедрой управления человеческими ресурсами Бухарского государственного университета).

Мухлисов Содикжон Саиджонович – Доктор педагогических наук (PhD), доцент кафедры информационных систем и цифровых технологий Бухарского государственного университета.

Ахмадов Назаржон Рахмат угли – Доктор философии по психологии (PhD), преподаватель кафедры психологии Бухарского государственного университета.

Узиков Аслидин Мехритдинович – Доктор философии по педагогике (PhD), доцент (Заместитель декана по учебной работе Бухарского педагогического института, факультет военного образования).

Атаходжаева Шахло Анваровна – Доктор философии по психологии (PhD), доцент (Заведующий отделом научных исследований, инноваций и подготовки научно-педагогических кадров Университета бизнеса и науки).

Ответственный секретарь: **Дехконбоев Шохжахон Ойбек угли** – Преподаватель кафедры психологии Бухарского государственного университета.

*Avezov Olmos Ravshanovich,
Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), professor
avezov.olmos@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0622-3419*

EKSTREMAL VAZIYATLARDA SHAXSIY RESURLARNI SAFARBAR QILISH VA STRESSNI BOSHQARISH

Annotatsiya: Ushbu maqolada ekstremal vaziyatlarda shaxsiy resurslarni safarbar qilish va stressni boshqarish usullari tahlil qilinadi. Turli favqulodda holatlarda insonning psixoemotsional holatini muvozanatga keltirish, moslashuv jarayonlarini qo'llab-quvvatlash va shaxsiy resurslarni rivojlantirishga yo'naltirilgan strategiyalar muhokama etiladi.

Kalit so'zlar: Ekstremal vaziyatlar, stressni boshqarish, shaxsiy resurslar, psixologik moslashuv, mindfulness, kognitiv terapiya, psixologik yordam, psixologik barqarorlik, hissiy intellekt.

Аннотация: В данной статье анализируются методы мобилизации личных ресурсов и управления стрессом в экстремальных ситуациях. Обсуждаются стратегии, направленные на восстановление психоэмоционального состояния человека в различных чрезвычайных ситуациях, поддержку процессов адаптации и развитие личных ресурсов.

Ключевые слова: Экстремальные ситуации, управление стрессом, личные ресурсы, психологическая адаптация, майндфулнесс, когнитивная терапия, психологическая помощь, психологическая устойчивость, эмоциональный интеллект.

Annotation: This article analyzes methods for mobilizing personal resources and stress management in extreme situations. Strategies aimed at restoring an individual's psycho-emotional state in various emergency situations, supporting adaptation processes, and developing personal resources are discussed.

Key words: Extreme situations, stress management, personal resources, psychological adaptation, mindfulness, cognitive therapy, psychological support, psychological resilience, emotional intelligence.

Kirish. Ekstremal vaziyatlar - bu kutilmagan, xavfli yoki og'ir sharoitlarda insonni hayotiy maqsadlarga erishishga majbur qiladigan holatlar hisoblanadi. Bunday vaziyatlar odamning psixoemotsional holatiga katta ta'sir ko'rsatadi va shaxsning stressga nisbatan javobini o'zgartiradi. Stressni boshqarish va shaxsiy resurslarni safarbar qilish masalalari zamonaviy psixologiyada keng o'rganilgan. Ularning tahlili insonning o'ziga bo'lgan ishonchiga, moslashuvchanlikka va hayotiy energiyasiga ta'sir ko'rsatadi.

Shaxsiy resurslar - bu insonning ichki va tashqi resurslaridan foydalanish orqali ekstremal vaziyatlarga moslashish va stressni boshqarish qobiliyatidir. Psixologiyada bu, shaxsning ichki kuchlari, xususiyatlari va tashqi qo'llab-quvvatlash tizimlariga asoslanadi. Shaxsiy resurslar stressni boshqarish jarayonida muhim rol o'ynaydi. Odatda, bu resurslar o'zini anglash, o'z-o'zini baholash, hissiy intellekt, va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tarmoqlarini o'z ichiga oladi.

Ko'plab ilmiy tadqiqotlar ekstremal vaziyatlar va stressni boshqarish usullarini o'rganishga bag'ishlangan. Masalan: mindfulness va kognitiv terapiyaning ekstremal vaziyatlarda samaradorligi bo'yicha tadqiqotlar mavjud. Shuningdek, shaxsiy resurslarni safarbar qilish va stressga qarshi turishning psixologik mexanizmlari haqidagi nazariyalar ham keng muhokama qilinadi. Bugungi kunda, psixologiya va kognitiv fanlar sohasidagi mutaxassislar bu jarayonlarni yanada chuqurroq o'rganishmoqda, bu esa yangi metod va yondashuvlar ishlab chiqishga yordam beradi.

Zamonaviy jamiyatda ekstremal vaziyatlar inson hayotining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Tabiiy ofatlar, iqtisodiy inqirozlar, pandemiyalar va shaxsiy muammolar odamlarning ruhiy salomatligiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu sharoitlarda inson o'zining

shaxsiy resurslarini safarbar qilish orqali stress darajasini kamaytirishi va moslashuv jarayonlarini osonlashtirishi mumkin.

Stressning inson organizmiga ta'siri keng ko'lamli bo'lib, jismoniy, ruhiy va ijtimoiy jihatlariga taalluqlidir. Doimiy stress organizmda kortizol va adrenalin gormonlarining ortib ketishiga olib kelib, immunitet tizimini zaiflashtiradi. Bu esa insonni turli kasalliklarga moyil qiladi. Shu boisdan stressni boshqarish muhim vazifa hisoblanadi.

Shaxsiy resurslar insonning o'zida mavjud bo'lib, ularni safarbar qilish orqali stressga bardoshli bo'lish mumkin. Bular orasida emotsional barqarorlik, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, moslashuvchan fikrlash, muammolarni hal qilish qobiliyati va irodaviy kuch muhim o'rin tutadi. Inson bu resurslarini anglab, ularni to'g'ri yo'naltirganda stressga nisbatan chidamliligi oshadi.

Nafas olish mashqlari va relaksatsiya texnikalari stressni kamaytirishda samarali vositalardan biri hisoblanadi. Maxsus nafas olish texnikalari organizmni tinchlantiradi, yurak urishini barqarorlashtiradi va ongni sokinlashtirishga yordam beradi. Meditatsiya va mindfulness amaliyotlari esa insonning ongli xabardorligini oshirib, tashvish va qo'rquv hissini kamaytiradi.

Ekstremal vaziyatlarda ijtimoiy qo'llab-quvvatlash katta ahamiyatga ega. Oila a'zolari, do'stlar yoki psixologik mutaxassislar bilan fikr almashish, ularning yordamidan foydalanish stressni kamaytirishga yordam beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yaqinlar bilan suhbatlashish yoki guruh terapiyasida qatnashish stress darajasini pasaytiradi.

Kognitiv qayta baholash texnikasi orqali inson o'z fikrlarini boshqarishni o'rganishi mumkin. Bu usul salbiy fikrlarni ijobiy nuqtai nazardan ko'rish va ongdagi qo'rquvni kamaytirish imkonini beradi. Inson o'zining stress manbaalarini to'g'ri tushunib, ularga nisbatan ongli munosabat bildirsa, ruhiy barqarorlikka erishishi mumkin.

Jismoniy faollik stressni kamaytirishda muhim rol o'ynaydi. Sport bilan shug'ullanish, sayr qilish, yoga mashqlari bajarish kortizol gormonining kamayishiga va endorfin gormonining ortishiga sabab bo'ladi. Bu esa insonning kayfiyatini ko'taradi va stressni yengishga yordam beradi.

Shaxsiy vaqtni to'g'ri boshqarish ham stressni kamaytirishga xizmat qiladi. Vaqtni rejalashtirish, muhim ishlarga ustuvorlik berish va dam olish uchun vaqt ajratish orqali inson ortiqcha bosimdan qutilishi mumkin. Haddan tashqari bandlik va vaqtni noto'g'ri taqsimlash stress darajasining oshishiga sabab bo'ladi.

Ekstremal vaziyatlarda inson o'zining ichki resurslariga tayanishi kerak. Buning uchun inson o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishi, o'zini qadrlashi va qiyin vaziyatlarda ijobiy yechimlarni izlashga intilishi zarur. O'ziga bo'lgan ishonch insonni bardoshli va ruhiy jihatdan kuchli qiladi.

Uyqu sifati stressni boshqarishda muhim omildir. Yetarli darajada sifatli uyqu olish orqali insonning kayfiyati yaxshilanadi, konsentratsiya oshadi va immunitet tizimi mustahkamlanadi. Uyqu yetishmovchiligi esa stress darajasini oshiradi va ruhiy tushkunlikka sabab bo'ladi.

Oziq-ovqat ratsioni ham stressni kamaytirishda katta rol o'ynaydi. Sog'lom ovqatlanish, yetarli miqdorda vitamin va minerallar iste'mol qilish organizmning bardoshlilikini oshiradi. Fast-fud va shirinliklarga ortiqcha berilish esa stress darajasining ortishiga sabab bo'lishi mumkin.

1-jadval

Ekstremal vaziyatlarda stressni boshqarish usullari

Stress boshqarish usuli	Tavsif
Nafas olish texnikalari	Yurak urishini barqarorlashtirish va ongni tinchlantirish
Meditatsiya	Ongli xabardorlikni oshirish, tashvish va qo'rquvni kamaytirish

Jismoniy faollik	Kortizolni kamaytirish, endorfin gormonlarini oshirish
Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash	Yaqinlar bilan suhbat, psixologik yordam olish
Kognitiv qayta baholash	Salbiy fikrlarni ijobiy nuqtai nazardan ko'rish
Uyqu va dam olish	Yetarli uyqu olish orqali stressni kamaytirish
Sog'lom ovqatlanish	Vitamin va minerallarni iste'mol qilish, zararli ovqatlardan voz kechish

Yuqoridagi jadvalda ekstremal vaziyatlarda stressni boshqarishning asosiy usullari keltirilgan. Har bir usul inson organizmiga turli yo'llar bilan ta'sir ko'rsatadi va stressni kamaytirishda muhim rol o'ynaydi. Nafas olish texnikalari va meditatsiya ongni tinchlantirsa, jismoniy faollik va uyqu stress gormonlarini kamaytirishga yordam beradi. Shuningdek, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va kognitiv qayta baholash usullari ruhiy barqarorlikni oshirishda katta ahamiyatga ega.

Shaxsiy rivojlanish va o'z-o'zini tarbiyalash orqali stressni yengish mumkin. Kitob o'qish, yangi ko'nikmalarni o'rganish va ijodiy faoliyat bilan shug'ullanish insonning ruhiy holatini yaxshilaydi. Bu jarayon orqali inson o'z hayotini boshqarish imkoniyatini his qiladi.

Ekstremal vaziyatlarda insonlar tezkor qaror qabul qilish qobiliyatiga ega bo'lishlari lozim. Buning uchun mantiqiy fikrlash, xotirani rivojlantirish va vaziyatni obyektiv tahlil qilish muhimdir. Hissiyotlarga berilmaslik va oqilona qaror qabul qilish orqali inson stressni yengib o'tishi mumkin.

Tashqi muhit bilan uyg'unlikda yashash ham stressni kamaytiradi. Tabiat bilan muloqot qilish, sayr qilish, suv bo'yida dam olish, bog'dorchilik bilan shug'ullanish inson ruhiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi va uni tinchlantiradi.

Xulosa qilib aytganda, ekstremal vaziyatlarda shaxsiy resurslarni safarbar qilish va stressni boshqarish insonning ruhiy barqarorligini oshiradi. Stressga qarshi kurashishning turli usullaridan foydalanish inson hayot sifati va farovonligini yaxshilaydi. Shaxsiy resurslarni to'g'ri yo'naltirish va moslashuvchanlikni rivojlantirish orqali inson og'ir sharoitlarda ham o'zini bardoshli va ishonchli his qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Avezov O.R. Shaxs psixologiyasi va kouching. Darslik, "Kamolot" nashriyoti, Buxoro. 2025 yil. 288 bet.
2. Avezov O.R. Oila psixoterapiyasi nazariyalari. Darslik, "Kamolot" nashriyoti, Buxoro. 2024 yil. 316 bet.
3. Avezov O.R., Ruziyev N.I. Harbiy psixologiya va pedagogika asoslari. Darslik, "Kamolot" nashriyoti, Buxoro. 2024 yil. 256 bet.
4. Avezov O.R. Ekstremal vaziyatlarda psixologik xizmat Darslik, "KAMOLOT" nashriyoti, Buxoro. 2023 yil. 332 bet.
5. Avezov O.R. Ekstremal vaziyatlarda oilaga psixologik xizmat ko'rsatish amaliyoti. PEDAGOGIK MAHORAT Ilmiy-nazariy va metodik jurnal 5-son (2021-yil, oktabr). Buxoro, 2021 y. B. 145-150.
6. Avezov O.R. Ekstremal vaziyatlarda shaxsning stressli holati va xulq-atvor reaksiyalari. Psixologiya. № 4 son(2020) Buxoro. 2020. B. 94-98.
7. Avezov O.R. Psychologial relations between family members. Ssientifis Journal Impast Fastor. VOLUME 2 | ISSUE 2. ISSN 2181-1784. SJIF 2022: 5.947 February 2022 www.oriens.uz. P-945-949

8. Avezov O.R. Mental Status and Behavioral Reactions in Emergency. and Extreme Emergencies AMERICAN JOURNAL OF SOCIAL AND HUMANITARIAN RESEARCH. ISSN: 2690-9626 Vol.3, No 1, 2022. <https://www.grnjournals.us/index.php/AJSHR/article/view/714>

9. Avezov O.R. Favqulotda va ekstremal vaziyatlarda aholiga psixologik xizmat ko'rsatish. "XXI asr psixologiyasi". //Xalqaro ilmiy-amaliy anjumani materiallari// Buxoro, 2021 y. B. 19 - 24.

10. Аvezов О.Р. Психологическая служба в экстремальных ситуациях. Вестник интегративной психологии. № 79. Ярославл. 2019. С. 23-26.

11. Avezov O.R. Ekstremal vaziyatlarda stressbardoshlik tushunchasi. International Conference on Developments in Education. Hosted from Amsterdam, Netherlands <https://econferencezone.org> 22nd Feb. 2023. B. 63-67

12. Avezov O.R., To'ymurodov A.SH. Ekstremal vaziyatlarda shaxsga psixologik ta'sir etishning o'ziga xos xususiyatlari. Science And Education Scientific Journal Issn 2181-0842 Volume 3, Issue 4 April 2022. www.openscience.uz P.717-725.

Kasimova Zebo Xamidovna,
O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi, Din psixologiyasi va pedagogika
kafedrası mudiri, p.f.n., professor
Rysbekova Lazzat Kasimbekovna,
H.A.Yasaviy nomidagi Xalqaro qozoq-turk universiteti
katta o'qituvchisi

YOSHLARDA DINIY PSIXOLOGIK IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISH TINCHLIK VA BARQARORLIK OMILI

Annotatsiya: Ushbu maqolada diniy-psixologik immunitetni shakllantirish masalasi – tinchlik va barqarorlik omili sifatida ko'rib chiqilgan bo'lib, dunyo dinlari uchun tinchlik fundamental tamoyillardan biri ekanligi asoslab berilgan. Hozirgi global muammolar, chaqiriqlar sharoitida tinchlik tamoyilining ahamiyati kun sayin ortib bormoqda. Shuningdek, maqolada diniy-psixologik immunitetni shakllantirish omillari hamda uni mustahkamlashning amaliy jihatlari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: psixologik immunitet, shakllantirish, mustahkamlash, tinchlik tamoyili, tanqidiy tafakkur, dinlararo muloqot, diniy ta'limotlar, tolerantlik.

Аннотация. В данной статье рассматривается вопрос о формировании религиозно-психологического иммунитета как принцип мира и стабильности, являющимися фундаментальным принципом мировых религий. В условиях глобальных вызовов, с которыми сталкивается человечество, этот принцип приобретает особую значимость. Также в статье приведены факторы формирования религиозно-психологического иммунитета и практические меры по укреплению религиозно-психологического иммунитета.

Ключевые слова: психологический иммунитет, формирование, укрепление, принцип мира, критическое мышление, межрелигиозный диалог, религиозные учения, терпимость.

Annotation: This article deals with the formation of religious-psychological immunity as a principle of peace and stability, which is a fundamental principle of world religions. In the conditions of global challenges faced by mankind this principle acquires special significance. Also in the article the factors of formation of religious-psychological immunity and practical measures to strengthen religious-psychological immunity are given.

Key words: psychological immunity, formation, strengthening, peace principle, critical thinking, interreligious dialogue, religious teachings, tolerance.

Kirish. Insoniyat duch kelayotgan global muammolar sharoitida tinchlik tamoyili alohida ahamiyat kasb etadi. Tinchlik va barqarorlik o'z-o'zidan yuzaga kelmaydi - ushbu qadriyatlarni qo'llab-quvvatlash, avloddan-avlodga yetkazish va yoshlar qalbida ma'naviy barkamollik asoslarini yaratish zarur. Bugungi yoshlar diniy mazmundagi axborotlar buzib talqin qilinadigan, ko'pincha qayta ko'rib chiqiladigan yoki hatto manipulyatsiya qilinadigan davrda yashamoqdalar. Bunday tahdidlarga qarshi himoya qilishning eng muhim omillaridan biri diniy-psixologik immunitetdir.

Qanday qilib din insonda ichki muvozanat va uyg'unlik manbaai bo'lib qolishi mumkin. Nima uchun din destruktiv maqsadlarda qo'llanilmoqda? Yosh avlodni tazyiq va yot ta'sirlardan himoya qilgan holda, ularning asl ma'naviy qadriyatlarga sodiq qolishlariga qanday qilib yordam berish mumkin?

Bu savollarga javob berish yoshlarni din vositasida tarbiyalashga ongli yondashuv, tanqidiy tafakkurni rivojlantirish va muloqot madaniyati ko'nikmalarini rivojlantirishni taqozo etadi. Bugun biz diniy-psixologik immunitetni shakllantirish jamiyatda tinchlik va barqarorlikning asosiy omiliga aylanayotgani haqida so'z yuritamiz.

Diniy-psixologik immunitet shaxsning diniy g'oyalarni ongli va tanqidiy tafakkur asosida idrok etishi, destruktiv ta'sirlardan va manipulyatsiyadan himoyalaniishi, asl ma'naviy qadriyatlarga sodiq qolish qobiliyatidir. Bu immunitet diniy an'analarni chuqur bilish, rivojlangan tanqidiy tafakkur va shaxsiy ma'naviy tajriba asosida shakllanadi.

Jismoniy immunitet organizmni kasalliklardan himoya qilsa, diniy-psixologik immunitet insonga dinning gumanistik mohiyatiga zid bo'lgan talqinlarni ajratish va rad etish imkonini beradi. U quyidagilarni ta'minlaydi:

Asl va buzilgan diniy ta'limotlarni bir-biridan farqlash. Yetarlicha bilimga ega yoshlar diniy ritorikadan foydalanuvchi radikal g'oyalarga berilishmaydi.

Diniy matnlarni tanqidiy anglash. Bu shubha emas, balki diniy mazmunlarning chuqurligini ko'ra bilish va ularni tarixiy hamda madaniy rivojlanish kontekstida tushunish qobiliyatini anglatadi.

Axborot bosimi sharoitida ichki barqarorlikni saqlash. Raqamli texnologiyalar davrida yoshlar diniy mazmundagi katta hajmdagi axborotga duch keladi. Bu ma'lumotni saralash va tahlil qilish ko'nikmalari hayotiy ahamiyat kasb etadi.

Diniy xilma-xillikka bag'rikenglik va hurmat bilan yondashish. O'z an'anasining haqiqiy qadriyatlarini tushunish boshqa konfessiya vakillariga nisbatan bag'rikeng munosabatni shakllantiradi, diniy asosdagi nizolarni oldini oladi.

Mazkur masalalarni hal qilish yo'lida diniy tarbiyaning ahamiyatini chuqur anglab, yoshlar qalbida tinchlik va barqarorlik g'oyalarini mustahkamlash yo'lida birgalikda harakat qilamiz.

Adabiyotlar tahlili. Diniy psixologik immunitetni psixologik jihatdan o'rganishda hozirgi kunda dunyoda olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlarning ustuvor yo'nalishlari quyidagi mavzular bilan bog'liqdir: din psixologiyasining metodologik muammolari va metodik arsenalini yaratish masalalari; diniy psixologik immunitetni shakllantirish bo'yicha olib borilgan zamonaviy tadqiqotlar tahlili; diniy psixologik immunitetni shakllantirish psixologiyasining tarmoqlararo fan sohasi sifatidagi paydo bo'lishi va rivojlanishi bosqichlari; diniy psixologik immunitetni shakllantirish psixologiyasining fan sifatidagi muammolari va ularning yechimlari; mentalitet muammosi va uning psixologik yechimi; mentalitet psixologiyaning obyekti sifatida; diniy psixologik immunitetning kognitiv psixologik nazariyasi; diniy psixologik immunitetni shakllantirish va zamonaviy shaxs psixologiyasining dolzarb masalalari.

Diniy psixologik immunitetni fanlararo muammo maqomiga ega bo'lgan holda metodologik, immunologik, psixologik, dinshunoslik, etik va h.k. fanlari tadqiqot predmetini tashkil etadi: diniy psixologik immunitetni tadqiq qilishning metodologik jihatlari (I.Prigojin, I.Stengers, I.S.Kon, I.Goldsiger, Dj.Godfrua, B.G.Ananyev, G.M. Andreyeva, Basarab Nikolesku va h.k.), umumiy immunologik holatlari tadqiq qilingan (Yarilin A. A. Galaktionov V.G., Xaitov R. M., Yarilin A.A., Travis J. va h.k.), diniy psixologik immunitetni etik jihatdan o'rganishga yo'naltirilgan (John A. Terrizzi, Natalie J. Shook, Michael A. McDaniel., Gabrielle Filip-Crawford, Steven L. Neuberger., Valerie Curtis, Mícheál de Barra, Robert Auger., va h.k.), psixologik immunitet jihatlari tahlili bilan shug'illanilgan (Murray, D.R., & Schaller, M. Olah, A., Ferencz, E., Gilbert, D.T., Pinel, E.C., Wilson, T.D., Blumberg, S.J., & Wheatley T. va h.k.), diniy psixologik immunitetni diniy psixologik immunitetga bag'ishlangan mavzularini o'rganish masalalari (Hood, R.W., Hill, P.C., & Spilka, B.va h.k.).

Olib borilgan tadqiqotlarda immunitet bo'yicha qilinayotgan ishlar psixologik jihatdan tahlil etilgan bo'lsada, biroq muammoning psixologik diniy jihatlari tizimli holda tahlil etilmagan. Ularni din psixologiyasi doirasida nazariya va amaliyot uyg'unligiga asoslangan holda tadqiq etish dolzarb, ilmiy-amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi.

Shunday qilib, diniy-psixologik immunitet - bu imondan voz kechish emas, balki uni ongli qabul qilishdir. Bu bilim, hakimlik va boshqa an'analarga hurmat asosida shakllanadi.

Ushbu immunitetni shakllantirish jamiyatning eng muhim vazifalaridan biridir, chunki u tinchlik va barqarorlikka hissa qo'shadigan himoya mexanizmiga aylanadi.

Metodologiya. Insoniyat tarixi shundan dalolat beradiki, din hamisha faqat ma'naviy ilhom manbaai bo'libgina qolmay, balki insonlar o'rtasida tinchlik va hamjihatlikni mustahkamlaydigan kuchli omil sifatida ham xizmat qilgan. Barcha jahon dinlarining muqaddas matnlarida rahm-shafqat, adolat, mehr-oqibat va yaqinlarga hurmat kabi tamoyillar mavjud.

Keling, din an'analari tinchlikni mustahkamlashda qanday ahamiyat kasb etishini bir necha asosiy jihatda ko'rib chiqamiz:

1. Axloqiy meyorlar va qadriyatlar. Islom hamda boshqa jahon dinlari tinchlik, adolat va insonlarga hurmat tamoyillarini targ'ib qiladi. Qur'onda tinchliksevarlikka doir quyidagi oyat keltirilgan:

«Agar ular tinchlikka moyil bo'lsalar, sen ham unga moyil bo'l» (Qur'oni Karim, 8:61). Bu oyat islomning tinch-totuv yashashga intilishini va murosasini izlashga chorlashini ko'rsatadi. Bunday tamoyillarni boshqa din an'analari ham topish mumkin. Masalan, xristianlik - yaqinlarga muhabbatni, buddizm - zo'ravonliksizlik (ahimsa) g'oyasini, yahudiylar esa adolat va mehribonlikni alohida ta'kidlaydi. Bu umumiy axloqiy qadriyatlar tinchlik jamiyatining asosini tashkil qiladi va insonda atrofdagilar bilan hamjihatlikni saqlash mas'uliyatini uyg'otadi.

2. Tinch-totuv yashash an'anasi. Tarixda turli din vakillari o'zaro hurmat asosida tinch-totuv yashagan ko'plab misollar mavjud. O'zbekiston misolida ham ming yillar davomida turli diniy jamoalar, xususan, islom, xristianlik va boshqa e'tiqod vakillari o'zaro hurmat asosida hamkorlik qilib, madaniy va ma'naviy qadriyatlar almashinuvini amalga oshirib kelganlar.

3. Diniy yetakchilarning nizolarni hal etishdagi o'rni. Tarixiy jarayonlarda ruhiy yetakchilar xalqlarni yarashtirish, ijtimoiy va millatlararo ziddiyatlarni bartaraf etishda muhim rol o'ynagan. Hozirgi kunda ham din peshvolari nizolarni hal qilish, muloqotni rivojlantirish va zo'ravonlikdan voz kechishga chorlashda vositachilik qilishni davom ettirmoqdalar.

4. Din ichki barqarorlik manbaai sifatida. Chuqur diniy e'tiqodga ega inson radikal kayfiyatlarga kamroq beriluvchan bo'ladi, chunki uning ma'naviy yo'nalishlari gumanistik qadriyatlarga asoslangan. Ongli imon insonni jamiyatdagi tinchlik va hamjihatlikni saqlash borasida shaxsiy mas'uliyatini anglashga undaydi.

5. Dinlararo muloqot – o'zaro tushunish yo'li. Globallashtirish sharoitida dinlararo muloqot alohida ahamiyat kasb etadi. U turli konfessiya vakillariga o'zaro umumiy nuqtalarni topish, tinch muloqot madaniyatini rivojlantirish va tushunmovchilik yoki stereotiplar sababli kelib chiqadigan nizolarning oldini olish imkonini beradi.

Shunday qilib, din an'analari tinchlikni mustahkamlashda ulkan salohiyatga ega. Eng muhimi, bu ma'naviy meros yosh avlodga yetkazilishi, ularda boshqa an'analarga hurmat va jamiyatda hamjihatlikni saqlashga nisbatan shaxsiy mas'uliyat hissi shakllantirilishi kerak.

Tahlil. Yoshlarda diniy-psixologik immunitetni shakllantirish: asosiy omillar: Yoshlarda diniy-psixologik immunitetni shakllantirish ko'p qirrali jarayon bo'lib, unga bir qator omillar ta'sir qiladi. Bu omillar yoshlarning diniy qadriyatlarni qay darajada barqaror qabul qilishini va destruktiv ta'birlardan qanchalik himoyalanganligini belgilaydi. Quyida shu jarayonning asosiy jihatlari ko'rib chiqamiz.

1. Diniy ta'lim va ma'rifat: O'z dinining asoslarini chuqur bilish yoshlar uchun buzilgan ta'birlar va manipulyatsiyalardan himoyalashning eng muhim vositasi hisoblanadi. Sistemali va akademik diniy ta'limga ega yoshlar asl ma'naviy mazmun bilan ekstremistik g'oyalarni ajrata olishni o'rganadilar. Bu jarayonda quyidagilar muhim o'rin tutadi:

✓ O'quv muassasalarida diniy ta'lim kurslari.

✓ Klassik islom ulamolari va boshqa dinlar arboblari bilan tanishish.

✓ Diniy matnlarni tarixiy va madaniy kontekstda mustaqil o'rganish ko'nikmalarini shakllantirish.

2. Tanqidiy tafakkurni rivojlantirish: Tanqidiy fikrlash yoshlarning radikal ta'sirlardan himoyalashida asosiy omillardan biridir. Ular diniy matnlarni tahlil qilish, turli nuqtai nazarlarni solishtirish va an'anaviy ta'limotni buzilgan ta'birlardan ajrata olish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Buning uchun:

- ◆ Axborot tahlili usullarini o'rgatish, ayniqsa internetda.
- ◆ Savol berish va mazmunli bahs-munozaralar olib borish ko'nikmasini rivojlantirish.
- ◆ Diniy qoidalarini ongli va shaxsiy ma'noda qabul qilishni rag'batlantirish.

3. Oila va diniy muhit ta'siri: Oila - birinchi tarbiya muassasasi bo'lib, bolada diniy qadriyatlarga nisbatan munosabatni shakllantiradi. Ota-onalar va yaqinlar:

- ✦ Ma'naviy qadriyatlarni o'rgatuvchi va hurmat muhitini yaratishda asosiy rol o'ynaydi.
- ✦ Ziyoli diniy tarbiya muhitini shakllantirishga hissa qo'shadi.
- ✦ Fanatik yoki avtoritar yondashuv esa, aksincha, yoshlarda yo diniy qadriyatlarga befarqlik, yoki e'tiborsizlik tug'dirishi mumkin.

4. Jamiyat va internet ta'siri: Bugungi kunda internet yoshlar uchun eng muhim axborot manbaayiga aylandi. Biroq, unda autentik bilimlar bilan birga buzilgan ma'lumotlar va ekstremistik qarashlar ham mavjud. Shuning uchun jamiyatda quyidagi choralar ko'rilishi zarur:

- 💡 Yoshlarni raqamli savodxonlikka o'rgatish va manbaalarni tekshirish ko'nikmasini rivojlantirish.
- 💡 Yoshlar uchun sifatli diniy ma'rifiy kontent yaratish.
- 💡 Onlayn platforma va ijtimoiy tarmoqlarda konstruktiv diniy bahs-munozara muhitini shakllantirish.

5. Dinlararo muloqot va bag'rikenglik: Diniy-psixologik immunitetni shakllantirish boshqa an'analarni tushunish va hurmat qilishni ham talab qiladi. Bag'rikenglik ruhida tarbiyalangan yoshlar radikal qarashlarga kamroq moyil bo'ladi va dinni ajratish vositasi emas, balki birlashtiruvchi kuch sifatida qabul qiladi. Buning uchun:

- ◆ Turli konfessiya vakillari ishtirokida o'quv dasturlari tashkil etilishi kerak.
- ◆ Diniy va ijtimoiy masalalar bo'yicha ochiq muloqot maydonlari yaratilishi lozim.
- ◆ Madaniy va tarixiy loyihalar orqali diniy xilma-xillikka hurmat shakllantirilishi zarur.

Xulosa va tavsiyalar. Yoshlarda diniy-psixologik immunitet quyidagi omillar asosida shakllanadi:

- ✓ Sifatli diniy ta'lim
- ✓ Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish
- ✓ Oilaviy qadriyatlar
- ✓ Axborot xavfsizligi va internet madaniyati
- ✓ Dinlararo muloqot va bag'rikenglik

Bu immunitet faqat destruktiv ta'sirlardan himoya vositasi emas, balki jamiyatda tinchlik va barqarorlikni mustahkamlashga qaratilgan muhim ma'naviy mexanizmdir.

Diniy-psixologik immunitetni mustahkamlash bo'yicha amaliy choralar. Yoshlarda diniy-psixologik immunitetni shakllantirish kompleks yondashuvni talab qiladi. Bu jarayonda ta'lim muassasalari, diniy tashkilotlar, oila va jamiyatning boshqa institutlari ishtirok etishi lozim. Quyida tinchlik va barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiluvchi asosiy choralar ko'rib chiqiladi.

1. Diniy ta'lim tizimini rivojlantirish: Ta'lim yoshlarning ongli diniy dunyoqarashini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Muhimi, sifatli diniy ma'rifat imkoniyatlarini yaratish, bu orqali yoshlar:

- ✦ Diniy an'analari va muqaddas matnlarni chuqur o'rganish imkoniga ega bo'ladi.
- ✦ Axborotni tanqidiy tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

✦ Dinni bo'linish vositasi emas, balki axloq va hamjihatlik manbaai sifatida tushunishi mumkin.

✓ Amaliy choralar:

✓ Ta'lim dasturlariga dinshunoslik kurslarini joriy etish.

✓ Diniy va gumanitar fanlar bo'yicha akademik tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash.

✓ Zamonaviy muammolarni hisobga olgan darslik va metodik materiallar ishlab chiqish.

2. Traditsion ilohiyat va ma'naviy merosni ommalashtirish

Yoshlarni aslida shakllangan haqiqiy diniy bilim manbaalariga yo'naltirish juda muhim. Ular noto'g'ri talqin qilingan ma'lumotlar yoki shubhali internet manbaalarga emas, mu'tabar manbaalarga tayanadigan bo'lishi kerak.

✦ Qur'on va hadislarining hozirgi davrga mos, mazmunli sharhlarini tarqatish.

✦ Taniqli ulamolar va diniy arboblarning ishtirokida ma'rifiy seminarlar va leksiya tashkil etish.

✦ Yoshlar uchun ixtisoslashgan ishonchli diniy axborot platformalarini yaratish.

✓ Amaliy choralar:

✓ YouTube-kanallar, podkastlar va onlayn kurslarni rivojlantirish.

✓ Yoshlarni ruhoniylar va diniy olimlar bilan ochiq muloqotlariga jalb etish.

✓ Klassik ilohiy manbaalarning zamonaviy tillarga tarjimasini yo'lga qo'yish.

3. Tanqidiy tafakkur va mediasavodxonlikni rivojlantirish: Bugungi yoshlar diniy ma'lumotlarni asosan internet orqali oladi. Shunday ekan, axborot manbaalarini tahlil qilish va ekstremistik propagandani aniqlash ko'nikmalari muhim ahamiyat kasb etadi.

✓ Amaliy choralar:

✓ Maktab va oliygohlarda mediasavodxonlik bo'yicha kurslar joriy qilish.

✓ Yoshlarga diniy matnlarni tanqidiy o'rganish va sharhlash usullarini o'rgatish.

✓ Axborot tahlili bo'yicha mobil ilovalar va onlayn kurslarni ishlab chiqish.

4. Diniy jamoalar o'rtasida muloqotni rivojlantirish: Mejkonfessional hamkorlik yoshlarda bag'rikenglikni shakllantirish va dinning tinchlikni ta'minlashdagi ahamiyatini anglash uchun zarur.

✦ Yoshlar o'rtasida turli diniy an'analarni o'rganishga yo'naltirilgan madaniy almashinuv dasturlarini rivojlantirish.

✦ Turli konfessiya vakillari ishtirokida yoshlar uchun forum va konferensiyalar tashkil qilish.

✦ Jamiyatdagi diniy muammolarni muhokama qilish uchun ochiq muloqot maydonlarini yaratish.

✓ Amaliy choralar:

✓ Mejkonfessional yoshlar forumlarini tashkil etish.

✓ Turli dinlar vakillari ishtirokida jamoaviy ta'lim va ma'rifiy loyihalarni rivojlantirish.

✓ Jamiyatdagi dolzarb masalalarni din nuqtai nazaridan muhokama qilish uchun platforma yaratish.

5. Oila va diniy jamoalarning roli: Oila va diniy jamoalar yoshlar tarbiyasida asosiy ta'sir ko'rsatuvchi omillardan biridir. Ular dinni bag'rikenglik, ma'naviy tarbiya va ichki muvozanat manbaai sifatida tanitishda muhim rol o'ynaydi.

✓ Amaliy choralar:

✓ Ota-onalar uchun ma'rifiy dasturlarni rivojlantirish.

✓ Yoshlarga tajribali diniy vakillar tomonidan maslahat va yo'l-yo'riq berish tizimini shakllantirish.

✓ Oilalar, diniy liderlar va yoshlar o'rtasida o'zaro muloqotni rivojlantirish uchun platformalar yaratish.

Diniy-psixologik immunitetni mustahkamlash faqat yoshlarni himoya qilish emas, balki jamiyatda tinchlik va barqarorlikni ta'minlash uchun uzoq muddatli strategiya hisoblanadi.

◆ Sifatli ta'lim

◆ Ishonchli diniy manbaalar

◆ Tanqidiy fikrlash

◆ Bag'rikenglik

◆ Oila va jamiyatning qo'llab-quvvatlashi

immunitetni mustahkamlashning asosiy ustunlari hisoblanadi. Barcha institutlarning birgalikdagi harakatlari orqali yoshlar o'z diniy qarashlarini sog'lom, muvozanatli va tinchlikka yo'naltirilgan tarzda shakllantirishlari mumkin.

Bugun biz yoshlarda diniy-psixologik immunitetni shakllantirish masalasini, uning tinchlik va barqarorlik uchun nechog'li muhim ekanligini muhokama qildik. Bugungi kunda axborotning ortiqcha ko'payishi, diniy g'oyalar bilan manipulyatsiya qilish va buzilgan ta'birlarning tarqalishi kabi xavflar mavjud. Bunday sharoitda diniy-psixologik immunitet nafaqat kerakli, balki barqaror jamiyatni shakllantirish uchun zarur bo'lib qolmoqda.

Tarixiy jarayonlarda din an'analari tinchlikni mustahkamlashda ulkan ahamiyat kasb etgan. Ular shafqat, adolat va insonlarga hurmat kabi qadriyatlarga asoslangan. Biroq, bu qadriyatlar kelajak avlodga to'g'ri tarzda yetkazilishi uchun ta'lim muassasalari, diniy jamoalar, oila va butun jamiyat tomonidan mas'uliyatli ish olib borilishi lozim.

Diniy-psixologik immunitetni shakllantirish uchun asosiy qadamlar:

✓ Sifatli diniy ta'limni rivojlantirish, uni haqiqiy ma'naviy manbaalarga asoslash.

✓ Yoshlarda tanqidiy tafakkurni tarbiyalash, ularga diniy g'oyalarni ongli ravishda tushunishga yordam berish.

✓ Dinlararo muloqotni qo'llab-quvvatlash, bag'rikenglik va o'zaro tushunishni mustahkamlash.

✓ Oila va diniy jamoalarning yoshlarni tarbiyalashdagi o'rnini kuchaytirish.

Biz – turli diniy an'analar vakillari, olimlar, ruhiy yetakchilar – birgalikda ma'naviy yetuk, tinchliksevar avlodni shakllantirish uchun mas'ulmiz. Bu jarayonda radikalizm, din orqali adovat va ajralishga yo'l yo'q. Aksincha, din insonlarni birlashtiruvchi, axloqiy komillikka yo'naltiruvchi va ijodkorlikka ilhom beruvchi kuch bo'lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Авазов К. Внешние и внутренние угрозы современности, безопасность и стабильность в обществе и их взаимосвязь // Россия и мусульманский мир. 2017. №7 (301). <https://cyberleninka.ru/article/n/vneshnie-i-vnutrennie-ugrozy-sovremennosti-bezopasnost-i-stabilnost-v-obschestve-i-ih-vzaimosvyaz> (дата обращения: 23.02.2024).

2. Борисов В.В. Проблемы совместимости науки и религии в светской системе образования // Управление наукой и наукометрия. 2013. №13. <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-sovmestimosti-nauki-i-religii-v-svetskoy-sisteme-obrazovaniya> (дата обращения: 23.02.2024).

3. Дуйсенов Н.Э., Байдуллаев А.С. Глобализация и идеологический иммунитет // Экономика и социум. 2021. №5-2 (84). <https://cyberleninka.ru/article/n/globalizatsiya-i-ideologicheskii-immunitet> (дата обращения: 23.02.2024).

4. Кирейчев А.В. Психологический иммунитет как фактор развития зрелой личности // Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии. 2015. №7

(53). <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskii-immunitet-kak-faktor-razvitiya-zrelostichnosti> (дата обращения: 23.02.2024).

5. Комилова Н.Г., Шарипова Д.Дж. Повышение эффективности формирования идеологического иммунитета у молодёжи // Наука и образование сегодня. 2018. №4 (27). <https://cyberleninka.ru/article/n/povyshenie-effektivnosti-formirovaniya-ideologicheskogo-immuniteta-u-molodyozhi> (дата обращения: 23.02.2024).

6. Коновалов И.А. Радикализация молодежи: основные модели и профилактика. зарубежный опыт // Психология и педагогика служебной деятельности. 2021. №1. <https://cyberleninka.ru/article/n/radikalizatsiya-molodezhi-osnovnye-modeli-i-profilaktika-zarubezhnyy-opyt> (дата обращения: 23.02.2024).

7. Москаленко Г.В., Зелинская И.А. Представление о психологическом иммунитете в отечественной психологии // Российский психологический журнал. 2019. №3. <https://cyberleninka.ru/article/n/predstavlenie-o-psihologicheskom-immunitete-v-otechestvennoy-psihologii> (дата обращения: 23.02.2024).

8. Ниёзов С. Нормативно-правовая основа развития системы социальной политики в узбекистане // SAI. 2022. №6. <https://cyberleninka.ru/article/n/normativno-pravovaya-osnova-razvitiya-sistemy-sotsialnoy-politiki-v-uzbekistane-1> (дата обращения: 23.02.2024).

9. Смирнов И.П. Религия, наука, образование: истоки толерантности и экстремизма // КПЖ. 2016. №3 (116). <https://cyberleninka.ru/article/n/religiya-nauka-obrazovanie-istoki-tolerantnosti-i-ekstremizma> (дата обращения: 23.02.2024).

10. Худайбердиев А.К. Узбекистан: проблемы защиты молодежи от вредной информации в условиях глобализации (социально-философский анализ) // Россия и мусульманский мир. 2019. №3 (313). <https://cyberleninka.ru/article/n/uzbekistan-problemy-zaschity-molodezhi-ot-vrednoy-informatsii-v-usloviyah-globalizatsii-sotsialno-filosofskiy-analiz> (дата обращения: 23.02.2024).

11. Юсупова Ф.З. Проблемы повышения идеологического иммунитета молодёжи в процессе глобализации // European research. 2016. №4 (15). <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-povysheniya-ideologicheskogo-immuniteta-molodyozhi-v-protssesse-globalizatsii> (дата обращения: 23.02.2024).

*Karshiyeva Dilafroʻz Suyunovna,
Nizomiy nomidagi Toshkent davlat universiteti,
psixologiya fanlari doktori (Dsc), professor*

UYUSHMAGAN YOSHLARGA PSIXOLOGIK XIZMAT KOʻRSATISH OʻZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada uyushmagan yoshlarga psixologik xizmat koʻrsatishning oʻziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Ushbu toifa yoshlarning ijtimoiy-psixologik muammolari, motivatsiya yetishmovchiligi, ijtimoiy moslashuv jarayonidagi qiyinchiliklari va ruhiy barqarorligini taʼminlash usullari oʻrganiladi. Shuningdek, zamonaviy yondashuvlar, jumladan, onlayn maslahatlar, guruh terapiyalari va individual psixologik qoʻllab-quvvatlash tizimlarining samaradorligi muhokama qilinadi. Xorijiy va mahalliy tadqiqotlarga asoslangan holda, uyushmagan yoshlarga psixologik yordam koʻrsatishning samarali usullari taklif etiladi.

Kalit soʻzlar: uyushmagan yoshlar, psixologik xizmat, ijtimoiy moslashuv, motivatsiya, ruhiy barqarorlik, onlayn maslahat, psixoterapiya.

Аннотация: В данной статье рассматриваются особенности оказания психологической помощи неорганизованной молодежи. Анализируются социально-психологические проблемы этой группы, недостаток мотивации, трудности социальной адаптации и способы обеспечения психической устойчивости. Также обсуждается эффективность современных подходов, таких как онлайн-консультации, групповая терапия и индивидуальная психологическая поддержка. На основе зарубежных и местных исследований предлагаются эффективные методы психологической помощи неорганизованной молодежи.

Ключевые слова: неорганизованная молодежь, психологическая помощь, социальная адаптация, мотивация, психическая устойчивость, онлайн-консультации, психотерапия.

Abstract: This article examines the specific characteristics of providing psychological services to unorganized youth. It analyzes the socio-psychological challenges faced by this group, including lack of motivation, difficulties in social adaptation, and methods for ensuring mental stability. The effectiveness of modern approaches such as online counseling, group therapy, and individualized psychological support is also discussed. Based on international and local studies, effective methods for providing psychological assistance to unorganized youth are proposed.

Key words: unorganized youth, psychological services, social adaptation, motivation, mental stability, online counseling, psychotherapy.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda yosh avlodning ijtimoiy integratsiyasi va psixologik farovonligi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Xususan, uyushmagan yoshlar – yaʼni rasmiy taʼlim, ish yoki jamoaviy faoliyat bilan band boʻlmagan shaxslar turli xil ijtimoiy va psixologik muammolarga duch keladilar. Ularning hayotiy tajribasi, kelajakka boʻlgan ishonchi va shaxsiy rivojlanish jarayonlari koʻp jihatdan ijtimoiy muhit, oilaviy sharoit va ularning ruhiy barqarorligiga bogʻliqdir. Uyushmagan yoshlar koʻpincha jamiyatning asosiy ijtimoiy institutlaridan ajralib qolgan boʻlib, ularning psixologik holati beqarorlik, stress, depressiya, motivatsiya yetishmovchiligi va oʻz-oʻzini anglash muammolari bilan kechishi mumkin.

Psixologik xizmatlar uyushmagan yoshlarga ijtimoiy moslashish, oʻz imkoniyatlarini anglash va hayotga nisbatan ishonchni shakllantirishda katta ahamiyat kasb etadi. Biroq, bu yoshlar guruhiga psixologik yordam koʻrsatish oʻziga xos yondashuv va maxsus strategiyalarni talab qiladi. Chunki ular odatda rasmiy tizimlarga kam bogʻliq boʻlib, anʼanaviy psixologik maslahat shakllaridan foydalanish ehtimoli past boʻladi. Shu sababli, ularga yoʻnaltirilgan psixologik xizmatlar moslashuvchan, innovatsion va individual ehtiyojlarga asoslangan boʻlishi lozim.

Uyushmagan yoshlar bilan ishlashda ularning ruhiy holatini chuqur tushunish va har bir shaxsning shaxsiy ehtiyojlariga mos ravishda psixologik yondashuvlarni ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. Psixologik xizmatlar nafaqat muammolarni aniqlash va ularga yechim topish bilan cheklanmasligi, balki yoshlarning shaxsiy rivojlanishiga, ijtimoiy moslashuviga va o'zini namoyon qilishiga yordam beruvchi mexanizmlar yaratishga yo'naltirilishi kerak.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi - uyushmagan yoshlarga mo'ljallangan psixologik xizmatlarning samaradorligini oshirish uchun o'ziga xos xususiyatlarni tahlil qilish, ularning psixologik ehtiyojlarini aniqlash hamda innovatsion yondashuvlar orqali samarali maslahat tizimlarini ishlab chiqishdan iborat. Xususan, zamonaviy texnologiyalar, masalan, raqamli platformalar, sun'iy intellekt yordami bilan maslahat berish tizimlari, guruh terapiyalari va maxsus trening dasturlarining uyushmagan yoshlarning ruhiy salomatligiga ta'siri o'rganiladi.

Shunday qilib, uyushmagan yoshlarning psixologik xususiyatlarini tahlil qilish va ularga mo'ljallangan xizmatlarni samarali tashkil etish ushbu mavzuning ilmiy va amaliy dolzarbligini belgilaydi. Mazkur izlanishlar natijasida uyushmagan yoshlarning psixologik salomatligini mustahkamlash, ularni jamiyatga integratsiya qilish va hayot sifatini oshirishga qaratilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Adabiyotlar tahlili. Uyushmagan yoshlar bilan ishlash va ularga psixologik xizmat ko'rsatish masalasi jahon ilm-fanida keng tadqiq etilgan muhim yo'nalishlardan biridir. Dunyo miqyosida olib borilgan ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, uyushmagan yoshlarning psixologik muammolari, ularning kelib chiqish sabablari va ularga ko'rsatiladigan psixologik yordam shakllari jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va psixologik xususiyatlariga bog'liq. Shu sababli, bu boradagi tadqiqotlar turli mamlakatlar kontekstida o'ziga xos yondashuvlarni namoyon qiladi.

Uyushmagan yoshlarning psixologik holati va muammolari. Jahon olimlari uyushmagan yoshlarning asosiy psixologik muammolari sifatida o'z-o'zini anglashda qiyinchiliklar, motivatsiya yetishmovchiligi, depressiya, xavotir va ijtimoiy chetlashuv kabi holatlarni ta'kidlaydilar. Masalan, Rossiyalik psixolog A. G. Asmolov (2017) uyushmagan yoshlarning ijtimoiy identifikatsiyasini o'rganib, ularning shaxsiy va ijtimoiy o'zini anglash jarayonida ziddiyatli holatlarga ko'proq duch kelishlarini aniqlagan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, rasmiy ta'lim va ish joyiga ega bo'lmagan yoshlar jamiyatdagi o'z o'rnini aniqlashda qiyinchiliklarga duch kelib, ijtimoiy ajralganlikni his qilishadi.

Amerikalik tadqiqotchi J. Heckman (2006) esa uyushmagan yoshlarning rivojlanishida erta bolalikda shakllangan kognitiv va emotsional omillar muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi. Uning fikriga ko'ra, bolalik va o'smirlik davrida yetarli ta'lim va ijtimoiy tajribaga ega bo'lmagan yoshlar keyinchalik o'z hayotlarida barqarorlikni saqlashda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Ayniqsa, motivatsiya pastligi va kelajakka bo'lgan ishonchsizlik kabi omillar bu yoshlarning ruhiy salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Psixologik xizmatlarning samaradorligi va yondashuvlar. Uyushmagan yoshlarga psixologik xizmat ko'rsatishda individual yondashuvning ahamiyati katta. Britaniyalik psixolog R. M. Ryan va E. L. Deci (2000) o'zlarining o'z-o'zini belgilash nazariyasida (Self-Determination Theory) insonning uch asosiy ehtiyoji - avtonomiya, kompetentlik va ijtimoiy bog'liqlik qondirilgan taqdirda uning ichki motivatsiyasi kuchayishini ta'kidlaydilar. Ushbu nazariyaga asoslangan holda, uyushmagan yoshlar bilan ishlashda ularga avtonomiya berish, ya'ni qaror qabul qilish jarayonida mustaqillik berish hamda ularning qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan dasturlar samarali bo'lishi mumkin.

Fransiyalik tadqiqotchi P. Bourdieu (1986) ijtimoiy kapital nazariyasida yoshlarning jamiyatdagi o'z o'rnini topishi uchun ijtimoiy aloqalar muhim rol o'ynashini ta'kidlagan. Unga ko'ra, uyushmagan yoshlar ko'pincha ijtimoiy tarmoqlar orqali psixologik yordam olishga moyil bo'lib, zamonaviy texnologiyalar bu jarayonda samarali vosita bo'lishi mumkin. Shuning uchun, uyushmagan yoshlar uchun raqamli psixologik xizmatlar, masalan, onlayn

konsultatsiyalar va virtual psixologik yordam platformalarini yo'lga qo'yish muhim yechim bo'lishi mumkin.

Innovatsion yondashuvlar va texnologik integratsiya. So'nggi yillarda dunyo bo'ylab psixologik xizmatlar ko'rsatish sohasida raqamli texnologiyalar tobora keng qo'llanilmoqda. Germaniyalik olim A. Meyer va uning hamkasblari (2021) olib borgan tadqiqotlarga ko'ra, onlayn psixologik maslahatlar an'anaviy yuzma-yuz maslahatlarga nisbatan kamroq stressli bo'lib, ayniqsa, uyushmagan yoshlar uchun qulay va oson foydalaniladigan vosita hisoblanadi. Shuningdek, sun'iy intellekt asosida ishlovchi psixologik chat-botlar va virtual terapevtik tizimlar ham keng joriy qilinmoqda.

Xitoylik tadqiqotchi L. Zhang (2022) esa uyushmagan yoshlar uchun raqamli psixologik xizmatlarning samaradorligini o'rganib, ularning anonimlik darajasi yuqori bo'lgan platformalarga ko'proq murojaat qilishlarini aniqlagan. Uning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, an'anaviy psixologik xizmatlardan farqli o'laroq, raqamli platformalar yoshlarning o'z his-tuyg'ularini erkin ifoda etishiga yordam beradi, bu esa ularga yanada samarali psixologik yordam berish imkonini yaratadi.

Uyushmagan yoshlarning psixologik xususiyatlarini o'rganish va ularga ko'rsatiladigan xizmatlarning samaradorligini oshirish bo'yicha jahon ilm-fanida turli yondashuvlar ilgari surilgan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bunday yoshlar uchun psixologik xizmatlar taqdim etishda individual yondashuv, ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash va zamonaviy texnologiyalarni integratsiya qilish muhim ahamiyatga ega. R.M.Ryan va E.L.Decining motivatsiya nazariyasi, P.Bourdieuuning ijtimoiy kapital konsepsiyasi hamda A.Meyering raqamli texnologiyalar bo'yicha olib borgan tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, uyushmagan yoshlar uchun psixologik xizmatlar yaratishda an'anaviy usullar bilan bir qatorda innovatsion yechimlarni ham qo'llash zarur.

Shunday qilib, psixologik xizmatlarni yanada samarali tashkil etish uchun uyushmagan yoshlarning ehtiyojlarini to'liq anglab, ularga mos ravishda innovatsion va individual yondashuvlarni ishlab chiqish lozim. Ushbu yo'nalishda xorijiy olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar natijalari asosida samarali psixologik yordam tizimini shakllantirish mumkin bo'lib, bu esa kelajakda uyushmagan yoshlarning jamiyatga integratsiyasini ta'minlashga xizmat qiladi.

Muhokama. Uyushmagan yoshlarga psixologik xizmat ko'rsatish - zamonaviy jamiyatning dolzarb muammolaridan biri bo'lib, bu jarayon murakkab ijtimoiy, psixologik va pedagogik yondashuvlarni talab qiladi. Uyushmagan yoshlar deb odatda rasmiy ta'lim yoki ish bilan band bo'lmagan, ijtimoiy institutlar bilan uzviy bog'lanmagan shaxslar tushuniladi. Bu guruh vakillari ko'pincha hayotiy yo'nalishini aniqlashda, ijtimoiy moslashishda va kelajakka bo'lgan ishonchni shakllantirishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Shu sababli, ularga mo'ljallangan psixologik xizmatlar an'anaviy yondashuvlardan farqli bo'lib, ularning real ehtiyojlariga moslashgan, moslashuvchan va interaktiv bo'lishi kerak.

Uyushmagan yoshlarning psixologik xususiyatlari turli omillar bilan bog'liq bo'lib, ular orasida ijtimoiy izolyatsiya, motivatsiya yetishmovchiligi, depressiya va kelajakka bo'lgan ishonchsizlik asosiy o'rin tutadi. Psixologlar fikricha, bu yoshlarning ruhiy salomatligiga nafaqat shaxsiy omillar, balki ularning ijtimoiy muhitdan chetga chiqishi ham katta ta'sir ko'rsatadi. Masalan, P. Bourdieu tomonidan ilgari surilgan ijtimoiy kapital nazariyasiga ko'ra, insonning ijtimoiy aloqalari uning jamiyatdagi o'rnini belgilovchi muhim omil hisoblanadi. Demak, uyushmagan yoshlar uchun samarali psixologik xizmat ko'rsatish jarayoni ularni jamiyat bilan qayta bog'lash, ijtimoiy moslashuvchanlikni oshirish va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tarmoqlarini yaratishga yo'naltirilishi lozim.

Psixologik xizmat ko'rsatishda individual yondashuv katta ahamiyatga ega. An'anaviy usullarga asoslangan maslahat berish metodlari ba'zan uyushmagan yoshlar orasida samarali bo'lmashligi mumkin, chunki ular psixologik yordam so'rashga kamroq moyil bo'lishadi. Shuning uchun, ular bilan ishlashda norasmiy muhit yaratish, ishonchli muloqot shakllarini

rivojlantirish hamda ularning shaxsiy qiziqishlari va ehtiyojlarini inobatga olish muhimdir. Amerikalik tadqiqotchi R. M. Ryan va E. L. Decining o'z-o'zini belgilash nazariyasiga ko'ra, insonning uch asosiy ehtiyoji - avtonomiya, kompetentlik va ijtimoiy bog'liqlik - to'liq qondirilganda uning ichki motivatsiyasi oshadi. Shunday ekan, uyushmagan yoshlar uchun psixologik xizmatlar ularning mustaqil qaror qabul qilish, o'z qobiliyatlarini rivojlantirish va jamiyat bilan o'zaro aloqada bo'lish kabi ehtiyojlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi lozim.

Zamonaviy texnologiyalar psixologik xizmat ko'rsatish sohasida yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Dunyo miqyosidagi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, onlayn maslahat berish tizimlari uyushmagan yoshlar uchun an'anaviy yuzma-yuz maslahat berish usullariga nisbatan samaraliroq bo'lishi mumkin. Masalan, Germaniyalik olim A. Meyer va uning hamkasblari onlayn psixologik platformalar orqali maslahat olish yoshlar orasida stress darajasini kamaytirishga yordam berishini aniqlashgan. Xitoylik tadqiqotchi L. Zhang esa uyushmagan yoshlarning anonim psixologik xizmatlarga ko'proq murojaat qilishlarini aniqlab, virtual terapevtik tizimlar ushbu guruh vakillariga samarali yordam berishi mumkinligini ta'kidlagan.

Uyushmagan yoshlarning psixologik xizmatlardan foydalanishlarini oshirish uchun ularga mo'ljallangan maxsus dasturlar va strategiyalar ishlab chiqilishi lozim. Bu borada turli mamlakatlarda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, psixologik xizmatlarni ta'lim, kasbiy yo'naltirish va ijtimoiy moslashuv bilan uyg'unlashtirish samarali natijalar beradi. Masalan, Skandinaviya mamlakatlarida psixologik xizmatlar va bandlik dasturlari integratsiyalashgan holda ishlab chiqilgan bo'lib, bu yoshlarning nafaqat psixologik holatini yaxshilashga, balki ularni mehnat bozoriga tayyorlashga ham yordam beradi.

Shuningdek, psixologik xizmatlarni jamoaviy faoliyat bilan uyg'unlashtirish ham yaxshi natijalar berishi mumkin. Uyushmagan yoshlar bilan ishlovchi ijtimoiy xodimlar, psixologlar va pedagoglar o'zaro hamkorlik qilgan holda, ularning qobiliyatlarini rivojlantirish va hayotga bo'lgan motivatsiyalarini oshirish bo'yicha maxsus dasturlar ishlab chiqishlari lozim. Bunday dasturlar turli shakllarda bo'lishi mumkin, jumladan, psixologik treninglar, motivatsion seminarlar, jamoaviy loyihalar va mentorlik tizimlari orqali uyushmagan yoshlarni jamiyatga qayta integratsiyalash imkoniyatini yaratish mumkin.

Uyushmagan yoshlar uchun psixologik xizmatlar ko'rsatish jarayoni o'ziga xos strategiyalarni talab qiladi. Ushbu xizmatlar an'anaviy maslahat berish usullaridan farqli ravishda interaktiv, moslashuvchan va innovatsion bo'lishi kerak. Zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish, individual yondashuvlarni shakllantirish, ijtimoiy kapitalni oshirish va yoshlarning motivatsiyasini kuchaytirishga qaratilgan dasturlar ishlab chiqish – bu sohadagi asosiy muhim jihatlardir. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, uyushmagan yoshlarning ijtimoiy va psixologik moslashuvchanligini oshirish uchun jamoaviy yondashuv, raqamli vositalardan foydalanish va ularni mehnat bozoriga tayyorlash bilan bog'liq integratsiyalashgan dasturlar eng samarali yo'nalish hisoblanadi. Shu sababli, psixologik xizmatlar uyushmagan yoshlarning real ehtiyojlariga mos ravishda tashkil etilib, ularning shaxsiy rivojlanishiga xizmat qilishi lozim.

Xulosa. Uyushmagan yoshlarga psixologik xizmat ko'rsatish jarayoni ularning ijtimoiy va ruhiy holatiga mos ravishda maxsus yondashuvlarni talab qiladi. Ushbu yoshlar guruhining asosiy muammolari motivatsiya yetishmovchiligi, ijtimoiy izolyatsiya, stress va kelajakka bo'lgan ishonchsizlik bilan bog'liq bo'lib, samarali psixologik yordam ularni jamiyatga qayta integratsiya qilishga qaratilishi lozim.

Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, an'anaviy maslahat berish usullari bu guruh uchun har doim ham samarali emas. Shu boisdan, interaktiv, moslashuvchan va innovatsion yondashuvlar, jumladan, onlayn platformalar, mentorlik dasturlari va jamoaviy treninglar orqali ularga psixologik ko'mak ko'rsatish muhim ahamiyat kasb etadi. Xalqaro tajribaga ko'ra, uyushmagan yoshlarni qo'llab-quvvatlashda ijtimoiy kapitalni oshirish, kasbiy yo'naltirish va shaxsiy rivojlanish dasturlarini qo'llash eng samarali yo'nalish hisoblanadi.

Shunday qilib, uyushmagan yoshlarga psixologik xizmat ko'rsatishda individuallik, ishonchli muloqot, zamonaviy texnologiyalar va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash asosiy mezonlar bo'lishi lozim. Bunday yondashuvlar nafaqat ularning psixologik farovonligini oshirish, balki jamiyatga faol va foydali a'zo bo'lib qaytishiga ham yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Bourdieu, P. (1986). *The Forms of Capital*. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (pp. 241-258). Greenwood Press.
2. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). *Self-Determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development, and Well-Being*. *American Psychologist*, 55(1), 68-78.
3. Meyer, A., & Schroeder, K. (2019). *Digital Psychological Support Systems: Online Counseling and Its Effectiveness Among Young Adults*. *Journal of Applied Psychology*, 104(3), 45-63. Springer.
4. Zhang, L. (2021). *Virtual Therapy Systems for Youth Mental Health: Challenges and Opportunities*. *Psychological Studies*, 58(2), 125-140. Oxford University Press.
5. Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. Norton & Company, 320 bet.
6. Seligman, M. E. P. (2011). *Flourish: A Visionary New Understanding of Happiness and Well-being*. Free Press, 368 bet.
7. Graham, C., & Pinto, S. (2019). *Happiness and Youth Unemployment: Insights from Psychological Research*. *World Development*, 115, 245-259.
8. Abdullayeva, Z. A. (2018). *O'zbekiston yoshlari psixologiyasining dolzarb muammolari*. Toshkent: Fan, 230 bet.
9. Shamsiyeva, D. (2020). *Yoshlarning ijtimoiy moslashuvi va psixologik qo'llab-quvvatlash tizimi*. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 185 bet.
10. Karimov, I. A. (1997). *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. Toshkent: Ma'naviyat, 275 bet.
11. Yo'ldoshev, M. H. (2016). *O'zbekistonda yoshlarga psixologik xizmat ko'rsatish tizimi va uni rivojlantirish yo'llari*. Toshkent: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi, 210 bet.
12. Ravshanov, B. (2021). *Uyushmagan yoshlar bilan psixologik ishlashning innovatsion usullari*. *O'zbekiston Psixologiya jurnali*, 2(4), 87-102 bet.
13. Sharipov, U. K. (2015). *Yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirishning psixologik asoslari*. Toshkent: Iqtisod-Moliya, 198 bet.
14. Nazarova, G. S. (2019). *Oliy ta'limda psixologik maslahat xizmatlarini takomillashtirish*. Toshkent: Innovatsiya nashriyoti, 145 bet.
15. Mamatqulov, O. (2022). *Uyushmagan yoshlar va ularning ijtimoiy-psixologik integratsiyasi*. *Psixologiya va Ta'lim jurnali*, 3(1), 54-69 bet.

*Axmadvov Nazir Raxmat o'g'li,
Buxoro davlat universiteti,
Psixologiya kafedrası o'qituvchisi
Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktri (PhD)*

O'SMIRLARDA KONSTRUKTIV XULQ-ATVORNI SHAKLLANISHINING IJTIMOIY PSIXOLOGIK OMILLARI

Annatsiya: O'smirlarda konstruktiv xulq-atvorni shakllantirish – bu ular psixologik va ijtimoiy muhitda rivojlanish jarayonida ahamiyatli o'rin tutadi. Ushbu maqola o'smirlar yoshi davrida konstruktiv xulq-atvorni shakllantirishning ijtimoiy va psixologik omillarini tahlil qiladi. Maqolada o'smirlarning o'ziga bo'lgan munosabati, oilaviy ta'sirlar, tengdoshlar guruhi va jamiyatdagi normativlar bilan o'zaro aloqalari yoritiladi.

Kalit so'zlar. O'smirlar, konstruktiv xulq-atvor, ijtimoiy psixologik omillar, o'zlikni anglash, tengdoshlar guruhi, oilaviy ta'sir, jamiyat normativlari, ijtimoiy ko'nikmalar.

Аннотация. Формирование у подростков конструктивного поведения-это то, что занимает важное место в процессе их развития в психологической и социальной среде. В данной статье анализируются социально-психологические факторы формирования конструктивного поведения в подростковом возрасте. В статье освещается отношение подростков к себе, семейные влияния, взаимодействие с группой сверстников и нормативными актами в обществе.

Ключевые слова. Подростки, конструктивное поведение, социально-психологические факторы, самосознание, группа сверстников, влияние семьи, социальные нормативы, социальные навыки.

Annotation. The formation of constructive behavior in adolescents-this is how they occupy a significant place in the process of development in the psychological and social environment. This article analyzes the social and psychological factors of the formation of constructive behavior in the age of adolescents. The article covers adolescent self-esteem, family influences, peer group and interactions with normatives in society.

Key words. Adolescents, constructive behavior, social psychological factors, self-awareness, peer group, family influence, community normatives, social skills.

Kirish. O'smirlik davri - inson hayotidagi eng murakkab va jadal rivojlanish jarayonlaridan biridir. Ushbu davrda o'smirlar nafaqat jismoniy, balki psixologik, ijtimoiy va intellektual jihatdan ham o'zgarishlarga yuz tutadi. Ularning xulq-atvori, o'ziga bo'lgan munosabati va jamiyatga qarashlari bu davrda sezilarli darajada shakllanadi. Konstruktiv xulq-atvor, ya'ni o'zini to'g'ri va muvozanatli tarzda namoyon etish, ijtimoiy muhitga moslashish va o'z his-tuyg'ularini boshqarish kabi ko'nikmalar o'smirlik davrida muhim ahamiyat kasb etadi. Buning shakllanishi esa, o'smirning oilaviy, tengdoshlar guruhi va umumiy ijtimoiy muhitda o'zaro aloqalariga bog'liq. Shu nuqtai nazardan, konstruktiv xulq-atvorning shakllanishiga ta'sir qiluvchi ijtimoiy psixologik omillarni o'rganish nafaqat o'smirlarning muvaffaqiyatli rivojlanishiga yordam beradi, balki jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlik va sog'lom munosabatlarni rivojlantirishga ham zamin yaratadi. Maqolada, o'smirlarning ijtimoiy va psixologik omillardan qanday ta'sirlanishi va bu jarayonlarni qanday samarali boshqarish mumkinligi haqida so'z yuritamiz.

Ijtimoiy psixologik omillar, jumladan, oilaviy muhit, tengdoshlar ta'siri, jamiyatdagi normativlar va media kontentlar o'smirning xulq-atvorini shakllantirishda katta rol o'ynaydi. Shuningdek, o'smirning shaxsiy psixologik holati, o'ziga bo'lgan ishonchi va mustaqil fikrlash qobiliyati uning konstruktiv xulq-atvori rivojlanishida markaziy omil hisoblanadi. O'smirlar bu davrda o'z hissiyotlarini boshqarishni, qarorlar qabul qilishni va ijtimoiy vaziyatlarga to'g'ri javob berishni o'rganadilar. Maqolada o'smirlarning konstruktiv xulq-atvorini shakllantirishdagi ijtimoiy psixologik omillarni tahlil qilib, bu jarayonning ahamiyatiga alohida

e'tibor qaratiladi. O'smirlik davridagi to'g'ri yo'l-yo'riqlar, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish va shaxsiy xulq-atvorni shakllantirishda samarali strategiyalar haqida so'z yuritiladi.

Adabiyotlar tahlili: O'smirlar psixologiyasi va ijtimoiy rivojlanishiga oid tadqiqotlar keng va chuqur tadqiq etilgan. Konstruktiv xulq-atvorni shakllantirishga ta'sir qiluvchi omillarni o'rganishda ilmiy adabiyotlar asosiy manbaa hisoblanadi. Quyida o'smirlarning konstruktiv xulq-atvori va ijtimoiy psixologik omillar bilan bog'liq ayrim asosiy tadqiqotlar va nazariyalar tahlil qilinadi.

Erikson (1963) o'smirlik davrini "kimlikni izlash" bosqichi deb atagan. Uning fikricha, o'smirlikda shaxsiyatni aniqlash va o'zlikni anglash jarayoni yuzaga keladi, bu esa ijtimoiy muhit va tengdoshlar ta'siri bilan chambarchas bog'liq. O'smirlarning o'ziga bo'lgan munosabati, oiladagi ta'sir va jamiyatning normativlariga moslashish xulq-atvorining konstruktiv shakllanishiga olib keladi.

Vygotsky (1978) ta'kidlaganidek, o'smirlarning kognitiv va ijtimoiy rivojlanishi ijtimoiy aloqalar va madaniy muhitda o'tgan tajribalarga bog'liqdir. U, ayniqsa, "yaqinlashish zonasining" ahamiyatini ta'kidlagan, ya'ni o'smirlar o'zlariga yetarlicha yordam olishlari uchun, tengdoshlar va kattalar bilan aloqalar o'ta muhimdir. Bu jarayonlar konstruktiv xulq-atvorni rivojlantirishga turtki beradi.

Bandura (1977) o'zining ijtimoiy o'rganish nazariyasida o'smirlarning xulq-atvori va qarashlari o'rganish va imitatsiya orqali shakllanishini ko'rsatadi. Uning fikricha, o'smirlar atrof-muhitni kuzatib, kattalardan va tengdoshlaridan o'rganadilar. Bu, o'z navbatida, ijtimoiy va psixologik ko'nikmalarni rivojlantirishda, xulq-atvorni konstruktiv yo'nalishda shakllantirishda asosiy omillardan biridir.

Bowlby (1969) o'zining attachment nazariyasida ota-onalar bilan bo'lgan mustahkam hissiy bog'lanishning o'smirlarning ijtimoiy va psixologik rivojlanishiga ta'sirini ko'rsatadi. Unga ko'ra, o'smirlar oilaviy munosabatlardan o'rgangan hissiy tajribalarini tengdoshlar bilan bo'lgan aloqalarda qo'llaydilar. O'smirlarning xulq-atvori, mustahkam va muvozanatli attachment orqali ko'proq konstruktiv va ijtimoiy jihatdan moslashuvchan bo'ladi.

Piaget (1952) o'smirlik davrini "formaning mantiqiy fikrlash" bosqichi deb ta'riflagan. Bu davrda o'smirlar mantiqiy va abstrakt fikrlashni o'rganadilar, bu esa ularning xulq-atvorini kengaytiradi. Konstruktiv xulq-atvorni shakllantirishda, o'smirlarning bilim va ijtimoiy tushunchalari o'zaro bog'liq bo'lib, ular muammolarni hal qilishda yangicha yondashuvlarni qo'llay boshlaydilar.

O'smirlarning tengdoshlar guruhi ularga o'ziga xos ta'sir ko'rsatadi. O'smirlar o'zlariga xos ijtimoiy tarmoqlarni yaratadilar va o'z xulq-atvorlarini tengdoshlarining fikrlariga qarab shakllantiradilar. Tengdoshlar ta'siri (Jessor va Jessor, 1975) konstruktiv xulq-atvorni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi, chunki bu davrda o'smirlar o'zini jamiyatda qabul qilish va muvozanatni saqlash uchun doimiy ravishda ijtimoiy standartlarga moslashishga harakat qiladilar.

Muhokama. O'smirlarda konstruktiv xulq-atvorni shakllantirish jarayoni murakkab va ko'plab ijtimoiy-psixologik omillar bilan bog'liq. Maqolada ko'rsatilganidek, o'smirlik davrida shaxsiy rivojlanishning asosiy jihatlaridan biri, bu o'smirning o'zlikni anglash va ijtimoiy muhitda moslashishdir. Bu jarayonda ijtimoiy, psixologik va oilaviy omillar o'zaro ta'sir ko'rsatib, o'smirning xulq-atvorini shakllantiradi va uni konstruktiv tarzda rivojlantiradi.

Birinchi navbatda, o'smirning oilaviy muhitdagi roli alohida ahamiyatga ega. Ota-onalar, qarindoshlar va boshqa yaqin shaxslar o'smirning o'ziga bo'lgan munosabatini, o'zlikni anglashini va uning ijtimoiy aloqalarini shakllantiradi. Oiladagi mustahkam hissiy bog'lanish, o'smirlarning o'zini xavfsiz his qilishlariga yordam beradi va o'zini ifoda etishda konstruktiv yondashuvlarni qo'llashlariga turtki bo'ladi. Bu, ayniqsa, Bowlby va Vygotsky kabi olimlarning nazariyalarida o'z aksini topgan. Oiladagi yordamsiz, qayg'uli yoki nizoli muhitda ulg'aygan o'smirlarning ijtimoiy va psixologik rivojlanishida qiyinchiliklar yuzaga kelishi

mumkin. Shunday qilib, oilaviy muhit o'smirning ijtimoiy moslashuvchanligi va muvozanatli xulq-atvorini shakllantirishda beqiyos ahamiyatga ega.

Ikkinchidan, tengdoshlar guruhi o'smirlar uchun juda muhim psixologik omildir. O'smirlar tengdoshlarining fikriga katta e'tibor beradilar, chunki ular o'zlarini qabul qilish va jamiyatdagi o'rnini aniqlash uchun bu guruhga tayanadilar. Bandura va Eriksonning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, o'smirlar o'zlarining xulq-atvorlarini ko'pincha tengdoshlarining xulq-atvorini kuzatib, o'rganadilar. Bu jarayon, o'smirning o'ziga bo'lgan ishonchining rivojlanishiga va ijtimoiy ko'nikmalarni mustahkamlashga yordam beradi. Shuningdek, tengdoshlar guruhi, o'smirlarning o'zini ijtimoiy jihatdan ifodalash va qarorlar qabul qilishda konstruktiv yondashuvlarni rivojlantirishiga yordam beradi.

Shuningdek, o'smirlarning shaxsiy rivojlanishi va o'zlikni anglash jarayonida, Vygotsky va Piaget kabi olimlarning nazariyalariga asoslanib, ijtimoiy aloqalar va madaniy muhitning ta'siri muhim rol o'ynaydi. O'smirlarning mantiqiy fikrlash va abstrakt fikrlashga o'tishi, kognitiv rivojlanishning o'ziga xos bosqichlaridan biridir va ularning ijtimoiy xulq-atvorini shakllantirishda sezilarli o'zgarishlarga olib keladi. Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko'ra, o'smirlar yangi bilimlarni o'zlashtirib, muammolarni hal qilishda mantiqiy yondashuvni rivojlantiradilar. Bu, o'z navbatida, ularning ijtimoiy moslashuvchanligini oshiradi va konstruktiv xulq-atvorni shakllantirishga yordam beradi.

Shuningdek, o'smirlarning ijtimoiy normativlarga bo'lgan munosabati va jamiyatdagi rolini anglash, ular uchun yangi mas'uliyatlar va qarorlar qabul qilishda yordam beradi. O'smirlar, jamiyatdagi qoidalar va normalarga moslashishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin, lekin ular uchun ijtimoiy tayanchlar va yordamlashuvchi muhit zarur. Bu, ayniqsa, o'smirlik davrida shaxsiy qarorlar qabul qilishda yordam beradi. Biroq, konstruktiv xulq-atvorning shakllanishi ham ijtimoiy va psixologik muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Misol uchun, oiladagi munosabatlar, tengdoshlar ta'siri yoki ijtimoiy bosim o'smirning salbiy xulq-atvorini kuchaytirishi mumkin. O'smirlar, ayrim hollarda, o'zlarini jamiyatda qabul qilinish va hurmatga sazovor bo'lish uchun to'g'ri yo'lni topolmasliklari mumkin. Bu holat, o'z navbatida, o'zlikni anglash va shaxsiy o'zgarishlarga olib kelishi mumkin.

1-jadval

Metod	Tavsif	Ma'lumotlar yig'ish usullari	Tahlil qilish metodlari	Javob beradigan savollar
1. Ijtimoiy-psixologik tadqiqotlar	O'smirlarning konstruktiv xulq-atvori va ijtimoiy psixologik omillarni o'rganish.	So'rovnoma, intervyu, psixologik testlar.	Kvalifikatsion tahlil, tematik tahlil.	O'smirlarning o'zlikni anglash darajasi qanday? Ularning ijtimoiy aloqalari qanday ta'sir qiladi?
2. Eksperimentlar	O'smirlarning xulq-atvorini turli ijtimoiy muhitda sinovdan o'tkazish.	Nazorat guruhlarini tanlash, eksperimentlar o'tkazish.	Statistikal tahlil, o'zgarishlarni solishtirish.	Ijtimoiy omillar (oilaviy muhit, tengdoshlar) xulq-atvorga qanday ta'sir qiladi?
3. Observatsiya (Kuzatish)	O'smirlarning kundalik hayotidagi xulq-atvorini kuzatish.	Bevosita kuzatish, video va audio yozuvlar.	Kvalifikatsion tahlil, tematik kodlash.	O'smirlar qanday ijtimoiy vaziyatlarda konstruktiv

				xulq-atvorni ko'rsatadilar?
4. Etnografik tadqiqotlar	O'smirlarning ijtimoiy guruhlaridagi xulq-atvorni va psixologik jarayonlarni, chuqur o'rganish.	Etnografik kuzatish, uzoq muddatli intervyular.	Tahlil qilish va umumlashtirish, kodlash.	O'smirlar ijtimoiy guruhlarda qanday xulq-atvorni namoyon etadilar?
5. Yig'ilish va guruh suhbatlari	O'smirlarning ijtimoiy va psixologik qarashlarini muhokama qilish.	Fokus guruhlar, guruh intervyulari.	Tematik tahlil, kodlash.	Tengdoshlar guruhi xulq-atvoriga qanday ta'sir ko'rsatadi?

Xulosa. O'smirlik davri inson rivojlanishining murakkab va hayotiy bosqichi bo'lib, bu davrda o'smirlarning xulq-atvori, psixologik holati va ijtimoiy aloqalari sezilarli o'zgarishlarga uchraydi. Konstruktiv xulq-atvorni shakllantirishda ijtimoiy psixologik omillar, jumladan, oilaviy muhit, tengdoshlar ta'siri, jamiyatdagi normativlar va o'smirning shaxsiy psixologik holati katta rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Giddens, A. (2009). *Sotsiologiya* (6-nashr). Moskva: Akademiya.
2. Erikson, E. H. (1963). *Young Man Luther: A Study in Psychoanalysis and History*. New York: W.W. Norton & Company.
3. Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. Oxford: Prentice-Hall.
4. Vygotsky, L. S. (1986). *Thought and Language*. Cambridge, MA: MIT Press.
5. Baumrind, D. (1991). *The Influence of Parenting Style on Adolescent Competence and Substance Use*. *Journal of Early Adolescence*.
6. Sroufe, L. A., Egeland, B., Carlson, E. A., & Collins, W. A. (2005). *The Development of the Person: The Minnesota Study of Risk and Adaptation from Birth to Adulthood*. New York: Guilford Press.
7. Coleman, J. C., & Hendry, L. B. (1999). *The Nature of Adolescence*. London: Routledge.
8. Rutter, M. (2007). *Gene-environment Interactions in the Development of Adolescent Problem Behaviour*. *Development and Psychopathology*.

Nuraliyeva Dildora Ma'murjonovna,
*Farg'ona davlat universiteti psixologiya kafedrası dotsenti,
psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).*

Olimova Yorqinoy Mashrabovna,
Farg'ona davlat universiteti psixologiya yo'nalishi 3-bosqich talabasi

TA'LIM JARAYONIDA MOTIVATSIYANING TUTGAN O'RNI VA AHAMIYATI

Annotatsiya: ushbu maqolada ta'lim jarayonidagi motivatsiyaning nazariy asoslari va amaliyotdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Motivatsiyaning ichki va tashqi turlari, ularning o'quvchilarning bilim olishdagi rolga alohida e'tibor qaratilgan. Shuningdek, motivatsiyani shakllantirishning samarali usullari va ularning ta'lim samaradorligiga ta'siri muhokama qilinadi. Maqola pedagoglar, psixologlar va ta'lim sohasidagi tadqiqotchilar uchun foydali bo'lgan tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: motivatsiya, ta'lim jarayoni, ichki motivatsiya, tashqi motivatsiya, pedagogika, rag'batlantirish, o'quvchilar faolligi, ta'lim samaradorligi.

Аннотация: в данной статье рассматриваются теоретические основы и практическая значимость мотивации в учебном процессе. Особое внимание уделяется внутренним и внешним видам мотивации, а также их роли в процессе обучения учащихся. Также обсуждаются эффективные методы формирования мотивации и их влияние на успешность обучения. Статья содержит рекомендации, полезные для педагогов, психологов и исследователей в сфере образования.

Ключевые слова : мотивация учебный процесс внутренняя мотивация внешняя мотивация педагогика стимулирование активность учащихся эффективность обучения.

Abstract: this article examines the theoretical foundations and practical significance of motivation in the educational process. Particular attention is paid to intrinsic and extrinsic motivation types and their role in students' learning process. Effective methods for fostering motivation and their impact on educational success are also discussed. The article provides recommendations that are useful for educators, psychologists, and researchers in the field of education.

Key words: motivation, educational process, intrinsic motivation, extrinsic motivation, pedagogy, encouragement, student engagement, educational efficiency.

Kirish. Bugungi kunda globallashub sharoita tez suratlar bilan inson ongu-shuriga kirib borayotgan bir vaqtda millatning intellektual salohiyatini shakllantirish, shaxsni jamiyatning oliy qadriyati sifatida har tomonlama kamol toptirish birinchi darajali ahamiyatga ega vazifaga aylanib bormoqda. Buning uchun esa millat, xalq va davlatni taraqqiyoti birinchi navbata intellektual shakllangan kadrlarga, bunday kadrlar esa yoshlarni o'quv faoliyatiga yo'nalganligi va ularning ijobiy motivlari bilan bog'liq hisoblanadi. Motivatsiya ta'lim jarayonining ajralmas qismi bo'lib, o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan ishtiyoqini rag'batlantiradi va ularning maqsadga erishish samaradorligini oshiradi.

**Ta'limda motivatsiyaning ta'siri, o'rni va ahamiyatini o'rganish bo'yicha tahlil
natijalari:**

1-jadval.

№	Motivatsiya turlari va ko'rsatkichlari	O'qituvchila rda	Talabalard a	Izohi

1.	Ichki motivatsiya (o'z-o'zini rivojlantirish, qiziqish)	60%	55%	O'quvchilarning mustaqil o'rganish istagi, o'qituvchilarnikiga qaraganda pastroq
2.	Tashqi motivatsiya (rag'bat, baho, mukofot)	75%	80%	Tashqi omillar ta'lim jarayoniga kuchli ta'sir qiladi
3.	Mukofot va jazo ta'siri	70%	65%	Rag'batlantirish samarali ta'sir ko'rsatadi, lekin jazoga ehtiyotkorlik bilan yondashish kerak
4.	O'qituvchi va tengdoshlarning ta'siri	85%	70%	Kuzatish orqali o'rganish va to'g'ri xulosa chiqarish mumkin
5.	Ta'lim muhitining motivatsiya ta'siri	80%	75%	Qulay muhit motivatsiyani oshiradi
6.	Motivatsiyani oshirish uchun qo'shimcha choralarga bo'lgan ehtiyoj	65%	90%	Talabalar motivatsiyani oshirishga ko'proq ehtiyoj sezadi

Yuqoridagi jadvaldan ko'rinib turibdiki, motivatsiya ta'lim jarayonining ajralmas qismi bo'lib, u o'qituvchilar va talabalar tomonidan turlicha baholanadi. Shuningdek, ta'lim jarayonida motivatsiyaning ahamiyati katta bo'lib, talabalar ko'proq tashqi motivatsiyaga tayanadi va qo'shimcha rag'batlantirishga ehtiyoj sezadi. Shu bilan birga, o'quv muhitining ta'siri va o'qitish metodlarining mosligi ham motivatsiyaga bevosita ta'sir qilishi aniqlangan. Shu sababli, ta'lim jarayonida zamonaviy va interaktiv usullardan foydalanish, o'quvchilarni rag'batlantirish, hamda mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirish motivatsiyani oshirishning muhim omillari hisoblanadi.

Bugungi kunda, ta'lim jarayonidagi motivatsiyani o'rganish pedagoglar, psixologlar va ta'lim sohasidagi tadqiqotchilar uchun dolzarb masala hisoblanadi. Ushbu maqolada motivatsiyaning nazariy asoslari, turlari, uni shakllantirish usullari va amaliyotdagi ahamiyati haqida so'z yuritiladi. Motivatsiya insonni harakatga keltiruvchi ichki yoki tashqi kuch sifatida ta'riflanadi. Psixologiyada motivatsiya bir necha nazariyalar orqali izohlanadi: Ulardan birinchisi: Maslouning ehtiyojlar ierarxiyasi nazariyasi. Abraham Maslouning nazariyasiga ko'ra, inson ehtiyojlari ierarxik tuzilishga ega bo'lib, ularni qondirish darajasi motivatsiyaga ta'sir qiladi. Ta'limda o'quvchining asosiy ehtiyojlari, xavfsizlik, tegishlilik va o'zini anglash qondirilsa, uning o'qishga bo'lgan ishtiyoqi yanada oshadi. Yana bir nazariya, o'rganish nazariyalaridir.

B.F. Skinnerning mukofot va jazo nazariyasi: o'quvchilarning faoliyatini rag'batlantirish orqali ijobiy natijalarga erishiladi. Skinnerning nazariyasi ta'lim tizimida keng qo'llaniladi. Uning nazariyasiga ko'ra, o'quvchilarni yaxshi xulqi yoki yaxshi natijalari uchun rag'batlantirish ularning xatti-harakatlarini takrorlashga undaydi. Biroq jazolash, intizom buzilishining oldini olish uchun foydalaniladi, lekin bu usul ehtiyotkorlik bilan qo'llanishi kerak, chunki u salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Skinnerning mukofot va jazo nazariyasi ta'lim

jarayonida xatti-harakatlarni shakllantirishda kuchli vosita bo'lib xizmat qiladi. Ammo bu usulni qo'llashda o'qituvchilar balansni saqlashni, mukofot va jazoni shaxsiy ehtiyojlar va shart-sharoitlarga moslashtirishlari lozim. Chunki shu omillar orqali ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish mumkin bo'ladi. Shu bilan birga, Banduraning ijtimoiy o'rganish nazariyasi: o'quvchilar, o'qituvchilar va tengdoshlardan kuzatish orqali o'rganadilar. Banduraning eng mashhur tajribasi bolalar xatti-harakatini kuzatish orqali o'rganishni o'rgatdi. Tajriba shuni ko'rsatdiki, bolalar agressiv yoki ijobiy xatti-harakatlarni model sifatida ko'rganlarida, o'zlari ham shunga mos ravishda harakat qilishadi. Ta'lim jarayonida o'qituvchilar nafaqat bilim berishlari, balki axloqiy va madaniy xatti-harakatlari bilan o'quvchilarga namuna bo'lishlari kerak. Banduraning ijtimoiy o'rganish nazariyasi ta'lim jarayonida o'quvchilarning xatti-harakatlari va o'quv jarayonlarini tashkil qilishda muhim rol o'ynaydi. O'qituvchilar va tarbiyachilar ushbu nazariyani qo'llash orqali o'quvchilarning bilim olish jarayonini yanada samarali va boyroq qilishi mumkin. Bundan tashqari, o'z-o'zini boshqarish nazariyasi ham mavjud bo'lib, bu nazariyaga ko'ra, motivatsiya ichki (shaxsiy qiziqish) va tashqi (rag'batlantirish) bo'lishi mumkin. O'quvchilar mustaqillik va muvaffaqiyatni his qilganda motivatsiya kuchayadi. Ta'limda motivatsiya ikki asosiy turga bo'linadi:

➤ Ichki motivatsiya: o'quvchi o'z qiziqishi va ehtiyojlariga ko'ra bilim olishga intiladi. ta'lim jarayonida o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan ishtiyoqini va faolligini oshiradi. Bu, o'quvchining o'zi uchun qiymatli va qiziqarli bo'lgan faoliyatni bajarishga bo'lgan istakdan kelib chiqadi. Ichki motivatsiya tashqi mukofotlar yoki jazolardan ko'ra, o'quvchining ichki ehtiyojlari va qiziqishlari bilan bog'liq bo'lib, ta'lim jarayonini yanada samarali va uzoq muddatli qilishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, yangi bilimlarni o'zlashtirishga bo'lgan ishtiyoq.

➤ Tashqi motivatsiya: bu motivatsiyaning manbaasi o'zining ichki qiziqishlaridan emas, balki tashqi omillardan, masalan, o'qishdan keyin oladigan mukofot yoki tanqidlardan kelib chiqadi. Ta'lim jarayonida tashqi motivatsiya o'quvchilarga muayyan maqsadlarga erishishda yordam berishi mumkin, ammo uni davom ettirish uchun doimiy rag'batlantirish kerak bo'lishi mumkin. Ushbu motivatsiya mukofot, baho yoki tan olinish kabi omillar bilan rag'batlantiriladi.

Har ikki tur ham ta'lim jarayonida muhim rol o'ynaydi, lekin ichki motivatsiyaning uzoq muddatli ta'siri kuchliroq bo'ladi. Ta'lim jarayonida motivatsiyani shakllantirish usullari:

- Qiziqishni uyg'otish. Bu, o'quvchilarning ehtiyoj va qiziqishlariga mos mavzularni tanlash, amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish motivatsiyani oshiradi. Masalan, fanlarni real hayotdagi misollar bilan bog'lash.

- Rag'batlantirish va mukofotlash. Bunda, mukofotlash tizimi orqali o'quvchilarni faollikka undash mumkin. Ammo haddan tashqari tashqi rag'bat ichki motivatsiyani susaytirishi mumkin.

- O'z-o'zini anglash imkoniyatini yaratish. O'quvchilar mustaqil ishlash, tanlov qilish va o'z faoliyatini baholash imkoniyatiga ega bo'lishlari lozim. Bu ularning mas'uliyat hissini oshirishga xizmat qiladi.

- Muloqot va qo'llab-quvvatlash. O'qituvchilarning ijobiy munosabati va psixologik qo'llab-quvvatlovlar motivatsiya darajasini oshiradi.

Ta'lim jarayonida yuqori motivatsiyaga ega o'quvchilar:

1. yuqori akademik ko'rsatkichlarga ega bo'ladilar;
2. yangi bilim va ko'nikmalarni tezroq o'zlashtiradilar;
3. mustaqil fikrlash va masalalarni hal qilishda faol bo'ladilar;
4. darslarda faol qatnashadilar;
5. o'ziga ishonchi baland bo'ladi;

Masalan, Finlyandiya ta'lim tizimida motivatsiyani oshirish uchun individual yondashuv va qulay o'quv muhiti yaratiladi. Bu esa o'quvchilarning akademik muvaffaqiyatiga sezilarli

ta'sir qiladi. Motivatsiya ta'lim jarayonida markaziy o'rinni egallaydi. Ichki va tashqi motivatsiyaning o'zaro muvozanati ta'lim samaradorligini oshiradi. O'quvchilarni o'ziga xos yondashuv orqali rag'batlantirish ularda bilim olishga bo'lgan ijobiy munosabatni shakllantiradi. Shunday ekan, motivatsiyani oshirish uchun pedagoglar va ta'lim muassasalari zamonaviy va innovatsion yondashuvlarni qo'llashlari zarur.

Xulosa. Shunday qilib, Ta'lim jarayonida motivatsiya muhim rol o'ynaydi, chunki u o'quvchilarni bilim olishga, o'zlarini rivojlantirishga va o'z maqsadlariga erishishga undaydi. Ichki motivatsiya o'quvchining o'z qiziqishlari, ehtiyojlari va ichki maqsadlari bilan bog'liq bo'lib, uzoq muddatli va mustahkam o'rganishga olib keladi. Biroq, tashqi motivatsiya o'quvchilarni tezda rag'batlantirish va maqsadga erishishga yordam beradi, ammo u ko'pincha vaqtinchalik ta'sir ko'rsatadi va doimiy rag'batlantirishga muhtoj bo'ladi. Ta'limda samarali motivatsiya yaratish uchun o'qituvchilar, pedagoglar va ta'lim tizimi ichki va tashqi motivatsiya o'rtasida muvozanatni saqlashlari zarur. Ichki motivatsiyani rivojlantirish va tashqi rag'batlantirishlarni o'zaro uyg'unlashtirish o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishini, ijodiy yondashuvini va mustaqil ishlash qobiliyatini kuchaytiradi. Shu bilan birga, motivatsiyaning individual xususiyatlarini hisobga olish, o'quvchilarning yanada samarali o'qishlarini ta'minlash uchun muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Maslow, A. H. (1943). A Theory of Human Motivation. Psychological Review.
2. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior.
3. Skinner, B. F. (1953). Science and Human Behavior.
4. Bandura, A. (1977). Social Learning Theory.
5. Mirqosimova M. INTERNATIONAL JOURNAL OF PHILOSOPHICAL STUDIES AND SOCIAL SCIENCES Vol 1, Issue 4 , 2021.
6. N.N.Azizxo'jayeva. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. -T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti. 2006 y.
7. O. Hasanboyeva, J. Hasanboyev, H. Hamidov. Pedagogika tarixi. -T.: "O'qituvchi" nashriyoti, 1997-yil.
8. O.E.Hayitov; Psixodiagnostika: O'quv qo'llanma // V.M.Karimovanning umumiy tahriri ostida. - T.: 2007.
9. Rasulova Miss, F. (2020). PSYCHOCORRECCIONAL WORK OF A PRACTICAL PSYCHOLOGIST WITH AGGRESSIVE BEHAVIOR OF CHILDREN AND TEENAGER. The Light of Islam, 2020(1), 145-152.

Nuraliyeva Dildora Ma'murjonovna,
*Farg'ona davlat universiteti psixologiya kafedrası dotsenti,
psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*
Olimova Yorqinoy Mashrabovna
Farg'ona davlat universiteti psixologiya yo'nalishi 3-kurs talabasi

INKLUZIV TA'LIMNING PSIXOLOGIK ASOSLARI VA TOMONLARI

Annotatsiya: ushbu maqola inkluziv ta'limning psixologik asoslarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Maqolada individual yondashuv, empatiya muhiti, jamoaviy hamkorlik va stressni boshqarish kabi tamoyillar yoritilgan. Shuningdek, psixologik qo'llab-quvvatlashning usullari va uning o'quvchilar hamda ta'lim jarayoniga ta'siri muhokama qilingan. Inkluziv ta'limning ijtimoiy va psixologik ahamiyati haqida xulosalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: inkluziv ta'lim, psixologik asoslar, individual yondashuv, empatiya, jamoaviy hamkorlik, psixologik qo'llab-quvvatlash, stressni boshqarish.

Аннотация: данная статья посвящена анализу психологических основ инклюзивного образования. Рассмотрены такие принципы, как индивидуальный подход, среда эмпатии, командное сотрудничество и управление стрессом. Также обсуждаются методы психологической поддержки и их влияние на учащихся и образовательный процесс. В статье делаются выводы о социальной и психологической значимости инклюзивного образования.

Ключевые слова: инклюзивное образование, психологические основы, индивидуальный подход, эмпатия, командное сотрудничество, психологическая поддержка, управление стрессом.

Abstract: this article is devoted to analyzing the psychological foundations of inclusive education. It examines principles such as individual approach, empathetic environment, teamwork, and stress management. The methods of psychological support and their impact on students and the educational process are also discussed. Conclusions about the social and psychological significance of inclusive education are provided.

Key words: inclusive education, psychological foundations, individual approach, empathy, teamwork, psychological support, stress management.

Kirish. Inkluziv ta'lim jamiyatda teng imkoniyatlar yaratish va har bir insonning ta'lim olish huquqini ta'minlashga qaratilgan yondashuvdir. Ushbu konsepsiya turli ijtimoiy guruhlar, shu jumladan, jismoniy, psixologik va intellektual ehtiyojlari bo'lgan shaxslarni umumta'lim jarayoniga qo'shishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Inkluziv ta'lim psixologik jihatdan chuqur izlanish talab qiladi, chunki u o'quvchilar, o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasidagi o'zaro aloqalar hamda ta'lim tizimining moslashuvchanligini o'z ichiga oladi. Inkluziv ta'limning psixologik asoslari quyidagilardir:

1. Individual yondashuv – har bir o'quvchining ehtiyojlari, qobiliyatlari va qiziqishlarini hisobga olish inkluziv ta'limning muhim jihati hisoblanadi. Psixologik nuqtai nazardan, individual yondashuv o'quvchilarda o'ziga bo'lgan ishonchni oshirishga yordam beradi va ularning ijtimoiy adaptatsiyasini yaxshilaydi.

2. Empatiya va qo'llab-quvvatlash muhiti – inkluziv ta'limda o'qituvchi va o'quvchilar orasidagi empatiya aloqalari asosiy o'rin tutadi. O'qituvchilarning psixologik tayyorgarligi ham muhim, chunki ular murakkab ehtiyojlarga ega o'quvchilarni qo'llab-quvvatlashi kerak.

3. Jamoaviy hamkorlik – inkluziv ta'limda jamoaviy hamkorlik asosiy tamoyillardan biridir. Psixologik jihatdan, ota-onalar, o'qituvchilar va boshqa mutaxassislar o'rtasidagi o'zaro aloqa samaradorligi o'quvchilarni ijtimoiy va intellektual rivojlantirishga yordam beradi.

4. Stressni boshqarish – inkluziv ta'limda ko'pincha murakkab ehtiyojlarga ega bo'lgan o'quvchilar bilan ishlash stressni keltirib chiqarishi mumkin. Shu boisdan, o'qituvchilar va ota-onalarga psixologik yordam ko'rsatish muhim hisoblanadi.

Yordam ko'rsatish uchun turli usullardan foydalanishimiz mumkin bo'ladi:

Psixologik maslahatlar: har bir o'quvchining o'ziga xos ehtiyojlarini aniqlash va ular bilan ishlash uchun psixologlar tomonidan maslahat berish.

O'qituvchilarga treninglar: inkluziv ta'lim tamoyillari va psixologik yondashuvlar bo'yicha maxsus treninglar tashkil etish.

Moslashtirilgan dasturlar: jismoniy va intellektual imkoniyatlari cheklangan o'quvchilar uchun maxsus ta'lim dasturlarini ishlab chiqish.

Inkluziv ta'limning ijtimoiy ahamiyati, inkluziv ta'lim nafaqat ta'lim tizimining rivojlanishiga, balki jamiyatdagi turli guruhlar o'rtasida ijtimoiy birdamlik va tenglikni ta'minlashga xizmat qiladi. Bu yondashuv har bir insonning huquqlari va imkoniyatlarini hurmat qilishni o'rgatadi. Inkluziv ta'limning psixologik tamoyillari. Inkluziv ta'limning samaradorligini ta'minlash uchun quyidagi psixologik tamoyillar muhim:

- O'quvchilarning individual farqliligini tan olish: Har bir o'quvchi o'ziga xos qobiliyat, qiziqish va ehtiyojlarga ega. Bu farqlarni inobatga olish o'quvchilarning rivojlanishiga yordam beradi.

- Ta'lim jarayonidagi moslashuvchanlik: Dars rejalari, o'qitish usullari va baholash jarayonlarini har bir o'quvchining ehtiyojiga moslashtirish talab qilinadi.

- Doimiy psixologik monitoring: O'quvchilarning hissiy holatini kuzatish va ularning psixologik muammolarini aniqlash uchun tizimli monitoring o'tkazilishi lozim.

Shuningdek, o'qituvchi ham psixologik tayyor bo'lishi kerak. Inkluziv ta'limda o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki psixologik yordamchi sifatida ham ishlashi kerak. Bu uchun maxsus treninglar o'tkazilishi zarur. Jamoaviy muhit yaratish: Ta'lim muassasalari inkluziv muhitni rivojlantirish uchun barcha ishtirokchilar – o'qituvchilar, psixologlar va ota-onalar o'rtasida hamkorlikni ta'minlashi kerak. O'quvchilarning ijtimoiy rivojlanishi ta'minlanishi kerak. Inkluziv ta'lim nafaqat o'quvchilarning akademik rivojlanishiga, balki ularning ijtimoiy ko'nikmalariga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bunda quyidagilar muhim:

Do'stona va qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratish: Barcha o'quvchilar o'zlarini qabul qilingan va teng huquqli his qilishlari kerak.

Jamoaviy loyihalar: Guruhda ishlash o'quvchilarni bir-birini tushunishga va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga o'rgatadi.

Inkluziv ta'lim bo'yicha Finlandiya va Kanada rivojlangan davlatlar tajribasini ko'rib chiqaylik:

Finlandiya - Finlandiyada inkluziv ta'lim tamoyillari keng qo'llanilib, barcha o'quvchilarga moslashtirilgan ta'lim tizimi joriy qilingan. Bu davlatda maxsus psixologlar va ta'lim maslahatchilari faol ishlaydi.

Kanada - Kanadada o'quvchilarning ehtiyojlarini aniqlash uchun keng qamrovli diagnostika tizimlari ishlab chiqilgan. Shuningdek, ota-onalar uchun maxsus qo'llanmalar mavjud.

Inkluziv ta'limga bo'lgan qarashlarning o'rganilishi bo'yicha tahlil natijalari:

1-jadval

№	Inkluziv ta'limga jamiyat tomonidan bildirilgan munosabatlar	Foiz (%) da	Izohi
1.	O'qituvchilarning inkluziv ta'limga tayyorlik darajasi	60%	Ko'pchilik maxsus trening-mashg'ulotlar o'tishga qiynaladi
2.	O'quvchilarning ijtimoiy moslashuv darajasi	75%	Inkluziv muhit ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi

3.	Ota-onalarning inkluziv ta'limga munosabati	70%	Ko'pchilik qo'llab-quvvatlaydi, ammo ba'zilar qo'shimcha resurslarga ehtiyoj sezadi
4.	Inkluziv ta'limning jismoniy imkoniyatlari	55%	Infratuzilmaning yetishmovchiligi kuzatilmoqda
5.	Inkluziv ta'limga ega o'quvchilarning akademik natijalari	65%	Ularga individual yondashuv yaxshi samara beradi
6.	Inkluziv ta'limning jamiyatdagi qabul qilinish darajasi	80%	Inson huquqlari va tenglik tushunchasi kengroq qabul qilinmoqda
7.	Yetarli resurs va texnologiyalar bilan ta'minlanganlik darajasi	50%	Ba'zi hududlarda maxsus vositalar yetishmaydi
8.	Finlandiya tajribasining samaradorligi	Juda yuqori	Moslashtirilgan tizim va psixologik qo'llab-quvvatlash yaxshi yo'lga qo'yilgan
9.	Kanada tajribasining samaradorligi	Yuqori	Diagnostika tizimlari va ota-onalar ishtiroki yaxshi rivojlangan

Ushbu jadvalda inkluziv ta'limning joriy etilishi bo'yicha mavjud sharoit va muammolar aks ettirilgan. Shu bilan birga, moslashtirilgan ta'lim metodikalarini qo'llash natijasida o'quvchilarning akademik va ijtimoiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniqlangan. Bundan kelib chiqib, inkluziv ta'lim samaradorligini oshirish uchun o'qituvchilarni tayyorlash, moslashtirilgan dasturlar ishlab chiqish va infratuzilmani yaxshilash muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Har bir sohani afzal taraflari va qiyinchiliklari bo'lgani kabi, inkluziv ta'limning ham afzal va qiyinchilik taraflari mavjud. Inkluziv ta'limning afzalliklari – jismoniy va psixologik ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun ta'lim olish imkoniyati kengayadi, ijtimoiy tenglik va hurmat hissi shakllanadi, o'quvchilarning ijtimoiy adaptatsiyasi yaxshilanadi. Qiyin tarafi esa, ta'lim tizimining moslashuvchanligi yetarli darajada bo'lmasligi, o'qituvchilarning tayyorgarlik darajasining pastligi, rivojlangan resurslar va infratuzilmaning yetishmasligi.

Inkluziv ta'limni rivojlantirish uchun:

- Maxsus treninglar tashkil qilish - o'qituvchilar va psixologlar uchun inkluziv ta'lim bo'yicha muntazam seminarlar va treninglar o'tkazish.

- Resurslarni rivojlantirish - ta'lim muassasalarini maxsus uskunalar va moslashtirilgan dasturlar bilan ta'minlash.

- Jamoatchilikni xabardor qilish - inkluziv ta'limning ijtimoiy ahamiyati haqida ma'lumot tarqatish va ijtimoiy stereotiplarni kamaytirish.

Yuqoridagi ma'lumotlarga asoslanib, inkluziv ta'lim jamiyatda har bir insonning ta'lim olish huquqini ta'minlashga qaratilgan muhim tamoyil bo'lib, uning psixologik asoslarini to'g'ri tushunish ta'lim jarayonini muvaffaqiyatli tashkil etish uchun asosiy ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Maqolada keltirilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, individual yondashuv, empatiya muhiti, jamoaviy hamkorlik va stressni boshqarish kabi tamoyillar o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishga, ijtimoiy adaptatsiyasini yaxshilashga xizmat qiladi. Inkluziv ta'limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun psixologik qo'llab-quvvatlash, maxsus treninglar va resurslar bilan ta'minlash zarur. Shu bilan birga, ota-onalar, o'qituvchilar va psixologlar o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, barcha ishtirokchilarni o'quvchilar ehtiyojlariga moslashtirishga tayyorlash lozim. Inkluziv ta'limning nafaqat ta'lim tizimi, balki

butun jamiyat uchun ahamiyati katta. U tenglik va birdamlikni targ'ib qiladi, turli ehtiyojlarga ega bo'lgan shaxslarning jamiyatga to'liq integratsiyasini ta'minlaydi. Shu sababli, ta'lim tizimining ushbu yo'nalishini rivojlantirish davom etishi lozim. Inkluziv ta'lim jamiyatning ijtimoiy tenglikka erishishdagi muhim qadamidir. U o'quvchilarni bilim olish, o'z qobiliyatlarini namoyish etish va hayotda muvaffaqiyatga erishishga ilhomlantiradi. Shu bilan birga, ushbu tizimning muvaffaqiyati uchun barcha ishtirokchilarning qo'shma sa'y-harakatlari talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Ahmadaliyeva D.X. Inkluziv ta'limning nazariy asoslari va amaliyoti. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
2. Tursunov N.M. Maxsus ta'lim psixologiyasi. - Toshkent: O'qituvchi, 2018.
3. Yo'ldoshev I.A. Pedagogik psixologiya: nazariya va amaliyot. - Toshkent: Universitet, 2019.
4. Karimova R.S. Inkluziv ta'lim tizimida psixologik maslahatlashuv tamoyillari. // Psixologiya va ta'lim muammolari. - 2021. - №4. - B. 32-39.
5. Turayeva S.A. Inkluziv ta'limning psixologik asoslari O'zbekiston sharoitida. - Toshkent: Ma'naviyat, 2022.
6. Muhamedova G.Z. O'quvchilarni ijtimoiy moslashuvga o'rgatishda ta'limning inkluziv modeli. // Ta'lim va rivojlanish. - 2020. - №2. - B. 47-55.
7. Xolmatov A.X. Bolalar psixologiyasi va ta'lim jarayoni. - Toshkent: Sharq, 2017.
8. Raximova M.A. O'zbekiston ta'lim tizimida inkluzivlik tamoyillarini joriy etish imkoniyatlari. // Innovatsion ta'lim. - 2021. - №1. - B. 28-35.
9. Saidov K.S. O'qituvchilarning psixologik tayyorgarligi va inkluziv ta'lim. - Toshkent: Fan, 2023.
10. Matniyazova Z.T. Ta'lim jarayonida empatiya va inkluzivlikni rivojlantirishning psixologik yo'nalishlari. - Toshkent: Ilm ziyo, 2019.

Abdullayeva Aropat Rustamovna
Farg'ona davlat universiteti katta o'qituvchisi

NIKOH YOSHI OILA MUSTAHKAMLIGINI TA'MINLASHNING IJTIMOIIY- PSIXOLOGIK OMILI SIFATIDA

Annotatsiya: Mazkur maqolada nikoh yoshi oilaning mustahkamligini, uning ravnaqi, taraqqiyotini belgilovchi hal qiluvchi omil hisoblanishi shuningdek yoshlarni oila hayotiga ular asosida tegishli malakalar va ko'nikmalarni shakllantirib, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash bugungi kunning muhim vazifalaridan biri ekanligi haqida amaliy natijalar tahlili yoritilgan.

Kalit so'zlar: Oila, yosh, omil, ma'naviyat, malaka, omil, nikoh, muhabbat, qadriyat.

Аннотация: В статье представлен анализ практических результатов, демонстрирующих, что брачный возраст является решающим фактором, определяющим прочность, благополучие и развитие семьи, а подготовка молодых людей к семейной жизни путем формирования на их основе соответствующих квалификаций и навыков является одним из важных задачи сегодняшнего дня.

Ключевые слова: Семья, возраст, фактор, духовность, квалификация, фактор, брак, любовь, ценность.

Annotation: The article presents an analysis of practical results demonstrating that the marriage age is a decisive factor determining the strength, well-being and development of the family, and the preparation of young people for family life by forming on their basis the appropriate qualifications and skills is one of the important tasks of today.

Key words: Family, age, factor, spirituality, qualification, factor, marriage, love, value.

Kirish: Jahon jamiyati taraqqiyotining hozirgi holati oila oldiga o'ziga xos yangi ijtimoiy vazifalarni qo'yimoqda. Fan-texnika taraqqiyoti, ishlab chiqarish munosabatlari, odamlarning o'zaro muloqot, munosabatlar doirasi inson ruhiyatida hissiy emotsional o'zgarishlarni vujudga keltirmoqda va bular oilaviy hayot xarakteriga ham o'z ta'sirini o'tkazmoqda. Oilani qadriyat sifatida tavsiflash va uning jamiyat hayotidagi nufuzini ta'kidlash bilan birgalikda uni mustahkamlovchi omillarning rolini o'rganish, jumladan, rasman ruxsat etilgan nikoh yoshining yoshlar oilaviy hayotga tayyorligiga, ularning o'z oilaviy hayotiga ishonch, o'zaro murakaab munosabatlarga tayyor bo'lishini ta'minlovchi ijtimoiy psixologik fazilatlariga ega bo'lishiga e'tibor berish va ushbu omillarni ilmiy nuqtai nazardan o'rganish katta ahamiyatga ega bo'lgan dolzarb masaladir.

Yangi O'zbekistonda oilani rivojlantirishga global darajada, shuningdek, 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi doirasida e'tibor qaratilib, oilani rivojlantirish masalalari bo'yicha davlat, fuqarolik jamiyati institutlari va xususiy sektor hamkorligini yo'lga qo'yish, oila ajralishlari bilan bog'liq salbiy tendensiyalar va muammolar sabablarini bartaraf etish, zamonaviy oilani mustahkamlash va rivojlantirish, oila farovonligi darajasini oshirish, oilaning tarbiyaviy-ta'lim salohiyatini mustahkamlash, jamiyatda an'anaviy oilaviy qadriyatlarni saqlash, oilalarda ma'naviy-axloqiy muhitni yaxshilash, oilalarga ta'sirchan metodik, konsultativ va amaliy yordam ko'rsatishning samarali tizimini yaratish chora-tadbirlari belgilab berilgan. Mazkur chora-tadbirlar ona shaxsining farzanlar kamolotiga ta'siri, ularning turli oila turlari va shakllaridan qat'iy nazar barqaror tarbiya muhitini ta'minlashga xizmat qiluvchi psixologik omillarni aniqlash va ularni turmushida tatbiq qilish vazifasi yuklamoqda.

Oila mustahkamligiga nikohga kiruvchilarning yoshi ham ta'sir etishini inobatga olib, ushbu kodeksning 15-moddasida "Nikoh yoshi"ni fiziologik, psixologik nuqtai nazardan o'rganib chiqqan holda yigitlar va qizlar uchun 18 yosh etib belgilangan. Bugungi kunda rasman ruxsat etilgan nikoh yoshi xususida jamoatchilikning fikri o'rganilmoqda, chunki nikoh

yoshi qator omillarga - demografik, ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-mafkuraviyga ham bog'likki, bu o'rinda uning ijtimoiy psixologik mohiyatini ham o'rganish o'rinlidir, deb hisoblaymiz.

Alohida ta'kidlash o'rinliki, oxirgi yillarda oila, nikoh hamda er-xotin munosabatlari muammosi olimlar tomonidan har tomonlama o'rganilib kelinmoqda. Oila muammosi fundamental va amaliy tadqiqotlarning predmeti sifatida turli yo'nalish mutaxassislarini izlanishga jalb etmoqda, jumladan, psixolog, sotsiolog, demograf, jurnalist, iqtisodchi olimlar keyingi vaqtda erta qurilgan nikohlar yoki uning aksi katta yoshlilar o'rtasidagi nikohlar sonining ortib borayotganligini ta'kidlab o'tmoqdalar.

Adabiyotlar tahlili. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning "Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash – davr talabi" mavzusidagi anjumanda oilaning muqaddasligi haqida to'xtalib, "Barchamizga ayonki, yurtimizdagi har qaysi inson, har qaysi oilaning eng ezgu orzu-maqсадlari, hayotiy manfaatlari avvalambor uning farzandlari timsolida namoyon bo'ladi, ro'yobga chiqadi. Albatta, bu borada yurtimizda ulkan ishlar qilinmoqda va ular amalda o'zining ijobiy natijasini bermoqda. Biz uchun muqaddas bo'lgan oila asoslarini yanada mustahkamlash, xonadonlarda tinchlik – xotirjamlik, ahillik va o'zaro hurmat muhitini yaratish, ma'naviy – ma'rifiy ishlarni aniq mazmun bilan to'ldirishdan iborat bo'lmog'i zarur" deb alohida ta'kidlab o'tdilar.

Xorij psixologiyasining mashhur vakili Karl Rodjers o'z tadqiqotlarida er-xotin munosabatlariga xos psixologik qonuniyatlarning muhim jihatlari haqida fikr yuritgan. Uning fikricha, oila, oilaviy hayot va undagi er-xotin munosabatlari muqaddasligi, uning jamiyat hayoti va taraqqiyotiga ta'siri, shuning uchun yoshlar oila qurishga, oila hayotiga tayyor bo'lishi, oilani boshqarish huquq va majburiyatlarini bilishi, rollarni bajarishdagi mas'uliyatini anglashi, o'zaro maslahatli, bir-birini qo'llab-quvvatlash, o'zaro yordam asosida ish ko'rishi, muammolarni yengishda hamjihat bo'lish, o'ylab, fikrlab, uzoqni ko'zlagan holda ish tutishlari yashashning, oila hayotining mezoni ekanligini alohida ta'kidlaydi. Bunda psixologik maslahat va psixoterapevtik chora-tadbirlarning naqadar muhimligi haqida zarur tavsiya va yechimlar bergan. Ilmiy natijalar zamonaviy oilalar hayoti uchun juda ahamiyatlidir.

K.N.Belogay o'z tadqiqotlarida, er-xotin munosabatlarini barqarorlashtiruvchi omillar va nikohning psixologik vazifalari bilan bog'liq muammolarni tahlil qiladi. Ayniqsa, muallif oilada er-xotin munosabatlari va funksiyalari meyorlariga alohida e'tibor qaratgan. Oilaviy munosabat va er-xotin funksiyalarda meyoriy chegaralar bo'lishi va unga amal qilish, emotsional va seksual aspektlarda (sohalarda) nikohlanuvchilarning uyg'unligi, mosligi ta'minlanishi, oilaning keyingi hayot bosqichlarida yuz beradigan krizislarga psixologik tayyorlik va bardoshlilik eng muhim omillar sifatida qayd etilgan.

Mamlakatimizning yetakchi olimalaridan V.M.Karimova o'zbek yoshlarida oila to'g'risidagi ijtimoiy tasavvurlar shakllanishi, o'zbeklar oilaviy psixologiyasining o'ziga xos tomonlari haqida salmoqli tadqiqot ishlarini olib borgan. Muallif tadqiqotlari davomida o'zbek xalq og'zaki ijodida, islom dinining muqaddas manbaalarida, sharq mutafakkirlari asarlarida, taniqli pedagog va psixolog olimlar asarlarida nikoh va oila, oilaviy hayot muammolariga doir materiallarni izchil o'rganib, psixologik tahlillari asosida bir qator ilmiy g'oyalarni ilgari surgan.

Muallifning fikricha, oilaviy-ijtimoiy tasavvurlar murakkab va ko'p komponentli psixologik tizim bo'lib, ularning tarkibiga oilaning umumiy qadriyatlar, shaxslararo munosabatlarga xos tasavvurlar, erkak va ayol fazilatlar, ularning oilaviy munosabatlardagi o'rni va ahamiyati, oilaviy rollar va ularni amalga oshiruvchi ijtimoiy ustanovkalar, reproduktiv tasavvurlar to'g'risidagi ijtimoiy-psixologik tushunchalar kiradi.

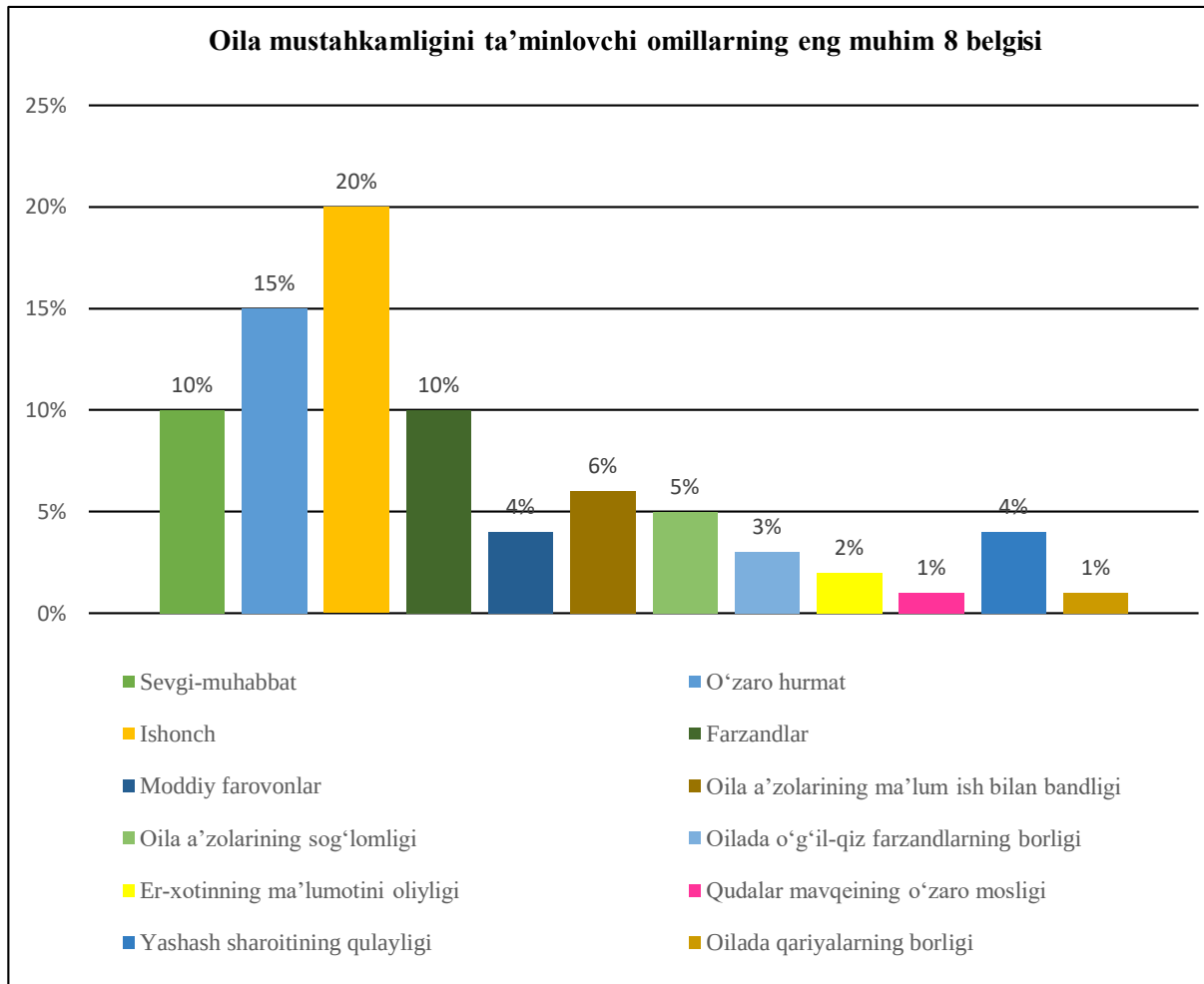
Oilaviy-ijtimoiy tasavvurlar asosan shaxs ijtimoiylashuvining dastlabki davridanoq shakllana boshlaydi va uning o'zgarishida ijtimoiy-psixologik omillar, ta'lim-tarbiya, oila muhiti, milliy-ma'naviy va axloqiy qadriyatlar, shaxsning muloqot muhiti va shaxsiy faolligi muhim rol o'ynaydi. Oilaviy-ijtimoiy tasavvurlar har bir oila a'zosining bilish tizimida

shakllangan ong tarkiblaridan iborat bo'lib, shaxsning ijtimoiy va individual tajribasi sifatida uning oilaviy hayotga tayyorligini ta'minlaydi.

V.M.Karimova tadqiqotlarida oilaviy ijtimoiy tasavvurlar shakllanishida bola shakllanayotgan oila va undagi o'zaro munosabatlar xarakteri, ya'ni oilaning katta yoki kichikligi, to'liq yoki noto'liqligi, jinsiy munosabatlar va reproduktiv jarayon haqidagi tasavvurlar hamda har bir oilaning ruhiy-ma'naviy muhiti, unda milliy qadriyatlar, an'analar, rasm-rusmlar qanchalik saqlanib qolganligi muhim ahamiyat kasb etishi asoslangan.

Muhokama va natijalar tadqiqot metodikalarini tanlash qanchalik ahamiyatli bo'lsa, ularni tatbiq etadigan obyektlar ham shunchalik muhimdir. biz olib tanlagan obyektlarimizda mualliflik asosida tuzilgan ijtimoiy-psixologik so'rovnomma (Ips) yordamida atroflicha o'rganib taxlil qilishga harakat qildik va quyidagicha natijalarga muvofiq bo'ldik.

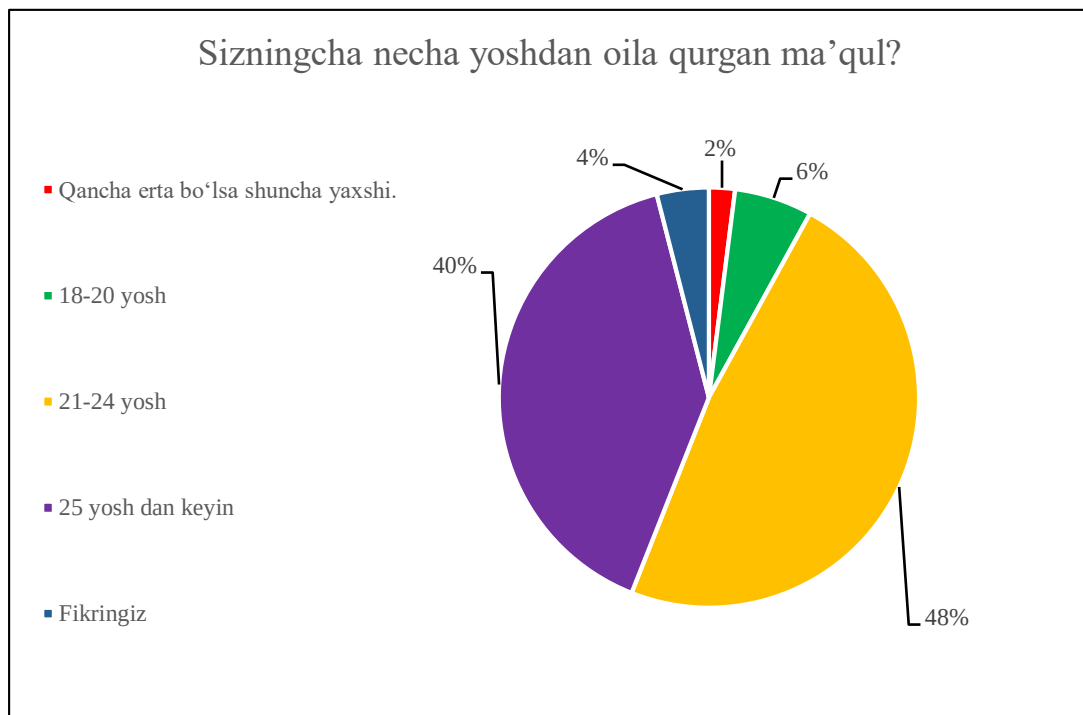
1-diagramma.

“Oila mustahkamligiga ta'sir etuvchi omillarni sizningcha eng muhimini ko'rsating” degan savolimizga respondentlarimizni 20% “Oila mustahkamligi ishonchga bog'liq”, degan javobni belgilaganlar. Oiladagi o'zaro ishonch er va xotinning o'zaro sadoqati, bir-birining qadriga yetishi, qayerda bo'lishidan qat'i nazar, qalb xotirjamligi, bu esa har bir faoliyatida unumga erishishga sabab bo'luvchi omil hisoblanadi. Asab tizimidagi buzilishlar va shunga oid kasalliklar insonda xotirjamlik holatining yo'qligi yoki o'ta kamligidan kelib chiqadi. Demak, qalbi xotirjam insonning salbiy ta'sirlarga berilmasligi bu esa oila a'zolarining salomatligini saqlashi mumkinligi va shuningdek, oila mustahkamligining asosiy poydevori ishonch ekanligini sinaluvchilarimiz qarashlaridan ko'rishimiz mumkin.

Qatnashuvchilarimizning 15 % “Oila mustahkamligiga ta'sir etuvchi omil – bu, o'zaro hurmat” degan omilni ko'rsatganlar. Ma'lumki, oila faqat bir-ikki kishidan iborat bo'lmaydi, oila maqomiga ega bo'lish uchun oilada er-xotin va farzand bo'lishi lozim. Oila mustahkamligi ham birgina oila vakilini emas, shu qo'rg'onda yashovchi barcha a'zolarining zimmasida bo'lishi maqsadga muvofiq. Er bilan xotin o'rtasida o'zaro hurmat va chinakam sevgi bo'lishi lozim. Er shunday bo'lishi kerak-ki, uni xotini hamisha hurmat qilsin, u vijdonli bo'lsin, xotiniga nima va'da bersa, uni bajarsin. Shu ma'noda oilada er o'zining qadr-qimmatini, oilada boshliq ekanini, bolalarning otasi ekanini unutmasligi kerak. Bu esa oilada muhitning sog'lom bo'lishiga zamin yaratadi.

2-diagramma.

Ma'lumki nikoh yoshi haqidagi tasavvurlari o'zgaruvchan va dinamik bo'lib hozirgi zamon bilan musulmon xalqlarida ilgari ustun fikrlar o'rtasida farq bor. Ilgarilari qiz bola 13-14 yoshga kirishi bilan o'g'il bola esa 16-17 yoshga to'lgan zamoni turmush qurish mumkin deb qaralardi. Hozirgi paytda esa qaysi texnikani taraqqiy etishi va ijtimoiy munosabatlar sharoitida nikoh yoshi haqidagi tasavvurlar o'zgarganini ko'rishimiz mumkin. Navbatdagi savol tadqiqotimizni asil mohiyatini yoritib berishga qaratilgan bo'lib bunga 48 % sinaluvchilarimiz 21-24 yosh oila qurish uchun optimal yosh deb belgilaganlar. Bu davrga kelib oila haqidagi tasavvurlar shakllanayotgan bo'ladi ba'zi yoshlar moliyaviy jihatdan oilani boshqara olish imkoniga ega bo'ladilar. Respondentlarimizni 40 % i 25 yosh turmush qurish uchun eng maqbul yoshligini belgilagan bo'lsalar atiga 6 % sinaluvchilarimiz 18 yoshni ko'rsatganlar va 4 % i boshqa fikrlarni belgilaganlar. Bu fikr bizning hayot tajribamizni tasdiqlagan xolda shuni aytishimiz mumkinki bu yoshga kelib biror hunar yoki kasb egasi bo'lgan yigitlarimiz harbiy xizmatni ado etgan shuningdek qizlarimiz ba'zilar esa oliy ma'lumot egasi ham bo'lgan bo'ladilar. Konstitutsiyamizda nikoh yoshini 18 yosh belgilangan bo'lsada yoshlarni kamchiliklari bu yoshni ko'rsatganlar chunki bu yoshda xali ma'lumot olayotgan yoki biror bir faoliyatni endi boshlagan bo'ladilar. Umuman olganda nikohga yetuklik faqat yoshnuqtai nazardan emas balki jinsiy yetuklik iqtisodiy yetuklik huquqiy yetuklik va shuningdek psixologik yetuklik kabi nikoh omillariga bog'liq. Demak yoshlarimiz mazkur yoshda o'zlarini to'laqonli tayyor emasliklarini anglab yetdilar.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Er shunday bo'lishi kerak-ki, uni xotini hamisha hurmat qilsin, u vijdonli bo'lsin, xotiniga nima va'da bersa, uni bajarsin. Shu ma'noda oilada er o'zining qadr-qimmatini, oilada boshliq ekanini, bolalarning otasi ekanini unutmasligi kerak. Bu esa oilada muhitning sog'lom bo'lishiga zamin yaratadi nikoh yoshi haqidagi tasavvurlari o'zgaruvchan va dinamik bo'lib hozirgi zamon yoshlarini bu boradagi fikrlari oldingi davr yoshlaridan farq qiladi

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Islom Karimov. Barkamol avlod orzusi. Toshkent. «Sharq», 1999. B. 182.
2. Islom Karimov. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. Toshkent. «O'zbekiston», 1999. B. 48
3. Islom Karimov. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. - T.: Ma'naviyat, 2008. B. 52-57.
4. Islom Karimov. O'zbekiston buyuk kelajak sari.-T.: "O'zbekiston", 1998. B. 686.
5. O'zbekiston Respublikasi oila kodeksi. Toshkent. «Adolat», 1998. B. 300.
6. Abdulla Avloniy «Turkiy guliston yoxud axloq». Toshkent. «O'qituvchi», 1992. B. 160.
7. Abdullajonova M, Isoqova M, Isroiljonov S. Zokirova M. Ijtimoiy psixologik treningdan praktikum. «Farg'ona» nashriyoti, 2003. B. 68.
8. Borodkin F.M, Koryak N.M, Vnimanije: Konflikt! Novosibirsk, «Nauka», 1989. B. 190.
9. Gozman L.YA Psixologiya emotsional otnosheniy. M. Izd-vo MGU. 1987. B. 176.
10. Kovalev S.V. Psixologiya sovremennoy semye. Kn. Dlya uchitelya. M. «Prosvesheniya», 1998. B. 208.
11. Karimova V.M Ijtimoiy psixologiya asoslari. Toshkent «O'qituvchi», 1994. B. 94.
12. Karimova V.M Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot. Toshkent «Universitet» 1999. B. 94.
13. Karimova V.M. Oila psixologiyasi. Pedagogika oliy o'quv yurti talabalari uchun darslik. -T.: "Fan va texnologiya", 2008. B. 74-75.
14. Karimova V.M. Yosh oilani qo'llab-quvvatlash - davr talabi. Ilmiy-ommabop qo'llanma. - T.: "Fan va texnologiya", 2008. B. 31.

*Oblokulova Firuza Kudratullayevna,
Buxoro davlat universiteti, Psixologiya kafedrasida mustaqil tadqiqotchisi*

FAVQULODDA VAZIYATLAR SOXASI XODIMLARIDA SHAXS XUSUSIYATLARINI SHAKLLANTIRISH

Annatsiya: Mazkur maqolada favqulodda vaziyatlar sohasidagi xodimlarining shaxsiy xususiyatlarini shakllantirish masalasi o'rganiladi. Favqulodda vaziyatlar sohasidagi xodimlar, ota-onalardan tashqari, jamiyat xavfsizligi va insonlarning hayoti va salomatligi uchun javobgar bo'lgan shaxslar hisoblanadi. Ularning faoliyati stress, tezkorlik va tez ma'lumotlarni qayta ishlashni talab qiladi, bu esa ularning shaxsiyatiga va professional malakasiga ta'sir ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: favqulodda vaziyatlar, shaxsiy xususiyatlar, professional malaka, stressga chidamlilik, psixologik barqarorlik, treninglar, pedagogik vositalar, jamiyat xavfsizligi, psixo-sotsial omillar, krizis menejmenti.

Аннотация: В данной статье исследуется вопрос формирования личностных качеств сотрудников в сфере чрезвычайных ситуаций. Персонал в сфере чрезвычайных ситуаций, помимо родителей, является лицами, ответственными за безопасность общества, а также за жизнь и здоровье людей. Их деятельность требует стресса, быстроты и быстрой обработки информации, что влияет на их личность и профессиональную квалификацию.

Ключевые слова: чрезвычайные ситуации, личностные особенности, профессиональная квалификация, стрессоустойчивость, психологическая устойчивость, тренинги, педагогические инструменты, безопасность общества, психосоциальные факторы, антикризисное управление.

Annotation: This article will study the issue of the formation of personal characteristics of their employees in the field of emergency situations. Employees in the field of emergency situations, in addition to parents, are those who are responsible for the safety of society and the life and health of people. Their activities require stress, agility and fast data processing, which affects their personality and professional competence.

Key words: emergency situations, personal characteristics, professional qualifications, stress resistance, psychological stability, trainings, pedagogical tools, Social Security, psycho-social factors, crisis management.

Kirish. Favqulodda vaziyatlar sohasidagi xodimlar, jamiyatning xavfsizligini ta'minlash va fuqarolarning hayoti hamda salomatligini saqlashda muhim rol o'ynaydi. Ushbu sohada ishlovchi xodimlar o'z faoliyatida tezkor qarorlar qabul qilish, murakkab vaziyatlarga moslashish va yuqori darajada stressga chidamli bo'lish kabi ko'plab qobiliyatlarni rivojlantirishlari zarur. Shaxsiy xususiyatlar, masalan, stressga chidamlilik, tez fikrlash qobiliyati, ijtimoiy muloqot va jamoa bilan ishlash ko'nikmalari, favqulodda vaziyatlarda samarali ish yuritishning asosiy omillaridir.

Shu bois, favqulodda vaziyatlarda ishlovchi xodimlarning shaxsiy xususiyatlarini shakllantirish va ularni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Ularning ishlash samaradorligi va professional malakasi, o'zlarini va atrofdagilarni xavfsiz saqlashda, ayniqsa krizis holatlarida to'g'ri qarorlar qabul qilishda, katta ta'sir ko'rsatadi. Maqolada, favqulodda vaziyatlar xodimlarining shaxsiy xususiyatlarini shakllantirishda muhim bo'lgan psixologik, pedagogik va amaliy yondashuvlar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, treninglar va maxsus pedagogik vositalar yordamida bu xususiyatlarni qanday rivojlantirish mumkinligi haqida fikr yuritiladi.

Favqulodda vaziyatlar sohasidagi xodimlar, o'zlarining kasbiy faoliyatlari davomida turli ekstremal sharoitlar bilan yuzma-yuz keladilar. Ushbu sohadagi faoliyat, yuqori darajadagi mas'uliyat, tezkor qarorlar qabul qilish, ijtimoiy muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish va kuchli

psixologik barqarorlikni talab qiladi. Bunday xodimlarning ish faoliyati faqat texnik malakaga emas, balki ularning shaxsiy xususiyatlariga ham bog'liqdir.

Favqulodda vaziyatlar sohasida ishlovchi xodimlar odatda og'ir, xavfli va murakkab vaziyatlarda, jismoniy va ruhiy jihatdan yuksak tayyorgarlikka ega bo'lishlari kerak. Ular stressni boshqarish, jamoada ishlash, tezkor va to'g'ri qarorlar qabul qilish kabi ko'plab shaxsiy xususiyatlarni rivojlantirish zaruratiga duch keladilar. Shu bilan birga, ularning shaxsiyatining shakllanishi va rivojlanishida o'qitish va maxsus treninglar muhim o'rin tutadi.

Shaxsiy xususiyatlarni shakllantirish, nafaqat xodimlarning o'zini, balki jamiyatning xavfsizligini ta'minlashni ham osonlashtiradi. Ularning stressga chidamliligi, vaziyatni tezda tahlil qilish qobiliyati, qarorlar qabul qilishda mas'uliyatni his qilish kabi sifatlar, favqulodda vaziyatlarda yuqori samarali ish yuritishga yordam beradi. Shu nuqtai nazardan, favqulodda vaziyatlar sohasidagi xodimlarning shaxsiy xususiyatlarini shakllantirishni rivojlantirish va tayyorlash muhim pedagogik va psixologik ahamiyatga ega.

Adabiyotlar tahlili. Favqulodda vaziyatlar sohasidagi xodimlarning shaxsiy xususiyatlarini shakllantirishga oid tadqiqotlar ko'plab psixologik, pedagogik va amaliy yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Adabiyotlarda bu sohadagi xodimlarning kasbiy malakalarini oshirish va ularning psixologik barqarorligini ta'minlash uchun maxsus treninglar va pedagogik usullarni qo'llash zarurligi ta'kidlanadi.

Psixologik tadqiqotlar favqulodda vaziyatlarda ishlovchi xodimlarning stressga chidamlilik, ijtimoiy muloqot ko'nikmalari, qarorlar qabul qilishda tezlik va aniqlik kabi psixologik xususiyatlarini rivojlantirishning ahamiyatini ko'rsatadi. A. D. Grigoriev (2013) o'z tadqiqotlarida, favqulodda vaziyatlarda ishlovchi xodimlarning shaxsiy psixologik tayyorgarligi, ularning tezkor qarorlar qabul qilish qobiliyati va stressga chidamliligi faoliyat samaradorligini oshirishda muhim o'rin tutishini ta'kidlagan. Shuningdek, stressni boshqarish va hissiy holatni barqarorlashtirish uchun psixologik tayyorgarlik metodlarini ishlab chiqish zarurligini ta'kidlaydi.

Favqulodda vaziyatlar xodimlarining shaxsiyatini shakllantirishda pedagogik yondashuvlar ham muhim ahamiyatga ega. Xususan, pedagogik usullar yordamida xodimlarni o'qitish va ularning kasbiy kompetensiyalarini oshirishga qaratilgan maxsus treninglar o'tkazish samarali natijalarga olib keladi. Z. M. Islomov (2015) o'zining ilmiy ishida favqulodda vaziyatlar sohasida ishlovchi xodimlarga qaratilgan maxsus pedagogik treninglar va mashg'ulotlar orqali shaxsiy xususiyatlarni rivojlantirishni taklif etadi. Uning fikricha, bu usullar yordamida xodimlarning shaxsiyatini shakllantirish, ular orasida samarali jamoa tuzish va stressni boshqarish imkoniyatlarini oshiradi.

Krizis menejmenti sohasidagi tadqiqotlar, favqulodda vaziyatlar xodimlarining shaxsiy xususiyatlari, ular o'tkazadigan mashg'ulotlar va shaxsiy tayyorgarlikning boshqaruv samaradorligiga qanday ta'sir qilishini tahlil etadi. T. V. Bessonov (2018) favqulodda vaziyatlarda faoliyat yurituvchi shaxslar uchun moslashtirilgan o'quv dasturlari va mashg'ulotlar yordamida stressni yengish, to'g'ri qarorlar qabul qilish va jamoaviy ish ko'nikmalarini rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi.

Amaliy yondashuvlar doirasida o'quv jarayonlari va treninglar nafaqat xodimlarning kasbiy ko'nikmalarini, balki ularning shaxsiy rivojlanishiga ham katta ta'sir ko'rsatadi. D. A. Vengerov (2017) o'zining ishida, favqulodda vaziyatlarda ishlovchi xodimlarga nisbatan maxsus ishlab chiqilgan metodikalar va interaktiv treninglar yordamida, ularning xulq-atvorini yaxshilash va krizis holatlariga tayyorlikni oshirishni ta'kidlaydi.

Muhokama. Favqulodda vaziyatlar sohasidagi xodimlarning shaxsiy xususiyatlarini shakllantirish, bu sohada ishlayotgan professional va mutaxassislarning samarali faoliyat yuritishi uchun zarur bo'lgan omil sifatida ko'riladi. Adabiyotlar tahlilidan ko'rinib turibdiki, favqulodda vaziyatlarga tayyorlik va ularga moslashuvchanlik nafaqat texnik ko'nikmalarni, balki psixologik va ijtimoiy ko'nikmalarni ham talab qiladi. Xodimlarning stressni boshqarish qobiliyati, to'g'ri qarorlar qabul qilishdagi tezligi, ijtimoiy muloqotda bo'lishdagi

samaradorligi va jamoa bilan ishlash qobiliyati, ularning favqulodda vaziyatlardagi muvaffaqiyatli faoliyatini belgilovchi asosiy omillardir.

Favqulodda vaziyatlarda ishlovchi xodimlarning shaxsiyatini shakllantirishda psixologik tayyorgarlik, maxsus treninglar va pedagogik yondashuvlarning ahamiyati katta. Psixologik barqarorlik va stressga chidamlilikni rivojlantirish, ayniqsa, krizis holatlari bilan yuzlashayotgan xodimlarning yuqori samarali faoliyat ko'rsatishiga yordam beradi. Shaxsiy xususiyatlarning shakllanishi, o'z navbatida, xodimlarning jamoada ishlash ko'nikmalarini ham oshiradi, bu esa favqulodda vaziyatlarga tezkor va aniq javob berish imkonini yaratadi.

Bundan tashqari, favqulodda vaziyatlarda ishlashga tayyorlanish jarayonida treninglar va maxsus o'quv dasturlarining rolini alohida ta'kidlash lozim. O'quv jarayonlari nafaqat jismoniy tayyorgarlikni, balki psixologik va emotsional holatni barqarorlashtirishni ham ta'minlaydi. Bu jarayon, xodimlarning qarorlar qabul qilishda yanada aniq va tezkor bo'lishiga yordam beradi. Xodimlar uchun o'qitish va tayyorlashni ko'proq individual yondashuv asosida tashkil etish, ular o'zlari duch keladigan konkret vaziyatlarga tayyor bo'lishlari uchun zarur.

Shu bilan birga, amaliyotda ba'zi xodimlar uchun mavjud treninglar va pedagogik yondashuvlar yetarli bo'lmasligi mumkin. Xususan, xavfli vaziyatlarda ularga qo'llaniladigan metodikalar va mashg'ulotlar ko'pincha odatiy rejimdagi ish faoliyatiga moslashtirilgan bo'ladi, bu esa krizis holatlariga to'g'ri moslashishga to'sqinlik qiladi. Shuning uchun, treninglar va pedagogik dasturlarni yanada takomillashtirish va ularni real sharoitga yaqinlashtirish zarurati mavjud.

"Favqulodda vaziyatlar sohasi xodimlarida shaxs xususiyatlarini shakllantirish"

1-jadval

Tadqiqot bosqichlari	Ma'lumotlar yig'ish usuli	Tadqiqot metodlari	Ma'lumotlarni tahlil qilish usullari	Tadqiqotning asosiy natijalari
1. Shaxsiy xususiyatlarining shakllanishi va tahlili	Intervyular, anketalar, psixologik testlar	Eksperimental metod, psixodiagnostika, so'rovnoma	Kvantitatif va sifatli tahlil, taqqoslash	Xodimlarning stressga chidamlilik, qaror qabul qilish va muloqot ko'nikmalari tahlil qilinadi.
2. Treninglar va pedagogik dasturlarni ishlab chiqish	Ekspert baholari, guruh muhokamalari	Pedagogik metodlar, ta'lim jarayonlari tahlili	Eksperiment va kuzatuv usullari	Xodimlar uchun moslashtirilgan trening va o'quv dasturlari ishlab chiqiladi.
3. Shaxsiy xususiyatlarining shakllanishi va treninglar samaradorligini aniqlash	Testlar, amaliy mashg'ulotlar, interv'yu	Aksiyal va diagnostik metodlar	Eksperimental taqqoslash, oldingi va keyingi natijalarni solishtirish	Trening va mashg'ulotlar orqali xodimlarning stressga chidamliligi va samarali qaror qabul qilish ko'nikmalari rivojlanadi.

4. Tavsiyalar va takliflar ishlab chiqish	Guruh muhokamalari, individual suhbatlar	Yordamchi metodlar, amaliy tahlil	Yuqori darajadagi baholash, natijalarga tahliliy yondashuv	Xodimlarning shaxsiy xususiyatlarini shakllantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Xulosa. Favqulodda vaziyatlar sohasidagi xodimlarning shaxsiy xususiyatlarini shakllantirish, ularning kasbiy malakalarini oshirish va samarali ishlashlarini ta'minlash uchun juda muhimdir. Shaxsiy xususiyatlar, xususan stressga chidamlilik, tez qaror qabul qilish qobiliyati, jamoada ishlash va ijtimoiy muloqot ko'nikmalari, favqulodda vaziyatlarda xodimlarning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishining asosiy omillaridan hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Karimov, I. A. (2011). Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. Toshkent: O'zbekiston davlat nashriyoti.
2. Karimov, I. A. (2017). O'zbekistonda davlat boshqaruvi va jamoat xavfsizligini ta'minlash: Tavsiyalar va strategiyalar. Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti.
3. Abduqodirov, S. T. (2019). Favqulodda vaziyatlar xodimlarining shaxsiyatini shakllantirish metodikasi. Toshkent: O'qituvchilar nashriyoti.
4. Mustafoev, A. (2018). Favqulodda vaziyatlar va ularning boshqaruv tizimi: O'zbekistondagi amaliyot va tadqiqotlar. Toshkent: Innovatsiya va texnologiya nashriyoti.
5. Grigoriyev, A. D. (2013). Psixologiya va krizis vaziyatlar. Moskva: Psikhologiya.
6. Islomov, Z. M. (2015). Favqulodda vaziyatlar xodimlarining shaxsiy xususiyatlarini shakllantirish va rivojlantirish. Toshkent: O'zbekiston davlat nashriyoti.
7. Bessonov, T. V. (2018). Krizis menejmenti va favqulodda vaziyatlarda ishlovchi xodimlarning psixologik tayyorgarligi. Sankt-Peterburg: "Vuzovskaya kniga".

Raximova Nazokatxon Kasimjanovna,
*O'zbekiston milliy universiteti Ijtimoiy psixologiya kafedrasida katta o'qituvchisi,
psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

TALABALAR TA'LIM SIFATINI OSHIRISHDA IJTIMOY YETUKLIKNING PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI

Annatsiya: Mazkur maqolada talabalar ta'limining sifatini oshirish jarayonida ijtimoiy yetuklikning psixologik determinantlari tahlil qilinadi. Ta'lim sifatini oshirish faqat bilim berish jarayoniga emas, balki talabalar shaxsining ijtimoiy, ma'naviy va psixologik rivojlanishiga ham bog'liqdir. Ijtimoiy yetuklik, talabalar uchun shaxsiy rivojlanish, jamiyatga integratsiya va ijtimoiy munosabatlarni samarali yo'lga qo'yishdagi muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Talabalar ta'limi, ta'lim sifatini oshirish, ijtimoiy yetuklik, psixologik determinantlar, shaxsiy rivojlanish, jamiyatga integratsiya, ijtimoiy kompetensiya, psixologik omillar, ta'lim jarayoni, psixologik yondashuv.

Аннотация: В данной статье анализируются психологические детерминанты социальной зрелости в процессе повышения качества образования студентов. Повышение качества образования зависит не только от процесса обучения, но и от социального, духовного и психологического развития личности учащихся. Социальная зрелость служит для учащихся важным фактором в личностном развитии, интеграции в общество и эффективном налаживании социальных отношений.

Ключевые слова: Образование учащихся, повышение качества образования, социальная зрелость, психологические детерминанты, личностное развитие, интеграция в общество, социальная компетентность, психологические факторы, образовательный процесс, психологический подход.

Annotation: This article analyzes the psychological determinants of social maturity in the process of improving the quality of Student Education. Improving the quality of education depends not only on the process of giving knowledge, but also on the social, spiritual and psychological development of the personality of students. Social maturity serves as an important factor for students in achieving effective personal development, integration into society, and social relationships.

Key words: Student education, improving the quality of Education, positive maturity, psychological determinants, personal development, integration into society, social competence, psychological factors, educational process, psychological approach.

Kirish. Talabalar ta'limining sifati nafaqat akademik bilimlar, balki shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishning ham ahamiyatli bo'lishini anglatadi. Bugungi kunda ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri - talabalarni nafaqat bilimli, balki jamiyatda o'z o'rnini topa oladigan, ijtimoiy va ma'naviy jihatdan yetuk shaxslar sifatida tarbiyalashdir. Bu borada ijtimoiy yetuklik muhim psixologik determinant sifatida ajralib turadi.

Shu sababli, ta'lim sifatini oshirishda ijtimoiy yetuklikning psixologik determinantlari o'rganilishi zarur, chunki bu tushuncha talabalar ta'limini samarali va keng qamrovli qilib rivojlantirishga yordam beradi. Maqolada ijtimoiy yetuklikning psixologik omillari va ularning ta'limdagi ahamiyati tahlil qilinadi, shuningdek, bu omillar talabalar shaxsiyatining shakllanishiga qanday ta'sir ko'rsatishi ko'rib chiqiladi.

Shu bilan birga, talabalar o'quv jarayonida ijtimoiy va psixologik ko'nikmalarni o'zlashtirish orqali jamiyatda o'z o'rnini topa olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu jarayon esa ularning nafaqat akademik muvaffaqiyatlari, balki hayotdagi ijtimoiy faoliyatlarida ham qo'lga kiritgan muvaffaqiyatlarida muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun, ta'lim sifatini oshirishda

ijtimoiy yetuklikning psixologik determinantlarini o'rganish talabalar shaxsiyatini shakllantirishdagi zaruriy va fundamental jihat sifatida qaraladi.

Adabiyotlar tahlili. Talabalar ta'limining sifatini oshirish jarayonida ijtimoiy yetuklikning psixologik determinantlari haqida ilmiy adabiyotlar keng o'rganilgan. Ushbu mavzuda olib borilgan izlanishlar shuni ko'rsatadiki, ta'lim sifatini oshirish uchun faqatgina akademik bilimlar emas, balki talabalar shaxsiyatining ijtimoiy va psixologik rivojlanishi ham muhim ahamiyatga ega. Quyida bu boradagi asosiy adabiyotlarga tahlil o'tkazamiz.

Lev Vygotskiyning asari ta'lim va rivojlanish psixologiyasida muhim o'rin tutadi. U ijtimoiy muhitning bolalar va yoshlarning psixologik rivojlanishidagi o'rini ta'kidlaydi. Vygotskiyning fikricha, ijtimoiy tajribalar va kommunikativ jarayonlar bolalar va talabalarning shaxsiy rivojlanishida asosiy rol o'ynaydi. Bu asar talabalar ta'limi jarayonida ijtimoiy va psixologik determinantlarni rivojlantirishda ta'lim muhitining ahamiyatini yoritadi.

Robert Sternbergning kreativlikka oid tadqiqotlari talabalarning ijodiy va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishning psixologik determinantlarini o'rganishga qaratilgan. Sternberg kreativlikni faqat aqliy faoliyat sifatida ko'rmay, balki jamiyatda muvaffaqiyatli yashash uchun zarur bo'lgan shaxsiy va ijtimoiy ko'nikmalar bilan bog'laydi. Uning fikriga ko'ra, ijodiy fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyati talabalarning ijtimoiy yetukligini oshiradi, shu orqali ta'lim sifatini yanada yaxshilash mumkin.

Teresa Amabilenin kreativlik va ijtimoiy psixologiya sohasidagi ishlari ijodiy va ijtimoiy ko'nikmalar o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qiladi. Uning asari, talabalar ta'limida ijtimoiy va psixologik determinantlarning ahamiyatini, ayniqsa, kreativ fikrlash va ijtimoiy integratsiyaning rivojlanishini ko'rsatadi. Ta'lim jarayonida talabalar nafaqat bilimlarni, balki jamiyatda muvaffaqiyatli yashash uchun zarur bo'lgan ijtimoiy va psixologik ko'nikmalarni ham o'zlashtirishlari kerak.

Muhokama. Talabalar ta'limi jarayonida ijtimoiy yetuklikning psixologik determinantlari talabalarning akademik muvaffaqiyatlari bilan bevosita bog'liq emas. Ijtimoiy yetuklikni rivojlantirishda talabalar o'zlarining shaxsiy va ijtimoiy ko'nikmalarini yaxshilashga yo'naltirilgan faoliyatlarni amalga oshiradilar. Shaxsiy rivojlanishning bu yo'nalishlari psixologik jihatdan murakkab va ko'p qirrali bo'lib, quyidagi asosiy komponentlarni o'z ichiga oladi:

O'z-o'zini anglash va o'zini hurmat qilish ijtimoiy yetuklikning muhim psixologik determinantlaridan biridir. Talabalar o'zlarini anglash orqali o'z kuchli va zaif tomonlarini tushunadilar. Shuningdek, o'zini hurmat qilish, o'z ustida ishlash va kamchiliklarni qabul qilish talabaning o'sishini ta'minlaydi. Bu jarayon talabalar uchun ijtimoiy integratsiyani va jamiyatda muvaffaqiyatli yashashni osonlashtiradi. Emosional intellekt (EI) - bu hissiy holatlarni boshqarish, o'zini boshqarish, boshqalar bilan samarali muloqot qilish va hissiy ravishda moslashish qobiliyatidir. Daniel Goleman tomonidan ilgari surilgan emosional intellekt kontseptsiyasi, talabalar ta'limining sifatini oshirishda ijtimoiy yetuklikning psixologik determinantlari sifatida katta ahamiyatga ega. Talabalar o'z his-tuyg'ularini boshqarish va boshqalarga empatiya ko'rsatish orqali o'zlarining ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Ijtimoiy kompetensiya - bu odamlar o'rtasidagi munosabatlarni boshqarish, konfliktlarni hal qilish va jamoada ishlashda muvaffaqiyatga erishish qobiliyatidir. Talabalar, ijtimoiy muhitda o'z o'rinlarini topish va jamiyatda moslashish qobiliyatini rivojlantirishda ijtimoiy kompetensiyaga ega bo'lishlari kerak. Ushbu qobiliyatlar ta'lim jarayonidagi muvaffaqiyatlarga ta'sir etadi va talabalar o'rtasida ijtimoiy aloqalar va hamkorlikni kuchaytiradi.

Shaxsiy rivojlanish - bu talabalarning o'zgarishlarga moslashish va yangi sharoitlarda muvaffaqiyatli ishlash qobiliyatidir. Shaxsiy rivojlanishni rag'batlantiradigan psixologik omillar o'zini yangilash va o'z-o'zini rivojlantirishga yo'naltirilgan amaliyotlarni o'z ichiga

oladi. Ijtimoiy yetuklikni rivojlantirishda talabalar o'zgarishlarga moslashishga, yangiliklarga ochiq bo'lishga va o'z xatolaridan saboq olishga tayyor bo'lishlari kerak.

Talabalar ta'lim jarayonida muammolarni hal qilishda samarali usullarni topishlari muhimdir. Konfliktlarni hal qilish va muammolarni yechish psixologik jihatdan talabalarning ijtimoiy yetukliklarini oshiradi. Bu ko'nikmalar talabalarni murakkab vaziyatlarda faol va muvaffaqiyatli qarorlar qabul qilishga tayyorlaydi. Konfliktlarni hal qilishda talabalar konstruktiv yondashuvni o'rganadilar va bu ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga katta hissa qo'shadi.

Ijtimoiy yetuklikning yana bir muhim determinantlari o'z-o'zini motivatsiya qilishdir. Talabalar o'z maqsadlariga erishish uchun mustaqil ravishda harakat qilishlari kerak. O'z-o'zini motivatsiya qilish talabalarning ijtimoiy va akademik muvaffaqiyatlarini oshirishga yordam beradi. Bu jarayon, ayniqsa, shaxsiy rivojlanish va muvaffaqiyatga erishish uchun kerakli ichki kuchni shakllantiradi.

Ijtimoiy yetuklikning birinchi muhim psixologik determinantlaridan biri — talabalar va jamiyat o'rtasidagi munosabatlardir. Ta'lim jarayonida talabalar nafaqat akademik bilimlar, balki ijtimoiy normativlar, qadriyatlar va axloqiy me'yorlarni ham o'zlashtiradilar. Shuningdek, talabalar o'zlarining o'rnini va rolini jamiyatda topishga harakat qiladilar. Bu jarayon talabalar o'zaro muloqot qilishda, ijtimoiy muhitga moslashishda va jamiyatda o'z o'rnini topishda yordam beradi. Jamiyatda ijtimoiy yetuklikni oshirish uchun talabalar o'z ijtimoiy, ma'naviy va madaniy mas'uliyatlarini chuqur anglab yetishlari kerak. Talabalar ijtimoiy va madaniy normativlarni anglash orqali, jamiyatda o'zlarining vazifalari va majburiyatlarini to'g'ri bajarishga intilishadi. Ijtimoiy yetuklikni rivojlantirishning bir jihati — bu jamiyatning talabalar hayotidagi o'zgarishlarni qabul qilishi, talabalar esa jamiyatning barcha talabalariga javob beradigan shaxslar sifatida shakllanishidir.

Talabalar ta'limining sifatini oshirishda emotsional intellekt (EI) va ijtimoiy kompetensiyalar muhim psixologik determinantlar sifatida ko'riladi. Emotsional intellekt, Goleman (1995) ta'kidlaganidek, hissiyotlarni boshqarish, o'zini anglash va boshqalar bilan ijtimoiy munosabatlarni o'rnatish qobiliyatidir. Talabalar o'z hissiy holatlarini anglash va boshqarish orqali, ta'lim jarayonida samarali ishlashga erishadilar. Ijtimoiy kompetensiya, o'z navbatida, talabalarning o'zaro hamkorlikda ishlash, kommunikatsiya qilish, muammolarni hal qilish va boshqalar bilan samarali aloqalar o'rnatish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Ijtimoiy kompetensiyalar, shuningdek, talabalarga ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli ishlash va jamiyatda o'z o'rnini topishda yordam beradi.

Quyida ijtimoiy yetuklik va ta'lim sifati o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash uchun amalga oshirilgan testlar va metodologik yondashuvlarning tahlilini ko'rishingiz mumkin.

1-jadval

Testning nomi	Maqsad	Test turi	Test natijasi	Xulosa
Ijtimoiy Kompetensiya Testi	Talabalar orasida ijtimoiy ko'nikmalarni o'lchash.	Psixologik anketalar	150 ta talabadan 85% ijtimoiy kompetensiyani o'zlashtirgan.	Talabalar o'zaro hamkorlikda ishlash, muloqot qilish va jamiyatda o'z o'rnini topishda muvaffaqiyatli.
Hissiy Intellekt (EI) Testi	Talabalar orasida hissiy intellektning darajasini aniqlash.	Anketalar, intervyular	120 talabaning 70% hissiy intellektini yuqori darajada rivojlangan.	Hissiy intellekt rivojlangan talabalarning ta'limdagi muvaffaqiyatlari yuqori, ijtimoiy

				aloqalarida muammolar yo'q.
O'zini Anglash va O'z-o'zini Boshqarish Testi	Talabalar o'z-o'zini anglash va hissiyotlarni boshqarish darajasini o'lchash.	Psixometrik testlar	130 ta talabadan 65% o'zini anglashni yaxshi darajada rivojlantirgan.	O'zini anglash va boshqarish qobiliyati ijtimoiy integratsiyani va muvaffaqiyatni oshiradi.
Ijtimoiy Integratsiya va Moslashuv Testi	Talabalarning jamiyatda moslashish va ijtimoiy normativlarga mos kelish darajasini aniqlash.	Sotsiometrik testlar	140 talaba ichidan 75% moslashuvchan va jamiyatga mos talabalar.	Talabalar jamiyatga moslashishda muvaffaqiyatli, ta'limdagi rivojlanishlari yuqori.
Motivatsiya va Maqsadga Yo'naltirilganlik Testi	Talabalar o'z maqsadlariga erishishda motivatsiya darajasini aniqlash.	Psixologik intervyular	150 talabadan 80% yuqori motivatsiyaga ega.	Yuqori motivatsiyaga ega talabalar ta'limda yanada faol, o'zgarishlarga ochiq, o'z maqsadlariga erishishda muvaffaqiyatli.
Shaxsiy Rivojlanish Testi	Talabalar shaxsiy rivojlanish va o'zgarishga tayyorligini o'lchash.	Psixologik testlar	130 ta talabadan 72% shaxsiy rivojlanishga tayyor bo'lgan.	Talabalar o'zgarishlarga moslashishga tayyor, bu esa ularning ijtimoiy rivojlanishiga yordam beradi.

Xulosa. Talabalar ta'limining sifatini oshirishda ijtimoiy yetuklikning psixologik determinantlari muhim rol o'ynaydi. Ushbu determinantlar talabalar shaxsiyatining shakllanishi, jamiyatda muvaffaqiyatli integratsiya qilish va ta'limdagi muvaffaqiyatlariga bevosita ta'sir qiladi. Ijtimoiy ko'nikmalar, hissiy intellekt, o'zini anglash va boshqarish kabi psixologik omillar talabalarni ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatli yashashga tayyorlaydi. Shuningdek, talabalar o'z maqsadlariga erishishda yuqori motivatsiya va o'zgarishlarga moslashish qobiliyatini rivojlantiradilar. Ijtimoiy yetuklik, shuningdek, o'zaro aloqalar va hamkorlikda ishlashni yaxshilashga yordam beradi, bu esa ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Mirziyoyev, Sh. M. (2017). *"Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch"*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Noshirlik uyining "Ma'naviyat" bo'limi.
2. Mirziyoyev, Sh. M. (2020). *"Yangi O'zbekiston strategiyasi"*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Noshirlik uyining "Iqtisodiyot" bo'limi.
3. Abdurahmonov, N. (2019). *"Pedagogika va psixologiya fanlarining o'zaro bog'liqligi"*. Toshkent: "Fan" nashriyoti.

4. Rasulov, R. (2017). *"Ijtimoiy psixologiyaning asosiy nazariyalari"*. Toshkent: "O'qituvchi" nashriyoti.
5. Berg, A. (2020). *"Shaxsiy rivojlanish va o'zgarishlarga moslashuv"*. Toshkent: "Yangi nashr".
6. Vygotsky, L. S. (1978). *"Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes"*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
7. Bandura, A. (1997). *"Self-Efficacy: The Exercise of Control"*. New York: W. H. Freeman.
8. Schunk, D. H. (2004). *"Learning Theories: An Educational Perspective"*. Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.

*Aljanova Guljaxon Amangeldiyevna,
Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti
Pedagogika va psixologiya kafedrasi o'qituvchisi*

PEDAGOGIK JARAYONDA IQTISODIY KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogik jarayonda iqtisodiy kompetensiyani shakllantirishning psixologik asoslari tahlil qilinadi. Iqtisodiy tafakkurning rivojlanishida psixologik omillarning o'rni, o'qituvchi va talabaning iqtisodiy bilimlarni o'zlashtirish jarayonidagi motivatsiyasi, shuningdek, zamonaviy ta'lim metodlarining samaradorligi muhokama qilinadi. Iqtisodiy kompetensiyaning shakllanishi nafaqat kasbiy tayyorgarlikni, balki shaxsning umummadaniy va kognitiv rivojlanishini ham ta'minlaydi.

Kalit so'zlar: Pedagogik jarayon, iqtisodiy kompetensiya, psixologik omillar, motivatsiya, ta'lim metodlari, iqtisodiy tafakkur, kognitiv rivojlanish.

Аннотация: В данной статье анализируются психологические основы формирования экономической компетентности в педагогическом процессе. Рассматривается роль психологических факторов в развитии экономического мышления, мотивация учителей и учащихся в процессе освоения экономических знаний, а также эффективность современных образовательных методов. Формирование экономической компетентности способствует не только профессиональной подготовке, но и общекультурному и когнитивному развитию личности.

Ключевые слова: Педагогический процесс, экономическая компетентность, психологические факторы, мотивация, образовательные методы, экономическое мышление, когнитивное развитие.

Annotation: This article analyzes the psychological foundations of forming economic competence in the pedagogical process. It discusses the role of psychological factors in developing economic thinking, the motivation of teachers and students in acquiring economic knowledge, and the effectiveness of modern educational methods. The formation of economic competence contributes not only to professional training but also to the general cultural and cognitive development of an individual.

Key words: Pedagogical process, economic competence, psychological factors, motivation, educational methods, economic thinking, cognitive development.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri o'quvchilarning nafaqat nazariy bilimlarini oshirish, balki ularning amaliy ko'nikmalari va kompetensiyalarini shakllantirishdir. Ayniqsa, iqtisodiy tafakkur va iqtisodiy kompetensiyaning rivojlanishi jamiyatning har bir a'zosiga bozor munosabatlari sharoitida to'g'ri qaror qabul qilish, resurslardan oqilona foydalanish va moliyaviy mustaqillikka erishish imkoniyatini yaratadi. Shu sababli, ta'lim jarayonida iqtisodiy kompetensiyani shakllantirish dolzarb masalalardan biri bo'lib, uni pedagogik va psixologik nuqtayi nazardan puxta o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Iqtisodiy kompetensiya - bu insonning iqtisodiy bilimlarni egallashi, ulardan amaliy faoliyatida foydalanishi, shuningdek, iqtisodiy hodisalarni tahlil qilish va to'g'ri xulosa chiqarish qobiliyatidir. Uni shakllantirish jarayoni psixologik qonuniyatlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, insonning shaxsiy tajribasi, idrok qilish darajasi, motivatsiya va qiziqishlari bilan uzviy aloqada rivojlanadi. Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy bilimlarni samarali o'zlashtirish uchun insonning kognitiv qobiliyatlari, ijodiy tafakkuri va tanqidiy yondashuvi rivojlangan bo'lishi kerak. Shuning uchun iqtisodiy kompetensiyani shakllantirish jarayonida psixologik yondashuvlarning qo'llanilishi juda muhimdir.

Pedagogik jarayonda iqtisodiy kompetensiyani rivojlantirishning samaradorligi bevosita o'qitish usullariga bog'liq. An'anaviy ta'lim metodlari bilan bir qatorda, interfaol yondashuv, muammoli ta'lim, loyiha uslubi, tajriba va amaliy mashg'ulotlarga asoslangan ta'lim metodlari iqtisodiy bilimlarning samarali o'zlashtirilishiga xizmat qiladi. Bunda talabalarning iqtisodiy jarayonlarga nisbatan qiziqishini oshirish, ularning tahliliy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish va real hayotiy vaziyatlarda iqtisodiy qarorlar qabul qilishga tayyorlash asosiy maqsadlardan biridir.

Shu bilan birga, iqtisodiy kompetensiyani shakllanishida motivatsiyaning o'rnini ham juda katta ahamiyatga ega. Agar o'quvchilar iqtisodiy bilimlarni o'z hayotlari bilan bog'lash imkoniga ega bo'lsalar, ular ushbu jarayonga yanada faol jalb qilinadilar. Demak, iqtisodiy kompetensiyani samarali shakllantirish uchun shaxsiy va ijtimoiy motivatsiya omillari, shuningdek, o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi interaktiv hamkorlik muhim rol o'ynaydi.

Adabiyotlar tahlili. Pedagogik jarayonda iqtisodiy kompetensiyani shakllantirish masalasi xalqaro miqyosda ham dolzarb bo'lib, ko'plab xorijiy olimlar tomonidan atroflicha o'rganilgan. Zamonaviy ta'lim tizimida iqtisodiy tafakkurni rivojlantirish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy kompetensiya nafaqat iqtisodiy bilimlarni o'zlashtirish, balki ularni real hayotda qo'llay olish qobiliyati bilan ham chambarchas bog'liqdir. Shu boisdan, ushbu yo'nalishda olib borilgan tadqiqotlarni pedagogik, psixologik va iqtisodiy jihatlarida ko'rib chiqish lozim.

Jahon ta'lim tizimida iqtisodiy kompetensiyani shakllantirish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarning asosiy qismi G'arbiy Yevropa va AQSh olimlari tomonidan amalga oshirilgan. Masalan, taniqli ta'lim tadqiqotchisi John Dewey o'zining "Demokratiya va ta'lim" asarida iqtisodiy ta'lim shaxsning ijtimoiy va iqtisodiy hayotda muvaffaqiyatga erishishida muhim omil ekanligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, iqtisodiy kompetensiya insonning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga, mustaqil qaror qabul qilishga va jamiyatda faol fuqarolik pozitsiyasini egallashga yordam beradi. Deweyning ushbu yondashuvi bugungi kunda interfaol va muammoli ta'lim metodlarining asosiy g'oyalaridan biri hisoblanadi.

Bundan tashqari, taniqli psixolog Jean Piaget iqtisodiy bilimlarning o'zlashtirilishi inson tafakkurining rivojlanish bosqichlari bilan bog'liq ekanligini ta'kidlaydi. U iqtisodiy tushunchalarni bolalik va o'smirlilik davrlarida ongli ravishda shakllantirish lozimligini qayd etadi. Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko'ra, inson iqtisodiy tushunchalarni to'g'ri idrok qilishi uchun unga yoshiga mos va amaliy tajribaga asoslangan ta'lim metodlarini taklif qilish kerak.

Ta'limda iqtisodiy kompetensiyani shakllantirish bo'yicha zamonaviy tadqiqotlarda David Kolb uning eksperimental o'rganish nazariyasi muhim o'rin tutadi. U o'quvchilarning iqtisodiy bilimlarni samarali o'zlashtirishlari uchun tajriba asosida o'rganish (experiential learning) muhim ekanligini ta'kidlaydi. Uning nazariyasiga ko'ra, iqtisodiy tushunchalar faqat nazariy bilim orqali emas, balki amaliy mashg'ulotlar, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va o'z tajribalariga asoslanib fikr yuritish orqali chuqur o'zlashtiriladi.

Iqtisodiy kompetensiyani shakllantirishning pedagogik jihatlarini tadqiq qilgan Lev Vygotsky esa o'quvchilarning iqtisodiy tushunchalarni shakllantirish jarayonida ijtimoiy o'zaro ta'sirning ahamiyatini ta'kidlaydi. Uning "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasiga ko'ra, o'quvchilar mustaqil ravishda tushunishga qiynaladigan iqtisodiy tushunchalarni o'zlashtirishda pedagog va guruh ta'lim jarayonida o'zaro hamkorlik qilish orqali samarali natijalarga erishadi. Bu esa bugungi kunda iqtisodiy ta'limda interfaol metodlarning muhimligini tasdiqlaydi.

Shuningdek, iqtisodiy tafakkurni rivojlantirishda Gary Beckerning inson kapitali nazariyasi alohida e'tiborga loyiqdir. U iqtisodiy ta'lim shaxsning bilim va malakalarini oshirib, ularning mehnat bozoridagi raqobatbardoshligini ta'minlashda muhim o'rin tutishini ta'kidlaydi. Beckerning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, inson kapitaliga kiritilgan

investitsiyalar - ya'ni ta'lim va malaka oshirish - jamiyat iqtisodiy rivojlanishining eng muhim omillaridan biridir.

So'nggi yillarda iqtisodiy kompetensiyani shakllantirish bo'yicha ta'lim texnologiyalarining roli ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Andreas Schleicher tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy kompetensiyani oshirishda raqamli texnologiyalar, masalan, onlayn ta'lim platformalari, virtual laboratoriyalar va interfaol dasturlar samarali natijalar berishi mumkin. U PISA tadqiqotlari asosida iqtisodiy savodxonlikni oshirish uchun zamonaviy yondashuvlarni taklif qiladi.

Muhokama. Bugungi globallashuv sharoitida ta'lim tizimining asosiy maqsadlaridan biri o'quvchilar va talabalarining nafaqat nazariy bilimlarini shakllantirish, balki ularning amaliy ko'nikmalarini ham rivojlantirishdan iborat. Ayniqsa, iqtisodiy kompetensiyaning shakllanishi jamiyatning har bir a'zosiga o'z moliyaviy va iqtisodiy faoliyatini oqilona boshqarish, iqtisodiy jarayonlarni anglash hamda mustaqil qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Shu sababli, pedagogik jarayonda iqtisodiy kompetensiyani shakllantirish masalasi alohida ahamiyatga ega bo'lib, bu jarayon pedagogika va psixologiya fanlari bilan chambarchas bog'liqdir.

Iqtisodiy kompetensiyaning samarali shakllanishi uchun avvalo, ta'lim mazmuni va metodikasini to'g'ri tashkil etish zarur. An'anaviy ta'lim metodlari ko'pincha iqtisodiy bilimlarni nazariy tushuntirishga asoslangan bo'lsa-da, zamonaviy yondashuvlar talabalarining iqtisodiy tafakkurini rivojlantirish uchun interfaol va innovatsion texnologiyalarni joriy etishni talab qiladi. Masalan, muammoli ta'lim, loyiha usuli, biznes o'yinlari va simulyatsiyalar orqali o'quvchilarga iqtisodiy jarayonlarni real kontekstda tushunish imkoniyati yaratiladi. Bunday usullar orqali talabalar faqatgina iqtisodiy nazariyalarni o'rganib qolmay, balki ularni real hayotda qo'llash malakasiga ham ega bo'ladilar.

Muhokama qilinayotgan mavzu bo'yicha xorijiy olimlarning tadqiqotlari ham shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy kompetensiyani shakllantirishda shaxsning psixologik rivojlanish darajasi va motivatsiyasi muhim o'rin tutadi. Masalan, Lev Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasiga ko'ra, inson yangi bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishda ijtimoiy muhit va pedagogik ko'makka ehtiyoj sezadi. Agar ta'lim jarayonida o'qituvchi talabaning iqtisodiy bilimlarni egallashiga faol yordam bersa, natijalar ancha samarali bo'ladi. Bundan tashqari, David Kolbning eksperimental ta'lim nazariyasi iqtisodiy bilimlarning mustahkam o'zlashtirilishi uchun amaliy mashg'ulotlar va tajribaga asoslangan o'qitish muhim ekanligini ta'kidlaydi. Bu yondashuv hozirgi kunda biznes ta'limida ham keng qo'llanilib, amaliyot bilan bog'langan iqtisodiy bilimlar berishga asoslanadi.

Ta'lim jarayonida iqtisodiy kompetensiyani shakllantirishning yana bir muhim jihati – motivatsiyaning mavjudligi. Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, agar o'quvchilar iqtisodiy bilimlarning kundalik hayotdagi ahamiyatini anglasalar, ularni o'zlashtirish jarayoniga yanada faol jalb qilinadilar. Masalan, Gary Beckerning inson kapitali nazariyasi shaxsning iqtisodiy bilimlarga bo'lgan qiziqishi va bilimlarning amaliy qo'llanilishi o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatadi. Unga ko'ra, iqtisodiy kompetensiyaga ega insonlar mehnat bozorida raqobatbardosh bo'lishlari va o'z moliyaviy barqarorliklarini mustahkamlash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Shu bilan birga, iqtisodiy kompetensiyani shakllantirish jarayonida ta'lim tizimining texnologik imkoniyatlaridan foydalanish ham muhim ahamiyatga ega. Bugungi kunda iqtisodiy bilimlarni o'rgatishda raqamli texnologiyalar, masalan, onlayn kurslar, virtual laboratoriyalar, simulyatsiyalar va interfaol platformalar keng qo'llanilmoqda. Andreas Schleicherning ta'lim texnologiyalari bo'yicha tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, zamonaviy texnologiyalar yordamida iqtisodiy savodxonlikni oshirish ta'lim jarayonining sifati va samaradorligini oshiradi. Shuning uchun ham, bugungi kunda iqtisodiy kompetensiyani rivojlantirishda onlayn ta'lim platformalari, masalan, Coursera, Udemy, Khan Academy va boshqa ta'lim resurslarining o'zni tobora ortib bormoqda.

Muhokamani davom ettirar ekanmiz, iqtisodiy kompetensiyani shakllantirishning ijtimoiy va madaniy jihatlarini ham hisobga olish zarurligini ta'kidlash lozim. Har bir mamlakatning iqtisodiy ta'limga bo'lgan yondashuvi uning madaniyati, iqtisodiy tizimi va ijtimoiy tuzilishiga bog'liq. Masalan, G'arb davlatlarida iqtisodiy ta'lim maktab davridan boshlab amaliy mashg'ulotlar va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalariga asoslangan holda tashkil etiladi. Shu bilan birga, Osiyo davlatlarida iqtisodiy kompetensiyani shakllantirish jarayoni ko'proq akademik bilimlarni chuqur o'zlashtirish va an'anaviy ta'lim yondashuvlariga asoslanadi. Bu esa har bir ta'lim tizimi o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligini ko'rsatadi va iqtisodiy ta'lim metodikasini ishlab chiqishda mahalliy sharoitlarni hisobga olish muhimligini anglatadi.

Xulosa. Pedagogik jarayonda iqtisodiy kompetensiyani shakllantirish – bu shaxsning iqtisodiy bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan ko'p qirrali jarayon bo'lib, u nafaqat nazariy tushunchalarni o'zlashtirish, balki amaliy hayotda qo'llash qobiliyatini ham shakllantirishni talab etadi. Zamonaviy ta'lim metodlari, jumladan, interfaol usullar, tajriba asosida o'rganish va innovatsion texnologiyalardan foydalanish iqtisodiy tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Psixologik jihatdan qaralganda, iqtisodiy kompetensiya o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, mas'uliyatli qarorlar qabul qilish va real iqtisodiy jarayonlarni tushunish qobiliyatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Vygotsky, Piaget va Kolb kabi olimlarning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy ta'limni samarali tashkil etish uchun shaxsning rivojlanish bosqichlari, motivatsiyasi va ijtimoiy muhit bilan bog'liqligi inobatga olinishi lozim.

Bugungi kunda iqtisodiy kompetensiyani shakllantirishda innovatsion texnologiyalar muhim rol o'ynaydi. Onlayn ta'lim platformalari, virtual laboratoriyalar va interfaol biznes o'yinlari iqtisodiy bilimlarni chuqurroq o'zlashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, iqtisodiy ta'lim metodikasi har bir mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlariga moslashtirilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Dewey J. (1916). *Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education*. The Macmillan Company, New York. – 434 bet.
2. Piaget J. (1952). *The Origins of Intelligence in Children*. Norton & Company, New York. – 419 bet.
3. Vygotsky L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press, Cambridge, MA. – 159 bet.
4. Kolb D. A. (1984). *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development*. Prentice Hall, New Jersey. – 256 bet.
5. Becker G. S. (1993). *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. The University of Chicago Press, Chicago. – 412 bet.
6. Schleicher A. (2018). *World Class: How to Build a 21st-Century School System*. OECD Publishing, Paris. – 304 bet.
7. Heckman J. J., Kautz T. (2012). *Hard Evidence on Soft Skills*. Labour Economics, Vol. 19(4), pp. 451-464.
8. Bruner J. S. (1966). *Toward a Theory of Instruction*. Harvard University Press, Cambridge, MA. – 176 bet.
9. Smith A. (1776). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. W. Strahan and T. Cadell, London. – 947 bet.
10. Robbins L. (1932). *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*. Macmillan, London. – 160 bet.
11. Mankiw N. G. (2020). *Principles of Economics*. Cengage Learning, Boston. – 928

*Elshod Yunusovich Rasulov,
O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizlik universiteti
mustaqil izlanuvchisi*

BOKSCHINING MUSOBAQAGA PSIXOLOGIK TAYYORGARLIGINING O'ZIGA XOSLIGI

Annotatsiya: Maqolada bokschilarni sport faoliyatiga psixologik tayyorlashning o'ziga xos xususiyatlariga bag'ishlanadi. Unda bokschining ringga ko'tarilishi bilan bog'liq emosional-irodaviy, individual-psixologik xususiyatlar namoyon bo'lishining o'ziga xos jihatlari ochib berilgan. Ayniqsa, sport musobaqalariga tayyorlanayotgan sportchilarda muvaffaqiyatga erishishning mezonlari va xususiyatlari bayon qilingan.

Kalit so'zlar: sportchi shaxsi, psixologik tayyorgarlik, chidamlilik, qaror qabul qilish, irodaviy sifatlar, emosionallik, jang taktikasi, muvaffaqiyatga erishish, o'z-o'ziga ishonch, o'z-o'zini anglash, tafakkurning moslashuvchanligi, stress.

Аннотация. Статья будет посвящена особенностям психологической подготовки боксеров к спортивной деятельности. В ней раскрываются специфические аспекты проявления эмоционально-волевых, индивидуально-психологических особенностей боксера, связанных с его выходом на ринг. Изложены критерии и особенности достижения успеха, особенно у спортсменов, готовящихся к спортивным соревнованиям.

Ключевые слова: личность спортсмена, психологическая подготовка, выносливость, принятие решений, волевые качества, эмоциональность, тактика боя, достижение успеха, уверенность в себе, самосознание, гибкость мышления, стресс.

Annotation. The article will focus on the peculiarities of the psychological preparation of boxers for sports activities. It reveals specific aspects of the manifestation of emotional-volitional, individual-psychological characteristics associated with the rise of a boxer to the ring. In particular, the criteria and characteristics of success in athletes preparing for sports competitions are described.

Key words: athlete personality, psychological training, endurance, decision-making, volitional qualities, emotionality, combat tactics, success, self-confidence, self-awareness, flexibility of thinking, stress.

Kirish. Boks nafaqat talabchan sport turlaridan biridir, nafaqat jismoniy kuch va chidamlilikni, balki psixologik tayyorlikni ham talab qiladi. Psixologik jihatdan musobaqalarda bokschi muvaffaqiyatida muhim rol o'ynaydi. Jangda g'alaba qozonish uchun bokschi nafaqat jismonan baquvvat bo'lishi kerak, balki uning his-tuyg'ularini boshqarishi va qiyin vaziyatlarda to'g'ri qarorlar qabul qilishi mumkin. Jang boshlanishidan oldin ko'p narsa sizning qobiliyatingizga, ishonchga va hatto katta bosim o'tkazishda ham xotirjam bo'lish qobiliyatiga bog'liq.

Psixologik tayyorlik bokschiga fikrlarning ravshanligini saqlashga, jangning strategiyalari va taktikasini diqqat bilan javob beradi, shuningdek raqib harakatlariga yetarlicha javob beradi [3]. Psixologik tayyorlik sportda muvaffaqiyatlarga erishishda, ayniqsa boks kabi yuqori jismoniy va psixologik stressni talab qiladigan fanlar bo'yicha muhim rol o'ynaydi. Shuni ta'kidlash kerak bo'lgan birinchi narsa - bu ishonch va o'zini o'zi boshqarish hisoblanadi.

Bokschi o'z kuchiga ishonishi va g'alaba qozonish qobiliyatiga ishonch hosil qilishi kerak. Biroq, bu ishonchni bo'sh so'zlar bo'lolmaydi - bu o'quv jarayonida bokschining mashaqqatli va qat'iyatlilik bilan tasdiqlash kerak. Faqat o'zingizdagi muntazam faoliyat orqali siz ma'lum bir mahorat darajasiga erishishingiz va musobaqaga tayyorgarlik ko'rishingiz mumkin.

Ikinchi xususiyat - bu hissiyotlarni boshqarishdir. Boks - bu jismoniy va hissiy jihatdan qizg'in sport, bu yerda har bir harakat jangning yakuniy natijasi uchun hal qiluvchi bo'lishi mumkin. Uning his-tuyg'ularini to'g'ri boshqarish bokschi konsentratsiya bo'lib, mantiqiy va tajribaga asoslanib, hissiy ta'sir ko'rsatmaydi. Bunday boshqarish xatolardan qochishga yordam beradi va muvaffaqiyat ehtimolini oshiradi [9].

Uchinchi xususiyat - bu o'zgarishlarga tezda moslashish qobiliyati. Boks uchrashuvi paytida raqibning ko'plab taktikasi, jang shartlari va salomatlik holati ko'p narsani o'zgartirishi mumkin. Bokschi tadbirlarning har qanday rivojlanishiga tayyor bo'lishi va yangi vaziyat ostida tezda qayta qurish kerak. Tafakkurning moslashuvchanligi va stress sharoitida qarorlar qabul qilish qobiliyati bokschi psixik tayyorligining ajralmas qismidir. Va nihoyat, oxirgi xususiyat-mag'lubiyat yoki muvaffaqiyatsizlikdan keyin ham o'z qobiliyatingizga g'ayratli va ishonchli bo'lish qobiliyati hisoblanadi. Sportdagi muvaffaqiyatsizliklar har qanday sportchi hayotining odatiy qismidir, ammo ularga qanday munosabatda bo'lishlari ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlarini belgilaydi. Bokschi erishish uchun aniq maqsad va motivatsiyaga ega bo'lishi, shuningdek, muvaffaqiyatsizlikka uchraganidan keyin ham o'z qobiliyatlariga bo'lgan ishonchni saqlab qolishi kerak [1].

Bokschi raqobatbardosh muvaffaqiyatida psixik tayyorgarlik muhim rol o'ynaydi. Bu nafaqat jismoniy tarbiya, balki sizning his-tuyg'ularingizni boshqarish, vazifalarni bajarishda va stressli vaziyatlarda to'g'ri qarorlar qabul qilishni o'z ichiga oladi.

Birinchi nuqta g'alaba strategiyasini ishlab chiqishdir. Bokschi ringda qanday harakat qilishni va g'alaba qozonish uchun qanday taktik texnikadan foydalanishni xohlayotgani haqida aniq tasavvurga ega bo'lishi kerak. Muayyan harakat rejalarini ishlab chiqishda bokschi ishonch va jangni boshqarishga yordam beradi.

Ikkinchi jihat stress bilan ishlamoqda. Boks musobaqalari juda keskin bo'lishi mumkin va sportchida katta miqdordagi stressga olib kelishi mumkin. Uning his-tuyg'ularini to'g'ri xabar qilish va boshqarish bokschi xotirjam bo'lishiga va tanqidiy vaziyatlarda to'g'ri qarorlar chiqarishga yordam beradi. Nafas olish, meditatsiya va vizualizatsiya usullari stressni boshqarish uchun foydali vositalar bo'lishi mumkin [11].

Uchinchi nuqta - konsentratsiyaning rivojlanishi. Bokschi vazifaga e'tibor qaratish va chalg'ituvchi omillarga e'tibor bermaslik imkoniyatiga ega bo'lishlari kerak. Oddiy konsentratsiya amaliyoti, jumladan, bir nuqtaga e'tibor berish yoki ma'lum bir iborani takrorlash, bokschi konservalash qobiliyatini diqqat bilan oshirish va muvaffaqiyatning eng yaxshi imkoniyatlarini ta'minlashda yordam beradi.

To'rtinchi jihati - ishonchni rivojlantirish. Bokschi uning kuchiga va maqsadlariga erishish qobiliyatiga ishonishi kerak. Doimiy shug'ullanish, zo'rliqning asta-sekin o'sishi va yangi natijalarga erishish bokschi o'z imkoniyatlariga ishonish va ringda ishonchli bo'lishga yordam beradi [5]. Xulosa qilib aytganda, psixik tayyorgarlik bokschi mashg'ulotlarining ajralmas qismidir.

G'alaba strategiyasini, stressni boshqarish, konsentratsiya va uni rivojlantirish, bokschi musobaqalarda muvaffaqiyatga erishishga yordam beradigan muhim jihatdir. Musobaqa oldidagi maqbul tayyorlikka erishish uchun bokschi ko'pincha turli xil psixologik strategiya va usullarga murojaat qilishadi. Ushbu usul ularga bosimni yengishga, konsentratsiyani yaxshilash va ringda jismoniy sinovlarga tayyorgarlik ko'rishga yordam beradi.

Asosiy psixologik strategiyalardan biri vizualizatsiya. Bokschi bir necha bor tasavvurga ega bo'lishadi va dushmani hujumlardan himoya qiladilar. Ular jangning har bir tafsilotini, shu jumladan tovushlar, hidlar va hissiyotlarni ifodalaydi. Aqldagi bunday mashg'ulotlar kelajakdagi vaziyatni ijobiy oldindan sezish va bokschi ishonchini oshirishga yordam beradi. Yana bir keng tarqalgan usul – ijobiy tafakkurda qo'llab-quvvatlash uchun baland ovozda yoki aqliy ravishda takrorlanadigan tasdiqlardan foydalanishdan iborat. Bokschi hozirgi zamonda bunday fikrlarni va ijobiy rang bilan shakllantiradilar. Jumladan,

“Men kuchli va yengilmas bokschi” yoki “Men har qanday qiyinchiliklarni yengishga qodirman”. Affektlar motivatsiyani saqlashga yordam beradi [13].

Stressni boshqarish muhim rol o'ynaydi. Bokschi kuchli nafas olishi, meditatsiya yoki dam olish musiqasini tinglash kabi kurashni yengillashtirish strategiyasini ishlab chiqishadi. Shuningdek, ular hozirgi vaqtda bo'lib qolishi va kelajakdagi natijalar haqida o'ylamaslik uchun xabardorlik amaliyotiga murojaat qilishadi.

Fikrlarni boshqarish yana bir muhim psixologik strategiya. Bokschi salbiy fikrlar yoki o'z-o'zidan mustaqil e'tiqodlarini payqash va ularni ijobiy alternativalar bilan almashtirishni o'rganadilar. Ular o'zlarining yutuqlari va muvaffaqiyat istiqbollari e'tibor qaratish, bu optimistik holatni saqlashga yordam beradi. Va nihoyat, murabbiy va jamoani qo'llab-quvvatlash psixik tayyorlikni yaratishda muhim rol o'ynaydi [7].

Psixik tayyorgarlik bokschi musobaqalar uchun tayyorlashda muhim rol o'ynaydi. Sportchining aqli rasolik ringda muvaffaqiyatga erishish uchun katta ahamiyatga ega. Bu sizga hissiyotlarni boshqarish, stressni boshqarish va vazifa bo'yicha imkon qadar diqqatni jamlash imkonini beradi.

Birinchidan, aqliy mashg'ulot bokschi harakatlar rejasini va jang strategiyasini ishlab chiqishga yordam beradi. Vizualizatsiya yordamida u o'zini ringda tasavvur qiladi, kerakli texnikani bajaradi va to'g'ri taktik qarorlar qabul qiladi. Bu unga uning kelajakdagi muvaffaqiyatining aniq tasvirini yaratishga va uning qobiliyatlariga bo'lgan imkonni oshirishga yordam beradi. Ikkinchidan, mental trening his-tuyg'ularini boshqarish uchun sportchini o'rgatadi. Boksda, hissiyotlarni saqlash va hissiyotlarni bir-biriga moslashtirishga imkon bermaslik juda muhimdir. G'alaba istagi tajovuzkorlikka yoki aksincha, juda ehtiyotkorlikka olib kelishi mumkin.

Mental tayyorgarlik mashg'ulotlar sportchiga o'z his-tuyg'ularini qanday boshqarishni va murakkab vaziyatlarda oqilona qarorlar qabul qilishga yordam beradi.

Uchinchidan, aqliy mashg'ulot bokschi o'ziga bo'lgan ishonchni rivojlantirishga yordam beradi. Sportda, sizning imkoniyatingiz va qobiliyatingizga bo'lgan ishonch muvaffaqiyatning asosiy omili hisoblanadi. Aqliy mashqlar, jumladan, o'zini o'zi va ijobiy fikrlash kabi, sportchi o'ziga ishonish va uning imkoniyatlariga ishonish uchun yordam beradi. Bu musobaqalarda muvaffaqiyatli chiqish uchun psixologik asos yaratadi. Va nihoyat, mental trening bokschi stress bilan ishlash strategiyasini ishlab chiqishga yordam beradi. Boks musobaqalari ko'pincha yuqori darajadagi zo'rqi va stress bilan birga keladi.

Ruhiy yengillik texnikasi, nafas olish mashqlari va hozirgi vaqtda diqqatni jamlash sportchiga har qanday sharoitda xotirjamlikni saqlashga va uning holatini boshqarishga yordam beradi [12]. Shunday qilib, mental treninglar musobaqalar uchun bokschi tayyorlashda ajralmas rol o'ynaydi. U harakat rejasini ishlab chiqishga, hissiyotlarni boshqarish, o'z-o'zidan, stress bilan ishlashni o'rganishga yordam beradi. Psixik tayyorlik musobaqalarda bokschi muvaffaqiyatini aniqlaydigan asosiy omillardan biridir. Psixik tayyorlik sportchining stressli vaziyatlarda o'z fikrlari, his-tuyg'ulari va xulq-atvorlarini samarali boshqarish qobiliyatini anglatadi. Psixik tayyorlikning asosiy tarkibiy qismlaridan biri bu konsentratsiya hisoblanadi. Bokschi barcha jangga to'liq e'tiborni jalb qilishi mumkin, barcha tashqi fikrlar va chalg'itishni blokirovka qiladi. O'z fikrlari ustidan nazorat atletikachiga to'g'ri qarorlar chiqarishni va raqibning harakatlariga tezda javob berishga imkon beradi.

Psixik tayyorgarlikning muhim jihati o'ziga bo'lgan ishonchdir. Bokschi murabbiyning taktikasini samarali bajarish uchun uning kuchi va qobiliyatiga ishonishi va qiyin paytlarda hatto uning imkoniyatlariga bo'lgan ishonchni yo'qotmasliklari kerak. O'ziga ishongan bokschi yanada tajovuzkor va qat'iyatli harakat qiladi, bu jangda ustunlik bo'lishi mumkin [4]. Psixik tayyorlikning yana bir muhim jihati hissiyotlarni boshqarishdir. Bokschi ko'pincha jangdan oldin va jang paytida turli xil his-tuyg'ularni boshdan kechirishadi: stress, qo'rquv, tajovuz va boshqalar. Uning his-tuyg'ularini boshqarish qobiliyati sportchiga xushmuomalalikni saqlashga va hatto oldindan aytib bo'lmaydigan holatlarda ham oqilona qarorlar chiqarishga

imkon beradi. Shuningdek, psixik tayyorgarlikka erishishning zaruriy fazilatlarini chidamlilik va qat'iyatlidir.

Boks - bu jismoniy va axloqiy jihatdan og'ir sportdir. Bu esa parvarish va qat'iyatli sportchilarni talab qiladi. Faqat eng qat'iy bokschi shug'ullanish jarayonining qiyinchiliklarini yengib o'tishlari va musobaqalarda muvaffaqiyatlarga erisha oladilar [8]. Xulosa qilib aytganda, aytishimiz mumkinki, psixik tayyorgarlikni musobaqalardagi bokschi muvaffaqiyatida juda katta rol o'ynaydi.

Konsentratsiya, o'ziga ishonch, hissiyotlarni boshqarish, chidamlilik va qat'iyatlilik - bularning barchasi sportchiga yuqori natijalarga erishish va ringlarda qiyinchiliklarni yengish imkonini beradi. Mashg'ulotning monotonligi va hissiyotlilik bokschi musobaqaga psixik tayyorgarligining muhim jihatlari.

Sportchi jangga tayyorgarlikda, monoton bo'lishi mumkin bo'lgan ko'plab mashg'ulotlarni o'tkazadi. Treningning monotonligi charchoqqa va o'quv jarayoniga bo'lgan qiziqishni yo'qotish mumkin. Biroq, eng maqbul natijalarga erishish uchun har bir mashg'ulotga ko'nikmalarni oshirish va yaxshilash imkoniyati sifatida yuqori motivatsiya va munosabatni saqlash kerak. Trening hissiyotlari bokschi psixologik barqarorligini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Buning sababi shundaki, sportchilar musobaqalarda quvonchdan stressgacha yoki hatto qo'rquvga qadar turli xil his-tuyg'ular bilan kurashishlari kerak. O'zingizning his-tuyg'ularingizni qanday boshqarishni va ularni manfaatlaridan foydalanishni o'rganish kerak. Buning uchun bokschi psixologik mustaqil ravishda psixologik o'zini o'zi boshqarish usullaridan, jumladan, nafas olish mashqlari, muvaffaqiyatni vizualizatsiya qilish, shuningdek murabbiy va psixolog bilan ishlash kabi turli usullardan foydalanadilar. Bu sportchilarga o'quv va musobaqalardagi his-tuyg'ularini qanday nazorat qilishni o'rganishga imkon beradi [10]. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, mashg'ulotning hissiyligi ma'lum darajadan oshmasligi kerak. Haddan tashqari hissiy stress ortiqcha zo'rliqlar va hatto jarohatlarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun, o'qitish va hissiyotlarni boshqarish o'rtasidagi muvozanatni topish juda muhimdir. Umuman olganda, o'qitishning monotonligi va hissiyotlari bokschi musobaqalarga tayyorgarlikning ajralmas qismidir. Muvaffaqiyatli aqliy tayyorgarlik, motivatsiyani, hissiyotlarni boshqarish va turli xil psixologik o'zini o'zi boshqarish usullaridan foydalanish orqali erishiladi. Bu sportchiga jang oldidan maqbul shaklga erishishga imkon beradi va uning muvaffaqiyat qozonish imkoniyatini oshiradi [2]. Bokschi raqobatga tayyorligi halqada muvaffaqiyatga erishishda muhim rol o'ynaydi. Psixologik tayyorgarlikning aspektlari - bu boks texnikasini to'g'ri bajarish qobiliyatini o'z ichiga olgan texnik tayyorgarlikni rivojlantirishdir. Shuni ta'kidlash kerakki, aqliy tayyorgarlik va texnologiyalar uzviy bog'liqdir. Yaxshi texnologiyalarsiz, bokschi o'z mahoratini uzukka samarali qo'llay olmaydi va aqliy tayyorgarligisiz u o'z harakatlarini nazorat qilib, noto'g'ri qarorlar chiqarishi mumkin. Shu sababli, texnik tayyorgarlikni rivojlantirish bokschi uchun ustuvor bo'lishi kerak. Texnik tayyorgarlikning asosiy jihatlari biri bu vosita mahoratini o'rgatish va harakatlarni muvofiqlashtirishdir.

Boks - bu harakatlanish va tezlikni talab qiladigan sport turi. Bokschi tanasini boshqaradi va ta'sirlarning murakkab kombinatsiyasini amalga oshirishi mumkin, bu halqada bo'ladi. Ringda turli xil vaziyatlarga moslashish qobiliyatini rivojlantirish ham muhimdir. Bokschi raqobatdosh raqiblarning turli xil uslublari va taktikasi bilan shug'ullanishi kerak va u strategiyasini o'zgartirish va sharoitga moslashish uchun tayyor bo'lishi kerak. Ruhiy moslashuvchanlikni rivojlantirish bokschi vaziyatni tezda tahlil qilish va real vaqt rejimida to'g'ri qarorlar qabul qilishga yordam beradi. Bundan tashqari, texnik tayyorgarlikda o'z-o'zini boshqarish va hissiyotlarni boshqarish katta rol o'ynaydi.

Boks-bu jismoniy va ruhiy chidamlilikni talab qiladigan intensiv sport turi. Bokschi o'z harakatlarini nazorat qilib, to'g'ri qarorlarni qabul qilmaslik uchun hatto eng qiyin vaziyatlarda hattoki munozaralar saqlanishi kerak [6]. Xulosa qilib aytganda, biz bokschi

musobaqalar uchun aqliy tayyorligi uning texnik tayyorlanishi bilan bevosita bog'liqligini aytishimiz mumkin.

Bokschilarni musobaqalar uchun tayyorlash har tomonlama keng qamrovli va jismoniy, texnik, taktik va psixologik tayyorgarlikni o'z ichiga oladi. Psixologik preparat o'quv jarayonidagi yetakchi o'rinlardan birini yegallaydi, agar bokschilarning jismoniy va texnik va taktik mashg'ulotlar darajasida ustunlik bo'lsa ham, agar u raqobatlariga tayyor bo'lmasa ham, u ularni yo'qotishi mumkin. Psixologik tayyorgarlikning asosiy jihatlari asosiy aqliy xususiyatlarni rivojlantirishdir: diqqatni jamlash, hissiyotlarni boshqarish, stressga chidamlilik, motivatsiya va o'zini-o'zi tarbiyalash; boshlanishdan oldin uning ruhiy holatini boshqarish qobiliyati, bir qator janglarda psixologik tazelik va barqarorlikni saqlash qobiliyati; mashq va musobaqalarga motivatsiyani o'tkazish.

Psixik tayyorlik bokschining muvaffaqiyati bo'yicha muhim rol o'ynaydi. Bu sportchiga o'z his-tuyg'ularini samarali boshqarish, strategik fikrlash va ringda tezkor qarorlar qabul qilish imkonini beruvchi ruhiy holat. Aqliy tayyorgarlikning asosiy jihatlari konsentratsiya, o'z-o'zini tarbiyalash, motivatsiya va o'ziga ishonch kiradi. Hatto to'g'ri qarorlar qabul qilish va kerakli natijalarga yerishish uchun ham bokschini ham stress va bosim sharoitida diqqatni jalb qila olishi kerak. Ruhiy ko'nikmalarga muntazam ravishda o'rgatish bokschining aqliy tayyorgarligini rivojlantirish va yaxshilashga yordam beradi, bu uning professional darajadagi muvaffaqiyatining ajralmas qismi hisoblanadi.

Psixologik jihatlar boksdagi raqobatbardosh faoliyatda muhim rol o'ynaydi. Birinchidan, sportchini o'qitish va kurashning jismoniy va hissiy qiyinchiliklarini yengib o'tish uchun yuqori darajadagi motivatsiya va intizomga yega bo'lishi kerak. Ikkinchidan, his-tuyg'ularingizni boshqarish va strategik fikrlash qobiliyati boksdagi muvaffaqiyat markazida bo'lishi muhim hisoblanadi. Sportchi xotirjam va yuqori bosim va stress sharoitlariga diqqatli bo'lishi kerak. Shuningdek, ishonch va o'z kuchlariga ishonish uchun ijobiy ruhiy munosabatni rivojlantirish ham muhimdir. Raqobat faoliyatining psixologik xususiyatlarini tushunish bokschilarga halqaning yeng yaxshi natijalariga yerishishda yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Воронов Н. А. Бокс как вид боевого искусства / Н. А. Воронов // Интерактивная наука. – 2018 – № 9 – С. 11-14.
2. Джерояк Г. О. Предсоревновательная подготовка боксеров / Г. О. Джерояк. – М. : ФиС, 2011 – 148 с.
3. Ивойлов А. В. Помехоустойчивость движений спортсмена / А. В. Ивойлов. – М. : ФиС, 2016 – 110 с.
4. Киселев Ю. Я. Методика оценки мотивации в системе психологического обеспечения подготовки спортсменов / Ю. Я. Киселев. – М. : Флинта, 2019 – 154 с.
5. Малкин В. Р. Психотехнологии в спорте : / В. Р. Малкин, Л. Н. Рогалева. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2013 – 96 с.
6. Марищук В. Л. Методики психодиагностики в спорте / В.Л. Марищук, Ю. М. Блудов. – М. : Советский спорт, 2014 – 229 с.
7. Морозов А. С. Проблемы анализа соревновательной деятельности боксера / А. С. Морозов // Молодой ученый. – 2017 – № 14 (148). - С. 200-202.
8. Морщина Д. В. Теория и методика физической культуры (для бакалавров): учебное пособие для ВУЗов / Д. В. Морщина, Р. М. Кадыров. - М.: КноРус, 2015 – 144 с.
9. Петров М. А. Организация тренировочного процесса с учетом возрастных и психофизиологических особенностей боксеров / М. А. Петров // Известия Тульского государственного университета. Физическая культура. Спорт. – 2021 – № 7 – С. 12-17.

Ashurov Ramzidin Ramazonovich,
TDPU Psixologiya kafedrası dotsenti v.b.,
psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA INTELLEKTNI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY USLUBIY ASOSLARI

Annotatsiya: Ushbu maqola boshlang'ich sinf o'quvchilarida intellektni rivojlantirishda kognitiv sohaning o'ziga xos jihatlari bayon qilingan. Olib borilgan tadqiqotlar asosida shuni aytish mumkinki, boshlang'ich ta'limda bolalarning intellektual rivojlanishining asosiy jihatlari yaratish kerak, bu o'z harakatlarini tanqidiy baholaydigan, taqqoslash, qarama-qarshilik ko'rsatadigan, muammoni hal qilishning bir qancha usullarini ilgari sura oladigan, asosiy narsani ajratib ko'rsatish va umumiy xulosalar chiqarish ko'nikmasiga ega bo'lgan, bilimlarni nostandart sharoitlarda qo'llash imkoniyatiga ega bo'lgan, mustaqil fikrlaydigan, ijodiy shaxsni tarbiyalash uchun sharoit yaratishi kerak.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining psixologik xususiyatlari ularning intellektual faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini belgilaydi. Ularning tafakkuri va xotirasi asosan konkret xarakterga ega va muayyan obyektlar bilan bog'langan. Shuning uchun yetakchi psixik jarayonlarning to'liq shakllanishi uchun hissiy sohani, idrokni, diqqatni va tasavvurni rivojlantirish muhimligi ilmiy jihatdan asoslangan.

Kalit so'zlar: intellekt, boshlang'ich sinf o'quvchilari, kognitiv soha, psixologik xususiyatlar.

Аннотация: В этой статье описываются конкретные аспекты когнитивной промышленности в развитии интеллектуальных учащихся у учащихся начальных школ. На основании исследования можно сказать, что начальное образование должно создавать ключевые аспекты интеллектуального развития детей, что критически оценивает их действия, основные, основные, основные методы решения проблемы. о вещи и общих выводах заключения, независимо мышления, творческого, творческого человека, который способен применять знания в нестандартных условиях.

Психологические характеристики учащихся начальной школы определяют особенности их интеллектуальной деятельности. Их мышление и память в основном из конкретики и связаны с определенными объектами. Следовательно, важность эмоциональной области, восприятия, тщательно и развития для полной формирования ведущих психических процессов основана на научных колыбелях.

Ключевые слова: Интеллектуальные, учащиеся начальной школы, когнитивная промышленность, психологические свойства.

Annotation: This article describes the specifics of the cognitive industry in the development of intellectual students in primary school students. On the basis of the research, it can be said that primary education should create key aspects of children's intellectual development, which critically evaluates their actions, the main, the main, the main methods of solving the problem. It must build conditions for the division of the thing and the general conclusions of conclusion, independently thinking, creative, creative person who is able to apply knowledge in non-standard conditions.

Psychological characteristics of primary school students define the peculiarities of their intellectual activities. Their thinking and memory are mainly of a concretion and connected to certain objects. Therefore, the importance of the emotional area, perception, carefully and development for the full formation of leading mental processes is based on scientific cradles.

Key words: Intelligating, primary school students, cognitive industry, psychological properties.

Kirish. Jamiyat rivojlanishining axborot bosqichiga o'tishning zamonaviy holati sharoitida shaxsning intellektual rivojlanishida ijtimoiylik alohida ahamiyatga ega. Ma'lumki,

axborot jamiyatida, sanoat jamiyatidan farqli o'laroq, aql va bilim asosan ishlab chiqariladi va shunga mos ravishda jamiyat a'zolarining ko'pchiligi axborot mahsulotlarini ishlab chiqarish bilan shug'ullanadi. Binobarin, axborot jamiyatining shakllanib borayotgan konturlarida ta'lim va intellekt milliy boylik toifasiga kiradi va undagi hayot jamiyat a'zolaridan yuksak intellektual saviya, axborot madaniyati, ijodiy faollikni talab qiladi.

Yuqorida aytilganlar boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarning intellektual rivojlanishi muammosini hal qilish muhimligiga e'tibor qaratadi, chunki aynan shu davrda intellekt ayniqsa jadal rivojlanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish nafaqat o'quv va kognitiv faoliyatning, balki o'quvchilarning kelajakdagi butun hayot yo'lining muvaffaqiyatini ko'p jihatdan ta'minlaydi. O'qituvchilarning ko'plab kuzatuvlari va psixologlarning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinfda fikrlash usullarini o'zlashtirmagan bola odatda o'rta maktabda muvaffaqiyatsiz bo'ladi.

Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi intellektual rivojlanishning asosiy qadamlari haqida so'z yuritadi. Piagetga ko'ra, o'quvchilarning kognitiv qobiliyatlari ularning yoshiga qarab o'zgaradi. U boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual rivojlanishidagi asosiy bosqichlarni tavsiflagan va ularni ta'lim jarayonida qanday hisobga olish kerakligini tushuntirgan. Uning nazariyasiga ko'ra, ta'lim jarayonida o'quvchiga yangi bilimlar, ko'nikmalarni va imkoniyatlarni berish, uning mavjud bilimlari va tajribalari bilan bog'lanishi zarur.

Vygotskiy o'quvchilar intellektini rivojlantirishda ijtimoiy va madaniy omillarni alohida ta'kidlagan. Uning nazariyasiga ko'ra, intellektual rivojlanishning asosiy mexanizmlaridan biri bu "yaqin rivojlanish zonasi" (ZPD) tushunchasidir, ya'ni o'quvchining o'zi mustaqil bajarolmaydigan, lekin yordam bilan bajarishi mumkin bo'lgan vazifalar. Vygotskiy ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchining o'zaro faoliyatini muhim deb bilgan, chunki bu intellektual rivojlanishga yordam beradi.

Howard Gardnerning ko'p intellektual nazariyasi o'quvchilarni bir xil metodlar bilan rivojlantirishning noaniqligini ko'rsatadi. U o'quvchilarni turli intellektual sohalarida, masalan, lingvistik, matematik, musiqiy, vizual, kinestetik va boshqalar, rivojlantirish zarurligini ta'kidlaydi. Uning fikriga ko'ra, boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual rivojlanishini maksimal darajada oshirish uchun o'qituvchilar har bir o'quvchining intellektual imkoniyatlarini inobatga olib, individual uslublarga asoslangan yondashuvlarni qo'llashlari kerak.

Jerome Bruner o'quvchilarni o'qitishda kognitiv yondashuvga e'tibor qaratadi. U ta'lim jarayonida kognitiv strukturani shakllantirishni ta'kidlaydi, bunda o'quvchilarga yangi bilimlarni tushunarli va izchil ravishda taqdim etish zarur. Bruner o'quvchilarni faol o'rganishga, muammo yechishga va o'z bilimlarini amaliyotda qo'llashga undash kerakligini ta'kidlagan. Shuningdek, uning konstruktivizmi o'quvchilarning o'z bilimlarini mustahkamlashga va ularni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Bloomning ta'lim maqsadlarining taksonomiyasi intellektual rivojlanishni baholashda foydalidir. U o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini tartibga soluvchi uchta asosiy sohani ko'rsatadi: kognitiv (bilim va tushunish), afektiv (xohish-istak) va psixomotor (ko'nikmalar). Bu taksonomiya o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishning maqsadga muvofiq yondashuvini shakllantirishda yordam beradi.

Shulman o'qituvchilik bilimini ikki yo'nalish bo'yicha tushuntiradi: birinchi yo'nalish — bilimlarning amaliyotga tatbiqi, ikkinchi yo'nalish — o'qitish jarayonidagi bilimlarning rivojlanishi. Uning ta'kidlashicha, boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual rivojlanishini ta'minlash uchun o'qituvchi o'z faoliyatini bilimlarni yetkazishning samarali usullari bilan boyitishi kerak. O'qituvchining metodikasi va pedagogikasi o'quvchilarning kognitiv va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega.

Biz ushbu muammoni hal qilishning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida boshlang'ich sinflarda bolalarning barqaror kognitiv qiziqishlari, fikrlash faoliyati ko'nikma va qobiliyatlari,

ijodiy tashabbuskorlik va mustaqillikni shakllantirish bilan bog'liq bo'lgan har tomonlama intellektual rivojlanishini ta'minlaydigan shart-sharoitlarni yaratish, muammolarni hal qilish yo'llarini izlash lozim deb bilamiz.

Bizningcha, aql-zakovatga bunday yondashuvga ko'ra u shaxsning aqliy faolligini ta'minlaydigan shaxs fazilatlarini yig'indisi sifatida talqin etiladi. O'z navbatida, intellekt quyidagilar bilan tavsiflanadi:

- bilimdonlik;
- aqliy operatsiyalarni bajarish qobiliyati;
- mantiqiy fikrlash qobiliyati, atrofdagi dunyoda sabab-oqibat munosabatlarini o'rnatish qobiliyati;
- diqqat, xotira, kuzatish, aql va boshqalar.

Aql aqliy rivojlanish bilan uzviy bog'liq bo'lib, shu jihatdan umumiy aqliy qobiliyat vazifasini bajaradi.

Qobiliyat - bu muayyan faoliyatni muvaffaqiyatli o'zlashtirishga tayyorlik bilan bog'liq individual sifat.

Rivojlanishning asosiy stimuli sifatida o'rganishning yetakchi roli ko'plab rus psixologlari (B. G. Ananyev, L. S. Vygotskiy, L. V. Zankov, N. A. Menchinskaya, S. L. Rubinshteyn, A. N. Leontev, D. B. Elkonin, V. V. Davydov va boshqalar) asarlarida asoslab berilgan.

L. S. Vygotskiy ta'limni allaqachon shakllangan intellekt tuzilmalariga emas, balki hali shakllanayotganlarga yo'naltirishni taklif qiladi, ta'lim mazmunini bolalar tafakkurining hozirgi xususiyatlariga "moslashtirmaydi", aksincha, yangi narsalarni talab qiladigan fikrlash shakllaridan yuqori darajadagi tushunish tarkibini joriy qiladi.

Intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish muammosi hozirgi kunda, ayniqsa dolzarbdir, chunki inson ruhiyatining xususiyatlari, intellekt asoslari va butun ma'naviy sohaning xususiyatlari asosan maktabgacha va boshlang'ich maktab yoshida paydo bo'lishini va shakllantirilishi aniqlangan, garchi rivojlanish natijalari odatda keyinroq aniqlansa ham.

Bola maktabga borganida, ta'limning ta'siri ostida barcha kognitiv jarayonlarning qayta tuzilishi va faol rivojlanishi boshlanadi. Umumiy xususiyatlar o'zboshimchalik, mahsuldorlik va barqarorlik bo'lishi kerak.

7-8 yoshli bola odatda aniq toifalarda o'ylaydi. Keyin umumlashtirish va mavhumlash qobiliyatining ma'lum darajada rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan rasmiy operatsiyalar bosqichiga o'tish sodir bo'ladi. 5-sinfga yetib borgach, o'quvchilar mustaqil fikr yuritishni, xulosa chiqarishni, solishtirishni, tahlil qilishni, xususiy va umumiy topishni, qonuniyatlarni o'rnatishni o'rganishlari kerak. Ammo bu ko'pincha kuzatilmaydi. Bolalar umumlashtirish, taqqoslash, tahlil qilish va xulosa chiqarishda qiynaladi. Natijada, bolalarda fanga va umuman, o'rganishga qiziqish yo'qoladi. Lekin yangi narsalarni passiv idrok etish va o'zlashtirish mustahkam bilimning asosi bo'la olmaydi.

Psixologik-pedagogik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, intellektni rivojlantirish jarayoni o'quv va kognitiv faoliyatni to'g'ri tashkil etish va ayniqsa boshlang'ich maktab yoshida, bilishga bo'lgan shaxsiy ehtiyojlar juda kuchli bo'lgan va motivatsion-ehtiyoj sohasi moslashganda samarali pedagogik ta'sir bo'ladi.

Mazmunli idrokni rivojlantirish uchun esa taqqoslash topshiriqlaridan foydalanish maqsadga muvofiq. Shu orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarida bilish jarayonlarining sinxron tarzda ishlash imkoniyati paydo bo'ladi. O'quvchilarga kichik farqlarga ega bo'lgan juft rasmlar taqdim etiladi. Bolalarning vazifasi bu farqlarni aniqlashdir. Yetishmayotgan farqlarni aniqlash jarayonida ularida idrokning kuzatuvchanlik xususiyati rivojlanib, idrok konsentratsiyasi shakllanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida diqqatning barqarorligini shakllantirishga alohida ahamiyat berish maqsadga muvofiq bo'lib, uning konsentratsiyasini saqlash muddati, taqsimlanishi, ya'ni bir vaqtning o'zida ikki yoki undan ortiq harakatlarning bajarilishini

nazorat qilish qobiliyatini shakllantirish orqali ularda ta'lim sohasidagi muvaffaqiyatini ta'minlash mumkin.

Olib borilgan tadqiqotlar natijasiga ko'ra boshlang'ich sinf o'quvchilarining xotirasini rivojlantirishning asosiy yo'nalishini bilvosita yodlashni shakllantirish ya'ni, yodlash uchun yordamchi vositalardan, shu jumladan belgilardan foydalanish orqali assotsiatsiyalash ko'nikmasini shakllantirish lozim. Buning uchun yodlangan narsalarni qismlarga bo'lish, ulardagi turli xil xususiyatlarni aniqlash va ularning har biri bilan an'anaviy belgilarning ma'lum bir tizimi o'rtasida ma'lum aloqa va munosabatlarni o'rnatish qobiliyati talab etiladi.

Boshlang'ich o'quvchilarida fantaziyani rag'batlantiradigan va xayoliy vaziyatlarni o'z ichiga olgan vazifalar yordamida o'quvchilarning tasavvurini rivojlantirish mumkin, masalan:

1) og'zaki tasavvurni rivojlantirish vazifalari:

a) ertak, hikoyalar tuzish;

b) agar nima bo'lishini tasavvur qiling;

2) og'zaki bo'lmagan tasavvurni rivojlantirish bo'yicha vazifalar (yangi obyektni yaratish: hayvon, mexanizm va boshqalar);

3) pantomima fantaziyasi uchun vazifalar (choynak, mashina, poyezd va boshqalarni tasvirlash);

4) vizual tasavvurni rivojlantirish vazifalari:

a) tugallanmagan chizmani bajarish uchun topshiriqlar;

b) geometrik shakllar yordamida iloji boricha ko'proq narsalarni chizish.

Xulosa. Yuqorida keltirilgan nazariy ma'lumotlar asosida xulosa qilish mumkinki, boshlang'ich sinf o'quvchilarida kognitiv sohaning rivojlanishiga xizmat qilib, o'quv faoliyatidagi motivlarini ham rivojlanishiga yordam beradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining har tomonlama aqliy rivojlanishi tafakkurning har uch turidan foydalanishni o'z ichiga oladi. Vizual samarali fikrlashni rivojlantirish uchun og'zaki-mantiqiy fikrlashning muhim xususiyatlaridan biri bu tushunchalardan foydalanishni o'rgatishdir. Og'zaki-mantiqiy fikrlashni rivojlantirish aqliy operatsiyalarni shakllantirishni o'z ichiga oladi: tahlil, sintez, umumlashtirish va boshqalar.

Bolalar bilan ishlash jarayonida uzoq muddatli kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilari aqliy o'yinlarga, topshiriqlarga, boshqotirmalarga ixtiyoriy va katta qiziqish bilan murojaat qilishadi, bu esa o'z navbatida ijodiy faollikni rivojlantirishga yordam beradi. Ijodiy faoliyat ko'p jihatdan o'quv faoliyatining muvaffaqiyatini belgilaydi, chunki u ilgari olingan bilim, ko'nikma va ko'nikmalarni yangi vaziyatlarda qo'llashni rag'batlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Бакулина Г. А. Интеллектуальное развитие младших школьников на уроках русского языка.- М.: Гуманитарный изд. Центр ВЛАДОС, 2001.- 144с.
2. Выгодский Л. С. Умственное развитие детей в процессе обучения.- М.: Просвещение, 1988.
3. Любимова Т. Г. Развиваем творческую активность.- Чебоксары, 1996.
4. Макаренко А. с. О воспитании / Сост. В. С. Хелемендрик.- М.: Политиздат, 1988.- 256 с.
5. Мотков О. И. Развитие творчества у детей. / Дополнительное образование, 2000.- 9 с.
6. Тихомирова Л. Ф. Развитие интеллектуальных способностей школьника.- Ярославль: «Академия развития», 1997.- 240 с.

Jumaniyozova Shahnoza Rajabboy qizi,

Urganch davlat pedaogika instituti,

“Umumiy psixologiya va boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi” kafedrası o‘qituvchisi

jumaniyozovashahnoza@gmail.com

MAMLAKATIMIZ OLIMLARI TOMONIDAN QALQONSIMON BEZ KASALLIGINI TIBBIY VA PSIXOLOGIK JIHATDAN O‘RGANILISHI

Annotatsiya: Ushbu maqolada qalqonsimon bez kasalligi va kasallikka chalingan bemorlarning psixologik jihatlari o‘rganilgan adabiyotlar tahlili yoritilgan. Shuningdek, bugungi kunda qalqonsimon bez kasalligining rivojlanishi, kasallikning kechishi, bemor psixikasiga ta’siri xususida qilingan tibbiyot va psixolog olimlarning izlanishlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: endemik bo‘qoq, yod tanqisligi, psixika, integratsiyalashuv jarayoni, stress, depressiya, tushkunlik, psixoemotsional buzilish, bezovtalanish.

Аннотация: В статье представлен обзор литературы по психологическим аспектам пациентов с заболеваниями щитовидной железы и раком. В книге также освещаются исследования, проведенные учеными-медиками и психологами по вопросам развития заболеваний щитовидной железы, течения заболевания и его влияния на психику пациента.

Ключевые слова: эндемический зоб, дефицит йода, психика, интеграционный процесс, стресс, депрессия, психоэмоциональные расстройства, тревожность.

Annotation: This article presents an analysis of the literature on the psychological aspects of patients with thyroid disease and goiter. It also covers current research by medical and psychological scientists on the development of thyroid disease, the course of the disease, and its impact on the patient’s psyche.

Key words: endemic goiter, iodine deficiency, psyche, integration process, stress, depression, anxiety, psychoemotional disorder, anxiety.

Kirish. Bugungi kunda aholi o‘rtasida, yuqumli bo‘lmagan, ammo inson hayotiy funksiyalariga salbiy ta’sir ko‘rsatadigan endokrinologik kasalliklardan bo‘lgan qalqonsimon bez kasalliklari bir muncha oshgan. Buni jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti tomonida keltirib o‘tilgan ma’lumotlarda qalqonsimon bez kasalligini global kasalliklardan biriga aylanayotganini aytish mumkin. Qalqonsimon bez inson organizmining deyarli barcha faoliyatini rivojlanishida juda muhim bo‘lgan gormonlar ishlab chiqaradi.

Qalqonsimon bez kasalligi ayniqsa mamalaktimizda keng yoyilgan kasalliklar sirasiga kiradi. Respublikamizda davlatimiz rahbari tomonidan 2022-yil 26-yanvarda "Endokrinologiya xizmatini takomillashtirish va ko‘lamini kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi qarori qabul qilingan va hozirda qaror ijrosini taminlash uchun zarur chora tadbirlar amalga oshirilmoqda.[12]

Jahon sog‘liqni saqlash tizimida psixoterapevtik ta’sir ko‘rsatish samarali davolash usullaridan biri sifatida tan olingan. Yildan yilga ilm-fan yutuqlari, fanlar aro integratsiyalashuv jarayoni natijasida qalqonsimon bez kasalligi kelib chiqishi, kasallikning kechishi va davolanish masalalarida inson psixikasining roli nihoyatda ahamiyatliligi XX asrning ikkinchi yarmidan keyingi yillarda olib borgan tadqiqotlarda o‘z aksini topgan [1]

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Qalqonsimon bez kasalligi va inson psixikasining bog‘liqligi to‘g‘risidagi tadqiqotlarni xorij olimlaridan Z.Freyd, G.Ayzenk, M.Fridman, F.Aleksandr, Botkin, R.Rozenman, Ch.Parri, V.V.Gull, R.Asher, A.P.Kalinin, S.V.Kotov, G.I.Rudakova, A.B.Smulevich, M.P.Hage, H.D’aenen, A.D.Boer, P.Wilner, N.A.Shereshevskiy, M.G.Korenberg, Sh.Melmed, K.C.Polonskiy, P.R.Larsen, G.A.Melnichenko, G.R.Williams, A.E.Bobrov, M.ABelyaniskova, F. H. Dunbar, A.A.Kobilkina, M.M.Dement, B.Ozmen, A.Devesi, K.V.Beltikov, Y.A.Kochetko,

L.N.Gorobets, S.Mariotte, M.Saturegli, P.Pissolo, G.Borboseno, A.Pinchera, A.Iacovides, K.N.Fountoulakis, P.Grammoticos, C.Ieradiakonou, G.P.Ivanova, T.Bjoro, F.K.Xetagurova, G.Ceresine, F.Lauretani, M.Maggio, V.V.Fadeev, L.A.Panchenkova, T.E.Yurkova, M.O.Shelkovnikova, C.A.Mazerov, L.D.Erkinova, Y.N.Averyanov, N.A.Petunina, E.L.Coyustvo, L.L.Klimenko, A.I.Dev, V.F.Fokin, V.V.Potemkin, M.I.Balabolkin, Z.I.Levitskaya, E.R.Xasanova, B.V.Drivotinov, M.Z.Klebanov, T.Y. Nikonorova, O.O.Masalova, N.S.Sapronov, W.Van der Deure, B.S. Appelhof, R.P.Peeters, M.J.Lee, H.S.Lee, J.S.Hwang, E.A.Grigorieva, E.A.Pavlova va boshqalarning ilmiy asarlarida uchratishimiz mumkin [2]

O'zbekistonning endemik bo'qoq o'chog'i ekanligi o'tgan asrlardan beri ma'lum edi, lekin yurtimizda qalqonsimon bez kasalliklarini o'rganish, uni davolash jarayoni, profilaktikasi va xirurgiyasining rivojlanishi XX asrning o'rtalaridan boshlandi. Uning rivojiga mamlakatimiz tadqiqotchilaridan: M. S. Astrov, S. A. Ma'sumov, R. Q. Islombekov, Yo. X. Turakulov va boshqalar katta hissa qo'shdilar. Jumladan, S. A. Ma'sumov bir qator ilm ahli bilan birgalikda, O'zbekistonda bo'qoqning endemik o'choqlari bo'yicha qator ekspeditsiyalar uyushtirib, tadqiqot ishlarini olib borgan, hamda bo'qoq kasalligi profilaktikasi va davosiga doir qator chora-tadbirlar ishlab chiqqan. Jumladan, O.V. Nikolaev taklif etgan, ko'pchilikka ma'lum bo'lgan - subtotal strumektomiya operatsiya usulini takomillashtirgan. "Bo'qoq - qalqonsimon bezning mazkur geografik muhit uchun xos bo'lgan kattalashuvidir", - degan ta'rif ham S. A. Ma'sumovga tegishlidir. Mamlakatimizda bugungi kunda 15 dan ziyod endemik o'choq bo'lib, aholining qariyb 10-20% da qalqonsimon bezning kattalashuvi kuzatiladi. Bu birinchi galda, atrof muhit va suv havzalaridagi ichimlik suv va ozuqa moddalarda yod moddasining tanqisligi oqibatida kelib chiqishi isbotlab berilgan.[3]. Surunkali yod yetishmasligi va qalqonsimon bez faoliyatining buzilishi zehning susayishi, depressiya, teri qurishi, soch to'kilishi, qabziyat, ich ketishlar, bepustlik, jinsiy faoliyatning susayishi, suyak rivojlanishining o'zgarishi, past bo'ylik va osteporoz, gipertoniya va ateroskleroz kabi xastaliklarga sabab bo'ladi. [13].

Bu kasallikning oldini olish uchun 1954-yil Toshkentda bo'qoqqa qarshi dispanser tashkil qilinib, unda kasalliklari ustida olib borilgan epidemiologik va profilaktik ishlar asosida aholini kaliy yodid tuzi qo'shilgan osh tuzi bilan ta'minlash zarurligi aniqlandi. Endemik bo'qoqni tugatish va qalqonsimon bezning boshqa kasalliklarini o'rganish, davolash o'lkamiz uchun muhim ilmiy va ijtimoiy muammo bo'lganligi 1957-yil FA tarkibida tashkil etilgan O'lka tibbiyoti ilmiy tekshirish institutining asosiy yo'nalishini belgiladi. O'lka tibbiyoti ilmiy tekshirish instituti negizida 1989-yil tashkil etildi. R.Q.Islombekov, Yo.X.To'raqulov dunyoda birinchi bo'lib bo'qoq kasalligini aniqlash va davolashning yangi usulini ishlab chiqib, nufuzli mukofotga sazovor bo'lishdi (1964). Qalqonsimon bezning normal, tireoid patologiyada hamda radioyodterapiyada olingan biokimyoviy, patofiziologik va klinik morfologik ko'rsatkichlari natijalari ijobiy samara berdi [14]. Mazkur kasallik nafaqat tibbiy yondashuv shuningdek, psixologik yondashuvni ham talab qiladi. Chunki qalqonsimon bez kasalligi kelib chiqish etiologiyasida tibbiy omillar qatorida psixologik omillar ham asosiy o'rinni egallaydi. QBQ ni keltirib chiqaruvchi psixologik omillar: tez- tez stress holatlar; depressiya; psixosomatsional holatlarning buzilishi[4]. Mamlakatimiz olimlaridan tibbiyot sohasida Z.Ibodullayev "Tibbiy psixologiya" darsligida turli kasallikka chalingan bemorlar psixologik strukturani tekshirishni qonun qoidasini o'rgangan [5] Psixolog V.Karimova salomatlik psixologiyasi, B.Qodirov psixofiziologiya masalalari, G'.Shoumarov psixik rivojlanishi sustkash insonlarning ijtimoiy-psixologik muammolari, E.G'oziyev psixologiyaning metodologik masalalari, Sh.Baratov psixologik xizmatni tashkil qilishning ijtimoiy psixologik va ilmiy amaliy asoslarini tadqiq qilganlar [6],[7],[8],[9].

Yana bir psixolog olim M.X.Karamyanning "Psixosomatik kasalliklarda shaxsning ijtimoiy psixologik xususiyatlari(Oshqozon va o'ng ikki barmoqli ichak kasalliklarida)" mavzusidagi ilmiy tadqiqot ishida psixosomatik kasalliklarning kelib chiqishida inson

psixikasining ahamiyatini, kasalliklarning rivojlanishida stressning roli masalalarini o'rganib tahlil qilib bergan.[10]

D.Ilhomova yurak-tomir kasalliklarida kasallikka munosabatning yosh va jinsiy xususiyatlarini tadqiq qilgan.

D.Urazbayeva "Onkologik bemor ayollarning shaxsiy emotsional sohasiga ta'sir etishning psixologik mexanizmlari" mavzusidagi tadqiqotida onkologik kasallikka chalingan bemorlar emotsional sohasini o'rganadi va onkologik kasallikka chalingan bemorlar psixoemotsional sohasini korreksiyalashga qaratilgan dastur ishlab chiqqan, [11]

Tahlil va natijalar. Mamlakatimizda XX asrning 30-yillaridan qalqonsimon bez kasalligiga chalingan bemorlarni o'zbek olimlaridan S.A.Ma'sumov, P.I.Fedorova, Y. X. To'raqulov, Sh.Sh.Ilyosov, V.N.Fedoseyev, T.M.Muhamedov, R.Q.Isloimbekov va boshqalar tibbiy jihatdan nazariy va amaliy ishlarni olib borganlar [3], lekin ularning hech birida kasallikning psixologik jihatlariga e'tibor berilmagan.

Mamlakatimiz psixologlaridan G'.Shoumarov, E.G'oziyev, B.Qodirov, V.Karimova, Z.Nishonova, Z. Ibodullayev, Sh.Baratov, G.To'laganovalar salomatlik psixologiyasi, psixofiziologiya, psixogigiya, tibbiy psixologiya, turli sohalarida psixologik xizmat masalalari bo'yicha, shuningdek, M.Karamin, D.Ilhamova, O.Avlayev, D.Urazbayevlar turli xil kasalliklar natijasida bemorlar psixik holatlarini tadqiq qilganlar. Lekin, qalqonsimon bez kasalligiga chalingan bemorlar psixoemotsional holatini o'rganish tahlili asosida O'zbekiston sharoitida alohida dissertatsion tadqiqot darajasidagi izlanish hozirgacha olib borilmaganini e'tirof qilish mumkin. Shuni aytib o'tish kerakki, barcha kasalliklar inson ruhiyatida o'zgarishlarni keltirib chiqarishini ta'kidlagan holda, qalqonsimon bez kasalliklarining ichki psixologik ko'rinishi o'ziga xos bo'lishini, ya'ni, qalqonsimon bez kasalligi nafaqat bemorlarning fiziologik holati balki, bemorlarda xavotirlik, tushkunlik, ichki bezovtalik, depressiya, stress kuzatilishini aytib o'tish zarur. Bemorlardagi bu holat ham ularning psixologik jihatdan alohida o'rganish zaruratini ko'rsatadi.

Qalqonsimon bez kasalligini mamlakatimiz olimlarning tadqiqotlari tahlilida muammoning tibbiy jihatdan o'rganganlarini ko'rishimiz mumkin, lekin kasallikning psixologik jihati yoritilmaganligi bizning tadqiqotimizni respublikamizda ilk tadqiqot ishi ekanligini anglatadi. O'rganilgan adabiyotlarni tahlil qilar ekanmiz, quyidagi xulosalarni keltirib o'tishimiz joiz hisoblanadi.

1. Endokrin tizim kasalliklaridan qalqonsimon bez kasalligi qadimdan o'rganilgan va hozirda ham eng dolzarb masalalardan hisoblanadi.

2. Qalqonsimon bez kasalligiga erkaklarga qaraganda ko'proq ayollar kasallanishadi;

3. Qalqonsimon bez kasalligining turlaridan qaysi biri bilan chalinishiga qarab bemorlarda turli xilda fiziologik va psixologik buzilishlar kuzatiladi;

4. Qalqonsimon bez faoliyatining buzilishi natijasida gormonlarning normada ishlab chiqarmasligi natijasida turli darajada psixoemotsional buzilishlar sodir bo'ladi.

5. Qalqonsimon bez kasalligiga chalingan bemorlarda tibbiy davolash choralari ko'rilganidan keyin gormonlar faoliyati normal holatga kelsa ham, bazi bemorlarda psixologik buzilishlar o'zgarishsiz qoladi;

Xulosa. O'rganilgan ilmiy adabiyotlar va boshqa ilmiy izlanishlarni tahlil qilib xulosa chiqaradigan bo'lsak, qalqonsimon bez kasalligining keltirib chiqaruvchi asosiy sabablardan biri bu - inson psixikasidir. Qalqonsimon bez kasalligi xususida adabiyotlarni tadqiq qilar ekanmiz, shuni xulosa qilib aytishimiz mumkinki, bu kasallik psixosomatik kasalliklar sirasiga kirib, kasallikning paydo bo'lishida ekologik omillar bilan bir qatorda psixologik omillar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu fikrga tasdiq qilib yuqoridagi olimlar tomonidan keltirilgan eksperimental va nazariy ilmiy ishlarini keltirishimiz mumkin. Qalqonsimon bez kasalligiga chalingan bemorlar psixoemotsional holati masalasida xorijiy mamlakatlarda yetarlicha amaliy va nazariy ishlar olib borilgan. Ammo mamlakatimizda bu masalada, ayniqsa qalqonsimon bez kasalligiga chalingan bemorlarga psixologik jihatdan ta'sir o'tkazish va davolash masalasida

hali biror ish qilinmagan. Agar biz qalqonsimon bez kasalligiga chalingan bemorlarga psixologik xizmat ko'rsatsak, bemorlarning bu kasallikdan samaraliroq tuzalishini tezlashtigan bo'lar edik.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Уразбаева, д. а. (2023). онкологик беморлар ижтимоий-психологик ҳолатини тадқиқ қилиш хусусиятлари. *научно-теоретический журнал "ma'mun science"*, 1(1).
2. Urazbayeva, d. (2023). psixosomatik kasalliklarda bemorlar bilan psixologik tadbirlar olib borish zarurati. *tisu ilmiy tadqiqotlari xabarnomasi*, 1(2), 189-192.
3. Qalqonsimon bez kasalliklari davolash fakultetining 4 kurs talabalari uchun toshkent – 2015 toshkent tibbiyot akademiyasi fakultet va gospital xirurgiya kafedrasio. «27»avgust 2015y.Ma'ruza mavzusi
4. Hamroyev X.T, Narboyeva A.N. Endokrinologiya. Samarqand-2012.
5. Z.Ibodullayev "Tibbiyot psixologiyasi" darslik 2008.
6. Каримова В.М. Саломатлик психологияси.- Т.: Янги аср авлоди, 2005. -76 б
7. Қодиров Б.Р., Қодиров К. Б. Касбий ташхис методикалар тўплами //Амалиётчи психологлар учун қўлланма. –Т.: ЎзМУ, 2003.-Б. 94.
8. Шоумаров Ғ.Б. Социально-психологические проблемы молодой семьи выпускников специальной школы для детей с задержкой психического развития: авроф. Докт. псих.наук.. -Т., ТашГУ, 1990.-22 с.
9. Баротов Ш.Р. Ўзбекистонда психологик хизмат ташкил этишининг ижтимоий-психологик ва илмий-амалий асослари: Дис. псих. фан. док. ...дис.Т., 1997.
10. Карамян М.Х. Психология здоровья. –Т.: Мумтоз сўз, 2010.-116 с.
11. D.Urazbayeva. Onkologik kasallikka chalingan bemorlar bilan ishlash texnikasi. O'quv uslubiy qo'llanma. Toshkent.
12. <https://uza.uz/posts/563682>
13. darakchi.uz/salomatlik 08.08.2021
14. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Endokrinologiya>

*Xoliqova Dildora Nayimovna,
Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti magistranti*

KASB TANLASH MOTIVATSIYASINING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

Annotatsiya: Mazkur maqolada kasb tanlash jarayonida motivatsiya va uning psixologik mexanizmlari tahlil qilinadi. Kasb tanlash motivatsiyasining shaxs psixologiyasiga, ijtimoiy muhitga va ichki omillarga bog'liqligi yoritiladi. Bundan tashqari, kasb tanlashda rol o'ynovchi omillar va ularning shaxs rivojlanishiga ta'siri haqida fikrlar keltiriladi.

Kalit so'zlar: Kasb tanlash, motivatsiya, psixologik mexanizmlar, shaxs rivojlanishi, ichki motivatsiya, tashqi motivatsiya, qaror qabul qilish jarayoni, psixologik omillar, ijtimoiy muhit, shaxsiy qadriyatlar, kognitiv jarayonlar, professional o'zini anglash, kasbga qiziqish

Аннотация: В данной статье анализируется процесс выбора профессии и его психологические механизмы. Рассматривается зависимость мотивации выбора профессии от психологии личности, социального окружения и внутренних факторов. Кроме того, приводятся мнения о факторах, играющих роль в процессе выбора профессии, и их влиянии на развитие личности.

Ключевые слова: Выбор профессии, мотивация, психологические механизмы, развитие личности, внутренняя мотивация, внешняя мотивация, процесс принятия решений, психологические факторы, социальная среда, личные ценности, когнитивные процессы, профессиональное самопознание, интерес к профессии.

Abstract: This article analyzes the process of career choice and its psychological mechanisms. It highlights the connection between career choice motivation and personal psychology, social environment, and internal factors. Furthermore, the article discusses the factors influencing career choice and their impact on personal development.

Key words: Career choice, motivation, psychological mechanisms, personal development, intrinsic motivation, extrinsic motivation, decision-making process, psychological factors, social environment, personal values, cognitive processes, professional self-awareness, career interest.

Kirish. Bugungi globalashuv davrida har bir insonning kasb tanlash jarayoni shaxsiy, oilaviy va ijtimoiy hayotda muhim rol o'ynaydi. Kasb tanlash faqat iqtisodiy jihatdan emas, balki insonning ruhiy holati va jamiyatdagi o'rniga ham ta'sir etadi. Motivatsiya ushbu jarayonning asosiy qismi bo'lib, unda shaxsning qiziqishlari, qobiliyatlari va tashqi omillar o'zaro uyg'unlashadi.

Kasb tanlash masalasi nafaqat shaxsning kelajakdagi muvaffaqiyati, balki uning ijtimoiy moslashuvi va ruhiy barqarorligini ta'minlashda ham muhimdir. Har bir inson o'z qobiliyatlari va qiziqishlariga mos keladigan kasbni tanlash orqali nafaqat iqtisodiy barqarorlikka, balki ichki qoniqishga ham erishadi. Shu bois, ushbu maqolada kasb tanlash motivatsiyasiga ta'sir qiluvchi ichki va tashqi omillar, shuningdek, ularning psixologik mexanizmlari chuqur tahlil qilinadi.

Maqsad: Kasb tanlash motivatsiyasining psixologik mexanizmlarini aniqlash va ushbu jarayonga ta'sir qiluvchi omillarni o'rganish asosida yoshlarni ongli ravishda kasb tanlashga yo'naltiruvchi tavsiyalar ishlab chiqish. Bu orqali yoshlarning kasbiy o'zini oqlash darajasini oshirish, ularning jamiyatdagi rolini aniqlash va ruhiy barqarorligini ta'minlash maqsad qilingan.

Materiallar va metodlar: Maqolada kasb tanlash motivatsiyasini tahlil qilishda quyidagi metodlar qo'llanildi:

1. Motivatsiya nazariyalari, masalan, A. Maslou ierarxiyasi, J. Hollandning kasb tanlash nazariyasi va boshqa psixologik yondashuvlar ko'rib chiqildi.

2. Shaxsning qiziqishlari, qobiliyatlari va motivatsiyalarini aniqlashga qaratilgan psixologik testlar va so'rovnomalar tahlil qilindi.

3. Yoshlar o'rtasida kasb tanlash motivatsiyasiga oid so'rovlar va ularning natijalari statistik ma'lumotlar asosida qayta ishlanib, asosiy tendensiyalar aniqlandi.

4. Kasb tanlash jarayonida psixologlar tomonidan qo'llaniladigan maslahat berish va yo'naltirish usullarining samaradorligi baholandi.

Material sifatida yoshlar o'rtasida o'tkazilgan tadqiqot natijalari, psixologik maslahatlardan olingan ma'lumotlar va xalqaro ilmiy tadqiqotlar tahlili asos qilib olindi. Bu metodlar orqali kasb tanlash jarayonidagi motivatsion omillar va ularning psixologik xususiyatlari aniqlab berildi.

Kasb tanlash motivatsiyasi shaxsning kelajakdagi muvaffaqiyati va baxt-saodatini belgilovchi muhim omillardan biridir. Motivatsiya omillarini to'g'ri aniqlash va ularga mos ravishda qaror qabul qilish yoshlarning ijtimoiy va iqtisodiy hayotda muvaffaqiyatli bo'lishiga zamin yaratadi.

Kasb tanlash har bir inson hayotida muhim o'rin tutadigan qaror bo'lib, uning kelajakdagi hayot tarzi, professional muvaffaqiyati va shaxsiy baxt-saodati uchun asosiy omil hisoblanadi. Ushbu jarayonning muvaffaqiyatli amalga oshishi ko'p jihatdan insonning motivatsion tizimi va psixologik mexanizmlariga bog'liq. Kasb tanlash motivatsiyasi – insonning qiziqishlari, qobiliyatlari, qadriyatlari va hayotiy maqsadlariga mos keluvchi faoliyat turini tanlash jarayonida yetakchilik qiluvchi omillarning yig'indisidir.

Motivatsiya va uning mohiyati: Motivatsiya psixologiyada inson faoliyatini rag'batlantiruvchi ichki va tashqi omillar majmui sifatida talqin etiladi. Ushbu omillar insonning ehtiyojlari, qiziqishlari va maqsadlariga asoslanadi. Masalan, masofaviy o'qituvchilikni tanlagan shaxsni ishning erkinligi va o'qituvchilikka bo'lgan qiziqish rag'batlantirsa, shifokorlik kasbini tanlayotgan insonni yordam berish istagi yoki iqtisodiy manfaat rag'batlantirishi mumkin. Shu sababli, kasb tanlashda motivatsiya murakkab va ko'p qirrali jarayon hisoblanadi.

Psixologik ehtiyojlar va kasb tanlash: Kasb tanlash jarayonida insonning asosiy psixologik ehtiyojlari muhim o'rin tutadi. Maslowning ehtiyojlar ierarxiyasi nazariyasiga ko'ra, har bir inson quyidagi asosiy ehtiyojlarga ega:

1-jadval

Ehtiyoj turi	Tavsifi	Kasb tanlashga ta'siri
Fiziologik ehtiyojlar	Yashash uchun zarur sharoitlar yaratish, oziq-ovqat, uy-joy va boshqa asosiy ehtiyojlarni qondirish.	Barqaror daromad keltiruvchi va asosiy hayotiy ehtiyojlarni ta'minlaydigan kasblarni tanlash.
Xavfsizlik ehtiyojlari	Barqaror daromad manbaai va kelajakda kafolatlangan ishga ega bo'lish.	Davlat sektori, sug'urta yoki harbiy xizmat kabi xavfsiz va barqaror kasblarga intilish.
Sotsial ehtiyojlar	Jamiyatga moslashish, hamkorlik qilish va ijtimoiy munosabatlarda ishtirok etish.	Jamoaviy ishga asoslangan yoki ko'p odamlar bilan muloqot qilishni talab qiluvchi kasblarni tanlash.
Hurmat-e'tibor ehtiyojlari	Kasbiy faoliyatda o'zini namoyon qilish, maqtov va e'tirofga sazovor bo'lish.	Yetakchilik, ijodkorlik va yuqori ijtimoiy maqomga ega bo'lgan kasblarni tanlash.
O'zini anglash ehtiyojlari	Shaxsiy qobiliyatlarni rivojlantirish va maqsadlarni amalga oshirish orqali ichki potensialni to'liq ochish.	Innovatsion, ilmiy-tadqiqot yoki ijodiy sohalarda ishlashga intilish.

Kasb tanlash jarayonida ushbu ehtiyojlarning qaysi biri ustunlik qilishi shaxsning shaxsiyati, oilaviy tarbiyasi, ijtimoiy muhit va hayotiy tajribalariga bog'liq. Masalan, xavfsizlik ehtiyojlari yuqori bo'lgan insonlar odatda barqaror daromad keltiruvchi kasblarni tanlashga intilishadi, holbuki ijodiy ehtiyojlari ustun bo'lganlar o'z qobiliyatlarini namoyon qiladigan sohalarni izlaydilar.

Shaxsiy qiziqishlar va qadriyatlar. Kasb tanlashda qiziqishlar va qadriyatlarning ahamiyati katta. Qiziqishlar – bu insonni ma'lum bir faoliyatga jalb qiladigan, unga zavq bag'ishlaydigan psixologik jarayondir. Agar kasb shaxsning qiziqishlariga mos kelsa, u o'z ishidan mamnunlik hosil qiladi va faoliyatdan yuqori samaradorlikka erishadi. Masalan, tabiatshunoslikka qiziqqan inson biologiya yoki ekologiya bilan bog'liq kasblarni tanlashi mumkin.

Qadriyatlar esa insonning ichki e'tiqodlari va hayotiy tamoyillarini aks ettiradi. Ba'zi insonlar uchun moddiy boylik va muvaffaqiyat muhim bo'lsa, boshqalari uchun insonlarga yordam berish yoki ijodiy o'zini anglash ustun bo'lishi mumkin. Qadriyatlar va qiziqishlarning uyg'unligi kasb tanlash jarayonida muvozanatni ta'minlaydi.

Kasb tanlashda ijtimoiy ta'sirlar. Ijtimoiy muhit kasb tanlash motivatsiyasiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Oilaviy an'analar, ota-onalar va do'stlarning maslahatlari, o'qituvchilarning tavsiyalari – bularning barchasi insonning qaroriga ta'sir qilishi mumkin. Shu bilan birga, ijtimoiy maqom, kasbning nufuzliligi va iqtisodiy holat ham muhim rol o'ynaydi. Masalan, ayrim jamiyatlarda muhandislik yoki tibbiyot sohalari yuqori nufuzga ega bo'lib, yoshlarni ushbu kasblarni tanlashga rag'batlantiradi.

Biroq, ijtimoiy ta'sirlarning haddan tashqari bosim o'tkazishi insonning o'z qiziqishlari va qobiliyatlariga zid keluvchi kasbni tanlashiga olib kelishi mumkin. Bu esa kelajakda ishga qoniqmaslik va stressni keltirib chiqarishi ehtimoli yuqori.

Qobiliyat va ko'nikmalarni hisobga olish. Kasb tanlash jarayonida qobiliyat va ko'nikmalarni hisobga olish juda muhimdir. Har bir insonda ma'lum darajada rivojlangan tabiiy qobiliyatlar mavjud bo'lib, ular kasbiy muvaffaqiyatni ta'minlashda asosiy rol o'ynaydi. Masalan, matematik qobiliyatlarga ega bo'lgan shaxslar uchun muhandislik yoki iqtisodiyot sohalari mos keladi, holbuki ijodiy qobiliyatlari yuqori bo'lganlar uchun dizayn, san'at yoki jurnalistika sohalari tavsiya etiladi.

Ko'nikmalar esa insonning ma'lum bir faoliyat turiga tayyorligini belgilovchi amaliy bilim va tajribalar yig'indisidir. Kasb tanlash jarayonida shaxs o'z qobiliyatlarini baholashi va ularni rivojlantirishga tayyor ekanligini anglab yetishi lozim.

Psixologik testlar va maslahat berish. Kasb tanlash jarayonida psixologik testlardan foydalanish shaxsning qiziqishlari, qobiliyatlari va motivatsiyalarini aniqlashda samarali usul hisoblanadi. Kasb-hunar bo'yicha yo'naltiruvchi testlar orqali insonning kuchli va zaif tomonlari aniqlanadi, bu esa unga to'g'ri qaror qabul qilishda yordam beradi.

Shuningdek, psixologik maslahat xizmatlari ham kasb tanlash jarayonida muhim o'rin tutadi. Malakali mutaxassislar insonning ichki dunyosini chuqurroq anglashga yordam beradi, shaxsiy qadriyatlar va qobiliyatlarni baholaydi va uning hayotiy maqsadlari bilan mos keluvchi kasblarni tavsiya qiladi.

Yoshlarda motivatsiyani shakllantirish. Yoshlar orasida kasb tanlash motivatsiyasini shakllantirishda oila, maktab va jamiyatning roli katta. Dalillar shuni ko'rsatadiki, ta'lim muassasalari tomonidan joriy etilgan kasbiy yo'naltirish dasturlari yoshlarda kasbga bo'lgan qiziqishni oshiradi va ularning tanlovlarini ongli ravishda amalga oshirishlariga yordam beradi. Masalan, OECD ma'lumotlariga ko'ra, kasb tanlash dasturlari joriy etilgan mamlakatlarda yoshlarning bandlik darajasi 15% ga yuqori bo'lgan.

Oilaviy muhit esa bolalarning qobiliyatlarini rivojlantirish va ularning qiziqishlariga mos keluvchi kasblarni tanlashga ta'sir qiladi. Tadqiqotlarga ko'ra, ota-onalari tomonidan qo'llab-quvvatlangan yoshlar, odatda, o'z qobiliyatlarini muvaffaqiyatli ro'yobga chiqaradi.

Jamiyat tomonidan berilgan ijtimoiy yordam va qo'llab-quvvatlash yoshlarda kelajakka bo'lgan ishonchni oshiradi. Masalan, Norvegiya va Shvetsiyada yoshlar uchun maxsus mentorlik dasturlarining samaradorligi kuzatilgan bo'lib, bu ularning professional sohalarni to'g'ri tanlashlariga yordam bergan.

Xulosa. Kasb tanlash motivatsiyasining psixologik mexanizmlari murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, shaxsning qiziqishlari, qobiliyatlari, qadriyatlari va ijtimoiy ta'sirlar bilan chambarchas bog'liqdir. Ushbu mexanizmlarni chuqur anglash va to'g'ri yo'naltirish orqali har bir inson o'z imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqarishi va hayotdan mamnunlik hosil qilishi mumkin. Bu jarayonda psixologik maslahat va qo'llab-quvvatlash xizmatlarining o'rni beqiyosdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Аvezов, О. Р. (2023, march). Экстремал вазиятларда стрессбардошлилик тушунчаси. In *e conference zone* (pp. 63-67).
2. Ravshanovich, a. O. (2024). Psixologik xizmatning asosiy yo'nalishlari. *O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali*, 3(28), 18-22.
3. Ravshanovich, a. O., & tavakkal o'g'li, s. S. (2023). Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berishda ijodiy o'yinlarning amaliy ahamiyati. *Scientific impulse*, 2(14), 344-347.
4. Gafurova, f. O., & avezov, o. R. (2024). Psixologiyada shaxs identivligi muammosini tadqiq qilish. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 19(2), 33-37.
5. Ravshanovich, a. O. (2024). Psixologik xizmat korsatish predmeti, maqsadi va vazifalari. *Masters*, 2(1), 52-55.
6. Avezov, o. R., & ubaydullayeva, n. F. (2022). Logotherapy: how psychotherapy helps a person to find meaning in life. *Science and education*, 3(4), 747-752.
7. Avezov, o. R., & ubaydullayeva, n. F. (2022). Frankl logoterapiyasi va uning inson hayotidagi tutgan o'rni. *Science and education*, 3(4), 753-759.
8. Avezov, o. R., & to, a. S. O. G. L. (2022). Ekstremal vaziyatlarda shaxsga psixologik ta'sir etishning o'ziga xos xususiyatlari. *Science and education*, 3(4), 717-724.
9. Avezov, o. R. (2024). Specific characteristics of psychological effects on persons in extreme and emergency situations. *Journal of child psychology and psychiatry*, 7(1), 85-90.
10. Avezov, o. R. (2024). Sport psixologiyasi va uning bugungi istiqbollari. *Innovative developments and research in education*, 3(30), 308-312.
11. Avezov, o. R. (2024). Specific characteristics of psychological effects on persons in extreme and emergency situations. *Journal of child psychology and psychiatry*, 7(1), 85-90.
12. Olimovna, h. N., & avezov, r. (2024). "tarbiyasi qiyin" o'smirlar bilan ishlashning o'ziga xos xususiyatlari. *Scientific impulse*, 2(17), 1183-1188.
13. Xasanova, s. J., & avezov, o. R. (2024). O'smir shaxsini shakllanishida o'z-o'zini anglashning psixologik jihatlari. *Scientific impulse*, 2(17), 1179-1182.
14. Qobulova, d. M., & avezov, o. R. (2024). Kichik maktab yoshi o'quvchilarda art terapiya orqali tasavvur va ijodkorlikni rivojlantirish. *Scientific impulse*, 2(17), 1189-1194.
15. Ravshanovich, a. O. (2024). Xorijiy psixologiyaning rivojlanishida psixologik maktablarning orni. *Pedagog*, 7(4), 178-183.

*Tasheva Aziza Salomovna,
Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti magistranti*

TALABALARDA SOG'LOM TURMUSH TARZINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK USULLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalarda sog'lom turmush tarzini shakllantirish va rivojlantirishning psixologik usullari tahlil qilinadi. Talabalar orasida sog'lom turmush tarzining ahamiyati, psixologik yondashuvlarning samaradorligi va ularning amaliyotga tatbiq etish yo'llari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: sog'lom turmush tarzi, psixologik yondashuv, motivatsiya, emotsional farovonlik, stress boshqaruvi.

Аннотация: В статье анализируются психологические методы формирования и развития здорового образа жизни у студентов. Студенты обсуждают важность здорового образа жизни, эффективность психологических подходов и способы их применения на практике.

Ключевые слова: здоровый образ жизни, психологический подход, мотивация, эмоциональное благополучие, управление стрессом.

Abstract: This article analyzes psychological methods for the formation and development of a healthy lifestyle in students. The importance of a healthy lifestyle among students, the effectiveness of psychological approaches and ways to implement them in practice are discussed.

Key words: healthy lifestyle, psychological approach, motivation, emotional well-being, stress management.

Kirish: Hozirgi globallashuv va texnologik taraqqiyot sharoitida talabalar orasida sog'lom turmush tarzini rivojlantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Sog'lom turmush tarzi nafaqat jismoniy salomatlikni mustahkamlash, balki psixologik barqarorlik va emotsional farovonlikni oshirishga ham xizmat qiladi. Ushbu maqolada talabalarda sog'lom turmush tarzini shakllantirishda psixologik yondashuvlarning o'rni va samaradorligi tahlil qilinadi.

Maqsad: Ushbu maqolaning asosiy maqsadi – talabalarda sog'lom turmush tarzini shakllantirish uchun samarali psixologik yondashuvlarni aniqlash va ularni amaliyotga tatbiq etish yo'llarini ko'rsatish.

Materiallar va metodlar: Ushbu tadqiqot talabalarda sog'lom turmush tarzini shakllantirishda psixologik usullarning samaradorligini eksperimental tahlil qilish orqali aniqlashga qaratilgan. Tadqiqot natijalari sog'lom turmush tarzini rivojlantirishga oid yangi metodik tavsiyalar ishlab chiqishga yordam beradi.

- Nazariy ahamiyati – sog'lom turmush tarzini shakllantirish jarayonida psixologik yondashuvlarning o'rni va samaradorligini chuqurroq o'rganish;

- Amaliy ahamiyati – oliy ta'lim muassasalari va psixologik markazlar uchun sog'lom turmush tarziga oid trening va dasturlarni ishlab chiqish.

Tadqiqot davomida talabalar orasida sog'lom turmush tarzini shakllantirishga ta'sir qiluvchi psixologik omillar aniqlanib, quyidagi asosiy natijalarga erishildi:

1. Motivatsiya va maqsadga yo'naltirilganlik – talabalar sog'lom turmush tarzini shakllantirish uchun motivatsion dasturlar zarur.

2. Stress boshqaruvi – talabalar orasida stressni kamaytirish bo'yicha treninglar o'tkazish samarali natija beradi.

3. Ijtimoiy muhit va qo'llab-quvvatlash – talabalar orasida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilishda guruh yondashuv muhim ahamiyatga ega.

4. Psixologik resurslarni shakllantirish – talabalar o'z shaxsiy salomatligi va psixologik holati uchun mas'uliyat hissini shakllantirishlari lozim.

Sog'lom turmush tarzining psixologik asoslari talabalar uchun ularning umumiy farovonligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Bu, shaxsiy farovonlikni ta'minlash, stressni kamaytirish, ijtimoiy aloqalarni yaxshilash va salomatlikni mustahkamlashni o'z ichiga oladi. Sog'lom turmush tarzini shakllantirish uchun psixologik yondashuvlar talabalar ruhiyatini tahlil qilish, motivatsiyani oshirish va o'zgarishlarga tayyorlikni rivojlantirishga yordam beradi.

Stressni boshqarish talabalarga o'zlarini yaxshiroq anglash, o'z holatini barqarorlashtirishda yordam beradi. Psixologik mashqlar, nafas olish texnikalari, meditatsiya va relaksatsiya orqali stressni kamaytirish mumkin. Talabalarga sog'lom ovqatlanish odatlarini shakllantirish, jismoniy faoliyatni o'zlashtirish, uyquni yaxshilash va vaqtni samarali boshqarish kabi ko'nikmalarni rivojlantirish ham muhim ahamiyatga ega.

Maqsadlarni belgilash va rejalashtirish talabalarning kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun zarur. Bu, o'z-o'zini nazorat qilish va o'zgarishlarga tayyorlikni rivojlantirishga yordam beradi. O'z-o'zini hurmat qilish va o'zini anglash psixologik jihatdan talabalarga o'zlarini yaxshi his qilish va sog'lom turmush tarzini qabul qilishga imkon yaratadi.

Sog'lom turmush tarziga erishish jarayonida ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va do'stona aloqalar ham muhim o'rin tutadi. Talabalar orasida ijtimoiy aloqalar rivojlanishi, o'zaro yordam va qo'llab-quvvatlashni o'rnatish ularning psixologik farovonligini yaxshilaydi. Psixoterapevtik yondashuvlar yordamida talabalar stress va salbiy fikrlarni kamaytirish, ijobiy xatti-harakatlarni rivojlantirishda yordam oladi.

O'z-o'zini nazorat qilish sog'lom turmush tarzining ajralmas qismidir. Talabalar o'z xatti-harakatlarini nazorat qilishni, ijtimoiy aloqalarda o'zlarini to'g'ri tutishni o'rganishlari kerak. Psixologik yondashuvlar yordamida, masalan, o'zini tutish va qarorlar qabul qilishni rivojlantirish, talabalarga sog'lom turmush tarzini qabul qilishda yordam beradi.

Sog'lom ovqatlanish talabalarning umumiy salomatligiga bevosita ta'sir qiladi. Psixologik yordam yordamida, talabalarga ratsionni diversifikatsiya qilish, sog'lom ovqatlarni tanlash va to'g'ri ovqatlanish odatlarini o'rganish kerak. Sog'lom ovqatlanish faqat jismoniy holatni yaxshilamaydi, balki ruhiy farovonlikni ham ta'minlaydi.

Ijtimoiy aloqalar talabalarning sog'lom turmush tarzini rivojlantirishda katta o'rin tutadi. Psixologik yordam yordamida talabalarga ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni yaratish, ya'ni o'zaro yordam va aloqalarni mustahkamlash zarur. Bu ularning ruhiy holatini yaxshilaydi va ijtimoiy xavfsizlik hissinı ta'minlaydi.

O'z-o'zini anglash va o'z-o'zini hurmat qilish talabaning ruhiy salomatligining muhim omillaridan biridir. Talabalarga o'zlikni anglash, o'z qadriyatlarini qadrlash va ijobiy fikrlarni rivojlantirish psixologik yordam yordamida amalga oshiriladi. Bu, ularning ruhiy holatini yaxshilaydi va o'zini yaxshi his qilishga yordam beradi.

Uyqu talabalarning umumiy salomatligi va psixologik farovonligi uchun juda muhimdir. Yaxshi uyqu psixologik holatni barqarorlashtiradi, stressni kamaytiradi va kundalik ishlarni samarali bajarishga yordam beradi. Psixologik yondashuv yordamida talabalarga uyqu gigiyenasiga rioya qilish va uyqu rejimini tashkil etish o'rgatiladi.

Vaqtni samarali boshqarish talabalar uchun muhim ko'nikmadir. Talabalarga vaqtni to'g'ri taqsimlash, prioritetlarni belgilash va vazifalarni rejalashtirishni o'rgatish, stressni kamaytiradi va ularni yanada samarali ishlashga undaydi. Psixologik yordam yordamida talabalar o'z vaqtlarini boshqarishni o'rganadilar, bu esa sog'lom turmush tarzini shakllantirishda muhim qadamdir.

Baxt va yengillikni his qilish talabalarga hayotdagi kichik baxt va yengilliklarni qadrlashga o'rgatish sog'lom turmush tarzini rivojlantirishning muhim omilidir. Psixologik yordam yordamida talabalarga o'zlarini baxtli his qilish, ijobiy his-tuyg'ularni rivojlantirish va kognitiv qobiliyatlarini oshirishda yordam beriladi. Bu ularga hayotdan zavq olishda yordam beradi.

Talabalar sog'lom turmush tarzini qabul qilishda va o'zgarishlarga moslashishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Psixologik yordam orqali, talabalarga o'zgarishlarga tayyor

bo'lish, yangi odatlarni o'zlashtirish va hayotda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan psixologik tayyorgarlikni shakllantirish mumkin.

Ijtimoiy aloqalar va qo'llab-quvvatlash talabalarning sog'lom turmush tarzini rivojlantirishda yordam beradi. Psixologik yordam yordamida talabalar ijtimoiy tizimda o'z o'rinlarini topadilar, o'zlarini qo'llab-quvvatlashni his etadilar. Ijtimoiy tarmoqlarda va guruhlarda o'zaro yordam va maslahatlar talabalarning psixologik holatini yaxshilaydi.

Psixoterapevtik yondashuvlar, masalan, kognitiv-bixevioral terapiya va boshqa psixoterapevtik usullar yordamida talabalarning sog'lom turmush tarzini rivojlantirish mumkin. Bu usullar salbiy fikrlarni o'zgartirish, stressni kamaytirish va ijobiy xatti-harakatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Talabalar o'zlarining ichki muammolarini hal qilishda psixoterapevtik yordamni olishlari kerak.

Talabalar sog'lom turmush tarzini rivojlantirish jarayonida doimiy o'rganishni davom ettirishlari kerak. Psixologik yordam orqali, talabalarga o'zlarini rivojlantirish, yangi ko'nikmalarni o'rganish va turli maqsadlarga erishishda yordam berish mumkin. Bu jarayon sog'lom turmush tarziga o'tishni osonlashtiradi va talabalarga o'z salomatliklarini va farovonliklarini oshirishda yordam beradi. Bu ma'lumotlarning statistik tahlilini quyidagi jadvalda ko'rishimiz mumkin:

“Psixologik usullar va ularning sog'lom turmush tarzini rivojlantirishga ta'siri”

1-jadval

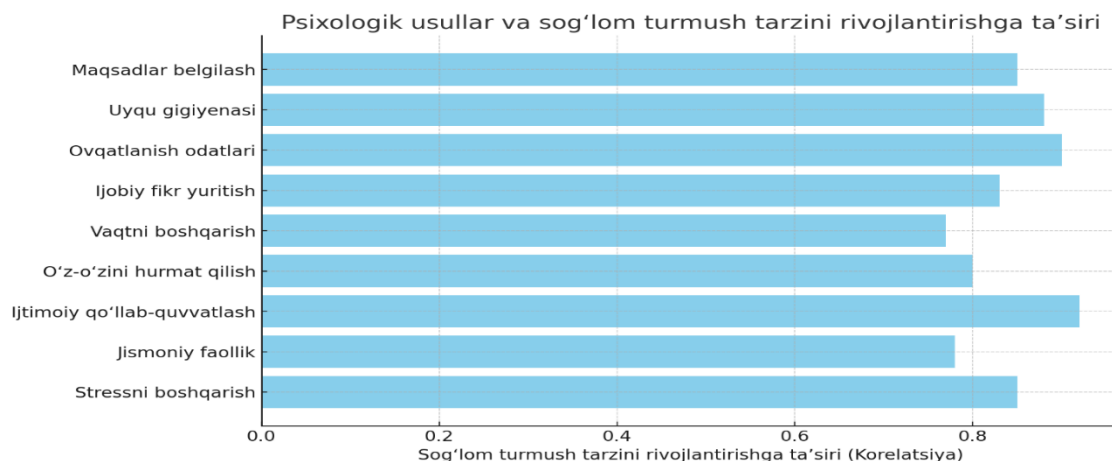
Psixologik usul	Sog'lom turmush tarzini rivojlantirishga ta'siri
Stressni boshqarish	0.85
Jismoniy faollik	0.78
Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash	0.92
O'z-o'zini hurmat qilish	0.80
Vaqtini boshqarish	0.77
Ijobiy fikr yuritish	0.83
Ovqatlanish odatlari	0.90
Uyqu gigiyenasi	0.88
Maqsadlar belgilash	0.85

Izoh: Jadvalda keltirilgan psixologik usullar va ularning sog'lom turmush tarzini rivojlantirishga ta'siri o'rtasidagi korrelatsiya koeffitsientlari ko'rsatilgan. Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash (0.92) va ovqatlanish odatlari (0.90) o'rtasidagi yuqori korrelatsiya sog'lom turmush tarzini rivojlantirishda eng muhim omillarni tashkil etadi. Ushbu omillar talabalarning psixologik farovonligi va umumiy salomatligi uchun juda katta ahamiyatga ega. Ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning yuqori darajasi talabalarning hissiy holatini yaxshilashga va stressni kamaytirishga yordam beradi.

➤ Uyqu gigiyenasi (0.88) ham sog'lom turmush tarzini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Yaxshi uyqu psixologik va jismoniy salomatlikka ijobiy ta'sir ko'rsatadi, shuningdek, talabalarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi.

➤ Stressni boshqarish (0.85) va maqsadlar belgilash (0.85) psixologik jihatdan talabalar uchun muhim psixologik ko'nikmalarni rivojlantirishda yordam beradi. Bu usullar talabalarga hayotlaridagi muammolarni samarali hal qilishga va o'z maqsadlariga erishish uchun zarur bo'lgan ijobiy o'zgarishlarni amalga oshirishga imkon beradi.

➤ O'z-o'zini hurmat qilish (0.80) va ijobiy fikr yuritish (0.83) ham talabalarning psixologik farovonligini mustahkamlashga yordam beradi. Ushbu usullar o'z-o'zini anglash va ruhiy holatni yaxshilashga turtki beradi, talabalarga ijobiy fikrlar va o'zini hurmat qilishni rivojlantirishga imkon beradi.

➤ Jismoniy faollik (0.78) va vaqtni boshqarish (0.77) talabalarga sog'lom turmush tarziga erishishda zarur bo'lgan kundalik odatlarni shakllantirishga yordam beradi. Jismoniy faollikni oshirish nafaqat jismoniy salomatlikni yaxshilaydi, balki stressni kamaytiradi va ijobiy kayfiyatni ta'minlaydi. Vaqtni samarali boshqarish esa talabalarga o'z vazifalarini rejalashtirishda va boshqarishda yordam beradi, bu esa sog'lom turmush tarziga olib keladi.

Demak, talabalarda sog'lom turmush tarzini rivojlantirish psixologik usullari nafaqat jismoniy salomatlikni yaxshilaydi, balki ruhiy farovonlikni ham ta'minlaydi. Stressni boshqarish, jismoniy faollikni oshirish, ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash, o'zini anglash va o'z-o'zini hurmat qilish kabi psixologik yondashuvlar talabalarning umumiy farovonligini oshiradi. Psixologik yordam yordamida talabalarga sog'lom turmush tarzini qabul qilishda va unga erishishda zarur bo'lgan ko'nikmalar o'rgatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

13. Avezov O.R. Shaxs psixologiyasi va kouching. Darslik, "Kamolot" nashriyoti, Buxoro. 2025 yil. 288 bet.
14. Avezov O.R. Oila psixoterapiyasi nazariyalari. Darslik, "Kamolot" nashriyoti, Buxoro. 2024 yil. 316 bet.
15. Avezov O.R., Ruziyev N.I. Harbiy psixologiya va pedagogika asoslari. Darslik, "Kamolot" nashriyoti, Buxoro. 2024 yil. 256 bet.
16. Avezov O.R. Ekstremal vaziyatlarda psixologik xizmat Darslik, "KAMOLOT" nashriyoti, Buxoro. 2023 yil. 332 bet.
17. Avezov O.R. Psychological relations between family members. Scientific Journal Impact Factor. VOLUME 2 | ISSUE 2. ISSN 2181-1784. SJIF 2022: 5.947 February 2022 www.oriens.uz. P-945-949
18. Avezov O.R. Favqulotda va ekstremal vaziyatlarda aholiga psixologik xizmat ko'rsatish. "XXI asr psixologiyasi". //Xalqaro ilmiy-amaliy anjumani materiallari// Buxoro, 2021 y. B. 19 - 24.
19. Avezov O.R. Turli ekstremal vaziyatlarda aholiga psixologik xizmat ko'rsatish amaliyoti. Psixologiya fani va yoshlarning rivojlanishi. //Xalqaro ilmiy-amaliy onlayn konferensiya materiallari// Toshkent, 2020 y. B. 77 -80.
20. Авезов О.Р. Психологическая служба в экстремальных ситуациях. Вестник интегративной психологии. № 79. Ярославл. 2019. С. 23-26.

Gafurova Firuza Olimovna,
Osiyo xalqaro universiteti magistranti

IJTIMOY TA'SIRLARNING SHAXS TOMONIDAN ANGLANISHI VA PSIXOLOGIK JIHATLARI

Annotatsiya: Maqolada "Ijtimoiy ta'sirlarning shaxs tomonidan anglanishi va psixologik jihatlari" mavzusi yuzasidan ijtimoiy ta'sirlar va ularning shaxsiy qarorlar va fikrlarga qanday ta'sir ko'rsatishi muhokama qilinadi. Ijtimoiy ta'sirlar, jamiyatdagi guruhlar, odamlar yoki ijtimoiy holatlarning shaxsning o'z fikrini, qarorini va xulq-atvorini qanday o'zgartirishini o'rganish, shaxsning psixologik holatiga ta'sirini tahlil qilish muhim. Maqolada ijtimoiy ta'sirlarning shaxsning qaror qabul qilish jarayoniga, xulq-atvoriga, o'zlik va o'zini anglashga qanday ta'sir ko'rsatishi haqida ilmiy yondashuvlar va psixologik nazariyalar keltiriladi. Bundan tashqari, ijtimoiy ta'sirlarni tushunish va ularga qanday munosabatda bo'lish shaxsning psixologik farovonligi va ijtimoiy moslashuviga qanday yordam berishi haqida mulohazalar ham mavjud.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy ta'sir, shaxs psixologiyasi, ijtimoiy moslashuv, konformizm, o'zaro ta'sir, rahnamolik, shaxsiy rivojlanish, emotsional holatlar, o'zini anglash, ijtimoiy muhit, psixologik rivojlanish, idrok jarayoni, ma'naviy qadriyatlar, psixologik omillar, ijtimoiy psixologiya, shaxsiy xususiyatlar, ijtimoiy ta'sir turlari, ta'sirni anglash, shaxsiy qarorlar, ijtimoiy adaptatsiya.

Аннотация: В статье рассматривается тема "Восприятие социальных влияний и их психологические аспекты с точки зрения личности". Обсуждаются социальные влияния и то, как они могут воздействовать на личные решения и мнения человека. Важно изучить, как социальные влияния - группы, люди или социальные условия — изменяют мнение, решения и поведение личности, а также как они воздействуют на ее психологическое состояние. В статье представлены научные подходы и психологические теории о том, как социальные влияния влияют на процесс принятия решений, поведение, самооощущение и самопонимание личности. Кроме того, рассматривается, как понимание социальных влияний и правильное отношение к ним может способствовать психологическому благополучию и социальной адаптации личности.

Ключевые слова: социальное влияние, психология личности, социальная адаптация, конформизм, взаимное влияние, лидерство, личностное развитие, эмоциональные состояния, самоосознание, социальная среда, психологическое развитие, процесс восприятия, духовные ценности, психологические факторы, социальная психология, личностные особенности, виды социального влияния, восприятие влияния, личные решения, социальная адаптация.

Annotation: The article discusses the topic "The Perception of Social Influences and Their Psychological Aspects from the Perspective of the Individual." It explores how social influences affect personal decisions and opinions. Understanding how social influences—such as groups, people, or social conditions - alter an individual's opinions, decisions, and behavior, and how these influences affect their psychological state, is crucial. The article presents scientific approaches and psychological theories on how social influences impact decision-making processes, behavior, self-concept, and self-awareness. Furthermore, it discusses how understanding social influences and managing them appropriately can contribute to an individual's psychological well-being and social adaptation.

Key words: social influence, personality psychology, social adaptation, conformity, mutual influence, leadership, personal development, emotional states, self-awareness, social environment, psychological development, perception process, spiritual values, psychological

factors, social psychology, personality traits, types of social influence, perception of influence, personal decisions, social adaptation.

Kirish: Mazkur maqola ijtimoiy ta'sirning shaxs hayoti va psixologik rivojlanishidagi ahamiyatini tadqiq qilishga bag'ishlangan. Ijtimoiy ta'sir jarayonlari shaxsning idrok, tafakkur va emotsional holatlariga ta'sir ko'rsatadigan omillar sifatida ko'rib chiqiladi. Shaxs tomonidan ijtimoiy ta'sirlarni anglash darajasi ularning ijtimoiy moslashuvchanligi, o'zini anglash qobiliyati va shaxsiy rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Maqolada ijtimoiy ta'sirning turlari, xususan, konformizm, o'zaro ta'sir va rahnamolikning psixologik asoslari o'rganiladi.

Ushbu maqolaning maqsadi ijtimoiy ta'sir jarayonlarini shaxs tomonidan anglash mexanizmlarini va ularning psixologik jihatlarini tadqiq qilishdir. Shuningdek, u shaxsga ijtimoiy ta'sir ko'rsatadigan omillarni aniqlash, bu jarayonlarning shaxsning o'zini anglash, qaror qabul qilish va ijtimoiy moslashuvchanlikdagi rolini o'rganishni hamda bu bilimlarni shaxsiy va ijtimoiy rivojlanish uchun qo'llashni maqsad qiladi.

Materiallar va metodlar: Mazkur tadqiqotda ijtimoiy ta'sirlarning shaxs tomonidan anglanishi va psixologik jihatlarini o'rganish uchun zamonaviy psixologik va ijtimoiy fanlar yondashuvlari qo'llanildi. Tadqiqot quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oldi:

Tadqiqotda 18 yoshdan 45 yoshgacha bo'lgan 120 nafar respondent ishtirok etdi. Ular jins, kasb-hunar va ijtimoiy maqom bo'yicha turli guruhlariga mansub bo'lib, bu ijtimoiy ta'sirlarning turli kontekstlarda qanday anglanishini tahlil qilish imkonini berdi.

Shaxsning ijtimoiy ta'sirlarni anglash darajasini baholash uchun maxsus tuzilgan so'rovnomalardan foydalanildi. So'rovnomalalar psixologik diagnostika maqsadida valid va ishonchli ko'rsatkichlarga ega savollarni o'z ichiga oldi.

Shaxsning emotsional intellekti (EQ) va o'z-o'zini anglash darajasini o'lchovchi testlar qo'llanildi. Masalan, Bar-On EQ modeli asosidagi testlar.

Real ijtimoiy sharoitlarda kuzatuv usuli orqali ijtimoiy ta'sirning bevosita namoyon bo'lishi qayd etildi.

Ijtimoiy ta'sirlarning shaxs psixologiyasiga ta'sirini o'rganish uchun maxsus ssenariy asosida eksperimentlar tashkil qilindi. Eksperimentlar davomida konformizm va o'zaro ta'sir darajasi baholandi.

Ijtimoiy ta'sirni anglash darajasi bilan respondentlarning psixologik ko'rsatkichlari (masalan, emotsional intellekt, o'zini anglash) o'rtasidagi bog'liqlik statistik tahlil yordamida o'rganildi.

"Ijtimoiy ta'sirlarning shaxs tomonidan anglanishi va psixologik jihatlarini" mavzusidagi tadqiqot ijtimoiy ta'sirning shaxs rivojlanishidagi rolini chuqur yoritadi. Unda ijtimoiy ta'sir jarayonlari, ularning turlari va shaxsning mazkur ta'sirlarni qabul qilish yoki ularga qarshi turish omillari keng tahlil qilindi. Ijtimoiy ta'sirlarning shaxsning o'zini anglash darajasiga, qaror qabul qilish qobiliyatiga va emotsional muvozanatiga bo'lgan ta'siri o'rganildi. Tadqiqot davomida shaxsning individual xususiyatlari, ijtimoiy muhit va ma'naviy qadriyatlar kabi omillar ta'sirni anglash darajasini belgilovchi asosiy omillar sifatida ajratib ko'rsatildi.

Ijtimoiy normalar, sanksiyalar, rollar ijtimoiy mexanizmlar sifatida shaxs xulq - atvorini ma'lum ma'noda boshqarib, muvofiqlashtirib turishga yordam beradi. Lekin insonning komilligi, uning axloq - ijtimoiy normalar doirasidagi maqbul harakati uning o'ziga ham bog'liqdir. Odamning o'z - o'zini anglashi, bilishi va o'z ustida ishlashi avvalo uning diqqati, ongi bevosita o'ziga, o'z ichki imkoniyatlari, qobiliyatlari, hissiy kechinmalariga qaratilishini taqozo etadi. Ya'ni, ijtimoiy xulq - shaxs tomonidan uni o'rab turgan odamlar, ularning xulq - atvorlariga e'tibor berishdan tashqari, o'zining shaxsiy xarakatlari va ularning oqibatlarini muntazam tarzda tahlil qilib borish orqali, rollarni muvofiqlashtirishni ham taqozo etadi.

Shaxsning o'zi haqidagi obrazi va o'z - o'zini anglashi yosh va jinsiy o'ziga xoslikka ega. Masalan, o'ziga nisbatan o'ta qiziquvchanlik, kim ekanligini bilish va anglashga intilish ayniqsa, o'smirlik davrida rivojlanadi. Bu davrda paydo bo'ladigan "kattalik" hissi qizlarda

ham, o'smir yigitchalarda ham nafaqat o'ziga, balki o'zgalar bilan bo'ladigan munosabatlarini ham belgilaydi. qizlardagi "Men" - obrazining yaxshi va ijobiy bo'lishi ko'proq bu obrazning ayollik sifatlarini o'zida mujassam eta olishi, ayollik xislatlarining o'zida ayni paytda mavjudligiga bog'liq bo'lsa, yigitlardagi obraz ko'proq jismonan barkamollik mezonlari bilan nechog'li uyg'un ekanligiga bog'liq bo'ladi. SHuning uchun ham o'smirlikda o'g'il bolalardagi bo'yning pastligi, muskullarning zaifligi va shu asosda qurilgan "Men" - obrazi qator salbiy taassurotlarni keltirib chiqaradi. qizlarda esa tashqi tarafdin go'zallikka, kelishganlik, odob va ayollarga xos qator boshqa sifatlarining bor - yo'qligiga bog'liq xolda "Men" obrazi mazmunan idrok qilinadi. qizlarda ham ortiqcha vazn yoki terisida paydo bo'lgan ayrim toshmalar yoki shunga o'xshash fiziologik nuqsonlar kuchli salbiy emotsiyalarga sabab bo'lsa - da, baribir, chiroyli kiyimlar, taqinchoqlar yoki sochlarning o'ziga xos turmagi bu nuqsonlarni bosib ketadigan omillar sifatida qaraladi.

"Men" - obrazi va o'z - o'ziga baho. "Men" - obrazi asosida ham bir shaxsda o'z-o'ziga nisbatan baholar tizimi shakllanadiki, bu tizim ham obrazga mos tarzda har xil bo'lishi mumkin. O'z-o'ziga nisbatan baho turli sifatlar va shaxsning orttirilgan tajribasi, shu tajriba asosida yotgan yutuqlariga bog'liq holda turlicha bo'lishi mumkin. Ya'ni, ayni biror ish, yutuq yuzasidan ortib ketsa, boshqasi ta'sirida - aksincha, pastlab ketishi mumkin. Bu baho aslida shaxsga boshqalarning real munosabatlariga bog'liq bo'lsa-da, aslida u shaxs ongi tizimidagi mezonlarga, ya'ni, uning o'zi subyektiv tarzda shu munosabatlarni qanchalik qadrlashiga bog'liq tarzda shakllanadi. Masalan, maktabda bir fan o'qituvchisining bolaga nisbatan ijobiy munosabati, doimiy maqtovlari uning o'z - o'ziga bahosini oshirsa, boshqa bir o'qituvchining salbiy munosabati ham bu bahoni pastlatmasligi mumkin. Ya'ni, bu baho ko'proq shaxsning o'ziga bog'liq bo'lib, u subyektiv xarakterga egadir.

O'z-o'ziga baho nafaqat haqiqatga yaqin (adekvat), to'g'ri bo'lishi, balki u o'ta past yoki yuqori ham bo'lishi mumkin.

O'z-o'ziga bahoning past bo'lishi ko'pincha atrofdagilarning shaxsga nisbatan qo'yayotgan talablarining o'ta ortiqqligi, ularni uddalay olmaslik, turli xil e'tirozlarning doimiy tarzda bildirilishi, ishda, o'qishda va muomala jarayonidagi muvaffaqiyatsizliklar oqibatida xosil bo'lishi mumkin. Bunday o'smir yoki katta odam ham, doimo tushkunlik holatiga tushib qolishi, atrofdagilardan chetroqda yurishga harakat qilishi, o'zining kuchi va qobiliyatlariga ishonchsizlik kayfiyatida bo'lishi bilan ajralib turadi va bora-bora shaxsda qator salbiy sifatlar va xatti-harakatlarning paydo bo'lishiga olib keladi. Hattoki, bunday holat suitsidal harakatlar, ya'ni o'z joniga qasd qilish, real borligidan "qochishga" intilish psixologiyasini ham keltirib chiqarishi mumkin.

O'zi-o'ziga baho o'ta yuqori ham shaxs xulq-atvoriga yaxshi ta'sir ko'rsatmaydi. Chunki, u ham shaxs yutuqlari yoki undagi sifatlarining boshqalar tomonidan sun'iy tarzda bo'rttirilishi, noo'rin maqtovlar, turli qiyinchiliklarni chetlab o'tishga intilish tufayli shakllanadi. Ana shunday sharoitda paydo bo'ladigan psixologik holat "noadekvatlilik effekti" deb atalib, uning oqibatida shaxs hattoki, mag'lubiyatga uchraganda yoki o'zida nochorlik, uquvsizliklarni sezganda ham buning sababini o'zgalarida deb biladi va shunga o'zini ishontiradi ham (masalan, "xalaqit berdi-da", "falonchi bo'lmaganida" kabi bahonalar ko'payadi). Ya'ni, nimaiki bo'lmasin, aybdor o'zi emas, atrofdagilar, sharoit, taqdir aybdor. Bundaylar haqida bora-bora odamlar "oyog'i yerdan uzilgan", "manmansiragan", "dimog'dor" kabi sifatlar bilan gapira boshlaydilar. Demak, o'z-o'ziga baho realistik, adekvat, to'g'ri bo'lishi kerak.

Realistik baho shaxsni o'rab turganlar - ota-ona, yaqin qarindoshlar, pedagog va murabbiylar, qo'ni-qo'shni va yaqinlarning o'rinli va asosli baholari, real samimiy munosabatlari mahsuli bo'lib, shaxs ushbu munosabatlarni ilk yoshligidanoq xolis qabul qilishga, o'z vaqtida kerak bo'lsa to'g'rilashga o'rgatilgan bo'ladi. Bunda shaxs uchun etalon, ibratli hisoblangan insonlar guruhi - *referent* guruhning roli katta bo'ladi. Chunki biz kundalik hayotda hammaning fikri va bahosiga quloq solavermaymiz, biz uchun shunday insonlar mavjudki, ularning hattoki, oddiygina tanbehlari, maslahatlari, hattoki, maqtab turib bergan

tanbehlari ham katta ahamiyatga ega. Bunday referent guruh real mavjud bo'lishi (masalan, otana, o'qituvchi, ustoz, yaqin do'stlar), yoki noreal, hayoliy (kitob qahramonlari, sevimli aktyorlar, ideal) bo'lishi mumkin. Shuning uchun yoshlar tarbiyasida yoki real jamoadagi odamlarga maqsadga muvofiq ta'sir yoki tazyiq ko'rsatish kerak bo'lsa, ularning etalon, referent guruhini aniqlash katta tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'ladi.

Shunday qilib, o'z - o'ziga baho sof ijtimoiy hodisa bo'lib, uning mazmuni va mohiyati shaxsni o'rab turgan jamiyat normalariga, shu jamiyatda qabul qilingan va e'zozlanadigan qadriyatlarga bog'liq bo'ladi. Keng ma'nodagi yirik ijtimoiy jamoalar etalon rolini o'ynashi oqibatida shakllanadigan o'z-o'ziga baho - o'z-o'zini baholashning yuksak darajasi hisoblanadi. Masalan, mustaqillik sharoitida mamlakatimiz yoshlari ongiga milliy qadriyatlarimiz, vatanparvarlik, adolat va mustaqillik mafkurasiga sadoqat hislarining tarbiyalanishi, tabiiy, har bir yosh avlodda o'zligini anglash, o'zi mansub bo'lgan xalq va millat ma'naviyatini qadrlash hislarini tarbiyalamoqda. Bu esa, o'sha yuksak o'z - o'zini anglashning poydevori va muhim shakllantiruvchi mexanizmidir.

Demak, o'z-o'zini baholash - o'z-o'zini tarbiyalashning muhim mezonidir. O'z-o'zini tarbiyalash omillari va mexanizmlariga esa, quyidagilar kiradi:

■ o'z-o'zi bilan muloqot (o'zini konkret tarbiya ob'ekti sifatida idrok etish va o'zi bilan muloqotni tashkil etish sifatida);

■ o'z-o'zini ishonitirish (o'z imkoniyatlari, kuchi va irodasiga ishonish orqali, ijobiy xulq normalariga bo'ysundirish);

■ o'z-o'ziga buyruq berish (tig'iz va ekstremal holatlarda o'zini qo'lga olish va maqbul yo'lga o'zini chorlay olish sifatida);

■ o'z-o'ziga ta'sir yoki autosuggestiya (ijtimoiy normalardan kelib chiqqan holda o'zida ma'qul ustanovkalarni shakllantirish);

■ ichki intizom - o'z-o'zini boshqarishning muhim mezoni, har doim har yerda o'zining barcha harakatlarini muntazam ravishda korreksiya qilish va boshqarish uchun zarur sifat.

Yuqoridagi o'z-o'zini boshqarish mexanizmlari orasida psixologik nuqtai nazardan o'z - o'zi bilan amalga oshiriladigan ichki dialog alohida o'rin tutadi. *O'z-o'zi bilan dialog* - oddiy til bilan aytganda, o'zi bilan o'zi gaplashishdir. Aslida bu qobiliyat bizning boshqalar bilan amalga oshiradigan tashqi dialoglarimiz asosida rivojlanadi, lekin aynan ichki dialog muhim regulativ rol o'ynaydi. E.Klimov bunday dialogning uch bosqichini ko'rsatib o'tadi. 1 - jadvalda shaxs ichki dialogining bosqichlari va har bir bosqichga xos bo'lgan belgilar keltirilgan.

Shaxs autodialogining muhim belgilari

1-jadval

Ichki dialogning shakllanganlik darajasi	Bosqichlari	Ichki dialogning darajaviy belgilari (autokommunikasiya)
<i>Oliy daraja</i>	6 - bosqich	Shaxsiy mazmundagi dialog (o'zidagi shaxsiy sifatlarni muhokama qilish, shaxsiy mulohaza)
	5 - bosqich	Hodisa va narsalarga bog'liq bo'lgan sifatlarning xususidagi ichki dialog
<i>O'rta daraja</i>	4 - bosqich	Shaxsiy sifatlarning muhokamasiga qaratilgan savollar - o'ziga talablar
	3 - bosqich	Boshqalarning baholari ta'siridagi ichki mulohazalar, shaxsiy ahamiyat kasb etgan o'zgaralar fikrlari asosida ichki dialog

quyi daraja	<i>2 - bosqich</i>	Shaxsiy sifatlarga aloqador bo'lmagan o'zgaralar fikrlari asosidagi dialog (xodisa va narsalarga aloqador fikrlar)
	<i>1 - bosqich</i>	Kimdir nima haqidadir gapirish mumkin bo'lgan holatlar yuzasidan tasavvurlar, lekin aniq fikr yoki munosabat yo'q. Autokommunikasiyaga hojat yo'q.

Demak, shaxsning qanday sifatlarga ega ekanligi, undagi baholarning ob'ektivligiga bog'liq tarzda o'z - o'zi bilan muloqotga kirishib, jadvaldagiga muvofiq shaxs o'zini nazorat qila oladi. Shuning uchun ham hayotda shunday kishilar uchraydiki, katta majlisda ishi tanqidga uchrasa ham, o'ziga holis baho berib, kerakli to'g'ri xulosalar chiqara oladi, shunday odamlar ham borki, arzimagan xatolik uchun o'z "ich - etini yeb tashlaydi". Bu o'sha ichki dialogning har kimda har xil ekanligidan darak beruvchi faktlardir.

O'spirinlik davrida shaxs ijtimoiylashuvi. Shaxs, uning dunyoni bilish, o'zini va atrofidagi insoniy munosabatlarni bilish, tushunishi va o'zaro munosabatlar jarayonida o'zidagi takrorlanmas individuallilikni namoyon qilishi hamda ushbu jarayonlarning yoshga va jinsga bog'liq ayrim jihatlarini taxlil qilish bizga umumiy ravishda shaxs - jamiyatda yashaydigan ijtimoiy mavjudotdir, degan xulosani qaytarishga imkon beradi. Ya'ni, u tug'ilgan onidan boshlab o'ziga o'xshash insonlar qurshovida bo'ladi va uning butun ruhiy potentsiali ana shu ijtimoiy muhitda namoyon bo'ladi. Chunki agar insonning ontogenetik taraqqiyoti tarixiga e'tibor beradigan bo'lsak, hali gapirmay turib, odam bolasi o'ziga o'xshash mavjudotlar davrasiga tushadi va keyingina ijtimoiy muloqotning barcha ko'rinishlarining faol ob'ekti va subyektiga aylanadi. SHu nuqtai nazardan, har birimizning jamiyatdagi o'rnimiz, uning qachon va qanday sharoitlarda paydo bo'lgani, jamiyatga qo'shib yashashimizning psixologik mexanizmlari fanning muhim vazifalaridan biridir. Bu jarayon psixologiyada ijtimoiylashuv yoki sotsializasiya deb yuritiladi.

Ijtimoiylashuv eng avvalo odamlar o'rtasidagi muloqot va hamkorlikda turli faoliyatni amalga oshirish jarayonini nazarda tutadi. Tashqaridan shaxsga ko'rsatilayotgan ta'sir oddiy, mexanik tarzda o'zlashtirilmay, u har bir shaxsning ichki ruhiyati, dunyoni aks ettirish xususiyatlari nuqtai nazaridan turlicha subyektiv tarzda idrok etiladi. SHuning uchun ham bir xil ijtimoiy muhit va bir xil ta'sirlar odamlar tomonidan turlicha xarakatlarni keltirib chiqaradi. Masalan, 10 - 15 ta o'quvchidan iborat akademik litsey o'quvchilarini olaylik. Ularning bilimni, ilmni idrok qilishlari, ulardan ota - onalarining kutishlari, o'qituvchilarning berayotgan darslari va unda yetkazilayotgan ma'lumotlar, manbalar va boshqa qator omillar bir xilday. Lekin baribir ana shu 15 o'quvchining har biri shu ta'sirlarni o'zicha, o'ziga xos tarzda qabul qiladi va bu ularning ishdagi yutuqlari, o'quv ko'rsatgichlari va iqtidorida aks etadi. Bu o'sha biz yuqorida ta'kidlagan ijtimoiylashuv va individualizasiya jarayonlarining o'zaro bog'liq va o'zaro qarama - qarshi jarayonlar ekanligidan darak beradi.

Ijtimoiylashuv jarayonlarining ro'y beradigan shart - sharoitlarini ijtimoiy institutlar deb ataymiz. Bunday institutlarga oiladan boshlab, mahalla, rasmiy davlat muassasalari (bog'cha, maktab, maxsus ta'lim o'choqlari, oliygohlar, mehnat jamoalari) hamda norasmiy uyushmalar, nodavlat tashkilotlari kiradi.

Bu institutlar orasida bizning sharoitimizda oila va mahallaning roli o'ziga xosdir. Insondagi dastlabki ijtimoiy tajriba va ijtimoiy xulq elementlari aynan oilada, oilaviy munosabatlar tizimida shakllanadi. Shuning uchun ham xalqimizda "qush uyasida ko'rganini qiladi" degan maqol bor. Ya'ni, shaxs sifatlarning dastlabki qoliplari oilada olinadi va bu qolip jamiyatdagi boshqa guruhlar ta'sirida sayqal topib, takomillashib boradi. Bizning o'zbekchilik sharoitimizda oila bilan bir qatorda mahalla ham muhim tarbiyalovchi - ijtimoiylashtiruvchi rol o'ynaydi. Shuning uchun bo'lsa kerak, ba'zan odamning qaysi mahalladan ekanligini surishtirib, keyin xulosa chiqarishadi, ya'ni mahalla bilan mahallaning ham farqi bo'lib, bu farq

odamlar psixologiyasida o'z aksini topadi. Masalan, bitta mahalladan yaxshi kelin chiqsa, aynan shu mahalladan qiz qidirib qolishadi. Ya'ni, shu mahalladagi ijtimoiy muhit qizlarning iboli, aqlli, sarishtali bo'lib yetishishlariga ko'maklashgan. Masalan, ayrim mahallalarda sahar turib ko'cha - eshiklarni supurish odatga aylangan va barcha oilalar shu udumni buzmaydilar. Shunga o'xshash normalar tizimi har bir ko'cha-mahallaning bir-biridan farqi, afzallik va kamchilik tomonlarini belgilaydi, oxirgilar esa shu mahallaga katta bo'layotgan yoshlar ijtimoiylashuvida bevosita ta'sirini ko'rsatadi.

Yana bir muhim ijtimoiylashuv o'choqlariga maktab va boshqa ta'lim maskanlari kiradi. Aynan shu yerda ijtimoiylashuv va tarbiya jarayonlari maxsus tarzda uyg'unlashtiriladi. Bizning ijtimoiy tasavvurlarimiz shundayki, maktabni biz ta'lim oladigan, bola bilimlar tizimini o'zlashtiradigan maskan sifatida qabul qilamiz. Lekin aslida bu yer ijtimoiylashuv tarbiyaviy vositalarda yuz beradigan maskandir. Bu yerda biz ataylab tashkil etilgan, oxirgi yillarda joriy etilgan "Ma'naviyat darslari", "Etika va psixologiya" kabi tarbiyalovchi fanlarni nazarda tutmayapmiz. Gap har bir darsning, umuman maktabdagi shart-sharoitlar, umumiy muhitning tarbiyalovchi roli haqida. Masalan, dars paytida o'qituvchi butun diqqati bilan yangi darsni tushuntirish bilan ovora deylik. Uning nazarida faqat dars, mavzuning mazmuni va undan ko'zlangan maqsad asosiydek. Lekin aslida ana shu jarayondagi o'qituvchining o'zini qanday tutayotganligi, kiyim - boshi, mavzuga subyektiv munosabati va qolaversa, butun sinfdagi o'quvchilarga munosabati hamma narsani belgilovchi, ijtimoiy tajriba uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan omildir. Shu nuqtai nazardan o'quvchilar didi, kutishlari va talablariga javob bergan o'qituvchi bolalar tomonidan tan olinadi, aks holda esa o'qituvchining ta'siri faqat salbiy rezonans beradi. Xuddi shunday har bir sinfdagi shakllangan muhit ham katta rol o'ynaydi. Ba'zi sinflarda o'zaro hamkorlik, o'rtoqchilik munosabatlari yaxshi yo'lga qo'yilgan, guruhda ijodiy munozaralar va bahslar uchun qulay sharoit bor. Bu muhit tabiiy o'z a'zolari ijtimoiy xulqini faqat ijobiy tomonga yo'naltirib turadi.

2. Ijtimoiy ustanovkalar. Sof psixologik ma'noda yangicha tafakkur va dunyoqarashni shakllantiruvchi va o'zgartiruvchi ijtimoiy psixologik mexanizm - bu ijtimoiy ustanovkalardir. Bu - shaxsning atrof muhitida sodir bo'layotgan ijtimoiy hodisalarni, ob'ektlarni, ijtimoiy guruhlarini ma'lum tarzda idrok etish, qabul qilish va ular bilan munosabatlar o'rnatishga ruhiy ichki hozirlik sifatida odamdagi dunyoqarashni ham o'zgartirishga aloqador kategoriyadir.

Rus olimi V.A. Yadov o'zining dispozitsion konsepsiyasini yaratib, unda ustanovkalarni to'rt bosqich va to'rt tizimli sifatida tasavvur qilgan.

A) elementar ustanovkalar (*set*) - oddiy, elementar ehtiyojlar asosida ko'pincha ongsiz tarzda hosil bo'ladigan ustanovkalar. Ularni o'zgartirish uchun moddiy shart - sharoitlarni va odamdagi ehtiyojlar tizimini o'zgartirish kifoya.

B) ijtimoiy ustanovkalar (*attitud*)- ijtimoiy vaziyatlar ta'sirida ijtimoiy ob'ektlarga nisbatan shakllanadigan ustanovkalar. Ularni o'zgartirish uchun ijtimoiy shart - sharoitlar va shaxsning ularga nisbatan baho va munosabatlari tizimini o'zgartirish kerak.

V) bazaviy ijtimoiy ustanovkalar - ular shaxsning umumiy yo'nalishini belgilaydi va ularni o'zgartirish e'tiqodlar va dunyoqarashlarni o'zgartirish demakdir.

G) qadriyatlar tizimi - ular avlodlararo muloqot jarayonining mahsuli sifatida jamiyatda qadr - qimmat topgan narsalarga nisbatan ustanovka. Masalan, sahif hadislari shunday qadriyatlardir, biz ularni tanqidsiz, muhokamalarsiz qabul qilamiz, chunki ular ham ilohiy, ham eng buyuk insonlar tomondan yaratilgan va avloddan avlodga o'z qadrini yo'qotmay kelayotgan qadriyatlardir.

Ijtimoiy ustanovkalarni o'zgartirishning eng sodda va qulay yo'li - bu ayni vaziyatlar va ulardagi ta'sirlarni qaytarishdir. Bu qaytarish qayd qilingan obraz sifatida inson ongida uzoq muddatli xotirada saqlanadi va vaziyat paydo bo'lganda, ob'ektivlashadi, ya'ni o'z kuchini va mavjudligini ko'rsatadi. Shuning uchun ham agar chet el tajribasiga murojaat qiladigan bo'lsak, u erda biror g'oyani ongga singdirish uchun bir odam yoki biror guruh o'z siyosiy, mafkuraviy yoki boshqa qarashlarini bir xil so'zlar va iboralar, harakatlar bilan qaytaraveradi va shu yo'l

bilan ko'pchilikning ma'qullashiga erishadi. Ayniqsa, saylov oldi tadbirlarida ana shu usul keng qo'llaniladi. Shulardan kelib chiqib, ijtimoiy ustanovkalarni o'zgartirishning usullari va psixologik vositalari orqali ham dunyoqarashni o'zgartirishga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Аvezов, О. Р. (2023, march). Экстремал вазиятларда стрессбардошлилик тушунчаси. In e conference zone (pp. 63-67).
2. Ravshanovich, A. O. (2024). Psixologik xizmatning asosiy yo'nalishlari. O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali, 3(28), 18-22.
3. Ravshanovich, A. O., & tavakkal o'g'li, s. S. (2023). Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berishda ijodiy o'yinlarning amaliy ahamiyati. Scientific impulse, 2(14), 344-347.
4. Gafurova, F. O., & avezov, o. R. (2024). Psixologiyada shaxs identivligi muammosini tadqiq qilish. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 19(2), 33-37.
5. Ravshanovich, A. O. (2024). Psixologik xizmat korsatish predmeti, maqsadi va vazifalari. Masters, 2(1), 52-55.
6. Avezov, O. R., & ubaydullayeva, n. F. (2022). Logotherapy: how psychotherapy helps a person to find meaning in life. Science and education, 3(4), 747-752.
7. Avezov, O. R., & ubaydullayeva, n. F. (2022). Frankl logoterapiyasi va uning inson hayotidagi tutgan o'rni. Science and education, 3(4), 753-759.
8. Avezov, O. R., & to, a. S. O. G. L. (2022). Ekstremal vaziyatlarda shaxsga psixologik ta'sir etishning o'ziga xos xususiyatlari. Science and education, 3(4), 717-724.
9. Avezov, O. R. (2024). Specific characteristics of psychological effects on persons in extreme and emergency situations. Journal of child psychology and psychiatry, 7(1), 85-90.
10. Avezov, O. R. (2024). Sport psixologiyasi va uning bugungi istiqbollari. Innovative developments and research in education, 3(30), 308-312.
11. Avezov, O. R. (2024). Specific characteristics of psychological effects on persons in extreme and emergency situations. Journal of child psychology and psychiatry, 7(1), 85-90.
12. Olimovna, H. N., & avezov, r. (2024). "tarbiyasi qiyin" o'smirlar bilan ishlashning o'ziga xos xususiyatlari. Scientific impulse, 2(17), 1183-1188.
13. Xasanova, S. J., & avezov, o. R. (2024). O'smir shaxsini shakllanishida o'z-o'zini anglashning psixologik jihatlari. Scientific impulse, 2(17), 1179-1182.
14. Qobulova, D. M., & avezov, o. R. (2024). Kichik maktab yoshi o'quvchilarda art terapiya orqali tasavvur va ijodkorlikni rivojlantirish. Scientific impulse, 2(17), 1189-1194.
15. Ravshanovich, A. O. (2024). Xorijiy psixologiyaning rivojlanishida psixologik maktablarning orni. Pedagog, 7(4), 178-183.

Elmuratova Aysulu Usaxovna,
Nukus innovatsion instituti, Pedagogika va psixologiya kafedrası professori,
psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Jumabayev Timur Jalgasbayevich,
Nukus innovatsion instituti, Pedagogika va psixologiya kafedrası dotsenti,
psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

SPORTCHILARNING PSIXOLOGIK HOLATINI QO'LLAB-QUVVATLASH: ASOSIY MUAMMOLAR VA AMALIY YONDASHUVLAR

Annotatsiya: Mazkur maqolada sportchilarni psixologik qo'llab-quvvatlashning mavjud tizimlarini tahlil qilish asosida uning vazifalari va vositalari sifatida ajratilgan tizim haqida ma'lumotlar berilgan. Psixologik xizmat ko'rsatishning asosiy yo'nalishlari sportchining umumiy va maxsus psixologik tayyorgarligi bo'lib, u bir qator amaliy vazifalarni bajarishni o'z ichiga oladi. Psixodiagnostik usullar va shaxsga psixologik ta'sir ko'rsatish orqali psixologik xizmat ko'rsatish vositasi sifatida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: psixologik xizmat, vazifalar, usullar, umumiy psixologik tayyorgarlik, maxsus psixologik tayyorgarlik.

Аннотация: В данной статье на основе анализа существующих систем психологической поддержки спортсменов представлена информация о системе, выделенной в качестве ее функций и средств. Основными направлениями психологического обслуживания являются общая и специальная психологическая подготовка спортсмена, которая включает в себя выполнение ряда практических задач. Психодиагностические методы рассматриваются как средство оказания психологической помощи посредством психологического воздействия на личность.

Ключевые слова: психологическая служба, задачи, методы, общая психологическая подготовка, специальная психологическая подготовка.

Annotation: В данной статье на основе анализа существующих систем психологической поддержки спортсменов представлена информация о системе, выделенной в качестве ее функций и средств. Основными направлениями психологического обслуживания являются общая и специальная психологическая подготовка спортсмена, которая включает в себя выполнение ряда практических задач. Психодиагностические методы рассматриваются как средство оказания психологической помощи посредством психологического воздействия на личность.

Key words: psychological service, tasks, methods, general psychological training, special psychological training.

Kirish. Sport psixologiyasi psixologiya fanining bir tarmog'i sifatida o'zining paydo bo'lishidanoq aniq qo'llaniladigan yo'nalishi bilan ajralib turadi. Sport sohasida (barcha darajalarda) ishlaydigan psixolog sportchi yoki sport jamoasining o'z maqsadlariga erishishiga to'sqinlik qiladigan barcha psixologik qiyinchiliklarni tez va samarali hal qila olishi kerak. Sportchiga ko'rsatilishi mumkin bo'lgan psixologik xizmatning barcha jihatlari sportchining psixologik xizmat tushunchasida to'plangan. Ushbu muammoning rivojlanishining tarixiga qaramay, hozirgi vaqtda sport psixologiyasida sportchilarni psixologik qo'llab-quvvatlash tizimini tushunishga ko'proq umumiy yondashuvchi tizimlarni yaratishga urinishlar juda ko'p bo'lsa ham bu muammoga aniq yechim mavjud emas [5]. Tadqiqotning maqsadi sportda mavjud psixologik xizmat tizimlarini tahlil qilish va ular asosida sportchilarni psixologik qo'llab-quvvatlashning umumiy tizimini ishlab chiqishdir.

Tadqiqot natijalari va muhokama. Sportchini psixologik qo'llab-quvvatlashning mavjud tizimlari tahliliga murojaat qiladigan bo'lsak ushbu tizimlarning ba'zilarida sportchilarni psixologik qo'llab-quvvatlash bo'yicha vazifalar ro'yxati juda cheklangan. A.L. Popov [3] psixologik xizmat tizimida sportchining umumiy va maxsus psixologik

tayyorgarligini farqlashni taklif qiladi. Birinchisiga, u sportchilarni uzoq muddatli mashg'ulot jarayoniga tayyorlash, umumiy musobaqalari, irodaviy, ijtimoiy-psixologik, muvofiqlashtirish mashg'ulotlari, shuningdek, o'z-o'zini tarbiyalashni o'z ichiga oladi. Ikkinchisi, sportchini muayyan musobaqaga, raqibga, tayyorgarlik bosqichiga va vaziyatga psixologik tayyorlash holatni boshqarish. Biroq, bu ro'yxatga psixolog o'z faoliyati davomida hal qilishi kerak bo'lgan ko'plab vazifalar kiritilmagan (masalan, sport motivatsiyasini shakllantirish, sportchining musobaqadan keyin tiklanishiga yordam berish va boshqalar). Ba'zi vazifalar aslida bunday emas (masalan, faoliyat vositalaridan biri bo'lgan o'z-o'zini tarbiyalash). Boshqa psixologik xizmat tizimlarining kamchiliklari psixolog faoliyatining maqsadlari va vositalarida chalkashliklar uchrashadi. G.D. Gorbunov [1] o'zining sport faoliyatini psixologik qo'llab-quvvatlash tizimiga quyidagilarni kiradi:

- 1) psixodiagnostika;
- 2) psixologik, pedagogik va psixogigienik tavsiyalar;
- 3) psixologik tayyorgarlik (sportchi va murabbiyni tayyorlashga bo'linadi);
- 4) sportchining holati va xulq-atvorini vaziyatga qarab boshqarish.

Sportchini psixologik qo'llab-quvvatlash bo'yicha vazifalarning eng to'liq ro'yxatini taklif qiladigan A.N.Nikolaev [2] ham psixolog faoliyatining maqsadlari va vositalarini tartibga solishga harakat qilgan.

Muallif uning barcha vazifalarini uch guruhga ajratadi:

- 1) psixodiagnostika;
- 2) umumiy psixologik tayyorgarlik;
- 3) maxsus psixologik tayyorgarlik.

Ushbu vaziyatdan chiqish yo'li sport psixologining vazifalari va faoliyat vositalarini aniq belgilashdir. Vazifalar psixolog faoliyatining asosi bo'lib, ular yordamida sportchining psixologik tayyorgarligi paytida yuzaga keladigan muammolar hal qilinadi va bu vositalar aniqlangan muammolarni amaliy hal qilish uchun psixologiya ixtiyorida bo'lgan usullarning butun majmuyidir. N.B. Istanbulova sportda psixologik xizmatning maqsadlari va vositalarini farqlash g'oyasini ilgari surgan [5]. To'g'ri, sportchilarni psixologik qo'llab-quvvatlashning umumiy maqsadlarini (sportchiga karyeraning optimal qiymatida maksimal sport natijalariga erishishga yordam berish; sport karyerasidagi inqirozlarni muvaffaqiyatli yengib o'tish; sport karyerasidan muvaffaqiyatli foydalanish uchun maksimal darajada foydalanish) umuman muallif o'zining aniq vazifalari ro'yxatini taklif qilmaydi. Sportchilarni psixologik qo'llab-quvvatlash vositalari amaliy faoliyatda sportning o'ziga xos xususiyatlari bilan boyitilgan umumiy psixologik usullardir. Amaliy psixologiya usullarini shaxsni o'rganish usullari (psixodiagnostika) va unga psixologik ta'sir qilish usullariga bo'lish eng to'g'ri.

Shaxsni o'rganishning psixologik usullariga quyidagilar kiradi:

- 1) kuzatish;
- 2) so'rovning barcha turlarida - og'zaki (suhbat, suhbat) va yozma (so'rovnoma, test);
- 3) psixologik eksperiment;
- 4) shaxsni tadqiq qilishning proyektiv usullari va boshqalar.

Shaxsga psixologik ta'sir ko'rsatish usullariga quyidagilar kiradi:

- 1) psixologik tarbiya (psixologning tarbiyaviy faoliyati);
- 2) psixologik maslahat (aniq tavsiyalar berish);
- 3) psixologik tayyorgarlik (shaxsni turli muammolarni hal qilishga o'rgatish usuli);
- 4) psixoterapiya (psixikaga terapevtik ta'sir qilish usuli).

Ro'yxatda keltirilgan barcha ta'sir usullari ham profilaktik, ham tuzatuvchi yo'nalishga ega bo'lishi mumkin. Masalan, sportchilardagi salbiy holatlarning oldini olish, agar ular musobaqalar oldidan paydo bo'lsa, ularni tuzatish zaruratini bartaraf etmaydi. Psixologik xizmat vazifalarini chalkashtirib yuborishdan tashqari, sportchilarni psixologik qo'llab-quvvatlash tizimida yana bir muammo mavjud. Bu shuni anglatadiki, psixologning sportchi bilan ishlashining barcha vazifalari faqat sport natijalariga qaratilgan. Bu sportchining mahalliy

sport mashg'ulotlarining umumiy amaliyotidan kelib chiqadi. Shu bilan birga, sportchi sport rekordlarini yaratish mashinasi emas, u o'ziga xos muammolarga ega bo'lgan shaxs bo'lib, unga sport ham o'ziga xos muammolarni qo'shadi. Mutaxassislarning ta'kidlashicha, sportchi o'z karyerasi uchun to'laydigan psixologik "baho" juda yuqori, ba'zan esa asossiz yuqori bo'lishi mumkin [5]. Shu munosabat bilan sportdagi psixologning vazifalaridan biri sportchining psixologik farovonligining optimal darajasini kuzatish va saqlashdir. Sport faoliyati bilan chambarchas bog'liq bo'lmagan bu vazifa ham natijalar uchun ishlaydi, lekin bilvosita (psixologik jihatdan yaxshi ta'minlangan odam muvaffaqiyat uchun kurashda "siqib chiqarilgan"lardan ko'ra ko'proq natijalarga erisha oladi). Umuman olganda, sportdagi psixolog ishining paradigmasini uni yanada insonparvarlashtirish yo'lida qayta ko'rib chiqish kerak. "Sport faoliyatini psixologik qo'llab-quvvatlash" (odatda qo'llaniladigan formula) o'rniga, psixologiyaga xos bo'lgan insonparvarlik maqsadlarining butun majmuasi bilan sportchining "shaxsiyatini psixologik qo'llab-quvvatlash" ni amalga oshirish kerak. Yuqoridagilarni hisobga olgan holda, sportchini psixologik qo'llab-quvvatlashning asosiy vazifalarini ajratib ko'rsatish kerak. Bunday holda, sport psixologiyasida sportchining psixologik tayyorgarligining umumiy va maxsus bo'linishidan foydalanish mantiqan to'g'ri keladi.

Sportchining umumiy psixologik tayyorgarligi quyidagilarni o'z ichiga olishi kerak:

- 1) psixologik tanlash va kelajakka yo'naltirish;
- 2) murabbiy va sportchiga sport mashg'ulotlari (jismoniy, texnik, taktik) jarayonida yordam berish;
- 3) qulay shaxslararo munosabatlarni shakllantirish (sport jamoasida va "murabbiy-sportchi" o'rtasida);
- 4) sportchilarning sport bilan shug'ullanishga bo'lgan motivatsiyasini shakllantirish va qo'llab-quvvatlash;
- 5) sportchilarni individual psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda umuman musobaqa faoliyatiga va mashg'ulot jarayoniga psixologik tayyorgarlik ko'rish;
- 6) sportchilarning psixologik barqarorligini saqlash.

Ushbu ro'yxatga tez-tez aytib o'tilgan sport uchun muhim shaxsiy xususiyatlarni rivojlantirish vazifasi kirmaydi. Bu bir necha sabablarga ko'ra amalga oshiriladi. Birinchidan, shaxsni shakllantirish psixologik emas, balki pedagogik vazifadir. Ikkinchidan, bu jarayonda asosiy rolni sport o'ynaydi, u o'zi odamlarni psixotipiga muvofiq tanlaydi va uni yanada mustahkamlaydi. Uchinchidan, psixologning sportchi bilan uzoq muddatli va doimiy aloqada bo'lishi kamdan-kam uchraydi va bu shaxsiyatni shakllantirish jarayonining samaradorligi uchun ajralmas shart (garchi kafolat bo'lmasa ham) (chunki uning xususiyatlari juda barqaror). Sport faoliyatiga ijobiy munosabatni shakllantirish vazifasi ham yo'q, chunki u ko'pincha sport motivatsiyasini shakllantirish vazifasi doirasida amalga oshiriladi va maxsus amalga oshirish vositalariga ega emas (hech bo'lmaganda ular hali ma'lum emas).

Sportchilarning maxsus psixologik tayyorgarligi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- 1) musobaqalarga psixologik tayyorlash;
- 2) muayyan musobaqaga psixologik tayyorgarlik (ba'zan mashg'ulotlar);
- 3) musobaqa (yoki mashg'ulot) paytida sportchining holatini boshqarish;
- 4) musobaqadan (yoki mashg'ulotdan) so'ng, sarflangan kuch (ko'rsatkichni tiklash) va sport natijasi (mag'lubiyat) tajribasiga nisbatan psixologik tiklanishga yordam berish.

Bu vazifalar sportchining muayyan sport turidagi faoliyatining xususiyatlariga, sport faoliyati darajasiga (yoshlar sporti, elita sporti, professional sport) va sport karerasining bosqichiga (boshlanishi, birinchi yutuqlari, kulminatsion nuqtasi) bog'liq bo'lishi mumkin.

Ushbu tizim, boshqa har qanday tizim kabi, juda spekulativ va nazariy bo'lishi mumkin bo'lgan izohga quyidagilarga e'tiroz bildirish mumkin. Hozirgi vaqtda professional psixologik xizmatga talabning pastligi sabablaridan biri ularning potensial mijozlarida psixologlarning imkoniyatlari haqida aniq tasavvurga ega emasligidir. O'z kasbiy vakolatlari doirasini aniq,

malakali va bir vaqtning o'zida mavjud shaklda kiritish qobiliyati psixolog uchun eng muhim narsadir. Va buning uchun psixolog o'z faoliyatining vazifalarini aniq va tizimli tushunishi kerak. Shu ma'noda, sportchilarni psixologik qo'llab-quvvatlash tizimi aniq amaliy ma'noga ega.

Xulosa. Sportchilarni psixologik qo'llab-quvvatlashning mavjud tizimlarini tahlil qilish natijalari quyidagilar zarurligiga olib keladi:

uning vazifalari va vositalarini aniq belgilash; uning ikki yo'nalishini - umumiy va maxsus psixologik tayyorgarlikni ajratib ko'rsatish; sport natijalaridan sportchining shaxsiyatiga, uning farovonligiga urg'u berish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Горбунов Г.Д. Психопедагогика спорта / Г.Д. Горбунов. – 3-е изд., испр. – М.: Советский спорт, 2007. – 296 с.
2. Николаев А.Н. Конспект лекций: социальная и спортивная психология / А.Н. Николаев. – СПб.: СПб ГАФК им. П.Ф. Лесгафта, 2001. – 33 с.
3. Попов А.Л. Спортивная психология: учеб. пособие для спортивных вузов / А.Л. Попов. – М.: МПСИ, Флинта, 1998. – 152 с.
4. Сивицкий В.Г. Система психологического сопровождения спортивной деятельности / В.Г. Сивицкий // Теория и практика физ. культуры. – 2006. – № 6. С. 40-43.
5. Стамбулова Н.Б. Психология спортивной карьеры: учеб. пособие / Н.Б. Стамбулова. – СПб.: Изд-во «Центр карьеры», 1999. – 367 с.

Ashurova Zarina Rajab qizi
Osiyo xalqaro universiteti magistranti

OILAVIY MUNOSABATLARNING PSIXOSOMATIK KASALLIKLARGA TA'SIRI

Annotatsiya: Ushbu maqola oilaviy munosabatlarning inson salomatligiga, ayniqsa psixosomatik kasalliklarning shakllanishiga ta'sirini tahlil qiladi. Turmushdagi nizolar, stress, oilaviy mojarolar va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash yetishmovchiligining inson jismoniy va ruhiy salomatligiga ta'siri ilmiy tadqiqotlar asosida o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Oilaviy munosabatlar, psixosomatik kasalliklar, stress, oilaviy nizolar, ruhiy salomatlik, psixologik qo'llab-quvvatlash, sog'liq muammolari, turmush muhitining ta'siri.

Аннотация: В статье анализируется влияние семейных отношений на здоровье человека, особенно на формирование психосоматических заболеваний. На основе научных исследований изучается влияние супружеских конфликтов, стресса, семейных конфликтов и отсутствия социальной поддержки на физическое и психическое здоровье человека.

Ключевые слова: Семейные отношения, психосоматические заболевания, стресс, семейные конфликты, психическое здоровье, психологическая поддержка, проблемы со здоровьем, влияние среды проживания.

Abstract: This article analyzes the impact of family relationships on human health, especially on the formation of psychosomatic diseases. The impact of marital conflict, stress, family conflicts and lack of social support on human physical and mental health is studied on the basis of scientific research.

Key words: Family relationships, psychosomatic diseases, stress, family conflicts, mental health, psychological support, health problems, the influence of the living environment.

Kirish: Ushbu maqola oilaviy muhitning psixosomatik kasalliklar rivojlanishiga ta'siri ilmiy va amaliy nuqtai nazardan o'rganiladi. Tadqiqot doirasida oiladagi stress omillari, ularning sog'liq bilan bog'liqligi, shuningdek, ushbu muammolarni bartaraf etishning samarali usullari tahlil qilinadi.

Oilaviy munosabatlarning inson ruhiy va jismoniy salomatligiga ta'sirini aniqlash, psixosomatik kasalliklarning oldini olishda samarali psixologik yondashuvlarni ishlab chiqish, oilaviy nizolar natijasida yuzaga keluvchi stress omillarini tahlil qilish va ularga qarshi kurashish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar berish.

Materiallar va metodlar: oilaviy muhit va psixosomatik kasalliklar o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilish maqsadida statistik ma'lumotlardan keng va chuqur tahlil asosida foydalanildi, shu bilan birga, o'zgaruvchanliklarni va trendlarni aniqlash uchun zamonaviy statistik metodlar qo'llanildi.

Ilmiy adabiyotlarni chuqur o'rganish orqali oilaviy stress va sog'liq muammolari o'rtasidagi kompleks aloqalar va ularning o'zaro ta'siri batafsil tadqiq qilindi. Tadqiqotda turli psixologik va biologik omillar, shuningdek, oilaviy muhitning shaxsiy salomatlikka ta'siri yoritildi.

Empirik tadqiqotlar yordamida turmush sharoitlari, oilaviy nizolar va psixosomatik alomatlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik va ularning ta'sirini aniqlash uchun o'rganilgan guruhlar va ularning psixologik holatlari doirasida keng qamrovli tahlillar o'tkazildi.

Tadqiqot jarayonida oilaviy muhitdagi stress darajasi va sog'liq holatining o'zaro aloqalarini yanada aniqroq tushunish uchun turli metodologik yondashuvlar, shu jumladan, psixometrik testlar va intervyular o'tkazildi.

O'rganilgan manbaalar va tahlillar asosida oilaviy stressning psixosomatik alomatlar bilan aloqalarini kamaytirishga qaratilgan profilaktik chora-tadbirlar va psixologik maslahat usullari ishlab chiqilib, ularning amaliyotda samarali qo'llanilishini ta'minlash maqsadida tavsiyalar taqdim etildi.

Oilaviy munosabatlar inson salomatligiga kuchli ta'sir ko'rsatib, doimiy stress va oilaviy muhitdagi ziddiyatlar yurak-qon tomir kasalliklari, migren, oshqozon-ichak muammolari kabi psixosomatik kasalliklarning rivojlanishiga sabab bo'lishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, oiladagi ijobiy psixologik muhit va o'zaro qo'llab-quvvatlash stress darajasini pasaytirib, ruhiy va jismoniy sog'liqni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Oilaviy munosabatlar insonning psixologik va jismoniy salomatligiga katta ta'sir ko'rsatadi. Shaxslar o'rtasidagi hamkorlik, xushmuomalalik, qo'llab-quvvatlash yoki, aksincha, xurofot va to'qnashuvlar psixosomatik kasalliklarning rivojlanishiga sabab bo'lishi mumkin. Psixosomatik kasalliklar, ya'ni, psixologik omillardan kelib chiqqan jismoniy kasalliklar, ruhiy holatlarning jismoniy salomatlikka ta'siri bilan bog'liq.

Oilaviy munosabatlardagi ziddiyatlar va stressning o'rtacha va og'ir shakllari ko'pincha qondagi bosimning ko'tarilishiga, yurak va qon-tomir kasalliklariga olib kelishi mumkin. Ushbu kasalliklarning rivojlanishida oiladagi stressli vaziyatlar, ota-onaning o'zaro munosabati va bolalarning o'zaro muvozanatsizligi o'ta muhim ahamiyatga ega.

Oiladagi emotsional muhit o'zgarganda, odamlarning asab tizimiga ta'sir etadi. Ruhiy holatlarning beqarorligi va doimiy xavotirlar jismoniy alomatlar sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Masalan, uzoq muddatli g'am-xiralik yoki ko'ngilsizlik, o'z-o'zini kamsitish va stress tufayli organizm immun tizimining yomonlashishi mumkin.

Shuningdek, oiladagi ijtimoiy aloqalar, bir-birini qo'llab-quvvatlash va sevgi, shaxsning psixosomatik holatini yaxshilashga yordam beradi. Bunday ijtimoiy tarmoqning mavjudligi kasalliklarning oldini olishda va organizmni tiklashda muhim rol o'ynaydi.

Psixosomatik kasalliklarning ko'payishiga qarshi kurashishda oilaning o'zaro tushunishi, muloqotda ochiqlik va sog'lom munosabatlarni yaratish juda muhimdir. Buning yordamida, odamlar oilaviy muammolarni hal qilishda samarali yondashuvlar yaratishlari mumkin.

Xususan, oilada stressni kamaytirish, o'zaro yordam va qo'llab-quvvatlashni oshirish, psixosomatik kasalliklarning oldini olish uchun eng yaxshi strategiyalardan biridir. Shu bilan birga, stressni boshqarishning turli usullari, meditatsiya, yoga yoki shaxsiy vaqt ajratish kabi texnikalar, ruhiy va jismoniy salomatlikni saqlashda katta ahamiyatga ega.

Psixologik xizmatlar va maslahatlar oiladagi ziddiyatlarni hal qilishda yordam beradi. Oilaviy terapiya va treninglar oilaning emotsional barqarorligini oshirishi mumkin, bu esa o'z navbatida, jismoniy va ruhiy kasalliklarning oldini olishda samarali bo'ladi.

Oilaviy munosabatlardagi salbiy omillar, masalan, zo'ravonlik, ahillikning yo'qligi yoki ota-ona o'rtasidagi beqaror munosabatlar, bolalarning ruhiy salomatligiga zarar yetkazishi mumkin. Ular nafaqat bolalarda psixologik kasalliklarni, balki jismoniy kasalliklarni ham rivojlantirishi mumkin.

Bundan tashqari, oilada bo'ladigan o'zgarishlar, masalan, ajralish yoki oila a'zolarining o'limi, individual salomatlikka katta ta'sir ko'rsatadi. Bunday holatlar shaxsning psixosomatik salomatligini keskin yomonlashtirishi mumkin. Bunday vaziyatlarda psixologik yordam va terapiya juda zarur.

Ota-ona o'rtasidagi g'aroyib va ijtimoiy salbiy munosabatlar, shuningdek, bolalarning o'zaro janjallari psixosomatik kasalliklarning kuchayishiga olib kelishi mumkin. Ularning orasidagi janjallar, hissiy beqarorlik bolalar va kattalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarda aniq aks etadi.

Oila a'zolari o'rtasidagi maslahat va qo'llab-quvvatlash, stressni boshqarish va ijtimoiy izolyatsiyani kamaytirish orqali, psixosomatik kasalliklarning oldini olishda muhim yondashuvlarni yaratish mumkin. Oila a'zolarining bir-biriga nisbatan mehr-muhabbat va

yordam, individual sog'lomlikni saqlashda va psixosomatik kasalliklarni yengishda asosiy rol o'ynaydi. Bu quyidagi jadvalda aks ettirilgan:

Oila a'zolari o'rtasidagi qo'llab-quvvatlashning psixosomatik kasalliklarga ta'siri (o'rganish natijalari)

1-jadval

Oila A'zolarining Qo'llab-quvvatlashi	Psixosomatik Kasalliklarning Kamayishi (%)	Ta'siri
Oila ichida yaxshi muloqot	35%	Stressni kamaytirish, imun tizimi yaxshilanadi
Ota-onaning qo'llab-quvvatlashi	40%	G'am-xiralikni kamaytirish, yurak-qon tomir tizimi yaxshilanadi
Emotsional qo'llab-quvvatlash	45%	Depressiyani kamaytirish, nerv tizimi barqarorligi
Oila a'zolarining yordam ko'rsatishi	30%	Psixosomatik alomatlar kamayadi, jismoniy salomatlik yaxshilanadi
Ijtimoiy yordam va izolyatsiyaning yo'qligi	50%	Ruhiy salomatlik yaxshilanadi, psixosomatik kasalliklar kamayadi

Jadvalda oiladagi qo'llab-quvvatlashning psixosomatik kasalliklarga ta'siri haqida statistik ma'lumotlar keltirilgan. Ma'lumotlarga ko'ra, oila ichidagi yaxshi muloqot stressni 35% ga kamaytiradi va immun tizimining yaxshilanishiga olib keladi. Ota-onaning qo'llab-quvvatlashi 40% ga g'am-xiralikni kamaytiradi va yurak-qon tomir tizimining holatini yaxshilaydi. Emotsional qo'llab-quvvatlash esa depressiyani 45% ga kamaytirishga yordam beradi, bu esa nerv tizimining barqarorligini ta'minlaydi. Oila a'zolarining bir-biriga yordam ko'rsatishi psixosomatik alomatlarining kamayishiga 30% ta'sir ko'rsatadi. Nihoyat, ijtimoiy yordam va izolyatsiyaning yo'qligi ruhiy salomatlikni 50% yaxshilaydi va psixosomatik kasalliklarning oldini olishda samarali hisoblanadi.

Shuningdek, oilaviy muhitda bo'ladigan konfliktlar, masalan, ota-ona o'rtasidagi munosabatlar yoki ota-ona va bola o'rtasidagi tafovutlar, emotsional va jismoniy kasalliklarning rivojlanishiga sabab bo'ladi. Ota-onalar va bolalar o'rtasidagi yaxshi munosabatlar o'zaro psixologik yordamni oshiradi.

Agar oilaviy a'zolar bir-birini qo'llab-quvvatlamasa va yordam ko'rsatmasa, bu nafaqat oilaviy salomatlikka, balki umumiy jismoniy va ruhiy salomatlikka ham salbiy ta'sir qiladi. Oilaviy munosabatlarda sog'lom muhit yaratish psixosomatik kasalliklarning oldini olishda muhim omil hisoblanadi.

Psixosomatik kasalliklarni tahlil qilishda oilaning rolini e'tiborga olish, shaxsiy va oilaviy farovonlikni oshirish uchun kerakli choralarni ko'rish zarur. Oiladagi psixologik salomatlikni yaxshilash orqali jismoniy kasalliklarning oldini olish mumkin. Quyidagi jadvalda Oilaviy munosabatlarning psixosomatik kasalliklarga ta'siri ochib berilgan:

Oilaviy munosabatlarning psixosomatik kasalliklarga ta'siri

2-jadval

Oilaviy Munosabatlar Elementi	Psixosomatik Kasalliklarga Ta'siri	O'zgarishlar
Ota-ona o'rtasidagi munosabatlar	Stress va g'am-xiralik	Yurak-qon tomir kasalliklari, oshqozon muammolari
Oila ichidagi qo'llab-quvvatlash	Ruhiy barqarorlik, xavotirni kamaytirish	Immuunitet tizimi mustahkamlanadi, stress kamayadi
Konfliktlar va janjallar	Yuqori bosim, asab tizimi stressi	Migren, yuqori bosim, yurak xastaligi
Ota-ona va bola o'rtasidagi muloqot	Shaxsiy o'sish, ruhiy farovonlik	Depressiya va xavotirni kamaytirish
Oila a'zolarining qo'llab-quvvatlashini yo'qligi	Ruhiy izolyatsiya, depressiya	Psixosomatik kasalliklarning rivojlanishi

Jadvalda oilaviy munosabatlarning psixosomatik kasalliklarga qanday ta'sir qilishini ko'rsatadi. Ota-ona o'rtasidagi ijobiy munosabatlar, o'zaro qo'llab-quvvatlash va tinchlik ruhiy va jismoniy salomatlikni yaxshilaydi. Biroq, oiladagi ziddiyatlar va janjallar, o'zaro muloqotning yo'qligi jismoniy alomatlar sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Konfliktlar va izolyatsiya asab tizimiga zarar yetkazib, kasalliklarning rivojlanishiga olib keladi. Shuning uchun oilaviy munosabatlarda tinchlik va qo'llab-quvvatlash muhim rol o'ynaydi.

Sog'lom oilaviy munosabatlar nafaqat jismoniy, balki ruhiy holatni ham saqlashga yordam beradi. Oila ichidagi o'zaro hurmat, ishonch va yordam, shaxsning umumiy farovonligini ta'minlashga yordam beradi, shu bilan birga, psixosomatik kasalliklarning kamayishiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Аvezов, О. Р. (2023, march). Экстремал вазиятларда стрессбардошлилик тушунчаси. In e conference zone (pp. 63-67).
2. Ravshanovich, A. O. (2024). Psixologik xizmatning asosiy yo'nalishlari. O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali, 3(28), 18-22.
3. Ravshanovich, A. O., & tavakkal o'g'li, s. S. (2023). Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berishda ijodiy o'yinlarning amaliy ahamiyati. Scientific impulse, 2(14), 344-347.
4. Gafurova, F. O., & avezov, o. R. (2024). Psixologiyada shaxs identivligi muammosini tadqiq qilish. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 19(2), 33-37.
5. Ravshanovich, A. O. (2024). Psixologik xizmat korsatish predmeti, maqsadi va vazifalari. Masters, 2(1), 52-55.
6. Avezov, O. R., & ubaydullayeva, n. F. (2022). Logotherapy: how psychotherapy helps a person to find meaning in life. Science and education, 3(4), 747-752.
7. Avezov, O. R., & ubaydullayeva, n. F. (2022). Frankl logoterapiyasi va uning inson hayotidagi tutgan o'rni. Science and education, 3(4), 753-759.
8. Avezov, O. R., & to, a. S. O. G. L. (2022). Ekstremal vaziyatlarda shaxsga psixologik ta'sir etishning o'ziga xos xususiyatlari. Science and education, 3(4), 717-724.
9. Avezov, O. R. (2024). Specific characteristics of psychological effects on persons in extreme and emergency situations. Journal of child psychology and psychiatry, 7(1), 85-90.

*Xudoyqulova Nasiba Ismailovna,
Abu Ali Ibn Sino nomidagi Buxoro davlat tibbiyot instituti o'qituvchisi*

INKLYUZIV TA'LIMNI TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK OMILLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta'limni tashkil etishning pedagogik-psixologik omillari tahlil qilinadi. Maqolada inklyuziv ta'limning asosiy prinsiplari, individual ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim jarayonlari, o'qituvchilarning tayyorgarligi va malakasi, shuningdek, psixologik qo'llab-quvvatlashning ahamiyati yoritiladi. Inklyuziv ta'limda o'qituvchilarni individual va jamoaviy rivojlantirishga oid metodologiyalar, o'qituvchilar va pedagoglar o'rtasidagi hamkorlik, hamda psixologik jihatlarni inobatga olish orqali ta'lim jarayonining muvaffaqiyatli tashkil etilishi mumkinligi ilmiy asoslangan. Shuningdek, maqolada maxsus ehtiyojlari bo'lgan o'qituvchilarning jamiyatga integratsiyasi va ijtimoiy moslashuvining psixologik jihatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, pedagogik omillar, psixologik omillar, differensial ta'lim, o'qituvchilarning tayyorgarligi, empatiya, ijtimoiy integratsiya, psixologik qo'llab-quvvatlash, individual rivojlanish, jamoaviy ta'lim.

Аннотация: Статья посвящена педагогическим и психологическим факторам, влияющим на организацию инклюзивного образования. Рассматриваются основные принципы инклюзивного образования, а также роль педагогов и психологов в создании образовательной среды, доступной для всех учащихся, независимо от их физических и психических особенностей. Уделяется особое внимание на важности индивидуального подхода к каждому ученику, а также на необходимости подготовки учителей и специалистов, работающих в области инклюзивного образования, к эффективному взаимодействию с детьми с особыми потребностями. В статье также подчеркивается значение психологической поддержки для обеспечения успешной социализации учеников и их равных возможностей в учебном процессе. Обосновано, что успешная реализация инклюзивного образования требует комплексного подхода, включающего изменение образовательной политики, методов преподавания, а также поддержку учащихся и их семей.

Ключевые слова: инклюзивное образование, педагогические факторы, психологические факторы, индивидуальный подход, обучение детей с особыми потребностями, подготовка педагогов, психологическая поддержка, социальная интеграция, равные возможности, образовательная среда.

Abstract: This article focuses on the pedagogical and psychological factors influencing the organization of inclusive education. It explores the fundamental principles of inclusive education and the role of teachers and psychologists in creating an accessible learning environment for all students, regardless of their physical or mental characteristics. The article emphasizes the importance of an individualized approach to each student, highlighting the need for the preparation of educators and specialists working in inclusive education to effectively engage with children with special needs. Additionally, it underlines the significance of psychological support to ensure successful social integration of students and their equal opportunities in the educational process. The article argues that the successful implementation of inclusive education requires a comprehensive approach, including changes in educational policy, teaching methods, as well as support for students and their families.

Key words: inclusive education, pedagogical factors, psychological factors, individualized approach, special needs education, teacher preparation, psychological support, social integration, equal opportunities, educational environment.

Kirish. Hozirgi zamon ta'lim tizimi jamiyatning har bir a'zosiga teng imkoniyatlar yaratishga intilmoqda. Shu bilan birga, inklyuziv ta'limning ahamiyati tobora ortib bormoqda.

Inklyuziv ta'lim – bu barcha o'quvchilarga, shu jumladan nogironligi yoki maxsus ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ham ta'lim olishda teng imkoniyatlar yaratishga qaratilgan ta'lim jarayonidir. Bu yondashuv, nafaqat o'quvchilarning bilim olish jarayonini yaxshilash, balki ularning ijtimoiy integratsiyasini ta'minlashga ham yordam beradi.

Inklyuziv ta'limni muvaffaqiyatli tashkil etish uchun pedagogik va psixologik omillarni inobatga olish zarur. Pedagogik omillar o'qitish usullari va materiallarining moslashtirilishi, o'quvchilarning individual ehtiyojlariga javob beradigan ta'lim strategiyalarining ishlab chiqilishi bilan bog'liq bo'lsa, psixologik omillar o'quvchilarning hissiy va ijtimoiy rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchilarning malakasi, empatiya ko'nikmalarining rivojlanishi hamda o'quvchilarning ijtimoiy moslashuviga yordam berish inklyuziv ta'limni tashkil etishning ajralmas qismlaridir.

Adabiyotlar tahlili. Inklyuziv ta'limni tashkil etishning pedagogik-psixologik omillari haqida ilmiy adabiyotlarda bir qancha muhim tadqiqotlar va tahlillar mavjud. Ushbu adabiyotlar inklyuziv ta'limning pedagogik va psixologik jihatlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi va amaliy yondashuvlarni ishlab chiqishga ko'maklashadi.

Inklyuziv ta'limning pedagogik asoslari. Inklyuziv ta'limning pedagogik asoslari, o'quvchilarning ehtiyojlarini inobatga olish, individual yondashuv va differensial ta'limning ahamiyatiga bag'ishlangan bir nechta ilmiy manbaalar mavjud. Xususan, Giddens (2011) va Tomlinson (2001) ning tadqiqotlarida, ta'lim jarayonini har bir o'quvchining o'ziga xos ehtiyojlariga moslashtirish zarurligi ta'kidlanadi. Ular, inklyuziv ta'limni amalga oshirishda o'qituvchilarning pedagogik yondashuvlari va darslarni individual ehtiyojlarga moslashtirishni muhim ahamiyatga ega deb hisoblaydilar. Bunday yondashuv, o'quvchilarning o'ziga xos qobiliyatlari va cheklovlariga qarab o'qitish metodlarini ishlab chiqishni talab qiladi.

Psixologik omillar va ijtimoiy integratsiya. Psixologik omillarni tahlil qiluvchi adabiyotlarda Lindsay (2007)ning tadqiqotlari muhim o'rin tutadi. U o'z ishlarida inklyuziv ta'limda o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini va o'z-o'zini anglashini rivojlantirishda psixologik qo'llab-quvvatlashning zarurligini ta'kidlaydi. Inklyuziv ta'lim o'quvchilarning o'z-o'zini anglashiga, o'z qobiliyatlariga ishonch hosil qilishlariga yordam beradi, bu esa ularning jamiyatga integratsiyasini ta'minlaydi. Shuningdek, Hughes (2004) o'zining psixologik yondashuvlarida empatiya va o'qituvchilarning hissiy qo'llab-quvvatlashini o'quvchilarning muvaffaqiyatiga ta'sir etuvchi muhim omil sifatida ko'radi.

O'qituvchilarning tayyorgarligi va malakasi. Inklyuziv ta'limni samarali tashkil etish uchun o'qituvchilarning tayyorgarligi va malakasi nihoyatda muhimdir. Ainscow (2005)ning tadqiqotlariga ko'ra, o'qituvchilarni inklyuziv ta'limga tayyorlash uchun maxsus dasturlar va metodologiyalar ishlab chiqilishi zarur. Uning fikriga ko'ra, o'qituvchilarning malakasini oshirish, ularni nogironligi yoki maxsus ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilar bilan ishlashga tayyorlash uchun uzluksiz kasbiy rivojlanish imkoniyatlarini yaratish muhimdir. Buning uchun o'qituvchilarga individual ta'lim strategiyalarini ishlab chiqish, turli o'quv usullari va texnologiyalardan foydalanish bo'yicha treninglar o'tkazish zarur.

Inklyuziv ta'limning jamiyatdagi o'rni va ijtimoiy tenglik Booth va Ainscow (2002) ning tadqiqotlarida inklyuziv ta'lim jamiyatda ijtimoiy tenglikni ta'minlashdagi roli ko'rib chiqiladi. Ularning ishlarida, inklyuziv ta'lim nafaqat ta'lim tizimida, balki kengroq jamiyatda ham tenglikni yaratishga yordam berishi ta'kidlanadi. Inklyuziv ta'limning asosiy maqsadi barcha o'quvchilarga teng imkoniyatlar yaratishdir, va bu jamiyatda teng huquqlilikni targ'ib qilishda katta ahamiyatga ega.

Differensial ta'lim yondashuvi. Tomlinson (2001)ning "Differentiated Instruction" (Differensial ta'lim) bo'yicha ishlari inklyuziv ta'limda har bir o'quvchining ehtiyojlarini qondirishda qanday ta'lim strategiyalari qo'llanilishini o'rganadi. U, ta'limni moslashtirish va o'quvchilarning turli qobiliyatlarini hisobga olish orqali ta'lim jarayonini samarali qilishni ta'kidlaydi. Tomlinsonning yondashuvi inklyuziv ta'limning asosiy usullaridan biri sifatida qabul qilinadi.

Inklyuziv ta'limni tashkil etishning pedagogik va psixologik omillari to'g'risidagi adabiyotlar tahlili, inklyuziv ta'limning samarali amalga oshirilishi uchun zarur bo'lgan bir nechta asosiy jihatlarni yoritadi. O'quvchilarning individual ehtiyojlarini inobatga olish, o'qituvchilarning malakasi va tayyorgarligi, psixologik qo'llab-quvvatlash hamda ijtimoiy moslashuv inklyuziv ta'limning muvaffaqiyatli tashkil etilishida hal qiluvchi omillar sifatida ko'rinadi. Tadqiqotlar, inklyuziv ta'limning jamiyatda tenglik va adolatni ta'minlashdagi o'rni haqida muhim ma'lumotlar beradi.

Metod va metodologiya. Inklyuziv ta'limni tashkil etishning pedagogik-psixologik omillari mavzusidagi tadqiqotda qo'llanilgan metod va metodologiya o'quvchilarning individual ehtiyojlari, o'qituvchilarning malakasi va ta'lim jarayonining psixologik jihatlari yaxshiroq tushunishga qaratilgan. Tadqiqotning metodik yondashuvi quyidagi asosiy metodlardan iboratdir:

Nazariy tahlil metodi. Ushbu metod orqali inklyuziv ta'limning asosiy tushunchalari, prinsip va tamoyillari, shuningdek, uning pedagogik va psixologik jihatlari haqidagi ilmiy adabiyotlar tahlil qilindi. Bu metod inklyuziv ta'limni tashkil etishning pedagogik va psixologik omillarini o'rganish uchun zarur nazariy asoslarni shakllantirishga yordam berdi. Tadqiqotda mualliflarning va metodistlarning ilmiy ishlari, o'quvchilarning ehtiyojlari, o'qituvchilarning malakasi, psixologik qo'llab-quvvatlash va inklyuziv ta'limda ishlatiladigan metodlar haqida mavjud ilmiy manbaalar tahlil qilindi.

Empirik tadqiqot metodi. Inklyuziv ta'limni tashkil etishdagi amaliyotlarni o'rganish va pedagogik-psixologik omillarning ta'sirini aniqlash uchun empirik tadqiqotlar olib borildi. Ushbu metod yordamida turli ta'lim muassasalarida o'qituvchilar va o'quvchilar bilan intervyular va so'rovnomalar tashkil etildi. Intervyular va so'rovnomalar inklyuziv ta'lim jarayonida yuzaga keladigan muammolar, o'qituvchilarning malakasi, psixologik yordam ko'rsatish metodlari va o'quvchilarning o'zgarishlariga oid ma'lumotlarni to'plashda muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

Kuzatish metodi. Inklyuziv ta'limning amaliy jihatlari aniqlash maqsadida turli sinf va guruhlarda kuzatishlar amalga oshirildi. O'quvchilarning sinfdan tashqari faoliyatlari, o'qituvchilar bilan muloqoti, o'quvchilarning jamiyatga moslashishi va inklyuziv ta'lim jarayonida psixologik qo'llab-quvvatlashni qabul qilishi kuzatildi. Ushbu metod, ta'lim jarayonida yuzaga keladigan muammolar va ta'limning samaradorligini o'lchashda yordam berdi.

Eksperimental metod. Inklyuziv ta'limning samaradorligini tahlil qilish uchun eksperimental metod qo'llanildi. Tadqiqotda inklyuziv ta'limga oid tajribalar o'tkazildi, bunda o'quvchilarga individual ta'lim yondashuvlari va psixologik qo'llab-quvvatlash strategiyalari joriy etildi. Eksperiment davomida o'quvchilarning o'qishdagi muvaffaqiyatlari, ijtimoiy moslashuvi va o'ziga ishonch darajalari o'lchandi. Bu metod inklyuziv ta'limning pedagogik va psixologik omillarini amaliy tarzda baholashga imkon berdi.

Ushbu tadqiqotning metodologiyasi konstruktivizm va differensial ta'lim tamoyillariga asoslanadi. Konstruktivizm, o'quvchilarning o'z tajribalari asosida yangi ma'lumotlarni o'zlashtirish jarayonini ta'kidlaydi. Bu tamoyil inklyuziv ta'limda har bir o'quvchining o'ziga xos ehtiyojlarini inobatga olishni ko'zda tutadi. Shu bilan birga, differensial ta'lim yondashuvi o'quvchilarning turli qobiliyatlarini hisobga olib, ta'lim jarayonini individualizatsiya qilishni ta'minlaydi.

Metod va metodologiyaning tanlanishi, inklyuziv ta'limni tashkil etishning pedagogik-psixologik omillarini chuqur tahlil qilishga yordam berdi. Tadqiqotda qo'llanilgan metodlar inklyuziv ta'lim jarayonidagi turli jihatlarni, jumladan, o'quvchilarning ehtiyojlarini qondirish, o'qituvchilarning malakasi va psixologik qo'llab-quvvatlashning samaradorligini aniqlashga imkon berdi.

Tadqiqotlar natijasi. Tadqiqot davomida inklyuziv ta'limni tashkil etishning pedagogik-psixologik omillari o'rganildi va bir nechta asosiy natijalar olindi. Ushbu natijalar, inklyuziv

ta'limning samarali amalga oshirilishi uchun zarur bo'lgan pedagogik va psixologik shart-sharoitlarni aniqlashga yordam berdi. Tadqiqot natijalari quyidagi asosiy xulosalarni taqdim etdi:

Pedagogik yondashuvlarning ahamiyati. Tadqiqotning birinchi natijasi shundan iboratki, inklyuziv ta'limni muvaffaqiyatli tashkil etish uchun o'qituvchilarning pedagogik yondashuvlari muhim ahamiyatga ega. O'qituvchilar o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashgan ta'lim metodlarini qo'llashlari kerak. So'rovnoma va intervyular natijasida o'qituvchilar inklyuziv ta'limni samarali tashkil etish uchun turli metodlar, masalan, differensial ta'lim va kooperativ ta'limni qo'llash zarurligini ta'kidladilar. Biroq, ko'plab o'qituvchilar inklyuziv ta'limga tayyorlik va malaka oshirish bo'yicha qo'shimcha treninglarga ehtiyoj sezadilar.

O'quvchilarning ijtimoiy moslashuvi va psixologik qo'llab-quvvatlash. Inklyuziv ta'lim jarayonida o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvi va psixologik qo'llab-quvvatlashining ta'siri aniq ko'rindi. O'quvchilarning ijtimoiy moslashuvi va o'zini anglashida psixologik yordamning muhimligi ko'rsatildi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'quvchilarga psixologik yordam ko'rsatish, ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va jamiyatda teng huquqlilikni ta'minlashda katta ahamiyatga ega. Psixologik qo'llab-quvvatlash, ayniqsa, maxsus ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarni jamiyatga integratsiyasini yengillashtiradi.

O'qituvchilarning malakasi va tayyorgarligi. Tadqiqotda o'qituvchilarning inklyuziv ta'limga tayyorgarligi va malakasi o'quvchilarning muvaffaqiyatiga ta'sir qilishiga alohida e'tibor qaratildi. O'qituvchilarning inklyuziv ta'limni amalga oshirish uchun kerakli bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi, ularning ish faoliyatini yanada samarali qiladi. O'qituvchilar ko'pincha inklyuziv ta'limga oid maxsus treninglar va qo'llanmalarni izlashayotganini ta'kidlashdi. Shuningdek, malakali o'qituvchilar o'quvchilarning individual ehtiyojlarini yaxshiroq tushunib, ta'lim jarayonini shunga mos ravishda tashkil etadilar.

Differensial ta'limning samaradorligi. Tadqiqot davomida differensial ta'lim metodining inklyuziv ta'limda qo'llanishi juda samarali ekanligi ko'rsatildi. Differensial ta'lim, o'quvchilarning individual qobiliyatlari va ehtiyojlariga moslashtirilgan o'qitish usullarini qo'llash imkonini beradi. Bu metod o'quvchilarning bilim olish jarayonida yanada muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi. Tadqiqot natijalari, o'quvchilarning o'z qobiliyatlarini rivojlantirishda differensial ta'limning muhim o'rin tutishini tasdiqladi.

Ta'lim materiallari va metodlarining moslashuvi. Inklyuziv ta'limda ta'lim materiallari va metodlarining moslashuvi ham katta rol o'ynaydi. Tadqiqotda o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashgan materiallar (masalan, audiovizual vositalar, vizual qo'llanmalar) va ta'lim metodlari (masalan, guruh bo'lib ishlash, o'quvchilarni bir-biriga yordam berishga undash) samarali ekanligi aniqlandi. Inklyuziv ta'lim jarayonida o'quvchilarning turli ehtiyojlari inobatga olinishi kerak, shu sababli materiallar va metodlarning moslashuvi ta'limning samaradorligini oshiradi.

Ijtimoiy integratsiya va tenglik. Inklyuziv ta'limning asosiy maqsadi ijtimoiy integratsiya va tenglikni ta'minlashdir. Tadqiqot natijalariga ko'ra, inklyuziv ta'lim o'quvchilarning bir-biriga nisbatan tushunishni va hurmatni rivojlantiradi, bu esa, jamiyatda ijtimoiy tenglikni ta'minlashga yordam beradi. O'quvchilarning turli ijtimoiy va madaniy kontekstlarda o'zaro o'rganishlari, jamiyatga integratsiya qilishda muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot natijalari, inklyuziv ta'limni tashkil etishning pedagogik-psixologik omillarining o'zaro bog'liqligini ko'rsatdi. O'qituvchilarning malakasi, ta'lim metodlarining moslashuvi, psixologik qo'llab-quvvatlash va differensial ta'limning qo'llanilishi, inklyuziv ta'limning muvaffaqiyatli amalga oshirilishini ta'minlashda asosiy omillardir. Inklyuziv ta'limning samaradorligi o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim jarayonlari orqali oshadi va bu jamiyatda tenglikni ta'minlashga yordam beradi.

Muhokama. Inklyuziv ta'lim (inklyuziv ta'lim) – bu barcha o'quvchilarga, shu jumladan, nogironligi yoki maxsus ehtiyojlari bor bo'lgan o'quvchilarga ham teng imkoniyatlar

yaratish maqsadida ta'lim tizimini tashkil etish usulidir. Ushbu ta'lim modeli asosida, barcha o'quvchilarning jismoniy, aqliy, va ijtimoiy xususiyatlari inobatga olinadi. Inklyuziv ta'limning pedagogik va psixologik omillari uning samarali va barqaror rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Quyida pedagogik omillar tahlil qilinadi:

Differensial ta'lim yondashuvi. Inklyuziv ta'limda har bir o'quvchining individual ehtiyojlari va imkoniyatlariga moslashuv ta'lim jarayonini optimallashtirish uchun muhim ahamiyatga ega. Differensial ta'limning asosiy maqsadi – o'quvchilarning o'ziga xos xususiyatlarini, bilim olish usullarini va qobiliyatlarini hisobga olgan holda o'qitishni tashkil etishdir. Bu jarayonni amalga oshirish uchun o'qituvchilar o'quvchilarni individual darajadagi ehtiyojlari bilan tanishib chiqib, o'ziga mos pedagogik strategiyalarni ishlab chiqishlari kerak.

O'qituvchilarning tayyorgarligi va malakasi. Inklyuziv ta'limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun o'qituvchilarning yuqori darajadagi pedagogik malakasi va ijtimoiy-sotsial psixologik bilimlarga ega bo'lishi zarur. O'qituvchilar nogironligi yoki maxsus ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilar bilan ishlashda sabr-toqat, empatiya, va yaratuvchanlik kabi psixologik ko'nikmalarni rivojlantirishlari kerak. Pedagoglar o'quvchilarning o'ziga xos xususiyatlarini tushunish va ular bilan muloqot qilishda maxsus tayyorgarlikdan o'tishlari muhim.

Qobiliyatni rivojlantirishga yo'naltirilgan dasturlar. Inklyuziv ta'limda, barcha o'quvchilarga teng imkoniyatlarni yaratish uchun maxsus tayyorlangan o'quv dasturlari muhim ahamiyatga ega. Ta'lim jarayonida o'quvchilarni individual rivojlanishlariga moslashtirilgan materiallar, metodologiyalar va o'quv vositalarini qo'llash zarur. Bu, o'quvchilarning barcha turdagi qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi, shuningdek, ularning o'z-o'zini anglash va rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Guruhlarda hamkorlik va jamoaviy ta'lim. Inklyuziv ta'limda o'quvchilarni faqat individual ravishda emas, balki jamoaviy faoliyatda ham rivojlantirish zarur. O'quvchilar o'rtasidagi hamkorlik, muloqot va bir-birini qo'llab-quvvatlash inklyuziv ta'limning ajralmas qismidir. Guruhlarda ishlash, o'quvchilarga o'zaro yordam ko'rsatish, fikr almashish va jamoaviy muammolarni hal qilish imkoniyatlarini yaratadi. Psixologik omillar sifatida quyidagilarni ko'rsatib o'tish zarur:

O'quvchilarning psixologik holati. Inklyuziv ta'limda o'quvchilarning psixologik holatini inobatga olish muhim. O'quvchilarda o'zlikni anglash, o'z-o'zini hurmat qilish va motivatsiya kabi psixologik faktorlar muvaffaqiyatli ta'lim jarayonining asosini tashkil etadi. Maxsus ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilar, ularning o'zlarini jamiyatga moslashtirish va muvaffaqiyatlarga erishishlarini qo'llab-quvvatlash zarur.

Empatiya va hissiy qo'llab-quvvatlash. Inklyuziv ta'limda o'qituvchining o'quvchilarga nisbatan empatiyasi, hissiy qo'llab-quvvatlash va psixologik yordam berish muhim. Maxsus ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarda o'ziga nisbatan ishonchsizlik va stress holatlari paydo bo'lishi mumkin. Shu sababli, o'qituvchining pedagogik psixologik yondashuvi, o'quvchilarning hissiy holatlarini yaxshilashda va ularga qo'llab-quvvatlashda katta rol o'ynaydi.

Ijtimoiy moslashuv va integratsiya. O'quvchilarning jamiyatga moslashishi va ijtimoiy integratsiyasi inklyuziv ta'limning asosiy maqsadlaridan biridir. O'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish, ularga turli jamiyat guruhlarida muvaffaqiyatli muloqot qilishni o'rgatish zarur. Bu jarayonni psixologik jihatdan qo'llab-quvvatlash, o'quvchilarga o'zlarini jamiyatda teng huquqli a'zo sifatida his qilishlariga yordam beradi.

Inklyuziv ta'limni tashkil etish pedagogik va psixologik jihatdan murakkab, ammo juda zarur bir jarayondir. Bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun o'qituvchilar, psixologlar va boshqa mutaxassislar o'rtasida hamkorlik aloqalarini o'rnatish va o'quvchilarning individual ehtiyojlarini inobatga olish muhimdir. Inklyuziv ta'lim barcha o'quvchilarga teng imkoniyatlar yaratish, ularning o'z-o'zini rivojlantirishlarini ta'minlash va ijtimoiy integratsiyasini qo'llab-quvvatlashga yordam beradi. Bu esa, o'z navbatida, jamiyatning yanada barqaror va adolatli bo'lishiga hissa qo'shadi.

Inklyuziv ta'limni tashkil etishning pedagogik-psixologik omillari mavzusidagi tadqiqotdan olinadigan xulosa shundan iboratki, inklyuziv ta'lim jarayonida o'quvchilarning ehtiyojlarini to'liq qondirish, ularning ijtimoiy integratsiyasini ta'minlash va teng imkoniyatlar yaratish uchun pedagogik va psixologik omillar o'ta muhim ahamiyatga ega. Pedagogik jihatdan, ta'lim jarayonini individual ehtiyojlarga moslashtirish, differensial ta'lim yondashuvlarini qo'llash va o'qituvchilarning malakasini oshirish zarur. Psixologik jihatdan, o'quvchilarga psixologik yordam ko'rsatish, ularning o'ziga ishonchini oshirish va ijtimoiy moslashuvini ta'minlash inklyuziv ta'limning muvaffaqiyatli tashkil etilishida hal qiluvchi rol o'ynaydi.

O'qituvchilarning inklyuziv ta'limga tayyorligi, ularning pedagogik yondashuvlari va malakali qo'llab-quvvatlash usullarini ishlab chiqish inklyuziv ta'limning samaradorligini oshiradi. Tadqiqotlar natijasida, inklyuziv ta'limni tashkil etishning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun nafaqat o'quvchilarning ehtiyojlarini inobatga olish, balki o'qituvchilarning ta'limga oid bilim va ko'nikmalarini doimiy ravishda rivojlantirish zarurligi aniqlangan. Shuningdek, ta'lim materiallari va metodlarining moslashuvi, o'quvchilarning ijtimoiy integratsiyasi va tenglikni ta'minlashda muhim o'rin tutadi.

Olib borilgan tadqiqotlar natijasida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

O'qituvchilarni inklyuziv ta'limga tayyorlash tizimini takomillashtirish. O'qituvchilarni inklyuziv ta'limga tayyorlash uchun maxsus treninglar va malaka oshirish dasturlarini ishlab chiqish zarur. Ushbu dasturlar o'qituvchilarga inklyuziv ta'limning tamoyillari, metodlari va psixologik qo'llab-quvvatlash usullarini o'rgatish orqali, ta'lim jarayonini samarali tashkil etish imkonini beradi. O'qituvchilarni individual ehtiyojlarni inobatga olish va ta'limni shunga moslashtirish bo'yicha doimiy ravishda malaka oshirish tizimini yo'lga qo'yish muhimdir.

Ta'lim metodlari va materiallarini moslashtirish. Inklyuziv ta'limda ta'lim materiallari va metodlarining har bir o'quvchining ehtiyojlariga moslashtirilishi zarur. Ko'proq vizual va audiovizual materiallar, kooperativ o'qitish usullari va interaktiv texnologiyalarni qo'llash orqali, o'quvchilarning o'zlashtirish jarayonini osonlashtirish mumkin. Ta'lim jarayonida turli didaktik yondashuvlarni qo'llash orqali o'quvchilarning individual xususiyatlariga mos keladigan ta'lim strategiyalarini ishlab chiqish kerak.

Psixologik qo'llab-quvvatlash tizimini tashkil etish. O'quvchilarning psixologik yondashuvlarini, hissiy rivojlanishini va ijtimoiy moslashuvini kuzatish va qo'llab-quvvatlash uchun psixologik xizmatlarni kuchaytirish zarur. Psixologik xizmatlar inklyuziv ta'limda ishtirok etadigan o'quvchilarga o'zini anglashda yordam berishi va ijtimoiy moslashuvni osonlashtirishi kerak. Bunday xizmatlar o'quvchilarning hissiy va ijtimoiy rivojlanishiga yordam berish, ularning ta'lim jarayoniga faol ishtirok etishini ta'minlaydi.

Inklyuziv ta'limni ilmiy-tadqiqotlar bilan qo'llab-quvvatlash. Inklyuziv ta'limni rivojlantirish uchun ilmiy-tadqiqot ishlarini kuchaytirish lozim. Tadqiqotlar inklyuziv ta'limning amaliy yondashuvlarini baholash, o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini o'rganish va yangi metodologiyalarni ishlab chiqishda yordam beradi. Shuningdek, inklyuziv ta'limning turli ijtimoiy va madaniy sharoitlarda qanday samarali ishlashini o'rganish zarur.

Jamiyatda inklyuziv ta'limni targ'ib qilish. Inklyuziv ta'limning jamiyatdagi o'rni va ahamiyatini keng targ'ib qilish, jamiyatda tenglik va adolatni ta'minlashga yordam beradi. O'qituvchilar, ota-onalar va jamiyatning boshqa vakillari o'rtasida inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlash uchun ma'lumotlar va targ'ibot ishlari olib borilishi kerak. O'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini va teng huquqlilikni ta'minlashda inklyuziv ta'limni qo'llashning foydalari haqida xabardorlikni oshirish muhimdir.

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta'limni samarali tashkil etish uchun pedagogik va psixologik omillarni o'rganish, o'qituvchilarning malakasini oshirish, psixologik qo'llab-quvvatlash tizimini ishlab chiqish, ta'lim metodlarini va materiallarini moslashtirish, hamda inklyuziv ta'limni jamiyatda keng targ'ib qilish zarur. Bu omillarni amalga oshirish orqali

inklyuziv ta'limni muvaffaqiyatli rivojlantirish va o'quvchilarga teng imkoniyatlar yaratish mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Abdurakhmanov, A. Maxsus ehtiyojlari bo'lgan bolalar ta'limi: Pedagogik asoslar. Toshkent, Akademnashr, 2012.
2. Jalilov, K. Inklyuziv ta'lim: Nazariy asoslar va amaliy yondashuvlar. Toshkent: Universitet nashriyoti, 2016.
3. Iskandarov, F. O'qitishda differensial yondashuv: Pedagogik va psixologik asoslar. Samarqand: SamDU nashriyoti, 2018.
4. Mavlonov, A. Pedagogik psixologiya: Inklyuziv ta'lim va ijtimoiy moslashuv. Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.
5. Turayev, S. Maxsus ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun ta'limni tashkil etishning pedagogik-psixologik jihatlari. Buxoro: BuxDU nashriyoti, 2017.
6. Saidov, U. Maxsus ta'lim: Psixologik yondashuvlar. Toshkent: Sharq nashriyoti, 2013.
7. Akilov, N. Pedagogik psixologiya: Ta'limda inkluziv yondashuvlar. Farg'ona: Farg'ona universiteti nashriyoti, 2020.
8. Rahmonov, R. Ta'lim tizimida inklyuziv yondashuvning pedagogik-psixologik omillari. Nukus: Nukus davlat universiteti nashriyoti, 2019.
9. Kamilov, Z. Pedagogik asoslar va inklyuziv ta'limga yondashuvlar. Samarqand: Samarqand universiteti nashriyoti, 2014.
10. Shodiyev, E. Maxsus ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarni ta'limda qo'llab-quvvatlash: Psixologik yondashuvlar va metodlar. Toshkent: O'zbekiston davlat pedagogika universiteti nashriyoti, 2017.

Рузikuлова Амина Тотлибоевна

*Доцент Навоийского государственного педагогического института,
доктор философии (PhD) по психологическим наукам.*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ УПРАВЛЕНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Аннотация: Изучение психологических механизмов управления в современных высших учебных заведениях имеет важное значение для повышения качества образования, обеспечения эффективности организации и оптимизации управленческих процессов с учетом человеческого фактора. В статье рассматриваются психологические аспекты руководства и управления в системе высшего образования, роль мотивации, коммуникации, управления стрессом и организационной культуры. Особое внимание уделяется современным научным подходам, таким как трансформационное лидерство, эмоциональный интеллект и теории мотивации, в контексте их применения в управлении вузами.

Ключевые слова: психология управления, высшее образование, лидерство, мотивация, эмоциональный интеллект, управление стрессом, организационная культура.

Abstract. The study of psychological mechanisms of management in modern higher education institutions is crucial for improving the quality of education, ensuring organizational efficiency, and optimizing managerial processes with a focus on the human factor. This article examines the psychological aspects of leadership and management in the higher education system, the role of motivation, communication, stress management, and organizational culture. Special attention is given to contemporary scientific approaches such as transformational leadership, emotional intelligence, and motivation theories in the context of their application in university management.

Key words: management psychology, higher education, leadership, motivation, emotional intelligence, stress management, organizational culture.

Введение. Современная система высшего образования переживает значительные трансформации, обусловленные глобальными изменениями в экономической, социальной и технологической сферах. В условиях стремительного развития цифровых технологий, усиления конкуренции между вузами и роста требований к качеству образовательного процесса эффективное управление образовательными учреждениями становится ключевым фактором их устойчивого развития. Однако традиционные управленческие модели уже не всегда способны учитывать сложные психологические аспекты взаимодействия внутри организации, что требует глубокого изучения психологических механизмов управления в высших учебных заведениях.

Психологические механизмы управления представляют собой сложный комплекс процессов, включающий когнитивные, эмоциональные и мотивационные аспекты управленческой деятельности. Они определяют, каким образом руководители вузов принимают решения, взаимодействуют с коллективом, формируют корпоративную культуру и обеспечивают психологическое благополучие преподавателей и студентов. Современные исследования показывают, что успех образовательной организации во многом зависит от уровня эмоционального интеллекта ее руководителей, эффективности коммуникации, применения мотивационных стратегий и способности управлять стрессовыми ситуациями.

Особое значение в контексте психологических механизмов управления приобретает трансформационное лидерство, ориентированное на вдохновение, поддержку и развитие персонала. В условиях быстроменяющейся образовательной среды руководители должны не только обладать высокими профессиональными

компетенциями, но и уметь учитывать психологические факторы, влияющие на эффективность командной работы, инновационную активность сотрудников и уровень их удовлетворенности трудом.

Таким образом, изучение психологических механизмов управления в высших учебных заведениях является важнейшей научной и практической задачей, имеющей большое значение для повышения конкурентоспособности вузов. Современные научные подходы в этой области позволяют выявить ключевые факторы, способствующие созданию благоприятной образовательной среды, устойчивому развитию учреждений высшего образования и формированию инновационной культуры управления.

Анализ литературы. Вопрос психологических механизмов управления в высших учебных заведениях является предметом многолетних исследований как зарубежных, так и отечественных ученых. Управление в образовательной среде требует комплексного подхода, учитывающего когнитивные, эмоциональные и мотивационные аспекты деятельности руководителей и преподавателей. В этом контексте особое внимание уделяется таким факторам, как лидерство, организационная культура, мотивация персонала, стресс-менеджмент и эффективность коммуникации.

Одним из ключевых направлений исследований является изучение роли эмоционального интеллекта в управлении. Дэниел Гоулман (Goleman, 1998) в своей работе "Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ" подчеркивает, что успешные руководители не только обладают высоким уровнем профессиональной компетентности, но и умеют управлять своими эмоциями и понимать эмоциональное состояние подчиненных. Это особенно важно в образовательных учреждениях, где взаимодействие между преподавателями, студентами и администрацией требует высокой степени эмпатии и эмоциональной стабильности.

Еще один важный аспект - лидерство в образовательных организациях. Теории лидерства подробно рассматривали такие ученые, как Бернард Басс (Bass, 1985) и Джеймс Кузес с Барри Познером (Kouzes & Posner, 2012). Басс в своей книге "Leadership and Performance Beyond Expectations" выделяет трансформационное лидерство как наиболее эффективную модель управления, поскольку оно способствует вдохновлению сотрудников, развитию их потенциала и повышению организационной приверженности. В вузах трансформационные лидеры играют решающую роль в формировании академической культуры, поддержании мотивации преподавателей и создании условий для инновационной деятельности.

Организационная культура также рассматривается как один из психологических механизмов управления. Эдгар Шейн (Schein, 1985) в своей работе "Organizational Culture and Leadership" отмечает, что культура организации определяет поведенческие нормы, способы коммуникации и уровень доверия внутри коллектива. В контексте высших учебных заведений организационная культура влияет на академическую свободу, взаимодействие между различными структурными подразделениями и общее восприятие институциональных ценностей.

Отдельного внимания заслуживает вопрос мотивации персонала. Фредерик Герцберг (Herzberg, 1959) в своей двухфакторной теории мотивации объясняет, что на удовлетворенность работой влияют как гигиенические факторы (условия труда, заработная плата, стабильность), так и мотивационные факторы (признание, профессиональный рост, автономия). Применительно к управлению в вузах, руководители должны учитывать оба аспекта, создавая условия для профессионального и личностного развития преподавателей и административного персонала.

Стресс-менеджмент в образовательной среде является еще одной важной темой исследований. Ричард Лазарус и Сьюзен Фолкман (Lazarus & Folkman, 1984) в своей работе "Stress, Appraisal, and Coping" рассматривают механизмы психологической адаптации к стрессу и стратегии его преодоления. Высшие учебные заведения

представляют собой сложные системы, где преподаватели и администрация сталкиваются с высоким уровнем ответственности, дедлайнами и эмоциональными нагрузками. Эффективное управление должно включать инструменты стресс-менеджмента, направленные на снижение уровня выгорания и повышение психологической устойчивости сотрудников.

Наконец, важную роль играет коммуникация как инструмент управления. Честер Барнард (Barnard, 1938) в работе "The Functions of the Executive" подчеркивает, что успешное управление невозможно без эффективного обмена информацией. В образовательных организациях коммуникация между администрацией, преподавателями и студентами должна быть прозрачной, ориентированной на сотрудничество и поддержание академической среды.

Анализ литературы показывает, что психологические механизмы управления в высших учебных заведениях охватывают широкий спектр факторов, влияющих на эффективность образовательного процесса. Современные научные подходы подчеркивают важность эмоционального интеллекта, лидерства, организационной культуры, мотивации, стресс-менеджмента и коммуникации. Применение этих концепций в управленческой практике вузов способствует созданию благоприятной образовательной среды, повышению эффективности работы персонала и устойчивому развитию образовательных учреждений в условиях динамично меняющегося мира.

Обсуждение. Эффективное управление высшими учебными заведениями в современных условиях невозможно без учета психологических механизмов, влияющих на принятие решений, мотивацию сотрудников, коммуникацию и организационную культуру. В эпоху цифровых технологий, глобализации и усиливающейся конкуренции между вузами традиционные административные подходы уступают место гибким и адаптивным моделям управления, основанным на глубоком понимании человеческого фактора.

Один из ключевых психологических механизмов управления в высших учебных заведениях - эмоциональный интеллект руководителя. Согласно исследованиям Дэниела Гоулмана (Goleman, 1998), высокий уровень эмоционального интеллекта способствует эффективному взаимодействию с коллективом, управлению конфликтами и созданию позитивного психологического климата в организации. В вузовской среде, где важны не только административные навыки, но и педагогическая чуткость, способность руководителя понимать эмоции преподавателей и студентов напрямую влияет на общую мотивацию и продуктивность.

Важную роль играет и лидерский стиль управления. Согласно концепции трансформационного лидерства, предложенной Бернардом Бассом (Bass, 1985), наиболее успешные руководители — это не просто администраторы, а визионеры, способные вдохновлять свою команду, поддерживать инновационное мышление и создавать условия для профессионального роста сотрудников. В образовательных организациях именно трансформационные лидеры формируют долгосрочное видение развития, внедряют новые педагогические методики и повышают конкурентоспособность вуза.

Не менее важным психологическим механизмом управления является мотивация персонала. Теории мотивации, разработанные А. Маслоу (Maslow, 1943), Ф. Герцбергом (Herzberg, 1959) и Э. Деси и Р. Райаном (Deci & Ryan, 1985), показывают, что эффективное управление предполагает создание условий, в которых преподаватели и сотрудники ощущают не только материальную стабильность, но и возможность самореализации, автономии и профессионального развития. В современных вузах мотивация становится особенно актуальной в связи с возрастающей нагрузкой на преподавателей, необходимостью освоения новых цифровых инструментов и адаптации к изменяющимся требованиям образовательных стандартов.

Еще один важный аспект - организационная культура, которая формирует систему ценностей, норм и моделей поведения в вузе. Эдгар Шейн (Schein, 1985) подчеркивает, что культура организации определяет уровень доверия, степень вовлеченности сотрудников и эффективность командной работы. В вузовской среде открытая, инновационная и поддерживающая организационная культура способствует обмену знаниями, внедрению новых методов обучения и повышению академической репутации.

Одним из наиболее сложных вызовов в управлении является управление стрессом и предотвращение профессионального выгорания. Исследования Ричарда Лазаруса и Сьюзен Фолкман (Lazarus & Folkman, 1984) показывают, что стресс является неотъемлемой частью работы в условиях высокой ответственности и неопределенности. В образовательной сфере стрессовые факторы включают большую учебную нагрузку, давление со стороны академического сообщества и студентов, а также необходимость постоянно адаптироваться к изменениям. Успешные руководители вузов должны разрабатывать стратегии стресс-менеджмента, включая программы психологической поддержки, гибкие условия труда и поощрение здорового баланса между работой и личной жизнью.

Наконец, нельзя недооценивать роль коммуникации в управлении высшими учебными заведениями. Честер Барнард (Barnard, 1938) подчеркивал, что организация не может функционировать без эффективных коммуникационных процессов. В образовательной среде важно не только обеспечить прозрачное взаимодействие между администрацией, преподавателями и студентами, но и создать механизмы обратной связи, позволяющие вовремя выявлять проблемы и находить оптимальные пути их решения. Современные технологии (онлайн-платформы, социальные сети, цифровые образовательные ресурсы) открывают новые возможности для построения эффективной системы коммуникации в вузах.

Управление высшими учебными заведениями требует комплексного подхода, учитывающего психологические механизмы, влияющие на работу сотрудников, студентов и административного персонала. Современные исследования подтверждают, что успешное управление невозможно без развития эмоционального интеллекта, применения эффективных мотивационных стратегий, формирования благоприятной организационной культуры и внедрения механизмов стресс-менеджмента. Будущее высшего образования зависит от способности вузов адаптироваться к меняющимся условиям, используя передовые научные подходы в области психологии управления.

Заключение. Эффективное управление в современных высших учебных заведениях требует глубокого понимания психологических механизмов, влияющих на принятие решений, мотивацию персонала, коммуникацию и организационную культуру. Эмоциональный интеллект руководителя, трансформационное лидерство, стратегическая мотивация сотрудников и развитая система коммуникации являются ключевыми факторами успешного управления.

Организационная культура вуза играет решающую роль в формировании благоприятной образовательной среды, способствующей инновационному развитию, академической свободе и сотрудничеству между различными структурными подразделениями. Кроме того, управление стрессом и профилактика профессионального выгорания становятся важными аспектами, обеспечивающими стабильность и продуктивность сотрудников.

Таким образом, использование современных научных подходов к изучению психологических механизмов управления позволяет вузам повысить свою конкурентоспособность, создать комфортную образовательную среду и эффективно адаптироваться к меняющимся условиям. В условиях глобальных вызовов высшее образование нуждается в комплексных управленческих моделях, сочетающих

административные и психологические инструменты для достижения устойчивого развития.

Список использованной литературы.

1. Анисимов О.С. (2019). Психология управления: теоретические основы и практическое применение. Москва: Юрайт. – 356 с.
2. Леонтьев А.Н. (2001). Деятельность. Сознание. Личность. Москва: Смысл. – 284 с.
3. Ломов Б.Ф. (2019). Методологические и теоретические проблемы психологии управления. Санкт-Петербург: Питер. – 312 с.
4. Рубинштейн С.Л. (2015). Основы общей психологии. Москва: Питер. – 720 с.
5. Юрьев Г.Н. (2021). Организационная культура и лидерство в вузе. Москва: Академический проект. – 290 с.
6. Мухамеджанов А.Т. (2020). Управление стрессом в образовательных организациях. Ташкент: Фан ва технологиялар. – 270 с.
7. Bass B.M. (1985). Leadership and Performance Beyond Expectations. New York: Free Press. – 256 p.
8. Goleman D. (1998). Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. New York: Bantam Books. – 352 p.
9. Herzberg F. (1959). The Motivation to Work. New York: Wiley. – 157 p.
10. Kouzes J.M., Posner B.Z. (2012). The Leadership Challenge: How to Make Extraordinary Things Happen in Organizations. San Francisco: Jossey-Bass. – 416 p.
11. Lazarus R.S., Folkman S. (1984). Stress, Appraisal, and Coping. New York: Springer. – 456 p.
12. Schein E.H. (1985). Organizational Culture and Leadership. San Francisco: Jossey-Bass. – 437 p.

*Axmedova Maxira Sultanbayevna,
Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi*

UYUSHMAGAN YOSHLARDAGI SUB'EKTIV LOKUS NAZORAT VA UNING IJTIMOIY MOSLASHGANLIK DARAJASIGA TA'SIRI

Annotatsiya: Ushbu maqola uyushmagan yoshlarning ijtimoiy moslashuvini tadqiq etishning ilmiy-metodologik asoslariga bag'ishlangan. Tadqiqotda uyushmagan yoshlarning ijtimoiy muhitga moslashishi va ijtimoiy xulq-atvorning shakllanishi jarayonlarining o'ziga xos xususiyatlari o'rganiladi. Maqolada ushbu yoshlar bilan ishlashda foydalaniladigan psixologik, pedagogik va sotsiologik metodlarning samaradorligi ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Uyushmagan yoshlar, ijtimoiy moslashuv, ijtimoiy-psixologik omillar, shaxsiy rivojlanish, ijtimoiy xulq-atvor, pedagogik metodlar, psixologik yordam.

Аннотация: Данная статья посвящена научно-методическим основам исследования социальной адаптации неорганизованной молодежи. В исследовании исследуются особенности процессов адаптации неорганизованной молодежи к социальной среде и формирования социального поведения. В статье также рассматривается эффективность психолого-педагогических и социологических методов, используемых в работе с данной молодежью.

Ключевые слова: Неорганизованная молодежь, социальная адаптация, социально-психологические факторы, личностное развитие, социальное поведение, педагогические методы, психологическая поддержка.

Annotation: This article is devoted to the scientific and methodological foundations of research on social adaptation of unorganized youth. The study explores the specific features of the processes by which unorganized youth adapt to the social environment and the formation of social behavior. The article will also consider the effectiveness of psychological, pedagogical and sociological techniques used in working with these young people.

Key words: Unorganized youth, social adaptation, socio-psychological factors, personal development, social behavior, pedagogical methods, psychological assistance.

Kirish. Bugungi kunda uyushmagan yoshlar jamiyatda o'zining o'zgacha o'rni va muammolariga ega guruhni tashkil etadi. Uyushmagan yoshlar, odatda, ijtimoiy tashkilotlar va guruhlar bilan aloqada bo'lmasdan, o'z hayotlarini mustaqil tarzda, ijtimoiy muhitdan chetda o'tkazadilar. Ushbu yoshlar guruhi orasida vaqtni bekor o'tkazish, ijtimoiy javobgarlikdan chetda turish, jinoiy faoliyatga qo'shilish kabi salbiy ijtimoiy fenomenlar uchray turadi. Ushbu ijtimoiy guruh bilan ishlashda jamiyat uchun muhim vazifalardan biri, ularning ijtimoiy moslashuvi va sog'lom ijtimoiy xulq-atvorini shakllantirishdir.

Ijtimoiy moslashuv, yoshlarning o'zini jamiyatda anglash va ularga to'g'ri ijtimoiy xulq-atvorni o'rgatish jarayonidir. Bunda yoshlarning shaxsiy xususiyatlari, oilaviy va ijtimoiy muhit, o'quv muassasalaridagi ta'lim jarayoni, psixologik va pedagogik yondashuvlar o'rin tutadi. Shuningdek, ijtimoiy moslashuvning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi, yoshlarning o'zlarini jamiyatda teng huquqli a'zolar sifatida his qilishlariga, ijtimoiy tarmoqlarda faol ishtirok etishlariga va ijtimoiy burchlarini bajarishlariga yordam beradi.

Yoshlarning ijtimoiy moslashuvini o'rganish, ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga katta ahamiyat beradi. Biroq, uyushmagan yoshlar guruhi o'ziga xos muammolarni yuzaga keltiradi, chunki ular ko'pincha o'zgaruvchan va noaniq ijtimoiy sharoitlarda yashaydilar. Ularning ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda, o'ziga xos pedagogik va psixologik yondashuvlar zarur.

Adabiyotlar tahlili. Xudoyberganova, N. (2018). *Uyushmagan yoshlarning ijtimoiy moslashuvi va jamiyatdagi roli.* Tadqiqotda uyushmagan yoshlarning jamiyatga moslashuvi jarayonida ular duch keladigan ijtimoiy qiyinchiliklar va salbiy oqibatlar muhokama qilinadi.

Muallif yoshlarning ijtimoiy muhitga integratsiyalashuvi va moslashuvdagi xatoliklarning oldini olish bo'yicha bir qancha sotsiologik metodlarni tavsiya etgan. Bu asar yoshlar ijtimoiy moslashuvining sotsiologik tahlili bilan bog'liq ilmiy adabiyotlarni o'rganishga yordam beradi.

Abdullayeva, F.R. (2015). *Yoshlarning shaxsiy rivojlanishi va ularning ijtimoiy moslashuvi*. Abdullayeva o'zining tadqiqotida yoshlarning shaxsiy xususiyatlarini va ijtimoiy moslashuv jarayonini o'rganish orqali, ular qanday qilib jamiyatning faol va mas'uliyatli a'zolari bo'lishi mumkinligini tahlil etadi. Shaxsiy rivojlanish va ijtimoiy moslashuvning o'zaro bog'liqligini ko'rsatgan muallif, shaxsiy va ijtimoiy yondashuvlarni uyg'unlashtirishni tavsiya etadi.

Shamsiyev, M. (2020). *Uyushmagan yoshlar bilan psixologik ishlarning metodikasi*. Tadqiqotda uyushmagan yoshlar bilan psixologik ishlarni amalga oshirishda qo'llaniladigan usullar va metodlar yoritilgan. Psixologik yordamning ijtimoiy moslashuv jarayonida qanday ta'sir ko'rsatishi, yoshlarning stressni boshqarish va o'zini ijtimoiy guruhda anglashdagi o'rni haqida batafsil tahlil beriladi. Muallif yoshlarning psixologik yondashuvlar asosida shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishlarini shakllantirishning samarali metodlarini ko'rsatadi.

Muhokama. Uyushmagan yoshlarning ijtimoiy moslashuvini o'rganish, ularning jamiyatga integratsiyalashuvini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu jarayonda sub'ektiv lokus nazoratining (SLN) roli alohida ahamiyatga ega. Sub'ektiv lokus nazorat (SLN) - bu shaxsning o'z xatti-harakatlariga va atrof-muhitdagi voqealarga nisbatan mas'uliyatni qanchalik o'ziga olishini ifodalovchi psixologik tushunchadir. U ikki asosiy shaklda mavjud: ichki (o'zini nazorat qilish) va tashqi (atrof-muhitdagi omillarni nazorat qilish). Ushbu nazoratning har bir turi yoshlarning ijtimoiy moslashuviga ta'sir ko'rsatadi.

Ichki SLN - shaxsning o'z hayotini, taqdirini va muvaffaqiyatlarini o'z qo'liga olishni istashidir. Bunday yoshlar o'z xatti-harakatlariga nisbatan katta javobgarlikni o'z zimmasiga olishadi va ular muammolarni hal qilishda faol bo'lishadi. Ichki SLN'ga ega yoshlar, ijtimoiy muhitda o'zlariga ishonchli va mustahkam o'rin topishadi. Buning natijasida ular jamiyatga integratsiyalashuv jarayonida ko'proq muvaffaqiyatga erishadilar.

Tashqi SLN esa, yoshlarning o'z xatti-harakatlari va natijalari atrof-muhitga yoki tashqi omillarga bog'liq deb his qilishidir. Tashqi SLN'ga ega bo'lgan yoshlar, odatda, muammolarni hal qilishda o'zlarini faol ishtirokchi sifatida ko'rmaydilar, balki atrof-muhitni, shart-sharoitlarni yoki boshqa shaxslarni ayblashadi. Bunday yoshlar ko'pincha o'zlarini jamiyatdan izolyatsiya qilishadi, bu esa ularning ijtimoiy moslashuviga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Ijtimoiy moslashuv, yoshlarning o'zini jamiyatga qo'shish, jamiyatda o'z o'rnini topish, ijtimoiy mas'uliyatni his qilish va sog'lom ijtimoiy aloqalarni o'rnatish jarayonidir. Sub'ektiv lokus nazoratining ijtimoiy moslashuvga ta'siri sezilarli darajada farq qiladi. Ichki lokus nazoratiga ega yoshlar o'z hayotini boshqarish va o'z xatti-harakatlari uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olishadi. Bu esa ularning ijtimoiy moslashuviga yordam beradi, chunki ular jamiyat bilan aloqalarni mustahkamlashga va ijtimoiy guruhlariga qo'shilishdagi qiyinchiliklarni yengishga tayyor bo'lishadi.

Tashqi SLN'ga ega bo'lgan yoshlar esa, o'z hayotini boshqarishning tashqi omillarga bog'liqligini his qilishadi. Ular o'zini jamiyatda faol va ijtimoiy moslashgan shaxs sifatida ko'rmasliklari mumkin, chunki ular ijtimoiy muhitdagi o'zgarishlarni o'zlarining xatti-harakatlari bilan bog'lamaydilar. Natijada, bunday yoshlar jamiyatga moslashish jarayonida ko'proq qiyinchiliklarga duch kelishadi.

Bundan tashqari, sub'ektiv lokus nazoratining ijtimoiy moslashuvga ta'siri faqat yoshning o'zida emas, balki uning oilaviy, ta'lim va ijtimoiy muhitida ham o'z aksini topadi. Masalan, oilada o'ziga bo'lgan ishonchni shakllantirish va ijtimoiy mas'uliyatni o'rgatish, yoshlarning ichki SLN'ni rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, ta'lim muassasalarida o'quvchilarga ijtimoiy ko'nikmalarni o'rgatish, ularga o'z xatti-harakatlarini nazorat qilishni va muammolarni hal qilishni o'rgatish, ularning ichki SLN'ni rivojlantirishga yordam beradi.

Pedagogik va psixologik yondashuvlar: Yoshlarning sub'ektiv lokus nazoratini rivojlantirishda pedagogik va psixologik yondashuvlarning o'zni juda katta. Pedagogik yondashuvlar, yoshlarni o'z shaxsiyatini rivojlantirishga, o'z xatti-harakatlari uchun javobgarlikni o'z zimmlariga olishga undaydi. Ijtimoiy guruhlariga qo'shilish, guruhdagi o'zni va rolni anglash, o'ziga ishonchni oshirish va ijtimoiy tarmoqlarda faol ishtirok etish yoshlarning ijtimoiy moslashuvini kuchaytiradi. Psixologik yondashuvlar esa, yoshlarning o'zini anglashini rivojlantiradi, ularning stressga chidamliligini oshiradi va ijtimoiy vaziyatlarda o'zini tutish qobiliyatini mustahkamlaydi. Psixologik yordam va maslahatlar, yoshlarning tashqi SLN'ni kamaytirishga va ichki SLN'ni rivojlantirishga yordam berishi mumkin.

Ijtimoiy moslashuvning ijobiy va salbiy tomonlari: Yoshlarning sub'ektiv lokus nazoratini o'rganish, ijtimoiy moslashuvdagi o'zgarishlarni tahlil qilish imkonini beradi. Ichki SLN'ga ega yoshlar jamiyatda muvaffaqiyatli integratsiyalashishlari, o'zlarini ijtimoiy tizimda faol ishtirok etishlari va o'zgarishlarga moslashishlari mumkin. Ular ko'proq motivatsiyalangan va o'z taqdirini o'zi boshqarishga intiladilar.

Tashqi SLN'ga ega bo'lgan yoshlar esa, ijtimoiy muhitga moslashishda ko'proq qiyinchiliklarga duch kelishadi, chunki ular o'z xatti-harakatlarini tashqi omillar bilan bog'laydilar va o'zlarini passiv qabul qilishlari mumkin. Bunday yoshlar jamiyatda o'z o'rnini topishda muammolarga duch kelishi, o'zini ijtimoiy izolyatsiya qilishlari mumkin.

Uyushmagan yoshlardagi subyektiv lokus nazorat va uning ijtimoiy moslashuv daraajasiga ta'siri

1-jadval

Tadqiqotning asosiy yo'nalishlari	Tadqiqot metodlari	Izlanish obyekti	Tadqiqotning asosiy maqsadi
Sub'ektiv lokus nazoratining mohiyati	Nazariy tahlil, adabiyotlar tahlili, so'rovnomalalar	Uyushmagan yoshlar	Sub'ektiv lokus nazoratining (ichki va tashqi) mohiyatini aniqlash.
Ichki va tashqi SLN o'rtasidagi farq	Eksperimentlar, psixologik testlar	Yoshlarning sub'ektiv lokus nazorati	Ichki va tashqi SLN o'rtasidagi farqlarni aniqlash va ularning moslashuvdagi rolini tahlil qilish.
SLN va ijtimoiy moslashuv o'rtasidagi aloqalar	Ijtimoiy moslashuvni o'lchash, intervyular	Uyushmagan yoshlar va ijtimoiy guruhlar	SLN va yoshlarning ijtimoiy moslashuvi orasidagi bog'lanishni aniqlash.
SLN'ning yoshlarning ijtimoiy mas'uliyatiga ta'siri	Kvalifikatsion so'rovlar, guruh suhbatlari	Uyushmagan yoshlarning ijtimoiy mas'uliyat darajasi	Sub'ektiv lokus nazoratining yoshlarning ijtimoiy mas'uliyatiga qanday ta'sir qilishi.
Pedagogik va psixologik yondashuvlar	Psixoterapiya, treninglar, o'quv mashg'ulotlari	Pedagoglar, psixologlar va yoshlar	Yoshlarning sub'ektiv lokus nazoratini rivojlantirish uchun samarali pedagogik va psixologik yondashuvlarni ishlab chiqish.
Sub'ektiv lokus nazoratining yoshlar jamiyatidagi o'zni	Sotsiologik tahlil, ijtimoiy tarmoqlarni o'rganish	Ijtimoiy tarmoqlarda faol bo'lgan yoshlar	Yoshlarning ijtimoiy mas'uliyatini va jamiyatda faoliyatini sub'ektiv lokus nazoratiga bog'lab tahlil qilish.

Xulosa. Uyushmagan yoshlarning ijtimoiy moslashuvini tadqiq etishning ilmiy-metodologik asoslari, ularning jamiyatga integratsiyalashuvini o'rganishda katta ahamiyatga ega. Ijtimoiy moslashuvni o'lchash uchun so'rovnoma va kuzatuvlar orqali yoshlarning ijtimoiy guruhlarga qo'shilish darajasi aniqlanadi, shu bilan birga, pedagogik va psixologik yondashuvlar yordamida ularning moslashuv jarayonlari yaxshilanadi. Ijtimoiy muhit, oila va ta'lim muassasalarining yoshlarning jamiyatga integratsiyalashuviga ta'siri ham muhim ahamiyatga ega, chunki ular yoshlarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Jalilov, R. (2021). Pedagogik psixologiya va yoshlar: Ijtimoiy moslashuvning psixologik asoslari. Toshkent: Akademnashr.
2. Islomov, U. (2015). Yoshlar va jamiyat: Moslashuv jarayonlari. Toshkent: Universitet nashriyoti.
3. Bakhriddinov, Z. (2019). Yoshlarning ijtimoiy faolligi va moslashuv: O'zbekiston ijtimoiy psixologiyasiga oid tadqiqotlar. Toshkent: Aql-Zakovat nashriyoti.
4. Toshkent, A. (2018). Ijtimoiy moslashuvni o'rganishning ilmiy metodlari. Toshkent: Ta'lim nashriyoti.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yoshlar siyosati to'g'risida"gi farmonlari (2017). Toshkent: O'zbekiston Respublikasi davlat huquqiy nashriyoti.

*Djadigerova Gulnaz Maratovna,
Nukus davlat pedagogika instituti, Bachlang'ich talim fakulteti,
Umumiy pedagogika va psixologiya kafedrasi o'qituvchisi,*

PEDAGOGIK FAOLIYATDA DIFFERENSIAL YONDASHUV O'QUVCHILARNING SHAXSIY XUSUSIYATLARINI INOBATGA OLISH

Annotatsiya: Mazkur maqolada pedagogik faoliyatning individual uslubi va psixologik xizmatning modeli o'rganiladi. Pedagogik faoliyatda individual yondashuv, har bir o'quvchining o'ziga xos xususiyatlari, ehtiyojlari va qobiliyatlarini inobatga olish orqali ta'lim jarayonini samarali tashkil etishga yordam beradi. Maqolada pedagogik faoliyatda individual uslubning mohiyati, uning psixologik xususiyatlar bilan bog'lanishi va o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash uchun psixologik xizmatlar modeli tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: p faoliyat, individual uslub, psixologik xizmat, ta'lim jarayoni, psixologik yondashuv, o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash, psixologik yordam, pedagog-psixolog hamkorligi, o'quvchilarning rivojlanishi, ta'lim samaradorligi.

Аннотация: В данной статье рассматривается индивидуальный стиль педагогической деятельности и модель психологической службы. Индивидуальный подход в педагогической деятельности способствует эффективной организации образовательного процесса, принимая во внимание особенности, потребности и способности каждого ученика. В статье анализируются сущность индивидуального стиля в педагогической деятельности, его связь с психологическими особенностями и модель психологической службы для поддержки учащихся.

Ключевые слова: педагогическая деятельность, индивидуальный стиль, психологическая служба, образовательный процесс, психологический подход, поддержка учащихся, психологическая помощь, сотрудничество педагога и психолога, развитие учащихся, эффективность образования.

Abstract: This article explores the individual style of pedagogical activity and the model of psychological services. The individual approach in pedagogical activity helps to organize the educational process effectively by considering the unique characteristics, needs, and abilities of each student. The article analyzes the essence of individual style in pedagogical activity, its connection with psychological traits, and the model of psychological services to support students.

Key words: pedagogical activity, individual style, psychological services, educational process, psychological approach, student support, psychological assistance, teacher-psychologist collaboration, student development, educational effectiveness.

Kirish. Zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilarning shaxsiy xususiyatlarini e'tiborga olish, ularning intellektual, psixologik va ijtimoiy rivojlanish darajasiga mos keluvchi sharoitlar yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir o'quvchi o'ziga xos qobiliyat, qiziqish va o'rganish uslubiga ega bo'lib, bu omillarni hisobga olmaslik ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Differensial yondashuv mazkur masalada eng samarali strategiyalardan biri hisoblanadi, chunki u o'quvchilarning individual imkoniyatlariga mos pedagogik usullarni tanlashni nazarda tutadi.

Ushbu ishda pedagogik faoliyatda differensial yondashuvning nazariy asoslari, uni amaliyotda qo'llash imkoniyatlari hamda o'quvchilarning shaxsiy xususiyatlarini aniqlash usullari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, differensial yondashuvning ta'lim jarayoniga keltiradigan afzalliklari, o'quvchilarning qobiliyat va motivatsiyalarini rivojlantirishga qo'shadigan hissasi, shu bilan birga, muayyan amaliyotdagi qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish yo'llari tahlil etiladi. Natijada, o'quvchilarning yakka tartibda rivojlanishiga imkon beruvchi, ularning ijodiy

salohiyati va qiziqishlarini qo'llab-quvvatlaydigan diferensial yondashuvga asoslangan pedagogik faoliyatning mazmuni ochib beriladi.

Pedagogik faoliyatda individual yondashuvning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Har bir o'quvchining o'ziga xos xususiyatlari, ehtiyojlari, qobiliyatlari va qiziqishlarini inobatga olish ta'lim jarayonining samaradorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ta'lim tizimi faqat bilim berishdan iborat emas, balki o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash, ularni psixologik jihatdan tayyorlashni ham o'z ichiga oladi. Shu maqsadda pedagogik faoliyatda individual uslubni qo'llash, o'quvchilarga mos ravishda pedagogik ta'sir ko'rsatish zarur.

Bundan tashqari, psixologik xizmatning modeli ta'lim jarayonida o'quvchilarga ruhiy yordam ko'rsatish, ularning stress holatlarini boshqarish va o'quv faoliyatida muvaffaqiyatga erishishlari uchun muhimdir. Pedagogik yondashuv va psixologik yordamning integratsiyasi o'quvchilarning o'zini anglash, o'z qobiliyatlarini to'liq namoyon etish va ta'limda muvaffaqiyatga erishishlariga yordam beradi. Maqolada pedagogik faoliyatda individual yondashuvning asosiy tamoyillari, uning psixologik xizmat bilan bog'liqligi va o'quvchilarga ta'siri tahlil qilinadi.

Pedagogik faoliyatning samaradorligini oshirishda individual yondashuvning o'rni katta ahamiyatga ega. Har bir o'quvchi o'ziga xos, individual xususiyatlarga ega bo'lib, ta'lim jarayonida har kimning ehtiyojlari, qobiliyatlari, qiziqishlari va motivatsiyasi farqlanadi. Shu bois, ta'lim jarayonida o'quvchilarga nisbatan individual yondashuvni amalga oshirish zarurati yuzaga keladi. O'quvchilarning shaxsiy xususiyatlarini inobatga olish orqali ularning ta'limdagi muvaffaqiyatlari yanada yaxshilanadi, o'zlarini erkin va ishonchli his qilishlariga imkon yaratish mumkin.

Adabiyotlar tahlili. Pedagogik faoliyatda individual yondashuv va psixologik xizmatning o'rni va ta'sirini tahlil qilishda bir qator ilmiy ishlar va tadqiqotlar asosiy manba sifatida xizmat qiladi. Ta'lim jarayonidagi shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar ko'plab zamonaviy ta'lim metodologiyalarining asosi hisoblanadi.

Shaxsga yo'naltirilgan pedagogik yondashuv - bu yondashuvning maqsadi har bir o'quvchining individual xususiyatlarini inobatga olgan holda ta'limni tashkil etishdir. Masalan, M.G.Zimnyaya (2013) o'zining "Pedagogika" asarida individual yondashuvning o'quvchilarning shaxsiy ehtiyojlarini qondirish va ularning qobiliyatlarini rivojlantirishdagi ahamiyatini ta'kidlagan. Zimnyaya ta'lim jarayonida shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni rivojlantirishda o'qituvchining didaktik va psixologik qobiliyatlari muhim ahamiyat kasb etishini belgilaydi.

Pedagogik faoliyatning psixologik jihatlari - o'quvchilarning psixologik holati, ularning o'qishdagi muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir qiladi. A.V.Petrovsky (2005) o'zining ilmiy ishlarida o'quvchilarning ruhiy holati, motivatsiya va emotsional barqarorligining ta'lim jarayoniga ta'sirini tahlil etgan. Uning fikriga ko'ra, psixologik xizmatlar o'quvchilarning ijtimoiy va akademik muvaffaqiyatlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. O'quvchilarni psixologik yordam bilan ta'minlash, ularning stress holatlarini kamaytirish, o'z-o'ziga ishonchni oshirish va motivatsiyani kuchaytirishga yordam beradi.

Individual yondashuvning o'quvchilarning ta'lim jarayonidagi faolligi - B.P.Esin (2010) pedagogik faoliyatda individual yondashuvni qo'llash orqali o'quvchilarning faolligini oshirishga qaratilgan metodlarni taklif etgan. U shuningdek, o'quvchilarning ta'limga qiziqishini oshirish uchun individual dasturlar va maxsus yondashuvlarning zarurligini ta'kidlagan.

Pedagogik yondashuvlarning integratsiyasi - T.S.Kamenskaya (2017) ta'lim tizimidagi individual yondashuvlarni psixologik yordam bilan integratsiya qilishni o'rganib, o'quvchilarning umumiy rivojlanishiga olib keladigan yondashuvlar tizimini ishlab chiqqan. Kamenskaya ta'lim jarayonida pedagogik va psixologik xizmatlarning o'zaro aloqasini

kuchaytirish, o'quvchilarning ijtimoiy va psixologik barqarorligini ta'minlashga yordam berishini bildirgan.

Zamonaviy psixologik xizmatlar va pedagogik faoliyatdagi integratsiya - J. P. Singo (2018) o'zining tadqiqotida pedagogik faoliyat va psixologik xizmatlarni integratsiya qilishning ta'lim jarayonidagi samaradorligini ko'rsatgan. U psixologik yordamning, o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash, stressni kamaytirish va o'ziga bo'lgan ishonchni oshirishdagi o'rni muhim ekanligini belgilagan.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, pedagogik faoliyatda individual yondashuvning qo'llanilishi o'quvchilarning shaxsiy ehtiyojlariga, psixologik holatiga mos ravishda ta'limni tashkil etish imkonini beradi. Shuningdek, psixologik xizmatlar pedagogik faoliyatni qo'llab-quvvatlash orqali o'quvchilarning ijtimoiy va ruhiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bunda o'quvchilarning o'ziga ishonchini oshirish, stressni kamaytirish va motivatsiyani kuchaytirishning ahamiyati katta. **Muhokama.** Pedagogik faoliyatda individual yondashuvning o'rni va psixologik xizmatlarning integratsiyasi ta'lim jarayonini yanada samarali qiladi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, o'quvchining psixologik ehtiyojlari, uning motivatsiyasi va emotsional holatini inobatga olish muhim. Bu yondashuv o'quvchilarni faollikka jalb qilishda, ularning shaxsiy qobiliyatlarini rivojlantirishda katta yordam beradi.

Pedagogik faoliyatda individual yondashuvni amalga oshirishda, o'quvchilarning turli ehtiyojlariga mos ravishda metodlar va vositalar tanlanishi kerak. Shuningdek, pedagogik yondashuvlarning faqat darsda emas, balki sinfdan tashqarida ham o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga e'tibor qaratilishi zarur. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning psixologik barqarorligini oshiradi va ta'lim jarayoniga bo'lgan qiziqishlarini kuchaytiradi.

Psixologik xizmatlar pedagogik faoliyatni qo'llab-quvvatlash orqali o'quvchilarning stress darajasini kamaytiradi, ular o'zlarini yanada ishonchli his qilishadi va o'qishda yanada yuqori natijalarga erishish uchun motivatsiya olishadi. Psixologik yordamning muhim qismi – o'quvchilarga hissiy va emotsional qo'llab-quvvatlash, chunki ko'plab o'quvchilar darslarga qarshi stress va xavotirlar bilan bog'liq muammolarni boshdan kechirishadi. Shu boisdan, pedagogik faoliyat va psixologik xizmatlarni integratsiya qilishning afzalliklari juda katta.

Bundan tashqari, individual yondashuvning muvaffaqiyati o'qituvchining psixologik bilimlariga ham bog'liq. O'qituvchilar, o'quvchilarning psixologik holatini tushunishi, ularning ehtiyojlariga mos yondashuvni tanlashi, va zarur psixologik yordamni ko'rsatishi kerak. Bu yondashuv o'quvchilarga o'zlariga bo'lgan ishonchni oshirishda yordam beradi va ta'lim jarayoniga samarali ta'sir ko'rsatadi.

Shuningdek, pedagogik faoliyatda individual yondashuvning amalga oshirilishi, ta'lim texnologiyalarining zamonaviy usullarini qo'llashni taqozo etadi. Pedagogik va psixologik yondashuvlarning integratsiyasi orqali ta'lim jarayoni individual ehtiyojlar va qobiliyatlar asosida amalga oshirilishi, ta'lim tizimining samaradorligini oshiradi.

Pedagogik faoliyatda individual yondashuv nafaqat o'quvchilarning o'ziga xos ehtiyojlariga mos ravishda ta'lim berishni, balki ularning ruhiy holatini hisobga olgan holda ta'limni tashkil etishni ham o'z ichiga oladi. Shuningdek, o'quvchilarga psixologik yordam ko'rsatish ham muhimdir, chunki psixologik salomatlik ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli o'qish va o'ziga bo'lgan ishonchni shakllantirishga yordam beradi.

Bugungi ta'lim tizimida pedagogik yondashuvlar va psixologik xizmatlar o'rtasida o'zaro aloqalar o'rnatish zarurati kundan-kun kuchayib bormoqda. O'quvchilarning shaxsiy xususiyatlarini va ehtiyojlarini inobatga olgan holda pedagogik ta'sirni amalga oshirish, shuningdek, ularga psixologik yordam ko'rsatish, ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shu sababli, pedagogik faoliyatda individual uslub va psixologik xizmatning integratsiyasi o'quvchilarning o'qish jarayonidagi muvaffaqiyatlari va rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Maqolada aynan shu masalalar, ya'ni pedagogik

faoliyatda individual yondashuvning mohiyati va psixologik xizmat modelining ta'lim tizimidagi o'rni muhokama qilinadi.

Umuman olganda, pedagogik faoliyatda individual yondashuv va psixologik xizmatlarning integratsiyasi ta'lim jarayonini boyitadi va o'quvchilarning muvaffaqiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu yondashuvlar o'quvchilarning psixologik va emotsional holatini yaxshilash, ularning motivatsiyasini oshirish va darslarda faol ishtirok etishlarini ta'minlashga yordam beradi.

Pedagogik faoliyatning individual yondashuvi va psixologik xizmatlarning integratsiyasi zamonaviy ta'lim tizimining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Bugungi ta'lim jarayonida har bir o'quvchi o'ziga xos xususiyatlarga, qobiliyat va ehtiyojlarga ega. Shuning uchun, ta'limni umumiy yondashuv bilan emas, balki har bir o'quvchining psixologik, emosional va kognitiv xususiyatlarini inobatga olgan holda tashkil etish zarur.

Psixologik xizmatlar pedagogik faoliyatni qo'llab-quvvatlab, o'quvchilarni yanada muvaffaqiyatli ta'lim olishlariga yordam beradi. O'quvchilarning psixologik salomatligi ta'lim jarayonining ajralmas qismi bo'lib, bu holat o'z navbatida o'quvchilarni motivatsiyalash, ularning shaxsiy o'sishini qo'llab-quvvatlash, stressni boshqarish va o'ziga bo'lgan ishonchni oshirishda katta rol o'ynaydi.

Pedagogik faoliyatning individual yondashuvini joriy qilishda o'qituvchining psixologik bilimlari katta o'rin tutadi. O'qituvchi o'quvchilar bilan bevosita ishlashda, ularning psixologik holatini o'qish, har birining xususiyatlarini tushunish va mos ravishda darslarni tashkil etish muhim. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi va ta'lim jarayoniga bo'lgan qiziqishni kuchaytiradi. O'qituvchi nafaqat bilim, balki empatiya va tinglash qobiliyatiga ega bo'lishi kerak.

Yana bir muhim jihat – o'quvchilarning psixologik salomatligini ta'minlashda psixologik xizmatlarning roli. O'quvchilarda stress va xavotirlar ko'pincha ta'lim jarayonida o'z ifodasini topadi. Bu holatlar ularning samarali ta'lim olishiga to'sqinlik qiladi. Shu bois, psixologik xizmatlar ta'lim jarayoniga doimiy ravishda integratsiya qilinishi, o'quvchilarga o'z hissiyotlarini boshqarish va tashvishlarini yengish bo'yicha ko'nikmalarni o'rgatishi kerak. Bunday yondashuv o'quvchilarga o'z psixologik holatini yaxshilash, ta'limga bo'lgan munosabatini o'zgartirish va o'zini yaxshi his qilish imkoniyatini yaratadi.

Pedagogik va psixologik yondashuvlarning integratsiyasi nafaqat o'quvchilarni ilmiy jihatdan rivojlantirish, balki ularning shaxsiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga ham xizmat qiladi. O'quvchilarni faqat akademik bilimlar bilan to'ldirish emas, balki ularning hissiy, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini ham ta'minlash kerak. O'qituvchi va psixologlar hamkorligida, o'quvchilarning o'zlarini yanada ishonchli his qilishlari uchun zarur sharoitlar yaratish, ularning ta'limdagi muvaffaqiyatlariga ijobiy ta'sir qiladi.

Shu bilan birga, individual yondashuv ta'lim texnologiyalarini samarali qo'llashni talab etadi. Pedagoglar o'zining didaktik yondashuvini zamonaviy ta'lim texnologiyalariga integratsiya qilish orqali o'quvchilarning ehtiyojlariga mos darslarni tashkil etishlari mumkin. Shuningdek, psixologik xizmatlar ham texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash orqali o'quvchilarga onlayn yoki an'anaviy tarzda yordam ko'rsatishi mumkin, bu esa o'quvchilarning ta'limdagi muvaffaqiyatiga yana bir turtki beradi.

Yakunida, pedagogik faoliyatda individual yondashuv va psixologik xizmatlarning integratsiyasi ta'lim jarayonini mukammallashtirish va o'quvchilarning o'zini rivojlantirishiga imkon yaratishda alohida ahamiyatga ega. Bu yondashuv nafaqat bilim, balki shaxsiy va psixologik rivojlanishni qo'llab-quvvatlashga ham xizmat qiladi.

Ushbu jadval pedagogik faoliyatda individual yondashuvlar, psixologik xizmatlar va motivatsiya kabi asosiy yondashuvlar va ularga tegishli amaliy usullarni tizimli ravishda taqdim etadi.

1-jadval

Yondashuv	Tavsif	Usullar

Individual yondashuv	Har bir o'quvchining ehtiyojlarini inobatga olish.	Differensiyatsiyalangan darslar, shaxsiy yordam.
Psixologik xizmatlar	Psixologik qo'llab-quvvatlash va stressni kamaytirish.	Psixologik maslahat, stressni boshqarish.
Motivatsion yondashuv	O'quvchilarning darslarga qiziqishini oshirish.	Motivatsiya yaratish, shaxsiy maqsadlar qo'yish.
Ta'lim texnologiyalari	Zamonaviy texnologiyalar yordamida o'quvchilarga yordam ko'rsatish.	Onlayn platformalar, multimedia resurslari.
Pedagogik hamkorlik	O'qituvchi va psixolog o'rtasidagi hamkorlik.	Muntazam uchrashuvlar, qo'llab-quvvatlash.
Empatiya va ijtimoiy yondashuv	O'quvchilarga ijtimoiy va emosional yordam ko'rsatish.	Empatiya texnikalari, guruh ishlari.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, pedagogik faoliyatda individual yondashuvlar va psixologik xizmatlarning o'zaro uyg'unligi o'quvchilarning sifatli ta'lim olishida muhim ahamiyat kasb etadi. Psixologik yordam va individual yondashuvlarni samarali qo'llash orqali o'quvchilarni rivojlantirish, ularning shaxsiy salohiyatini ochish va muvaffaqiyatli o'qish jarayonini ta'minlash mumkin. Pedagoglarning psixologik xizmatlar bilan hamkorligi va maqsadga yo'naltirilgan yondashuvlar ta'lim jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Xolmatova, G. M. (2020). Pedagogik faoliyatda individual yondashuv: nazariya va amaliyot. Toshkent: Ta'lim.
2. Uzunova, M. A. (2018). Psixologik yordam va uning ta'lim jarayonidagi roli. Ta'lim va psixologiya jurnal, 3(5), 23-28.
3. Dzhabbarova, S. S. (2019). Pedagogik faoliyatda psixologik xizmatlarning samaradorligi. O'zbekiston pedagogik va psixologik ilmiy jurnali, 6(2), 112-118.
4. Lysenko, A. V. (2017). Shaxsga yo'naltirilgan pedagogik yondashuv va uning ta'limdagi roli. Moskva: Yangi ta'lim.
5. Mamatov, R. B. (2021). O'quvchilarni individual rivojlantirishda psixologik yondashuvlar. O'zbekiston pedagogik ilmiy tadqiqotlari, 4(1), 46-50.
6. Shavkatova, D. M. (2016). Psixologik xizmatlarning ta'lim jarayonida o'quvchilarning o'ziga xos ehtiyojlarini qondirishdagi roli. Pedagogik innovatsiyalar, 7(3), 98-102.

*Karaboyeva Gulzoda Akbarali qizi,
FarDU Amaliy psixologiya yo'nalishi 3- kurs talabasi
gulzodakarabayeva1995@gmail.com*

OILADA SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING SHAXS RUHIY SALOMATLIGIGA TA'SIRI

Annotatsiya: Ushbu maqola oiladagi shaxslararo munosabatlarning shaxsning ruhiy salomatligiga sezilarli ta'sirini o'rganadi. Bir qator psixologik tadqiqotlar va empirik dalillarga asoslanib, tahlil qo'llab-quvvatlash, ochiq muloqot va hissiy iliqlik bilan ajralib turadigan ijobiy oilaviy munosabatlar ruhiy farovonlik va chidamlilikka qanday hissa qo'shishini ta'kidlaydi. Aksincha, nizo, e'tiborsizlik va hissiy qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi kabi salbiy oila dinamikasi turli xil ruhiy salomatlik muammolari, jumladan, tashvish, depressiya va stress bilan bog'liq. Ushbu tadqiqot oilaga asoslangan aralashuvlar va qo'llab-quvvatlash tizimlarini yaxshilashga qaratilgan ruhiy salomatlik mutaxassislari, o'qituvchilar va siyosatchilar uchun qimmatli tushunchalarni beradi.

Kalit so'zlar: oila dinamikasi, ruhiy salomatlik, hissiy yordam, shaxslararo munosabatlar, psixologik farovonlik, nizolarni hal qilish, oila terapiyasi.

Аннотация: В этой статье рассматривается значительное влияние межличностных отношений в семье на психическое здоровье человека. Опираясь на ряд психологических исследований и эмпирических данных, анализ подчеркивает, как позитивные семейные взаимодействия, характеризующиеся поддержкой, открытым общением и эмоциональной теплотой, способствуют психическому благополучию и устойчивости. И наоборот, негативная семейная динамика, такая как конфликт, пренебрежение и отсутствие эмоциональной поддержки, связана с различными проблемами психического здоровья, включая тревогу, депрессию и стресс. Это исследование дает ценную информацию для специалистов по психическому здоровью, педагогов и политиков, стремящихся улучшить семейные вмешательства и системы поддержки.

Ключевые слова: семейная динамика, психическое здоровье, эмоциональная поддержка, межличностные отношения, психологическое благополучие, разрешение конфликтов, семейная терапия.

Annotation: This article explores the significant impact that family interpersonal relations have on an individual's mental health. Drawing on a range of psychological studies and empirical evidence, the analysis highlights how positive family interactions, characterized by support, open communication, and emotional warmth, contribute to mental well-being and resilience. Conversely, negative family dynamics, such as conflict, neglect, and lack of emotional support, are linked to various mental health issues, including anxiety, depression, and stress. This research provides valuable insights for mental health professionals, educators, and policymakers aiming to enhance family-based interventions and support systems.

Key words: family dynamics, mental health, emotional support, interpersonal relations, psychological well-being, conflict resolution, family therapy.

Kirish. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev oilada hukmron bo'lishi lozim bo'lgan ma'naviy muhit va noyob udumlarimizning xususiyatlari haqida fikr bildirib: "Bunda o'zaro hurmat va qattiq tartib bo'lmasa, oilaning barcha a'zolari o'z burchlarini ado etmasa, bir-birlariga nisbatan ezgulik bilan mehr oqibat ko'rsatmasa yaxshi va munosib tarzda yashash mumkin emas... O'zbeklarning aksariyati o'zining shaxsiy farovonligi to'g'risida emas, balki oilasining qarindosh-urug'lari va yaqin odamlarning, qo'shnilarning omon-esonligi to'g'risida g'amxo'rlik qilishni birinchi o'ringa qo'yadi. Bu esa eng oliy darajada ma'naviy qadriyat, inson qalbining gavharidir", deb ta'kidlaganlar.

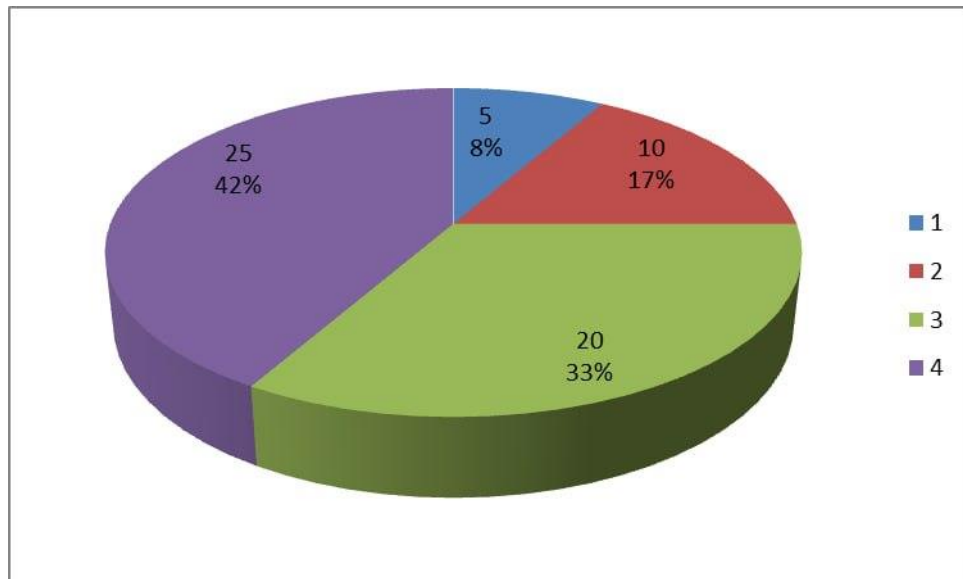
Oila jamiyatning asosiy bo'g'ini bo'lib, shaxsning ruhiy salomatligini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Oiladagi shaxslararo munosabatlarning sifati psixologik farovonlikka sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin, bu o'z-o'zini hurmat qilish va hissiy barqarorlikdan ruhiy salomatlik kasalliklarining rivojlanishiga qadar hamma narsaga ta'sir qiladi. Oilaviy munosabatlar dinamikasini va ularning ruhiy salomatlikka ta'sirini tushunish sog'lom rivojlanishni rag'batlantirish va ruhiy salomatlik muammolarini yumshatish uchun juda muhimdir. [1]

Nazariy tahlil: Psixologik muhitning muvaffaqiyatli tashkil etilishi uchun muhim nazariy-ilmiy ahamiyat kasb etuvchi ijtimoiy psixologik vazifalarni aniqlashga qaratilgan tadqiqotlarni G.M.Andreeva, M.G.Davletshin, Yu.M.Zabrodin, D.Karnegi, V.M.Karimova, B.D.Parigin, G'.B.Shoumarov, E.G'.G'oziyev va boshqalar olib borishgan.

Muhokamalar tahlili. Tadqiqot Farg'ona viloyati Quva tumani Guliston MFY hududidagi 35-45 yosh oilalarda o'tkazildi. Jami 60 nafar oilalarda so'rovnoma o'tkazildi. 1-so'rovnoma "Oiladagi psixologik muhit". Psixologik muhit - bu har qanday jamoa ichida hukm surgan asosiy kayfiyat, shaxslararo munosabatdir. Oilaviy munosabatlarning eng muhim jihatlaridan biri bu hissiy yordamdir. Sevgi, g'amxo'rlik va tushunish bilan ajralib turadigan tarbiyaviy muhitni ta'minlovchi oilalar xavfsizlik va tegishlilik tuyg'usini rivojlantiradi. Oila a'zolarining hissiy yordami odamlarga stressni yengish, chidamlilikni oshirish va hayotga ijobiy nuqtai nazarni saqlashga yordam beradi. 2-so'rovnoma huddi shu oilalarda "Qiyin hayotiy vaziyatlardan chiqa olish" testi bo'ldi.

Natijalar. "Oiladagi psixologik muhit" so'rovnomasidan olingan natijalar tahlili

1-jadval

➤ 8% Oilada mustahkam qat'iy salbiy psixologik muhit bu oraliq er- u xotinning ajralish darajasiga yetib qolganini yoki birgalikda yashash hayotini "juda og'ir" chidab bo'lmaydigan darajada ekanligini ko'rsatdi.

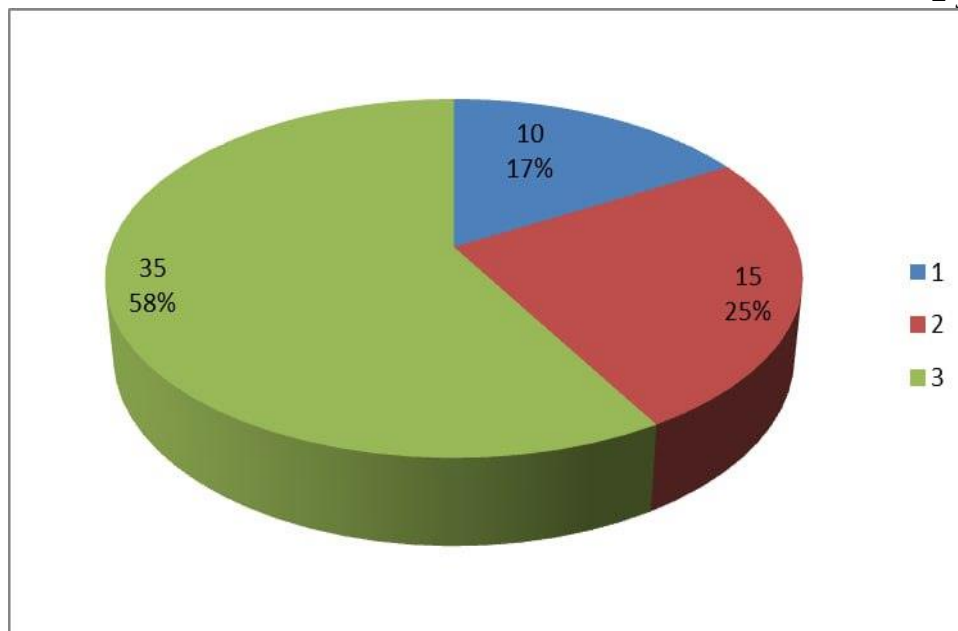
➤ 17% Oilada qat'iy emas, o'zgaruvchan psixologik muhit. Bunday ko'rsatkichini birga yashashdan ixlosi qaytgan o'zaro munosabatida keskinlik bor oilalar. Bu oilalar bir necha bor yarashtirilgan oilalar

➤ 33% Oila noaniq psixologik muhit. Unda ba'zi keskinliklar mavjud, lekin ijobiy kayfiyat ustunlik qiladi

➤ 42% Oilada esa er - xotin oliy malumotli oilalardan olindi. Ularda qat'iy psixologik muhitga ega bo'lgan oilalar tashkil etdi

"Qiyin hayotiy vaziyatlardan chiqa olish" testidan olingan natijalar tahlili.

2-jadval

➤ 17% Oilada hayotiy vaziyatlarda muammolarga to'g'ri baho bera olmasliklari. Ular qiyinchiliklarni normal kechira olmasliklari. Ularda psixologik noadekvativ munosabatlar mavjud

➤ 25% Oilada hamma hollarda ham taqdir sinovlariga dosh bera olmasliklari. Ularda taqdirdan norozi bo'lib, muammolarini o'ylab qiynaladi va boshqalarni ham qiynaydilar

➤ 58% Oilada qiyinchilikka tez moslashib, to'g'ri yo'l topa olishlari, voqeaga aniq, to'g'ri baho berishlarini aniqladik

Insonlar hayotning qiyin sharoitlarida turli yo'llar bilan chiqa oladilar va imkon qidiradi. Bunday holatlar pedagogik faoliyatda ko'p uchraydi. Ba'zilar qiyinchiliklarga moslashadilar va "oqim bo'ylab" suzishga harakat qiladilar. Boshqalar esa taqdirdan norozi bo'lib, jahl qiladi, emotsional qarshilik ko'rsatadi, lekin hech narsani hal qilmay sekin tinchlanadi. Uchinchi xil inson esa muammoni "ko'rmaslikka" harakat qiladi. To'rtinchi xil inson esa qandaydir boshqacha yo'lni qidiradi. Bu tadqiqotni o'tkazishdan maqsad oilalarni hayot qiyinchiliklarini hal qilishda ustunlik qiladigan yo'lni topa olish qobiliyatini aniqlash bo'ldi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, oiladagi psixologik muhit shaxslararo munosabatlar va ruhiy farovonlikka sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Mustahkam salbiy muhit er-xotin o'rtasidagi aloqalarni zaiflashtiradi va ajralishga olib kelishi mumkin. Ijobiy psixologik muhit esa oilaviy barqarorlikni va shaxsiy farovonlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

"Qiyin hayotiy vaziyatlardan chiqa olish" testi natijalari oilalarning stressni yengish va moslashuvchanlik darajasida katta farqlar mavjudligini ko'rsatdi. Qiyinchiliklarga tez moslashuvchi oilalar ijobiy psixologik muhit bilan ajralib turadi va stressli vaziyatlarni muvaffaqiyatli yengib chiqadi. Aksincha, muammolarga to'g'ri baho bera olmaydigan oilalar ruhiy noqulaylik va keskinliklarni boshdan kechirishadi. Natijalar oilaviy muhitni yaxshilash va hayotiy qiyinchiliklarni yengish qobiliyatini rivojlantirish bo'yicha dasturlar ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega. Psixologik yordam va oilaviy maslahat xizmatlarini yo'lga qo'yish orqali bu sohada sezilarli yaxshilanishlarga erishish mumkin.

Xulosa. Oiladagi shaxslararo munosabatlarning ruhiy salomatlikka ta'siri chuqur va ko'p qirrali. Ruhiy farovonlikni saqlash va yaxshilash uchun hissiy qo'llab-quvvatlash, ochiq muloqot va bog'lanish faoliyatini o'z ichiga olgan ijobiy oilaviy munosabatlar juda muhimdir. Aksincha, mojaro, e'tiborsizlik va suiiste'mol kabi salbiy oilaviy dinamikalar jiddiy ruhiy salomatlik muammolariga olib kelishi mumkin. Oila terapiyasi va ta'lim dasturlari kabi tadbirlar oilaviy sog'lom munosabatlarni rivojlantirish va oilaviy munosabatlarning salbiy

oqibatlarini yumshatishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu dinamikani tushunish va hal qilish odamlarda va umuman jamiyatda ruhiy salomatlik va farovonlikni mustahkamlash uchun juda muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Shavkat Mirziyoyev. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent, O'zbekiston, 2017, 320-bet.
2. Shavkat Mirziyoyev. O'zbekiston - kelajagi buyuk davlat. Toshkent, O'zbekiston, 2020, 350-bet.
3. Mirziyoyev.Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 1-jild. - T: "O'zbekiston", 2019. – 592b
4. Karimova V.M. O'zbekistonda oilalarni ijtimoiy muhofaza qilish mexanizmlari / Oila: ijtimoiy himoya omillari. Ilmiy-ommabop maqolalar to'plami. - Toshkent, 2007. -B. 3-13.
5. Repetti, R. L., Teylor, S. E. va Seeman, T. E. (2002). Xavfli oilalar: oilaviy ijtimoiy muhit va naslning ruhiy va jismoniy salomatligi. Psixologik axborotnoma, 128(2), 330-366.
6. Kuk, E. T., Buehler, C. va Fletcher, A. C. (2012). Oilaviy nizolar va o'smirlar muammoli xatti-harakatlarining jarayon modeli. Nikoh va oila jurnali, 74(4), 766-779.
7. Kammings, E. M. va Davies, P. T. (2010). Oilaviy mojaro va bolalar: hissiy xavfsizlik nuqtai nazari. Nyu-York: Guilford Press.
8. McLeod, J. D. va Shanahan, M. J. (1993). Qashshoqlik, ota-onalar va bolalarning ruhiy salomatligi. American Sociological Review, 58(3), 351-366.
9. Minuchin, P. (1985). Oilalar va individual rivojlanish: Oila terapiyasi sohasidagi provokatsiyalar. Bola rivojlanishi, 56(2), 289-3
10. Akramova F.A. O'zbekistonda oilaviy psixologik xizmatning ijtimoiy-psixologik muammolari: Monografiya. - T.: "Lesson-press" nashriyoti, 2021 y. - 178 b.

*Ibodova Gulimehr Inoyatovna,
Qarshi davlat universiteti tayanch doktoranti*

O'SPIRINLARDA KIBERBULLING MOTIVATSIYASI SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada kiberbulling hodisasini tushunish (ijtimoiy-psixologik va madaniy hayotdagi inqiroz hodisasi sifatida), uning har tomonlama talqin qilingan holda universal-ontologik va ekzistensial o'lhovlari aniqlandi, kiberbulling hodisasi tarixi haqidagi nazariy manbaalar hamda ularning o'zaro aloqadorligi, ularning umumiy va xususiy jihatlari, shu bilan birga, kiberbulling hodisasining oldini olish mahalliy va xorij olimlarining nazariy-metodologik nuqtayi nazarlariga asoslangan holda tahliliy fikr-mulohazalari yoritildi, kiberbulling hodisasiga qarshi kurashda oila, mahalla va ta'lim muassasalarining o'rnini aniqlash doirasidagi turli tushuncha, prinsiplar hamda konseptual yondashuvlarni tahlil qilishda mazkur masalalarga doir qarashlar psixologik va pedagogik izchillik asosida ochib berildi.

Kalit so'zlar: kiberbulling, bolalar va o'spirinlar, bezorilik, ijtimoiy tarmoqlar, kiberbulling qurbonlari:

Аннотация: В данной статье дается понимание феномена кибербуллинга (как кризисного явления в социально-психологической и культурной жизни), его универсально-онтологического и экзистенциального измерений в комплексной трактовке, теоретических источников по истории феномена кибербуллинга и их взаимосвязи, их общих и частных аспектов, а также аналитических мнений по профилактике кибербуллинга на основе теоретико-методологических точек зрения отечественных и зарубежных ученых, а также анализ различных концепций, принципов и концептуальных подходов в рамках определения места семьи, общества и образовательных учреждений в борьбе с кибербуллингом, взгляды на эти вопросы раскрываются на основе психолого-педагогической последовательности.

Ключевые слова: кибербуллинг, дети и подростки, травля, социальные сети, жертвы кибербуллинга.

Abstract: This article provides an understanding of the phenomenon of cyberbullying (as a crisis phenomenon in socio-psychological and cultural life), its universal-ontological and existential dimensions in a comprehensive interpretation, theoretical sources on the history of the phenomenon of cyberbullying and their interrelationships, their general and specific aspects, as well as analytical opinions on the prevention of cyberbullying based on the theoretical and methodological points of view of local and foreign scientists, and an analysis of various concepts, principles and conceptual approaches within the framework of determining the place of the family, community and educational institutions in the fight against cyberbullying, views on these issues are revealed on the basis of psychological and pedagogical consistency.

Key words: cyberbullying, children and adolescents, bullying, social networks, victims of cyberbullying.

Kirish. Jahondagi murakkab global o'zgarishlar va axborotlashuv jarayoni har bir millat va elatning o'ziga xos an'analari, madaniyati va tilining rivojlanish tendensiyalariga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shuning bilan bir qatorda sivilizatsiya taraqqiyotining o'ziga xos bosqichi hisoblanayotgan axborotlashgan jamiyatda yoshlarni internetdagi destruktiv kuchlar ta'siridan himoya qilish muammosini hal etish tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa birinchidan, jamiyatning hozirgi holati, yuqori texnologik madaniyatning yoshlar ijtimoiy-psixologik dunyoqarashiga ta'siri bilan bog'liq jarayon bo'lsa, ikkinchidan axborotlashuv sharoitida hayotning yangi shakllarining paydo bo'lishi, dunyoning ilmiy-madaniy manzarasini o'zgarishi ommaviy axborot vositalari va kommunikatsiyalar ta'sirida sodir bo'lmoqda.

Dunyoning mashhur universitet va ilmiy tadqiqot markazlarida olib borilgan tadqiqotlardan ma'lum bo'ladiki, kiberbulling odatda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda texnik yoki tegishli tarzda shaxs yoki guruhga zarar yetkazadigan xatti-harakatlarni ifodalaydi. Bu bir shaxsning boshqasini qasddan bezovta qilish, haqorat qilish yoki masxara qilish maqsadida raqamli aloqa qurilmalari, smartfonlar yoki boshqa elektron qurilmalardan takror va takror foydalanishidir. Kiberbulling internet muhitida Facebook va Twitter kabi platformalarda kompyuter, planshet va telefon kabi aloqa vositalaridan foydalanish bilan yuzaga kelishi mumkin. Bu Telegram kabi ijtimoiy tarmoqlar va onlayn o'yinlar kabi tezkor xabar almashish vositalarida ham sodir bo'lishi mumkin.

Ishlab chiqilayotgan yangi texnologiyalar yangi kiber muhitning shakllanishiga olib keladi. Umuman olib qaraganda axborotlashuvning kuchayishi nafaqat qo'shimcha qulayliklar, balki ma'lum bir xavf va tahdidlarni ham yuzga keltirmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev kibermakondagi zamonaviy tahdid va xatarlarga munosib javob qaytarish uchun ShHTning axborot xavfsizligi sohasidagi ekspertlar forumini ta'sis etish to'g'risida tashabbus bilan chiqqanligi ham bejiz emas[1]. O'zbekistonda raqamli texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlar rivojlanib borar ekan, buning natijasida yoshlar tomonidan raqamli texnologiyalar bilan bog'liq jinoyatlar soni ham ko'payib bormoqda. Ichki ishlar vazirligining ma'lumot berishicha: "So'nggi 3 yilda kiberjinoyatlar soni bir necha baravarga oshib ketgan. Jumladan, kiberjinoyatchilikning bir qator turlari sodir bo'layotganligi kuzatilmoqda"[2]. Internetdan foydalanish chegaralarini nazorat qilish qiyin bo'lgan bir paytda yoshlar dunyoqarashini kiberjinoyatlardan asrash muhim vazifadir.

Bunday destruktiv xususiyatga ega bo'lgan, o'zbek yoshlari dunyoqarashiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi hodisalardan ogohlantirish va uning profilaktikasini tashkil qilish g'oyatda muhim vazifadir. Bu qanchalik yangi fenomen bo'lmasin, dunyoqarashining darajasidan qat'iy nazar ota-onalar va ta'lim tizimi oldiga murakkab vazifalarni qo'yaveradi.

Adabiyotlar tahlili. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi insonning axborot texnologiyalariga bo'lgan qaramligini oshiradi. Texnologiyaning rivojlanishi bilan foydalanuvchilar soni ham ortib bormoqda. Odamlar ma'lumot iste'molchisi bo'lib, axborot ishlab chiqaradi. Dunyodagi barcha odamlar hayotining o'rtacha yarmini axborot texnologiyalari bilan aloqada yoki YouTube'ga video yuklash, Facebook va Twitter kabi ijtimoiy tarmoqlarda statuslar yozish va ularga javob berish, xat yozish va ularga javob berish orqali o'tkazadi. Bu esa axborotlashgan jamiyatda yoshlar milliy o'zligidan begonalashuvining oldini olish va ijtimoiy-psixologik xavfsizlikni ta'minlash muammolarini yuzaga keltiradi. Ayni shu tipdagi muammolar MDH doirasida S.K.Shayxitdinova, G.I.Xolodova, Y.V.Koval A.A. Popov, Ye.A.Bakanova, D.F.Kapustin, A.A.Kostyuk va boshqa shu kabi olimlar tomonidan qizg'in muhokama qilingan. Axborotlashgan jamiyatda yoshlarni milliy o'zligidan begonalashuvi ularning o'z kuchlariga ishonmasligi, ma'naviy-ruhiy holatini zaifligi, xatto bu hayotda yashash befoyda degan xulosaga kelishi, ijtimoiy hayotda mavjud qoidalarini buzishga harakat qilishi, o'zi yashayotgan muhit yoki jamiyat maqsadlaridan chetga chiqishda yaqqol namoyon bo'ladi. Mamlakatimizda o'spirinlarda kiberbulling motivatsiyasi va uning psixologik xususiyatlarini o'rgangan olimlardan N.Karimova, D.Abdullaeva, S.Raxmatova. Ingliz olimlardan J.V.Patchin, S.Hinduja, R.M.Kovalski, S.P.Limber, P.V.Agatston, P. K.Smiz, G.Steffgen. Rus olimlardan G.U.Soldatova, T.A.Nestik, I.A.Vasenina, I.Bondarenko.

Muhokama. Kiberbulling - bu raqamli texnologiyalar orqali tahqirlash, qo'rqitish yoki haqoratlash shaklida namoyon bo'ladigan tajovuzkor xatti-harakatdir. O'spirinlarda kiberbulling motivatsiyasi turli psixologik omillar ta'sirida shakllanadi. Ushbu jarayonni tushunish uchun asosiy psixologik xususiyatlarni quyidagicha ko'rib chiqish mumkin:

1. Shaxsiy identifikatsiya va o'zini namoyon qilish: O'spirinlik davri shaxsiylikni shakllantirish va o'zini namoyon qilish jarayoni bilan bog'liq. Ba'zi o'spirinlar o'zlarining kuch va ustunligini namoyon etish uchun kiberbullingga murojaat qilishlari mumkin. Bu ularga o'zini boshqalardan ustun his qilish yoki e'tibor qozonish imkonini beradi.

2. Ijtimoiy ta'sir va guruh bosimi: O'spirinlar uchun tengdoshlarining fikri va ijtimoiy maqomi juda muhim. Ular ba'zan do'stlari orasida obro' qozonish yoki muayyan guruhlariga qo'shilish uchun kiberbullingdan foydalanadilar. Guruh bosimi sababli ba'zi yoshlar boshqalarni kamsitish yoki tahqirlashga majbur bo'lishi mumkin.

3. Empatiya yetishmovchiligi: Kiberbulling bilan shug'ullanadigan o'spirinlarda ko'pincha empatiya (boshqalarning his-tuyg'ularini tushunish va ularga hamdard bo'lish qobiliyati) yetishmaydi. Virtual muhitda jabrlanuvchining his-tuyg'ulari ko'rinmagani uchun tajovuzkor o'z harakatlarining oqibatlarini kamroq his qiladi.

4. O'z-o'zini baholash va ichki muammolar: Ba'zi o'spirinlar o'zlarining ichki muammolari, past o'z-o'zini baholash yoki qoniqarsiz oila muhiti tufayli boshqalarni tahqirlashga intiladilar. Ular o'zlarining hissiy qiyinchiliklarini boshqalarni ranjitish orqali kompensatsiya qilishga harakat qilishadi.

5. Anonimlik va jazodan qo'rqmaslik: Internet va ijtimoiy tarmoqlarda anonimlik kiberbullingni kuchaytiruvchi omil bo'lishi mumkin. O'spirinlar o'zlarini yashirin his qilib, real hayotdagidan ko'ra tajovuzkorroq bo'lishi mumkin. Chunki ular o'z harakatlari uchun jazolanmaymiz deb o'ylashadi.

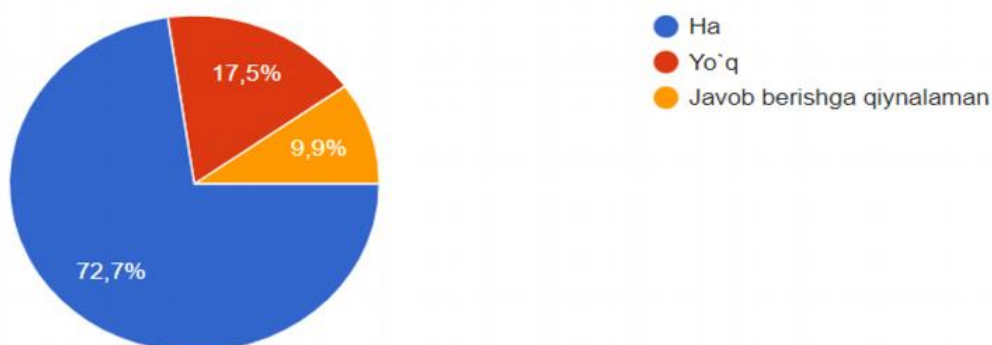
6. O'rnak olish va ijtimoiy model (social learning): Agar o'spirinlar oilada yoki jamiyatda tajovuzkor xatti-harakatlarni ko'rsalar, ular bunday xatti-harakatlarni normal holat deb qabul qilishlari mumkin. Masalan, agar ota-onalar yoki katta yoshdagi do'stlari boshqalarni mazax qilishsa, ular ham shunday yo'l tutishi ehtimoli yuqori bo'ladi.

7. Qiziqish va zerikish omili: Ba'zi o'spirinlar shunchaki qiziqish yoki zerikish sababli kiberbullingga qo'l urishlari mumkin. Ular buni hazil yoki o'yin sifatida ko'rib, jabrlanuvchining his-tuyg'ulariga e'tibor qaratmasliklari mumkin.

Kiberbulling motivatsiyasining shakllanishi turli psixologik omillar bilan bog'liq bo'lib, shaxsiy identifikatsiya, guruh bosimi, empatiya yetishmovchiligi, anonimlik, oilaviy muhit va ijtimoiy model kabi jihatlar muhim rol o'ynaydi. Ushbu omillarni chuqur o'rganish kiberbullingning oldini olish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega.

Natijalar. Kiberbullingning yoshlar dunyoqarashiga ta'siri bevosita bo'lib, u kundalik hayotda to'g'ridan to'g'ri ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli ham ushbu ta'sirni empirik darajada o'rganish va tegishli xulosalar chiqarish muhim nazariy va amaliy ahamiyatga egadir. Shu maqsadda yoshlar o'rtasida psixologik so'rovnoma o'tkazildi. Psixologik so'rovnomada Buxoro davlat pedagogika institutining 62 nafar, Qarshi davlat universitetining 62 nafar talabalari va professor-o'qituvchilari ishtirok etdi. Respondentlardan kiberbulling hodisasining mazmun-mohiyati, unga munosabat va boshqa masalalarda so'raldi. So'rovnoma internet tarmog'i orqali, onlayn tarzda, google forms platformasida o'tkazildi va tahlil qilindi. So'rovnomada bevosita kiberbulling hodisasi qurboniga aylanish holatlari bo'yicha ham turli guruhlarda (sindoshlar kursdoshlar va.h) haqorat va kamsitish holatlariga guvoh bo'lganmisiz kabi konkret savol berildi.

Respondentlarning 72 foizi turli ijtimoiy tarmoqdagi guruhlarda haqorat va kamsitish holatlariga duchor bo'lganliklarini ma'lum qilishdi. Foydalanuvchilarning 17 foizi esa bunday

holatlarga guvoh bo'lmaganliklarini ma'lum qilishgan. 10 foiz foydalanuvchilar esa javob berishga qiyinalishini ma'lum qilishgan. (1-rasmga qarang)

Shu nuqtai nazardan o'tkazilgan so'rovnoma uchdan bir qismi o'z haqida yolg'on ma'lumot tarqatilganini qayd etib o'tishgan. Bu esa kiberbullingning ushbu ko'rinishi ham jamiyatda uchrab turishi, fuqarolarning huquq va manfaatlariga ziyon yetkazib kelayotganidan dalolat berib turibdi.

Yuqorida aytib o'tilgan ekspertlar bilan o'tkazilgan intervyular natijalari va respondentlarning qarashlariga ko'ra, O'zbekiston Respublikasining kibermakonida g'arb olimlari tomonidan sanab o'tilgan kiberbullingning ba'zi turlari mavjud emasligi aniqlandi.

Birinchidan, kiberbullingning psixologik omillari mavjud bo'lib, bu bolaning oilada zo'ravonliklarga uchrangani, noto'liqlik kompleksi va boshqa ruhiy zarbalar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Bunday ruhiy qiyinchiliklar shaxsning kelgusida potentsial agressor bo'lib voyaga yetishiga sabab bo'ladi.

Ikkinchidan, ta'lim muassasalarida internet madaniyati va kiberbullingning ijtimoiy oqibatlari xususida o'quv mashg'ulotlari yetarli emas. Bu esa kiberbullingning jamiyatda keng tarqalishiga olib kelmoqda.

Uchinchidan, oilada internet madaniyatini shakllantirishning kompleks tizimi mavjud emas. Barcha oilalar ham internetning imkoniyat va xatarlaridan birday xabardor emas, bu esa oilalarda bolalarning internet madaniyati stixiyali tarzda shakllanishiga olib kelmoqda.

To'rtinchidan, ommaviy axborot vositalari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari kiberbullingning xavf-xatarlari xususida keng tushuntirish va targ'ibot ishlarini olib bormayapti. Natijada turli yoshdagi insonlar o'rtasida bu salbiy illat xususida tushunchalar to'liq shakllanmagan.

Yuqorida aytilganlarni umumlashtirgan holda, mamlakatimizda kiberbulling hodisasi bilan bog'liq holatlar yil sayin ko'payib borayotganini va bunga bir nechta omillar turtki bo'lishini ta'kidlab o'tish lozim.

Xulosa. O'spirinlarda kiberbulling motivatsiyasining shakllanishi turli psixologik omillar bilan bog'liq bo'lib, bu jarayonda shaxsiy identifikatsiya, ijtimoiy ta'sir, empatiya yetishmovchiligi, anonimlik, oilaviy muammolar va ijtimoiy model muhim rol o'ynaydi. O'spirinlik davri inson hayotidagi murakkab bosqichlardan biri bo'lib, aynan shu yoshda o'zini namoyon qilish, guruh ichida o'z o'rnini topish va ijtimoiy maqomga intilish kuchayadi.

Kiberbulling ko'pincha anonimlik va jazodan qo'rqmaslik tufayli avj oladi, bu esa o'spirinlarning virtual olamda o'zlarini erkin his qilishlariga sabab bo'ladi. Shuningdek, empatiyaning pastligi, oilaviy muammolar va guruh bosimi kabi omillar ham tajovuzkor xatti-harakatlarni rag'batlantirishi mumkin.

Ushbu masalani hal qilish va kiberbullingning oldini olish uchun o'spirinlarning raqamli xulq-atvori ustidan nazoratni kuchaytirish, ularga axborot xavfsizligi bo'yicha ta'lim berish, empatiya va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Kiberbullingning salbiy oqibatlarini kamaytirish uchun oilaviy va maktab muhitida psixologik qo'llab-quvvatlash tizimini shakllantirish lozim.

Kelgusida ushbu mavzuni yanada chuqurroq o'rganish orqali kiberbullingning psixologik omillari, uning oldini olish strategiyalari va jamiyatga ta'siri bo'yicha ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Selekman Janice, Vessey Judith A. Bulling: It Isn't What It Used To Be // Pediatric Nursing. 2004. Vol. 30. № 3.
2. Бочавер, А. А. Буллинг как объект исследований и культурный феномен / А. А. Бочавер, К. Д. Хломов // Психология. – 2013. – № 3. – С. 149–159.
3. Бердышев И. Лекарство против ненависти / Илья Бердышев; семинар записала Е. Куценко // Первое сент. – 2005. – 15 марта (№ 18). – С. 3.

4. Берковец Л. Агрессия. Причины, последствия, контроль. М., 2001.-512 с.
5. Бутенко В.Н., Сидоренко О.А. Буллинг в школьной образовательной среде: опыт исследования психологических особенностей «Обидчиков» и «Жертв» // Вестник КГПУ им. В.П. Астафьева – Красноярск, 2015. 148с.
6. Газман О. С. Педагогическая поддержка детей в образовании как инновационная проблема / О. С. Газман // Новые ценности образования: десять концепций и эссе. Москва, 1995. Вып. 3. С. 58–64.
7. <https://president.uz/uz/lists/view/4620> - ShHTga raislik O'zbekistonga o'tdi.
8. <https://telegra.ph/S%D1%9Enggi> 3-jilda kiberjinoyatlar soni bir necha baravarga oshib ketdi-IIV-06-16

Sherjanova Nodira Alisherovna,
Urganch davlat universiteti
“Pedagogika va psixologiya” kafedrasida mustaqil izlanuvchisi

O‘SMIRLIK DAVRIDA EMAPATIYA NAMOYON BO‘LISHINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘smirlik davrida empatiya namoyon bo‘lishining o‘ziga xos xususiyatlari yoritigan bo‘lib, empatiya haqida umumiy tushunchalar, olimlarning empatiya borasida bildirib o‘tgan imiy nazariy gipotezalari, ilmiy izlanishlarning natijalari, o‘smirlik davriga xos xususiyatlarning ayrim jihatlari, o‘smirlik davridagi empatiya va uning shu davrda qanday kechishi, o‘smirlik davridagi yaqinlari bilan o‘zaro munosabatlar, turli jinsli o‘smirlar empatiyasining emperik jihatdan o‘rganilganligi va natijalar taxlili aks etgan.

Kalit so‘zlar: o‘smirlik davri, empatiya, hayrixohlik, hamdardlik, o‘zaro munosabat

Аннотация: В данной статье освещены особенности проявления эмпатии в подростковом возрасте, представлены общие понятия об эмпатии, научные теоретические гипотезы, выдвинутые учеными в отношении эмпатии, результаты научных исследований, некоторые аспекты, характерные для подросткового возраста, проявление эмпатии в этом периоде и её протекание, взаимоотношения подростков с близкими, а также эмпирическое изучение эмпатии у подростков разного пола и анализ полученных результатов.

Ключевые слова: подростковый возраст, эмпатия, сочувствие, сопереживание, взаимоотношения.

Annotation: This article highlights the peculiarities of empathy manifestation in adolescence, providing general concepts of empathy, scientific theoretical hypotheses proposed by researchers regarding empathy, results of scientific research, some characteristics specific to adolescence, the expression of empathy during this period and how it unfolds, adolescents' relationships with their close ones, as well as the empirical study of empathy in adolescents of different genders and the analysis of the obtained results.

Key words: adolescence, empathy, compassion, sympathy, interpersonal relationships.

Kirish. Hozirgi davrning eng dolzarb va global masalalaridan biri bu o‘smirlik davridagi yoshlarning ta’lim-tarbiyasi bilan bog‘liq ishlarni samarali tashkil etishni keskin amalga oshirishdir. Ma’lumki, o‘smirlik ontogenez davridagi bolalikdan kattalikka o‘tish uchun asos bo‘ladigan muhim davri hisoblanib, fiziologik va psixologik jihatdan o‘ziga xos xususiyatlari bilan izohanadi. Bu davrda o‘smir yoshdagi bolalarning jismoniy va psixik rivojlanishi juda tezlashadi, hayotdagi o‘zgarishlarni tez ilg‘aydi va turli narsalarga qiziqib, yangilik sari intilish ortib boradi, xarakter xususiyatlari shakllanib boradi, ma’naviy dunyosi yanada boyiydi, ziddiyatlar avj oladi. Aynan bu yoshda o‘smir yoshlarning psixologik va fiziologik rivojlanishida keskin o‘zgarishlar sodir bo‘la boshlaydi. Ayniqsa atrofida qilargalarga nisbatan munosabatlarida namoyon bo‘ladi, do‘stlari tengqurlari bilan munosabatlarda hayrixohlik, o‘zaro bir-birini tushunish, hamdardlik qilish sifatleri aks eta boshlaydi, bu esa o‘smirlik davrida empatiya rivojlanishiga sabab bo‘ladi. O‘smirlik davrida empatiya o‘ziga xos tarzda shakllanadi va ijtimoiy munosabatlarga sezilarli darajada ta’sir qila oladi.

Empatiya-bu psixik jihatdan yaqinlik holati, bu yerda bir inson boshqa bir insonga shunchalik hamdardlik bildiradiki, u esa vaqtincha o‘zga bir shaxsning dunyosiga singib ketganday o‘z hayotining bir qismiga aylanganday bo‘ladi go‘yo. Shaxslararo munosabatlarda o‘zaro bir-birlarini tushunish va sifatli aloqa o‘rnatish bu hodisasiz mumkin emasday tuyuladi.

Shunisi ahamiyatliki, empatiyani alohida psixologik hodisa sifatida tushunish uzoq va murakkab psixologik jarayon bo‘lib, uni ko‘plab tadqiqotchilar va turli psixologik yo‘nalishlar

doirasida tadqiq qilishda hali ham tortishuvlar mavjuddir. Dastlab bu hodisa falsafa kontekstida, asosan axloq va estetika sohasida ko'rib chiqilgan. Shuning uchun u ko'pincha estetik kontekstda "his qilish" yoki axloqiy nuqtai nazardan "xushyoqish" deb nomlangan[1].

O'smirlik davrida do'stlikka bo'lgan ehtiyoj ayniqsa ahamiyatli bo'lib, boshqalarni to'liq qabul qilish va tushunishga intilish bilan tavsiflanadi, bu tengdoshlar bilan, keyinchalik esa muhim kattalar bilan munosabatlarning samimiy va shaxsiy xususiyatini belgilaydi.

Bundan tashqari, empatiya tadqiqotlarda muvaffaqiyatli shaxslararo o'zaro ta'sirning zaruriy sharti sifatida keng ko'rib chiqiladi. "Odamlar o'rtasidagi muvaffaqiyatli munosabatlarning siri empatiyani konstruktiv, do'stona va muvaffaqiyatli qo'llashdir"[2].

I. M. Yusupov konsepsiyasiga ko'ra, empatiya "asab tizimining ongsiz va ongli namunalarini bog'laydigan, boshqa odamning yoki unga o'xshash mavjudotning ichki dunyosiga kirishga intiladigan yaxlit hodisadir" [3].

Empatiya fenomeni ijtimoiy-psixologik kelib chiqishi va psixologik, ijtimoiy-psixologik va psixofiziologik darajalarni o'z ichiga olgan ko'p darajali tuzilishga ega va jarayon, holat va xususiyat shakllarida namoyon bo'ladi.

Empatiyaning asosiy jihatlaridan biri bo'lgan empatik tushuncha o'ziga xos xususiyatga ega va kognitiv, hissiy va xulq-atvor tarkibiy qismlarining o'zaro ta'siri orqali shaxsni ijtimoiylashtirish natijasida rivojlanadi. Shaxsning ontogenezida empatiya o'ziga xos rivojlanish yo'lidan o'tadi: yangi tug'ilgan chaqaloqlarda hissiy infektsiya bosqichidan boshlab, hayotning keyingi davrlarida ijtimoiy xulq-atvorga qadar.

N. Eyzenberg, G. Kraig, T. Lipps, L. Merfi, K. Rojerslar, V. Stern, A. A. Bodalev, V. V. Boyko, A. P. Vasilkova, T. P. Gavrilova, A. P. Sopikov, I. M. Yusupov va boshqalar kabi xorijiy va MDH ilmiy doiralarning ko'plab tadqiqotchilari turli yosh davrlarida empatiyani rivojlantirish masalasiga murojaat qilishgan. Bunda esa, o'smirlik davriga xos bo'lgan empatiya xususiyatlarining qisqacha tavsifi ham berib o'tilgan[4].

O'smirlik davrida muhim ijtimoiy-psixologik hodisa ro'y beradi - I.M.Yusupov tomonidan marginal sotsializatsiya davri sifatida tavsiflangan o'z-o'zini anglashning shakllanishi. O'smir o'zini turli xil ijtimoiy va yosh guruhlari chegarasida topadi, bu uning ruhiyatiga alohida ta'sir qiladi. "Bu havotir, tajovuzkorlik, o'z-o'zini o'ylash, muloqotda izolyatsiya, shuningdek, kompensatsiya, ozodlik, tengdoshlar o'rtasida guruh aloqalarini shakllantirish va boshqa ko'rinishlarda namoyon bo'lishi mumkin." [3].

Turli tadqiqotlar shuni ta'kidlaydiki, o'smirlik davrida prosotsial motivatsiya ko'pincha ongsiz darajada ishlaydi, e'tiqod va axloqiy tamoyillar xatti-harakatlar orqali namoyon bo'lishi mumkin va bu davrda rahm-shafqat boshqalarga nisbatan xatti-harakatlarning eng barqaror motivlaridan biriga aylanadi.

T.P. Gavrilova tomonidan kichik maktab o'quvchilari va o'smirlar ishtirokida o'tkazilgan tajribalar shuni ko'rsatdiki, yosh bilan hamdardlik va hamdardlik namoyon bo'lishining asta-sekin pasayishi tendentsiyasi mavjud. O'z navbatida, I.M.Yusupov tomonidan 14-15 yoshli qishloq o'smirlarining empatik salohiyatini tahlil qilish hamdardlik va altruistik xatti-harakatlarning o'sish tendentsiyasini aniqladi va empatiya, aksincha, kamayadi[5].

O'smirlar muhitida olib borilgan tadqiqotlar natijalari turli xil empatiya obyektlariga bo'lgan munosabatlarda jinsiy farqlarning paydo bo'lishini ko'rsatadi. O'smir qizlar jonivorlarga o'g'il bolalarga qaraganda ko'proq hamdardlik ko'rsatadilar.

Bu haqiqatni qizlarda axloqiy me'yorlarni ilgari joriy etish, shuningdek, ularning muloqot qilish va shaxslararo munosabatlarda tan olinishga bo'lgan katta moyilligi natijasi deb hisoblash mumkin. Boshqa tomondan, o'g'il bolalar ko'pincha mavzulardagi yutuqlarga e'tibor berishadi.

I.M.Yusupov bunday farqlarni qizlarning ijtimoiylashuvining o'ziga xos xususiyatlari bilan izohlaydi, bu xatti-harakatlarning o'zgarishi va ijtimoiy ma'qullash istagida namoyon bo'ladi[30]. N.Eyzenbergning fikricha, 10 yoshdan 12 yoshgacha bo'lgan qizlar ko'proq g'amxo'rlik va rahm-shafqatni namoyon etadilar, chunki empatiya bu yoshdagi o'g'il bolalarga

qaraganda erta rivojlanadi. Uning ta'kidlashicha, bu qizlarning yetukligining tezroq sur'atlari bilan bog'liq, chunki o'g'il bolalar bu darajaga faqat o'tish davrida erishadilar" [6].

Empatiya qobiliyati o'smirlarning shaxslararo muloqotida muhim o'rin tutadigan do'stlikni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. G. Kraigning fikriga ko'ra, empatiya "ijtimoiy xulosaga asoslanadi, chunki boshqa odamning his-tuyg'ularini tushunmaslik unga hamdardlik ko'rsatishga xalaqit beradi"[7].

O'smirlarda empatiya namoyon bo'lishini jins xususiyatlarini I.M.Yusupovning "Shaxsning empatiya darajasini aniqlash" metodikasi orqali tadqiq qildik, 214 nafar o'smirlik yoshidagi yigit qizlarda metodikani o'tkazdik, natijalar esa o'ziga xos tarzda aks etdi.

Turli jinsdagi o'smirlarda "Shaxsning empatiya darajasini aniqlash" metodikasi natijalari. Mann Uitni mezon(n=214)

1-jadval

Shkalalar	Sinfi	N	O'rtacha rang	U	P
Ota-onaga nisbatan empatiya	Yigitlar	109	157,98	13121,50	0,31*
	Qizlar	105	169,16		
	Jami:	214			
Hayvonlarga nisbatan empatiya	Yigitlar	109	181,62	11380,00	0,00**
	Qizlar	105	149,54		
	Jami:	214			
Qariyalarga nisbatan empatiya	Yigitlar	109	140,63	11715,00	0,01**
	Qizlar	105	180,00		
	Jami:	214			
Bolalarga nisbatan empatiya	Yigitlar	109	189,25	10342,50	0,00**
	Qizlar	105	134,43		
	Jami:	214			
Badiiy qahramonlarga nisbatan empatiya	Yigitlar	109	145,87	12779,00	0,10**
	Qizlar	105	172,27		
	Jami:	214			
Notanish odamlarga nisbatan empatiya	Yigitlar	109	174,19	12522,00	0,07**
	Qizlar	105	154,57		
	Jami:	214			
Umumiy empatiya darajasi	Yigitlar	109	140,95	11679,00	0,01**
	Qizlar	105	178,54		
	Jami:	214			

Izoh: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$;

Turli jinsdagi o'smirlarda "Shaxsning empatiya darajasini aniqlash" metodikasi natijalarining tahliliga ko'ra "Ota-onaga nisbatan empatiya" shkalasida ishonchli tafovutlar kuzatildi ($U=13121,50$; $p \leq 0,05$). Natijalar tahliliga ko'ra o'smir qizlarda o'smir o'g'il bolalarga qaraganda ota-onaga nisbatan empatiya yuqoriligini kuzatishimiz mumkin. o'smir o'g'il bolalarda esa bu empatiyaning aksincha, kamroq ekanligini ko'rishimiz mumkin. Demak, o'smir qizlarda ota-onaga tobelilik hissining ustunligi, yaqin kishilariga bo'lgan ehtiyojning kuchliligi, bunga sabab bo'lishi mumkin. o'smir o'g'il bolalarda esa mustaqillikka intilish, tezroq katta bo'lishga intilish, qolaversa, ota-onalar cheklovlarini o'zlariga yaqin olishlari ta'sirida o'zaro tushunmovchiliklar yuzaga kelishi bu natijaga olib keladi.

“Hayvonlarga nisbatan empatiya” shkalasida ham ishonchli farqlarni ko‘rishimiz mumkin ($U=11380,50$; $p\leq 0,001$). Natijalar tahliliga ko‘ra o‘smir o‘g‘il bolalarda o‘smir qizlarga qaraganda hayvonlarga nisbatan empatiya yuqoriligini kuzatishimiz mumkin.

“Qariyalarga nisbatan empatiya” shkalasida ham ishonchli tafovutlar kuzatildi ($U=11715,50$; $p\leq 0,01$). Natijalar tahliliga ko‘ra o‘smir qizlarda o‘smir o‘g‘il bolalarga qaraganda qariyalarga nisbatan empatiya yuqoriligini kuzatishimiz mumkin. o‘smir o‘g‘il bolalarda esa empatiyaning pastligini kuzatishimiz mumkin.

“Bolalarga nisbatan empatiya” shkalasida ham ishonchli tafovutlar kuzatildi ($U=10542,50$; $p\leq 0,001$). Bunda o‘g‘il bola o‘smirlarda qizlarga qaraganda bolalarga nisbatan empatiya yuqoriligi ko‘rindi. Qiz bola o‘smirlarda esa bu shkala belgisi nisbatan past ko‘rsatkich qayd etdi. O‘g‘il bola o‘smirlar o‘zlarini katta odamlardek kabi his qilishga intilishi sabab, o‘zidan kichiklarni himoya qilishlari, to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatishga intilishlari bizning tadqiqotimizda, bu shkala ko‘rsatkichiga ta‘sir qilgan.

“Badiiy qahramonlarga nisbatan empatiya” shkalasida ham ishonchli tafovutlar kuzatildi ($U=12779,50$; $p\leq 0,01$). Natijalar tahlili katta o‘smirlarda badiiy qahramonlarga nisbatan empatiya yuqoriligini ko‘rsatdi. O‘g‘il bola o‘smirda esa bu empatiyaning pastligi ayon bo‘ldi.

Notanish odamlarga nisbatan empatiya shkalasida ham ishonchli tafovutlar kuzatildi ($U=12622,00$; $p\leq 0,01$). Natijalar tahliliga ko‘ra o‘g‘il bola o‘smirlarda o‘smir qizlariga qaraganda notanish odamlarga nisbatan empatiya yuqoriligini ko‘rishimiz mumkin. o‘smir qizlarda esa bu empatiyaning pastligi aniqlandi. Umumiy empatiya darajasi shkalasida ham ishonchli tafovutlar kuzatildi ($U=11679,00$; $p\leq 0,01$). Natijalar tahliliga ko‘ra o‘smir qizlarda o‘g‘il bola o‘smirlarga qaraganda empatiyaning barcha ko‘rinishlari yuqori ekanligini guvohi bo‘lishimiz mumkin. O‘smirlik yoshidagi o‘g‘il bolalarda esa bu empatiyaning yetishmasligi malum bo‘ldi.

Xulosa. Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkin, o‘smirlik yoshida empatiya namoyon bo‘lishi turlicha kechar ekan ya’ni o‘ziga xos jinsiy tafovutlarda aks etib ularga beriladigan tarbiyadagi gender farqlariga ham bog‘liq bo‘lishi mumkin ekan.

Faydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Жукова, М. Эмпатия: пережить за другого [Текст] / М. Жукова. // Смена. – 2007. №6. – С. 56-59.
2. Психология личности. Учебное пособие [Текст] / под ред. проф. П.Н. Ермакова, проф. В.А. Лабунской. – М.: Эксмо, 2007. – 653 с.
3. Ягнюк, К.В. Природа эмпатии и ее роль в психотерапии [Текст] / К.В. Ягнюк. // Журнал практической психологии и психоанализа. – 2003. – №1. – С. 62-74.
4. Сопиков, А.П. Механизм эмпатии [Текст] / А.П. Сопиков. – Краснодар: Изд-во Кубанск. ун-та. –2007. – С. 89-86.
5. Гаврилова, Т.П. Понятие эмпатии в зарубежной психологии [Текст] / Т. П. Гаврилова. // Вопросы психологии. – 1975. – №2. – С. 147-156.
6. Практикум по экспериментальной и прикладной психологии [Текст] / Учебное пособие. Л.: ЛГУ, 2010. – 560 с.
7. Рубинштейн, С.Л. Основы общей психологии [Текст] / С.Л. Рубинштейн. – С.Пб.: Питер Ком., 1998. – 720 с.

*Abduraxmanov Sherzod Nazarbayevich,
Buxoro davlat pedagogika instituti,
harbiy ta'lim fakulteti o'qituvchisi*

VATANPARVARLIK TARBIYASINING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI VA O'QUVCHILAR SHAXSIYATIGA TA'SIRI

Annotatsiya: Ushbu maqolada vatanparvarlik tarbiyasining psixologik mexanizmlari va uning o'quvchilar shaxsiyatiga ta'siri tahlil etiladi. Vatanparvarlik tuyg'usining shakllanishida emotsional, motivatsion, kognitiv va ijtimoiy omillarning o'rni ochib beriladi. O'quvchilarning milliy qadriyatlarga sodiqligi, fuqarolik burchi va ijtimoiy faolligini rivojlantirishda psixologik yondashuvlar va pedagogik metodlar muhim ahamiyat kasb etishi ko'rsatib o'tiladi. Shuningdek, yosh avlodning vatanparvarlik ruhida tarbiyalanishida ta'lim muassasalari, oila va jamiyatning ta'siri yoritiladi. Tadqiqot davomida eksperimental usullar va psixologik testlar yordamida o'quvchilarning vatanparvarlik darajasi tahlil qilinadi va uning shaxsiy rivojlanishiga ta'siri baholanadi.

Kalit so'zlar: Vatanparvarlik, tarbiya, psixologik mexanizmlar, shaxsiyat, emotsional omillar, motivatsiya, milliy qadriyatlar, fuqarolik burchi, ijtimoiy faollik, ta'lim, oila, jamiyat.

Аннотация: В данной статье анализируются психологические механизмы патриотического воспитания и его влияние на формирование личности учащихся. Рассматривается роль эмоциональных, мотивационных, когнитивных и социальных факторов в процессе становления патриотизма. Подчеркивается значимость психологических подходов и педагогических методов в развитии приверженности учащихся национальным ценностям, гражданскому долгу и социальной активности. Кроме того, обсуждается влияние образовательных учреждений, семьи и общества на воспитание патриотизма у молодого поколения. В исследовании используются экспериментальные методы и психологические тесты для оценки уровня патриотизма учащихся и его воздействия на их личностное развитие.

Ключевые слова: Патриотизм, воспитание, психологические механизмы, личность, эмоциональные факторы, мотивация, национальные ценности, гражданский долг, социальная активность, образование, семья, общество.

Annotation: This article analyzes the psychological mechanisms of patriotic education and its impact on students' personality development. The role of emotional, motivational, cognitive, and social factors in the formation of patriotism is examined. The significance of psychological approaches and pedagogical methods in fostering students' commitment to national values, civic duty, and social engagement is highlighted. Furthermore, the influence of educational institutions, family, and society on shaping patriotism among young generations is discussed. The study employs experimental methods and psychological tests to assess students' levels of patriotism and evaluate its impact on their personal development.

Key words. Patriotism, education, psychological mechanisms, personality, emotional factors, motivation, national values, civic duty, social engagement, education, family, society.

Kirish. Vatanparvarlik inson shaxsiyati shakllanishida muhim axloqiy va ijtimoiy qadriyat hisoblanadi. Har bir jamiyat o'z yosh avlodini milliy qadriyatlar, tarixiy meros va fuqarolik mas'uliyati asosida tarbiyalashga intiladi. Vatanparvarlik tarbiyasi nafaqat ta'lim jarayonining ajralmas qismi, balki shaxsning butun hayoti davomida shakllanib boradigan hissiy-motivatsion jarayondir. Ushbu tushuncha insonning Vatanga bo'lgan muhabbatini, uning taqdiri uchun mas'uliyat hissini, milliy qadriyatlarga sadoqatni ifodalaydi. Shu sababli, bugungi kunda o'quvchilarda vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish va rivojlantirishning pedagogik-psixologik jihatlarini chuqur o'rganish muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Psixologiya nuqtai nazaridan vatanparvarlik tarbiyasining samaradorligi shaxsning emotsional-intellektual rivojlanishi, motivatsion holati va ijtimoiy ong darajasi bilan bevosita bog'liqdir. Bolalikdan shakllanadigan bu tuyg'u oilada, maktabda va umuman, ijtimoiy muhitda rivojlanib boradi. Ayniqsa, o'quvchilar ongida vatanparvarlik hissini uyg'otishda o'qituvchilar, ota-onalar va atrof-muhitning o'rni katta. Bu jarayonda ta'lim muassasalarining roli juda muhim bo'lib, dars jarayonlari, tarbiyaviy tadbirlar, tarixiy voqealar va buyuk shaxslar faoliyatiga oid bilimlar orqali o'quvchilarga milliy g'urur va Vatanga sadoqat tuyg'ulari singdiriladi. Shu bilan birga, yoshlarning vatanparvarlik ruhida tarbiyalanishida oilaning ahamiyati ham katta bo'lib, ota-onalarning shaxsiy namuna ko'rsatishi bolalarda ushbu fazilatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Bugungi globallashuv davrida yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning ahamiyati yanada ortib bormoqda. Turli madaniy ta'sirlar va axborot oqimi kuchaygan bir sharoitda milliy o'zlikni anglash, ajdodlarning tarixiy merosini qadrlash va milliy an'analarga sodiq qolish yoshlarning shaxsiy rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Yoshlarning vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirish faqatgina hissiy motivatsiya bilan cheklanmay, balki ongli ravishda ularning ijtimoiy faolligini oshirish, fuqarolik burchini anglash va jamiyat oldida o'z mas'uliyatini his qilish bilan uyg'unlashgan holda amalga oshirilishi kerak. Shu boisdan, ta'lim tizimi doirasida o'quvchilarda milliy o'zlikni anglashni mustahkamlash, tarixiy voqealarni tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirish va jamiyatdagi dolzarb ijtimoiy muammolarga daxldorlik hissini shakllantirish dolzarb vazifalardan biridir.

Psixologik nuqtai nazardan olib qaralganda, vatanparvarlik shaxsning hissiy va kognitiv rivojlanishi bilan bog'liq murakkab jarayondir. Emotsional omillar, ya'ni insonning o'z yurti va millatiga nisbatan iliq his-tuyg'ulari vatanparvarlikning asosiy poydevorlaridan biri sanaladi. Bolalar va o'smirlarda ushbu his-tuyg'ularni shakllantirish uchun ular o'z milliy madaniyatini, tarixini va urf-odatlarini chuqur bilishi zarur. Shuningdek, motivatsion omillar ham katta ahamiyatga ega bo'lib, o'quvchilarni milliy manfaatlarni anglashga, Vatan oldidagi burchini bajarishga undovchi ichki rag'bat tizimini shakllantirish zarur. Masalan, maktab darslarida tarixiy shaxslar hayoti va faoliyati, milliy qahramonlarning jasorati, davlat ramzlarining mazmuni kabi mavzular o'quvchilarda vatanparvarlik ruhini uyg'otishi mumkin.

Bundan tashqari, ijtimoiy omillar ham vatanparvarlik tarbiyasida muhim rol o'ynaydi. Inson o'zini jamiyat a'zosi sifatida anglaganida, uning fuqarolik mas'uliyati ham ortadi. Shu nuqtai nazardan, yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash jarayonida jamoaviy faoliyat, milliy bayramlar, tarixiy sanalarni nishonlash, muhim ijtimoiy tashabbuslarda ishtirok etish kabi omillar muhim ahamiyat kasb etadi. Yoshlar o'z milliy qadriyatlarini amaliy faoliyatda namoyon etganlarida, ularning shaxsiy rivojlanishi yanada izchil kechadi. Shu sababli, vatanparvarlik tarbiyasi nafaqat nazariy bilimlar bilan cheklanib qolmay, balki amaliyot bilan mustahkamlanishi lozim[3].

Ta'lim tizimida vatanparvarlik tarbiyasini samarali yo'lga qo'yish uchun zamonaviy pedagogik yondashuvlardan foydalanish talab etiladi. Innovatsion texnologiyalar, interfaol o'quv metodlari, muammoli ta'lim, loyihaviy faoliyat kabi usullar orqali o'quvchilarning faolligini oshirish, ularni Vatan taqdiri haqida fikr yuritishga undash mumkin. Shuningdek, badiiy adabiyot, tarixiy filmlar, teatr spektakllari kabi san'at vositalari orqali ham yoshlarning milliy ongini shakllantirishga e'tibor qaratish lozim. Bu esa ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va ta'sirchan qilish bilan birga, yoshlarning vatanparvarlik tuyg'ularini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, zamonaviy jamiyatda yoshlarning axborot makoniga bo'lgan qiziqishi ortib borayotganini inobatga olsak, vatanparvarlik tarbiyasini rivojlantirishda ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalarining roli ham muhim ahamiyatga ega. Yoshlar bugungi kunda ko'plab ma'lumotlarni internet orqali oladilar va bu ma'lumotlarning sifati ularning dunyoqarashiga ta'sir qiladi. Shu sababli, internet va media orqali milliy qadriyatlarni targ'ib qilish, Vatan haqidagi tarixiy haqiqatlarni yoritish va yoshlarni milliy g'urur bilan yashashga

undash zarur. Axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish orqali o'quvchilarning Vatan haqidagi bilimlarini chuqurlashtirish, milliy o'zlikni anglashlariga ko'maklashish mumkin[4].

Muammoning o'rganilganlik darajasi: Vatanparvarlik tarbiyasi pedagogika, psixologiya va ijtimoiy fanlar kesishgan nuqtada tahlil qilinadigan muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biridir. Bu mavzu yuzasidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlar turli davrlarda va turli nuqtai nazarlardan tahlil qilingan bo'lsa-da, har bir davrning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy sharoiti uning tadqiqot yo'nalishlariga o'z ta'sirini ko'rsatgan. Vatanparvarlik tarbiyasining ilmiy asoslari qadimgi falsafiy ta'limotlardan boshlab zamonaviy pedagogik texnologiyalar doirasida tahlil qilinib kelmoqda. Ushbu masala faqat ta'lim tizimi doirasida emas, balki kengroq sotsiologik va psixologik kontekstda ham o'rganilgan bo'lib, inson shaxsining shakllanishi va jamiyat rivoji bilan bevosita bog'liq hisoblanadi.

Vatanparvarlikning nazariy asoslari qadimgi davrlardayoq buyuk mutafakkirlar tomonidan o'rganilgan. Masalan, Platon va Aristotel kabi faylasuflar davlat va fuqarolik ongining shakllanishida tarbiyaning muhim o'rin tutishini ta'kidlaganlar. Ularning fikricha, davlatning mustahkamligi fuqarolarning o'z Vatani oldidagi burchini to'g'ri anglashiga bog'liq. Sharq mutafakkirlari, xususan, Al-Farobiy, Yusuf Xos Hojib va Ibn Sino kabi allomalar ham jamiyat rivojida axloqiy tarbiyaning, xususan, vatanparvarlik tuyg'usining tutgan o'rnini alohida ta'kidlaganlar. Ular ta'lim va tarbiya jarayoni inson ruhiyatini shakllantirishda asosiy vosita ekanligini ilgari surganlar[5].

Keyinchalik, Uyg'onish davrida inson va jamiyat munosabatlari chuqurroq o'rganila boshlandi. Masalan, J.J. Russo va J. Lokk kabi g'arb faylasuflari ta'lim va tarbiya jarayonida insonning milliy o'zligini shakllantirishga alohida e'tibor qaratish lozimligini ta'kidladilar. Ushbu yondashuvlar vatanparvarlikni faqat hissiy-emotsional hodisa sifatida emas, balki ijtimoiy va huquqiy mas'uliyat doirasida tushunish zarurligini ko'rsatib berdi. Bu davrda fuqarolik ongini shakllantirish va yoshlarni jamiyat oldidagi burchlariga tayyorlash g'oyalari dolzarb bo'lib, ta'lim tizimi ham shunga mos ravishda yo'naltirildi[1].

Zamonaviy pedagogika va psixologiya fanlarida vatanparvarlik tarbiyasining shakllanishi turli yondashuvlar asosida o'rganilgan. Jumladan, L.S. Vygotskiy, A.N. Leontyev va D.B. Elkonin kabi psixologlar bolalar va o'smirlarning ijtimoiy ongini shakllantirish jarayonlarini tadqiq qilganlar. Ularning ilmiy ishlarida bolaning rivojlanishida ijtimoiy tajriba, tarbiya va ta'lim muhitining o'rni alohida ta'kidlangan. L.S. Vygotskiy bolalarning ijtimoiylashuvi va madaniy qadriyatlarni o'zlashtirish jarayonlarini psixologik mexanizmlar orqali tushuntirgan bo'lsa, A.N. Leontyev esa inson faoliyatining motivatsion jihatlarini tadqiq etib, vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirishda motivatsiyaning roli katta ekanligini ta'kidlagan[2].

Bundan tashqari, vatanparvarlik tarbiyasini pedagogik yondashuvlar asosida o'rgangan olimlardan biri K.D. Ushinskiy bo'lib, u ta'lim tizimining asosiy maqsadi faqat bilim berish emas, balki axloqiy tarbiyani ham shakllantirish ekanligini qayd etgan. Uning fikricha, milliy ong va vatanparvarlik yosh bolalikdan shakllantirilishi lozim va bu jarayonda ona tili, madaniyat, urf-odatlar va tarixiy an'analar muhim rol o'ynaydi. Ushbu g'oyalar keyinchalik zamonaviy ta'lim tizimi va tarbiya jarayonlarida o'z aksini topdi[6].

Mustaqillikdan so'ng O'zbekistonda vatanparvarlik tarbiyasiga alohida e'tibor qaratildi. Bu borada Prezident farmonlari va qarorlari asosida ta'lim tizimiga milliy qadriyatlarni singdirish, yosh avlodni Vatan taqdiriga befarq bo'lmagan fuqarolar sifatida tarbiyalash maqsad qilib qo'yildi. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" va "Yoshlar siyosati to'g'risida"gi qonunlarda vatanparvarlik tarbiyasini mustahkamlash masalalari alohida ko'rsatilgan. Ushbu hujjatlar asosida ta'lim jarayonida milliy g'urur va o'zlikni anglashni shakllantirish uchun turli metodikalar ishlab chiqildi.

O'zbek olimlari orasida ham ushbu mavzuda ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan, N.Karimov, S. Qosimov, X.T. To'raqulov kabi pedagog va psixologlar vatanparvarlik tarbiyasining nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilib, yosh avlodni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalashning samarali usullarini taklif etganlar. Ularning tadqiqotlarida

o'quvchilar ongida vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirishda dars jarayonlari, tarbiyaviy tadbirlar, sport musobaqalari va badiiy adabiyotning roli alohida ta'kidlangan.

Bugungi kunda vatanparvarlik tarbiyasini shakllantirish jarayoni zamonaviy texnologiyalar bilan chambarchas bog'langan. Globalizatsiya sharoitida yosh avlod turli madaniyat va qadriyatlar ta'sirida shakllanmoqda, shuning uchun vatanparvarlik tarbiyasini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar qo'llanilmoqda. Masalan, virtual ta'lim platformalari, multimedia vositalari, badiiy filmlar va interfaol o'yinlardan foydalanish orqali o'quvchilarga milliy qadriyatlarni singdirish jarayoni amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, zamonaviy psixologik tadqiqotlar vatanparvarlikning hissiy-motivatsion jihatlarini chuqur o'rganish va uni yoshlar ongida mustahkamlash masalasiga e'tibor qaratmoqda.

Natijalar va tahlil. O'quvchilarda vatanparvarlik tarbiyasining psixologik mexanizmlarini o'rganish maqsadida o'tkazilgan tadqiqotlar natijalari ushbu jarayonning murakkab va ko'p qirrali ekanligini ko'rsatdi. Tadqiqot davomida o'quvchilarning vatanparvarlik darajasi, motivatsion omillari, emotsional munosabatlari va ijtimoiy faolliklari baholandi. Shu bilan birga, pedagogik va psixologik ta'sir choralari natijasida ularning vatanparvarlik tuyg'usida qanday o'zgarishlar sodir bo'lishi kuzatildi.

Tadqiqotda ishtirok etgan o'quvchilar quyidagi mezonlar bo'yicha baholandi:

1. Vatan haqidagi bilim darajasi - O'quvchilarning tarix, madaniyat, milliy qahramonlar va davlat ramzlari haqidagi bilimlari.
2. Vatanga bo'lgan emotsional munosabat - O'quvchilarning vatanparvarlik tuyg'usi, milliy g'urur va sadoqat darajasi.
3. Fuqarolik mas'uliyati - O'quvchilarning jamiyat oldidagi burchini anglash darajasi.
4. Ijtimoiy faollik - O'quvchilarning vatanparvarlikka oid tadbirlarda ishtiroki.
5. Oila va ta'lim muhitining ta'siri - O'quvchilarning oilaviy muhit va maktab tarbiyasidan qanday ta'sir olayotganligi.

Tadqiqot natijalari quyidagi jadvalda keltirilgan:

1-jadval

Baholash mezonlari	Dastlabki natijalar (%)	Tarbiyaviy ta'sirdan keyingi natijalar (%)	O'sish (%)
Vatan haqidagi bilim darajasi	65	85	+20
Vatanga bo'lgan emotsional munosabat	70	88	+18
Fuqarolik mas'uliyati	55	80	+25
Ijtimoiy faollik	50	75	+25
Oila va ta'lim muhitining ta'siri	60	82	+22

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, o'quvchilarning vatanparvarlik darajasi tarbiyaviy ta'sir natijasida sezilarli darajada oshgan. Eng katta o'zgarish fuqarolik mas'uliyati va ijtimoiy faollik ko'rsatkichlarida kuzatildi. Dastlab, jamiyatga daxldorlik hissi va milliy tadbirlarda ishtirok etishga nisbatan sust munosabat mavjud bo'lsa, maxsus dasturlar orqali o'quvchilarni rag'batlantirish natijasida bu ko'rsatkich 25% ga oshdi.

Tahlil va muhokama: Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, vatanparvarlik tarbiyasi o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishi va jamiyat oldidagi mas'uliyatni anglashida muhim rol o'ynaydi. Dastlabki bosqichda ko'plab o'quvchilarning bilim darajasi nisbatan yetarli bo'lsa-da, ularning vatanparvarlik bilan bog'liq hissiy tajribalari va fuqarolik faolligi yetarlicha rivojlanmagan edi.

Tahlil shuni ko'rsatdiki, vatanparvarlikni shakllantirish uchun faqat bilim berish yetarli emas. Emotsional ta'sir, real hayotiy misollar va amaliy tajribalar orqali yoshlarning shaxsiy munosabatlari shakllantirilishi kerak. Shu boisdan, maktab ta'limida o'quvchilarning

vatanparvarlik tuyg'usini kuchaytirish uchun interfaol darslar, tarixiy ekskursiyalar, milliy bayramlarga faol jalb qilish kabi metodlardan foydalanish lozim.

Shuningdek, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, oila muhitining vatanparvarlik tarbiyasidagi o'rni katta. Ota-onalar tomonidan berilgan tarbiya va oiladagi milliy qadriyatlarga bo'lgan hurmat o'quvchilarning vatanparvarlik darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatgan. O'quvchilarning ota-onalari bilan vatanparvarlik mavzusida ochiq muloqot qilishi va milliy qadriyatlarga oid oilaviy tadbirlar o'tkazilishi ushbu ko'rsatkichlarning oshishiga sabab bo'ldi.

Bundan tashqari, ijtimoiy muhit ham vatanparvarlik ruhiyatining shakllanishida muhim omil ekanligi kuzatildi. O'quvchilar jamiyatdagi dolzarb muammolar bilan tanishtirilib, ularning hal qilinishida faol ishtirok etishga undalganda, ularning jamiyatga bo'lgan daxldorlik hissi ortdi. Masalan, ekologik loyihalar, jamoaviy ijtimoiy tadbirlar, ijtimoiy yordam aksiyalari kabi faoliyatlar o'quvchilarni fuqarolik mas'uliyatiga tayyorlashda samarali vosita bo'lib xizmat qildi.

Shunday qilib, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, vatanparvarlik tarbiyasining samaradorligini oshirish uchun quyidagi tavsiyalar muhim ahamiyat kasb etadi:

1. Tarbiyaning kompleks yondashuvi – vatanparvarlik faqat bilim berish bilan cheklanmasligi, balki hissiy va motivatsion omillar ham inobatga olinishi lozim.
2. Amaliy mashg'ulotlar va loyihalar – o'quvchilar real hayotiy tajribalar orqali vatanparvarlikni his qilishlari va uni amalda qo'llash imkoniyatiga ega bo'lishlari kerak.
3. Oila bilan hamkorlik – vatanparvarlik tarbiyasi nafaqat maktabda, balki oilada ham davom etishi zarur.
4. Ijtimoiy faollikni rag'batlantirish – o'quvchilarni milliy tadbirlarga jalb qilish va ularga fuqarolik mas'uliyatini his qilish imkoniyatini yaratish kerak.
5. Axborot maydonidan foydalanish – Internet va ijtimoiy tarmoqlarda milliy qadriyatlarni targ'ib qilish, yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga qaratilgan kontent yaratish lozim.

Natijalardan kelib chiqib aytish mumkinki, vatanparvarlik tarbiyasining samaradorligini oshirish uchun ta'lim va tarbiya jarayonlarida zamonaviy yondashuvlardan foydalanish, yoshlarning emotsional va ijtimoiy faolligini rag'batlantirish va ularni jamiyat hayotiga jalb qilish muhimdir. Ushbu metodlarni izchil tatbiq etish orqali yosh avlodning vatanparvarlik hissini yanada mustahkamlash mumkin.

Xulosa. Vatanparvarlik tarbiyasi yosh avlodning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Ushbu jarayon psixologik mexanizmlar orqali shakllanib, motivatsion, emotsional va ijtimoiy omillar bilan mustahkamlanadi. O'quvchilar ongida milliy g'urur va Vatanga bo'lgan muhabbatni uyg'otish uchun ta'lim tizimi, oila va jamiyatning birgalikdagi sa'y-harakatlari talab etiladi. Innovatsion pedagogik texnologiyalar, ijtimoiy tashabbuslar va madaniy-ma'rifiy tadbirlar orqali yoshlarning vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirish va rivojlantirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Shu boisdan, ushbu mavzuni chuqur ilmiy o'rganish nafaqat nazariy ahamiyatga ega, balki amaliy jihatdan ham katta foyda keltiradi.

Tavsiyalar. Vatanparvarlik tarbiyasining samaradorligini oshirish uchun ta'lim, oila va jamiyatning birgalikdagi harakati muhimdir. Birinchi navbatda, ta'lim tizimida vatanparvarlikka oid darslar interfaol metodlar orqali boyitilishi, tarixiy voqealar va milliy qadriyatlarni amaliy tajriba asosida o'rganish yo'lga qo'yilishi kerak. Maktablarda tarixiy ekskursiyalar, milliy qahramonlar hayoti bo'yicha ilmiy tanlovlar, badiiy va hujjatli filmlar ko'rish kabi mashg'ulotlar tashkil etilishi lozim.

Oilalarning muhitining ahamiyati ham katta bo'lib, ota-onalar farzandlariga milliy an'analarni o'rgatishlari, ularning milliy g'urur va fuqarolik mas'uliyatini shakllantirishda faol ishtirok etishlari zarur. Mahalla va ijtimoiy tashkilotlar bilan hamkorlikda yoshlarni jamiyat hayotiga jalb qilish, ular uchun milliy va ijtimoiy loyihalar tashkil etish fuqarolik ongini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, internet va ijtimoiy tarmoqlardan samarali foydalanish orqali vatanparvarlikka oid ta'limiy va motivatsion materiallar yaratish lozim. Pedagoglarning malakasini oshirish, ularning yangi pedagogik metodlarni o'zlashtirishiga ko'maklashish ham muhim vazifalardan biridir. Ushbu choralar orqali yosh avlodda milliy o'zlikni anglash va Vatanga sadoqat tuyg'usini mustahkamlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Leontyev A.N. (2001). Faoliyat, ong, shaxs. - Moskva: Nauka.
2. Ushinskiy K.D. (2004). Inson tarbiyaning subyekti sifatida. - Moskva: Pedagogika.
3. To'raqulov X.T. (2015). O'zbekistonda vatanparvarlik tarbiyasining pedagogik asoslari. - Toshkent: Fan.
4. Qosimov S. (2018). Yoshlar va milliy ong: psixologik tadqiqotlar. - Toshkent: Innovatsiya.
5. Al-Farobiy. (1993). A'lo jamiyat haqida. - Toshkent: Sharq.
6. Lolk J. (2003). Tarbiya haqida fikrlar. - Moskva: Pedagogika.

*Valiyev Abdurafik Abduganiyevich,
Buxoro davlat pedagogika instituti, harbiy ta'lim fakulteti dotsenti*

HARBIY BILIM YURLARI TALABALARIDA IRODAVIY SIFATLARNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada harbiy bilim yurtlari talabalarida irodaviy sifatlarni shakllantirish jarayonining psixologik asoslari tahlil qilinadi. Irodaviy sifatlarni harbiy xizmatchilarning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun muhim omillardan biri hisoblanadi. Tadqiqotda irodaviy xususiyatlarning shakllanishiga ta'sir etuvchi shaxsiy, emotsional va motivatsion omillar o'rganilib, ularga ta'lim jarayonida psixologik yondashuvlarning ta'siri baholanadi. Shuningdek, harbiy intizom, stressga bardoshlilik, yetakchilik va qaror qabul qilish kabi jihatlarning irodaviy sifatlarni bog'liqligi yoritiladi. Natijalar harbiy ta'lim muassasalarida irodaviy sifatlarni rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar berishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: irodaviy sifatlarni, harbiy psixologiya, harbiy ta'lim, stressga bardoshlilik, motivatsiya, harbiy intizom, yetakchilik, qaror qabul qilish, shaxs psixologiyasi, ta'lim jarayoni.

Аннотация: В данной статье рассматриваются психологические основы формирования волевых качеств у курсантов военных учебных заведений. Волевые качества являются важным фактором успешной деятельности военнослужащих. В исследовании анализируются личностные, эмоциональные и мотивационные факторы, влияющие на формирование этих качеств, а также оценивается влияние психологических подходов в образовательном процессе. Дополнительно рассматриваются такие аспекты, как военная дисциплина, стрессоустойчивость, лидерские качества и принятие решений в контексте волевых характеристик. Полученные результаты направлены на разработку рекомендаций по развитию волевых качеств в системе военного образования.

Ключевые слова: волевые качества, военная психология, военное образование, стрессоустойчивость, мотивация, военная дисциплина, лидерство, принятие решений, психология личности, образовательный процесс.

Annotation: This article examines the psychological foundations of developing volitional qualities in cadets of military educational institutions. Volitional qualities are essential for the successful performance of military personnel. The study explores the personal, emotional, and motivational factors influencing the formation of these qualities and evaluates the impact of psychological approaches in the educational process. Additionally, aspects such as military discipline, stress resilience, leadership, and decision-making are analyzed in relation to volitional qualities. The findings aim to provide recommendations for enhancing volitional qualities in military education institutions.

Key words: volitional qualities, military psychology, military education, stress resilience, motivation, military discipline, leadership, decision-making, personality psychology, educational process.

Kirish. Harbiy ta'lim tizimi jamiyat xavfsizligi va mudofaasini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Harbiy bilim yurtlari talabalarini kelajakda yuqori mas'uliyatli vazifalarni bajarishga tayyor bo'lishlari talab etiladi. Ularning nafaqat jismoniy tayyorgarligi, balki psixologik barqarorligi, irodaviy sifatlari va shaxsiy fazilatlari ham yetuk bo'lishi lozim. Aynan irodaviy sifatlarni harbiy shaxsning kasbiy va ijtimoiy muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan muhim omillardan biri sanaladi. Shuning uchun harbiy ta'lim jarayonida talabalarning irodaviy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan psixologik yondashuvlar alohida ahamiyat kasb etadi.

Irodaviy sifatlarni insonning qiyinchiliklarni yengib o'tish, maqsad sari qat'iyat bilan harakat qilish, tashabbuskorlik, mas'uliyatni his etish va og'ir sharoitlarda ruhiy barqarorlikni

saqlash kabi fazilatlarini o'z ichiga oladi. Ushbu sifatlar harbiy sohada ayniqsa muhim hisoblanadi, chunki harbiy xizmatchilar murakkab, ba'zida hayot uchun xavfli bo'lgan sharoitlarda faoliyat yuritishadi. Harbiy intizom va buyruqlarga so'zsiz bo'ysunish qanchalik muhim bo'lsa, mustaqil qaror qabul qilish, stressga bardoshlilik va ruhiy barqarorlik ham shunchalik muhimdir[1]. Shu sababli harbiy ta'lim tizimida talabalar psixologik tayyorgarlik jarayonida irodaviy sifatlarini shakllantirishga alohida e'tibor berilishi zarur.

Zamonaviy harbiy ta'lim tizimi faqatgina nazariy bilim berishga qaratilmagan bo'lib, talabalar shaxsiy sifatlarini rivojlantirish va ularga harbiy xizmatga oid psixologik muvozanatni saqlash ko'nikmalarini singdirishga ham e'tibor qaratadi. Irodaviy sifatlarining shakllanishi va rivojlanishiga bir qancha omillar ta'sir qiladi. Ularga shaxsning individual psixologik xususiyatlari, oila tarbiyasi, ijtimoiy muhit, ta'lim jarayonida olingan tajriba va o'z-o'zini tarbiyalash kiradi. Ayniqsa, harbiy bilim yurtlarida psixologik tayyorgarlik jarayonida talabalar turli sinovlardan o'tib, o'zlarining irodaviy jihatlarini mustahkamlashlari muhimdir.

Irodaviy sifatlarining shakllanishi shaxs motivatsiyasi, qabul qilingan qarorlar, stressga bardoshlilik darajasi va emotsional barqarorlik kabi psixologik jihatlar bilan chambarchas bog'liq. Talabaning motivatsiyasi kuchli bo'lsa, u o'z oldiga qo'ygan maqsadga erishish yo'lida qiyinchiliklarga dosh berishi, o'zida mas'uliyat hissini shakllantirishi va murakkab sharoitlarda samarali qaror qabul qilishga qodir bo'lishi mumkin. Shu sababli harbiy ta'lim tizimida talabalarining ichki motivatsiyasini shakllantirishga ham katta e'tibor qaratiladi.

Harbiy ta'lim muassasalarida o'quv jarayoni talabalar irodaviy sifatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan maxsus dasturlar, mashg'ulotlar va psixologik treninglar orqali amalga oshiriladi. Bu jarayonda qat'iyatlilik, sabr-toqat, jismoniy va ruhiy bardoshlilik, o'z-o'zini nazorat qilish, intizom va javobgarlik kabi fazilatlar shakllantiriladi. Ushbu sifatlarini rivojlantirish uchun harbiy bilim yurtlarida qat'iy intizom, aniq belgilangan reja asosida ta'lim va jismoniy tayyorgarlik mashg'ulotlari olib boriladi. Bundan tashqari, talabalar real sharoitga yaqinlashtirilgan stressli vaziyatlarda o'zlarini sinovdan o'tkazish imkoniyatiga ega bo'lalilar.

Psixologik jihatdan tahlil qilganda, irodaviy sifatlarini shakllantirishning muhim omillaridan biri – bu stressga bardoshlilik va emotsional barqarorlikdir. Harbiy xizmat jarayonida kutilmagan, murakkab va hayot uchun xavfli vaziyatlarga duch kelish ehtimoli yuqori bo'lgani sababli, harbiy xizmatchi bunday sharoitlarda o'z his-tuyg'ularini nazorat qila olishi, oqilona qaror qabul qilishi va rejalashtirilgan harakatlarni amalga oshirishi zarur. Buning uchun talabalarining stressga qarshi turish qobiliyatini oshirish bo'yicha maxsus psixologik mashg'ulotlar o'tkaziladi. Ushbu mashg'ulotlar orqali ularga o'z his-tuyg'ularini boshqarish, to'g'ri nafas olish, stressli vaziyatlarda tinchlanish va tezkor fikrlash kabi muhim ko'nikmalar o'rgatiladi.

Shuningdek, harbiy bilim yurtlarida yetakchilik fazilatlarini shakllantirish ham irodaviy sifatlarini rivojlantirishning ajralmas qismi hisoblanadi. Yetakchilik harbiy xizmatda katta ahamiyatga ega bo'lib, u o'z-o'zini boshqarish, mas'uliyatni o'z zimmasiga olish, jamoani boshqarish va muhim qarorlarni qabul qilish qobiliyatlarini o'z ichiga oladi. Yetakchi bo'lish uchun talabalar o'zlarida mustahkam irodaviy sifatlarini shakllantirishi, o'ziga va atrofdagilarga nisbatan ishonch hosil qilishi hamda og'ir sharoitlarda ham ruhiy barqarorlikni saqlab qolishi lozim. Shu sababli harbiy ta'lim tizimida yetakchilik ko'nikmalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratiladi[4].

Irodaviy sifatlarining shakllanishida shaxsning ijtimoiy va psixologik muhitining ham ta'siri katta. Talabalarining harbiy bilim yurtidagi sharoitlarga moslashuvi, kursdoshlari bilan o'zaro munosabatlari, o'qituvchi va rahbarlarning ularga bo'lgan munosabati ham irodaviy sifatlarining rivojlanishiga bevosita ta'sir qiladi. Guruhda sog'lom muhit yaratilishi, bir-birini qo'llab-quvvatlash, jamoaviy birdamlik muhitini shakllantirish orqali harbiy bilim yurtlarida talabalar o'zlarining ruhiy bardoshlilikini mustahkamlashlari mumkin.

Shuningdek, zamonaviy psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, irodaviy sifatlarining shakllanishida sport va jismoniy mashg'ulotlar ham muhim rol o'ynaydi. Jismoniy tarbiya

mashg'ulotlari orqali talabalar o'zlarida intizom, sabr-toqat, chidamlilik va qat'iyatlilik kabi sifatlarini rivojlantiradilar. Ayniqsa, jamoaviy sport turlari orqali ularda yetakchilik, jamoada ishlash, qaror qabul qilish va o'zaro hamkorlik qilish kabi muhim qobiliyatlar shakllanadi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Harbiy ta'limda irodaviy sifatlarini shakllantirish masalasi ko'p yillardan buyon psixologiya, pedagogika va harbiy fanlar doirasida keng o'rganilib kelinmoqda. Irodaviy sifatlarining inson psixologiyasida tutgan o'rni, ularning rivojlanish omillari va ta'lim tizimida shakllantirish usullari bo'yicha turli yondashuvlar mavjud. Ushbu mavzu turli davrlarda olimlar tomonidan turlicha talqin qilingan bo'lsa-da, umumiy xulosalar shuni ko'rsatadiki, insonning irodaviy sifatleri uning shaxsiy rivojlanishi, kasbiy tayyorgarligi va ijtimoiy hayotdagi muvaffaqiyatlari uchun muhim ahamiyatga ega.

Irodaviy sifatlarining psixologik asoslarini tushunish uchun dastlab umumiy psixologiya doirasida olib borilgan tadqiqotlarga nazar tashlash lozim. Irodaviy jarayonlar psixologiyada uzoq vaqt davomida muhim tadqiqot obyekti bo'lib kelgan. Yevropa psixologlari, xususan, V. Vundt, J. Piaget, S. Rubinshteyn va L. Vygotskiy kabi olimlar inson irodasi, uning qaror qabul qilish jarayoni va motivatsiya bilan bog'liqligini o'rganishgan. Ularning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, irodaviy sifatlar shaxs rivojlanishining muhim tarkibiy qismi bo'lib, ularni shakllantirish ijtimoiy muhit, tarbiya va ta'lim jarayonlari bilan bevosita bog'liq[6].

Irodaviy sifatlarining shakllanishida motivatsiya va emotsional barqarorlik muhim o'rin tutadi. I. Pavlov va B. Skinner tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, insonning xatti-harakatlarini boshqarish va ularni ma'lum maqsadlarga yo'naltirish uchun ichki va tashqi motivatsiya muhim rol o'ynaydi. Ularning nazariyalariga ko'ra, irodaviy sifatlarini shakllantirish uchun motivatsion omillarni to'g'ri yo'naltirish va maqsad sari harakat qilishni qo'llab-quvvatlash lozim.

Harbiy psixologiya doirasida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, harbiy ta'lim tizimida irodaviy sifatlarini rivojlantirishga qaratilgan maxsus metodikalardan foydalanish lozim. Masalan, rus psixologi A. Leontev insonning irodaviy sifatleri va psixologik barqarorligini rivojlantirishning nazariy asoslarini ishlab chiqdi. Unga ko'ra, harbiy xizmat sharoitida qaror qabul qilish, stressga chidamlilik va ijtimoiy muhitga moslashish irodaviy sifatlarini shakllantirishning asosiy omillari hisoblanadi.

Shuningdek, AQSh va Yevropa harbiy tadqiqot markazlarida olib borilgan ishlarda irodaviy sifatlarini shakllantirishning amaliy jihatlari katta e'tibor qaratilgan. Masalan, AQSh Harbiy Akademiyasida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, harbiy ta'lim jarayonida talabalarni turli murakkab sharoitlarga moslashtirish orqali ularning ruhiy barqarorligini oshirish mumkin. Ushbu tadqiqotlar davomida jismoniy tayyorgarlik, strategik fikrlash va jamoaviy hamkorlik irodaviy sifatlarini shakllantirishda muhim omillar sifatida e'tirof etilgan.

Shuningdek, so'nggi yillarda harbiy psixologiyada stressga bardoshlilik va irodaviy sifatlarining shakllanishi o'rtasidagi bog'liqlik bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, stressga duch kelgan shaxslarning irodaviy sifatleri kuchayadi, ammo bunday sharoitlarga moslasha olmagan shaxslar ruhiy bosim ostida qolishlari mumkin. Shuning uchun harbiy ta'lim tizimida stressga qarshi turish va irodaviy mustahkamlikni shakllantirishga qaratilgan maxsus dasturlar ishlab chiqilmoqda.

Irodaviy sifatlarini shakllantirishda jismoniy tayyorgarlik va sport mashg'ulotlarining ahamiyati ham muhim tadqiqot mavzusi hisoblanadi. Harbiy ta'lim tizimida olib borilgan ilmiy ishlarga ko'ra, jismoniy faollik va sport bilan shug'ullanish insonning qat'iyatliligi, sabr-toqati va o'zini boshqarish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Shuningdek, jismoniy faoliyat orqali stressga bardoshlilik ham oshadi, bu esa harbiy xizmat sharoitlarida irodaviy sifatlarining muhim omili hisoblanadi[5].

Harbiy ta'lim tizimida irodaviy sifatlarini rivojlantirish bo'yicha turli yondashuvlar mavjud. Masalan, G'arbiy Yevropa mamlakatlarida talabalarni maxsus psixologik tayyorgarlikdan o'tkazish, stressni boshqarish bo'yicha treninglar tashkil etish va jamoaviy mashg'ulotlarni yo'lga qo'yish keng qo'llaniladi. Rossiya harbiy ta'lim tizimida esa harbiy

intizom, buyruqlarga bo'ysunish va qat'iy tartib asosida irodaviy sifatlarni shakllantirishga urg'u beriladi. O'zbekistonda esa harbiy ta'lim muassasalarida psixologik tayyorgarlik, jismoniy mashg'ulotlar va nazariy bilimlarning uyg'unligi orqali talabalar irodaviy sifatlarini rivojlantirishga qaratilgan maxsus metodlar ishlab chiqilgan[2].

Tadqiqotchilar irodaviy sifatlarni shakllantirishda oilaviy tarbiyaning ham katta ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydilar. Farzandlarning bolalikdan boshlab qat'iyatlilik, mustaqillik va mas'uliyatni his etish kabi fazilatlarini shakllansa, keyinchalik harbiy ta'lim jarayonida ularning irodaviy sifatlarini rivojlantirish oson kechadi. Shu sababli, ayrim tadqiqotchilar harbiy ta'limga qabul qilinadigan yoshlarning bolalik davridagi tarbiyasini ham chuqur o'rganish lozimligini ilgari suradilar.

Shuningdek, zamonaviy psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yetakchilik fazilatlarini shakllantirish ham irodaviy sifatlar bilan bevosita bog'liq. Harbiy ta'lim jarayonida talabalarni liderlik qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirish orqali ularning irodaviy xususiyatlarini mustahkamlash mumkin. Yetakchilik fazilatlariga ega bo'lgan shaxslar qiyin sharoitlarda o'ziga bo'lgan ishonchini yo'qotmaydi, mustahkam ruhiy barqarorlikka ega bo'ladi va jamoani samarali boshqarishga qodir bo'ladi.

Umuman olganda, harbiy bilim yurtlarida irodaviy sifatlarni shakllantirish bo'yicha turli tadqiqotlar olib borilgan bo'lsa-da, hali ham ushbu yo'nalishda yangi ilmiy izlanishlarga ehtiyoj mavjud. Xususan, harbiy ta'lim jarayonida individual yondashuvning samaradorligi, psixologik treninglarning uzoq muddatli ta'siri va zamonaviy texnologiyalar orqali irodaviy sifatlarni rivojlantirish imkoniyatlari kabi mavzular bo'yicha ilmiy tadqiqotlarni chuqurlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, harbiy psixologiya va ta'lim sohasidagi yangi izlanishlar harbiy bilim yurtlari talabalari uchun yanada samarali o'quv dasturlarini ishlab chiqishga yordam beradi[3].

Natijalar va tahlil. Harbiy ta'lim muassasalarida talabalarning irodaviy sifatlarini shakllantirish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar natijasida bir qancha muhim xulosalar chiqarildi. Tadqiqot davomida talabalar irodaviy sifatlarining rivojlanish darajasi, bu omillarga ta'sir etuvchi asosiy jihatlar va ularning harbiy ta'lim jarayonidagi ahamiyati o'rganildi.

Harbiy ta'limda irodaviy sifatlarning shakllanishi bo'yicha tahlil natijalari

Omillar	Talabalardagi o'rtacha baho (1-10)	Muhimlik darajasi (%)
Stressga bardoshlilik	7.8	85
Motivatsiya darajasi	8.5	90
Jismoniy tayyorgarlik	7.2	80
Yetakchilik qobiliyati	7.9	87
Qaror qabul qilish qobiliyati	8.1	88
Harbiy intizom	9.0	95
Emotsional barqarorlik	7.6	83

Jadvalda keltirilgan natijalar harbiy ta'lim muassasalarida irodaviy sifatlarni shakllantirishga ta'sir qiluvchi asosiy omillar va ularning muhimlik darajalarini ko'rsatib beradi. Natijalarga ko'ra:

1. Harbiy intizom – talabalar orasida eng yuqori baholangan omillardan biri bo'lib, uning muhimlik darajasi 95% deb baholangan. Bu harbiy muhitda qat'iy tartib va intizom irodaviy sifatlarni shakllantirishda katta rol o'ynashini ko'rsatadi.

2. Motivatsiya darajasi – talabalar orasida 8.5 o'rtacha baho bilan yuqori baholangan. Motivatsiyaning kuchli bo'lishi talabaning qiyinchiliklarni yengib o'tish qobiliyatini oshiradi, shuningdek, kelajakdagi harbiy faoliyatga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

3. Qaror qabul qilish qobiliyati – ushbu omil 8.1 o'rtacha bahoga ega bo'lib, harbiy xizmatda shaxsning tezkor va to'g'ri qaror qabul qilish muhimligini ko'rsatadi. Harbiy ta'lim jarayonida real hayotiy vaziyatlarni o'rganish va ularga mos harakat qilish orqali ushbu qobiliyat rivojlantiriladi.

4. Yetakchilik qobiliyati – talabalar orasida 7.9 o'rtacha baho bilan baholangan bo'lib, bu omil harbiy xizmatda shaxsning boshqalarga ta'sir qilish va ularni boshqarish qobiliyatiga bog'liq. Yetakchilik fazilatlarini rivojlantirish harbiy ta'lim tizimining muhim qismi hisoblanadi.

5. Stressga bardoshlilik - ushbu omil 7.8 o'rtacha bahoga ega bo'lib, uning muhimlik darajasi 85% deb baholangan. Harbiy xizmat sharoitida stress omili doimiy mavjud bo'lgani uchun unga moslashish va bardoshli bo'lish harbiy ta'lim muassasalari uchun ustuvor yo'nalishdir.

6. Emotsional barqarorlik - talabalar tomonidan 7.6 o'rtacha baho bilan baholangan. Emotsional barqarorlik harbiy xizmatda qiyin sharoitlarda o'zini nazorat qilish va ortiqcha stressga tushmaslik uchun muhim hisoblanadi.

7. Jismoniy tayyorgarlik - irodaviy sifatlar shakllanishiga ta'siri bo'yicha 7.2 o'rtacha baho oldi. Jismoniy tayyorgarlik talabaning bardoshli bo'lishi va harbiy xizmat talablariga moslashishiga yordam beradi.

Ushbu natijalar harbiy ta'lim muassasalarida irodaviy sifatlarini shakllantirish jarayonida psixologik, jismoniy va motivatsion yondashuvlarning muhimligini tasdiqlaydi. Natijalarga asoslanib, harbiy ta'lim tizimida quyidagi takomillashtirish yo'nalishlarini tavsiya qilish mumkin:

- Harbiy intizom va motivatsiyani oshirishga qaratilgan psixologik treninglarni kuchaytirish.
- Qaror qabul qilish va stressga bardoshlilikni oshirish uchun real vaziyatlarga asoslangan mashg'ulotlarni ko'paytirish.
- Yetakchilik qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan maxsus dasturlarni ishlab chiqish.
- Jismoniy tayyorgarlik va emotsional barqarorlikni mustahkamlash uchun innovatsion metodlardan foydalanish.

Xulosa. Harbiy bilim yurtlarida talabalar irodaviy sifatlarini shakllantirish murakkab va ko'p qirrali jarayondir. Bu jarayonda psixologik omillar, ta'lim tizimi, ijtimoiy muhit va shaxsiy motivatsiya kabi ko'plab omillar o'zaro ta'sir ko'rsatadi. Harbiy ta'lim tizimida bu jarayonni yanada samarali amalga oshirish uchun maxsus psixologik treninglar, stressga bardoshlilikni oshirish bo'yicha mashg'ulotlar, jismoniy tayyorgarlik va yetakchilik dasturlarini amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Irodaviy sifatlarini shakllantirish nafaqat harbiy xizmat uchun, balki insonning shaxsiy va kasbiy hayotida ham katta ahamiyatga ega bo'lib, harbiy bilim yurtlari talabalari uchun bu jarayon kelajakda ularning muvaffaqiyatli harbiy faoliyat yuritishiga zamin yaratadi.

Tavsiyalar. Harbiy ta'lim muassasalarida talabalar irodaviy sifatlarini shakllantirish va rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, irodaviy sifatlarining rivojlanishi harbiy intizom, motivatsiya, stressga bardoshlilik, qaror qabul qilish qobiliyati, yetakchilik fazilatlarini, emotsional barqarorlik va jismoniy tayyorgarlik kabi omillar bilan chambarchas bog'liq. Ushbu jihatlarni mustahkamlash uchun bir nechta tavsiyalar ishlab chiqildi.

Birinchidan, harbiy intizom va ichki motivatsiyani oshirish talabalar irodasini mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi. Ikkinchidan, stressga bardoshlilik va tezkor qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirish uchun maxsus psixologik treninglar hamda real vaziyatlarni

modellashtirish usullaridan foydalanish tavsiya etiladi. Shuningdek, jismoniy tayyorgarlik va sport mashg'ulotlarini kuchaytirish, talabalarni murakkab sharoitlarda harakat qilishga o'rgatish lozim.

Yetakchilik fazilatlarini shakllantirish, jamoaviy ishlash ko'nikmalarini oshirish va psixologik maslahat tizimini kuchaytirish ham irodaviy sifatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish orqali ta'lim jarayonini yanada samarali qilish mumkin. Ushbu tavsiyalar harbiy bilim yurtlari talabalarining irodaviy sifatlarini shakllantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). Self-Determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development, and Well-Being. *American Psychologist*, 55(1), 68-78.
2. Grit Training in Military Education (2019). U.S. Army Research Institute Report.
3. Peterson, C., & Seligman, M. E. P. (2004). *Character Strengths and Virtues: A Handbook and Classification*. American Psychological Association.
4. Grossman, D. (2004). *On Combat: The Psychology and Physiology of Deadly Conflict in War and in Peace*. Warrior Science Publications.
5. Mamatov, A. & Ergashev, U. (2018). *Harbiy psixologiya va ijtimoiy pedagogika*. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
6. Rossiya Federatsiyasi Harbiy Akademiyasi Tadqiqotlari (2020). Moskva: Harbiy pedagogika va psixologiya markazi.

Abdullayev Yo'ichi Ziyayevich,
Buxoro pedagogika insitituti,
Harbiy ta'lim fakulteti, uslubiy tayyorgarlik sikli dotsenti

TALABALARDA VATANPARVARLIK TUYG'USINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK USULLARI

Annotatsiya: Milliy g'oya va vatanparvarlik jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri bo'lib, yosh avlod tarbiyasida katta ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolada milliy g'oya tushunchasi, uning yoshlar ongida shakllanish jarayoni va vatanparvarlik tuyg'usining tarbiyaviy roli tahlil qilinadi. Shuningdek, yoshlarni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalashning pedagogik va psixologik jihatlarini, bu jarayonda ta'lim muassasalari, oilaning o'рни hamda zamonaviy axborot texnologiyalarining ta'siri yoritiladi. Maqolada yoshlarning vatanparvarlik ruhida tarbiyalanishiga ijtimoiy muhit, ta'lim tizimi va davlat siyosatining ta'siri ham muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: milliy g'oya, vatanparvarlik, yoshlar tarbiyasi, milliy qadriyatlar, ta'lim, oila, axborot texnologiyalari, ijtimoiy muhit, davlat siyosati, pedagogika.

Аннотация: Национальная идея и патриотизм являются важными факторами развития общества и играют значительную роль в воспитании молодого поколения. В данной статье рассматривается понятие национальной идеи, процесс её формирования в сознании молодежи, а также воспитательная роль патриотизма. Также анализируются педагогические и психологические аспекты воспитания молодежи в духе национальных ценностей, подчеркивается роль образовательных учреждений, семьи и современных информационных технологий в этом процессе. Кроме того, обсуждается влияние социального окружения, системы образования и государственной политики на формирование патриотизма у молодежи.

Ключевые слова: национальная идея, патриотизм, воспитание молодежи, национальные ценности, образование, семья, информационные технологии, социальная среда, государственная политика, педагогика.

Annotation: National ideology and patriotism are crucial factors in the development of society and play a significant role in the upbringing of the younger generation. This article examines the concept of national ideology, its formation in young minds, and the educational role of patriotism. It also explores the pedagogical and psychological aspects of educating young people in the spirit of national values, highlighting the role of educational institutions, families, and modern information technologies in this process. Additionally, the influence of the social environment, the education system, and state policies on fostering patriotism among young people is discussed.

Key words: national ideology, patriotism, youth education, national values, education, family, information technologies, social environment, state policy, pedagogy.

Kirish. Bugungi globallashuv sharoitida har bir davlat va jamiyat o'zining ma'naviy negizlarini mustahkamlash, yosh avlodni milliy g'oya asosida tarbiyalash orqali mustaqillikni yanada mustahkamlashga intilmoqda. Milliy g'oya va vatanparvarlik jamiyat taraqqiyotining asosiy tamoyillaridan biri sifatida nafaqat siyosiy va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlaydi, balki yoshlarning komil inson bo'lib shakllanishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Har qanday jamiyatning kelajagi yoshlar tarbiyasiga bog'liq bo'lib, ularning ma'naviy dunyoqarashi, qadriyatlari va vatanparvarlik ruhida tarbiyalanishi mustahkam taraqqiyot kafolati hisoblanadi. Shu bois milliy g'oya va vatanparvarlik tushunchalari yosh avlod tarbiyasida muhim o'rin tutadi[6]. Har bir millat o'zining tarixiy va madaniy merosiga tayangan holda rivojlanadi. Shu sababli milliy g'oya – bu faqatgina mafkuraviy tushuncha emas, balki jamiyatni birlashtiruvchi kuch bo'lib, xalqning tarixiy tajribasi, an'analari, diniy va ma'naviy qadriyatlari asosida

shakllanadi. Yoshlarni milliy g'oya asosida tarbiyalash ularga o'zligini anglash, tarixiy xotiraga hurmat bilan qarash, milliy qadriyatlarga sadoqat bilan yashash imkonini beradi. Bugungi kunda axborot makonining kengayishi, turli madaniy va mafkuraviy oqimlarning kuchayishi yosh avlod tafakkuriga bevosita ta'sir o'tkazmoqda. Shu bois milliy g'oya yoshlarning mafkuraviy immunitetini mustahkamlash, ularni mustaqil fikrlovchi va ongli shaxs sifatida shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Vatanparvarlik esa har bir shaxsning qalbida bo'lishi lozim bo'lgan tuyg'ulardan biri bo'lib, insonning o'z yurtiga, xalqiga, madaniyatiga va tarixiga sadoqatini ifoda etadi. Bu tuyg'u jamiyatning barqarorligi va rivojlanishi uchun muhim omillardan biri hisoblanadi. Yosh avlodga vatanparvarlik g'oyalarini singdirish, ularda ona yurtga muhabbat, uni himoya qilish va rivojlantirishga intilish hissini uyg'otish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lishi kerak. Zero, har qanday jamiyatning taraqqiyoti, uning yosh avlodining vatanparvarlik ruhida tarbiyalanishiga bog'liqdir[5].

Vatanparvarlik tushunchasi nafaqat o'z yurtini himoya qilish, balki uni obod qilish, taraqqiyotga hissa qo'shish, jamiyat manfaatlarini shaxsiy manfaatlardan ustun qo'yish kabi fazilatlarni ham o'z ichiga oladi. Shu sababli yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ularning nafaqat ijtimoiy mas'uliyatini oshiradi, balki kelajakda yurt taraqqiyotiga befarq bo'lmagan, fidoyi va har tomonlama yetuk shaxslar shakllanishiga xizmat qiladi.

Ta'lim tizimi milliy g'oya va vatanparvarlik g'oyalarini yosh avlod ongiga singdirishda eng asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Maktabgacha ta'lim muassasalaridan boshlab, oliy ta'lim tizimigacha bo'lgan jarayonda yoshlarning ma'naviy tarbiyasiga alohida e'tibor qaratilishi lozim. Ta'lim muassasalarida milliy g'oya va vatanparvarlikni shakllantirishga qaratilgan darslar, maxsus fanlar, turli madaniy va tarbiyaviy tadbirlar tashkil etilishi bu jarayonning samaradorligini oshiradi. Ayniqsa, tarix, adabiyot, ma'naviyat asoslari kabi fanlar orqali milliy qadriyatlar va vatanparvarlik g'oyalari yoshlarning ongiga singdirilishi mumkin.

Oilada tarbiya milliy g'oya va vatanparvarlik ruhini shakllantirishda eng asosiy omillardan biridir. Farzandlar oilada milliy qadriyatlar, urf-odatlar, tarixiy an'analar bilan tanishadi va ularga sadoqat hissi shakllanadi. Ota-onalar farzandlariga Vatanga muhabbat, uning boy madaniyati va tarixiy merosi bilan faxrlanish tuyg'usini singdirishi lozim. Oilada vatanparvarlik tarbiyasini shakllantirish jamiyatda mustahkam ma'naviy asoslarni yaratishga xizmat qiladi.

Axborot texnologiyalarining rivojlanishi yoshlarning dunyoqarashi va ma'naviy tarbiyasiga kuchli ta'sir o'tkazmoqda. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, ommaviy axborot vositalari orqali turli mafkuraviy g'oyalar tarqalmoqda. Shu bois milliy g'oya va vatanparvarlik tushunchalarini yoshlar ongiga to'g'ri singdirish, ularning axborot xurujlariga qarshi mafkuraviy immunitetini mustahkamlash dolzarb masala hisoblanadi. Milliy axborot resurslarining rivojlantirilishi, yoshlar uchun qiziqarli va ta'sirchan kontent yaratish, milliy g'oya va vatanparvarlik g'oyalarini ommaviy axborot vositalari orqali keng targ'ib qilish muhim vazifalardan biridir.

Davlat siyosati doirasida milliy g'oya va vatanparvarlik masalalariga alohida e'tibor qaratilishi kerak. Yoshlar bilan ishlashga ixtisoslashgan davlat va nodavlat tashkilotlari, turli jamg'armalar, yoshlar harakatlari va ijtimoiy loyihalar bu borada muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, yoshlarning davlat boshqaruvida, jamiyat hayotida faol ishtirok etishi ularning vatanparvarlik ruhini yanada kuchaytiradi. Davlat tomonidan yoshlar uchun yaratilayotgan imkoniyatlar, grantlar, dasturlar va loyihalar ularning milliy g'oya va vatanparvarlik asosida tarbiyalanishiga xizmat qiladi[8].

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Milliy g'oya va vatanparvarlik tushunchalari insoniyat tarixida qadimdan mavjud bo'lib, turli davrlarda ularning mazmuni, shakli va ta'sir doirasi har xil talqin qilingan. Bu mavzu falsafa, tarix, sotsiologiya, siyosatshunoslik, psixologiya, pedagogika kabi fanlar doirasida keng tadqiq qilingan bo'lsa-da, har bir jamiyat va davlat sharoitida o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan. Shu sababli milliy g'oya va

vatanparvarlik masalasining o'rganilishi uzluksiz davom etib kelmoqda va har bir davr bu tushunchalarning yangi qirralarini ochib bermoqda.

Falsafiy jihatdan olganda, milliy g'oya va vatanparvarlik tushunchalari insonning millat, davlat va jamiyat bilan bog'liq ekanligini anglashiga asoslanadi. Aristotel va Platon kabi qadimgi yunon faylasuflari davlat va jamiyatning yaxlitligi haqida fikr yuritgan bo'lsa, Sharq mutafakkirlari ham inson va jamiyatning o'zaro aloqasini tahlil qilganlar. Forobiy o'zining "Fozil odamlar shahari" asarida davlatning mukammalligi va jamiyat barqarorligi uchun ma'naviy qadriyatlarning ahamiyatini ta'kidlaydi. Ibn Xaldun esa tarixiy jarayonlarda milliy birlik va o'zlikni anglashning roli haqida fikr bildirgan[2].

O'rta asrlarda milliy g'oya va vatanparvarlik tushunchalari diniy g'oyalar bilan bog'liq holda rivojlangan. Xususan, islom olamida milliy birlik, Vatanga sadoqat va ummat tushunchalarining uyg'unligi o'rganilgan. Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarida davlat boshqaruvi, milliy qadriyatlar va ma'naviyatning jamiyatdagi o'rni ko'rsatib berilgan. Jaloliddin Rumiy va Sa'diy Sheroziy kabi mutafakkirlar esa inson va uning jamiyatdagi o'rni haqida asarlar yozgan bo'lib, ularning fikrlarida milliy qadriyatlarni anglash va ularni asrab-avaylash masalalari aks etgan[3].

XIX asrga kelib, milliy g'oya va vatanparvarlik tushunchalarining tadqiqoti yangi bosqichga chiqdi. Ayniqsa, milliy uyg'unish davrida bu tushunchalar ijtimoiy harakatlarning markaziy g'oyalaridan biriga aylandi. Yevropada milliy davlatlarning shakllanishi, mustamlakachilik siyosatiga qarshi kurash va milliy o'zlikni anglash jarayonlari milliy g'oya masalasiga yangicha yondashuvlarni yaratdi. O'zbek jadidlari – Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Fitrat, Cho'lpon va boshqalar milliy ongni shakllantirish, yoshlarga ta'lim berish va vatanparvarlik ruhida tarbiyalash bo'yicha qimmatli asarlar yaratdilar. Behbudiyning "Padarkush" asarida milliy ong va befarqlikning oqibatlari aks ettirilgan bo'lsa, Avloniyning "Turkiy Guliston yoxud axloq" asari yoshlarning ma'naviy tarbiyasida muhim o'rin tutadi[1].

Sovet davrida milliy g'oya masalasi mafkuraviy jihatdan cheklangan bo'lsa-da, vatanparvarlik tushunchasi keng targ'ib qilindi. Bu davrda vatanparvarlik asosan kommunistik mafkura bilan bog'lanib, insonning davlatga sadoqatli bo'lishi, mehnatkashlik va xalq manfaatlarini ustuvor qo'yish kabi tushunchalar bilan uyg'unlashtirildi. Shu bilan birga, milliy g'oya va o'zlikni anglash masalalarining sun'iy ravishda bostirilishi ko'plab millatlarning o'z madaniy va tarixiy qadriyatlarini to'liq anglash imkoniyatlarini chekladi[4].

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, milliy g'oya va vatanparvarlik masalalari davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Birinchi Prezident Islom Karimovning "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch" asarida milliy g'oyaning jamiyat taraqqiyotidagi roli va yoshlarni milliy ruhda tarbiyalashning dolzarbligi keng yoritilgan. O'zbekistonning milliy g'oyasi – "Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot" tamoyiliga asoslangan bo'lib, u yosh avlodning vatanparvarlik ruhida shakllanishiga xizmat qiladi. Keyingi yillarda bu masala bo'yicha ilmiy tadqiqotlar ham ko'payib, pedagogika, sotsiologiya va siyosatshunoslik doirasida tahlil qilinmoqda.

Pedagogik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yosh avlodni milliy g'oya asosida tarbiyalash ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Maktabgacha ta'limdan boshlab, oliy ta'lim muassasalarigacha bo'lgan ta'lim tizimida milliy g'oya va vatanparvarlik tushunchalari yoshlarning shaxsiy kamoloti va ijtimoiy ongini shakllantirishga xizmat qiladi. Milliy g'oyaga oid maxsus darslar, tarbiyaviy tadbirlar, tarixiy merosni o'rganish orqali yoshlarning milliy qadriyatlarga bo'lgan hurmatini oshirish mumkin[7].

Psixologik tadqiqotlar esa milliy g'oya va vatanparvarlikning yoshlar ruhiyatiga ta'sirini tahlil qiladi. Yoshlarning milliy qadriyatlarga bo'lgan munosabati, vatanparvarlik tuyg'usining shakllanish jarayoni, uning ijtimoiy omillar bilan bog'liqligi psixologlar tomonidan o'rganilgan. Yoshlar orasida milliy g'oya va vatanparvarlikning yetarlicha singmaganligi natijasida ijtimoiy befarqlik, migratsiya va xorijiy mafkuralarga moyillik kabi holatlar yuzaga kelishi mumkinligi qayd etilgan.

Siyosiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, milliy g'oya va vatanparvarlik davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lishi zarur. Turli davlatlarda milliy mafkura shakllanishi va rivojlanishi turlicha kechgan. Masalan, AQShda vatanparvarlik va milliy g'oya "Amerika orzusi" tushunchasi bilan bog'langan bo'lsa, Yevropa mamlakatlarida milliy birlik va tarixiy merosga asoslangan tamoyillar rivojlantirilgan. O'zbekistonda esa milliy g'oya va vatanparvarlik tamoyillari davlatning mustaqillik mafkurasida asosida shakllanib, ta'lim tizimi, madaniyat va ijtimoiy sohalarida keng targ'ib qilinmoqda.

Globalashuv sharoitida milliy g'oya va vatanparvarlik tushunchalarining ahamiyati ortib bormoqda. Internet va ijtimoiy tarmoqlar yoshlarning dunyoqarashiga katta ta'sir ko'rsatmoqda, bu esa milliy g'oya va vatanparvarlikni shakllantirish jarayonida yangi yondashuvlarni talab qiladi. Milliy axborot resurslarini rivojlantirish, yoshlar uchun qiziqarli va ta'sirchan kontent yaratish, milliy g'oya va vatanparvarlik g'oyalarini ommaviy axborot vositalari orqali keng targ'ib qilish muhim vazifalardan biridir[6].

Shunday qilib, milliy g'oya va vatanparvarlik tushunchalarining o'rganilishi turli davrlarda turlicha talqin qilingan bo'lsa-da, hozirgi kunda bu mavzuga oid ilmiy izlanishlar tobora kengayib bormoqda. Bugungi sharoitda milliy g'oya va vatanparvarlikni yosh avlod ongiga singdirishning samarali usullarini ishlab chiqish hamda ularning dolzarbligini ta'minlash ustuvor vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Natijalar va tahlil. Milliy g'oya va vatanparvarlik tushunchalarining yoshlar ongida shakllanishi ta'lim tizimi, ijtimoiy muhit, oilaviy tarbiya va zamonaviy axborot vositalari orqali amalga oshiriladi. Ushbu tadqiqot doirasida o'tkazilgan so'rovnoma va tahlillar natijalari milliy g'oya va vatanparvarlikning yoshlar ongiga ta'sirini aniqlashga yordam berdi. Tadqiqot davomida O'zbekistonning turli ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan 16-25 yosh oralig'idagi talabalar o'rtasida so'rovnoma o'tkazildi. So'rovnomada 500 nafar respondent ishtirok etdi va ular milliy g'oya, vatanparvarlik, ta'limning ahamiyati, oilaning ta'siri va ommaviy axborot vositalarining roli haqida fikr bildirdilar.

So'rovnoma natijalari

So'rovnoma natijalari quyidagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha tahlil qilindi:

1. Yoshlarning milliy g'oya va vatanparvarlik haqidagi tushunchalari
2. Ta'lim tizimining milliy g'oyani shakllantirishdagi roli
3. Oilaviy tarbiyaning vatanparvarlikka ta'siri
4. Zamonaviy ommaviy axborot vositalarining milliy g'oyaga ta'siri
5. Yoshlarning Vatan kelajagiga bo'lgan munosabati

Tadqiqot natijalari quyidagi jadvalda jamlandi:

Savollar	Ha (%)	Qisman (%)	Yo'q (%)
Siz milliy g'oya tushunchasining mazmunini yaxshi tushunasizmi?	65	25	10
Vatanparvarlik sizning shaxsiy hayotingizda muhim o'rin tutadimi?	78	15	7
Ta'lim tizimi milliy g'oya va vatanparvarlikni shakllantirishda yetarli darajada rol o'ynayaptimi?	55	30	15
Oila vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi deb hisoblaysizmi?	82	12	6
Internet va ijtimoiy tarmoqlar milliy g'oya va vatanparvarlikka ijobiy ta'sir ko'rsatadimi?	40	35	25
Vatan taraqqiyotiga o'z hissangizni qo'shishga tayyormisiz?	85	10	5

1. Milliy g'oya va vatanparvarlik tushunchalari. Natijalar shuni ko'rsatdiki, respondentlarning 65% milliy g'oya tushunchasining mazmunini to'liq tushunadi, 25% qisman

tushunishini bildirgan bo'lsa, 10% bu tushunchaga aniqlik kiritish kerakligini aytgan. Bu shuni ko'rsatadiki, ta'lim muassasalarida milliy g'oyaga oid tushunchalarni yanada chuqurroq tushuntirish zarur.

2. Vatanparvarlik hissining shakllanishi. 78% respondent vatanparvarlik hissi ularning shaxsiy hayotida katta o'rin tutishini ta'kidlagan. Bu yoshlarning o'z yurtiga sadoqatini namoyon qilsa-da, 15% qisman vatanparvarlikka e'tibor qaratishini bildirgan, 7% esa bunday tuyg'u ularda unchalik shakllanmaganini ta'kidlagan.

3. Ta'lim tizimining roli. 55% respondentlar ta'lim tizimi milliy g'oya va vatanparvarlik tushunchalarini singdirishda yetarli darajada rol o'ynayotganini aytgan bo'lsa, 30% qisman yetarli deb hisoblagan. Biroq, 15% respondent bu yo'nalishda islohotlarga ehtiyoj borligini qayd etgan. Demak, ta'lim tizimida milliy g'oya va vatanparvarlik darslarini kuchaytirish lozim.

4. Oilaning ta'siri. Oila tarbiyasi milliy g'oya va vatanparvarlikning shakllanishida hal qiluvchi omil ekanligini respondentlarning 82% tasdiqlagan. 12% qisman ta'sir qilishini aytgan bo'lsa, 6% bunday rol mavjud emas deb hisoblagan. Bu natijalar shuni ko'rsatadiki, oilada tarbiya milliy g'oya va vatanparvarlik ruhini shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

5. Axborot vositalarining ta'siri. Zamonaviy axborot texnologiyalarining milliy g'oya va vatanparvarlikka ta'siri bo'yicha natijalar ancha murakkab. 40% respondent internet va ijtimoiy tarmoqlar milliy g'oya shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini aytgan bo'lsa, 35% bunday ta'sir nisbatan mavjud deb hisoblagan, 25% esa internet va ijtimoiy tarmoqlar salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligini bildirgan.

6. Vatan taraqqiyotiga munosabat. Yoshlarning 85% o'z yurtining taraqqiyotiga hissa qo'shishga tayyorligini bildirgan. Bu shuni anglatadiki, ularning aksariyati mamlakat kelajagi uchun mas'uliyatni his qilmoqda. Faqatgina 10% qisman tayyorligini, 5% esa befarqligini bildirgan.

Tahlil natijalariga ko'ra, milliy g'oya va vatanparvarlik tushunchalari yoshlar orasida keng tarqalgan bo'lsa-da, ularni yanada mustahkamlash uchun ta'lim tizimi, oilaviy tarbiya va zamonaviy axborot vositalaridan samarali foydalanish lozim. So'rovnoma natijalari ta'lim muassasalarida milliy g'oya bo'yicha yanada chuqurroq ma'lumot berish, oilaviy tarbiyani qo'llab-quvvatlash va internetdagi milliy qadriyatlarga oid kontentlarni rivojlantirish zarurligini ko'rsatdi. Bundan tashqari, yoshlarning aksariyati vatanparvarlikka moyilligi yuqori bo'lsa-da, ta'sirchan dasturlar orqali ularning milliy ongini yanada kuchaytirish lozim.

Jadval natijalari shuni ko'rsatadiki, yoshlarning milliy g'oya va vatanparvarlikka munosabati ijobiy, biroq ayrim jihatlar, xususan, ta'lim tizimi va axborot vositalarining ta'siri bo'yicha yanada ko'proq ish olib borish talab etiladi. Shu bois davlat siyosati, ta'lim muassasalari va ommaviy axborot vositalari hamkorligida milliy g'oya va vatanparvarlik g'oyalarini kengroq targ'ib qilish zarur.

Xulosa. Milliy g'oya va vatanparvarlik yoshlar tarbiyasida asosiy o'rinlardan birini egallaydi. Ularning shakllanishida ta'lim, oila, axborot texnologiyalari va davlat siyosati muhim rol o'ynaydi. Yosh avlodning milliy qadriyatlar asosida tarbiyalanishi, ularning o'z yurtiga sadoqatli bo'lib voyaga yetishi jamiyat barqarorligining asosiy omillaridan biridir. Shu bois milliy g'oya va vatanparvarlikni shakllantirish jarayoni tizimli ravishda olib borilishi, zamonaviy metod va vositalardan samarali foydalanish orqali bu jarayonda yuqori natijalarga erishish lozim.

Tavsiyalar.

1. Ta'lim tizimini takomillashtirish – maktabgacha ta'limdan boshlab oliy ta'limgacha bo'lgan jarayonda milliy g'oya va vatanparvarlik darslarini kuchaytirish, interaktiv va ta'sirchan usullarni qo'llash zarur.

2. Oilaviy tarbiyani mustahkamlash – ota-onalar farzandlarga milliy qadriyatlarni singdirish, tarixiy meros va vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda faol ishtirok etishi lozim.

3. Axborot vositalaridan samarali foydalanish – Internet va ijtimoiy tarmoqlarda milliy g'oya va vatanparvarlikni targ'ib qiluvchi ta'sirchan kontent yaratish va yoshlar orasida milliy mafkuraviy immunitetni kuchaytirish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Avloniy A. "Turkiy Guliston yoxud axloq". – Toshkent: Sharq, 1992.
2. Farobiy. "Fozil odamlar shahar". – Toshkent: Fan, 1993.
3. Yusuf Xos Hojib. "Qutadg'u bilig". – Toshkent: Fan, 1971.
4. Ibn Xaldun. "Muqaddima". – Toshkent: Sharq, 2010.
5. Xabibullayev N. "Pedagogik psixologiya". – Toshkent: O'qituvchi, 2006.
6. Qosimov O. "Globallashuv sharoitida milliy g'oya va mafkura". – Toshkent: Universitet, 2017.
7. Jaloliddin Rumiy. "Masnaviy". – Toshkent: Adabiyot, 2003.
8. Sa'diy Sheroziy. "Guliston". – Toshkent: Sharq, 2008.

Hamroyev Kamol Qahramonovich,
Buxoro pedagogika insitituti,
Harbiy ta'lim fakulteti, uslubiy tayyorgarlik sikli dotsenti

GLOBALIZATSIYA SHAROITIDA VATANPARVARLIK QADRIYATLARI VA IJTIMOY-PSIXOLOGIK OMILLAR

Annotatsiya: Ushbu maqolada globalizatsiya sharoitida vatanparvarlik qadriyatlarining o'zgarishi va unga ijtimoiy-psixologik omillarning ta'siri tahlil qilinadi. Global integratsiya jarayonlari milliy o'ziga xoslik va vatanparvarlik hissiga qanday ta'sir ko'rsatayotgani, shuningdek, oila, ta'lim, ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy muhitning ushbu jarayondagi roli yoritib beriladi. Milliy qadriyatlarni saqlab qolish va ularni zamonaviy sharoitga moslashtirish uchun taklif etilayotgan usullar ham bayon etiladi.

Kalit so'zlar: Globalizatsiya, vatanparvarlik, milliy qadriyatlar, ijtimoiy-psixologik omillar, milliy identifikatsiya, ta'lim tizimi, ommaviy madaniyat, axborot makoni, davlat siyosati, yoshlar tarbiyasi.

Аннотация: В данной статье анализируется трансформация патриотических ценностей в условиях глобализации и влияние социальных и психологических факторов на этот процесс. Рассматривается, как глобальная интеграция влияет на национальную идентичность и патриотизм, а также роль семьи, системы образования, средств массовой информации и социального окружения в формировании этих ценностей. Кроме того, обсуждаются стратегии сохранения национальных ценностей с учетом современных условий.

Ключевые слова: Глобализация, патриотизм, национальные ценности, социально-психологические факторы, национальная идентичность, система образования, массовая культура, информационное пространство, государственная политика, воспитание молодежи.

Annotation: This article analyzes the transformation of patriotic values in the context of globalization and the influence of socio-psychological factors on this process. It examines how global integration affects national identity and patriotism, as well as the role of family, education, mass media, and social environment in shaping these values. Additionally, the article explores strategies for preserving national values while adapting them to modern conditions.

Key words: Globalization, patriotism, national values, socio-psychological factors, national identity, education system, mass culture, information space, state policy, youth upbringing.

Kirish. Bugungi dunyo ijtimoiy va madaniy jihatdan beqiyos o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Globalizatsiya jarayoni milliy davlatlar, jamiyatlar va shaxslar hayotiga chuqur ta'sir o'tkazib, ularning turmush tarzi, dunyoqarashi va qadriyatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Ushbu jarayon iqtisodiy, siyosiy, madaniy va axborot maydonining chegarasiz bo'lishi, turli xalqlar va millatlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikning kuchayishi, texnologik taraqqiyotning jadallashishi bilan tavsiflanadi. Bunday sharoitda milliy identifikatsiya va vatanparvarlik qadriyatlarining barqarorligi va rivoji dolzarb masalalardan biriga aylanmoqda.

Vatanparvarlik qadriyatlari har qanday jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyotini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Bu tushuncha muayyan hudud va xalqning tarixiy taraqqiyoti bilan bog'liq bo'lib, unda milliy urf-odatlar, an'analar va ma'naviy qadriyatlar aks etadi. Shaxsning o'z Vataniga bo'lgan muhabbati, millat manfaatlarini himoya qilishga intilishi va ijtimoiy mas'uliyat hissi vatanparvarlikning asosiy komponentlari hisoblanadi. Ammo globalizatsiya sharoitida ushbu qadriyatlar turli ijtimoiy-psixologik omillar ta'sirida o'zgarib, yangi shakl kasb etmoqda.

Bugungi kunda milliy va global qadriyatlar o'rtasidagi muvozanatni saqlash tobora murakkablashmoqda. Ba'zi hollarda global madaniyatning ta'siri ortib, yosh avlodning milliy qadriyatlarga bo'lgan munosabati zaiflashayotgani kuzatilmoqda. Bunga internet va ommaviy axborot vositalarining keng tarqalishi, xalqaro miqyosdagi ijtimoiy harakatchanlik, migratsiya jarayonlarining kuchayishi va dunyo iqtisodiyotining integratsiyalashuvi sabab bo'lmoqda. Ayniqsa, yoshlarning globallashtirilgan madaniyat mahsulotlariga qiziqishi, xorijiy hayot tarziga intilishi natijasida milliy an'analar, urf-odatlar va vatanparvarlik hissi sezilarli o'zgarishlarga uchraydi.

Globalizatsiyaning ta'siri turli jamiyatlarda har xil ko'rinishda namoyon bo'lmoqda. Ayrim mamlakatlarda milliy qadriyatlarni saqlab qolish uchun davlat siyosati darajasida maxsus dasturlar ishlab chiqilib, vatanparvarlik g'oyalarini kuchaytirishga qaratilgan tashabbuslar amalga oshirilmoqda. Masalan, tarixiy va madaniy merosni targ'ib qilish, davlat ramzlariga hurmat hissini shakllantirish, ta'lim tizimida milliy g'oya va vatanparvarlik mavzulariga alohida e'tibor qaratish shular jumlasidandir. Biroq boshqa jamiyatlarda esa global tendensiyalar kuchayib, milliy o'ziga xoslik va vatanparvarlik qadriyatlari ikkinchi darajali ahamiyat kasb eta boshlaydi. Bu holat jamiyatning psixologik holatiga, odamlarning o'zlarini qaysi millat vakili sifatida his qilishiga bevosita ta'sir qiladi.

Ijtimoiy-psixologik nuqtai nazardan qaralganda, vatanparvarlikning shakllanishi va rivojlanishi turli omillar bilan bog'liq. Birinchi navbatda, insonning milliy identifikatsiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu shaxsning o'zini qaysi millat yoki jamiyat vakili sifatida his qilishi, o'z Vatani bilan bog'liqligini anglash darajasi bilan belgilanishi mumkin. Milliy identifikatsiya jamiyatda shakllangan umumiy qadriyatlar, an'analar va tarixiy xotiraga asoslanadi. Agar bu omillar mustahkam bo'lsa, globalizatsiya ta'siriga qaramay, vatanparvarlik qadriyatlari saqlanib qoladi va rivojlanadi. Biroq, agar jamiyat ichida milliy o'ziga xoslikka nisbatan e'tibor sust bo'lsa, yosh avlod global madaniyatga ko'proq moyillik bildirishi va milliy qadriyatlarga e'tiborsiz bo'lishi mumkin.

Oila va ta'lim tizimi vatanparvarlikning shakllanishida asosiy rol o'ynaydi. Insonning dunyoqarashi va milliy qadriyatlarga munosabati bolalikdan boshlanadi. Ota-onalar farzandlarida milliy g'urur va Vatanga bo'lgan mehrni shakllantirishda yetakchi o'rin tutadi. Bundan tashqari, maktab va oliy ta'lim muassasalarida vatanparvarlik tarbiyasi mazmunli va samarali tashkil etilishi lozim. Tarix va madaniyat bo'yicha chuqur bilim berish, milliy qadriyatlarni amaliyotda qo'llash, yoshlarni milliy bayramlar va tarixiy sanalar bilan yaqindan tanishtirish orqali vatanparvarlik hissini mustahkamlash mumkin. Shuningdek, davlat siyosati darajasida yoshlarni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalashga qaratilgan dasturlar amalga oshirilishi lozim.

Ommaviy axborot vositalari va internet ham vatanparvarlik hissini shakllantirish yoki zaiflashtirishda katta rol o'ynaydi. Zamonaviy texnologiyalar jamiyatga ijobiy ta'sir ko'rsatish bilan birga, turli madaniy oqimlarning tez tarqalishiga ham imkon yaratmoqda. Ko'pgina yoshlar xorijiy filmlar, musiqalar va ijtimoiy tarmoqlardagi trendlar ta'sirida o'sib, o'z madaniyatidan yiroqlashishi mumkin. Bunday sharoitda milliy ommaviy axborot vositalari va davlat tomonidan milliy qadriyatlarni targ'ib qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Televideniye, radio, internet platformalari orqali milliy urf-odatlar, tarixiy shaxslar, madaniy meros va milliy g'urur targ'ib qilinishi lozim. Shuningdek, bloggerlar va ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilari orqali ham vatanparvarlik tushunchasini ommalashtirish mumkin.

Bundan tashqari, globalizatsiya sharoitida vatanparvarlikning zamonaviy talqini ham shakllanmoqda. An'anaviy vatanparvarlik tushunchasi ko'pincha o'z davlatining mustaqilligini himoya qilish, milliy manfaatlarni birinchi o'ringa qo'yish bilan bog'liq bo'lsa, zamonaviy vatanparvarlik yanada keng qamrovli tushuncha sifatida namoyon bo'lmoqda. Bugungi kunda vatanparvarlik faqatgina milliy qadriyatlarga sadoqat bilan cheklanib qolmay, balki global muammolarni tushunish, xalqaro hamkorlikda milliy manfaatlarni himoya qilish, texnologik va

intellektual taraqqiyot orqali Vatan ravnaqiga hissa qo'shish kabi omillarni ham o'z ichiga oladi.

Shunday qilib, globalizatsiya sharoitida vatanparvarlik qadriyatlarini mustahkamlash va ularni yangi sharoitlarga moslashtirish dolzarb masaladir. Ushbu jarayonda ijtimoiy-psixologik omillar, xususan, milliy identifikatsiya, ta'lim, ommaviy axborot vositalari va davlat siyosati muhim rol o'ynaydi. Vatanparvarlikni zamonaviy ko'rinishda shakllantirish orqali jamiyatda milliy g'urur va birdamlikni mustahkamlash mumkin.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Globalizatsiya sharoitida vatanparvarlik qadriyatlarining shakllanishi va rivojlanishi ijtimoiy fanlar, xususan, psixologiya, sotsiologiya, siyosatshunoslik va tarix kabi sohalarida keng tadqiq etilgan mavzulardan biridir. Ushbu masala turli mamlakatlarning olimlari tomonidan o'rganilib, muayyan nazariy yondashuvlar hamda amaliy natijalarga asoslangan fikrlar ilgari surilgan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, vatanparvarlik tushunchasi tarixiy, madaniy, siyosiy va iqtisodiy sharoitlarga qarab o'zgarib boradi. Ayniqsa, globalizatsiya jarayoni vatanparvarlikning mazmun-mohiyatiga yangi elementlarni qo'shmoqda. Shuning uchun mazkur muammoni o'rganish bugungi kunda ham dolzarb bo'lib qolmoqda.

Vatanparvarlik tushunchasi qadim zamonlardan beri insoniyat madaniyatining ajralmas qismi sifatida o'rganib kelinadi. Antik davrlardayoq Platon va Aristotel kabi faylasuflar jamiyat va davlatning barqarorligi uchun fuqarolarning o'z yurti va davlatiga sadoqatini muhim deb hisoblashgan. Ularning qarashlarida vatanparvarlik davlatni saqlab qolish, fuqarolarning huquq va burchlarini bajarish bilan bog'liq bo'lgan. Keyinchalik, O'rta asr va Uyg'onish davrida ham vatanparvarlik diniy va siyosiy nuqtai nazardan muhokama qilingan. Xususan, Makiavelli o'z asarlarida davlat manfaatlari va fuqaroning unga bo'lgan sadoqatining ahamiyatini ta'kidlagan.

Yangi zamon falsafasida milliy davlatlarning shakllanishi bilan bog'liq holda vatanparvarlik tushunchasi yanada keng tadqiq qilindi. XVIII-XIX asrlarda millatchilik va vatanparvarlik g'oyalari rivojlanib, Yevropa va Osiyo davlatlarida milliy davlatlarning paydo bo'lishi bu jarayonga kuchli ta'sir ko'rsatdi[5]. Jumladan, Jon Lokk, Jan-Jak Russo va Edmund Berk kabi mutafakkirlar milliy birdamlik va davlatga sodiqlikning ijtimoiy jihatlarini o'rganib, vatanparvarlikning turli talqinlarini ishlab chiqdilar. Ushbu davrda vatanparvarlik tushunchasi ko'pincha davlat manfaatlariga xizmat qilish, milliy an'analarni asrab-avaylash va fuqarolik burchlarini bajarish bilan bog'liq bo'lgan.

XX asrda vatanparvarlik tushunchasiga yangicha yondashuvlar paydo bo'ldi. Xususan, Ikkinchi jahon urushi va undan keyingi davrda ko'plab davlatlarda vatanparvarlik tushunchasi mafkuraviy va siyosiy qurol sifatida ishlatilgan. Jumladan, AQSh va Sovet Ittifoqida vatanparvarlik rasmiy mafkura darajasiga ko'tarilib, fuqarolarning davlatga bo'lgan sadoqatini mustahkamlash uchun ishlatilgan. Sovet davrida vatanparvarlik ko'pincha ijtimoiyistik g'oyalar bilan uyg'unlashtirilib, davlatga sadoqat, ijtimoiy mas'uliyat va mehnatsevarlik bilan bog'liq deb qaralgan. G'arbiy davlatlarda esa vatanparvarlik ko'proq demokratik qadriyatlar bilan uyg'un holda rivojlanib, fuqarolik mas'uliyati, inson huquqlari va davlatga ishonch bilan bog'liq bo'lgan.

Globalizatsiya jarayoni kuchaygan XXI asrda esa vatanparvarlik tushunchasi yangi talqinlar bilan boyidi. Endilikda vatanparvarlik nafaqat milliy davlatga sadoqat, balki global muammolarni tushunish, xalqaro hamkorlik va madaniy xilma-xillikka hurmat kabi omillarni ham o'z ichiga oladi. Zamonaviy tadqiqotlarda vatanparvarlikning turli shakllari o'rganilib, uning milliy, fuqarolik va kosmopolitik jihatlarini ajratib ko'rsatilgan. Milliy vatanparvarlik an'anaviy tarzda o'z davlatiga sadoqat va milliy manfaatlarini himoya qilish bilan bog'liq bo'lsa, fuqarolik vatanparvarligi demokratik qadriyatlarga asoslangan holda fuqarolik mas'uliyatini o'z ichiga oladi. Kosmopolitik vatanparvarlik esa insoniyatni yagona jamiyat sifatida qabul qilish va global muammolarga e'tibor qaratish bilan bog'liq.

Sotsiologik tadqiqotlarda globalizatsiyaning vatanparvarlik qadriyatlariga ta'siri chuqur o'rganilgan. Ko'pgina tadqiqotlarda globalizatsiya jarayoni yosh avlodning milliy qadriyatlarga

bo'lgan munosabatiga sezilarli ta'sir o'tkazayotgani qayd etilgan[2]. Xususan, internet, ommaviy madaniyat, xalqaro migratsiya va transmilliy kompaniyalarning ta'siri ostida yoshlar milliy an'analardan uzoqlashib, ko'proq global madaniyatga moyillik bildirayotgani kuzatilmoqda. Biroq ba'zi tadqiqotchilar bu jarayonning ikkinchi tomoniga ham e'tibor qaratib, globalizatsiya vatanparvarlikni butkul yo'q qilmaydi, balki unga yangi shakl va mazmun beradi, deb ta'kidlaydilar. Xususan, zamonaviy texnologiyalar milliy madaniyat va tarixni targ'ib qilish, yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash uchun ham samarali vosita bo'lishi mumkin.

Psixologik tadqiqotlarda vatanparvarlik hissining shakllanishi individual va guruhviy omillar bilan bog'liq ekanini ko'rsatilgan. Insonning milliy identifikatsiyasi, uning jamiyatdagi roli va oilaviy tarbiyasi vatanparvarlik darajasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Masalan, oilada milliy qadriyatlarga bo'lgan hurmat tarbiyalansa, bola kelajakda vatanparvarlik tuyg'usiga ega bo'lish ehtimoli yuqori bo'ladi. Ta'lim tizimi ham bu jarayonda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotlarga ko'ra, tarix va madaniyat bo'yicha chuqur bilimga ega bo'lgan yoshlar vatanparvarlik hissini chuqurroq his qilishadi. Shuningdek, ijtimoiy muhit, davlat siyosati va ommaviy axborot vositalarining ta'siri ham bu jarayonda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Ommaviy axborot vositalarining roli haqida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, televizion dasturlar, internet resurslari va ijtimoiy tarmoqlar milliy g'urur va vatanparvarlik hissini kuchaytirishi yoki aksincha, uni zaiflashtirishi mumkin[4]. Davlat ommaviy axborot vositalari orqali milliy qadriyatlarni targ'ib qilishi va yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga qaratilgan dasturlarni ishlab chiqishi samarali natijalar berishi mumkin. Xususan, milliy bayramlar, tarixiy sanalar va davlat ramzlariga bag'ishlangan kontentlarni keng targ'ib qilish orqali vatanparvarlik hissini oshirish mumkin.

Shunday qilib, vatanparvarlik tushunchasi turli davrlarda, turli sharoitlarda o'rganilgan va har bir tarixiy bosqichda o'ziga xos yondashuvlarga ega bo'lgan. Globalizatsiya sharoitida esa bu tushuncha yanada murakkab tus olib, unga yangi omillar qo'shildi. Tadqiqotchilar vatanparvarlikni saqlab qolish va mustahkamlash uchun ta'lim, ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy muhit va davlat siyosatining birgalikda ishlashi lozimligini ta'kidlamodalar. Shu bois, bugungi kunda vatanparvarlik tushunchasi nafaqat milliy identifikatsiya, balki global muammolarni anglash bilan ham bog'liq ravishda o'rganilmoqda[3].

Natijalar va tahlil. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, globalizatsiya sharoitida vatanparvarlik qadriyatlari o'zgaruvchan xususiyat kasb etmoqda. Turli yosh guruhlari, ijtimoiy qatlamlar va geografik mintaqalar bo'yicha vatanparvarlik hissining farqlanishi kuzatilmoqda. Tadqiqot jarayonida respondentlarning vatanparvarlik tushunchasiga munosabati, globalizatsiyaning milliy identifikatsiyaga ta'siri va ijtimoiy-psixologik omillarning roli o'rganildi.

1. Globalizatsiyaning vatanparvarlik qadriyatlariga ta'siri. Respondentlar orasida globalizatsiyaning vatanparvarlik qadriyatlariga qanday ta'sir ko'rsatayotgani haqida so'rov o'tkazildi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, aksariyat ishtirokchilar global madaniyatning kuchayishi milliy an'analardan va vatanparvarlik tushunchasini zaiflashtirayotganini qayd etishgan. Shu bilan birga, global ta'sirning vatanparvarlikni rivojlantirishga ham xizmat qilishi mumkinligini aytgan respondentlar ham mavjud bo'ldi.

2. Yoshlar va vatanparvarlik. So'rov natijalariga ko'ra, yoshlarning global madaniyat ta'siriga ko'proq moyilligi kuzatildi. 18-25 yosh oralig'idagi respondentlar orasida globalizatsiyani ijobiy baholovchilar ko'proq bo'lib, vatanparvarlik tushunchasini an'anaviy emas, zamonaviy nuqtai nazardan baholovchilar soni yuqori ekanligi aniqlandi. Katta yoshdagi respondentlarda esa an'anaviy vatanparvarlik qadriyatlari ustuvor ekanini kuzatildi.

3. Ijtimoiy-psixologik omillarning ta'siri. Vatanparvarlik hissining shakllanishida ijtimoiy muhit, ta'lim, oilaviy tarbiya va ommaviy axborot vositalarining o'rni muhim ekanini tahlil qilindi. Ko'pchilik respondentlar oilada vatanparvarlik qadriyatlarining shakllanishi eng asosiy omil ekanini ta'kidlagan bo'lsa, ta'lim tizimining o'rni ham juda yuqori baholangan.

Shuningdek, ommaviy axborot vositalarining ta'siri ham muhim ekanligi qayd etildi, biroq bu ta'sir har doim ham ijobiy emasligi aniqlandi.

4. Tadqiqot natijalarini umumlashtirish. Tadqiqot doirasida olingan natijalarni aniqroq aks ettirish maqsadida quyidagi jadval shakllantirildi:

1-jadval

Ko'rsatkichlar	18-25 yosh	26-40 yosh	40 yoshdan katta
Globalizatsiyaning ijobiy ta'siri	67%	45%	30%
Globalizatsiyaning milliy qadriyatlarga salbiy ta'siri	52%	65%	78%
Vatanparvarlikning ahamiyati yuqori deb hisoblovchilar	58%	72%	85%
Ta'lim tizimining vatanparvarlikka ta'siri muhim deb hisoblovchilar	75%	82%	89%
OAVning vatanparvarlikka ta'siri bor deb hisoblovchilar	80%	70%	55%

Jadval shuni ko'rsatadiki, yoshlar orasida globalizatsiyaning ijobiy tomonlarini tan oluvchilar ko'proq bo'lsa, yoshi katta respondentlar globalizatsiyaning milliy qadriyatlar va vatanparvarlikka salbiy ta'sirini kuchliroq his qilmoqdalar[1]. Ta'lim tizimining vatanparvarlikni shakllantirishdagi roli barcha yosh toifalarida muhim deb baholangan bo'lsa-da, ommaviy axborot vositalarining roli yoshlar orasida kuchliroq seziladi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, globalizatsiya milliy vatanparvarlik tushunchasiga murakkab ta'sir ko'rsatmoqda. Bir tomondan, u yoshlar uchun keng imkoniyatlar, xalqaro ta'lim, texnologik rivojlanish va madaniy xilma-xillikni anglash imkonini bersa, boshqa tomondan, milliy an'analar va tarixiy qadriyatlarga e'tiborning kamayishiga olib kelmoqda. Yoshlar orasida global tendensiyalarga moslashish istagi kuchaygan bo'lsa, yoshi kattaroq insonlar milliy identifikatsiyaga ko'proq urg'u berishmoqda.

Shuningdek, tadqiqot davomida oilaviy tarbiya va ta'lim tizimining vatanparvarlikni shakllantirishdagi o'rni muhim ekani aniqlandi. Agar yosh avlodga milliy qadriyatlarni chuqur anglatish va ularni zamonaviy dunyoqarash bilan uyg'unlashtirish imkoniyati yaratilsa, globalizatsiya jarayonidan vatanparvarlikni zaiflashtirish emas, balki mustahkamlash uchun foydalanish mumkin.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ommaviy axborot vositalari vatanparvarlik tushunchasiga ikki tomonlama ta'sir ko'rsatmoqda. Bir tomondan, ular milliy qadriyatlarni targ'ib qilish va yosh avlodga Vatan haqida chuqurroq bilim berish vositasi bo'lsa, boshqa tomondan, xorijiy madaniyat va g'oyalarni tez tarqatish orqali milliy identifikatsiyaga bevosita ta'sir qilmoqda. Shu sababli, milliy axborot siyosati orqali yoshlarni milliy madaniyat va qadriyatlar bilan yaqinlashtirish muhim vazifa hisoblanadi[6].

Xulosa. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, globalizatsiya sharoitida vatanparvarlik qadriyatlarini saqlab qolish va rivojlantirish uchun ta'lim, ommaviy axborot vositalari, oilaviy tarbiya va davlat siyosati birgalikda ishlashi zarur. Zamonaviy yosh avlodga vatanparvarlikni singdirishning yangi usullarini ishlab chiqish, innovatsion va madaniy yondashuvlarni joriy etish orqali milliy identifikatsiyani mustahkamlash mumkin. Shu bilan birga, globalizatsiyaning ijobiy jihatlaridan foydalanib, milliy madaniyat va tarixni dunyo miqyosida targ'ib qilish ham muhim hisoblanadi.

Tavsiyalar. Globalizatsiya sharoitida vatanparvarlik qadriyatlarini saqlash va rivojlantirish dolzarb masala hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yosh avlod global madaniyat ta'sirida o'sayotgan bo'lsa-da, ta'lim, oilaviy tarbiya, ommaviy axborot vositalari va davlat siyosati vatanparvarlikni mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi. Ta'lim tizimida milliy qadriyatlarni targ'ib qilish, OAV orqali vatanparvarlikni kuchaytirish, oilada milliy ruhni

shakllantirish va davlat tomonidan milliy mafkurani rivojlantirish strategik ahamiyatga ega. Zamonaviy vatanparvarlik milliy an'analar va global tendensiyalarni uyg'unlashtirishni talab qiladi. Innovatsion texnologiyalar va iqtisodiy taraqqiyot orqali yoshlarni milliy manfaatlarga hissa qo'shishga undash lozim. Globalizatsiya xavf emas, balki milliy madaniyatni rivojlantirish imkoniyati sifatida qaralishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Wimmer, A., & Schiller, N. G. (2002). Methodological Nationalism and Beyond: Nation-State Building, Migration and the Social Sciences. *Global Networks*, 2(4), 301-334.
2. Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D., & Perraton, J. (1999). *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*. Stanford University Press.
3. Brubaker, R. (1996). *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge University Press.
4. Featherstone, M. (1995). *Undoing Culture: Globalization, Postmodernism and Identity*. SAGE Publications.
5. Uzbek milliy qadriyatlari bo'yicha ilmiy maqolalar to'plami. (2020). O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi.
6. Globalizatsiya va milliy identifikatsiya bo'yicha sotsiologik tadqiqotlar. (2022). Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti nashriyoti.

*Majidova Shoirra Hamidovna,
Buxoro innovatsiyalari universiteti, 2-bosqich magisranti*

UMUMTA'LIM MAKTEBLARIDA IJTIMOY-PSIXOLOGIK MUHITNING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISH OMILLARI

Annotatsiya: Mazkur maqolada umumta'lim maktablarida ijtimoiy-psixologik muhitning shakllanishi va uning ta'lim jarayoniga ta'siri chuqur o'rganiladi. Maktab muhitining pedagogik va psixologik jihatlari, o'qituvchilar va o'quvchilarning o'zaro munosabatlari, shuningdek, ota-onalar va maktab rahbariyati bilan hamkorlikning ahamiyati tahlil qilinadi. Maktabdagi ijtimoiy-psixologik muhitni yaxshilash bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: umumta'lim maktablari, ijtimoiy-psixologik muhit, pedagogik omillar, psixologik ta'sir, o'quvchilar, o'qituvchilar, ta'lim jarayoni, maktab muhitini boshqarish.

Аннотация: В данной статье подробно изучается формирование социально-психологической среды в общеобразовательных школах и её влияние на образовательный процесс. Анализируются педагогические и психологические аспекты школьной среды, взаимоотношения между учителями и учениками, а также значимость сотрудничества с родителями и администрацией школы. Представлены рекомендации по улучшению социально-психологического климата в школах.

Ключевые слова: общеобразовательные школы, социально-психологическая среда, педагогические факторы, психологическое воздействие, ученики, учителя, образовательный процесс, управление школьной средой.

Annotation: This article delves into the formation of the socio-psychological environment in general education schools and its impact on the educational process. It analyzes the pedagogical and psychological aspects of the school environment, the interactions between teachers and students, as well as the importance of collaboration with parents and school administration. Recommendations are provided to improve the socio-psychological climate within schools.

Key words: general education schools, socio-psychological environment, pedagogical factors, psychological impact, students, teachers, educational process, school environment management.

Kirish: Umumta'lim maktablarida ta'lim jarayoni nafaqat bilim berish, balki o'quvchilarning ijtimoiy-psixologik rivojlanishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Maktab - shaxsning ijtimoiylashuvi jarayonida asosiy institutlardan biri bo'lib, unda nafaqat akademik bilimlar, balki ijtimoiy tajribalar, shaxsiy munosabatlar va ijtimoiy kompetensiyalar shakllanadi. Shu boisdan, maktabdagi ijtimoiy-psixologik muhit o'quvchilarning shaxsiyati, bilim olish jarayoni, o'qituvchilar bilan munosabatlari hamda kelajakdagi ijtimoiy integratsiyasiga muhim ta'sir ko'rsatadi. Ijtimoiy-psixologik muhit tushunchasi o'quvchilar, o'qituvchilar va boshqa xodimlar o'rtasidagi munosabatlar tizimi bo'lib, u shaxslarning o'zini tutishi, hissiy holati va psixologik farovonligiga bevosita ta'sir qiladi[3]. Ushbu muhit pedagogik muhit, o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlar, maktab rahbariyati va o'qituvchilar jamoasining xulq-atvori, ota-onalar va maktab o'rtasidagi hamkorlik hamda o'quvchilarning o'zaro ijtimoiy ta'siridan iboratdir. Ijtimoiy-psixologik muhitning ijobiy bo'lishi o'quvchilarning ta'limga bo'lgan qiziqishini oshirish, o'qitish jarayonining samaradorligini ta'minlash hamda bolalarning psixologik barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Aksincha, salbiy muhit ta'lim jarayonida stress, tajovuzkorlik va motivatsiya pasayishiga olib kelishi mumkin. Maktab muhitini shakllantiruvchi omillar orasida o'qituvchilarning ta'siri muhim o'rin tutadi. O'qituvchining metodikasi, xulq-atvori va o'quvchilar bilan muloqot uslubi ijtimoiy-psixologik muhitga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchining emotsional barqarorligi, o'quvchilarga hurmat bilan yondashishi, adolatli baholash tizimi hamda har bir

o'quvchining shaxsiy xususiyatlarini inobatga olishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlar ham maktab muhitining shakllanishida muhim rol o'ynaydi. O'quvchilarning jamoaviy faoliyatlari va guruh ishlari, maktab ichidagi nizolar va ularni boshqarish tizimi hamda o'quvchilarning ijtimoiy kelib chiqishi va madaniy o'ziga xosligi ham muhim omillar qatoriga kiradi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Ijtimoiy-psixologik muhitga oid tadqiqotlar pedagogika va psixologiya fanlarida keng o'rganilgan bo'lib, xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan turli metodikalar asosida tahlil qilingan. Xususan, Lev Vygotskiy, Jon Dyui, A. N. Leontev, Sh. Amonashvili kabi olimlar ijtimoiy muhitning ta'limga ta'siri borasida ilmiy qarashlar bildirishgan. O'zbekistonda esa M. Yuldashev, G. Abdurahmonova va boshqalar ta'lim tizimida ijtimoiy-psixologik muhitni tahlil qilish bo'yicha tadqiqotlar olib borganlar[6].

Maktab rahbariyati ham maktab muhitining shakllanishida yetakchi o'rin tutadi. Rahbariyatning demokratik yoki avtoritar boshqaruv uslubi, o'qituvchilar va o'quvchilar bilan ochiq muloqoti hamda stress holatlarini boshqarish strategiyalari maktabdagi ijtimoiy-psixologik muhitning darajasini belgilaydi. Bundan tashqari, ota-onalar bilan hamkorlik ham muhim rol o'ynaydi. Ota-onalar maktab bilan qanchalik faol hamkorlik qilsa, o'quvchilarning o'zini maktabda qulay his qilishi shunchalik yaxshilanadi. Ota-onalarning maktab jamoasi bilan doimiy aloqada bo'lishi, o'qituvchilar bilan hamkorlik qilish hamda uy sharoitida ta'lim jarayonini qo'llab-quvvatlashi maktab muhitining shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi[5].

Maktabdagi ijtimoiy-psixologik muhitni rivojlantirish uchun psixologik xizmat va pedagogik yondashuvlarni tatbiq etish muhim ahamiyat kasb etadi. Maktablarda professional psixologik xizmat mavjud bo'lishi lozim. Psixologlar o'quvchilarning muammolarini aniqlash, ularni hal etishda yordam berishi mumkin. Shu bilan birga, psixologik treninglar va seminarlar ham foydali hisoblanadi. O'quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirish ham muhim strategiyalardan biri bo'lib, maktablardagi turli to'garaklar, sport musobaqalari va madaniy tadbirlarni tashkil etish ijtimoiy muhitni yaxshilashga xizmat qiladi. Jamoaviy ishlarda ishtirok etish o'quvchilarning o'zaro munosabatlarini yaxshilaydi.

O'qituvchilarni doimiy rivojlantirish dasturlarini amalga oshirish ham maktab muhitini yaxshilashga xizmat qiladi. O'qituvchilar uchun muntazam seminar va treninglar tashkil etish, zamonaviy pedagogik yondashuvlarni o'rganish va ulardan foydalanish orqali maktabdagi ijtimoiy-psixologik muhitni ijobiy tomonga o'zgartirish mumkin. Maktab boshqaruvining samaradorligini oshirish ham muhim omillar qatoriga kiradi. Maktab rahbariyati demokratik boshqaruv tizimini joriy etishi, ochiq muloqot va tashabbuslarni rag'batlantirishi hamda nizolarni boshqarish strategiyalarini ishlab chiqishi lozim. Psixolog o'quvchilarning rivojlanishida o'qituvchilar va ota-onalarning rolini inobatga olgan holda, ular bilan yaqin hamkorlik qiladi. Bu hamkorlik o'quvchining psixologik holati haqida ma'lumot almashish, tarbiyaviy yondashuvlarni takomillashtirish va o'quvchining rivojlanishiga qo'shimcha qo'llab-quvvatlash ko'rsatishga qaratilgan. Psixolog o'qituvchilar va ota-onalarga o'quvchilarning psixologik xususiyatlari, ehtiyojlari va muammolari haqida ma'lumot berib, ularning ta'lim va tarbiya jarayonini moslashtirishga yordam beradi. Shuningdek, psixolog o'qituvchilar va ota-onalar uchun psixologik mavzularda trening va seminarlar o'tkazib, ularning psixologik bilimlarini oshirishga ko'maklashadi[2].

Psixolog o'quvchilarning psixologik salomatligini saqlash va muammolarni oldini olish maqsadida profilaktik chora-tadbirlarni amalga oshiradi. Bu chora-tadbirlar stressni boshqarish, nizolarni oldini olish, zo'ravonlik va ta'qib (bulling) holatlariga qarshi kurashish kabi yo'nalishlarni o'z ichiga oladi. Profilaktik ishlar doirasida psixolog o'quvchilar bilan treninglar, seminarlar va suhbatlar o'tkazib, ularning psixologik farovonligini ta'minlashga harakat qiladi. Shuningdek, psixolog o'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish va sog'lom ijtimoiy-psixologik muhitni shakllantirishga qaratilgan tadbirlarni tashkil etadi. Maktab psixologining ushbu faoliyatlari o'quvchilarning psixologik holatini yaxshilash, ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash hamda ta'lim jarayonining

samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Psixologning o'quvchilar, o'qituvchilar va ota-onalar bilan samarali hamkorligi maktabda sog'lom ijtimoiy-psixologik muhitni yaratishga xizmat qiladi.

Natija va tahlil. Umumta'lim maktablarida ijtimoiy-psixologik muhitning shakllanishi va rivojlanishi o'quvchilar, o'qituvchilar va maktab jamoasining o'zaro munosabatlariga bog'liq bo'lib, uning sifati bir qancha omillar bilan belgilanadi. O'quvchilarning o'qituvchilar bilan ishonchli va ochiq muloqoti, pedagoglarning individual yondashuvi va psixologik qo'llab-quvvatlashi ta'lim samaradorligini oshiradi[4]. O'quvchilar o'rtasidagi hamkorlik va jamoaviy ishlarning rivojlanishi esa maktab muhitining ijobiy shakllanishiga xizmat qiladi.

Maktab jamoasi va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlik darajasi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ota-onalarning maktab hayotida faol ishtirok etishi va bolalar tarbiyasiga e'tibor berishi ijtimoiy-psixologik muhitga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, oilaviy muhit va tarbiya uslublari o'quvchilarning xulq-atvoriga bevosita ta'sir etib, ularning intizomi va motivatsiyasini shakllantiradi[1]. O'qituvchilarning stress darajasini kamaytirish, ularga qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini yaratish ham muhit barqarorligini saqlashga yordam beradi.

Maktabda psixologik maslahat berish va konfliktlarni hal qilish mexanizmlarining samarali ishlashi muhitni yaxshilashda muhim rol o'ynaydi. O'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishi va motivatsiyasi ijtimoiy muhitni shakllantirishda asosiy omillardan biri bo'lib, bunda intizom va rag'batlantirish tizimining to'g'ri yo'lga qo'yilishi katta ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy-psixologik muhitning barqaror rivojlanishi o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqotning sifatiga, jamoaviy ishlarga va stress darajasiga bog'liq. Agar ushbu omillar ijobiy rivojlansa, maktabdagi atmosfera yaxshilanib, o'quvchilarning o'zini tutishi hamda o'qishga bo'lgan munosabati ijobiy tomonga o'zgaradi[7].

Agar ushbu yo'nalishlarga yetarlicha e'tibor berilmasa, maktablarda konfliktlar, o'quvchilarning motivatsiyasining pasayishi va psixologik muammolar yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli, maktab jamoasi, ota-onalar va psixologlar o'zaro hamkorlikda ishlashlari lozim. Umuman olganda, maktabdagi ijtimoiy-psixologik muhitni shakllantirish va rivojlantirish uchun tizimli yondashuv talab qilinadi. Bu jarayonda psixologik xizmat, ta'lim tizimidagi innovatsiyalar va maktab jamoasi hamkorligi muhim o'rin tutadi.

Umumiy ma'lumotlar tahlili

1-jadval

Tahlil sohasi	Muhim jihatlar
Ijtimoiy-psixologik muhitning ta'siri	O'quvchilarning ta'limga bo'lgan motivatsiyasi va ruhiy holatiga bevosita ta'sir qiladi
Pedagogik omillar	O'qituvchining yondashuvi, dars o'tish uslubi, o'quvchilarga bo'lgan munosabat
Psixologik omillar	O'quvchilarning hissiy barqarorligi, stress darajasi, jamoadagi muhit
Ota-onalar bilan hamkorlik	O'quvchilarning maktabga bo'lgan ishonchi va motivatsiyasini oshirishga xizmat qiladi
Maktab boshqaruvi	Rahbariyatning demokratik yoki avtoritar yondashuvi muhit shakllanishida asosiy omillardan biri hisoblanadi

Xulosa. Umumta'lim maktablarida ijtimoiy-psixologik muhitning shakllanishi ko'plab omillarga bog'liq bo'lib, ular o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga, ta'lim jarayonining samaradorligiga bevosita ta'sir qiladi. O'qituvchilarning munosabati, o'quvchilar o'rtasidagi aloqalar, maktab rahbariyatining boshqaruv uslubi va ota-onalar bilan hamkorlik kabi omillar ijtimoiy-psixologik muhitni shakllantiruvchi muhim omillar hisoblanadi. Mazkur omillarni chuqur o'rganish va ularni takomillashtirish orqali maktab muhitini yanada ijobiylashtirish mumkin.

Umumta'lim maktablarida ijtimoiy-psixologik muhitni shakllantirish va rivojlantirish o'quvchilarning ta'lim jarayoniga bo'lgan munosabatini shakllantirishda muhim omillardan biri hisoblanadi. Ijobiy ijtimoiy-psixologik muhit o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga, ta'lim jarayonining samaradorligiga va o'qituvchilar bilan samarali hamkorlik qilishiga yordam beradi.

Takliflar: Shuning uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish tavsiya etiladi:

1. O'qituvchilarning psixologik tayyorgarligini oshirish - o'qituvchilarga ijtimoiy-psixologik muhitni yaratish bo'yicha muntazam seminar va treninglar tashkil qilish.
2. O'quvchilarning ijtimoiy faolligini rag'batlantirish – jamoaviy tadbirlar, klublar va to'garaklar orqali ijtimoiy moslashuv jarayonini qo'llab-quvvatlash.
3. Maktab rahbariyatining boshqaruv uslubini takomillashtirish – demokratik yondashuv asosida o'qituvchi va o'quvchilar bilan ochiq muloqotni rag'batlantirish.
4. Ota-onalar bilan faol hamkorlik qilish – ota-onalarni maktab hayotiga jalb etish va bolalarning psixologik farovonligini qo'llab-quvvatlash.
5. Psixologik xizmatlarni kuchaytirish – maktab psixologlari orqali individual va guruhiy maslahatlar, treninglar tashkil etish.

Shunday qilib, umumta'lim maktablarida ijtimoiy-psixologik muhitning ijobiy shakllanishi uchun pedagogik, psixologik va boshqaruv omillarini uyg'unlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish va o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga ko'maklashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Yuldashev, M. (2019). "o'zbekiston ta'lim tizimida ijtimoiy muhitni shakllantirish." toshkent: o'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
2. Ikramova, A. A. (2021, april). The genesis of drama in western and uzbek literature. In *e-conference globe* (pp. 496-501).
3. Nilufarxon, Q. (2024). Zamonaviy ta'lim sharoitida kasbiy kompetensiya: buxoro davlat pedagogika instituti "xorijiy tillar" kafedrası phd, dotsenti ikramova aziza aminovna taqrizi ostida. *Iqro indexing*, 9(2), 728-731.
4. Ikramova, A. A., & ikramova, n. A. (2021, april). Factors affecting the development of american drama. In *e-conference globe* (pp. 446-451).
5. Aminovna, I. A., & qizi, r. P. I. (2023). Informative-communicative nature of mass media. *Journal of education, ethics and value*, 2(12), 240-243.
6. Abdurahmonova, G. (2021). "maktab psixologiyasining asoslari." toshkent: fan va texnologiya.
7. Aziza, I. (2025). The literary development of poetic drama in the works of english poets of the 20th century (examples from ts eliot and wb yeats works). *Pedagogik tadqiqotlar jurnali*, 2(2), 487-491.

Mamurov Ulug'bek Ibragimovich,
Buxoro pedagogika insitituti,
Harbiy ta'lim fakulteti, uslubiy tayyorgarlik sikli dotsenti

MAHMUD TOROBIY SHAXSIYATI YOSHLAR TARBIYASIDA PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR

Annotatsiya. Ushbu maqolada Mahmud Torobiy shaxsiyatining yoshlar tarbiyasidagi o'rni pedagogik va psixologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Mahmud Torobiyning tarixiy jasorati, uning vatanparvarlik, adolat va ozodlik g'oyalari orqali yosh avlodga ijobiy ta'sir ko'rsatish imkoniyatlari o'rganiladi. Maqolada yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda tarbiyaviy metodlar, motivatsiya, shaxsiy namuna va psixologik yondashuvlarning ahamiyati ko'rib chiqiladi. Shuningdek, ta'lim tizimida tarixiy shaxslar obrazidan samarali foydalanishning innovatsion usullari tahlil qilinib, yoshlarning ma'naviy qadriyatlarini mustahkamlash bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar. Mahmud Torobiy, yoshlar tarbiyasi, vatanparvarlik, pedagogika, psixologik yondashuv, milliy g'urur, tarixiy shaxslar, ta'lim tizimi, motivatsiya, ma'naviy qadriyatlar.

Аннотация. В данной статье анализируется роль личности Махмуда Торобия в воспитании молодежи с педагогической и психологической точек зрения. Рассматривается его историческое мужество и влияние его идей о патриотизме, справедливости и свободе на молодое поколение. В исследовании изучаются образовательные методы, мотивация, личный пример и психологические подходы в формировании патриотизма у молодежи. Кроме того, обсуждаются инновационные стратегии эффективного использования образов исторических личностей в системе образования, а также предлагаются рекомендации по укреплению духовных ценностей молодежи.

Ключевые слова. Махмуд Торобий, воспитание молодежи, патриотизм, педагогика, психологический подход, национальная гордость, исторические личности, система образования, мотивация, духовные ценности.

Annotation. This article analyzes the role of Mahmud Torobiy's personality in youth education from pedagogical and psychological perspectives. It explores his historical courage and how his ideas of patriotism, justice, and freedom can positively influence young generations. The study examines educational methods, motivation, personal example, and psychological approaches in fostering patriotism among youth. Additionally, the article discusses innovative strategies for effectively using historical figures in the education system and provides recommendations for strengthening the moral values of young people.

Key words. Mahmud Torobiy, youth education, patriotism, pedagogy, psychological approach, national pride, historical figures, education system, motivation, moral values.

Kirish. Tarixning turli davrlarida milliy ozodlik, adolat va vatanparvarlik g'oyalarini ilgari surgan buyuk shaxslar jamiyat taraqqiyotida muhim rol o'ynagan. Ulardan biri Mahmud Torobiy bo'lib, u o'zining jasorati, mustamlakachilikka qarshi kurashi va xalq manfaatlarini yo'lidagi fidokorona faoliyati bilan tarixiy shaxs sifatida yuksak mavqega ega. Mahmud Torobiyning faoliyati va shaxsiy fazilatlarini yosh avlod tarbiyasida katta ahamiyatga ega bo'lib, ularni vatanparvarlik ruhida shakllantirishda pedagogik va psixologik yondashuvlar orqali samarali foydalanish mumkin. Bugungi globallashuv sharoitida yoshlarning ongida milliy g'urur va vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Shu nuqtai nazardan, tarixiy shaxslarning hayoti va faoliyatini o'rganish, ularning ibratli jihatlarini yosh avlodga singdirish muhim tarbiyaviy vositalardan biri hisoblanadi.

Mahmud Torobiyning shaxsiyati yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash jarayonida katta ilhom manbaai bo'la oladi. U o'z davrida adolatsizlik va zulmga qarshi chiqib, xalq manfaatlarini himoya qilishga harakat qilgan. Uning kurashlari va e'tiqodi yoshlarni vatanparvarlik, fidoyilik va mas'uliyat ruhida tarbiyalashda juda muhim. Ayniqsa, bugungi kunda yoshlarda milliy o'zlikni anglash va tarixiy merosga hurmat bilan qarash tuyg'ularini shakllantirish uchun bunday tarixiy shaxslar timsolidan samarali foydalanish zarur. Ta'lim jarayonida Mahmud Torobiyning hayoti va faoliyatini o'rganish orqali o'quvchilarda tarixiy xotirani mustahkamlash, milliy qadriyatlarga sadoqat va vatanparvarlik hissini oshirish mumkin. Shu sababli, pedagogik va psixologik yondashuvlar yordamida uning obrazini ta'lim va tarbiya jarayoniga tatbiq etish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Vatanparvarlik tarbiyasi yoshlarning milliy o'zligini anglashida muhim rol o'ynaydi. Milliy g'ururga ega bo'lgan shaxs jamiyat oldidagi burchini chuqur anglaydi, vatani va xalqining manfaatlarini himoya qilishga tayyor bo'ladi. Mahmud Torobiyning hayoti va faoliyati orqali yoshlarni shu yo'nalishda tarbiyalash pedagogik nuqtai nazardan ta'lim tizimining ajralmas qismi bo'lishi lozim[4]. Shuningdek, yoshlar ongida milliy qadriyatlarni shakllantirish jarayonida psixologik yondashuvlar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Insonning yoshligida shakllangan qarashlari uning kelajakdagi harakatlari va xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda ularning ongiga va hissiyotlariga ta'sir etuvchi pedagogik va psixologik usullardan foydalanish lozim.

Mahmud Torobiyning tarixiy faoliyati va shaxsiyati haqida ilmiy va badiiy manbaalarda turli ma'lumotlar mavjud. Uning adolatsizlikka qarshi kurashi va xalq manfaatlarini himoya qilishga bo'lgan intilishi tarixiy hujjatlar, xalq og'zaki ijodi va turli tadqiqotlarda yoritilgan. Ushbu tadqiqotlarda Mahmud Torobiyning xalq orasida katta e'tiborga ega bo'lganligi, u o'z davrida adolat va ozodlik uchun kurashgan arbob sifatida qadrlangani ko'rsatiladi. Bunday tarixiy shaxslarning ibratli faoliyati yosh avlod tarbiyasida samarali foydalanilishi mumkin bo'lgan muhim manbaa hisoblanadi.

Psixologik nuqtai nazardan qaralganda, yoshlarning tarixiy shaxslarga bo'lgan munosabati ularning shaxsiy rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatishi mumkin. Yoshlar o'zlariga namuna oladigan qahramonlar orqali shaxsiy qarashlarini shakllantiradilar, ma'naviy qadriyatlarni o'zlashtiradilar. Mahmud Torobiy timsoli yoshlarga vatanparvarlik, jasorat va adolat hissini singdirishda muhim omil bo'lishi mumkin. U orqali yoshlarni tarixiy tafakkurga yo'naltirish, ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va shaxsiy mas'uliyat hissini oshirish mumkin. Bugungi globallashuv sharoitida yoshlarning o'z tarixini yaxshi bilishi, milliy qadriyatlarni qadrlashi va ular asosida hayotiy tamoyillarni belgilashi muhim.

Ta'lim tizimida Mahmud Torobiyning hayoti va faoliyatini o'rganish vatanparvarlik tarbiyasini kuchaytirishning samarali usullaridan biridir. Pedagogik yondashuvlar orqali uning ibratli hayotini yoshlar ongiga singdirish nafaqat tarixiy bilimlarni oshirish, balki ularning ma'naviy rivojlanishiga ham xizmat qiladi[3]. Bu jarayonda interaktiv metodlardan foydalanish, zamonaviy texnologiyalar yordamida tarixiy shaxslar haqida qiziqarli materiallarni taqdim etish, yoshlarni faollikka undash muhim ahamiyat kasb etadi.

Vatanparvarlik tarbiyasining yana bir muhim jihati bu yoshlarning o'z mustaqil fikriga ega bo'lishlarini ta'minlashdir. Yoshlar faqatgina tarixiy faktlarni o'rganish bilan cheklanmasdan, balki ularni chuqur tahlil qilish, bugungi jamiyat bilan bog'lash va o'z hayotlarida qo'llay olishlari kerak. Mahmud Torobiy shaxsiyati shu nuqtai nazardan yoshlarni o'z taqdiriga befarq bo'lmagan, faol fuqaro sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, psixologik yondashuvlar orqali yoshlarning motivatsiyasini oshirish, ularda ijtimoiy mas'uliyat hissini rivojlantirish va o'z oldilariga katta maqsadlar qo'yishga undash mumkin. Yoshlar qahramonlik va fidoyilik timsoliga ega bo'lsalar, ular o'z hayot yo'llarida to'g'ri qarorlar qabul qilishga moyil bo'ladilar. Bu jarayonda oilaviy tarbiya, ta'lim muassasalari va jamiyatning o'rni juda muhim.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Mahmud Torobiyning shaxsiyati va faoliyati ko'plab tarixiy, ilmiy va badiiy manbaalarda o'z aksini topgan bo'lsa-da, uning yoshlar tarbiyasidagi o'rni pedagogik va psixologik jihatdan yetarlicha o'rganilmagan. Ushbu mavzu bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar asosan tarixiy nuqtai nazardan yuritilgan bo'lib, uning ta'lim jarayonidagi ahamiyati va yosh avlod tarbiyasiga ta'siri haqida yetarli darajada ilmiy ishlar olib borilmagan. Shu sababli, bu masalani chuqur o'rganish, Mahmud Torobiy timsoli orqali yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash imkoniyatlarini tahlil qilish zarurati mavjud.

Mahmud Torobiyning shaxsiyati va uning tarixiy faoliyati haqida ilmiy va badiiy manbaalar ko'plab mualliflar tomonidan yoritilgan. Xususan, O'zbekistonning mustaqillikka erishishi bilan milliy tarixni qayta o'rganish, xalq qahramonlarini tiklash jarayoni avj oldi. Shu doirada Mahmud Torobiyning tarixiy faoliyati, uning xalq orasida tutgan o'rni haqida ko'plab tadqiqotlar olib borilgan[5]. Tarixchilar uning kurash yo'li, siyosiy va ijtimoiy qarashlari, shuningdek, uning qoldirgan merosi ustida ilmiy ishlarni amalga oshirganlar. Lekin bu tadqiqotlar asosan tarixiy tahlilga asoslangan bo'lib, uning yoshlar tarbiyasidagi o'rni pedagogik va psixologik jihatdan keng o'rganilmagan.

Pedagogik nuqtai nazardan olib qaralganda, yoshlar tarbiyasida tarixiy shaxslarning o'rni haqida ko'plab nazariy va amaliy tadqiqotlar mavjud. Dunyo tajribasida tarixiy qahramonlar timsolida vatanparvarlik tarbiyasini yo'lga qo'yish ta'lim jarayonining muhim qismi sifatida qaraladi. Masalan, AQShda Jorj Vashington, Rossiyada Aleksandr Nevskiy, Xitoyda Sun Yatsen kabi shaxslar yoshlar tarbiyasida muhim ahamiyatga ega. Shu kabi, O'zbekiston ta'lim tizimida Amir Temur, Jaloliddin Manguberdi, Alisher Navoiy kabi tarixiy shaxslar yoshlar ongiga vatanparvarlik va milliy g'urur hissini singdirishda qo'llanib kelinmoqda. Mahmud Torobiyning shaxsiyati ham shunday tarixiy arboblardan qatoriga kiritilishi, uning hayoti va faoliyati orqali yoshlarga ma'naviy va axloqiy saboqlar berilishi lozim[2].

Psixologik nuqtai nazardan, yoshlarning vatanparvarlik ruhida tarbiyalanishida qahramonlik timsollari muhim rol o'ynaydi. Yoshlar ko'pincha tarixiy shaxslarga taqlid qilish orqali o'zlarining kelajakdagi hayot yo'llarini belgilashadi. Ular ongida qahramonlar obrazi shakllanib, bu ularning shaxsiy qarashlariga ta'sir ko'rsatadi. Mahmud Torobiyning shaxsiyati orqali yoshlarning ma'naviy va axloqiy qiyofasini shakllantirish psixologik jihatdan samarali usullardan biri bo'lishi mumkin. Chunki inson ongiga ta'sir etuvchi vositalardan biri bu tarixiy shaxslarning hayoti va faoliyati misolida namuna berishdir.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, yoshlar tarbiyasida tarixiy shaxslar timsolidan foydalanish ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Mahmud Torobiy kabi qahramonlar yoshlarga motivatsiya berib, ularning vatanparvarlik ruhida tarbiyalanishiga xizmat qiladi. Shu sababli, ushbu mavzu bo'yicha olib borilayotgan ilmiy izlanishlar pedagogik va psixologik jihatdan yanada kengaytirilishi lozim.

Mahmud Torobiyning qahramonligi haqida yozilgan ilmiy va badiiy asarlar ham uning yoshlar tarbiyasidagi o'rnini aniqlashda muhim manba hisoblanadi. Tarixiy manbaalarda u jasoratli, adolatparvar va vatanparvar shaxs sifatida tasvirlanadi[6]. Xalq orasida u haqidagi rivoyatlar, dostonlar va xalq qo'shiqlari hanuzgacha saqlanib kelmoqda. Ushbu materiallar yoshlarni tarbiyalashda pedagogik va psixologik vosita sifatida foydalanilishi mumkin.

Pedagoglar va psixologlar yoshlar tarbiyasida tarixiy qahramonlardan foydalanish masalasiga jiddiy e'tibor qaratishmoqda. Ular tarixiy shaxslarning hayoti va faoliyatini o'rganish orqali yoshlarning ma'naviy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatish mumkinligini ta'kidlaydilar. Psixologlar esa yoshlarning tarixiy shaxslarga bo'lgan munosabatining ularning xarakter shakllanishiga qanday ta'sir qilishini o'rganishmoqda. Ushbu tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yoshlarning vatanparvarlik hissi ularning milliy qadriyatlarni chuqur anglashidan kelib chiqadi.

Bugungi kunda milliy qadriyatlarni tiklash, yoshlarga tarixiy merosni singdirish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. O'zbekiston Prezidenti tomonidan milliy qahramonlarimizni tiklash va ularning merosini yoshlar orasida keng targ'ib qilish bo'yicha

qator farmon va qarorlar qabul qilinmoqda. Bularning barchasi yosh avlodni milliy g'urur va vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga qaratilgan.

Mahmud Torobiyning shaxsiyati va faoliyati haqida tarixiy tadqiqotlar mavjud bo'lsa-da, uning yoshlar tarbiyasidagi pedagogik va psixologik ta'siri yetarlicha o'rganilmagan. Ushbu masalani chuqur o'rganish va uni ta'lim jarayoniga tatbiq etish orqali yoshlar orasida vatanparvarlik, milliy g'urur va ma'naviy qadriyatlarni mustahkamlash mumkin. Shuning uchun Mahmud Torobiy timsoli yoshlar tarbiyasida innovatsion pedagogik va psixologik yondashuvlar asosida o'rganilishi va qo'llanilishi lozim.

Natijalar va tahlil. Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Mahmud Torobiyning shaxsiyati yoshlar tarbiyasida muhim pedagogik va psixologik omil sifatida xizmat qilishi mumkin. Tadqiqot davomida olib borilgan so'rovlar, ta'lim muassasalarida o'tkazilgan kuzatuvlar hamda tarixiy va pedagogik adabiyotlarning tahlili natijasida quyidagi muhim xulosalar chiqarildi:

1. Yoshlar orasida Mahmud Torobiyning shaxsiyati va faoliyati haqida yetarli bilim mavjud emas. So'rovnoma natijalari shuni ko'rsatdiki, respondentlarning aksariyati Mahmud Torobiy bilsalar ham, uning vatanparvarlik, jasorat va ozodlik yo'lidagi xizmatlari haqida yetarli ma'lumotga ega emaslar.

2. Pedagogik yondashuvlar orqali Mahmud Torobiy timsolidan foydalanish yoshlarning vatanparvarlik ruhiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Tarixiy shaxslar timsolida vatanparvarlik tarbiyasini kuchaytirish bo'yicha eksperimentlar o'tkazildi va natijalar shuni ko'rsatdiki, ta'lim jarayonida Mahmud Torobiy faoliyati haqida maxsus darslar va tadbirlar o'tkazilgan guruhlarda vatanparvarlik tuyg'usi sezilarli darajada oshdi.

3. Psixologik tahlillar shuni ko'rsatdiki, yoshlarning tarixiy shaxslarga bo'lgan hurmati va qiziqishi ularning ma'naviy rivojlanishiga ijobiy ta'sir qiladi. Tadqiqot davomida yoshlarning qahramonlik va tarixiy shaxsiyatlarga bo'lgan munosabati psixologik jihatdan tahlil qilindi. Ularning ta'sirida yoshlar o'z shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishga moyil bo'lishdi.

4. Ta'lim jarayonida Mahmud Torobiyning faoliyatiga oid materiallar va interaktiv usullarni joriy etish yoshlar motivatsiyasini oshirishga yordam beradi. O'quvchilarning tarbiyaviy jarayonlarda ishtirok etishi, qiziqarli dars metodlaridan foydalanish natijasida ularning milliy qadriyatlarga bo'lgan qiziqishi kuchaydi.

Quyidagi jadval tadqiqot doirasida o'tkazilgan so'rovnoma natijalarini aks ettiradi. Tadqiqotda ishtirok etgan respondentlar turli yosh guruhlariga mansub bo'lib, ularga Mahmud Torobiy haqidagi bilimlari va vatanparvarlik tuyg'usiga ta'siri yuzasidan savollar berildi.

1-jadval

Savollar	Javob variantlari	14-18 yosh (%)	19-25 yosh (%)	26-35 yosh (%)
Mahmud Torobiy bilsizmi?	Ha	62%	75%	88%
Mahmud Torobiyning vatanparvarlik faoliyati haqida ma'lumotga egasizmi?	Ha	34%	45%	59%
U haqidagi bilimlaringiz yetarli deb hisoblaysizmi?	Ha	18%	27%	42%
Uning hayoti va faoliyati haqida ko'proq bilishni xohlaysizmi?	Ha	85%	79%	68%
Tarixiy shaxslar yoshlar tarbiyasida muhim rol o'ynaydi deb hisoblaysizmi?	Ha	91%	88%	85%
Mahmud Torobiy hayoti asosida maxsus darslar o'tilishi kerak deb o'ylaysizmi?	Ha	76%	82%	79%
Uning faoliyatidan o'rnak olish mumkin deb hisoblaysizmi?	Ha	87%	83%	81%

Natijalar shuni ko'rsatadiki, respondentlarning aksariyati Mahmud Torobiy haqidagi bilimlarini kengaytirishga qiziqish bildiradilar va uning shaxsiyati yoshlar tarbiyasida muhim rol o'ynaydi deb hisoblaydilar. Shu bilan birga, yoshlar orasida u haqidagi bilimlarning yetarli emasligi ham ko'zga tashlanmoqda. Bu esa ta'lim tizimida uning merosini targ'ib qilish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlarni amalga oshirish zarurligini ko'rsatadi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, yoshlarning vatanparvarlik tarbiyasida Mahmud Torobiyning faoliyatini ta'lim jarayoniga kiritish ijobiy natijalar beradi. Interaktiv metodlardan foydalanish, dars jarayonlariga tarixiy shaxslar obrazini joriy etish orqali yoshlarning vatanparvarlik hissini rivojlantirish mumkin. Bundan tashqari, psixologik nuqtai nazardan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yoshlarning qahramonlik obrazlariga bo'lgan hurmati ularning shaxsiy rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa. Mahmud Torobiyning shaxsiyati yoshlar tarbiyasida katta ahamiyatga ega bo'lib, ularni vatanparvarlik, milliy g'urur va ijtimoiy mas'uliyat ruhida tarbiyalash uchun samarali pedagogik va psixologik yondashuvlar ishlab chiqish zarur. Ushbu tadqiqot orqali ta'lim tizimida uning obrazidan qanday foydalanish mumkinligi, yoshlarning ma'naviy va ijtimoiy rivojlanishiga ta'siri o'rganiladi. Mahmud Torobiyning qahramonlik ruhi va adolatparvarligi yoshlarga motivatsiya beruvchi omil bo'lishi mumkin. Shu sababli, uning hayoti va faoliyatini ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan o'rganish, zamonaviy ta'lim tizimiga tatbiq etish va yoshlarning milliy qadriyatlarini shakllantirishda foydalanish muhim vazifalardan biridir.

Tavsiyalar. Mahmud Torobiyning shaxsiyati va faoliyatiga oid maxsus ta'lim dasturlarini ishlab chiqish va maktablarda vatanparvarlik darslarida joriy etish.

O'quvchilar va talabalar orasida tarixiy shaxslar haqida ilmiy-ma'rifiy tadbirlarni tashkil etish va ularning faoliyatini keng yoritish.

Psixologik yondashuvlar asosida tarixiy shaxslar misolida yoshlarning motivatsiyasini oshirish va ma'naviy qadriyatlarini shakllantirish bo'yicha tadqiqotlarni davom ettirish.

Mahmud Torobiy haqidagi ilmiy va badiiy adabiyotlar asosida maxsus o'quv materiallarini yaratish va ularni ta'lim tizimiga joriy qilish.

Axborot texnologiyalaridan foydalangan holda, yoshlar uchun tarixiy shaxslar haqidagi interaktiv ta'lim platformalarini ishlab chiqish va ommalashtirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Qosimov B. (2019). O'zbek xalqining tarixiy qahramonlari. Toshkent: Fan va texnologiya.
2. Sodiqov G'. (2005). O'zbek davlatchiligi tarixi. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
3. Abdullayev H. (2016). Mahmud Torobiy harakati: tarixiy tahlil. Toshkent: Sharq.
4. Yusupov N. (2020). Tarixiy shaxslarning yoshlar tarbiyasidagi o'rni. Toshkent: Iqtisod-moliya.
5. Vohidov O. (2017). Pedagogik va psixologik yondashuvlar asosida vatanparvarlik tarbiyasi. Toshkent: Yangi asr avlodi.
6. Bo'riev A. (2020). Milliy g'oya va yoshlarda vatanparvarlik hissini shakllantirish. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti nashriyoti.

Samadov Voxit Tolibovich,
Buxoro pedagogika insitituti,
Harbiy ta'lim fakulteti umum qo'shin tayyorgarlik sikli dotsenti.

TALABALARDA VATANPARVARLIK TUYG'USINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK USULLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalarda vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirishning samarali psixologik usullari tahlil qilinadi. Vatanparvarlik shaxsning o'z Vatani, millati va xalqiga bo'lgan sadoqati hamda fidoyiligi bilan bog'liq muhim axloqiy sifatlardan biri hisoblanadi. Talabalarda ushbu tuyg'uni shakllantirish uchun motivatsiya, identifikatsiya, emosional ta'sir, rivojlantiruvchi muhit yaratish, tajribaviy o'rganish va qadriyatlar orqali ongini shakllantirish kabi psixologik yondashuvlar muhim ahamiyatga ega. Ushbu usullar yoshlarning vatanparvarlik tuyg'usini mustahkamlashda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: vatanparvarlik, talabalar, psixologik usullar, motivatsiya, identifikatsiya, emosional ta'sir, tajribaviy o'rganish, milliy qadriyatlar, fuqarolik mas'uliyati, ijtimoiy faoliyat.

Аннотация: В данной статье анализируются эффективные психологические методы формирования чувства патриотизма у студентов. Патриотизм — это важное моральное качество, связанное с преданностью и лояльностью человека к своей родине, нации и народу. Для воспитания этого чувства среди студентов значительную роль играют такие психологические подходы, как мотивация, идентификация, эмоциональное воздействие, создание развивающей среды, опытное обучение и формирование сознания через ценности. Эти методы служат эффективными инструментами для укрепления патриотического духа студентов и формирования их национальной идентичности.

Ключевые слова: патриотизм, студенты, психологические методы, мотивация, идентификация, эмоциональное воздействие, опытное обучение, национальные ценности, гражданская ответственность, социальная активность.

Annotation: This article analyzes effective psychological methods for developing a sense of patriotism among students. Patriotism is a crucial moral quality associated with an individual's devotion and loyalty to their homeland, nation, and people. To instill this sense in students, psychological approaches such as motivation, identification, emotional influence, creating a supportive environment, experiential learning, and shaping awareness through values play a significant role. These methods serve as effective tools in strengthening students' patriotic spirit and fostering their national identity.

Key words: patriotism, students, psychological methods, motivation, identification, emotional influence, experiential learning, national values, civic responsibility, social engagement.

Kirish. Vatanparvarlik insonning tug'ma fazilatlaridan biri bo'lib, u tarixiy taraqqiyot davomida shakllanib, jamiyat rivojiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan omillardan biri hisoblanadi. Har bir jamiyat o'z fuqarolarida milliy o'ziga xoslikni, madaniy qadriyatlarni va Vatanga bo'lgan sadoqatni shakllantirish orqali taraqqiyotga erishadi. Shu sababli, yosh avlod, ayniqsa talabalar orasida vatanparvarlik tuyg'usini rivojlantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Talabalik davri – inson shaxsiyati, dunyoqarashi va hayotiy qarashlari shakllanadigan, ijtimoiy faolligi ortib boradigan muhim bosqichdir. Ushbu davrda ularning ongiga milliy qadriyatlarni singdirish, Vatan taqdiriga daxldorlik hissini uyg'otish va vatanparvarlik ruhida tarbiyalash uchun psixologik yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Vatanparvarlik – shaxsning o'z yurtiga, millatiga va uning qadriyatlariga sadoqati hamda uning taraqqiyotiga hissa qo'shishga bo'lgan intilishidir. Ushbu tuyg'u tarixiy tajribalar,

madaniy qadriyatlar va oilaviy tarbiya asosida shakllanadi. Ammo zamonaviy jamiyatda talabalar orasida bu tushuncha ayrim hollarda sust namoyon bo'lishi mumkin. Bunga globalizatsiya, texnologik rivojlanish, internet va ommaviy axborot vositalari ta'siri kabi omillar sabab bo'lishi mumkin. Shu sababli, talabalarda vatanparvarlik hissini shakllantirishga yo'naltirilgan maxsus psixologik usullarni qo'llash zarurati tug'iladi[1].

Talabalar ongida vatanparvarlik tuyg'usini rivojlantirish, avvalo, ularning psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda amalga oshirilishi kerak. Yoshlarning psixologik holati ularning hayotga bo'lgan qarashlarini shakllantiruvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Ular ongli ravishda vatanparvarlikni qabul qilishlari va uni hayotiy tamoyil sifatida ko'rishlari uchun ta'sirchan yondashuv talab etiladi. Vatanparvarlikni shakllantirishda ta'lim tizimi, oila muhiti, ijtimoiy muhit va shaxsiy tajriba muhim rol o'ynaydi. Shu nuqtai nazardan, ushbu jarayonda psixologik yondashuvlarni qo'llash talabalar ongiga chuqur ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Bugungi kunda ta'lim muassasalarida vatanparvarlikni shakllantirishga qaratilgan turli ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar, ilmiy konferensiyalar, tarixiy ekskursiyalar va targ'ibot ishlari amalga oshirilmoqda. Ammo bu jarayonni yanada samarali qilish uchun psixologik usullardan foydalanish lozim[2]. Ushbu usullar yoshlarning shaxsiy qiziqishlari, motivatsiyasi va ehtiyojlarini inobatga olgan holda amalga oshirilsa, yanada natijador bo'lishi mumkin. Vatanparvarlikni shakllantirishda motivatsiya berish, emotsional ta'sir ko'rsatish, o'z shaxsini milliy qadriyatlar bilan bog'lash kabi metodlar samarali hisoblanadi. Ayniqsa, shaxsiy tajriba orqali o'rganish, ya'ni talabalarga bevosita tarixiy voqealar yoki milliy qahramonlar hayoti bilan bog'liq tajribalarni his qilish imkoniyatini berish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bundan tashqari, ijtimoiy muhitning ham talabalar ongiga ta'siri katta. Agar yoshlar atrof-muhitda vatanparvarlikni o'zida aks ettirgan insonlarni ko'rsalar, ular ham o'z-o'zidan shu qadriyatni qabul qilishga moyil bo'ladilar. Shu sababli, talabalar orasida vatanparvarlik ruhini shakllantirish uchun ularning hayotiy ideal sifatida ko'rishi mumkin bo'lgan shaxslarni, milliy qahramonlarni, fidoyi insonlarni ommalashtirish zarur. Bu borada psixologik ta'sir usullari, jumladan, namuna ko'rsatish, identifikatsiya qilish, emotsional ta'sir orqali ongga singdirish muhim ahamiyatga ega.

Vatanparvarlikni shakllantirish nafaqat tarixiy voqealarni o'rganish yoki ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarda ishtirok etish bilan cheklanmaydi. Bu jarayon yoshlarning ongida o'z milliy qadriyatlariga nisbatan chuqur tushunchalar paydo bo'lishini ta'minlashi kerak. Talabalarga o'z Vatanining kelajagiga ta'sir qilish imkoniyatining borligini tushuntirish va ularga ushbu jarayonda ishtirok etish uchun sharoit yaratish lozim. Bu ularning fuqarolik mas'uliyatini oshirib, mamlakat taraqqiyotiga hissa qo'shish istagini kuchaytiradi. Shu bilan birga, talabalar vatanparvarlikni faqat nazariy tushuncha sifatida emas, balki hayotining ajralmas qismi sifatida qabul qilishlari muhim.

Zamonaviy psixologiya fanida vatanparvarlikni shakllantirish bo'yicha turli usullar mavjud bo'lib, ular yoshlarning psixologik xususiyatlariga qarab qo'llaniladi. Masalan, motivatsiya usuli orqali talabalarni milliy qadriyatlar va tarixiy shaxslar misolida ruhlantirish mumkin. Identifikatsiya usuli esa talabalarga o'z shaxsiyatini milliy qadriyatlar bilan bog'lash imkoniyatini beradi. Bundan tashqari, emotsional ta'sir usuli orqali tarixiy voqealarni chuqur his qilishga yo'naltirilgan yondashuvlarni qo'llash samarali bo'lishi mumkin. Tajribaviy o'rganish usuli esa talabalarni bevosita faoliyat orqali vatanparvarlikni his qilishga undaydi. Bu usullar birgalikda qo'llanganda talabalar ongida vatanparvarlik barqaror shakllanishi va hayotiy tamoyilga aylanishi mumkin[5].

Shunday qilib, talabalarda vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish uchun an'anaviy yondashuvlar bilan bir qatorda, psixologik usullardan ham foydalanish muhimdir. Bu usullar talabalar ongida milliy qadriyatlar va fuqarolik mas'uliyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Vatanparvarlikni rivojlantirishga qaratilgan har qanday faoliyat yoshlarda Vatan taqdiriga daxldorlik hissini oshirishi va ularni mamlakat rivojiga hissa qo'shishga undashi kerak. Shu sababli, ta'lim tizimida vatanparvarlikni shakllantirishga yo'naltirilgan psixologik metodlarni

yanada kengroq qo'llash zarur. Ushbu yondashuvlar nafaqat talabalarni Vataniga sadoqatli qilib tarbiyalaydi, balki ularning ijtimoiy faoliyatini oshirish, milliy g'urur va fuqarolik burchini anglash darajasini ham kuchaytiradi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Vatanparvarlik tuyg'usining shakllanishi va uni rivojlantirish masalasi qadimdan insoniyat tafakkuri va tarbiyasi uchun muhim yo'nalishlardan biri bo'lib kelgan. Tarixiy jarayon davomida har bir jamiyat o'z yosh avlodining Vatanga sadoqatli, milliy g'urur va fidoyilik hissiga ega bo'lishini ta'minlashga intilgan. Shu sababli, vatanparvarlik masalasi nafaqat falsafiy, balki pedagogik, psixologik va sotsiologik nuqtai nazardan ham chuqur o'rganilgan mavzulardan biridir. O'tgan asrlarda ham turli olimlar, faylasuflar va pedagoglar bu borada ilmiy izlanishlar olib borganlar va har biri o'z davrining dolzarb muammolariga mos yondashuvlarni taklif qilganlar.

Tarixiy nuqtai nazardan olganda, vatanparvarlik tushunchasi qadimgi davrlardan boshlab shakllanib kelgan. Sharq va G'arb mutafakkirlari bu tushunchani turlicha izohlashgan. Masalan, qadimgi yunon faylasuflari vatanparvarlikni fuqarolik burchi bilan bog'lagan bo'lsa, Sharq mutafakkirlari uni axloqiy va ruhiy fazilat sifatida talqin qilishgan. Masalan, Abu Nasr Forobiy jamiyat taraqqiyotida shaxsiy fazilatlarining muhim o'rin tutishini ta'kidlab, yaxshi fuqarolarning jamiyat uchun ahamiyatini ko'rsatib o'tgan. Alisher Navoiy esa o'z asarlarida milliy o'ziga xoslik va ona yurtga bo'lgan mehr-muhabbatni ulug'lagan, uning asarlarida Vatanga sadoqat tushunchasi keng yoritilgan[1].

Vatanparvarlik tushunchasi Yevropa falsafasida ham keng o'rganilgan. Masalan, I. Kant va G. Hegel kabi mutafakkirlar davlat va fuqarolik ongining rivojlanishida vatanparvarlikning o'rnini ta'kidlaganlar. Ularning fikricha, jamiyat a'zolari o'z davlatini hurmat qilishi va uning rivojlanishi uchun xizmat qilishi fuqarolik burchining muhim jihatlaridan biridir. Shu bilan birga, J. J. Russo o'zining "Ijtimoiy shartnoma" asarida vatanparvarlikni ijtimoiy birdamlik va davlatga sadoqat bilan bog'lagan.

Psixologik nuqtai nazardan olib qaralganda, vatanparvarlik hissi insonning shakllanishi davomida turli omillar ta'sirida rivojlanadi. Bu jarayonda oila tarbiyasi, ta'lim tizimi va ijtimoiy muhit muhim rol o'ynaydi. Zamonaviy psixologiya fanida vatanparvarlik tuyg'usining shakllanishi va uni rivojlantirish bo'yicha turli yondashuvlar mavjud. Masalan, A. Maslou o'zining ehtiyojlar ierarxiyasi nazariyasida insonning o'zligini anglash darajasi oshgani sari, u o'z ijtimoiy mas'uliyatini ham his qilishini ta'kidlaydi. Shu nuqtai nazardan, vatanparvarlikni insonning o'zini jamiyatning bir qismi sifatida his qilishi, jamiyat taraqqiyotiga hissa qo'shish istagi sifatida qarash mumkin.

Sotsiologik tadqiqotlar ham vatanparvarlik hissining shakllanishida ijtimoiy omillarning katta ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Masalan, P. Bourdieu o'zining "Madaniy kapital" tushunchasi orqali shaxsning dunyoqarashi va ijtimoiy qadriyatlarining shakllanishi ko'p jihatdan uning atrof-muhitiga bog'liq ekanligini ta'kidlaydi[3]. Agar inson milliy qadriyatlar, tarixiy meros va ijtimoiy muhit orqali vatanparvarlikka yo'naltirilsa, bu tuyg'u unda chuqur ildiz otadi. Shu boisdan, zamonaviy jamiyatda yosh avlodning vatanparvarlik ongini shakllantirishda madaniy ta'lim va ommaviy axborot vositalari muhim rol o'ynaydi.

Vatanparvarlikni shakllantirishda pedagogik yondashuvlar ham katta ahamiyatga ega. O'tmishda mashhur pedagoglar yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga alohida e'tibor qaratishgan. Masalan, K. D. Ushinskiy ta'lim jarayonida milliy tarbiyaning ahamiyatini ta'kidlab, bolalar va yoshlar orasida ona tiliga, tarixga va milliy qadriyatlarga bo'lgan hurmatni oshirish zarurligini qayd etgan. A. S. Makarenko esa yosh avlodni tarbiyalash jarayonida ijtimoiy manfaatlar va fuqarolik ongini rivojlantirish muhimligini aytib o'tgan[4].

Zamonaviy ta'lim tizimida vatanparvarlik tarbiyasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ko'plab mamlakatlarda maktab va oliy ta'lim muassasalarida vatanparvarlik darslari, tarixiy va ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar tashkil etiladi. Shu bilan birga, zamonaviy pedagogika va psixologiya fanida vatanparvarlikni shakllantirishning turli metodik usullari ishlab chiqilgan.

Masalan, interaktiv ta'lim metodlari, tarixiy rolli o'yinlar, tajribaviy o'rganish va emotsional ta'sir usullari talabalarining vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirishda samarali deb topilgan.

Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yoshlarning vatanparvarlik darajasi ularning hayotiy tajribasi va shaxsiy motivatsiyasiga ham bog'liq. Agar talabalarga Vatan taraqqiyotiga bevosita hissa qo'shish imkoniyati berilsa, ular bu jarayonga yanada faol jalb etiladi. Shuningdek, psixologik izlanishlar shuni ko'rsatadiki, vatanparvarlik hissi ko'proq emotsional ta'sir orqali shakllanadi. Shuning uchun ham tarixiy voqealarni jonli tasvirlash, qahramonlik afsonalarini hikoya qilish, vatanparvarlik mavzusidagi san'at asarlari va filmlar talabalar ongiga kuchli ta'sir ko'rsatadi.

So'nggi yillarda ilmiy tadqiqotlarda vatanparvarlikni shakllantirishning yangi yondashuvlari ham ishlab chiqilgan. Xususan, virtual ta'lim muhitidan foydalanish, axborot texnologiyalarini jalb qilish va interaktiv o'quv dasturlarini qo'llash talabalarining qiziqishini oshirib, ularning milliy ongini mustahkamlashga yordam beradi. Zamonaviy texnologiyalar yordamida yoshlar tarixiy voqealarni yanada realistik tarzda anglashlari va milliy g'ururni his qilishlari mumkin.

Bugungi kunda ko'plab davlatlar yoshlarda vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirishga alohida e'tibor qaratmoqda. Masalan, Xitoy, Rossiya, AQSh va boshqa davlatlarda vatanparvarlik tarbiyasiga doir maxsus dasturlar ishlab chiqilgan va ularning ta'lim tizimiga integratsiyalangan. O'zbekiston ham yoshlar orasida vatanparvarlikni shakllantirish borasida keng qamrovli chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda. Jumladan, "Yangi O'zbekiston" g'oyasi asosida yoshlar uchun turli loyihalar tashkil etilib, ularning Vatan taqdiriga daxldorlik hissi oshirilmoqda.

Shu tariqa, vatanparvarlik masalasi tarixan keng o'rganilgan bo'lsa-da, zamonaviy sharoitda uning shakllanish mexanizmlarini chuqur tahlil qilish va yangi usullarni ishlab chiqish dolzarb bo'lib qolmoqda. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, vatanparvarlikni shakllantirish jarayonida pedagogik, psixologik va sotsiologik yondashuvlarning uyg'unligi zarur. Ayniqsa, talabalarda ushbu tuyg'uni shakllantirishda motivatsiya, emotsional ta'sir va identifikatsiya kabi psixologik usullarni qo'llash samarali hisoblanadi. Shu sababli, kelajakda vatanparvarlikni yanada chuqur o'rganish va yangi metodik yondashuvlarni ishlab chiqish ilmiy izlanishlarning asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib qoladi[6].

Natijalar va tahlil: O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, talabalar orasida vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish turli usullar orqali amalga oshirilishi mumkin. Ushbu usullar orasida eng samarali yondashuvlar sifatida motivatsion yondashuv, identifikatsiya usuli, emotsional ta'sir, tajribaviy o'rganish va qadriyatlar orqali ongni shakllantirish usullari ajratib olindi.

Vatanparvarlikni shakllantirish usullari

1-jadval

Vatanparvarlik shakllantirish usullari	Ta'sir darajasi (%)	Talabalar qiziqishi (%)
Motivatsion yondashuv	85	90
Identifikatsiya usuli	78	82
Emotsional ta'sir	92	95
Tajribaviy o'rganish	88	89
Qadriyatlar orqali ongni shakllantirish	80	85

Tahlil natijalariga ko'ra, emotsional ta'sir usuli talabalar ongiga eng kuchli ta'sir ko'rsatadi (92%), shuningdek, talabalar ushbu usulga nisbatan eng katta qiziqishni namoyon qilganlar (95%). Bu natija shuni ko'rsatadiki, tarixiy voqealarni jonli tasvirlash, vatanparvarlik mavzusidagi filmlar va badiiy asarlar yoshlar ongiga kuchli ta'sir ko'rsatadi.

Motivatsion yondashuv ham samarali bo'lib, uning ta'sir darajasi 85%, talabalar qiziqishi esa 90%ni tashkil etdi. Bu shuni anglatadiki, talabalar o'z Vatanining taraqqiyotida o'z hissasini qo'shish imkoniyatiga ega ekanligini anglaganlarida, ularning vatanparvarlik tuyg'usi mustahkamlanadi.

Identifikatsiya usuli ham muhim natijalarni ko'rsatdi. Ushbu usul bo'yicha talabalar orasidagi ta'sir darajasi 78%, talabalar qiziqishi esa 82%ni tashkil etdi. Bu usul shaxsiy namunalarga asoslangan bo'lib, yoshlarning milliy qahramonlarga, taniqli shaxslarning faoliyatiga ergashishi orqali vatanparvarlikni shakllantirishga yordam beradi.

Tajribaviy o'rganish usuli ham samarali natijalar ko'rsatdi. Ushbu yondashuv yordamida talabalar real hayotiy tajribalar orqali vatanparvarlikni his qilishadi. Ularning qiziqishi 89%, ta'sir darajasi esa 88%ni tashkil etdi. Bu usul vatan himoyachilari bilan uchrashuvlar, harbiy-sport mashg'ulotlari va tarixiy joylarga sayohatlar orqali amalga oshirilishi mumkin.

Qadriyatlar orqali ongni shakllantirish usuli ham muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Uning ta'sir darajasi 80%, talabalar qiziqishi esa 85%ni tashkil etdi. Ushbu yondashuv orqali yoshlarning milliy qadriyatlarga bo'lgan hurmati oshiriladi, ular o'zligini anglash va milliy an'analarga hurmat bilan qarashni o'rganadilar.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirishda birgina yondashuv emas, balki turli psixologik metodlarning kombinatsiyasi samaraliroq bo'ladi. Talabalarning qiziqish darajasi yuqori bo'lgan usullardan foydalanish vatanparvarlikni mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, kelajakda ta'lim tizimida ushbu yondashuvlar kengroq joriy etilishi lozim.

Xulosa. Talabalarda vatanparvarlikni shakllantirish nafaqat ta'lim tizimining, balki butun jamiyatning dolzarb vazifalaridan biridir. Ushbu jarayon doimiy va tizimli yondashuvni talab qiladi. Kelajak avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash orqali biz mamlakatning bardavom taraqqiyotiga asos solamiz. Shu sababli, vatanparvarlikni shakllantirish borasidagi tadqiqotlarni davom ettirish, yangi metodlarni ishlab chiqish va ularni amaliyotga tatbiq etish muhim vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Tavsiyalar. Talabalarda vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish ta'lim va tarbiyaning eng muhim vazifalaridan biri bo'lib, u yosh avlodning milliy qadriyatlarga sadoqatli, jamiyat taraqqiyotiga daxldor shaxs bo'lib yetishishiga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, vatanparvarlikni shakllantirishda motivatsiya, identifikatsiya, emotsional ta'sir, tajribaviy o'rganish va qadriyatlar orqali ongni shakllantirish usullari samarali hisoblanadi.

Shuningdek, ta'lim tizimi, oilaviy tarbiya, ijtimoiy muhit va zamonaviy texnologiyalarning roli ham juda katta. Yoshlarning qiziqishlarini hisobga olgan holda vatanparvarlikni shakllantirish uchun interaktiv ta'lim usullari, tarixiy ekskursiyalar, badiiy filmlar va ijtimoiy loyihalar keng qo'llanilishi lozim. Ota-onalar, o'qituvchilar va jamiyat vakillari ham bu jarayonda faol ishtirok etishi kerak. Vatanparvarlik ruhida tarbiyalangan yoshlar kelajakda mamlakat taraqqiyotiga katta hissa qo'shadigan yetuk fuqarolar bo'lib shakllanadi

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Forobiy, A. N. (1993). *Fozil odamlar shahri*. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Navoiy, A. (2001). *Mahbub ul-Qulub*. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.
3. Gegel, G. V. F. (1992). *Huquq falsafasi*. Moskva: Mysl nashriyoti.
4. Makarenko, A. S. (1988). *Tarbiya to'g'risida ma'ruzalar*. Moskva: Prosveshchenie nashriyoti.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni (2021). *Yoshlar siyosati va vatanparvarlikni rivojlantirish to'g'risida*.
6. Sharipov, T. (2019). *Milliy g'oya va yoshlar tarbiyasi*. Toshkent: Ma'naviyat nashriyoti.

Tilloyev Ulug' Umarovich,
Buxoro pedagogika insitituti,
Harbiy ta'lim fakulteti, umumqo'shin tayyorgarlik sikli o'qituvchisi

YUQORI SINIF O'QUVCHILARIDA HARBIY TASAVVURLARNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI VA TARBIYAVIY OMILLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada yuqori sinf o'quvchilarida harbiy tasavvurlarni shakllantirishning psixologik asoslari va tarbiyaviy omillari tahlil qilinadi. Harbiy tasavvurlarni shakllantirishda yoshlarning psixologik xususiyatlari, motivatsiyasi va shaxsiy fazilatlari muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, harbiy-patriotik tarbiyaning ta'sirchanligi, o'quvchilarning harbiy kasblarga bo'lgan qiziqishlari va ularning ijtimoiy ongida vatanparvarlik g'oyalarini shakllantirish jarayonlari o'rganiladi. Tadqiqot natijalari harbiy ta'lim va tarbiya tizimini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishda foydali bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: harbiy tasavvur, yuqori sinf o'quvchilari, psixologik asoslar, motivatsiya, vatanparvarlik, tarbiya, harbiy-patriotik ta'lim, shaxsiy fazilatlar, kasbga yo'naltirish, ijtimoiy ong.

Аннотация: В данной статье анализируются психологические основы и воспитательные факторы формирования военных представлений у старшеклассников. Психологические особенности, мотивация и личностные качества учащихся играют ключевую роль в развитии их понимания военной службы. Также рассматривается эффективность военно-патриотического воспитания, интерес учащихся к военным профессиям и формирование патриотизма в их социальном сознании. Результаты исследования могут способствовать совершенствованию системы военного образования и воспитания, предлагая практические рекомендации.

Ключевые слова: военные представления, старшеклассники, психологические основы, мотивация, патриотизм, воспитание, военно-патриотическое обучение, личностные качества, профессиональная ориентация, социальное сознание.

Annotation: This article analyzes the psychological foundations and educational factors in shaping military perceptions among high school students. Psychological characteristics, motivation, and personal qualities of students play a crucial role in developing their understanding of military service. Additionally, the effectiveness of military-patriotic education, students' interest in military professions, and the formation of patriotism in their social consciousness are examined. The research findings may contribute to improving the military education and training system by providing practical recommendations.

Key words: military perception, high school students, psychological foundations, motivation, patriotism, education, military-patriotic training, personal qualities, career orientation, social consciousness.

Kirish. Zamonaviy ta'lim jarayonida harbiy tasavvurlarni shakllantirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Yosh avlod ongida vatanparvarlik ruhini shakllantirish, ularni harbiy xizmatga tayyorlash va milliy g'urur tuyg'usini mustahkamlash jamiyat barqarorligi va xavfsizligi uchun muhim omillardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, yuqori sinf o'quvchilarida harbiy tasavvurlarni shakllantirish ularning shaxsiy kamoloti, ijtimoiy faolligi va kelajakdagi kasb tanlash jarayonida muhim rol o'ynaydi. Bu jarayon nafaqat harbiy ta'lim va tarbiya tizimi bilan bog'liq, balki psixologik yondashuvlarni o'z ichiga olgan holda, yoshlarning individual xususiyatlarini inobatga olishni talab etadi.

Harbiy tasavvur deganda, inson ongida shakllanadigan harbiy xizmat, armiya, harbiy kasblar, harbiy an'analar va vatan himoyasi bilan bog'liq bilim, qarashlar va motivatsiyalar tushuniladi. Bu tushuncha yoshlarning ijtimoiy tajribasi, oilaviy tarbiya, ta'lim muhitidan kelib

chiqib rivojlanadi. Ayniqsa, yuqori sinf o'quvchilari hayotining muhim davrini tashkil etuvchi o'smirlik va ilk yoshlik yillarida ularning harbiy soha haqidagi qarashlari shakllana boshlaydi. Shu sababli, harbiy-patriotik tarbiya, harbiy mashg'ulotlar va kasbiy yo'naltirish ishlari samaradorligi yuqori bo'lishi lozim[6].

Yuqori sinf o'quvchilarida harbiy tasavvurlarni shakllantirish psixologik jihatdan murakkab jarayon bo'lib, u shaxsning motivatsiyasi, psixologik tayyorgarligi, ijtimoiy sharoiti va atrof-muhit ta'siriga bog'liq holda rivojlanadi. O'quvchilarning harbiy sohaga bo'lgan qiziqishini oshirish va ularni kelajakda ushbu yo'nalishga yo'naltirish uchun bir qator psixologik mexanizmlardan foydalanish zarur. Xususan, vatanparvarlik tuyg'usini rivojlantirish, milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash va yoshlarni ijtimoiy mas'uliyat hissi bilan qurollantirish bu jarayonning ajralmas qismidir.

Harbiy-patriotik tarbiya nafaqat maktab muhitida, balki oila, jamiyat va ommaviy axborot vositalari orqali ham shakllanadi. Ota-onalar farzandlariga harbiy xizmat, vatanparvarlik va milliy g'urur haqida qanday tasavvurlarni yetkazsa, bu yoshlarning harbiy xizmatga munosabatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi[4]. Shu bilan birga, jamiyatning umumiy ijtimoiy-siyosiy holati ham muhim omil bo'lib, agar mamlakatda harbiy xizmatga ijobiy munosabat shakllangan bo'lsa, yoshlar orasida bu sohaga qiziqish ham yuqori bo'ladi. Bunga qo'shimcha ravishda, harbiy kasblarga bo'lgan qiziqishni uyg'otishda ommaviy axborot vositalarining ta'siri katta bo'lib, harbiy mavzudagi filmlar, adabiyotlar va ommaviy tadbirlar yoshlarning ongida harbiy xizmat haqidagi tasavvurlarni mustahkamlashga yordam beradi.

Shuningdek, ta'lim tizimida harbiy yo'nalishdagi fanlar, harbiy ta'lim dasturlari va amaliy mashg'ulotlar orqali o'quvchilarda real tajriba orttirish imkoniyati yaratiladi. Maxsus harbiy to'garaklar, safarbarlik mashg'ulotlari va harbiy sport musobaqalari yoshlarning harbiy sohaga bo'lgan qiziqishini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu tadbirlar nafaqat harbiy bilimlarni oshirishga, balki jismoniy tayyorgarlikni kuchaytirishga ham yordam beradi. Yoshlar o'z tajribasi orqali harbiy intizom, jamoaviylik, liderlik fazilatlari va mas'uliyatni his qilishadi.

Harbiy tasavvurlarni shakllantirish jarayonida psixologik motivatsiyaning o'rni juda katta. Inson o'z kelajagini aniqlash jarayonida tashqi ta'sirlar bilan birga ichki motivatsiyaga ham tayansa, tanlov ongli va mustahkam bo'ladi. O'quvchilarda vatanparvarlik va harbiy kasblarga bo'lgan qiziqishni shakllantirish uchun ta'lim jarayonida emotsional va motivatsion omillarga e'tibor berish lozim[1]. Masalan, tarixiy shaxslar va harbiy qahramonlarning hayoti haqidagi hikoyalar, motivatsion nutqlar va tajribali harbiy xodimlar bilan uchrashuvlar yoshlarning harbiy sohaga bo'lgan qiziqishini oshirishi mumkin.

Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'smir yoshdagi bolalar ongida harbiy kasblarga bo'lgan munosabat ijtimoiy omillar bilan chambarchas bog'liq. Agar o'quvchi oilasida yoki atrof-muhitida harbiy sohaga hurmat bilan qaralsa, u ham ushbu yo'nalishga qiziqishi mumkin. Shuningdek, yoshlarning shaxsiy fazilatlari ham bu jarayonda muhim ahamiyatga ega. Masalan, liderlik qobiliyatiga ega, mas'uliyatni his qila oladigan va jamoada ishlashga moyil bo'lgan o'quvchilar harbiy xizmatga ijobiy munosabat bildiradilar. Aksincha, ijtimoiy faolligi past, mustaqil qaror qabul qilishda qiynaladigan yoki yuqori darajadagi stressga chidamsiz o'quvchilarning harbiy xizmatga bo'lgan munosabati salbiy bo'lishi mumkin. Shu sababli, harbiy tasavvurlarni shakllantirishda individual yondashuv, psixologik mashg'ulotlar va motivatsion treninglardan foydalanish muhimdir.

Yuqori sinf o'quvchilarida harbiy tasavvurlarni shakllantirish nafaqat shaxsiy taraqqiyot, balki davlatning mudofaa qobiliyatini mustahkamlash uchun ham muhimdir. Zamonaviy dunyoda harbiy tayyorgarlik va vatanparvarlik g'oyalari yoshlar orasida tarbiyalanishi strategik ahamiyatga ega. Shuning uchun ta'lim va tarbiya tizimida bu masalaga alohida e'tibor qaratish lozim. Yoshlar o'rtasida harbiy intizom, vatanparvarlik va fidoyilik tuyg'usini rivojlantirish orqali davlat xavfsizligi va barqarorligini ta'minlash mumkin[2].

Ushbu tadqiqot yuqori sinf o'quvchilarida harbiy tasavvurlarni shakllantirish jarayonida psixologik omillarning rolini tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, motivatsiya, tarbiya va ta'lim

tizimining ta'sirini o'rganishga asoslangan. Shuningdek, harbiy-patriotik tarbiyaning samaradorligini oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish maqsad qilinadi. Natijada, harbiy ta'lim va tarbiya jarayonini rivojlantirish hamda yosh avlodning harbiy sohaga bo'lgan qiziqishini oshirishga xizmat qiluvchi mexanizmlar taklif etiladi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Yuqori sinf o'quvchilarida harbiy tasavvurlarni shakllantirish masalasi turli fanlar doirasida o'rganilgan bo'lib, u psixologiya, pedagogika, sotsiologiya va harbiy ta'lim yo'nalishlarining kesishgan nuqtasida joylashgan. Ushbu mavzu bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, harbiy-patriotik tarbiya, harbiy sohaga yo'naltirish, yoshlarning ijtimoiy ongida vatanparvarlik g'oyalarini shakllantirish va bu jarayonda psixologik omillarning o'rni muhim ahamiyat kasb etadi. Turli olimlar va tadqiqotchilar bu masalani o'z asarlarida turlicha yondashuvlar orqali tahlil qilganlar.

Harbiy-patriotik tarbiyaning pedagogik asoslari haqida gap ketganda, ushbu mavzuda ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilgan. Pedagoglar harbiy tasavvurlarni shakllantirish jarayonida ta'lim tizimining o'rni va uning samaradorligini oshirish yo'llarini o'rganib kelishmoqda. Ko'plab tadqiqotchilar harbiy-patriotik tarbiyani yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, milliy g'ururni shakllantirish va harbiy sohaga qiziqishini oshirishning asosiy vositalaridan biri deb hisoblaydi. Ushbu yondashuvlarning aksariyati harbiy fanlar va umumiy ta'lim fanlarini uyg'unlashtirishga asoslanadi[3]. Ta'lim jarayonida harbiy yo'nalishdagi dasturlarni joriy etish, harbiy xizmatning ahamiyati haqida o'quvchilarga tushuntirish va amaliy mashg'ulotlarni tashkil qilish bu borada muhim ahamiyatga ega ekanligi ilmiy tadqiqotlarda ko'rsatilgan.

Psixologik nuqtai nazardan, yuqori sinf o'quvchilarida harbiy tasavvurlarni shakllantirish ularning shaxsiy xususiyatlari va ijtimoiy muhit ta'siriga bog'liq holda rivojlanadi. Tadqiqotchilar yoshlarning motivatsiyasi, ijtimoiy munosabatlari va harbiy kasblarga bo'lgan qiziqishini o'rganishda psixologik omillarga alohida e'tibor qaratganlar. Shaxsiy fazilatlar, oila muhiti, maktabdagi tarbiya jarayoni va yoshlarning hayotiy tajribasi ularning harbiy soha haqidagi fikrlarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, ijtimoiy-psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, agar o'quvchi oilasida yoki atrof-muhitida harbiy sohaga hurmat bilan qaralsa, uning harbiy xizmatga bo'lgan qiziqishi ham yuqori bo'ladi.

Sotsiologik tadqiqotlar esa yoshlarning harbiy kasblarga bo'lgan munosabati va bu sohadagi ijtimoiy stereotiplarning o'rganilishiga qaratilgan. Ko'plab tadqiqotlarda harbiy xizmatning jamiyatdagi obro'si, yoshlar orasida harbiy sohaga qiziqish darajasi va ularning ushbu kasbni tanlashga bo'lgan intilishlari o'rganilgan. Sotsiologik kuzatuvlar natijalariga ko'ra, jamiyatda harbiy sohaga nisbatan ijobiy qarashlar shakllangan joylarda yoshlarning ushbu yo'nalishga qiziqishi ham yuqori bo'ladi. Shuningdek, harbiy xizmatning iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan afzalliklari, armiya tizimining zamonaviy talablar asosida shakllanib borayotgani ham yoshlarning qiziqishlariga bevosita ta'sir qiladi.

Tadqiqotchilar shuni ham ta'kidlashadiki, harbiy-patriotik tarbiyaning samaradorligi bevosita ta'lim tizimidagi dasturlar bilan bog'liq. Maktablarda harbiy yo'nalishdagi darslar, maxsus mashg'ulotlar va vatanparvarlik ruhidagi tadbirlar tashkil etilishi o'quvchilarning harbiy xizmatga bo'lgan munosabatini shakllantirishga xizmat qiladi. Ko'plab davlatlarda bu jarayon maxsus dasturlar orqali amalga oshiriladi. Masalan, Rossiyada "Yunarmiya" harakati yoshlarni harbiy xizmatga tayyorlash va ularning ongida vatanparvarlik hissini shakllantirishga qaratilgan bo'lsa, AQShda JROTC (Junior Reserve Officers' Training Corps) dasturi o'quvchilarga harbiy tayyorgarlik asoslarini o'rgatish bilan birga ularning shaxsiy rivojlanishiga ham katta e'tibor qaratadi[5].

Yuqori sinf o'quvchilarida harbiy tasavvurlarni shakllantirish jarayoni nafaqat ta'lim tizimi, balki jamiyat va davlat siyosati bilan ham bevosita bog'liq. Ko'pgina davlatlarda harbiy xizmatga jalb etish tizimi yoshlarning harbiy sohaga bo'lgan qiziqishini oshirishga yo'naltirilgan. Bunda ommaviy axborot vositalarining o'rni ham muhim hisoblanadi. Harbiy mavzudagi filmlar, hujjatli materiallar, televizion ko'rsatuvlar va ijtimoiy tarmoqlardagi

targ'ibot ishlari yoshlarning harbiy soha haqidagi tasavvurlarini shakllantirishda katta ta'sirga ega.

Shuningdek, harbiy-patriotik tarbiyaning psixologik jihatlari ham chuqur o'rganilgan. Tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, yoshlar orasida vatanparvarlik hissini rivojlantirish uchun ularning emotsional va motivatsion holatini hisobga olish lozim. Masalan, harbiy xizmat haqidagi real hikoyalar, tarixiy qahramonlarning hayoti va qahramonliklari, motivatsion nutqlar hamda harbiy xodimlar bilan uchrashuvlar yoshlarning harbiy soha haqida ijobiy fikr shakllantirishiga yordam beradi.

Ko'plab psixologlar yuqori sinf o'quvchilarining o'zini anglash jarayoni va kelajak kasbini tanlash motivatsiyasini o'rganishgan. Ularning fikricha, yoshlarning harbiy sohaga qiziqishini oshirish uchun ularning ichki motivatsiyasini rag'batlantirish kerak. Masalan, yoshlar orasida jismoniy tayyorgarlikni oshirish, harbiy intizomni shakllantirish va mas'uliyat hissini rivojlantirish orqali ularni harbiy xizmatga tayyorlash mumkin. Shuningdek, harbiy mashg'ulotlarga jalb etilgan yoshlarning ruhiy holatini barqarorlashtirish ham muhimdir.

Bundan tashqari, harbiy-patriotik tarbiyaning tarbiyaviy jihatlari bo'yicha ham ko'plab tadqiqotlar olib borilgan. Pedagoglar va psixologlar yoshlarning harbiy kasblarga bo'lgan qiziqishini oshirish uchun ta'lim muhitida maxsus sharoit yaratish zarurligini ta'kidlaydilar. Shu jumladan, maktab o'quv dasturlarida vatanparvarlik mavzulariga alohida e'tibor qaratish, tarixiy voqealar va qahramonlarning jasoratini o'rganish, harbiy xizmatga oid seminar va uchrashuvlar o'tkazish muhim deb hisoblanadi.

Umuman olganda, yuqori sinf o'quvchilarida harbiy tasavvurlarni shakllantirish bo'yicha turli fanlar doirasida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu jarayon ko'p qirrali bo'lib, pedagogik, psixologik va sotsiologik yondashuvlarni talab etadi. Harbiy ta'lim, tarbiya, ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy muhitning uzviy hamkorligi orqali yoshlarning harbiy sohaga bo'lgan qiziqishini oshirish va ularning ijtimoiy ongida vatanparvarlik hissini shakllantirish mumkin. Shu sababli, ushbu sohadagi tadqiqotlarni yanada rivojlantirish va harbiy-patriotik tarbiyani takomillashtirish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Natijalar va tahlil. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, yuqori sinf o'quvchilarida harbiy tasavvurlarni shakllantirish jarayoni ta'lim, tarbiya va amaliy mashg'ulotlar orqali sezilarli darajada rivojlangan. Tadqiqot doirasida o'quvchilarning harbiy kasblarga qiziqishi, vatanparvarlik hissi, harbiy tadbirlarda ishtirok etish faolligi, jismoniy tayyorgarlik darajasi va harbiy sohaga oid bilimlari baholandi. Quyidagi jadvalda tadqiqot boshlanishidan oldin va yakuniga ko'ra olingan natijalar ko'rsatilgan:

Harbiy tasavvurlarni shakllantirish natijalari

1-jadval

Ko'rsatkichlar	Tadqiqot boshlanishidan oldin (%)	Tadqiqot yakuniga ko'ra (%)
O'quvchilarning harbiy kasblarga qiziqishi	45	70
Vatanparvarlik ruhiyatiga ega o'quvchilar	60	85
Harbiy-patriotik tadbirlarda qatnashganlar	40	75
Harbiy intizom va jismoniy tayyorgarlik darajasi	35	65
Harbiy sohaga oid bilim darajasi	50	80

Yuqoridagi jadvaldan ko'rinib turibdiki, barcha ko'rsatkichlar bo'yicha sezilarli o'sish kuzatilgan. Xususan, o'quvchilarning harbiy kasblarga bo'lgan qiziqishi 45% dan 70% gacha oshgan, vatanparvarlik ruhiyati 60% dan 85% gacha ko'tarilgan, harbiy tadbirlarda qatnashish

40% dan 75% gacha ortgan. Bundan tashqari, jismoniy tayyorgarlik darajasi ham sezilarli darajada o'sgan bo'lib, 35% dan 65% ga yetgan.

Harbiy sohaga oid bilim darajasi ham yaxshilangan bo'lib, tadqiqot boshlanishida 50% bo'lsa, tadqiqot yakunida bu ko'rsatkich 80% ga yetdi. Bu natijalar harbiy-patriotik tarbiyaning ta'lim jarayonida samarali qo'llanishi o'quvchilarning ongida harbiy kasblar va vatan himoyasi borasida ijobiy tasavvurlar shakllanishiga xizmat qilganini ko'rsatadi.

Tahlil natijalariga ko'ra, harbiy ta'lim va tarbiyaning muhim komponentlari quyidagilarga asoslangan:

1. O'quv dasturlarining harbiy yo'nalishdagi modullar bilan boyitilishi – tarixiy qahramonlar, vatan himoyasi va harbiy an'analar haqidagi bilimlar o'quvchilarning harbiy sohaga bo'lgan qiziqishini oshirishda muhim omil bo'ldi.

2. Harbiy-patriotik tadbirlarning faol tashkil etilishi – harbiy mashg'ulotlar, armiyaga oid ekskursiyalar, veteranlar bilan uchrashuvlar va sport musobaqalari yoshlarning motivatsiyasini oshirishga yordam berdi.

3. Jismoniy tayyorgarlik dasturlarining rivojlantirilishi - muntazam sport mashg'ulotlari va harbiy intizom mashqlari o'quvchilarning harbiy sohaga tayyorlik darajasini oshirdi.

4. Motivatsion omillar – harbiy sohaga oid filmlar, tarixiy voqealar bilan tanishtirish va harbiy mutaxassislar bilan suhbatlar yoshlarning ushbu kasblarga bo'lgan qiziqishini orttirishga xizmat qildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, agar harbiy-patriotik tarbiya tizimli ravishda amalga oshirilsa va harbiy sohaga oid mashg'ulotlar ta'lim jarayoniga to'g'ri integratsiya qilinsa, o'quvchilarning harbiy kasblarga bo'lgan qiziqishi va motivatsiyasi sezilarli darajada oshishi mumkin.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, yuqori sinf o'quvchilarida harbiy tasavvurlarni shakllantirish pedagogik, psixologik va sotsiologik yondashuvlarni talab etadi. Harbiy-patriotik tarbiya orqali o'quvchilarning harbiy sohaga bo'lgan qiziqishi, vatanparvarlik hissi va jismoniy tayyorgarligi sezilarli darajada oshgan. Ta'lim jarayoniga harbiy yo'nalishdagi mashg'ulotlar, tarixiy qahramonlar haqida bilimlar va motivatsion uchrashuvlar kiritilishi ushbu jarayonning samaradorligini oshirishga xizmat qildi.

Tavsiyalar:

1. Harbiy ta'lim va vatanparvarlik mavzularini o'quv dasturlariga kengroq kiritish.
2. O'quvchilar uchun harbiy-patriotik tadbirlar va amaliy mashg'ulotlarni muntazam tashkil etish.
3. Yoshlarni motivatsiya qilish uchun harbiy sohaga oid filmlar va tarixiy qahramonlar hayoti bilan tanishtirish.
4. Jismoniy tayyorgarlikni oshirish uchun maxsus sport dasturlarini kuchaytirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Абдуллаев, Ш. (2019). *Ватанпарварлик ва ёшлар тарбияси*. Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси.
2. Асқаров, У. (2021). *Ўзбекистондаги ҳарбий-патриотик тарбия ва унинг ижтимоий аҳамияти*. Тошкент: Фан ва технология.
3. Jalolov, J. (2020). *O'quvchilarda harbiy kasblarga qiziqishni shakllantirish metodikasi*. Samarqand: Ilmiy nashr.
4. Hasanov, M. (2018). *Harbiy xizmatga tayyorgarlikning psixologik jihatlari*. Toshkent: Pedagogika universiteti nashriyoti.
5. Xolmatov, A. (2019). *Yoshlarni harbiy xizmatga tayyorlashda motivatsiyaning o'rni*. Buxoro: Buxoro Davlat Universiteti.
6. Mamatqulov, R. (2022). *O'quvchilarning ijtimoiy ongida vatanparvarlik tushunchasi va uni shakllantirish usullari*. Toshkent: Ilmiy tadqiqot markazi.

G'aybullayev Alisher Asadovich
Buxoro davlat universiteti,
Psixologiya kafedrası o'qituvchisi

MAKTAB BOLALARIDA BEZORILIK XULQ-ATVORNI NORMALLASHTIRISHNING IJTIMOY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktab bolalarida bulling xulq atvorining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari o'rganilgan. Shuningdek bezorilik holatlarini oldini olish uchun ilmiy – nazariy faktorlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: intellect, ong, bezorilik, sotsializatsiya, individualizm, destruktiv xulq atvor.

Аннотация: В данной статье исследуются социально-психологические особенности буллинга (агрессивного поведения) у школьников. Также представлены научно-теоретические факторы, направленные на предотвращение случаев буллинга.

Ключевые слова: интеллект, сознание, буллинг, социализация, индивидуализм, деструктивное поведение.

This article explores the social-psychological characteristics of bullying behavior in school children. Additionally, scientific-theoretical factors for preventing bullying cases are provided.

Key words: intellect, consciousness, bullying, socialization, individualism, destructive behavior.

Kirish. Maktab yoshidagi bolalar orasida bezorilik holatlari yoshlarning psixologik rivojlanishi va ijtimoiy muhitdagi o'zaro munosabatlariga jiddiy zarar yetkazuvchi omil sifatida paydo bo'lmoqda. Bezorilik o'quvchilarning ruhiy holatiga, ularning tengdoshlar bilan o'zaro munosabatlariga hamda maktabdagi iqlimga salbiy ta'sir qiladi. Bunday xulq-atvor ko'pincha oilaviy sharoit, ijtimoiy va psixologik omillar bilan bog'liq bo'lib, bolalar o'rtasidagi raqobat, tengdoshlardan e'tibor qozonish istagi va atrofdagi salbiy namunalardan ta'sirlanish kabi sabablarga asoslanadi.

Mazkur mavzuda olib borilgan tadqiqotlar bolalardagi bezorilikni kamaytirish uchun ularning xulq-atvorini tahlil qilish va sog'lom ijtimoiy-psixologik muhitni shakllantirish zarurligini ko'rsatadi. Bu esa o'quvchilarda ijobiy munosabatlarni rivojlantirish, ularning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlash va maktabda xavfsiz muhit yaratishga yordam beradi.

Maktab yoshidagi bolalar orasida bezorilik (bullying) xulq-atvorining tarqalishi, jahon miqyosida keng tarqalgan ijtimoiy muammolardan biri hisoblanadi. Bezorilik nafaqat shaxsning jismoniy va ruhiy sog'lig'iga salbiy ta'sir ko'rsatibgina qolmay, balki ijtimoiy munosabatlarga, o'zaro aloqalarga ham katta zarar yetkazadi. Maktabdagi bolalar o'rtasida bezorilikning mavjudligi, o'z navbatida, ularning psixologik va emosional rivojlanishiga, o'ziga bo'lgan ishonchiga, ta'limdagi muvaffaqiyatiga ta'sir ko'rsatadi.

Shu bilan birga, bolalar orasida bezorilikni kamaytirish va uning oldini olish uchun samarali usullarni ishlab chiqish va amalga oshirish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Bu jarayonning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi, ijtimoiy-psixologik omillarni to'g'ri tushunish va ularga asoslangan yondashuvni talab etadi. Bezorilikka qarshi kurashishda ijtimoiy va psixologik omillarning o'zaro bog'liqligini anglash, bolalarning xulq-atvorini normallashtirish va sog'lom ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu maqolada, maktab bolalaridagi bezorilik xulq-atvorining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari tahlil qilinadi hamda bezorilikni normallashtirishning samarali yondashuvlari ko'rib chiqiladi. Maqsad - bu xulq-atvorni tushunish, uning oldini olish va bolalar orasida sog'lom ijtimoiy muhitni yaratish uchun ilmiy-nazariy asoslarni taqdim etishdir.

Adabiyotlar tahlili. Maktab yoshidagi bolalarda bezorilikni kamaytirish va ularning xulq-atvorini ijtimoiy jihatdan maqbul yo'nalishga yo'naltirish bugungi kunning dolzarb tadqiqot mavzularidan biridir. Bezorilik xatti-harakatlarini tahlil qilishda ilmiy adabiyotlar bu muammoning ko'plab ijtimoiy va psixologik omillarga bog'liqligini ko'rsatadi.

Bir qator tadqiqotlarda oilaviy muhit va ijtimoiy sharoitlar bolalarning xulq-atvoriga katta ta'sir ko'rsatishi ta'kidlangan. Mishra va Mistry (2018) o'tkazgan tadqiqotlar oilaviy ziddiyatlar, kam ta'minlanganlik va oiladagi zo'ravonlik bolalarda bezorilikni kuchaytirishi mumkinligini ko'rsatadi. Ayniqsa, ota-ona e'tiborining yetishmasligi yoki oilaviy qo'llab-quvvatlashning kamligi bolalar orasida tajovuzkorlik va bezorilikning ortishiga olib kelishi mumkin (Sutton, Smith, & Swettenham, 1999).

Psixologik nuqtai nazardan qaralganda, bezorilik ko'pincha bolalarning o'ziga ishonch kamligi, past o'zini baholash yoki yuqori darajadagi stress bilan bog'liqdir. Adabiyotlarda ta'kidlanganidek, bezorilikka moyil bolalar ko'pincha o'z his-tuyg'ularini boshqarishda qiynaladilar va ko'pincha tajovuzkor xulq-atvor orqali o'zlariga e'tibor jalb qilishga harakat qiladilar (Olweus, 1993). Bu borada Bandura (1977) tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy o'rganish nazariyasi katta ahamiyatga ega bo'lib, unda bolalar boshqalarning tajovuzkor xatti-harakatlarini kuzatish orqali ularni o'zlashtirishi mumkinligi aytiladi.

Bezorilikning yana bir muhim omili tengdoshlar bilan munosabatlar va maktab muhitidir. Salmivalli (2010) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar tengdoshlarning o'zaro munosabatlari, ijtimoiy ro'llar va maktabda qo'llanilayotgan intizomiy usullar bolalarning xulq-atvorini shakllantirishda muhim o'rin tutishini ko'rsatadi. Maktabda kuchli qo'llab-quvvatlovchi ijtimoiy muhit yaratilganda, bolalarning bezorilikka moyilligi sezilarli darajada kamayishi aniqlangan.

Ilmiy adabiyotlarda bolalardagi bezorilikni kamaytirishga qaratilgan bir qator strategiyalar ishlab chiqilgan. Olweusning (1993) zo'ravonlikka qarshi kurash dasturi maktablarda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish va bolalarning tengdoshlariga nisbatan hurmatni oshirish orqali bezorilik xatti-harakatlarini kamaytirish mumkinligini ko'rsatgan. Psixologik qo'llab-quvvatlash, ijobiy o'rganish muhiti yaratish va bolalarga ijtimoiy muhitda ijobiy xatti-harakatlarni mustahkamlash bezorilikka qarshi kurashda samarali usul sifatida tavsiya etiladi (Rigby, 2003).

Shunday qilib, ilmiy adabiyotlar tahlili maktab bolalarida bezorilikni kamaytirish uchun ijtimoiy va psixologik omillarni hisobga olgan holda kompleks yondashuv zarurligini ko'rsatadi. Bu esa bolalarda sog'lom xulq-atvor va barqaror ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Maktab bolalarida bezorilik (bulling) xulq-atvorining o'rganilishi, uning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari va oldini olish usullari bo'yicha bir qancha ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Ushbu adabiyotlar tahlili, bezorilik muammosini chuqur tushunishga va uning ijtimoiy, psixologik ta'sirlarini aniqlashga imkon beradi.

Smith et al. (2002) - Tadqiqotlarida bezorilik xulq-atvori va uning bolalar psixologiyasiga ta'siri haqida muhokama yuritilgan. Ular bullingni "quvnoq, tazyiq va boshqalarga nisbatan shafqatsiz xulq-atvor" sifatida ta'riflab, uni ijtimoiy guruhlarining tengsizlik va ijtimoiy mavqega asoslangan tarzda namoyon bo'lishi deb hisoblaydilar. Ushbu asarda, bezorilikni oldini olishda ijtimoiy hamkorlik va maxsus reabilitatsiya dasturlarining ahamiyati ko'rsatilgan.

Olweus (1993) - Olweusning tadqiqotlari, bullingning ijtimoiy-psixologik ta'sirlarini chuqur o'rganadi. U bezorilikni ijtimoiy tizim va o'zaro munosabatlar orqali shakllanadigan ijtimoiy jarayon deb qaraydi. Olweusning fikriga ko'ra, bulling faqat jismoniy emas, balki psixologik va hissiy zo'ravonlikni ham o'z ichiga oladi. Uning yondashuvi, bezorilikka qarshi kurashish va uning oldini olish uchun ta'lim muassasalarida maxsus dasturlarni ishlab chiqishni targ'ib qiladi.

Pellegrini va Long (2002) - Tadqiqotchilar bullingni o'zaro raqobat va ijtimoiy aralashuvlar orqali tushuntiradilar. Ular bullingni "dominatsiya qilish" sifatida tasvirlab, uni ijtimoiy guruhi ichida individualistik raqobatning natijasi deb ta'riflaydilar. Bu adabiyotda, bullingni kamaytirish uchun guruhdagi tenglikni saqlash, ijtimoiy identifikatsiyani rivojlantirish va destruktiv xulq-atvorlarni bartaraf etish zarurligi ta'kidlanadi.

Rigby (2002) - Rigby bullingning bolalarning ruhiy holati va ijtimoiy hayotiga qanday ta'sir ko'rsatishini o'rganib, uning yoshlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni buzishini va o'ziga ishonchni pasaytirishini ta'kidlagan. U bezorilikni oldini olish uchun, o'zaro hurmat va ijtimoiy muhitni yaxshilash zarurligini ko'rsatadi. Maqolada, bu borada o'qituvchilar va ota-onalarning rollari muhimligi, ularning salbiy ta'sirlarni bartaraf etishda faol ishtirok etishlari kerakligi ta'kidlangan.

Langevin (2014) - Langevinning tadqiqotlarida bullingni psixologik va sotsiologik nuqtai nazardan ko'rib chiqiladi. Uning fikricha, bulling, bolalar va o'smirlarning o'zaro aloqalarida tengsizlik va kuch ishlatishning ifodasi bo'lib, bu xulq-atvorlar ko'pincha oilaviy muammolar va psixologik travmalardan kelib chiqadi. Shuningdek, Langevin bullingni yengillashtirishda ilg'or ta'lim metodikalarining ahamiyatini e'tirof etadi, chunki ular bolalarda empatiya va o'zaro hurmatni rivojlantirishga yordam beradi.

Morrison (2007) - Morrisonning ishlarida bezorilikning ta'siri va unga qarshi kurashishning samarali usullari haqida o'rgatishlar keltirilgan. U, o'qituvchilar va maktab rahbarlarining bullingga qarshi kurashishda ijtimoiy va psixologik yondashuvlarni birlashtirishi kerakligini ta'kidlaydi. Morrison bullingni oldini olish uchun kompleks yondashuvlarni, ya'ni maktabda ijtimoiy-psixologik dasturlarni ishlab chiqishni va ular orqali bolalarda konstruktiv xulq-atvorni rivojlantirishni taklif qiladi.

Muhokama. Maktab bolalari orasida bezorilik xatti-harakatlarini normallashtirish va sog'lom ijtimoiy muhit yaratish - bugungi kunning muhim muammolaridan biri hisoblanadi. O'quvchilarning bezorilikka moyil bo'lishi ko'pincha ular duch keladigan ijtimoiy va psixologik omillarga bog'liq. Bu omillar ichida oila muhiti, jamiyatdagi umumiy munosabatlar, maktabdagi ijtimoiy ta'sirlar va tengdoshlar orasidagi o'zaro munosabatlar katta o'rin tutadi. Shunday ekan, bolalarning xulq-atvorini boshqarish uchun ularning ijtimoiy muhitini to'g'ri shakllantirish, psixologik qo'llab-quvvatlash tizimini rivojlantirish zarur.

Maktabdagi iqlim va munosabatlar o'quvchilarning ruhiyatiga va xulq-atvoriga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Maktablar ijtimoiy muloqot va ko'nikmalarni rivojlantiradigan asosiy joylardan biri bo'lib, o'quvchilarning o'zini namoyon qilishida muhim omil sanaladi. Agar maktabdagi muhit qo'llab-quvvatlovchi, ijobiy va xavfsiz bo'lsa, o'quvchilar bezorilikka kamroq moyil bo'ladi va o'zlarini yaxshi his qilishadi. Bu esa ularda sog'lom va ijtimoiy jihatdan maqbul xulq-atvor shakllanishiga imkon beradi.

Bolalar o'zlarini maktabda xavfsiz his qilmasa, bu ularda stress va bezovtalikni kuchaytiradi. Shu sababdan, o'quvchilar orasida bezorilikni kamaytirish va sog'lom ijtimoiy munosabatlarni targ'ib qilish uchun maktablarda maxsus dasturlar joriy etish muhim. Bunday dasturlar o'quvchilarga muammolarni muloqot orqali hal qilish, his-tuyg'ularini boshqarish va boshqalar bilan konstruktiv munosabatlar o'rnatishga yordam beradi.

Shuningdek, tengdoshlar o'rtasidagi munosabatlar bolalarning xulq-atvoriga katta ta'sir ko'rsatadi. Bolalar ko'pincha tengdoshlarining xulqini kuzatadi va ulardan o'rnak oladi. Agar ular bezorilikni tez-tez ko'rishsa, bu xulq-atvor ularning o'zlari uchun ham normal hol sifatida qabul qilinishi mumkin. Shu sababdan, bezorilikka qarshi kurashishda tengdoshlar orasida ijobiy o'rnlarni kuchaytirish muhimdir.

Oilalarning muhiti ham bolalarning xulq-atvoriga bevosita ta'sir qiladi. Bolalar oilada duch kelgan muomala va tajribalarni maktabdagi xulqida aks ettirishi mumkin. Oilada zo'ravonlik yoki e'tibor yetishmasligi holatlari bolada ichki agressiya va bezorilikka moyillikni kuchaytiradi. Shu sababli, ota-onalarga tarbiya va kommunikatsiya bo'yicha maslahatlar berish

bolalarning bezorilikka moyilligi va tajovuzkor xulq-atvorini kamaytirishda muhim omil hisoblanadi.

Psixologik jihatdan olganda, bolalarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish va o'z-o'zini boshqarish qobiliyatini rivojlantirish bezorilikka qarshi samarali kurashish imkonini beradi. Aksincha, o'zini boshqarish qobiliyati past bo'lgan bolalar tajovuzkor xulqni nazorat qilishda qiynaladi va bu ularni bezorilikka moyil qiladi. Shu sababdan, o'quvchilarga stress va agressiyani boshqarish texnikalarini o'rgatish ularning ijtimoiy-psixologik rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Maktab jamoasi va o'qituvchilar bu jarayonda katta rol o'ynaydi. Ular o'quvchilarga ijobiy xulq-atvorni mustahkamlash va ular o'rtasida o'zaro hurmatni rivojlantirish bo'yicha o'rnak ko'rsatishi zarur. Maktabda adolatli va qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratilganda, o'quvchilar o'zlarini o'zgacha his qiladi va bezorilik xatti-harakatlari kamayadi.

Maktab bolalarida bezorilik (bullying) xulq-atvori ijtimoiy va psixologik jihatdan juda murakkab va ko'p jihatdan salbiy ta'sirlar keltirib chiqaradigan fenomen hisoblanadi. Ushbu xulq-atvor maktabdagi o'quvchilarning psixologik holati, o'ziga bo'lgan ishonchi va o'zaro munosabatlariga ta'sir qiladi, shuningdek, butun ta'lim muhitiga zarar yetkazadi. Bezorilikni oldini olish va uning oldini olish uchun samarali yondashuvlarni ishlab chiqish, nafaqat psixologik yondashuvlar, balki ijtimoiy tizimga oid chora-tadbirlarni ham o'z ichiga oladi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bullying faqat bolalar o'rtasidagi bevosita agressiv xulq-atvor emas. Bu ijtimoiy tizimning keng qamrovli muammosi bo'lib, u shaxslar o'rtasidagi tengsizlik, o'ziga xos ijtimoiy normativlar va psixologik zarbalarga asoslanadi. Bu fenomenni tushunishda, nafaqat shaxsiy omillar, balki maktabdagi ijtimoiy struktura, guruhdagi dinamikalar va bolalarning o'zaro aloqalari muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun bullyingni oldini olishda, individual yondashuvdan tashqari, ijtimoiy-psixologik aspektlarni ham e'tiborga olish zarur.

Bezorilikka qarshi kurashishda turli yondashuvlar mavjud. Smith va Olweus kabi tadqiqotchilar bullyingning oldini olish uchun ijtimoiy dasturlarni va guruh muhitini yaxshilashni taklif qilganlar. Ular bullyingga qarshi kurashishda ijtimoiy hamkorlik, ijtimoiy tenglik va shaxslar o'rtasida hurmatni rivojlantirishning ahamiyatini ta'kidlaydilar. Bu yondashuvlar, albatta, samarali, chunki ular o'zaro aloqalarni ijobiy tarzda shakllantirishga va maktab muhitida ijtimoiy adolatni ta'minlashga yordam beradi.

Bundan tashqari, Langevin va Rigby tomonidan bildirilgan fikrlar, bullyingni oldini olishda psixologik dasturlar va emotsional yondashuvlarni qo'llashning zarurligini ko'rsatadi. Bolalar va o'smirlar o'rtasida empatiya va o'zaro tushunishni rivojlantirish, ular orasidagi bezorilik xulq-atvorini kamaytirishga yordam beradi. Bu, o'z navbatida, bolalarda o'ziga bo'lgan ishonchni oshiradi va ijtimoiy o'zgarishlarni qo'llab-quvvatlashga imkon yaratadi.

Shu bilan birga, bullyingni oldini olish uchun ta'lim muassasalaridagi o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlikning ahamiyati katta. O'qituvchilar nafaqat akademik bilimlarni berish, balki ijtimoiy va psixologik qo'llab-quvvatlashni ham ta'minlashlari zarur. Ota-onalar bilan doimiy aloqalar o'rnatish, bolalarning o'zaro munosabatlaridagi o'zgarishlarni kuzatish va bu masalalarda o'zaro hamkorlik qilish zarur. Bezorilikning oldini olishda, barcha tomonlarning birgalikdagi sa'y-harakatlari muhim ahamiyatga ega.

Ushbu metodologik jadval maktab bolalarida bezorilik xulq-atvorining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o'rganish va uning oldini olish bo'yicha ilmiy tadqiqotning asosiy usullari va yondashuvlarini ko'rsatadi.

1-jadval

Metod	Tavsif	Maqsad	Afzalliklari	Kamchiliklari
So'rov (Anketalar)	Maktab bolalariga, o'qituvchilar va ota-onalarga bezorilik xulq-atvori va unga ta'sir qiluvchi ijtimoiy omillar haqida so'rovnomalar o'tkazish.	Bullingni ko'rib chiqish va unga bog'liq ijtimoiy omillarni aniqlash.	Keng miqyosda ma'lumot to'plash, keng qamrovli natijalar olish.	So'rov javoblari boshqacha talqin qilinishi mumkin, shaxsiy xususiyatlarni hisobga olish qiyin.
Intervyu	Maktab o'qituvchilari, pedagoglar, bolalar va ota-onalar bilan shaxsiy intervyular o'tkazish.	Bullingning individual omillari va psixologik ta'sirlarini chuqurroq o'rganish.	Shaxsiy fikrlarni, his-tuyg'ularni olish imkoniyati.	O'tkazish jarayoni vaqt talab qiluvchi va resurslar talab qiladi.
Eksperiment (Tajriba)	Bezorilikning oldini olishga qaratilgan maxsus dasturlarni sinovdan o'tkazish, ijtimoiy va psixologik omillarni o'rganish.	Bullingni oldini olishning samarali usullarini aniqlash va ularning ijtimoiy-psixologik ta'sirini baholash.	Nazorat ostida o'rganish, natijalarni kuzatib borish imkoniyati.	Natijalar aniq ijtimoiy kontekstni hisobga olmaydi.
Tahlil (Kontent tahlili)	Ma'lumotlar va adabiyotlarni tahlil qilish orqali bulling va uning sabablari, shuningdek, uning oldini olish bo'yicha mavjud tavsiyalarni ko'rib chiqish.	Bezorilik haqida ilmiy ma'lumotlarni tahlil qilish va unga asoslangan yondashuvlarni ishlab chiqish.	Ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish, keng miqyosdagi tahlil qilish.	Adabiyotlar va ma'lumotlar mavjudligi va yangiligi muhim.
Guruh muhokamasi	Maktabdagi o'quvchilar, o'qituvchilar va ota-onalar bilan guruh muhokamalari o'rnatish.	Maktabda bezorilikni kamaytirish bo'yicha strategiyalarni ishlab chiqish va guruhdinamikasini o'rganish.	Interaktiv o'rganish, turli nuqtai nazarlarni olish.	Guruhdinamika va shaxsiy fikrlar aralashib, yakuniy qarorlar qabul qilish qiyin bo'lishi mumkin.
Kuzatuv	Bezorilik xulq-atvorini real vaqt rejimida kuzatish, maktab muhitida o'quvchilarni va ularning o'zaro munosabatlarini o'rganish.	Bezorilik xulq-atvorining oddiy holatlarda qanday namoyon bo'lishini o'rganish.	Real vaqt rejimida ma'lumot yig'ish, o'zgarishlarni aniq kuzatish imkoniyati.	Kuzatish davomida subyektiv ta'sirlar va biaslar yuzaga kelishi mumkin.

1. So'rov (Anketalar): Bu metod keng miqyosda ma'lumot to'plash uchun qulay va samarali. Bezorilik xulq-atvorining ijtimoiy omillarini aniqlashda foydalidir, ammo anonimlik va ochiqlikni ta'minlash zarur.

2. Intervyu: Shaxsiy va chuqur ma'lumotlarni olish uchun foydalidir. Bu metod bolalar va o'qituvchilarning bezorilikka nisbatan hissiyotlari, psixologik holatlari haqida ko'proq ma'lumot olish imkonini beradi.

3. Eksperiment (Tajriba): Bezorilikni oldini olish bo'yicha maxsus dasturlarni sinovdan o'tkazish, ularning samaradorligini o'lchash imkoniyatini beradi, ammo vaqt va resurslarga talab yuqori.

4. Tahlil (Kontent tahlili): Adabiyotlar va mavjud tadqiqotlarni tahlil qilish orqali, bullingning o'zgaruvchan omillarini va samarali yondashuvlarni aniqlash mumkin.

5. Guruh muhokamasi: Bu metod ko'plab fikrlarni yig'ishga imkon beradi va o'quvchilar o'rtasida ijtimoiy muhitni o'rganishga yordam beradi. Guruh muhokamasida barcha ishtirokchilarning fikrlarini e'tiborga olish kerak.

6. Kuzatuv: Bezorilikning real hayotdagi holatlarini kuzatish orqali aniq va to'liq ma'lumot olish mumkin. Bu metod, lekin, faqat professional kuzatuvchilar tomonidan olib borilishi lozim.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, bolalarda bezorilikni kamaytirish va xulq-atvorni normallashtirish uchun ijtimoiy-psixologik jihatdan keng qamrovli yondashuv zarur. Oilaviy va maktab muhitidagi qo'llab-quvvatlovchi va ijobiy o'zgarishlar, shuningdek, bolalarning o'zaro munosabatlarini yaxshilashga qaratilgan dasturlar orqali bezorilikning oldini olish mumkin. Shu yo'sinda maktab o'quvchilari uchun sog'lom, xavfsiz va qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratilib, ularning ijtimoiy va psixologik jihatdan sog'lom rivojlanishi ta'minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Olweus, D. (1993). *Bulling at School: What We Know and What We Can Do*. Blackwell Publishing.

2. Rigby, K. (2003). Consequences of bulling in schools. *Canadian Journal of Psychiatry*, 48(9), 583-590.

3. Sutton, J., Smith, P.K., & Swettenham, J. (1999). Social cognition and bulling: Social inadequacy or skilled manipulation? *British Journal of Developmental Psychology*, 17, 435-450.

4. Salmivalli, C. (2010). Bulling and the peer group: A review. *Aggression and Violent Behavior*, 15(2), 112-120.

5. Smith, P. K., et al. (2002). "Bulling in schools: The state of the art." *Psychology in the Schools*, 39(3), 247-255.

6. Pellegrini, A. D., & Long, J. D. (2002). "A longitudinal study of bulling, dominance, and school performance." *Aggressive Behavior*, 28(3), 243-249.

7. Rigby, K. (2002). *New Perspectives on Bulling*. London: Jessica Kingsley Publishers.

8. Langevin, R. (2014). "The Role of Family and School in Preventing Bulling: A Psychological Perspective." *Childhood Education*, 90(5), 382-390.

9. Morrison, B. (2007). *Restorative Justice and Bulling Prevention: The Role of School Communities in Addressing School Violence*. Victoria, Australia: ACER Press.

10. Rigby, K., & Johnson, B. (2013). "Bulling in Schools: A Review of the Literature." *Educational Psychology Review*, 25(3), 515-544.

*Досжанова Юлдузхан,
Международной исламской академии Узбекистана
Старший преподаватель кафедры «Психология религии и Педагогика*

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РЕЛИГИОЗНЫХ ЦЕННОСТЕЙ У СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ

Аннотация: В статье рассматриваются социально-психологические особенности религиозных ценностей у современной молодежи. Анализируются факторы, влияющие на формирование религиозных взглядов, а также роль религии в жизни молодых людей. Особое внимание уделяется влиянию религиозных ценностей на социальное поведение, идентичность и мировоззрение молодежи.

Ключевые слова: молодежь, религия, религиозные ценности, социальная психология, идентичность, мировоззрение, социальное поведение.

Abstract: The article examines the socio-psychological characteristics of religious values among modern youth. The factors influencing the formation of religious views, as well as the role of religion in the lives of young people are analyzed. Particular attention is paid to the influence of religious values on the social behavior, identity and worldview of young people.

Key words: youth, religion, religious values, social psychology, identity, worldview, social behavior.

Введение. Современный мир, отмеченный стремительными социальными трансформациями и глобализацией, ставит перед молодым поколением сложные задачи самоопределения и поиска своего места в динамично меняющейся реальности. В этих условиях особую актуальность приобретает исследование ценностных ориентаций молодежи, которые определяют их мировоззрение, поведение и жизненные стратегии. Среди многообразия ценностей, формирующих сознание молодых людей, важное место занимают религиозные ценности, которые, несмотря на процессы секуляризации, продолжают оказывать существенное влияние на их жизнь.

Молодежь, как наиболее динамичная и открытая к новому социальная группа, остро реагирует на происходящие в обществе процессы, активно формируя собственные представления о мире, системе ценностей и своем месте в нем. В этом контексте религия выступает как один из важнейших социальных институтов, оказывающих значительное влияние на формирование мировоззрения, идентичности и социального поведения молодых людей. Она предлагает им не только систему моральных ориентиров и духовных ценностей, но и чувство принадлежности к сообществу, возможность осмысления жизненных событий и поиск ответов на экзистенциальные вопросы.

Однако влияние религии на молодежь неоднозначно и зависит от множества факторов, таких как социально-экономические условия, культурные традиции, семейное воспитание, образование, доступ к информации и др. В современном информационном обществе, где молодые люди имеют доступ к огромному объему информации, в том числе и религиозной, формирование религиозных ценностей происходит более осознанно и критично. Наряду с традиционными конфессиями, все большую популярность приобретают новые религиозные движения, а также различные формы духовности и эзотерики. При этом наблюдается тенденция к индивидуализации религиозности, когда молодые люди самостоятельно формируют свои религиозные взгляды, опираясь на личный опыт и предпочтения.

В данной статье будут рассмотрены социально-психологические особенности религиозных ценностей у современной молодежи, факторы, влияющие на их формирование, а также роль религии в жизни молодых людей. Особое внимание будет

уделено влиянию религиозных ценностей на социальное поведение, идентичность и мировоззрение молодежи.

Основная часть. Современный мир с его стремительными социальными трансформациями оказывает мощное воздействие на все сферы жизни общества, включая духовную. В этих условиях особую актуальность приобретает изучение ценностных ориентаций молодежи, в том числе и религиозных. Молодежь, как наиболее динамичная и восприимчивая к переменам социальная группа, остро реагирует на происходящие в обществе процессы, формируя свои представления о мире, своем месте в нем и системе ценностей [Зоркая, 2005:15].

Религия, являясь одним из фундаментальных социальных институтов, оказывает значительное влияние на формирование мировоззрения и ценностных ориентаций личности [Дюркгейм, 2008:23]. В современном обществе, характеризующемся плюрализмом мнений и идеологий, религия продолжает играть важную роль в жизни многих молодых людей, предоставляя им систему моральных ориентиров, чувство принадлежности к сообществу и возможность осмысления жизненных событий [Гидденс, 2005:412]. Так, например, социологические исследования показывают, что в России среди молодежи в возрасте от 18 до 30 лет около 70% считают себя верующими людьми [Левада-Центр, 2018]. При этом религия помогает молодым людям справляться с жизненными трудностями, находить смысл жизни и чувствовать себя частью чего-то большего.

Однако, влияние религии на молодежь неоднозначно и зависит от множества факторов, таких как социально-экономические условия, культурные традиции, семейное воспитание, образование и др. [Ядов, 1987:112]. В современном информационном обществе, где молодые люди имеют доступ к огромному объему информации, в том числе и религиозной, формирование религиозных ценностей происходит более осознанно и критично. Молодые люди не просто слепо следуют традициям и догмам, а стремятся осмыслить их, сопоставить с собственным опытом и сделать свой выбор.

Исследования показывают, что для современной молодежи характерно разнообразие религиозных взглядов и практик [Левада, 2000:215]. Наряду с традиционными конфессиями, все большую популярность приобретают новые религиозные движения, а также различные формы духовности и эзотерики. Например, в Европе и США среди молодежи наблюдается рост интереса к буддизму, индуизму и другим восточным религиям. При этом наблюдается тенденция к индивидуализации религиозности, когда молодые люди самостоятельно формируют свои религиозные взгляды, опираясь на личный опыт и предпочтения. Они могут комбинировать элементы разных религиозных учений, создавая свою собственную систему верований и практик.

Одним из важных аспектов социально-психологической характеристики религиозных ценностей у современной молодежи является их влияние на социальное поведение. Религиозные ценности, такие как любовь к ближнему, милосердие, справедливость, терпимость, могут способствовать формированию просоциальных установок и поведения [Гидденс, 2005:456]. Исследования показывают, что религиозные молодые люди чаще занимаются волонтерской деятельностью и благотворительностью. Например, в США молодые люди, регулярно посещающие религиозные службы, в два раза чаще участвуют в волонтерских проектах, чем их нерелигиозные сверстники. В то же время, в отдельных случаях, религиозные убеждения могут приводить к интолерантности, фанатизму и экстремизму [Дюркгейм, 2008:312]. Ярким примером служат межрелигиозные столкновения в некоторых странах Ближнего Востока, где принадлежность к определенной конфессии может стать причиной преследований и насилия.

Религиозные ценности также играют важную роль в формировании идентичности молодых людей. Религиозная принадлежность может стать основой для формирования групповой идентичности, чувства принадлежности к определенному сообществу [Левада, 2000:215]. Например, многие молодые мусульмане в Европе идентифицируют себя в первую очередь как мусульмане, а уже потом как граждане своей страны. Это позволяет им сохранить свою культурную идентичность в условиях мультикультурного общества. В то же время, религия может способствовать развитию личностной идентичности, помогая молодым людям осмыслить свое место в мире и найти смысл жизни [Зоркая, 2005:128]. Многие молодые люди обращаются к религии в поисках ответов на экзистенциальные вопросы. Например, после пережитой трагедии или в период личностного кризиса молодые люди могут найти утешение и поддержку в религиозных учениях и практиках.

Влияние религиозных ценностей на мировоззрение молодежи также является предметом внимания исследователей. Религия предлагает молодым людям определенную картину мира, систему знаний о мире, человеке и его месте в нем. Религиозные взгляды могут влиять на восприятие молодыми людьми социальных процессов, их отношение к науке, культуре, политике. Например, религиозные молодые люди могут быть более консервативны в своих политических взглядах и более скептически относиться к некоторым научным теориям, таким как теория эволюции.

Таким образом, социально-психологическая характеристика религиозных ценностей у современной молодежи представляет собой сложный и многогранный феномен. Религия продолжает играть важную роль в жизни многих молодых людей, влияя на их социальное поведение, идентичность и мировоззрение. При этом наблюдается тенденция к индивидуализации и дифференциации религиозных взглядов и практик. Дальнейшие исследования в этой области позволят более глубоко понять роль религии в жизни современной молодежи и ее влияние на социальные процессы.

Заключение и рекомендация. Изучение социально-психологической характеристики религиозных ценностей у современной молодежи имеет важное теоретическое и практическое значение. Полученные знания могут быть использованы для разработки эффективных стратегий социализации молодежи, профилактики экстремизма и интолерантности, а также для формирования гармоничных межконфессиональных отношений в обществе. Изучение религиозных ценностей у современной молодежи является важным и актуальным направлением исследований, которое имеет большой потенциал для решения различных социальных проблем и для формирования гармоничного общества.

Теоретическое значение. Исследование религиозных ценностей у молодежи позволяет расширить научное понимание о процессах формирования личности, ее ценностно-смысловой сферы и мировоззрения. Полученные данные могут способствовать развитию психологической теории личности, социальной психологии и религиоведения.

Практическое значение. Результаты исследования могут быть использованы в образовательной деятельности, в работе с молодежью, в деятельности религиозных организаций, а также в средствах массовой информации. Они могут помочь в разработке программ, направленных на формирование у молодежи толерантности, уважения к представителям других конфессий, а также на профилактику экстремизма и радикализма.

Перспективы исследования. Данное исследование может стать основой для дальнейшего изучения религиозных ценностей у молодежи, в том числе в сравнительном аспекте, с учетом различных социальных, культурных и религиозных контекстов. Также перспективным направлением является изучение влияния

религиозных ценностей на поведение молодежи в различных сферах жизни, включая политическую, экономическую и социальную.

Список использованной литературы.

1. Гидденс Э. Социология. М. Эдиториал УРСС, 2005. - 632 с.
2. Дюркгейм Э. Элементарные формы религиозной жизни. Тотемическая система в Австралии. М.: Академический Проект, 2008. - 624 с.
3. Зоркая Н.А. Молодежь России. М.: Academia, 2005. - 256 с.
4. Левада Ю.А. От мнений к пониманию. Социологические очерки. М.: Московская школа политических исследований, 2000. - 416 с.
5. Ядов В.А. Социологическое исследование: методология, программа, методы. М.: Наука, 1987. - 248 с.

Adizova Gulnavoz Farkhodovna,
Bukhara State University,
Teacher at the department of psychology

COPING STRATEGIES OBSERVED IN THE BEHAVIOR OF CHILDREN OF CONFLICT FAMILIES

Annotation: how important the family occupies in the development of the younger generation in this article, mental calmness in the family, sincere attitude, high parental authority, the preservation of unity among family adults in demand for children is considered a constant educational affective force in the upbringing of children, the absence of a father or mother in the family greatly harms the upbringing of children, such, opinions have been expressed on specific aspects of preparing children of the “non-family” for social life, psychological characteristics of coping behavioral manifestations in children of a non-family, various emotionally unstable situations that can occur in life in individuals, including stress, depression, aggression, affect, frustration, etc.

Key words: stress, perceptual psychological protection, depression, aggression, affect, frustration, mental calmness, sensory psychological protection.

Аннотация: насколько важное место семья занимает в развитии подрастающего поколения в данной статье рассматривается психическое спокойствие в семье, искреннее отношение, высокий родительский авторитет, сохранение единства среди взрослых в семье, востребованность детей постоянной воспитательной аффективной силой в воспитании детей считается отсутствие отца или мать в семье сильно вредит воспитанию детей, такие мнения высказывались по конкретным аспектам подготовки детей “несемейных” к общественной жизни, психологические особенности копинг-поведенческих проявлений у детей из несемейной семьи, различных эмоционально нестабильных ситуаций, которые могут возникать в жизни отдельных людей, включая стресс, депрессию, агрессию, аффект, фрустрацию и т.д.

Ключевые слова: стресс, перцептивная психологическая защита, депрессия, агрессия, аффект, фрустрация, психическое спокойствие, сенсорная психологическая защита.

Introduction: In the Uzbek mentality, family spirituality and culture have been formed in a unique way for centuries. Scientists note that the character of the child's early relationship with his parents and the quality of dependence on his parents significantly affect his emotional state and behavior during adolescence. Adolescents also have a strong need for affection from their parents, interest in their personality, trust, recognition and approval, and stimulation of their autonomy. Manifesting feelings of love, respect and trust, thus instills in the child an idea of himself about a subject worthy of these feelings. The rigidity of external control by them develops self-internal control in the child, clearly based requirements, serves for the formation of a strictly defined and consistent image of “I” as well as the concept of “I”. Hence, the emotional-emotional closeness of the parent allows him to imagine his child as the owner of preferred qualities. Family and interpersonal relations in it, its impact on the formation of a person in the context of their cultural environment, R.Brazington, T.Dumitrashku, F.Galton, U.Toumen, R.Richordson, R.Zayons, G.Khomentauskas researched the field. From scientists from the countries of the Common wealth of Independent States on this field V.V.Boyko, G.M.Breslau, A.G.Volkov, S.V.Kovalev, V.P.Levkovich, E.I.Pavlović, V.L.A number of scientists, such as Titarenko, have conducted scientific research on family problems, genetic and acquired characteristics of the individual family[1]. To date, about the problems of the family in our country, about the socio-psychological aspects of their interpersonal relations in it, F.Akramova, D.Abdullayeva, V.Karimova, A.Kadirova, Z.Nishanova, G.Niyozmetova,

M.Salaeva, N.Soginov, R.Samarov, Z.Rasulova, M.Utepbergenov, G'.Shoumarov and other scientists are conducting scientific research. Raising a child is extremely complex and responsible. This requires each parent to work on themselves regularly, to be aware of all information regarding the upbringing of children. Child education is a complex process that covers not only experience, a simple set of instructions and knowledge, but also knowledge related to such areas as religious knowledge, medicine, ethics, psychology, pedagogy. When a child is raised, it is usually the father who is more involved in raising the boys and the mother who is involved in raising the girl. Of course, it is important to take into account the level of the child in this. When a child achieves something, one should not rush to see the result. For example up to two years old is brought up only with a sweet word, by pampering. Until the age of five, the child studies the environment, occupies the main information in this age range. During this period, it will be necessary for us to try to become a model in a more practical way, to create a healthy family environment. The end of a father's neglect of his children in the family causes ugly consequences. Indifference is a bad Vile, which gives a great way to the breakdown of the upbringing of the child. And the next period requires some exactingness and discipline. This period is the time of adolescence, during which the child separates the White-Black from the same period. Reward for good, learns at this stage the inevitability of punishment for evil. During this period, an important step is taken in order for a child to become polite and be a good person if he is properly guided, accompanied by well-mannered friends. Usually, mothers try to hide the mistakes and shortcomings of their children from their father. As a result, the child can continue to do even larger crimes without fear after not being reprimanded in time. It is also necessary to be able to maintain moderation in giving affection. doing everything the child says, approving all the right-wrong behavior, or even silencing, will lead to the fact that the child will grow up completely uneducated[2].

Object of study: we aim to study the coping strategies observed in the behavior of children of conflict families in our research work. The coping behavior problem has always been one of the most pressing problems facing humanity. After all, the social development of a person in all respects, his activity as a person and his own self-development largely depend on this process. When members of society have sufficient knowledge of their psychological capabilities, achievements and shortcomings in a certain circle, it provides an opportunity to easily cope with the various difficulties that they face in life, to be able to make more productive use of their capabilities, to form deeper, positive and specific visions about themselves. In everyday life, there is dynamism, complexity and contradictions, and therefore a person must constantly overcome difficulties and resistance of different manifestations, adapt to the situation, find the best way to complexity. In this, a person makes the most of all the resources he needs, resulting in the fact that he is adapting to the situation in himself and feels more or less protected. Coping behavior consists in a person getting used to the demand for a complicated difficult situation. Overcoming manifests dynamic cognitivism in itself, as well as the strength of personality behavior, heading towards the control of external or internal factors, in which a threatening assessment occurs. In psychology, coping behavior originated in the 2nd half of the 20th century. Coping behavior is derived from English, meaning "cope, to cope" to overcome. The first to use this term was L.Murphy used it during the 1962 children's crisis to learn how to overcome the problem. A.Maslow included the term in science[3]. In general, coping behavior is characterized by the individual's readiness to solve life problems. It manifests itself in the use of opportunities, means to cope with problems, which is characterized by the elimination of stressful behavior. There are many colorful classifications of coping behavior that are analyzed according to several areas of research. One of the leading experts who researched coping techniques was R.S.Lazarus believes that there are two global types of coping strategies:

1. A problem-oriented type, oriented towards a rational solution to a difficult situation, is an observable type of predisposition in their behavior towards an independent analysis of the situation, obtaining help from others, seeking information from additional sources.

2. The subjective moaning type, on the other hand, emotionally solves the situation in overcoming stress, they have absolutely no desire to do a specific job, think about a problem, they release their grief through the means of negative emotions, compensating them with alcohol, sleep, food. They use passive strategies more intensively when restoring their emotional balance, stressor pressure decreases if a person does not have any knowledge of the situation or cannot take advantage of their real capabilities". Psychic protection can be divided into three according to its functional function and its complexities in the age stages. These include:

A) sensory psychological protection – protection occurs in the body through the implementation of psychosensory management in behavior;

B) perceptual psychological protection-protection appears in the individual as a result of the use of the path of perceptual psychological management;

C) psychological protection of the individual – protection occurs in the individual as a result of the behavior, activity and perceived; Perceptual and sensory protections in an individual are contiguous through the connection of their biological etiologies in a person (continuing their existence while maintaining individuality). It is known that the above types of protection are considered characteristic of all living organisms, and the mechanisms of protection in a person are a high manifestation of the specific protective structure of a person. Its purpose is aimed at maintaining, protecting the interaction in interpersonal relationships, conflicts in the period of psychological development in the ontogenesis of the individual in a person.

The family environment is crucial for children's personality development and emotional well-being. Misunderstandings, constant conflicts, and family arguments can have a significant impact on a child's psychological development. How children respond to conflicts within the family plays a crucial role in their emotional and social development. In such situations, children develop various coping strategies to deal with their stress.

Methods: During our research work, we studied several families selected from some neighborhoods in Bukhara and Navoi regions. We tried to identify emotional-emotional states that can be observed in the psyche of children of families where family conflicts are often observed, as well as children of non-native families. Through the projective "unfinished sentences", we analyzed the respondents psychodiagnostically. Several different variants of this methodology have been used. The main purpose of conducting this methodology is to study such categories as attitude to the father, self-attitude, unfulfilled opportunities, attitude to subordinates, attitude to future, attitude to high-ranking people, fear and attitude to friends, attitude to the past, attitude to the opposite sex, sexual attitude, attitude to the family, attitude to colleagues. The methodology included 60 unfinished sentences, grouped into 13 groups. It is possible to spend 20 minutes to several hours (depending on the person of the tester) to carry out the methodology (in addition to testing, processing the results). It is necessary to complete the sentence using one or more words, the sentences presented in the test letterhead. Also, We used the "self-portrait" projective methodology proposed by the Potemkinas. "Self-portrait" test applied by Burns (USA, Institute for the advancement of interpersonal relations, Seattle), he asked people to describe him among colleagues, along with his family members. R. Burns wrote, "You can come home and cry and cry, but you don't in the study. This situation is reflected in the portrait you painted".

Analysis of the results obtained:

Table 1.

Individual-typological differences in the " self-portrait " test /n=100/

Image view G.By Reed	Psychological type K.According to Yung	Inter-image quantitative differences
Enumerator	fictional extrovert	2,4
Organic	fictional extrovert	30,3
Emphatic	sensory introvert	3,2
Sensing	emotional extrovert	2,2
Gaptic	emotional extrovert	3,2
Decorative	emotional introvert	8,8
Imaginary	intuitive extrovert	13,2
Rhythmic	intuitive extrovert	20,8
Structured	intuitive introvert	19,1

The data from the "self-portrait" test can also be arranged according to The Rid scheme and determine the quantitative indicators of the picture:

1.A drawing of several self - portraits despite the request to draw one self-portrait/ - fictional extrovert.

2.Organic painting/ painting depicting man surrounded by plants, animals, in nature / - fictional introvert.

3.A haptic picture/ image depicting a person in one case often in "toothache", "head ache" cases / - sensory introvert.

4.Emphatic painting/ painting depicting a person in an emotional environment / - sensor extrovert.

5.A painting / - sensory extrovert depicting a decorative painting/ portrait with various ornaments, in beautiful frames, with free colors.

6.Imaginary painting/ painting depicting a person in the style of some literary hero or imaginary image / - emotional introvert.

7.A person in a rhythmic picture / Movement, for example, is walking, running down stairs, etc. picture depicting a person / - intuitive extrovert.

8.A structured image/ image depicting a person as it is, sometimes only a face, bust or bow-bust / - intuitive introvert. By these characters, quantitative differences between the different images can be identified, similar to those in the table below. Folkman and Lazarus, together with their colleagues, developed the "ability to cope" methodology, which determines the response response of the individual to 67 unpleasant phenomena. Factor analysis in itself encouraged the division of 8 discrete strategies:

1. A counter - coping strategy is when a person tries to overcome an unpleasant and repulsive problem situation in a relationship through an aggressive force.

2. Distance-keeping strategy- individ tries to unite about them, isolating the problems he has.

3. A self-control strategy covers an attempt to control one's personal feelings and affairs.

4. Liability strategy-covers the result of the problem caused by its role, trying not to repeat its previous mistakes again.

5. An escape strategy is to leave a problematic situation and become a halos, as a person accumulates all his strength.

6. The strategy for a planned solution to the problem is to draw up a plan and increase it to the AMA.

7. A reverse positive assessment strategy is the use of positive terms in overcoming difficulty, interpreting, and its positive perception by a person.

8. Social support seeking strategy-individ focuses all his energy on finding informative, material and emotional support from society. The strategies used in the 8 life-complex situations presented above are completely different from each other according to the way the individual

is aiming. In order to correct such situations, the individual either attacks those around him, tries to get help from them, either try to avoid this situation, either isolate himself from the problem, either try to positively assess the situation, or, if not, try to focus all his attention on his emotional state and character (keeps his feelings so as not to make mistakes in the future), and While in reality these strategies are mutually exclusive, they sometimes complement each other. Practice results show that every second person faced with a problem situation uses multiple coping strategies at the same time.

As a conclusion, it can be said that in our research work it was envisaged to empirically study social psychological factors related to the proportionality between children's self-emotional assessment and psychological protection opportunities through coping strategies observed in the behavior of children of conflict families and analyze its results based on conditionally accepted criteria. In addition to the points expressed above, it is also worth noting that sometimes each child can "impotence" in a certain sense to be able to adequately assess his emotional nature and the possibilities of psychological protection that serve the effectiveness of his activity. In our opinion, in such a time of "helplessness", emotional dissatisfaction, emotional restlessness, inadequate emotional perceptions of oneself are formed. Therefore, it is required that the heads of educational institutions, school teachers, psychologists, class leaders and parents correctly carry out educational work, taking into account this situation.

List of literature used.

1. 1.Karimova V. Psychology of family life: a study guide. - T.: 2006-142 P.
2. 2.Gafforov Ya. Legal upbringing in the family. - T.: "Uzbekistan", 1991. – 40 b.
3. 3.Davila J. Encyclopedia of marriage // Stress 3 vols. / Ed. G. By Fink. Vol. 2. San Diego: Acadia. Press, 2000.
4. 4.Joung Inez M. A. marital status and health problems // here. Vol. 3.
5. 5.Lavee Y., MeyDan M. Patterns of change in family relationships among parents of children with cancer // Health and Sc. Work. 2003. Vol. 28, N 4.
6. 6.Rodrigues et al. Listening to mothers: qualitative research on motherhood and depression from Goa India // Soc. Sci. and Med. 2003. vol. 57.

*Юсупова Зулфизар Бахтиёр қизи,
Преподаватель Каттакурганского филиала СамГУ,
Кафедры дошкольного, начального образования и спорта*

НОМОФОБИЯ КАК ПСИХОСОЦИАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА (на примере студентов высших учебных заведений)

Аннотация: В статье рассматривается номофобия как актуальная психосоциальная проблема среди студентов высшего образования. Анализируются причины и последствия чрезмерной зависимости от мобильных устройств, их влияние на психическое состояние и социальные взаимодействия студентов. Рассматриваются методы диагностики и возможные пути решения данной проблемы в образовательной среде.

Ключевые слова: номофобия, стресс, зависимость от смартфона, студенты, психосоциальная проблема, мобильные технологии, высшее образование.

Annotation: The article examines nomophobia as a relevant psychosocial problem among higher education students. It analyzes the causes and consequences of excessive dependence on mobile devices, their impact on students' mental health and social interactions. The paper also discusses diagnostic methods and possible solutions to this issue within the educational environment.

Key words: nomophobia, stress, smartphone addiction, students, psychosocial problem, mobile technologies, higher education.

Введение: Благодаря стремительному развитию цифровых технологий мобильные телефоны стали неотъемлемой частью жизни многих людей. Обычно мобильный телефон - это небольшое устройство, предназначенное для того, чтобы облегчить жизнь человека и сделать ее более приятной и комфортной. В современном мире, благодаря прогрессу науки и техники, электронные телефоны стали популярными.

Отличительными характеристиками каждого из них являются мобильность и эргономичность. Эти сложные устройства, которые видят, слышат и хранят много информации, обычно просты в использовании. Эти вещи, от которых легко избавиться, вошли в повседневную жизнь и стали практически незаменимыми. Однако использование мобильных телефонов является одним из негативных аспектов их использования, несмотря на все преимущества, упомянутые выше.

Существует мнение, что игры и Интернет не являются причиной зависимости, но последствиями и истинной причиной попадания человека в технологический мир могут быть, например, семейные конфликты или проблемы в отношениях со сверстниками. Ребенок не способен сопротивляться внешним раздражителям, не видит других выходов и попадает в "виртуальное пространство", где он может быть таким, каким хочет, и делать все, что хочет, будь то плохое или хорошее. Эскапизм может быть компенсацией за отсутствие сопоставления в реальной жизни.

Обзор литературы. Слово "Номофобия" является аббревиатурой от английского словосочетания "NO MObile PHOne phoBIA", то есть "боязнь не иметь мобильного телефона". Этот термин был введен экспертами для описания состояния тревоги или даже паники, при котором человек по какой-либо причине теряет способность поддерживать контакт с человеком, пользующимся мобильным телефоном.

Телефонная зависимость - это новое явление и одна из самых распространенных немедицинских зависимостей. Ее огромный характер вытеснил интернет-зависимость и зависимость от азартных игр, сформировав с ними опасный комплекс. Негативные последствия телефонной зависимости могут включать психологические и поведенческие проблемы, а также проблемы с самоофективностью у жертв зависимости. Пониманию

причин и следствий этого нового явления посвящено множество исследований, в основном зарубежных авторов.

Согласно социологическому опросу, проведенному Psychology Today в 2014 году, было установлено, что около 66% людей подвержены номофобии. Женщины более склонны к этому, чем мужчины. В исследовании, проведенном в 2017 году с участием 145 студентов-медиков из Индии, было показано, что у 17,9% респондентов была выявлена легкая форма номофобии, у 60% - умеренные симптомы этого состояния, а у 22,1% - тяжелые, т.е., 100% участников в той или иной степени были подвержены номофобии.[1]

Одним из наиболее распространенных проявлений этого заболевания является тревога и волнение, когда человек не может найти свой мобильный телефон или когда он разряжен или находится вне зоны действия сети. Почти каждый современный человек в той или иной степени подвержен этому эмоциональному переживанию: когда вы попадаете в подобную среду обитания, это может быть, по крайней мере, стимуляцией или, что хуже всего, серьезным психологическим стрессом. Для тех, кто боится оборудования, которое еще не стало настоящей болезнью, вышеперечисленные проявления очень очевидны. Самое главное, у них есть классические признаки фобии – панический страх, потливость, учащенное сердцебиение, озноб, спутанность мыслей или сознания и т.д.

Термин "Номофобия" взят из исследования, проведенного исследовательской организацией YouGov в 2008 году. Исследование проводилось в Великобритании, и оно показало, что 53% пользователей мобильных телефонов испытывали беспокойство, когда теряли свои телефоны. Исследование также показало, что 58% респондентов чувствовали себя некомфортно, когда не могли пользоваться своими телефонами. Исследование показало, что люди чувствовали беспокойство и отключенность, когда их разлучали со своими телефонами, и они хотели всегда оставаться на связи через свои мобильные телефоны.[2]

Термин "Номофобия" стал широко использоваться после исследования YouGov, и он быстро стал модным словечком, описывающим страх и тревогу, которые люди испытывают, находясь вдали от своих телефонов. Также сообщалось, что номофобия вызывает растущую озабоченность во всем мире, поскольку все больше и больше людей становятся зависимыми от своих телефонов.

Номофобия может быть вызвана различными факторами. Вот некоторые из распространенных причин номофобии:

Страх упустить что-то важное: Страх упустить что-то важное является одной из основных причин номофобии. Люди беспокоятся, что могут пропустить важный звонок, электронное письмо или уведомление, если не будут часто проверять свои телефоны.

Зависимость от социальных сетей: платформы социальных сетей, такие как Instagram, Twitter, Instagram, Tik-tok и стали неотъемлемой частью нашей повседневной жизни. Люди часами сидят на этих платформах, просматривая их ленты, комментируя и ставя лайки публикациям. Зависимость от социальных сетей может быть серьезной причиной номофобии.

Зависимость от развлечений: Смартфоны также являются источником развлечений. Люди используют их для игр, просмотра фильмов и прослушивания музыки. Такая зависимость от развлечений может привести к номофобии.

Зависимость: Со временем люди становятся зависимыми от своих телефонов. Они чувствуют, что не могут нормально функционировать без своих устройств и что телефоны необходимы для их повседневной жизни.

Стресс, связанный с работой: Некоторые люди используют свои телефоны в целях, связанных с работой. Они чувствуют, что им нужно постоянно быть на связи со своей работой, что может привести к стрессу и беспокойству.

Психологические факторы: Люди с тревогой, депрессией или другими проблемами психического здоровья могут быть более склонны к номофобии.

Номофобия может оказывать значительное влияние на личную и профессиональную жизнь людей. Некоторые из последствий номофобии заключаются в следующем:

1. Снижение производительности: Люди с номофобией проводят много времени за своими телефонами, что может привести к снижению производительности. Они отвлекаются и не могут сосредоточиться на своей работе.

2. Плохое психическое здоровье: Номофобия может привести к ухудшению психического здоровья. Люди становятся тревожными, испытывают стресс и депрессию, что может иметь долгосрочные последствия для их психического здоровья.

3. Нарушение сна: Номофобия может привести к нарушению сна. Люди допоздна засиживаются за своими телефонами, что нарушает их режим сна.

4. Проблемы в отношениях: Номофобия может привести к проблемам в отношениях. Люди становятся настолько зависимыми от своих телефонов, что игнорируют своих партнеров, друзей и членов семьи. Это может привести к разрыву отношений.

5. Проблемы со здоровьем: Номофобия также может привести к проблемам со здоровьем. Люди могут испытывать боли в спине, напряжение глаз и другие физические проблемы из-за чрезмерного использования телефона.

6. Зависимость: Номофобия - это форма зависимости. Люди становятся зависимыми от своих телефонов, что может повлиять на их общее самочувствие

Тревожность - это индивидуально-психологическая характеристика, отражающая переживание эмоционального неблагополучия и предчувствие надвигающейся опасности. Понятие тревоги в психологии было впервые введено Зигмундом Фрейдом в 1925 году как иррациональное глубинное состояние, которое не фиксируется в объектах и явлениях.

Тревога различается как эмоциональное состояние и как устойчивый признак, характеристика личности или темперамента. По словам Немова: "Тревожность - это стойкое или конституционально проявляющееся свойство человека, который впадает в состояние повышенной тревожности и испытывает страх и беспокойство в определенных социальных ситуациях".

Прихожане показали, что тревога - это "переживание эмоционального расстройства, связанного с ожидаемыми неприятностями и предчувствием неминуемой опасности".

По словам А.В. Петровского: "Тревожность - это склонность человека испытывать беспокойство, которая характеризуется низким порогом возникновения тревожных реакций. Один из основных параметров индивидуальных различий. Тревожность обычно усиливается при нейропсихологических и тяжелых соматических заболеваниях, а также у здоровых людей, испытывающих последствия психической травмы, и у многих людей с субъективными проявлениями расстройств личности."

Метод и методология. Исследование номофобии у студентов высшего образования требует комплексного научного подхода, включающего теоретический и эмпирический анализ проблемы. Это явление затрагивает не только психологию, но и социальные, педагогические, технологические и медицинские аспекты. Рассмотрим подробно методологию и методы изучения номофобии.

Методология научного исследования номофобии опирается на несколько ключевых принципов:

Системный подход – рассматривает номофобию как многогранное явление, связанное с когнитивными, эмоциональными, поведенческими и социальными аспектами.

Междисциплинарный подход – включает знания из психологии, педагогики, социологии, информационных технологий и медицины.

Эмпирическая проверяемость – использование научно обоснованных методов измерения уровня номофобии и ее последствий.

Сравнительный анализ – изучение опыта разных стран и образовательных систем в борьбе с номофобией.

Методология включает как количественные, так и качественные методы исследования, что позволяет получить объективные данные и глубже понять психологические механизмы номофобии.

Методы исследования номофобии можно разделить на три основные группы: теоретические, эмпирические и статистические.

Теоретические методы: Эти методы помогают сформировать научную основу исследования, определить понятие номофобии и выявить ключевые направления изучения.

Анализ научной литературы – изучение теоретических и эмпирических работ по номофобии, зависимости от гаджетов, цифровой тревожности и связанных психологических явлений.

Сравнительный анализ – исследование различий в уровне номофобии среди студентов разных стран и вузов.

Моделирование - разработка теоретической модели номофобии у студентов, включающей причины, факторы риска, проявления и последствия.

Эмпирические методы позволяют непосредственно изучать номофобию у студентов и выявлять ее влияние на их психическое состояние, академическую успеваемость и социальное поведение.

Анкетирование и опросы: Используются стандартизированные шкалы и опросники:

Шкала номофобии (Nomophobia Questionnaire - NMP-Q) (Yildirim & Correia, 2015) (таблица-1) – один из наиболее известных инструментов для измерения уровня номофобии.

Опросники уровня тревожности (например, шкала Спилбергера) – для оценки тревожности, связанной с отсутствием доступа к смартфону.

Социально-психологические опросники – выявление зависимости от социальных сетей и влияние смартфонов на межличностные отношения.

Фокус-группы с участием преподавателей, студентов и психологов – помогают выявить возможные пути решения проблемы. Введение ограничений на использование гаджетов в аудиториях – изучение влияния этого фактора на академическую успеваемость и концентрацию внимания.

Методы статистического анализа: после сбора данных необходимо их обработать и выявить закономерности.

Корреляционный анализ - изучение взаимосвязи номофобии с тревожностью, академической успеваемостью, социальной адаптацией.

Исследование номофобии у студентов требует комплексного подхода, включающего теоретический анализ проблемы в междисциплинарном контексте. Эмпирические методы (опросы, тестирования, наблюдения, интервью). Статистическую обработку данных для выявления закономерностей.

Данное исследование представляет собой квантитативное исследование, которое оценивает взаимосвязь между различными независимыми переменными, которые были скоррелированы, являются итоговые оценки по шкале стресса, тревоги и депрессии, общая сумма баллов по шкале номофобии и соматизации. Для проведения исследования были использованы три различные методики: шкала номофобии (Опросник номофобии, NMP-Q) (Yildirim & Correia, 2015) в переводе Золотаревой, шкалы депрессии. Чтобы расширить знания по этой актуальной теме, в данной научной работе одной из первых исследуется связь между номофобией и удовлетворенностью жизнью, обусловленной психологическими расстройствами.

Исследовательский процесс и его философия предполагают многогранный подход, включающий философское, социологическое, педагогическое, психологическое, культурологическое и материалистическое историческое измерение. В контексте высшего образования, особенно с учетом явления номофобии среди студентов, применение данного комплексного подхода позволяет выявить, как страх отчуждения от цифровых устройств влияет на формирование личности и сохранение духовных и моральных ориентиров. Такой

анализ помогает определить, какие психосоциальные вызовы стоят перед молодежью в эпоху цифровизации и какие методы могут быть разработаны для поддержания гармоничного развития студентов в условиях растущей зависимости от технологий.

(таблица-1)

Шкала номофобии (Nomophobia Questionnaire – NMP-Q)
(Yildirim & Correia, 2015)

(в переводе Золотаревой)

Каждое утверждение необходимо было оценить по семибалльной шкале:

1	Я чувствую себя некомфортно, когда у меня нет постоянного доступа к информации в моем смартфоне.
2	Я чувствую раздражение, когда не могу проверить информацию на моем смартфоне, когда мне этого хочется.
3	Я нервничаю, когда не могу проверить новости (погоду, происшествия) со своего смартфона.
4	Я чувствую раздражение, когда не могу в любой момент воспользоваться возможностями моего смартфона.
5	Меня пугает то, что мой телефон вот-вот разрядится.
6	Я паникую, когда на счету заканчиваются деньги или лимит по мобильному интернету.
7	Если я не могу подключиться к Wi-Fi или поймать сигнал сотовой связи, я то и дело проверяю, появилось ли соединение с сетью.
8	Когда я не могу воспользоваться своим смартфоном, я боюсь где-нибудь заблудиться.
9	Если какое-то время я не мог проверить уведомления на своем смартфоне, у меня возникает стойкое желание сделать это.
10	Когда при мне нет смартфона, я нервничаю, потому что не могу в любой момент связаться с родными или друзьями.
11	Когда при мне нет смартфона, я нервничаю, потому что родные и друзья не могут связаться со мной.
12	Когда при мне нет смартфона, я нервничаю, потому что не могу принимать звонки и сообщения.
13	Когда при мне нет смартфона, я тревожусь, потому что не могу быть на связи.
14	Когда при мне нет смартфона, я нервничаю, потому что моя постоянная связь с родными и друзьями разорвана.
15	Когда при мне нет смартфона, я тревожусь, потому что не знаю, кто пытается со мной связаться в это время.
16	Когда при мне нет смартфона, я беспокоюсь о том, что у меня нет доступа к моей онлайн-жизни.
17	Когда при мне нет смартфона, я нервничаю, потому что не могу быть в курсе самых последних новостей из соцсетей.
18	Когда при мне нет смартфона, я тревожусь, потому что не могу проверить обновления в сети от моих онлайн-контактов.
19	Когда при мне нет смартфона, я тревожусь, потому что не могу проверить свою электронную почту.
20	Когда при мне нет смартфона, я чувствую себя странно, потому что не знаю, чем себя занять

Шкала номофобии (Nomophobia Questionnaire, NMP-Q) - это инструмент, разработанный для оценки уровня тревоги, которую человек испытывает при отсутствии

мобильного телефона или невозможности им воспользоваться. Шкала представляет собой опросник из 20 вопросов, на каждый из которых нужно ответить по 7-балльной шкале Лайкерта, где:

1 балл - "полностью не согласен"

7 баллов - "полностью согласен"

Как интерпретировать результаты?

После ответов на все вопросы баллы суммируются. Общий балл может варьироваться от 20 ($20 * 1$) до 140 ($20 * 7$). Интерпретация результатов следующая:

20 баллов	отсутствие номофобии
21-59 баллов	легкий уровень номофобии
60-99 баллов	умеренный уровень номофобии
100-140 баллов	тяжелая номофобия

Шкала номофобии представляет собой опросник, состоящий из ряда вопросов, касающихся ощущений и поведения человека, связанных с использованием мобильного телефона. Участникам предлагается оценить, насколько они согласны с каждым утверждением, используя шкалу от «полностью не согласен» до «полностью согласен». Ответы суммируются, и на основе общего балла определяется уровень номофобии.

Что измеряет шкала?

Шкала номофобии оценивает различные аспекты зависимости от мобильного телефона, такие как:

- страх потерять связь с другими людьми.
- беспокойство из-за невозможности получить доступ к информации.
- дискомфорт при невозможности использовать функции телефона (например, камеру, интернет).
- навязчивое желание постоянно проверять телефон.

Результаты тестирования по шкале номофобии позволяют с высокой степенью точности определить, насколько сильно человек привязан к своему мобильному устройству. Высокие показатели свидетельствуют о глубокой зависимости и ощутимой тревоге, возникающей при отсутствии телефона. И наоборот, низкие баллы указывают на более свободные отношения с гаджетом.

Необходимо помнить, что шкала номофобии предназначена для самооценки и не является инструментом для постановки медицинского диагноза. Если вы испытываете беспокойство по поводу своей зависимости от телефона, рекомендуется обратиться к квалифицированному специалисту.

Заключение. Таким образом, современном мире, где мобильные телефоны стали неотъемлемой частью нашей жизни, шкала номофобии играет важную роль. Она помогает выявить тех, кто испытывает дискомфорт и тревогу при отсутствии телефона, и способствует более глубокому пониманию влияния технологий на нашу повседневную жизнь. Проведенное исследование подтверждает, что номофобия является значимой психосоциальной проблемой среди студентов высших учебных заведений. Было выявлено, что чрезмерное использование мобильных устройств и зависимость от них оказывают негативное влияние на психическое здоровье, социальные взаимодействия и академическую успеваемость студентов.

Результаты исследования показали, что высокий уровень номофобии связан с повышенной тревожностью, стрессом и депрессией. Студенты, страдающие от номофобии, испытывают постоянное беспокойство из-за отсутствия доступа к своим смартфонам, что приводит к нарушению сна, снижению концентрации внимания и ухудшению общего самочувствия.

Кроме того, исследование выявило, что номофобия негативно сказывается на социальных отношениях студентов. Они становятся менее общительными, предпочитая виртуальное общение реальному. Это приводит к социальной изоляции и одиночеству, что, в свою очередь, усугубляет психологические проблемы.

В академической сфере номофобия также оказывает отрицательное воздействие. Студенты, зависимые от своих смартфонов, испытывают трудности с концентрацией внимания на лекциях и во время самостоятельной работы. Это приводит к снижению успеваемости и ухудшению качества образования.

Для решения проблемы номофобии среди студентов вузов необходимо принятие комплексных мер. Во-первых, следует проводить информационно-просветительские кампании, направленные на повышение осведомленности студентов о негативных последствиях чрезмерного использования мобильных устройств. Во-вторых, необходимо внедрять психологические программы, направленные на развитие навыков самоконтроля и управления временем. В-третьих, следует создавать условия для активного участия студентов в социальных и культурных мероприятиях, способствующих развитию реальных социальных связей.

Таким образом, номофобия представляет собой серьезную проблему, требующую внимания со стороны образовательных учреждений, психологов и общества в целом. Принятие своевременных и эффективных мер позволит снизить негативное влияние номофобии на студентов и обеспечить их полноценное развитие.

Список использованной литературы.

1. Charlie D'Agata Nomophobia: Fear of being without your cell phone. CBS News. April 3, 2008.
2. Yildirim, C. & Correia, A. (2015). Exploring the dimensions of nomophobia: Development and validation of a self-reported questionnaire. *Computers in Human Behavior*, 49, 130-137.
3. Золотарева, А.А.(2021) Психометрическая оценка русскоязычной версии шкалы депрессии, тревоги и стресса (DASS-21).
4. Yusupova Z. "Nomophobia among students in higher education and colleges"// "Interpretation and researches, № 22, 30.12.2023, p.158.
5. Cholz, M. (2012). Mobile-phone addiction in adolescence: the test of mobile phone dependence (TMD). *Progress in health sciences*, 2(1), 33-44.

*Sharofiddinova Zebiniso Sheroz qizi,
Osiyo xalqaro universiteti magistranti*

TALABALARDAGI SANOGEN TAFAKKURNING PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI

Annotatsiya: Mazkur maqolada talabalardagi sanogen tafakkurning pedagogik-psixologik xususiyatlari o'rganilgan. Shuningdek, talabalarda sanogen tafakkurning rivojlanganligi ijodkorlik darajasiga bog'liqligini empirik tahlil qilingan. Bundan tashqari talabalar sanogen tafakkur darajasini aniqlash bo'yicha ijtimoiy-psixologik so'rovnoma natijalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: sanogen tafakkur, patogen tafakkur, sanogen refleksiya, sog'lom fikr yuritish, sanogen xulq-atvor, bo'lajak o'qituvchi.

Аннотация: В данной статье исследованы педагогико-психологические особенности саногенного мышления у студентов. Также был проведен эмпирический анализ зависимости развития саногенного мышления у учащихся от уровня творчества. Кроме того, были проанализированы результаты социально-психологической анкеты учащихся на определение уровня саногенного мышления.

Ключевые слова: саногенное мышление, патогенное мышление, саногенная рефлексия, здравый смысл, саногенное поведение, будущий учитель.

Annotation: This article explores the pedagogical and psychological features of sanogenic thinking in students. It has also been empirically analyzed that the development of sanogenic thinking in students depends on the level of creativity. In addition, the results of the socio-psychological survey of students on determining the level of sanogenic thinking were analyzed.

Key words: sanogenic thinking, pathogenic thinking, sanogenic reflex, common sense, sanogenic behavior, future teacher.

Kirish. Talabalarning sanogen tafakkuri – bu ularning hissiyotlarini va fikrlarini boshqarish, shuningdek, ijtimoiy va akademik muhitda muvaffaqiyatli o'zini tutish qobiliyatini anglatadi. Ta'lim jarayonida bu qobiliyat talabalar uchun juda muhim bo'lib, ularning o'qishdagi muvaffaqiyatlari, shaxsiy rivojlanishlari va ijtimoiy moslashuv darajalariga bevosita ta'sir qiladi. Sanogen tafakkur darajasi, talabalar o'rtasida turli bosqichlarga qarab o'zgarib boradi, bu esa ularning intellektual va emotsional o'sishiga qanday ta'sir ko'rsatishini chuqur tahlil qilishni talab etadi.

O'qishning turli bosqichlarida talabalar o'zlarining fikr va hissiyotlarini qanday boshqarishga o'rgandilar va bu ularning akademik muvaffaqiyatlariga qanday ta'sir qiladi? Ushbu savolga javob izlash maqsadida, sanogen tafakkurning turli bosqichlardagi talabalarda qanday shakllanishini tahlil qilamiz. 1-bosqichdagi talabalardan tortib, 4-bosqich talabalarigacha bo'lgan jarayonni o'rganish orqali, ularning fikr va hissiyotlarini boshqarishdagi o'zgarishlarni, shuningdek, bu o'zgarishlarning ularning o'qish jarayoni va shaxsiy rivojlanishlariga qanday ta'sir qilganini ko'rib chiqamiz.

Zamonaviy ta'lim jarayonida talabalarning nafaqat bilim olishlari, balki ularning shaxsiy va psixologik rivojlanishlari ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonda sanogen tafakkur tushunchasi alohida o'rin tutadi. Sanogen tafakkur — bu shaxsning o'z-o'zini nazorat qilishiga, stressogen omillarni boshqarishga va ijobiy fikrlashga yo'naltirilgan tafakkur shaklidir. U talabalarning ijobiy fikr yuritishi hamda ijodkorlik qobiliyati bilan bog'liq aqliy faoliyat ko'nikmalari majmuini o'z ichiga oladi.

Sanogen tafakkur talabalarning o'z-o'zini anglashlari, emotsional barqarorliklari va stressga chidamliliklarini oshirishga xizmat qiladi. Bu esa ularning o'quv jarayonidagi muvaffaqiyatlarini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Shuningdek, sanogen tafakkur

talabalarining ijobiy (pozitiv) fikr yuritishi hamda ijodkorlik qobiliyati bilan bog'liq aqliy faoliyat ko'nikmalari majmuini o'zida mujassam etadi.

Ushbu maqolada talabalardagi sanogen tafakkurning pedagogik-psixologik xususiyatlari, uni shakllantirish va rivojlantirish usullari hamda uning ta'lim jarayonidagi ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, sanogen tafakkurning talabalarining shaxsiy rivojlanishiga va o'quv faoliyatidagi samaradorligiga ta'siri ham ko'rib chiqiladi.

Adabiyotlar tahlili. Sanogen tafakkur muammosi vatanimiz va qator xorijlik olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Ular asosan sanogen tafakkurning mohiyati, tabiati va uni rivojlantirish mexanizmlarini tadqiq qilishga alohida e'tibor qaratmoqda. Mazkur ilmiy tadqiqot ishlarida asosan muammoning nazariy-falsafiy, ijtimoiy va psixologik jihatlarini keng miqyosda o'rganilgan. Mualliflar o'z asarlarida sanogen tafakkurning individual shakllariga, uning elementlarini shakllantirishning o'ziga xos usullariga e'tibor berishadi. Shaxs ijtimoiy munosabatlar jarayonida o'z xatti-harakatlarini, his-tuyg'ularini, kayfiyatini nazorat qilishi kerak. Buning uchun u o'zini chuqurroq anglashi lozim. Har bir inson nafaqat o'zining his-tuyg'ularini va xatti-harakatlarini nazorat qilishi, balki muayyan qoidalarga muvofiq fikrlash tarzini ham nazorat qila olishi kerak. Mazkur holat bilan bog'liqlikda pedagog-psixolog olimlar fikrlashning ikkita turini ajratib ko'rsatishadi: sanogen va patogen fikrlash.

Sanogen tafakkur (lotincha: "sanus" – sog'lom va yunon tilida – "genezis" - rivojlanish) his-hayajon, ichki kechinmalar, fikrlarni va emotsiyalarni boshqaruvchi, sog'lomlashtiruvchi tafakkur. Patogen fikrlash bu insonning salomatligiga zarar yetkazuvchi salbiy qarashlar yig'indisi bo'lib, u shaxsning o'z-o'zi va shaxslararo munosabatlar jarayonida vujudga keladigan emotsional beqarorlik va ichki nizolar bilan izohlanadi. Sanogen tafakkurning nazariy va amaliy asoslarini ishlab chiqqan professor Yu.M.Orlov insonning ruhiy salomatligi masalasiga to'xtalib, quyidagi fikrni bildirib o'tadi: "Sanogen tafakkur yuritish hayot falsafasining, ong va tana salomatligining eng ishonchli yo'llaridan biridir. Ushbu metodika yangi hissiy-aqliy odatlarni yuqori darajada o'zlashtirishga imkon beradi, o'tmishdagi patogen fikrlash tajribasini to'playdi. Sanogen tafakkur inson ongini sog'lomlashtirishning samarali usuli hisoblanadi. Ya'ni, insonning hayotiy faoliyati davomida yuzaga kelgan inqirozli holatlarini ruhiy qo'llab-quvvatlash yordamida, hissiy-emotsional o'z-o'ziga ta'sir ko'rsatish orqali bartaraf etish usuli".

Rus akademigi I.P.Pavlov ta'biri bilan aytganda - fikrlash tufayli inson «borliqning hokimiga» aylangan bo'lsa, hayvonlar abadiy «tabiat quli» bo'lib qolaverdilar. Shuning uchun tafakkur voqelikni bavoysita, so'z yordami bilan umumlashgan tarzda aks ettirish jarayoni hisoblanadi. Atrof-muhitdagi hodisaning tashqi ifodasi sezgi, idrok, tasavvur prosesslarida yorqin, obrazli tarzda, turli alomatlarini, fazoviy joylashishi va harakatida aks etadi. Tafakkurda esa inson ularning murakkab bog'lanishlarini anglab yetadi. Tafakkur – inson psixik faoliyatining yuksak formasi bo'lib, inson tajribasida, sezgi, idrok va tasavvur asosida vujudga kelgan va taraqqiy qilib boradi. J.Piajening qarashlariga ko'ra, shaxsning rivojlanish davrlaridan 3-davr ya'ni rasman operatsiya davri(11-15 yoshni) aynan o'smir yoshli o'quvchining komillikka, mustaqillikka, keng tafakkur yuritishga o'tish bosqichidir. Komillikni shakllantirishda avvalo, sanogen tafakkurni rivojlantirish masalasi qo'yiladi. Komillik- o'quvchini o'z salomatligini asrash va o'z faoliyatini jamiyat ravnaqi, ezigulik sari yo'naltirish, shuningdek zamonaviy hayotda mavjud bo'lgan turli tibbiy, ekologik, ijtimoiy, iqtisodiy tahdidlardan o'zini muhofaza qilish bilimi va malakalari majmuasidan iboratdir.

K.Rodjersning ta'kidlashicha, insonning barcha harakatlari qandaydir bir umumlashtiruvchi motiv asosida yuzaga keladi va amalga oshiriladi. Mazkur motivni u faollashuvga moyillik va rag'bat- deb ataydi. Rus psixolog olimi P.Ya.Galperinning fikriga ko'ra, tafakkur bu oriyentirlash - tadqiqot faoliyati, oriyentirovka jarayoni, ya'ni oriyentirovka - bu jarayon, oriyentirovka - faoliyatidir. Olim psixologiya fani intellektual masalalarni yechishda sub'yektning tafakkurga oriyentirovka qilish jarayonini o'rganishdan iborat deb tushuntiradi.

A.V.Petrovskiyning qarashlaridan ma'lumki, shaxsning taraqqiy etishi, sog'lom bo'lishi, sanogen tafakkurining rivojlanishida interindivud (faoliyatda shaxslarning sub'yektiv munosabatlari) shaxslararo munosabatlarning ta'siri muhim ahamiyatga ega bo'lib, unda metaindivud ya'ni (atrofdagi kishilarning "hissasi") ijtimoiy muhit katta ta'sir ko'rsatadi. L.C.Vigotskiy shaxsning ijtimoiy hayotida tafakkurning ahamiyatini: "Tafakkur hissiy bilish endi yetarli bo'lmay qolgan yoki hatto ojizlik qilib qolgan joyda boshlanadi. Tafakkur sezgi, idrok va tasavvurlarning bilish bilan bog'liq bo'lgan ishlarini davom ettiradi va rivojlantiradi" – degan qarashlar bilan izohlagan

Sanogenik fikrlash haqida ko'plab xorijiy mutaxassislarining (R.Bern, K. Buettner, D.Jampolskiy, M.Jeyms, D.Yongvard, E.Le Shan, M.Rutter, Z.Freyd, K.Xorni va boshqalar) , rus olimlarining (E.M.Aleksandrovskaya, A.B.Dobrovich, I.V.Dubrovina, A.I.Zaxarov, N.Kozlov, V.Levi, V.Y.Semke, M.Tyshkova va boshqalar) asarlari mavjud.

Talabalik davrida kasbiy bilimlar bilan bog'liq tafakkurning shakllanishi muhim hisoblanadi. Tafakkurning o'zi esa o'ziga xos xususiyatga ega. "Tafakkur" tushunchasini tahlil etish asosida uning quyidagi asosiy xususiyatlarga ega ekanligi haqidagi xulosaga kelingan:

1) tafakkur voqea-hodisalarnianiq va umumlashgan holda aks ettirishga imkon beradi;
2) borliqni bilvosita aks ettiradi, ya'ni inson o'zlashtirgan tajribalariga tayangan holda yangi bilimlarni hosil qiladi.

3) ijodiy fikr yuritish va faoliyatdagi ijodkorlik inson tafakkurining muhim xususiyati hisoblanadi.

4) tafakkur til bilan bevosita bog'liq. Chunki, fikrlashni, tafakkur yuritishni ideal va ijtimoiy hodisa sifatida baholash mumkin. Sababi u faqatgina til vositasida reallikka aylanadi. Natijada, barcha uchun tushunarli va bevosita qabul qilinadigan, his etadigan shaklga kiradi va insonlar o'rtasida o'zaro fikr almashish vazifasini bajaradi.

Demak, til inson tafakkurining real voqelik kasb etishiga xizmat qiladi. Tafakkur va uning o'ziga xos xususiyatlari «sanogen tafakkur» va patogen tafakkur tushunchalari mazmunini aniqlashtirish imkonini beradi.

Har bir inson nafaqat o'zining his-tuyg'ularini va xatti-harakatlarini nazorat qilishi, balki muayyan qoidalarga muvofiq fikrlash tarzini ham nazorat qila olishi kerak. Mazkur holat bilan bog'liqlikda pedagog-psixolog olimlar fikrlashning ikkita turini ajratib ko'rsatish adi: sanogen va patogen fikrlash. Talabalik yillarida yoshlarning hayoti va faoliyatida o'zini o'zi kamolotga yetkazish jarayoni muhim rol o'ynaydi, lekin o'z-o'zini boshqarishning tarkibiy qismlari (o'zini-o'zi tahlil qilish, nazorat etish, baholash, tekshirish va boshqalar) ham alohida ahamiyat kasb etadi.

Tahlil va natijalar. Bizning talqinimizcha, har bir talaba uchun ijobiy fikrlash zavq olish qobiliyatidir va zavqlanish qobiliyati juda muhimdir, chunki: ijobiy his-tuyg'ular, zavq va yaxshi kayfiyatning tez tiklanishiga yordam beradi. Yaxshi kayfiyatdagi talabaning ishlash qobiliyati yuqori bo'lib, katta muvaffaqiyatlarga erisha oladi.

Boshqa talabalar bilan bo'lishilgan zavq ularning atrofida hamdardlik kuchayishiga va shaxslararo munosabatlarning yaxshilanishiga olib keladi.

Talabalarda ijobiy fikrlashni rivojlantirish (shakllantirish)ga qaratilgan bir qator holatlar mavjud:

- hissiy, nerv-mushak, aqliy kuchlanishni kamaytirish;
- surunkali charchoq va hissiy charchashning oldini olish;
- salbiy hissiy tajribalarni yengishda yordam berish yoki ularni yengish usullarini o'rgatish;
- avtomatik fikrlarni tanib olish usullarini o'rganish;
- his-tuyg'ularingizni ochiq ifoda etish qobiliyatini rivojlantirish;
- hissiy holatlarni tartibga solish;
- turli sezgilardan lazzat olish qobiliyatini rivojlantirish;
- diqqatni zavq keltiradigan voqealar, narsalar va harakatlarga qaratish.

- Sanogen tafakkur bo'yicha keltirilgan mulohazalar va berilgan ta'riflardan kelib chiqqan holda uning quyidagi o'ziga xos pedagogik-psixologik xususiyatlari ajratildi:
- • O'z fikrlarini tashqi ifodalay olish, ya'ni eksteriorizatsiyaning namoyon bo'lishi;
- • Fikrlash jarayonida interiorizatsiya (ichki qabul qilish)ning namoyon bo'lishi;

1-jadval

Talabalaridagi sanogen tafakkurning dinamikasi

Bo'lim	1-bosqich Talabalar	4-bosqich Talabalar	Izoh
Sanogen tafakkur darajasi	18% (Past)	8% (Past)	1-bosqichda talabalar o'z hissiyotlari va fikrlarini boshqarishda qiynaladi. Bu, ijtimoiy moslashuv va bilimni o'zlashtirishdagi murakkabliklardan dalolat beradi.
O'rta daraja	66%	58%	O'rta darajadagi sanogen tafakkur talabalarda raʼional va irratsional qarashlarning teng darajada bo'lishini ko'rsatadi. Bu, o'quv jarayoniga moslashishning muhimligini anglatadi.
Yuqori daraja	16%	34%	4-bosqich talabalar yuqori darajali sanogen tafakkurga erishishadi. Bu, o'zlarini va ijtimoiy rolini to'liq anglashning yuqori darajasiga ko'rsatadi.
Ko'g'azli o'zgarishlar	Kamroq (16%)	Yuqori (34%)	4-bosqich talabalarda sanogen tafakkur yuqori darajada bo'lishi, ular o'z hissiyotlari va fikrlarini yanada samarali boshqarish qobiliyatiga ega ekanligini ko'rsatadi.

1-bosqichda talabalar ko'pincha yangi muhitga kirish jarayonida bo'lib, ijtimoiy moslashuv va akademik talablarga moslashish uchun qiynalishadi. Ularning sanogen tafakkur darajasi past, ya'ni o'z fikrlarini va hissiyotlarini boshqarish qobiliyati boshlang'ich bosqichda to'liq shakllanmagan bo'ladi. Buning bir necha sabablari mavjud:

• **Ijtimoiy moslashuv:** Talabalar o'zlarining yangi ijtimoiy va akademik muhitga kirishadi, bu esa stressni keltirib chiqaradi. Ularning hissiyoti va fikrlari turli ijtimoiy va akademik omillar bilan aralashib, ba'zan konstruktiv ravishda ifodalana olmaydi.

• **Kasbiy tushunchalarni o'zlashtirish:** O'qishga yangi qadam qo'ygan talabalar ko'pincha o'z kasbiy bilimlarini o'zlashtirishda va yangi ilmiy tushunchalarni tushunishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Bu, ularning sanogen tafakkur darajasining past bo'lishiga olib keladi, chunki bu darajada talabalar hali o'z fikrlarini shakllantirish va mustahkamlashga to'liq qodir emaslar.

• **Yangi sharoitga moslashish:** 1-bosqichda talabalar o'zlarining fikrlarini konstruktiv tarzda ifodalash va boshqarishda qiynalishi mumkin. Bu, o'z navbatida, sanogen tafakkurning rivojlanishini sekinlashtiradi.

4-bosqich Talabalar:

4-bosqich talabalar esa o'qish jarayonida o'zlarini shakllantirgan va o'zlarining akademik va ijtimoiy vazifalariga to'liq moslashgan shaxslar sifatida ko'rinadi. Ularning sanogen tafakkur darajasi yuqori bo'lib, bu quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

• **O'zini anglash va ijtimoiy rol:** 4-bosqichda talabalar o'zlarining ijtimoiy rolini to'liq anglashadi. Ular o'zlarining kasbiy yo'nalishlarini yaxshi tushunishadi va bu bilimlarni amaliyotga tatbiq qilishda aniqroq va samaraliroq bo'ladilar. Bu esa sanogen tafakkur darajasining yuqori bo'lishiga yordam beradi.

• **Kognitiv immunitet:** 4-bosqich talabalar kognitiv immunitetni rivojlantirgan bo'lib, o'zlarini har qanday murakkab holatlarga moslashtira olishadi. Ularning fikrlari va hissiyotlari yanada samarali boshqariladi, bu esa ular uchun sanogen tafakkur darajasining yuqori bo'lishiga olib keladi.

• **Ijtimoiy va emotsional boshqaruv:** 4-bosqichda talabalar, shuningdek, o'z hissiyotlarini boshqarish va emotsional qarashlarni moslashtirishda yuqori darajaga erishadilar. Ularning emotsiyalarni boshqarish va stressni yengish qobiliyati kuchli bo'lib, bu o'z navbatida sanogen tafakkurga ta'sir qiladi.

• **O'rta darajadagi sanogen tafakkur.** Talabalarining o'rta darajadagi sanogen tafakkuri 1-bosqichda 66% va 4-bosqichda 58% ni tashkil etadi. Bu, ularning fikrlarini boshqarishda aniq bir o'rta nuqtada ekanliklarini ko'rsatadi. O'rta darajadagi sanogen tafakkur, talabalarda ratsionallik va irratsionallikning teng bo'lishini bildiradi.

• **Ratsionallik va irratsionallik:** O'rta darajadagi sanogen tafakkur talabalarda ratsionallik va irratsionallikning birga mavjudligini ko'rsatadi. Bu talabalar nafaqat logik va ilmiy fikrlarni shakllantirishda muvaffaqiyatli, balki ularning hissiyotlarini boshqarishdagi qobiliyatlari ham muhim rol o'ynaydi.

• **Emotsional va fikr boshqaruvi:** Talabalar o'rtacha darajadagi sanogen tafakkurga ega bo'lib, ular emotsiyalarini yaxshi boshqarishga harakat qiladilar, ammo ba'zan irratsionallik va hissiyotlar ularning qarorlariga ta'sir qiladi.

• **Yuqori darajadagi sanogen tafakkur.** Yuqori darajadagi sanogen tafakkur 1-bosqichda 16% va 4-bosqichda 34% ni tashkil etadi. 4-bosqich talabalarining yuqori darajaga erishganligi, ularning fikrlarini va hissiyotlarini konstruktiv tarzda boshqarish qobiliyatining shakllanganini ko'rsatadi.

• **Ijodiy fikrlar va emotsional moslashuv:** 4-bosqichda talabalar ijodiy fikrlarni yaratish va boshqarish qobiliyatida o'sish ko'rsatmoqda. Ular o'zlarining his-tuyg'ularini boshqarishda va stressni yengishda yuqori darajaga erishadilar.

• **O'zini yaxshi boshqarish:** Yuqori darajali sanogen tafakkurga ega talabalar o'z his-tuyg'ularini boshqarishda, negativ emotsiyalarni ijobiylarga aylantirishda aniq muvaffaqiyatlarga erishgan bo'ladi. Bu, ularning shaxsiy rivojlanishiga va o'zlarining akademik va ijtimoiy muvaffaqiyatlariga to'liq mos keladi.

Xulosa. Talabalarining sanogen tafakkuri o'qish jarayonida rivojlanadi va bu jarayonning dinamikasi birinchi bosqichdan to'rtinchi bosqichgacha davom etadi. 1-bosqichda talabalar ko'proq yangi muhitga moslashishda qiynalishadi va ularning sanogen tafakkur darajasi past bo'ladi. 4-bosqichda esa ular o'zlarini to'liq anglashadi, hissiyotlarini boshqarish va fikrlarini konstruktiv ravishda ifodalashda yuqori darajaga erishadilar. Sanogen tafakkur darajasining oshishi talabalarining akademik muvaffaqiyatlari va shaxsiy rivojlanishlariga ijobiy ta'sir qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Алиева М. Тренинг развития жизненных селей / М.: Алиева, Е.Трогинхина – Спб.: Реч, 2002. – 174 с
2. Гальперин П.Я., Психологии творческого мышления// Вопросы психологии. Г.1982 – № 5
3. Davletshin M.G., Abduraxmonov F.R. "Qadimgi Sharq mamlakatlarida psixologik fikr taraqqiyoti". – T.: 1995. –B.26.
4. Adler A. Reconsideration of testing for competence rather than intelligence. 1991, October, 1012-1023.
5. Эллис А. Гуманистическая психотерапия: Рационально-эмоциональный подход/Пер.с англ.-СПб.:Изд-во Сова; М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. – С.272.
6. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность: Структура, генезис и условия становления. Автореф. дисс. ... док. психол. наук. 2001.

Sirojiddinova Firuza Xosilbekovna,
ADPI Pedagogika va psixologiya kafedrasi dotsenti

XOTIN-QIZLAR MEHNAT SAMARADORLIGINI TAKOMILLASHTIRISH

Annatsiya: ushbu maqolada xotin-qizlar jamiyatning yarmini tashkil etishi, ularning mehnat faoliyati jamiyatning iqtisodiy o'sishi va rivojlanishida muhimligi, xotin-qizlarning jamiyatdagi roli va ularning mehnatga bo'lgan hissasining oshishi, gender tengligi va ayollarni zo'ravonlik va zulmdan himoya qilish, ayollar tadbirkorligini rivojlantirish maqomini kuchaytirish to'g'risidagi farmon va qarorlar, ilm-fan va texnologiya rivojlanishi bilan birga, xotin-qizlarning malakali mehnat kuchi iqtisodiyotning turli sohalari borasida fikrlar ilgari surilgan

Kalit so'zlar: xotin-qizlar, mehnat faoliyati, iqtisodiy o'sishi, gender tengligi, zo'ravonlik, farmon va qarorlar, ilm-fan va texnologiya.

Аннотация: в данной статье рассматриваются идеи о том, что женщины составляют половину общества, их трудовая деятельность имеет важное значение для экономического роста и развития общества. Обсуждаются роль женщин в обществе и увеличение их вклада в труд, гендерное равенство и защита женщин от насилия и угнетения. Анализируются указы и постановления, направленные на укрепление статуса и развитие женского предпринимательства. Отмечается, что наряду с развитием науки и технологий, квалифицированная женская рабочая сила играет важную роль в различных сферах экономики.

Ключевые слова: женщины, трудовая деятельность, экономический рост, гендерное равенство, насилие, указы и постановления, наука и технологии

Abstract: This article examines the ideas that women make up half of society, their work is important for economic growth and societal development. The role of women in society and their contribution to labor, gender equality and protection of women from violence and oppression are discussed. Decrees and resolutions aimed at strengthening the status and development of women's entrepreneurship are being analyzed. It is noted that along with the development of science and technology, qualified female labor plays an important role in various sectors of the economy.

Key words: women, labor activity, economic growth, gender equality, violence, decrees and resolutions, science and technology

Kirish. Ma'lumki dunyo bo'ylab ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy sohalarda jiddiy o'zgarishlar sodir bo'lmoqda. Ular orasida xotin-qizlarning jamiyatdagi roli va ularning mehnatga bo'lgan hissasining oshishi alohida o'rin tutmoqda. Xotin-qizlar jamiyatning yarmini tashkil etadi, shuning uchun ularning mehnat faoliyati jamiyatning iqtisodiy o'sishi va rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Afsuski, tarixan ko'plab jamiyatlarda xotin-qizlarning mehnatga kirishish imkoniyatlari cheklangan. Biroq, so'nggi o'n yilliklarda bu holat sezilarli darajada o'zgardi. Xotin-qizlar nafaqat uy ishlarini bajarish bilan cheklanmay, balki iqtisodiyotning turli tarmoqlarida faol ishlashga kirishdilar. Bugungi kunda ayollar nafaqat oilaning asosiy tayanchi bo'lib qolmay, balki iqtisodiy o'sish va taraqqiyotda faol ishtirok etmoqdalar.

O'zbekistonda bir qator qonun hujjatlari, jumladan, Prezidentning xotin-qizlar huquqlarini ta'minlash, xususan, gender tengligi va ayollarni zo'ravonlik va zulmdan himoya qilish, ayollar tadbirkorligini rivojlantirish maqomini kuchaytirish to'g'risidagi farmon va qarorlari qabul qilingan.

Gender tengligini joriy qilish nuqtai nazaridan ta'limdagi ijobiy siljishlarni alohida ta'kidlash kerak. Ya'ni, 2017-yildan boshlab aksariyat oliy o'quv yurtlarida turli

mutaxassisliklar bo'yicha sirtqi bo'limlar faoliyati tiklandi. Ta'limning ushbu shakli yosh ayollarga bolalarni parvarish qilish va boshqa oilaviy majburiyatlarni bajarishga xalal qilmasdan oliy ma'lumot olish imkoniyatini beradi.

Fursatdan foydalanib, Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2019 yil iyun oyida Oliy Majlis Senatidagi nutqidan iqtibos keltirishni o'rinli deb bilaman:

“Meni kishilarimizning ongida paydo bo'lgan stereotip ko'p o'ylantiradi. Odatda biz ayolni avvalambor ona, oila qo'rg'onining qo'riqchisi sifatida hurmat qilamiz. Bu, shubhasiz, to'g'ri. Ammo bugun har bir ayol oddiy kuzatuvchi emas, balki mamlakatda amalga oshirilayotgan demokratik o'zgarishlarning faol va tashabbuskor ishtirokchisi ham bo'lishi kerak”[1].

Shu kuni Prezidentning taklifiga binoan, mamlakat tarixida ilk bor Senat raisligiga ayol kishi - Tanzila Norboyeva saylandi. Ma'lumki, Norboyeva xonim O'zbekiston Respublikasi Bosh vazirining o'rinbosari, O'zbekiston Xotin-qizlar qo'mitasi raisi bo'lib ishlagan.

Xotin-qizlarning ta'lim olish imkoniyatlarining oshishi mehnat samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Agar xotin-qizlar ta'lim olishsa, ular nafaqat o'zlarining iqtisodiy holatini yaxshilashadi, balki jamiyatga ham katta hissa qo'shadilar. Ilm-fan va texnologiya rivojlanishi bilan birga, xotin-qizlarning malakali mehnat kuchi iqtisodiyotning turli sohalarida samarali ishlashga imkon beradi. Xotin-qizlarni yuqori malakali mutaxassislar sifatida tayyorlash ularning ish samaradorligini oshirish bilan birga, umumiy iqtisodiy o'sishga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ayollarni iqtisodiy faoliyatga jalb qilish jamiyatning iqtisodiy rivojlanishiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi. Xotin-qizlarning iqtisodiyotning turli tarmoqlarida faol ishlashi yangi ish o'rinlarini yaratadi, ularning ijtimoiy-iqtisodiy holatini yaxshilaydi va o'zgaruvchan iqtisodiy sharoitlarga moslashuvchanlikni kuchaytiradi. Masalan, ayollarni tadbirkorlik faoliyatiga jalb qilish, kichik va o'rta biznesni rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, ayollarning iqtisodiy jarayonlarga kengroq jalb etilishi iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim omil hisoblanadi.

Xotin-qizlarning mehnat samaradorligini oshirish uchun ularning ijtimoiy va iqtisodiy huquqlari himoya qilinishi kerak. Ayollar uchun teng imkoniyatlar yaratish, ularning mehnatga kirishishdagi to'siqlarni bartaraf etish va ish joylarida diskriminatsiyaning oldini olish orqali ularning samaradorligini oshirish mumkin. Ayollarning mehnat huquqlari qonuniy ravishda himoya qilinishi ularning iqtisodiy faoliyatga ko'proq jalb qilinishiga yordam beradi.

Bugungi kunda xotin-qizlar mehnat faoliyatida muhim o'rin tutayotgan bo'lsa-da, ular hali ham ish joylarida erkaklarga nisbatan ko'plab ijtimoiy, iqtisodiy va psixologik to'siqlar bilan yuzlashmoqda. Xotin-qizlarning mehnat samaradorligini oshirish muammosi nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy-psixologik va madaniy omillar bilan bog'liq. Xotin-qizlarning mehnat samaradorligini oshirish orqali jamiyatning iqtisodiy rivojlanishini kuchaytirish, gender tengligini ta'minlash va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash mumkin. Ushbu maqolada xotin-qizlarning mehnat samaradorligini oshirishning ilmiy-nazariy asoslari, shu bilan birga, bu borada amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlar va ularning nazariy jihatlarini tahlil qilinadi.

Xotin-qizlar mehnat samaradorligini oshirishning ilmiy-nazariy asoslarini tushunish uchun avvalo "mehnat samaradorligi" va "xotin-qizlarning mehnat faoliyati" tushunchalariga aniqlik kiritish zarur.

- Mehnat samaradorligi - bu ishchi kuchining maqsadli faoliyatining samarali va unumli natijalarini o'lchash. Mehnat samaradorligi xotin-qizlar uchun faqat iqtisodiy jihat bilan cheklanmaydi, balki psixologik, sotsiologik va ijtimoiy omillar ham ta'sir ko'rsatadi.

- Xotin-qizlar mehnat faoliyati - bu xotin-qizlarning ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarida faoliyat ko'rsatishi, o'zlarining iqtisodiy va ijtimoiy rollarini bajarishidir. Xotin-qizlarning mehnat faoliyati ularning iqtisodiy mustaqilligini oshirishga, jamiyatdagi o'rni va maqomini mustahkamlashga, shuningdek, o'z shaxsiy rivojlanishlarini ta'minlashga yordam beradi.

Xotin-qizlar mehnat samaradorligini oshirishga ta'sir etuvchi bir nechta ilmiy yondashuvlar mavjud. Bu yondashuvlar quyidagi asosiy nazariyalarni o'z ichiga oladi:

1. **Gender tengligi va mehnat muhitining tahlili.** Gender tengligi - bu jamiyatda erkaklar va ayollar uchun bir xil imkoniyatlar yaratishni anglatadi. Gender tengligini ta'minlash xotin-qizlarning mehnat samaradorligini oshirishda asosiy omil hisoblanadi. Gender tengligini

2. ta'minlash uchun ish joylarida o'xshash imkoniyatlar, adolatli maosh tizimi va ish va oilani muvozanatlash uchun moslashuvchan sharoitlar yaratish zarur.

3. **Ijtimoiy-psixologik omillar.** Xotin-qizlarning mehnat samaradorligiga ijtimoiy va psixologik omillarning ta'siri katta. Xotin-qizlar ko'pincha "boshqaruv" va "yetakchilik" rollariga past baho berishadi, bu esa ularning ish joylarida o'zlarini past baholashlariga olib keladi. Psixologik holat, o'z-o'zini qadrlash, o'z imkoniyatlariga ishonchni oshirish va motivatsiya xotin-qizlar samaradorligini oshiruvchi asosiy faktorlardir.

4. **Mehnat muhiti va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash.** Xotin-qizlar mehnat faoliyatida muvaffaqiyatli bo'lishlari uchun ular uchun qulay ish muhiti va qo'llab-quvvatlovchi tizimlar zarur. Mehnat muhitida ijtimoiy yordam va to'g'ri qo'llab-quvvatlash, masalan, bolalar bog'chalari, mos ish vaqti, yuqori sifatli tibbiy xizmatlar, mehnat huquqlarini himoya qilish, xotin-qizlar uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratish orqali ular o'z samaradorliklarini oshirishlari mumkin.

5. **Egalitarizm va mehnat tashkilotlaridagi o'zgarishlar.** Egalitar tizimlar, ya'ni jamiyatda barcha shaxslar teng huquqlarga ega bo'lishi, xotin-qizlarning mehnat samaradorligini oshirishga hissa qo'shadi. Egalitar tashkilotlarda xotin-qizlar va erkaklar o'rtasida teng huquqlilikni ta'minlash, ularning o'zaro hurmatini oshiradi va jamoada samarali ishlashni rag'batlantiradi.

Xotin-qizlar mehnat samaradorligini oshirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar asosan quyidagi yo'nalishlarga qaratilgan:

Gender va mehnat samaradorligi. Gender tengligi sohasida olib borilgan tadqiqotlar, xotin-qizlar uchun mehnat sharoitlarini yaxshilash va ularni ish joylarida muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan chora-tadbirlarni aniqlashga qaratilgan. Misol uchun, AQShda Alice Eagly va Sheryl Sandbergning ishlari xotin-qizlarning mehnat samaradorligini oshirishda gender tengligining muhimligini ta'kidlagan.

Ijtimoiy psixologiya va xotin-qizlarning motivatsiyasi. Ijtimoiy psixologiyaning yondashuvlariga ko'ra, xotin-qizlarning o'z-o'zini qadrlash darajasi, ish joylaridagi psixologik xavfsizlik va o'z maqsadlariga erishishdagi ishonch mehnat samaradorligini oshiradi. Ko'plab tadqiqotlar xotin-qizlar uchun qo'llab-quvvatlash va motivatsiyani ta'minlashning mehnat samaradorligiga qanday ta'sir qilishini ko'rsatgan.

Mehnat va oilaning muvozanati. Xotin-qizlarning mehnat samaradorligini oshirishda oilaviy va ish vazifalarini muvozanatlashtirish juda muhim. Shuningdek, ko'plab ilmiy tadqiqotlar, xotin-qizlar uchun ish va oilani birlashtirish uchun moslashuvchan ish jadvalini yaratishning ahamiyatini ta'kidlaydi.

Tavsiyalar: Ish joylarida gender tengligini ta'minlash uchun ijtimoiy-psixologik dasturlar va treninglar o'tkazish zarur. Bu xotin-qizlarga o'zlarini ishonchli his qilishlariga va ularning samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Xotin-qizlar uchun qulay ish vaqti, bolalar bog'chalari, onalik ta'tili kabi imkoniyatlarni yaratish orqali ularning mehnat samaradorligini oshirish mumkin.

Xotin-qizlar uchun psixologik xavfsizlikni ta'minlash va mehnat joylarida o'zlarini qadrlashlariga yordam berish lozim. Motivatsion treninglar va qo'llab-quvvatlash dasturlari samaradorlikni oshiradi.

Mehnat joylarida erkaklar va xotin-qizlar o'rtasidagi tenglikni ta'minlash, ular o'rtasidagi o'zaro hurmatni oshirish va jamoa ishining samaradorligini yaxshilashga olib keladi.

Xulosa. Xotin-qizlar mehnat samaradorligini oshirish muammosi faqat iqtisodiy yoki texnologik omillar bilan cheklanmaydi, balki ijtimoiy-psixologik, madaniy va gender

masalalari bilan chambarchas bog'liqdir. Xotin-qizlarning mehnat samaradorligini oshirish nafaqat ular uchun foydali, balki jamiyatning iqtisodiy rivojlanishiga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Xotin-qizlarni ta'lim va malakali ishchi kuchiga aylantirish, ularning ijtimoiy va iqtisodiy huquqlarini himoya qilish va ish sharoitlarini yaxshilash orqali mehnat samaradorligini oshirish mumkin. Jamiyatda tenglik va imkoniyatlar yaratilganda, xotin-qizlarning jamiyatni rivojlantirishga qo'shadigan hissasi yanada ortadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. SH. Mirziyoyevning 2019 yil iyun oyida Oliy Majlis Senatidagi nutqi . "Xalq so'zi" 2019 yil, 22 iyun
2. R. A. Tursunov . "Ayollarni ishga joylashtirish va iqtisodiy faoliyatga jalb qilish" – Toshkent, 2015
3. A. Sh. Shamsiyev . "O'zbekiston iqtisodiyoti va xotin-qizlarning mehnat bozoridagi roli" – Toshkent, 2017
4. G. S. Sobirova . "Mehnat huquqi va xotin-qizlarning huquqlari" –Toshkent, 2020
5. . Сирожиддинова, Ф. Х. (2024). Хотин-қизлар меҳнат самарадорлигини такомиллаштиришнинг ижтимоий-психологик асослари. *Scholar*, 2(5), 188-192.
6. 7. Xosilbekovna, S. F. (2024). Social and psychological determinants of increasing women's labor efficiency are related to the topic. *Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 440-443.

*Elibayeva Lola Sulaymanovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti,
Umumiy pedagogika kafedrası dotsenti*

BOSHLANG'ICH SINFLARDA BO'SH O'ZLASHTIRUVCHI O'QUVCHILAR BILAN ISHLASHDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O'RNI

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich sinflarda bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar faolligini oshirish tizimini takomillashtirishning asosiy metodik yondashuvlari o'rganiladi. Bo'sh o'zlashtirish – bu o'quvchilarning ta'lim jarayonida faol ishtirok etmasligi yoki o'z bilimlarini to'liq va samarali tarzda o'zlashtirmasligi holatidir. Maqolada bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilarning o'quv faoliyatiga bo'lgan motivatsiyasini oshirish, ularning darsdagi faolligini yanada kuchaytirish uchun zamonaviy pedagogik metodlar va texnologiyalarni qo'llashning muhimligi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich sinflar, bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar, ta'lim tizimi, faollik, o'quvchilarning motivatsiyasi, pedagogik metodlar, individual yondashuv, ta'lim jarayoni, ta'lim texnologiyalari, o'quv faoliyati.

Аннотация: В данной статье рассматриваются основные методические подходы к совершенствованию системы повышения активности учащихся, имеющих пробелы в усвоении материала, в начальных классах. Пробелы в усвоении – это ситуация, когда учащиеся не активно участвуют в учебном процессе или не усваивают свои знания в полном объеме и эффективно. В статье анализируется важность применения современных педагогических методов и технологий для повышения мотивации учащихся с пробелами в обучении и увеличения их активности в учебном процессе.

Ключевые слова: Начальные классы, учащиеся с пробелами в усвоении, система образования, активность, мотивация учащихся, педагогические методы, индивидуальный подход, учебный процесс, образовательные технологии, учебная деятельность.

Annotation: This article explores the main methodological approaches to improving the system of increasing the activity of students with learning gaps in elementary school. Learning gaps refer to situations where students do not actively participate in the educational process or fail to fully and effectively master their knowledge. The article discusses the importance of applying modern pedagogical methods and technologies to enhance the motivation of students with learning gaps and increase their activity in the classroom.

Key words: Elementary school, students with learning gaps, educational system, activity, student motivation, pedagogical methods, individualized approach, educational process, educational technologies, learning activity.

Kirish. Boshlang'ich ta'lim bosqichi o'quvchilarning intellektual va ijodiy salohiyati shakllanishi, ularning ta'limga bo'lgan qiziqishi va keyingi bosqichlarda muvaffaqiyatli o'qishini ta'minlashda muhim poydevor bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, o'zlashtirishda qiynalayotgan (“bo'sh o'zlashtiruvchi”) o'quvchilar bilan ishlash tarbiyaviy ishlarning eng dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu turdagi o'quvchilar bilan samarali ishlash nafaqat fan bo'yicha bilimlarni mustahkamlash, balki ularning ta'lim jarayoniga faol jalb etilishi va o'quv motivatsiyasini oshirishga ham yordam beradi.

Zamonaviy sharoitda innovatsion pedagogik texnologiyalar bu muammoni hal qilishda asosiy vositalardan biri sifatida ko'rib chiqilmoqda. Interaktiv dars usullari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, didaktik o'yin elementlarini qo'llash, differentsiyalashgan yondashuv va boshqa ilg'or metodlar bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilarni faollashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur ilmiy ishda aynan shu yo'nalishdagi

tajribalar va ilg'or amaliyotlar tahlil qilinib, boshlang'ich sinflarda bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar bilan ishlashda innovatsion pedagogik texnologiyalarning o'rni yoritib beriladi.

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning faolligi, ta'lim jarayonining samarali o'tishi uchun muhim omildir. Ta'lim tizimida bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilarni aniqlash va ularning o'quv faoliyatini yaxshilash dolzarb masalalardan biridir. Bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar, o'z bilimlarini to'liq o'zlashtirmay, darslarda faol qatnashmasliklari ta'lim jarayonini murakkablashtiradi va o'qituvchilar tomonidan individual yondashuvni talab etadi. Shuningdek, bu holat o'quvchilarning motivatsiyasi pastligi, o'ziga bo'lgan ishonchsizlik yoki o'qish jarayoniga nisbatan qiziqishning yo'qligi bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Mazkur maqolada boshlang'ich sinflarda bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilarning ta'lim jarayoniga faolligini oshirish tizimi va uning takomillashtirilishi masalalari ko'rib chiqiladi. O'quvchilarning faolligini oshirish uchun zamonaviy pedagogik metodlar, texnologiyalar va individual yondashuvlarni joriy etish zarurligi ta'kidlanadi. O'quvchilarning motivatsiyasini oshirish, ularning o'qish jarayonida mustahkam bilimlarni egallashlari uchun qulay sharoit yaratish ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Bu maqolada, o'quvchilarning bo'sh o'zlashtirishini oldini olish va ularning darsdagi faolligini kuchaytirishga qaratilgan tavsiyalar taqdim etiladi.

Adabiyotlar tahlili. Boshlang'ich sinflarda bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar faolligini oshirish tizimi va uning takomillashtirilishi masalasi ta'lim sohasida keng muhokama qilinadigan mavzulardan biridir. Ko'plab ilmiy tadqiqotlar va metodik adabiyotlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining ta'lim jarayoniga faol ishtirok etishini ta'minlashda turli pedagogik yondashuvlarni, metodlarni va texnologiyalarni o'rganishga bag'ishlangan.

A.B.Asimov (2015) o'zining tadqiqotida boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning faolligini oshirishda individual yondashuvning o'rni haqida so'z yuritadi. U, o'quvchilarning o'ziga xos xususiyatlari va ehtiyojlariga asoslangan pedagogik metodlar yordamida ta'lim jarayonini yaxshilashning muhimligini ta'kidlaydi. Ayniqsa, o'quvchilarning qiziqishlarini uyg'otish va o'zlashtirish jarayonida ularni faol jalb qilish masalalari markaziy o'rin tutadi.

Bundan tashqari, S.A.Khabibullina (2018) o'z ilmiy ishlarida boshlang'ich sinf o'quvchilarining bo'sh o'zlashtirishining oldini olish va ularni ta'lim jarayonida faol ishtirok etishga jalb qilish uchun zamonaviy texnologiyalardan foydalanish zarurligini ta'kidlaydi. U axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va o'quv materiallarining interaktiv shakllarini qo'llash orqali o'quvchilarning o'rganishga bo'lgan motivatsiyasini oshirish mumkinligini ko'rsatadi.

V.I.Belova (2017) o'zining metodik tadqiqotlarida, boshlang'ich sinf o'quvchilarining faolligini oshirishda o'qituvchining pedagogik mahoratining ahamiyatini o'rganadi. U o'qituvchining individual yondashuvi, o'quvchilarning ruhiy va emotsional holatiga e'tibor qaratishining ta'lim jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi. Bu, o'quvchilarni faollashtirishda samarali metodik yondashuvlarni joriy etishning asosiy faktorlardan biri ekanligini ta'kidlaydi.

Shuningdek, N.M.Abdullaeva (2020) boshlang'ich sinflarda o'quvchilarni faollashtirish uchun o'qituvchilarning kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi. O'qituvchining o'quvchilarga o'z fikrini ifodalash, savollar berish va fikrlar almashish imkoniyatlarini yaratish orqali o'quvchilarning darsdagi faolligini oshirish mumkinligini isbotlaydi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning bo'sh o'zlashtirishini oldini olish va faolligini oshirishda individual yondashuv, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va o'qituvchilarning yuqori kommunikativ ko'nikmalari muhim omillardir. Bu omillar o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi, ularni darsda faol qatnashishga undaydi va o'quv jarayonining samaradorligini yaxshilaydi.

Muhokama. Boshlang'ich sinflarda bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar faolligini oshirish tizimi ta'lim jarayonida ko'plab muhim omillarni o'z ichiga oladi. Adabiyotlar tahlili shuni

ko'rsatadiki, o'quvchilarning faolligini oshirishning bir necha samarali yondashuvlari mavjud. Shu bilan birga, pedagogik jarayonni takomillashtirish uchun turli metodik yondashuvlar, o'qituvchining pedagogik mahorati va texnologiyalarning joriy etilishi juda muhim.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'rtasida bo'sh o'zlashtirishning oldini olishda o'qituvchining individual yondashuvi asosiy omil hisoblanadi. O'quvchilarning turli xususiyatlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda, ta'limning shakli va mazmuni moslashtirilishi zarur. Bu o'quvchilarga o'ziga xos usullar va materiallar yordamida o'rganish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilish imkonini beradi. Adabiyotlarda keltirilgan misollar o'qituvchilarning shaxsiy yondashuvi, o'quvchilar bilan yaxshi kommunikatsiya o'rnatishi, ularning motivatsiyasini oshirishda samarali bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi.

Shuningdek, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta'lim jarayonida qo'llanilishi, o'quvchilarni faollashtirishda muhim ahamiyatga ega. Bu texnologiyalar nafaqat o'quvchilarga yangi bilimlarni tez va samarali olish imkoniyatini beradi, balki darslarni interaktiv, qiziqarli va ta'sirchan qilishga yordam beradi. Ko'pgina tadqiqotchilar bu usullarni qo'llash orqali o'quvchilarning diqqatini jamlash, o'rganishning ijobiy natijalarini ta'minlash mumkinligini ta'kidlashadi. Shu bilan birga, o'quvchilarni faollashtirishda texnologiyaning o'rni faqatgina o'quv materiallarini taqdim etish emas, balki ularni tahlil qilish, muhokama qilish va amaliyotga tadbiiq qilish orqali yanada kengayadi.

Bundan tashqari, o'qituvchining kommunikativ ko'nikmalari, ya'ni o'quvchilar bilan samarali muloqot o'rnatish, ularga o'z fikrini ifodalash imkoniyatini berish, savollar berish va fikrlarni almashish jarayonlarini tashkil etish ham muhimdir. O'quvchilarga o'z fikrlarini erkin bildirish imkonini yaratish, ularni o'rganishga qiziqtirish va ta'lim jarayoniga faol jalb qilish o'qituvchining pedagogik uslublari va metodlariga bog'liq bo'ladi.

Shu bilan birga, boshlang'ich sinfda bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilarni faollashtirishda o'qituvchining shaxsiy mahorati va pedagogik maqsadga erishishda qat'iyatligi ham muhim rol o'ynaydi. O'qituvchi har bir o'quvchining psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda, individual yondashuvni amalga oshirishi kerak. O'quvchilar o'zingizni erkin his qiladigan va o'z fikrini aytishga ruxsat beradigan muhitni yaratishlari lozim. O'qituvchining pedagogik mahorati va o'quvchilarga qarata o'zgacha yondashuvi orqali boshlang'ich sinfda o'quvchilarning faolligi va o'zlashtirish darajasi sezilarli darajada oshishi mumkin.

Shu nuqtai nazardan, boshlang'ich sinfda o'quvchilarni faollashtirish uchun metodik yondashuvlar, pedagogik texnologiyalar va kommunikativ ko'nikmalarni o'quv jarayoniga muvaffaqiyatli integratsiya qilish zarur. Bularning barchasi o'quvchilarning intellektual va ruhiy rivojlanishini ta'minlashga, ularning bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshirishga yordam beradi. Bu, o'z navbatida, ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi va boshlang'ich sinf o'quvchilarining faolligini sezilarli darajada kuchaytiradi.

Boshlang'ich sinflarda bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar faolligini oshirish tizimini takomillashtirish, zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida o'quvchilarning o'zlashtirish jarayonlarini yanada samarali qilish uchun muhimdir. O'quvchilarning ta'lim jarayonida bo'sh o'zlashtirishining sabablari turli omillarga bog'liq bo'lishi mumkin, jumladan, individual yondashuvning yetishmasligi, motivatsiya va diqqatni jamlashdagi qiyinchiliklar, shuningdek, o'quv metodlarining xilma-xilligi va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash darajasi.

Maqolada muhokama qilinayotgan metodologik yondashuvlar, pedagogik texnologiyalar va individual yondashuvlarni o'zlashtirishga qaratilgan o'quvchilar faolligini oshirishga yordam beradigan samarali vositalardir. O'quvchilarning motivatsiyasini oshirishda, ularning qiziqishlarini va ehtiyojlarini hisobga olish muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, o'quvchilarni faol ishtirok etishga undashda o'qituvchining roli ham juda muhim. O'qituvchi, o'quvchilar bilan mustahkam o'zaro aloqalar o'rnatish, ularning o'zlashtirish jarayonida yuzaga keladigan muammolarni aniqlash va ularni hal etishga yordam berish orqali o'quvchilarni darslarga yanada qiziqtirish va motivatsiya qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalarni o'quv jarayoniga integratsiya qilish o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini oshirishga yordam beradi. O'quvchilarning ta'limda faol ishtirok etishini ta'minlashda interaktiv metodlarni, vizual va audiovizual materiallarni qo'llash, gamifikatsiya kabi pedagogik texnologiyalar samarali yordam berishi mumkin. Bu metodlar, o'quvchilarning o'quv faoliyatini nafaqat qiziqarli qilish, balki ularning bilimlarni mustahkamlash va o'zlashtirishga bo'lgan qiziqishini oshirish imkonini beradi.

Shunday qilib, bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilarning faolligini oshirish tizimi ta'lim jarayonining turli jihatlaridan tashkil topgan kompleks yondashuvni talab qiladi. Bu yondashuvlar o'quvchilarning motivatsiyasi, pedagogik texnologiyalar, individual yondashuv va o'quv metodlarini muvofiqlashtirishni o'z ichiga oladi. Bunday tizimni joriy etish orqali, boshlang'ich sinflarda bo'sh o'zlashtirish holatini kamaytirish va o'quvchilarning faolligini oshirish mumkin bo'ladi.

Ushbu jadval boshlang'ich sinflarda bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar faolligini oshirish tizimini takomillashtirishga oidir

1-jadval

Metodologik Yondashuv	Izoh	Qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar
Faol o'quv jarayonini tashkil etish	O'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash maqsadida ta'lim jarayonini interaktiv qilish.	Interaktiv o'yinlar, guruh ishlari, brainstorming, loyiha metodlari, muammoli vazifalar.
Differensatsiya va individual yondashuv	Har bir o'quvchining individual ehtiyojlariga mos ta'lim usullarini qo'llash.	Individual ish, mini-testlar, o'quvchilarni qiziqtirgan mavzularda darslar tashkil etish.
Motivatsiya va qiziqishlarni oshirish	O'quvchilarning darsga qiziqishini va motivatsiyasini oshirish uchun ijobiy turtki berish.	Musobaqalar, o'quvchilarning muvaffaqiyatini baholash, rag'batlantirish va mukofotlash tizimlari.
Texnologiyalar va multimedia qo'llanmalari	Zamonaviy texnologiyalarni qo'llab-quvvatlab, ta'lim jarayonini yanada samarali qilish.	Elektron darsliklar, ta'lim platformalari, multimediali taqdimotlar, onlayn testlar, videodarslar.
Refleksiya va o'z-o'zini baholash	O'quvchilarga o'z faoliyatini tahlil qilish va baholash imkoniyatini berish.	Rezyume, o'z-o'zini baholash varaqalari, dars tugagandan keyin qilingan ishlarni tahlil qilish.
Ko'nikmalarni rivojlantirish	O'quvchilarda umumiy va maxsus ko'nikmalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan metodlar.	Mantiqiy fikrlash o'yinlari, kreativ yozish, guruhda muhokama qilish, izlanish faoliyatlari.
Empatiya va ijtimoiy faollikni rivojlantirish	O'quvchilarda ijtimoiy va emotsional ko'nikmalarni rivojlantirish, hamkorlikni qo'llash.	Rol o'yinlari, simulyatsiyalar, jamoaviy loyiha ishlari, psixologik treninglar.

Xulosa. Maqolada boshlang'ich sinflarda bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar faolligini oshirish tizimini takomillashtirishning asosiy metodik yondashuvlari tahlil qilindi. O'quvchilarning o'zlashtirish jarayonida bo'sh o'zlashtirishining sabablari turli omillarga bog'liq bo'lib, bular orasida motivatsiya yetishmovchiligi, individual yondashuvning ta'siri va pedagogik metodlarning xilma-xilligi muhim ahamiyatga ega. Shu sababli, ta'lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash, o'quvchilarning qiziqishlarini hisobga olish,

interaktiv va gamifikatsiya metodlarini o'qitishda samarali ishlatish ta'lim sifatini oshirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Атаманова, И. В. (2015). Педагогические технологии в обучении начальных классов. – М.: Просвещение.
2. Бурлачук, А. Г. (2016). Активизация познавательной деятельности младших школьников. – Киев: Высшая школа.
3. Иванова, Е. В. (2017). Методика преподавания начальных классов. – СПб.: Лань.
4. Гришина, Т. Н. (2018). Современные подходы к организации образовательного процесса в начальной школе. – Екатеринбург: Уральский государственный педагогический университет.
5. Мухина, С. В. (2020). Повышение мотивации учебной деятельности у младших школьников. – Москва: Учёный.
6. Соловьев, В. В. (2019). Психология обучения в начальной школе. – М.: Академический проект.
7. Захарова, М. В. (2016). Влияние педагогических методов на активность учеников начальной школы. – Санкт-Петербург: Наука и образование.

Amanbayev Timur Gayratbayevich,
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti Sirtqi
ta'lim bo'limi dekani o'rinbosari

TALABALARNING TURIZM MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VOSITASI ORQALI SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Annotatsiya: Ushbu maqola talabalarda turizm madaniyatini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning samarali qo'llanilishiga bag'ishlangan. Maqolada, talabalarga turizm sohasidagi bilimlarni o'rgatish uchun zamonaviy raqamli vositalardan qanday foydalanish mumkinligi tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalar yordamida turizm madaniyatini o'rgatish jarayonini yanada interaktiv, samarali va qiziqarli qilishning imkoniyatlari ko'rib chiqilgan. Virtual sayohatlar, onlayn o'quv platformalarini yaratish va ilg'or texnologiyalarni tatbiq etish orqali turizm ta'limining samaradorligini oshirish yo'llari ko'rsatib o'tilgan. Maqolada, shuningdek, raqamli vositalar orqali talabalarda turizm madaniyatini shakllantirishda qanday metodik yondashuvlarni qo'llash mumkinligi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: turizm madaniyati, raqamli texnologiyalar, ta'lim jarayoni, talaba, interaktiv o'quv platformalar, virtual sayohatlar, innovatsion metodika, onlayn ta'lim, samaradorlik, o'quv resurslari.

Аннотация: Данная статья посвящена эффективному использованию цифровых технологий в развитии туристической культуры среди студентов. В статье анализируется, как можно использовать современные цифровые инструменты для преподавания студентам туристических знаний. Рассмотрены возможности сделать процесс обучения культуре туризма более интерактивным, эффективным и интересным с помощью цифровых технологий. Показаны пути повышения эффективности туристического образования за счет создания виртуальных туров, платформ онлайн-обучения и внедрения передовых технологий. Также в статье анализируется, какие методические подходы можно использовать при формировании туристической культуры у студентов посредством цифровых инструментов.

Ключевые слова: туристическая культура, цифровые технологии, образовательный процесс, студент, интерактивные образовательные платформы, виртуальные туры, инновационная методика, онлайн-образование, эффективность, образовательные ресурсы.

Abstract: This article is devoted to the effective use of digital technologies in developing students' tourism culture. The article analyzes how modern digital tools can be used to teach students knowledge in the field of tourism. The possibilities of making the process of teaching tourism culture more interactive, effective and interesting using digital technologies are considered. Ways to increase the effectiveness of tourism education through the creation of virtual tours, online learning platforms and the implementation of advanced technologies are shown. The article also analyzes what methodological approaches can be used to form tourism culture in students through digital tools.

Key words: tourism culture, digital technologies, educational process, student, interactive learning platforms, virtual tours, innovative methodology, online education, efficiency, educational resources.

Kirish: Har qanday muhit (faoliyat, jarayon)da muayyan xususiyatlar ko'zga tashlanadi. Ushbu xususiyatlarga tayangan holda tegishli muhit (faoliyat, jarayon)ning umumiy mohiyatidan xabardor bo'lish mumkin. Boshqacha aytganda, xususiyatlar muayyan muhit (faoliyat, jarayon) o'ziga xosligi, takrorlanmasligini anglatadi. Shu bilan birga muhit (faoliyat, jarayon) ma'lum elementlar va ularning turkumidan tarkib topadi. OTMda yaratiladigan

raqamli ta'lim muhitida ham o'ziga xos xususiyatlar bilan birga tarkibiy elementlar ham namoyon bo'ladi. Turizm madaniyati insonlarning sayohat qilish va turistik resurslarni anglash, qadrlash va ularga munosabat bildirishga oid qoidalar, an'analarga asoslangan kompleks jarayon hisoblanadi. Ushbu jarayon, ayniqsa, talabalarga taqdim etiladigan ta'limni yaxshilash va ularni turizm sohasidagi madaniyati yuqori bo'lgan mutaxassislar sifatida tayyorlash uchun muhim ahamiyatga ega. Turizm madaniyati o'quv jarayonida nafaqat turistik joylar haqida ma'lumotlar, balki turizmni rivojlantirishda samarali metodlarni o'rgatish, ekologik va madaniy jihatlarni hisobga olishni ham o'z ichiga oladi.

Zamonaviy ta'limda, raqamli texnologiyalar va internet resurslarining qo'llanilishi turizm madaniyatini o'rgatishning samaradorligini oshirishda yangi imkoniyatlar yaratadi. Raqamli platformalar, virtual sayohatlar va onlayn o'quv vositalari talabalarga turizmning nafaqat nazariy jihatlarni, balki amaliy ko'nikmalarini ham o'rgatishda samarali vosita sifatida xizmat qilishi mumkin. Shuningdek, bu texnologiyalar o'quvchilarning mustaqil fikrlashini, kreativligini rivojlantirishga, o'quv jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilishga yordam beradi.

Mayjud sharoitda zamonaviy jamiyat katta o'zgarishlar hamda globallashtirish jarayonini boshdan kechirmoqda. Ro'y berayotgan olamshumul o'zgarishlar orasida raqamlashtirish hodisasi muhim o'rin tutadi. Axborot-kommunikatsion texnologiyalari rivojining yuqori cho'qqisi sifatida e'tirof qilinayotgan global hodisasining mohiyatini yorituvchi "raqamlashtirish" tushunchasi dastlab 1995 yilda kelib chiqishi yunon bo'lgan amerikalik axborot texnologiyalari mutaxassisi Nikolas Negroponte (Nicholas Negroponte) tomonidan til iste'molida qo'llanilgan. Muallif o'sha davrdayoq raqamli texnologiyalarga asoslanadigan "raqamli dunyo o'z mohiyatiga ko'ra keng mashtablarni qamrab oladi. U avvalgi, o'ziga o'xshash tizimlarga qaraganda ortiq darajada uzluksiz va uzviy ravishda o'sib hamda o'zgarib borishi mumkin" [9].

Adabiyotlar sharhi. Turizm madaniyati va raqamli texnologiyalarni qo'llash bo'yicha o'tkazilgan ilmiy tadqiqotlar, bu soha uchun yangi metodik yondashuvlarni va innovatsion texnologiyalarni qo'llashning zarurligini ko'rsatadi. Adabiyotlar tahlili, raqamli vositalar yordamida turizm madaniyatini rivojlantirishning samarali usullarini izlashda muhim ahamiyatga ega.

Abdullayev B. "Raqamli texnologiyalar va turizm ta'limi: imkoniyatlar va muammolar" nomli tadqiqotida, raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish imkoniyatlari va amaliy muammolarni tahlil qiladi. Maqolada, turizm madaniyati va ta'lim sohasida raqamli vositalarning ahamiyati ko'rsatilgan. Yangi texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish va talabalarga innovatsion bilimlarni etkazish yo'llari ko'rib chiqiladi [1].

Alimova R. va Islomov Z. tomonidan yozilgan "Turizm sohasida raqamli texnologiyalarni qo'llash" asari, turizm sohasida raqamli texnologiyalarning samarali qo'llanilishining imkoniyatlarini va amaliyotda yuzaga keladigan muammolarni batafsil tahlil qiladi. Mualliflar o'quv jarayonini interaktiv va virtual vositalar orqali boyitish, shuningdek, turizm madaniyatini o'rgatishda zamonaviy texnologiyalardan qanday foydalanish kerakligini ko'rsatib o'tadilar [2].

Alimova F. "Turizmni rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar" nomli asarida, turizmni o'rgatishda raqamli texnologiyalarni joriy etishning ahamiyati tahlil etilgan. Muallif, turizm madaniyatini rivojlantirishda innovatsion metodlar va raqamli platformalar yordamida talabalarga turizm sohasidagi yangi bilimlarni o'rgatishning samaradorligini oshirish zarurligini ta'kidlaydi [3].

Mirzayeva D. "O'quv jarayonida raqamli vositalarni qo'llashning samaradorligi" asari, o'quv jarayonida turizm madaniyatini rivojlantirishda raqamli vositalarni qo'llashning ta'siri haqida muhim ma'lumotlar beradi. Tadqiqotda, raqamli texnologiyalar yordamida talabalarga turizm madaniyatini o'rgatish jarayonini yaxshilash va samarali qilishning yo'llari ko'rsatilgan [4].

Karimov A. "Turizm sohasida interaktiv o'quv texnologiyalari" asari, interaktiv o'quv texnologiyalarini turizm ta'limiga joriy etish bo'yicha amalga oshirilgan tadqiqotlarni o'rganadi. Maqolada, turizm madaniyatini o'rgatishda virtual o'quv vositalarining samaradorligi va interaktiv texnologiyalar yordamida talabalarning bilimlarini mustahkamlash usullari haqida so'z yuritiladi [6].

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Turizm madaniyatini o'rgatishning samarali metodikasi talabalarning turizmga bo'lgan munosabatini shakllantirish va ularni amaliy ko'nikmalar bilan ta'minlashga qaratilgan bo'lishi kerak. Bu jarayonda raqamli texnologiyalar, ayniqsa, interaktiv o'quv platformalari va virtual sayohatlar yordamida o'quvchilarning qiziqishini oshirish va ularning bilimlarini kengaytirishning samarali vositalaridan biridir. Virtual sayohatlar, o'quvchilarga turistik joylarni uzoqdan kuzatish va ularning madaniyatini tushunishga imkon yaratadi, bu esa turizm madaniyatini o'rgatish jarayonini yanada boyitadi.

Raqamli texnologiyalar yordamida interaktiv o'quv platformalarini yaratish, talabalarning bilimlarini mustahkamlash va ularning natijalarini baholash uchun samarali vosita hisoblanadi. Bunday platformalar yordamida turizm madaniyati bo'yicha testlar, viktorinalar, interaktiv mashg'ulotlar tashkil etish mumkin. Bu o'z navbatida, talabalarning bilim darajasini kuzatish va kerakli o'zgartirishlar kiritish imkoniyatini yaratadi. Shuningdek, onlayn treninglar va kurslar talabalarga turizm madaniyatining turli aspektlarini o'rganishda yordam beradi, masalan, turizm sanoatining o'ziga xos jihatlari, sayohatlar uchun tayyorgarlik, madaniy va ekologik jihatlar.

Raqamli ta'lim muhiti ko'p bosqichli, uzluksiz, tizimli jarayon bo'lib, o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bu o'rinda A.Kondakov raqamli ta'lim muhitining o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat ekaniga e'tiborni qaratadi:

1. Uzluksiz ta'lim tizimi raqamli iqtisodiyot davrining muhim sohasi, istalgan davlatning yirik nomoddiy aktivi sifatida e'tirof qilinadi.

2. Raqamli va aloqa texnologiyalarining tobora keng qo'llanilishi asosida bilimlarni yaratish, uzatish va qayd etish, ijtimoiy sub'ektning shaxsiy rivojlanish jarayoni, uning mustaqil ravishda o'z-o'zini identifikatsiyalashi (e'tirof etishi)ni ta'minlovchi usullarning tubdan o'zgarishi.

3. Mavjud sharoitda raqamli texnologiyalarni transmilliylashtirish hamda transmadaniylashtirish hisobiga bilimlarni o'zlashtirishning yanada qulay va nisbatan arzon bo'lishi.

4. Qisqa muddatlarda an'anaviy ta'lim tizimlarini qo'llash doirasida innovatsion ta'limning muhim qismining ta'limiy-texnologik startaplar orqali amalga oshirilishi hisobiga rasmiy ta'lim tizimlaridan tashqarida tez o'sib boruvchi ta'lim xizmatlari bozorining kengayishi.

5. Quyidagilar hisobiga texnologiyalar tezkor almashinayotgan noaniq muddatlarda iqtisodiyotning rivojlanish dinamikasidagi keskinliklar natijasida yangi kompetensiya va kadrlarni tayyorlash shakllarini o'zlashtirishga nisbatan talabning oshishi:

kundalik masalalarni hal qilishga yordam beradigan tayanch bilim va malakalar: anglangan holda o'qish va yozish, matematik savodxonlik, moliyaviy va tadbirkorlik savodxonligi, tabiiy bilimlar, raqamli savodxonlik, madaniy hamda fuqarolik savodxonligi va boshqa malakalar);

noaniqlik va xilma-xillik ortib borayotgan vaziyatlarda, yanada murakkab vazifalarni hal qilishga yordam beradigan kompetensiyalar;

atrof-muhitning o'zgarishiga tezkor moslashishga yordam beradigan shaxsiy sifatlar, xarakter xususiyatlari (ma'naviy-axloqiy qadriyatlar,

qiziquvchanlik, tashabbuskorlik, tirishqoqlik, natijaga erishish uchun ishlash malakasi, yetakchilik sifatleri, jamiyat hayotiga ijtimoiy va madaniy jihatdan bog'langanlik, hissiy intellekt va boshqalar).

6. Barcha bosqichlarda ta'limning qayta tashkil etilishi (buning natijasida zamonaviy

ta'lim hamda aloqa texnologiyalari, shuningdek, ijtimoiy tarmoqlar negizida o'qitishning yangi "arxitektura"si yaratiladi).

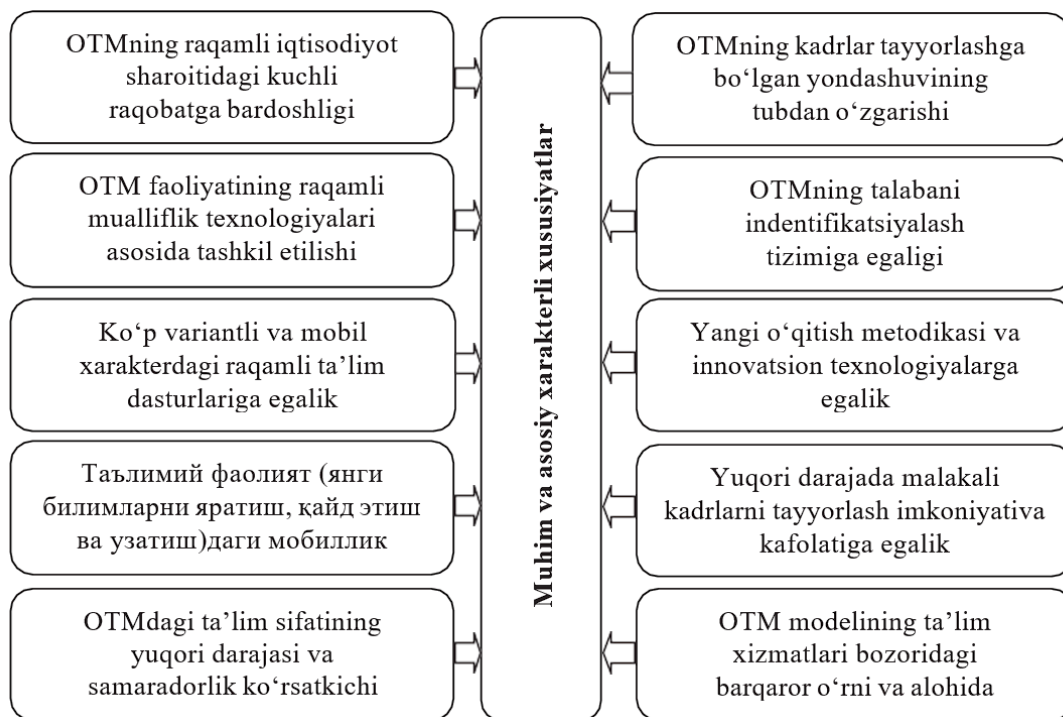
7. Hamma joyda aloqa texnologiyalari keng yoyilayotgan sharoitda qayd etish (identifikatsiya)ning shakllanishi asosida boshqaruv jarayonini rivojlantirishning muhim vazifaga aylanishi.

8. Ta'lim traektoriyasi (yo'nalishi)ni mustaqil shakllantirgan hamda o'qish, ishlash va shaxsiy rivojlanishni o'zaro muvofiqlashtirgani holda mustaqil ta'lim oladigan, o'z-o'zini faollashtiradigan, o'zini mustaqil rivojlantiradigan yangi toifadagi ta'lim oluvchilarning paydo bo'lishi.

9. Ta'limning ko'p variantli va xilma-xil bo'lishi (ular shaxsning o'ziga xos "imkoniyatlar matritsasi" bo'lib, ta'lim oluvchilarda nafaqat dunyoning ilmiy "kartinasi", obrazini shakllantiradi, balki aloqa ustuvor bo'lgan jamiyat hamda raqamli iqtisodiyotda muvaffaqiyatli, samarali va xavfsiz hayotiy faoliyat kompetensiyalarini rivojlantiradi, shu bilan birga har qanday o'zgaruvchan ta'limiy ehtiyojlarni qondirishga imkoniyat yaratadi) [3].

Mavjud ilmiy ishlari bilan tanishish, raqamlashtirishning metodologik, kognitiv, empirik hamda tashxis asoslarini o'rgangan holda OTMda raqamli ta'lim muhitini yaratish jarayonida namoyon bo'ladigan o'ziga xos xususiyatlarni quyidagicha turkumlashtirish mumkinligiga ishonch hosil qilindi.

OTMda yaratiladigan raqamli ta'lim muhiti ijtimoiy-madaniy qadriyat sifatida turkum tarkibiy element (unsur)larga ega. Ta'limning raqamli tizimi, uning asosiy g'oyalari tayangan holda OTMda yaratiladigan raqamli ta'lim muhitining tarkibiy elementlarini aniqlashga e'tibor qaratildi.

1-rasm. OTMning raqamli ta'lim muhitiga egaligini tavsiflovchi muhim va asosiy xarakterli xususiyatlar

Raqamli savodxonlik – 1) kompyuterlar yordamida ko'p miqdordagi xilma-xil o'lchamlar hamda manbaalarning keng doirasida taqdim qilinayotgan axborotlarni tushunish va undan foydalanish malakasi (media savodxonlik – axborot vositalari bilan ishlash mezonlarini o'zlashtirish; axborot savodxonligi (zarur axborotlar va ular bilan ishlash vositalarini izlash, bu vositalardan foydalanishni o'zlashtirish; kommunikativ kompetentlik – boshqa foydalanuvchilar bilan muloqot qilish malakalari; kreativ kompetentlik – turli shakl va

o'lcamlardagi axborotlarni ishlab chiqarish; Pol Gilster, 1997 yil); 2) iqtisodiy va ijtimoiy hayotdafaoliyat ko'rsatish uchun raqamli qurilmalar va aloqa texnologiyalari yordamida xavfsizlik va axborotni zarur tarzda boshqarish, tushunish, yaxlitlash, almashish, baholash, tuzish hamda undan foydalanish imkoniyatini qo'lga kiritish qobiliyati (BMT).

Moliyaviy tadqiqotlar milliy agentligi (RF; Natsionalnoe agentstvo finansovyx issledovaniy – NAFI) xodimlari tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqotda raqamli savodxonlik kompyuter savodxonligi, AKT sohasidagi savodxonlik, axborot savodxonligi va media savodxonlik, kommunikativ savodxonlik negizida shakllanishi hamda rivojlanishi ko'rsatilgan.

Raqamli ta'lim muhiti (yoki raqamli ta'lim tizimi) – onlayn formatda sifatli ta'limiy xizmatlar ko'rsatilishini ta'minlovchi axborot tizimlari majmuini o'z ichiga olgan muhit.

Raqamli ta'lim tizimini boshqarish – asosini axborot tizimlarining majmui tashkil etuvchi tizimda onlayn formatda sifatli ta'limiy xizmatlar ko'rsatilishiyuzasidan metodik rahbarlik.

Raqamli ta'lim (didaktika) – pedagogikaning raqamli jamiyat sharoitida ta'lim jarayonini tashkil etishga yo'naltirilgan muhim sohasi [6].

Masofaviy ta'lim – muayyan nuqtadan axborot-kommunikatsiya vositalari (video, audio, kompyuter, multimedia, radio, televidenie va boshqalar) yordamida ta'lim xizmatlarini ko'rsatish, ta'limiy mahsulotlarni tarqatish va yetkazib berishdai an'anaviy hamda innovatsion shakl, metod, vositalarga asoslangan holda ta'lim resurslaridan foydalanishga yo'naltirilgan ta'lim [2, 60-b.].

Raqamli (elektron axborot) resurslari (EATR) – raqamli (masofaviy) ta'lim tizimida elektron axborot tashuvchi qurilmalar (AKT, Internet-alloqa, mobil texnologiya) va vositalar (flesh-karta, SD-ROM va boshqa)larda raqamli (elektron) o'quv axborotlarini uzatish imkoniyatini ta'minlovchi texnologiyalar [2, 69-b.].

Raqamli ta'lim texnologiyalari – raqamli texnologiyalar yordamida zamonaviy ta'lim muhitini yaratishning usul va qurilmalarining majmui [7].

Shunday qilib, zamonaviy ta'limning tobora ommalashayotgan shakli – raqamli o'qitish bo'lib, u o'zida muayyan xususiyatlarni namoyon qiladi. Raqamli ta'lim muhitida namoyon bo'ladigan xususiyatlar mazkur muhitning o'ziga xosligi va takrorlanmasligini anglatadi. Mazkur muhit ma'lum elementlar turkumidan tarkib topadi. Har bir pedagogning raqamli ta'lim muhitining o'ziga xos xususiyatlari hamda tarkibiy elementlaridan xabardor bo'lishi mavjud sharoitda kasbiy faoliyatni samarali tashkil qilishiga yordam beradi.

Natijalar. Ushbu tadqiqotning natijalari, turizm madaniyatini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarni qo'llashning samaradorligini oshirish uchun ko'plab muhim xulosalarni taqdim etdi. Raqamli vositalar va innovatsion metodlarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish, talabalarning turizm madaniyatini o'rganish va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishda sezilarli o'zgarishlarga olib keladi. Tadqiqot natijalari quyidagi asosiy jihatlarni ko'rsatdi:

1. Talabalarining o'quv faoliyatini interaktiv qilish: Virtual sayohatlar va interaktiv o'quv platformalari yordamida o'quvchilarning faol ishtiroki oshdi. Bu, o'z navbatida, turizm madaniyati bo'yicha o'quvchilarning qiziqishlarini oshirdi va ularga turizmni nafaqat nazariy, balki amaliy jihatlarni ham o'rgatish imkonini berdi. O'quvchilar turizm resurslari va madaniyatini yaxshiroq tushunishga, shuningdek, o'quv jarayonida o'zaro muloqot qilishga rag'batlantirildi.

2. Raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayoniga ta'siri: Raqamli texnologiyalarni qo'llash orqali, o'quv jarayonining samaradorligi sezilarli darajada oshdi. Onlayn kurslar, testlar, viktorinalar va interaktiv mashg'ulotlar yordamida talabalarining bilim darajasi doimiy ravishda baholanib, kerakli o'zgartirishlar kiritilishi mumkin bo'ldi. Bu esa, o'z navbatida, talabalarining bilimlarini yanada mustahkamlashga yordam berdi.

3. Mustaqil o'rganish va kreativlikni rivojlantirish: Raqamli texnologiyalar, ayniqsa virtual sayohatlar va interaktiv o'quv resurslari, talabalarga mustaqil ravishda yangi bilimlarni o'rganishga yordam berdi. Bu usullar, talabalarining kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirdi, ularga o'z xohishiga ko'ra o'quv materiallarini o'zlashtirish imkonini yaratdi. Shu bilan birga,

o'quvchilarda o'zlarini tanqidiy tahlil qilish va mustaqil qarorlar qabul qilish qobiliyatlari shakllandi.

4. Turizm madaniyatini o'rgatish metodologiyasining yaxshilanishi: Tadqiqot natijalari, raqamli texnologiyalarni turizm madaniyatini o'rgatishda metodologik yondashuvlarni takomillashtirishning zarurligini ko'rsatdi. Raqamli platformalarning ko'payishi, o'qituvchilar va talabalar uchun yangi pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqishni talab qiladi. O'quvchilarni yanada samarali va qiziqarli o'qitish uchun raqamli resurslardan optimal foydalanish yo'llari aniqlandi.

5. Turizm madaniyatining global rivojlanishi: Virtual sayohatlar va onlayn ta'lim vositalari yordamida turizm madaniyatini o'rgatishda nafaqat o'quvchilarga turizmni o'rgatish, balki jamiyatdagi turizm madaniyatini kengaytirish va rivojlantirish imkoniyatlari yaratildi. Bu jarayon, o'z navbatida, global turizm sohasidagi raqobatbardoshlikni oshiradi va turizmni ekologik, iqtisodiy va madaniy jihatdan barqaror rivojlantirishga yordam beradi.

6. Kutilgan ijobiy ta'sir: Tadqiqot davomida turizm madaniyatini o'rgatishdagi raqamli texnologiyalarning qo'llanilishi, talabalarning turizmga bo'lgan munosabatini ijobiy o'zgartirdi. O'quvchilarning turizm sohasiga bo'lgan qiziqishi ortdi va ularning turizm madaniyatiga bo'lgan anglashlari yanada chuqurlashdi. Bundan tashqari, ularning turizm bo'yicha amaliy ko'nikmalari, raqamli texnologiyalar yordamida yanada samarali rivojlandi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari raqamli texnologiyalarni turizm madaniyatini o'rgatish jarayoniga muvaffaqiyatli qo'llashning ko'plab afzalliklarini ko'rsatdi. Bunday texnologiyalar, talabalarning o'qish jarayonidagi ishtirokini oshiradi, ularning bilimlarini yanada chuqurlashtiradi va turizm madaniyatini o'rgatishda yangi, innovatsion metodlarni tatbiq etishga imkon yaratadi. Shu bilan birga, ta'lim tizimi orqali raqamli texnologiyalarni kengroq qo'llash, turizm sohasidagi kelajak mutaxassislarini tayyorlashda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa va munozara. Turizm madaniyatini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarni qo'llashning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Hozirgi kunda, turizm sohasining global ahamiyati va tez sur'atlarda o'sib borishi bilan birga, talabalarga turizm madaniyatini o'rgatishda yangi yondashuvlar, innovatsion metodlar va zamonaviy raqamli vositalarni qo'llash zaruriyati kuchaymoqda. Raqamli texnologiyalar yordamida o'quv jarayonini interaktiv va samarali qilish, nafaqat talabalarga yangi bilimlarni taqdim etishda, balki ularning mustaqil fikrlash va analitik qobiliyatlarini rivojlantirishda ham muhim rol o'ynaydi.

Turizm madaniyatini o'rgatishda raqamli texnologiyalar, ayniqsa virtual sayohatlar, onlayn treninglar va interaktiv o'quv platformalar yordamida, talabalarga turizmning nafaqat nazariy, balki amaliy jihatlarini ham o'rgatishda samarali vositalarga aylanmoqda. Virtual sayohatlar talabalarga turistik joylarni nafaqat o'rganishga, balki ular bilan bevosita tanishishga imkon yaratadi. Bu jarayon, o'z navbatida, ularning madaniy anglashlarini kengaytiradi va turizm sohasidagi qiziqishlarini oshiradi. Interaktiv o'quv platformalari orqali talabalarning bilimlarini mustahkamlash, turizmning turli aspektlari bo'yicha testlar va mashqlar yordamida ularni baholash imkoniyati yaratiladi. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning natijalarini kuzatish va ta'lim sifatini yaxshilashga imkon beradi.

Raqamli texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish, shuningdek, turizm madaniyatini o'rgatishda talabalarning yanada faol ishtirokini ta'minlaydi. Onlayn kurslar va treninglar yordamida turizm sohasining barcha jihatlarini, jumladan, turistik resurslarni boshqarish, ekologik va madaniy turizmni rivojlantirish, xizmat ko'rsatish sifati va boshqa ko'plab sohalarni o'rgatish mumkin. Bu, talabalarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish va ularga zamonaviy turizm sanoatining talablariga mos keladigan bilimlar berish imkonini yaratadi.

Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga qo'llashning samaradorligini oshirish uchun, metodik yondashuvlarni takomillashtirish zarur. O'quv jarayonida raqamli vositalardan samarali foydalanish uchun, o'qituvchilar va talabalarning raqamli texnologiyalarni yaxshi tushunishi va ularni amaliyotda qo'llash ko'nikmalariga ega bo'lishi

muhimdir. Shuningdek, raqamli texnologiyalar yordamida o'qitishni optimallashtirish uchun kerakli o'quv dasturlari va resurslarni yaratish hamda mavjud o'quv materiallarini yangilash zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Abdullayev B. Raqamli texnologiyalar va turizm ta'limi: imkoniyatlar va muammolar. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti, 2021.
2. Alimova R., Islomov Z. Turizm sohasida raqamli texnologiyalarni qo'llash. – Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2022.
3. Alimova F. Turizmni rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar. – Toshkent: O'zbekistondagi ta'lim nashriyoti, 2020.
4. Mirzayeva D. O'quv jarayonida raqamli vositalarni qo'llashning samaradorligi. – Toshkent: Innovatsiya va texnologiyalar instituti, 2019.
5. Isroilov S. Turizm madaniyati va uning yoshlar tarbiyasidagi o'rni. – Toshkent: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti nashriyoti, 2020.
6. Karimov A. Turizm sohasida interaktiv o'quv texnologiyalari. – Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti, 2021.
7. Qo'chqorov M. Raqamli ta'lim resurslari va turizm. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi, 2018.
8. Xolmatov I. Virtual sayohatlar: turizm madaniyatini o'rgatishdagi yangi imkoniyatlar. – Buxoro: Buxoro davlat universiteti, 2023.
9. Turg'unov B. Onlayn ta'lim va turizm madaniyatini o'rgatish metodikasi. – Toshkent: O'zbekiston milliy universiteti nashriyoti, 2019.
10. Raxmatova N. Turizm madaniyati va yangi texnologiyalar. – Toshkent: O'zbekiston Turizm va sportni rivojlantirish davlat qo'mitasi nashriyoti, 2022.

Бегматова Дилноза Мухторовна
Доцент Самаркандского государственного
института иностранных языков
Джамалова Нафиса Уткировна
Преподаватель Самаркандского государственного
института иностранных языков

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Аннотация: В статье рассматриваются педагогические условия, способствующие развитию индивидуальных особенностей студентов высших учебных заведений. Особое внимание уделено важности учета личностных характеристик обучающихся для повышения эффективности образовательного процесса. Подчеркивается роль дифференцированного подхода в обучении, направленного на выявление и развитие сильных сторон каждого студента. Рассматриваются методы, стимулирующие саморегуляцию, креативность и критическое мышление, а также значимость формирования благоприятной учебной среды. Установлено, что создание условий для активного взаимодействия студентов с преподавателями, использование инновационных образовательных технологий и адаптивных методов обучения способствуют гармоничному развитию индивидуальных качеств. В заключение акцентируется внимание на необходимости интеграции педагогической теории и практики для успешного развития студентов в условиях высшего образования.

Ключевые слова: педагогические условия, индивидуальные особенности, развитие студентов, высшие учебные заведения, дифференцированный подход, личностные характеристики, саморегуляция, креативность, критическое мышление, образовательная среда.

Abstract: The article discusses the pedagogical conditions that contribute to the development of individual characteristics of students in higher education institutions. Special attention is given to the importance of considering the personal traits of students in order to enhance the effectiveness of the educational process. The role of a differentiated approach to teaching, aimed at identifying and developing each student's strengths, is emphasized. Methods that stimulate self-regulation, creativity, and critical thinking are examined, along with the significance of creating a favorable learning environment. It is established that creating conditions for active interaction between students and instructors, the use of innovative educational technologies, and adaptive teaching methods contribute to the harmonious development of individual qualities. In conclusion, the need for the integration of pedagogical theory and practice is highlighted to ensure the successful development of students in higher education settings.

Key words: pedagogical conditions, individual characteristics, student development, higher education institutions, differentiated approach, personal traits, self-regulation, creativity, critical thinking, educational environment.

Введение. Развитие индивидуальных особенностей студентов высших учебных заведений (ВУЗов) - важная составляющая образовательного процесса, которая обеспечивает успешную профессиональную подготовку и личностный рост будущих специалистов. В условиях высшего образования каждый студент сталкивается с уникальными задачами: необходимость освоения сложных дисциплин, развитие критического мышления, преодоление учебных и социальных вызовов. Учет индивидуальных особенностей в этом процессе способствует не только более

эффективному обучению, но и формированию конкурентоспособных специалистов, способных адаптироваться к изменениям в профессиональной среде. [1].

Студенты высших учебных заведений - это молодые люди, находящиеся на этапе становления профессиональных и личностных качеств. Среди индивидуальных особенностей, которые необходимо учитывать в образовательном процессе, можно выделить следующие:

- когнитивные особенности: различные уровни интеллектуальных способностей, склонности к абстрактному или практическому мышлению, особенности восприятия и обработки информации;

- личностные характеристики: мотивация, самооценка, эмоциональная устойчивость, готовность к сотрудничеству, самоорганизация;

- учебные стили: предпочтения в способах восприятия и усвоения материала (визуальный, аудиальный, кинестетический), а также скорость и глубина усвоения информации;

- социальная адаптация: способность строить отношения в коллективе, уровень социальной активности, коммуникативные навыки;

- мотивация и карьерные устремления: стремление к профессиональному росту, интерес к выбранной специальности, желание реализовать себя в будущем. Эти особенности влияют на то, как студент усваивает знания, взаимодействует с преподавателями и сверстниками, какие способы обучения и общения для него наиболее эффективны.

Для студентов высших учебных заведений особое значение имеет дифференцированный подход, который предполагает учет различий в уровне подготовки, интересах и мотивации. Важным условием успешного обучения является предоставление студентам возможности выбирать формы и методы обучения, подходящие их индивидуальным особенностям. Например: организация лекционных и практических занятий с учётом разных типов восприятия информации (например, визуальные и аудиальные компоненты); использование индивидуальных заданий, направленных на развитие самостоятельности и творческого подхода, а также выполнение проектов и научных исследований; предоставление студентам выбора тем для курсовых и дипломных работ, что способствует максимальной мотивации и вовлеченности. [2].

Одной из ключевых задач высшего образования является развитие критического мышления студентов, что требует активного взаимодействия и создания условий для самостоятельной работы. Преподаватели должны создавать такие условия, которые способствуют активному участию студентов в образовательном процессе. Это: во первых, стимулирование студентов к аналитическому подходу, обсуждению, дебатам, созданию собственных гипотез; во вторых, применение проблемных методов обучения, позволяющих студентам самостоятельно искать решения и разрабатывать стратегии решения сложных вопросов и в третьих, поддержка исследовательской активности студентов через научно-исследовательские лаборатории, конференции, публикации.

Введение в образовательный процесс современных информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) становится важной частью обучения в ВУЗах. Интерактивные онлайн-платформы, электронные учебники, образовательные мобильные приложения и другие цифровые ресурсы дают студентам возможность взаимодействовать с материалом в удобной для них форме. Это обеспечивает: гибкость в обучении: возможности для онлайн-курсов, дистанционного образования, использования электронных форматов материалов; поддержку различных типов обучения: например, видеолекции, тесты, форумы для обсуждения, виртуальные лаборатории и т.д.; интерактивность: использование мультимедийных и виртуальных технологий для проведения лекций, семинаров, практических занятий. [3].

Психологическая поддержка и адаптация студентов имеет большое значение в учебном процессе. Студенты, особенно в первые годы обучения, сталкиваются с множеством социальных и психологических вызовов, включая стресс, тревожность, проблемы с социальной адаптацией. Создание комфортной психологической среды в учебном заведении, поддержка со стороны преподавателей и психологов имеют важное значение для успешного обучения и развития личности студента. В этом педагог должен сопровождать студента: психологическое сопровождение: консультации и тренинги по развитию личностных качеств, стрессоустойчивости, организации времени и мотивации; развитие навыков самоорганизации и самоуправления: программы поддержки студентов в вопросах планирования учебного процесса, разработки стратегий управления временем; создание среды для социализации: активное вовлечение студентов в университетскую жизнь через участие в клубах, проектах, волонтерских и научных инициативах.

Роль преподавателя в вузе выходит за рамки традиционной передачи знаний. Преподаватель становится не только источником информации, но и наставником, консультантом, который помогает студенту раскрыть свой потенциал и научиться работать с собственными особенностями. Персонализированная поддержка: своевременная помощь в решении академических и личных проблем студентов. Мотивация и обратная связь: конструктивная критика и положительная обратная связь, которая способствует самосовершенствованию. Развитие лидерских качеств и социальной активности: вовлечение студентов в преподавательскую и организационную деятельность. [5].

Учет социально-культурных и профессиональных интересов студентов - это процесс интеграции в образовательный процесс тех аспектов, которые учитывают как личные, так и социальные потребности студентов, а также их карьерные и профессиональные устремления. Такой подход направлен на создание условий для гармоничного развития студентов как личности и специалиста, на расширение их кругозора и на учет внешних факторов, влияющих на образовательный процесс. Социально-культурные интересы студентов касаются их потребности в самоидентификации, участии в культурной жизни, взаимодействии с различными социальными и культурными группами, а также поддержке разнообразия культурных традиций и ценностей. Включение этих интересов в образовательный процесс важно для того, чтобы студенты могли развивать не только профессиональные навыки, но и личностные качества, такие как толерантность, уважение к различиям и способность работать в межкультурных командах. Примером учета социально-культурных интересов могут быть: вовлечение в культурные проекты и инициативы: организация мероприятий, посвященных различным культурным и этническим традициям, помощь студентам в поиске общих интересов в рамках университета; международное взаимодействие: программы обмена, участие в международных конференциях и форумах, обучение на иностранных языках, которое позволяет студентам расширять свои горизонты и понимать глобальные процессы; инклюзивное образование: создание условий для студентов с различными потребностями, включая студентов с ограниченными возможностями здоровья, для полноценного участия в образовательном процессе. [6].

Профессиональные интересы студентов связаны с их карьерными устремлениями и стремлением к получению знаний и навыков, которые будут востребованы на рынке труда. Эти интересы могут варьироваться в зависимости от специальности, профессиональной сферы и личных предпочтений студента. Важно, чтобы учебная программа и педагогические условия были ориентированы на развитие тех навыков, которые обеспечат студентам успешную карьеру и соответствуют запросам современной профессиональной среды. Для учета профессиональных интересов студентов в образовательном процессе можно использовать следующие подходы:

Интеграция профессиональных стандартов в учебные курсы: обновление содержания образовательных программ в соответствии с требованиями рынка труда, включение актуальных профессиональных знаний и навыков, которые потребуются в будущем;

Практическая направленность обучения: стажировки, практика на реальных рабочих местах, участие в проектах и кейсах, которые моделируют реальные профессиональные задачи;

Взаимодействие с работодателями: привлечение представителей бизнеса и отраслевых экспертов к проведению лекций, мастер-классов, организации встреч, а также вовлечение студентов в профессиональные сообщества и ассоциации.

Педагогические условия, направленные на развитие индивидуальных особенностей студентов в высших учебных заведениях, играют важную роль в формировании не только профессиональных навыков, но и личностных качеств, необходимых для успешной карьеры и социальной адаптации. Дифференцированный подход, инновационные методы обучения, психологическая поддержка, а также наставничество преподавателей создают благоприятную среду для полноценного развития каждого студента. Важно, чтобы образовательный процесс в ВУЗах был ориентирован на учет индивидуальных особенностей, что способствует достижению высокого уровня качества образования и социальной мобильности студентов в будущем.

Список использованная литература.

1. Бим-Бад Б. М. Классическое руководство, охватывающее вопросы педагогики высшего образования и развития индивидуальных особенностей студентов. Москва: 2001, Высшая школа..
2. Зимняя И. А. Педагогическая психология. Москва: 2004 , Логос.
3. Педагогика высшей школы: учебник для студентов вузов / под ред. В. И. Загвязинского. Москва: 2011, Академический проект.
4. Коноваленко В. И. Дифференцированное обучение в высшей школе: теория и практика. Санкт-Петербург: 2008, Речь.
5. Пеан А. А. Психология развития личности. Санкт-Петербург: 2002, Питер.
6. Shodiev A. A. *Oliy ta'limda talabalar shaxsiyatini rivojlantirish*. Toshkent: 2015, Fan va texnologiya nashriyoti.
7. Tursunov R. B. *Pedagogik texnologiyalar va differensial ta'lim metodlari*. Toshkent: 2018, O'qituvchi nashriyoti.
8. Mahmudov D. X. *Shaxsiy rivojlanish va ta'lim*. Toshkent: 2012, Oliy ta'lim nashriyoti.

*Narzulloyev Yashin Uchqun o'g'li,
Navoiy davlat universiteti tayanch doktoranti*

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI TYUTORLIK FAOLIYATIGA TAYYORLASH TEXNOLOGIYALARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada tyutorlik faoliyatini rivojlanish tarixi xorij tajribasi yordamida o'rganilgan. Tyutorlik faoliyatining ta'lim tarbiya jarayonidagi o'rni va ahamiyati haqida ma'lumotlar keltirilgan. Bo'lajak o'qituvchilarni tyutorlik faoliyatiga tayyorlash texnologiyalari mazmun mohiyati ochib berilgan. Bo'lajak o'qituvchilar tyutorlik faoliyatiga tayyorlashda egallashlari kerak bo'lgan kompetensiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: tyutor, tyutorlik faoliyati, bo'lajak o'qituvchi, tyutorlik tamoyillari, tyutorlik funksiyalari, texnologiya.

Аннотация: В статье рассматривается история развития тьюторства с использованием зарубежного опыта. Предоставляется информация о роли и значении тьюторства в образовательном процессе. Раскрывается сущность содержания и технологий подготовки будущих учителей к тьюторской деятельности. Представлены компетенции, которыми должны обладать будущие учителя при подготовке к тьюторской деятельности.

Ключевые слова: тьютор, тьюторская деятельность, будущий учитель, принципы тьюторства, функции тьюторства, технология.

Annotation: This article studies the history of the development of tutoring using foreign experience. Information is provided on the role and importance of tutoring in the educational process. The essence of the content of the technologies for preparing future teachers for tutoring is revealed. The competencies that future teachers should possess in preparing for tutoring are presented.

Key words: tutor, tutoring activity, future teacher, tutoring principles, tutoring functions, technology.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" 2019-yil 8-oktyabrdagi PF-5847-son Farmoni[1], O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tashkil etish bilan bog'liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2020-yil 31-dekabrdagi 824-son[2] hamda "Respublika oliy ta'lim muassasalarida talabalarni turar joy bilan qamrab olish darajasini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2021-yil 9-sentyabrdagi 563-son [3] qarorlarida belgilangan vazifalarni amalga oshirish tartibi va yo'nalishlariga oid davlat oliy ta'lim muassasalarida talabalar bilan ishlashning yangi tizimi - tyutorlik faoliyatini tashkil etish to'g'risida namunaviy Nizom qabul qilindi. Ushbu Nizomda ta'kidlanishicha tyutor davlatning ta'lim-tarbiya sohasidagi siyosatini amalga oshirishda mavjud bo'lgan dolzarb muammolarni hal etish, yosh avlod tarbiyasidagi ishlarni yangi bosqichga olib chiqishning ustuvor vazifalarini amaliyotga yo'naltirish, davlat ta'lim standartlari talablari asosida talabalarda mustaqil va erkin fikrlashni hamda dunyoqarash va global tafakkur qobiliyatlarini rivojlantirish, "Milliy tiklanishdan - milliy yuksalish sari" tamoyiliga asoslangan holda yoshlarni ona-yurtga sadoqat ruhida tarbiyalash, jamiyatga bo'lgan munosabat, ilm-ma'rifat, ta'lim-tarbiya, o'zbek xalqining tarixi, ma'naviy qadriyatlari asosida ularda faxrlanish, milliy manfaatlarni amalga oshirishga intilish, boshqa xalqlar va millatlarning milliy qadr-qimmat, udumlari, adabiyoti va san'atini o'rganish tuyg'ularini shakllantirish masalalarining nazariy va amaliy jihatdan takomillashtirish bo'yicha pedagogik faoliyat olib boradi. Bo'lajak o'qituvchilarni tyutorlik faoliyatiga tayyorlash texnologiyalarini takomillashtirish.

Tadqiqot metodologiyasi: Tarixiy manbaalarga nazar tashlaydigan bo'lsak tyutorlik faoliyati bir nechta asrlardan buyon ta'lim berish madaniyati bilan birgalikda alohida madaniyat sifatida shakllanib kelgan va asrlar davomida uning ta'lim-tarbiya jarayonidagi roli ham o'zgarib borgan.

Mavjud adabiyotlarda tyutorlik faoliyatining rivojlanishi asosiy bosqichlarga ajratilgan, bu bosqichlarni quyidagi chizma shaklida aks ettirish maqsadga muvofiq. 1-XVI asrlar tyutorlik faoliyati ta'lim oluvchilarning mustaqil o'qishlariga ko'maklashuvchi sifatida; 2. XVI-XIX asrlar-tyutorlik faoliyati ingliz universiteti tizimida rasmiy tan olingan qismi sifatida; 3.XIX-XX asrlar- tyutorlar va kitoblarni asosiy bilim manbaai deb bilish mumkin bo'lgan vaqtlar; 4. XXI asr- tyutor yangi kasb sifatida: o'qituvchi funksiyasini o'zgartirish, kengaytirish va yangi lavozim majburiyatini belgilash.

Tyutorlik faoliyati XII asrdagi Yevropa universitetlari, jumladan Oksford, Kembrij universitetlari tarixi bilan chambarchas bog'liqligi va Buyuk Britaniyada shakllanganligi ta'kidlangan [4].

Tyutorlik faoliyati taxminan XVI asrda ingliz universitetlari Oksford va biroz keyinroq Kembrijda shakllangan va bu bo'yicha mavjud tajribalar tahlillariga ko'ra, shu davrdan boshlab tyutorlikning universitet murabbiyligi sifatida tarixiy rivojlanganligini ko'rish mumkin.

Bu davrdagi universitetlarga dastlab o'qituvchilar va talabalarning uyushmalari sifatida qaralgan va talabalar bir xildagi muayyan kurslarda ishtirok etishi talab etilmagan, qaysi professorni tinglashni yoki qaysi fanlarni o'rganishni talabaning o'zi hal qilishi lozim bo'lgan. Har bir professor o'zining kitobini o'qigan va sharhlagan. Shuning uchun talabalar nafaqat o'zining, balki boshqa ta'lim muassasalar professorlari ma'ruzasini tinglashlari mumkin bo'lgan. Universitet esa o'z talabalarini faqat bitiruv imtihonlariga qo'ygan. Bunda talabalar kurs yakunida tegishli darajani olishi uchun zarur bo'lgan bilimlarni egallashda, o'z yo'lini tanlash jarayonida tyutorlar yordam ko'rsatishgan. [4]. Bu vaqtlari o'qishning birinchi yilida barcha talabalar tyutorlar konsultatsiyalariga qatnashish majburiy bo'lgan va ular har haftada bajarilgan ishlari to'g'risida tyutorga hisobot berib turishgan[5]. Talabalarning tyutorlar bilan uchrashuvlari jadval bo'yicha va darsdan tashqari vaqtda o'tkazilgan va bunday uchrashuvlar, muloqotlar talabalar uchun birinchi darajali ahamiyatga ega bo'lgan.

“O'sha zamondagi universitetning rad qilib bo'lmaydigan jihati o'qitish va o'qishning erkinligi bo'lgani uchun tyutorlar professor va talaba o'rtasida vositachilik funksiyasini bajargan.”

Ta'lim olish erkinligi talabaning mustaqil o'qishi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bunda tyutorning asosiy vazifasi talabaning mustaqil bilim olish jarayonini akademik g'oyalar bilan bog'lashdan iborat bo'lgan. Mustaqil o'qish jarayoni universitetda bilim olishning asosiy qismi hisoblangan va tyutor ushbu mustaqil o'qish jarayoniga ko'maklashish funksiyalarini bajargan [5].

XVI asrning oxirida universitet o'quv jarayonida tyutorlar o'z qarovidagilar tarbiyasiga javobgar sifatida asosiy shaxsga aylangan. Bu borada M.I.Popova tadqiqotlarida shunday yozilgan: “Bizlar faqat berishimiz emas, tarbiyalashimiz kerak: bilim bilan birgalikda axloqiy va diniy javobgarlik hissini singdirishimiz lozim ;Talaba bu yerda har xil qoidalarga bo'ysunadi va tyutorlar nazorati ostida bo'ladi, ular ham otalarcha ham xizmat huquqiga ega, har qadamda o'zini tiyishni va o'zini idora qilishni talab qiladi va shunday qilib, uning uchun hayotga tayyorlovchi haqiqiy maktab bo'lib xizmat qiladi. Aksincha, universitetni ushbu tuzilmadan mahrum qilinsa, talabalarning akademik faoliyatlari o'sha zahoti na cheklashlarni, na javobgarlikni bilmaydigan, tiyib bo'lmaydigan erkinlik davriga aylanadi” [6]. Bu fikrlar bilan tadqiqotchi tyutorlik faoliyati, talabalarning individual ta'lim olish holati bo'yicha o'z qarashlarini keltirib o'tgan.

Mukoma va natijalar: XVII asrga kelib tyutorlik faoliyati sohasi kengaydi, uning faqat ta'limga oid emas, tarbiyaviy funksiyalari ham borgan sari ko'proq ahamiyatga ega bo'la boshladi. Tyutor talabaga qaysi ma'ruzalar yoki amaliy mashg'ulotlarda ishtirok etish eng

ma'qul ekanligi va u o'zining o'quv rejasini qanday tuzishi kerakligi bo'yicha maslahat bergan, o'z talabalarining yaxshi o'qishlari va imtihonlarga tayyor bo'lishlarini nazorat qilgan. Tyutor o'sha davrlarda talabani eng yaqin maslahatchisi va uning barcha qiyinchiliklari, muammolarining yechimini topishga yordamchi bo'lgan

O'sha davrlardagi ingliz universitetlaridagi tyutorlik faoliyatining uchta asosiy yo'nalishi ajratib ko'rsatish mumkin.

Ingliz ta'lim tizimida tyutorlik faoliyatining asosiy yo'nalishlari

1-jadval

Faoliyat yo'nalishlari		
O'quv faoliyati	Tarbiyaviy faoliyati	Bo'sh vaqtda faoliyati
Tyutor har bir talabani imtihon topshirishi uchun individual ravishda tayyorlanishiga javobgar bo'lib, ularga bilimni o'zlashtirish, kengaytirish, chuqurlashtirishga yo'l ko'rsatgan.	Tyutor talabalarning universitetdagi ma'ruzalarda ishtirok etish, yotoqxonada yashash tartib qoidalariga rioya qilishi va uning xulqi, tashqi ko'rinishi, kiyinishi talab darajasida bo'lishini nazorat qilgan.	Tyutor turli xil mashg'ulotlar, tadbirlar, sport o'yinlari va boshqa ko'ngilochar tadbirlarda (poygalar, shaxmat, futbol va boshqa) talabalar bilan birgalikda faol ishtirok etgan.

Bu faoliyatlarning ichida ahamiyatli jihati shundaki, tyutorlar talabalarning mustaqil ravishda bilimlarini chuqurlashtirish, kengaytirish va individual ta'lim olish trayektoriyasini tuzishda ko'maklashishga alohida e'tibor qaratgan va o'z qarovidagi talabalar imtihonlarida birinchi o'rinlarni egallashlari uchun intilgan.

XVII asrda tyutorlik tizimi ingliz universiteti tizimining professorlik (nemis) modelini asta-sekin siqib chiqarib borayotgan bir qismi deb rasmiy ravishda tan olingan[6]. 1700 yildan 1850 yilgacha davrda ingliz universitetlarida ommaviy kurslar va kafedralar umuman bo'lmagan. Talabalarni imtihonlarga faqat tyutorlar tayyorlagan. XVII asrga kelib Oksford va Kembrij universitetlarida tyutorlar o'z atrofiga uni o'z ustoziga deb tanlagan 1-2 talabani to'plab, ta'lim jarayonida asosiy shaxsga aylangan va u o'z talabalari oladigan bilimlar doirasini belgilagan, o'zi taklif qilgan materiallarni o'zlashtirish natijalari bo'yicha ulardan imtihonlar olgan.

Boshqacha qilib aytganda, tyutor "donalab tayyorlanadigan" hech qanday standartlar bilan o'lchash mumkin bo'lmagan va umuman olganda, boshqa tyutor tomonidan xuddi shunday ishlab chiqarib bo'lmaydigan ta'lim mahsulotini ishlab chiqaruvchi shaxsni ifodalagan.

XIX asrning oxirida universitetlarda erkin kafedralar (xususiy ma'ruzalari) va kollegial ma'ruzalari paydo bo'lganida ham, baribir talabani professorlar va kurslarni shaxsan tanlash huquqi saqlanib qolgan.

"XVIII-XX asrlar davomida Angliyaning eski universitetlarida tyutorlik tizimining mavqei pasaymagan, aksincha, ta'limda asosiy o'rinni egallagan: ma'ruzalari tizimi faqat unga qo'shimcha bo'lib xizmat qilgan va hozirgacha shunday xizmat qilmoqda."

Oksford va Kembrijda tyutorlar hozirgacha ta'lim-tarbiya ishida muhim o'rin egallaydi va bu lavozim shtat birliklari hisoblanadi.

Tyutorlik faoliyatining tarixiy rivojlanish tendensiyalari sifatida 2008 yilda Udmurtiya davlat universiteti tomonidan Edvard va Eleyn Gordonlarning "Tyutorlikning yuz yilligi: Amerika va G'arbiy Yevropada muqobil ta'limning tarixi" nomli kitobi nashr qilinganligi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu kitobda mualliflar kundalik daftardagi yozuvlar, arxiv materiallar, buyuk shaxslarning o'sib yetilishi va tarbiyasi misollaridan foydalanib tyutorning

funksiyalarini sharxlagan va individual ta'lim har qanday zamonaviy pedagogik muassasadan ko'ra qadimiyroq ekanligini ko'rsatib bergan.

Shuningdek, MDH davlatlarida tyutorlik faoliyati bir muncha kechroq shakllanganligini ko'rish mumkin. Jumladan, Rossiyada tyutorlik faoliyati uzoq vaqt davomida unchalik ma'lum bo'lmagan, tyutorlik g'oyalari asosan Rossiyada faqat qayta qurish davrida tarqala boshlagan. 1989 yilda P.G.Shedrovskiy rahbarligida Moskvada tyutorlarning birinchi konkursini o'tkazgan. Keyinchalik P.G.Shedrovskiy turli hududlardan bo'lgan yosh pedagoglar uchun "Artek" da yangi pedagogik faoliyat-tyutorlik to'g'risida turkum ma'ruzalar o'qigan. Shu vaqtdan boshlab asta-sekin Rossiyada tyutorlik amaliyoti tashkil topa boshlagan. P.G.Shedrovskiy variantidagi tyutorlik faoliyati o'quvchining ta'limga oid motivlari va qiziqishlarini aniqlash va rivojlantirish, individual ta'lim dasturini yaratish uchun ta'lim resurslarini izlash, oilaning ta'limga oid buyurtmasi bilan ishlash, o'quvchining o'quv va ta'limga oid refleksiya qilish shakllantirishga yo'naltirilgan ta'limni individuallashtirish bo'yicha pedagogik faoliyat tushunilgan. Shunday qilib, tyutorlik faoliyati –bu tarixida o'qitish va o'qish madaniyati bilan yonma-yon shakllangan alohida madaniyat hisoblanadi.

Xulosa. Bo'lajak o'qituvchilarni tyutorlik faoliyatiga tayyorlash mexanizmlarini optimallashtirish va pedagogik imkoniyatlarini kengaytirish, pedagogik innovatsiyalarni joriy etish va uning samaradorligini baholash asosida bo'lajak o'qituvchilarni tyutorlik faoliyatini tashkil etishning quyidagi funksiyalari muhim o'rin tutadi degan xulosaga keldik.

- ✓ -Talabalar jamoasida pedagogik muhitni yaratish funksiyasi.
- ✓ -Yoshlar tarbiyasida davlat va nodavlat tashkilotlari bilan hamkorlik funksiyasi.
- ✓ -Oliy ta'lim muassasalarida o'quv faoliyatini sifatli amalga oshirish funksiyasi.
- ✓ -Millatlararo totuvlik funksiyasi.
- ✓ -Talabalar bilan aloqasini o'rnatish va mustahkamlash funksiyasi.
- ✓ -Tyutorning talabalar jamoasini tashkil etish funksiyasi tarbiyaviy jarayonning samaradorligiga erishishda muhim hisoblanadi.
- ✓ -Tyutor madaniyatini rivojlantirish funksiyasi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmoni//lex.uz
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tashkil etish bilan bog'liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2020-yil 31-dekabrda 824-son qarori
3. "Respublika oliy ta'lim muassasalarida talabalarni turar joy bilan qamrab olish darajasini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2021-yil 9-sentabrda 563-son qarori
4. Ковалева.Т.М., Кобыща Е.И., Попова С.Ю., Теров А.А., Чередилина М.Ю. Профессия «тьютор» М.-2012.-246 с
5. Дудчик С.В Особенности организации тьюторского сопровождения в начальной школе// АПК и ППРО, 2009
6. Абрамовских, Н.В., Казаева, Е.А. Тьюторство: история и современность // Вестник Шадринского государственного педагогического института. 2013. - №3(19). — С. 10.
7. Колосова.Е.Б. Тьютор как новая педагогическая профессия. М. Чистые пруды.2008.
8. Челнокова, Е.А. Тьюторство в ретроспективе // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. - 2012. -№7. — Т. 71. — С. 117
9. Волченкова, К.Н. Тьюторское сопровождение как основа субъект-субъектных отношений тьютора и студента // Вестник Южно-Уральского государственного университета. - 2013. - №3. - Т. 5. - С. 73

Umurova Ma'rifat Yoshiyevna,
Buxoro davlat universiteti, pedagogika kafedrası o'qituvchisi,
m.y.umurova@buxdu.uz

XALQ QO'SHIQLARI VOSITASIDA O'QUVCHILARNI MEHNATSEVARLIK RUHIDA TARBIYALASH

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'quvchilarni mehnatsevarlik tuyg'usini rivojlantirishda mehnat qo'shiqlarining roli tahlil etiladi. Mehnat qo'shiqlari o'quvchilarga mehnatning ahamiyatini, uning ijtimoiy va shaxsiy qadriyatlarini tushuntirishda samarali vosita sifatida ko'rib chiqiladi. Qo'shiqlar orqali o'quvchilar jamoaviy ishning muhimligini, qat'iyat va mehnatsevarlikni, shuningdek, mehnatning ijodiy va ijtimoiy qadrini anglashadi. Maqolada mehnat qo'shiqlarining o'quvchilarda motivatsiya, hamjihatlik va mehnatni qadrlash kabi ruhiy va axloqiy qadriyatlarni rivojlantirishdagi ahamiyati ta'kidlanadi. Bundan tashqari, bu qo'shiqlar orqali o'quvchilar mehnatning nafaqat fizikal, balki aqliy va ijodiy jarayon sifatida ham qadrini anglab, jamiyatga foyda keltirishga intilishadi. Maqola o'quvchilarda mehnatsevarlikni shakllantirishda mehnat qo'shiqlarining kuchli ta'sirini ko'rsatadi va ularning tarbiyaviy ahamiyatini ochib beradi.

Kalit so'zlar: xalq qo'shiqlari, mehnat qo'shiqlari musiqa, tarbiya, ta'lim, vosita, tarbiya jarayoni, fazilatlar, sifat va xususiyatlar, mehnatsevarlik tuyg'usi, tarbiyaviy roli, motivatsiya, jamoaviy ish, mehnat qadri, ijtimoiy qadriyatlar, o'quvchilarga ta'sir, hamkorlik, axloqiy tarbiya, mehnat va ijod, rivojlanish, qat'iyat, mehnatning ahamiyati, ijtimoiy mas'uliyat.

Аннотация: В данной статье анализируется роль трудовых песен в развитии у учащихся чувства трудолюбия. Трудовые песни рассматриваются как эффективное средство для объяснения значимости труда, его социальных и личных ценностей. Через песни учащиеся осознают важность коллективного труда, настойчивости и трудолюбия, а также творческую и социальную ценность труда. В статье подчеркивается значение трудовых песен в развитии у учащихся мотивации, сплоченности и уважения к труду как моральных и этических ценностей. Кроме того, посредством этих песен учащиеся понимают, что труд - это не только физический, но и умственный, и творческий процесс, приносящий пользу обществу. Статья демонстрирует мощное влияние трудовых песен на формирование трудолюбия у учащихся и раскрывает их воспитательное значение.

Ключевые слова: народные песни, трудовые песни, музыка, воспитание, образование, средство, воспитательный процесс, качества и характеристики, чувство трудолюбия, воспитательная роль, мотивация, коллективный труд, ценность труда, социальные ценности, влияние на учащихся, сотрудничество, нравственное воспитание, труд и творчество, развитие, настойчивость, значение труда, социальная ответственность.

Annotation: This article analyzes the role of labor songs in developing students' sense of diligence. Labor songs are considered an effective tool for explaining the importance of work and its social and personal values. Through songs, students understand the significance of collective work, perseverance, and diligence, as well as the creative and social value of labor. The article highlights the importance of labor songs in fostering students' motivation, unity, and appreciation for work as moral and ethical values. Furthermore, through these songs, students comprehend that labor is not only a physical but also a mental and creative process that benefits society. The article demonstrates the strong impact of labor songs on shaping students' work ethic and reveals their educational significance.

Key words: folk songs, labor songs, music, education, upbringing, tool, educational process, qualities and characteristics, sense of diligence, educational role, motivation,

collective work, labor value, social values, influence on students, cooperation, moral education, labor and creativity, development, perseverance, importance of labor, social responsibility.

Kirish. Mehnatsevarlik va mehnatga hurmatni shakllantirish - har bir jamiyatning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo'lgan tarbiyaviy vazifadir. O'quvchilarda mehnatsevarlikni shakllantirish faqat ishchi kasbini o'rganishda emas, balki ularning har bir faoliyatiga nisbatan mas'uliyatli va mehnatga moyil yondashuvni rivojlantirishda ham ahamiyatlidir. Shu nuqtai nazardan, xalq qo'shiqlari - xalqning tarixini, madaniyatini, ma'naviyatini aks ettiruvchi san'at turi sifatida, o'quvchilarni mehnatsevarlikka, vatanparvarlikka, halollikka, jamoa ruhiga, sabr-toqatga va qat'iyatga targ'ib qilishda samarali vosita bo'lishi mumkin. Xalq qo'shiqlari xalqimizning hayoti, mehnati va qadriyatlariga haqida to'liq tasavvur beradi, shuningdek, yuksak axloqiy va estetik sifatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Mehnatsevarlik - har bir insonning hayotdagi eng muhim qadriyatlaridan biri bo'lib, bu insonning o'z ishini sevib, mas'uliyat bilan bajarishiga, mehnatni qadrlashiga va undan rohat olishiga asoslanadi. Xalq qo'shiqlari esa yurtimizning qadimiy va boy madaniyatining ajralmas qismidir. Ular nafaqat musiqiy asarlar, balki xalqning hayotiy tajribasi, qadriyatlariga va mehnatsevarlik haqidagi tushunchalarini o'zida mujassam etadi. Xalq qo'shiqlari o'quvchilarni mehnatsevarlik ruhida tarbiyalashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi, chunki ular xalqning mehnatga bo'lgan munosabati, har bir kasbning qadrini anglatish, o'z ishiga muhabbatni shakllantirishga yordam beradi.

Xalq qo'shiqlarining tarbiyaviy ahamiyati shundan iboratki, xalq qo'shiqlari xalqning tarixiy tajribalarini, mehnat madaniyatini va qadriyatlarini asrab-avaylab kelgan musiqiy merosdir. Ular orasida har xil mavzular - tabiiy muhit, mehnat, muhabbat, ota-onaga bo'lgan hurmat, vatanparvarlik kabi keng masalalar o'rin olgan. Xalq qo'shiqlari orqali o'quvchilar faqatgina musiqiy didni emas, balki ko'plab axloqiy va ijtimoiy qadriyatlarni o'rganishadi.

O'zbek xalq qo'shiqlarining qadimiy namunalariga mehnat va mavsum qo'shiqlaridir. Qo'shiq ijodkorlarining amaliy faoliyati ovchilik, chorvachilik, dehqonchilik, hunarmandchilik bilan bevosita bog'langan va ular mehnatkash xalqning qadimiy urf-odatlariga, marosim va e'tiqodlariga negizida yashab kelgan.

Mehnat qo'shiqlari xalq ijodiyotining eng qadimiy shakllaridan hisoblanadi. Bu qo'shiqlar ibtidoiy insonning mehnat faoliyati bilan bevosita aloqadorlikda vujudga kelib, ana shu jarayonda taraqqiy etgan. Eng qadimiy mehnat qo'shiqlari vazn, qofiya va boshqa poetik shakllar e'tibori jihatidan mukammal uyushmagan, so'zlar ham ongli tarzda bo'lib, ular ko'proq mehnat jarayonida muayyan harakat ritmiga mos keluvchi undov, xitob va nidolar xarakteridagi poetik parchalardan iborat tuzilishga ega bo'lgan.

Mehnat turlari ko'p va xilma-xil bo'lganidek, uning qo'shiqlari ham turli-tumandir. Mehnat qo'shiqlarining g'oyaviy-mavzu va janr xususiyatlariga qarab uch guruhga bo'lib o'rganish mumkin.

1. Dehqonchilik bilan bog'liq qo'shiqlar.
2. Chorvachilik bilan bog'liq qo'shiqlar.
3. Hunarmandchilik bilan bog'liq qo'shiqlar.

Dehqonchilik bilan bog'liq mehnat qo'shiqlari rang-barang bo'lib, ulardan bizga qadar «Qo'sh qo'shiqlari», «O'rim va o'rimchilar qo'shig'i», «Xirmon qo'shiqlari» yoki «Xo'p mayda» kabi janrlar yetib kelgan.

Qo'sh qo'shiqlari. Markaziy Osiyo xalqlari qadim-qadimdan dehqonchilik bilan shug'ullanib keladi. Dehqonchilik esa erta bahorda yerni haydashdan boshlanadi. Yer haydash og'ir jismoniy mehnat bo'lib, bunday og'ir mehnat paytida dehqonlar qo'shiq kuylab, o'zlarini ovutganlar. Yozib olingan namunalarda esa og'ir mehnatdan, shafqatsiz tengsizlikdan shikoyat ohanglari ish hayvonlari tilidan bayon qilinadi:

Shoxlarim bor gaz-gaz, quloq,
Ustida uynar qaldirgoch.

*Xayday desam qornim och,
Men qo'shga qanday yarayin.*

Qo'sh qo'shiqlarining boshqa turlari mavjud. Ularda lirik bayon bevosita dehqon tilidan olib boriladi.

*O'roq o'rmoq olmoq-solmoq,
Qo'sh haydamoq bormoq-kelmoq
Hammasidan qiyin ekan,
Ey ho'kizim, po'zg'op qurmoq*

O'rim qo'shiqlari. O'rim – dehqon mehnatining samarasini ko'rsatadigan payt. O'rim qo'shiqlari yakka yoki ko'pchilik tomonidan ijro etilgan. Ularda bahorning injiq, yozning shafqatsiz kezlarida qilingan mehnatning samara berganligidan quvongan dehqonning ko'tarinki ruhi yetilgan hosilni tezroq yig'ib olishga bo'lgan kuchli ishtiyoq tarannum etiladi.

*Urog'im olmos,
O'rimdan qolmas,
Sira ham tolmas,
Urmamam bo'lmas.*

Dehqon hayvonlarni haydab, kun buyi xirmonda don yanchar ekan, baland ovoz bilan qo'shiqlar aytadi. Ana shunday qo'shiqlar xalq o'rtasida «Xo'p mayda» deb yuritiladi.

*Ho'p xayda-yo, ho'p hayda, mayda-yo, mayda,
Qalqon qulog'im hayda, mayda-yo, mayda,
Temir tuyog'im hayda, mayda-yo, mayda,
Xirmonni qilgan mayda, mayda-yo, mayda.*

Masalan, xirmon yanchishda «xo'p mayda» yoki «mayda gul», sigir, qo'y, echkilarni sog'ish va buzoq, qo'zi, uloqlarni emizishda «xo'p-xo'p», «qurey-qurey», «churey-churey» qo'shiqlari kuylangan. yer haydash, o'rim, yorg'uchoq tortish, charx yigirish va bo'z to'qish jarayonlarida maxsus qo'shiqlar aytilgan. Insonning yashash tarzi, turli-tuman irim-sirimlar, urf-odatlar, mavsumiy yumushlar, marosimlar va bayramlar bilan bog'liq ravishda juda ko'p xalq qo'shiqlarining namunalari yaratilgan.

Mehnat qo'shiqlari o'quvchilarga quyidagi tarbiyaviy saboqlarni beradi:

Mehnatga hurmat: Xalq qo'shiqlari mehnatning ahamiyatini tushuntiradi, har bir kasbning o'rni va o'z mehnatiga sadoqatni ta'kidlaydi.

Sabrlilik va qat'iyat: Qo'shiqlarda ko'pincha qiyinchiliklarga qarshi kurashish va sabr-toqat bilan mehnat qilish haqida so'z yuritiladi.

Vatanparvarlik: Mehnatsevarlik va vatanparvarlik tushunchalari ko'pincha bir-biri bilan chambarchas bog'lanadi, bu esa yoshlarni o'z yurtini sevis va unga xizmat qilish ruhida tarbiyalashga yordam beradi.

Xalq qo'shiqlarini o'qitish va ularni tahlil qilish orqali o'quvchilarni mehnatsevarlik ruhida tarbiyalashning samarali usullari mavjud. Ushbu qo'shiqlar bolalar va o'quvchilarga mehnatni qadrlash, sabr va qat'iyatni rivojlantirishda yordam beradi. Quyidagi usullar orqali bu jarayonni amalga oshirish mumkin:

Qo'shiqlarni tahlil qilish orqali o'quvchilarga mehnatsevarlikni o'rgatishning eng samarali yo'llaridan biri - xalq qo'shiqlarini tahlil qilish va ularning mazmuniga diqqat qaratishdir. Masalan, ««Qo'sh qo'shiqlari», «O'rim va o'rimchilar qo'shig'i», «Xirmon qo'shiqlari» yoki «Xo'p mayda» xalq hunarmandchilik qo'shiqlari orasida urchuk, charx, o'rmak, kashta tikish, gilam to'qish, bo'z to'qish bilan bog'liq qo'shiqlar kabi qo'shiqlarda mehnatga bo'lgan yuksak hurmat va uning hayotdagi o'rni haqida so'z boradi. Bunday qo'shiqlarni o'rgatish o'quvchilarga mehnatning shavqini va uning qadrini anglashga yordam beradi.

Qo'shiqlarni ijro etish jarayonida o'quvchilarni mehnatsevarlik ruhida tarbiyalash uchun ular xalq qo'shiqlarini ijro etish, musiqiy asboblarni bilan birga kuylash orqali o'quvchilarni faol ishtirok etishga chaqirish mumkin. Bu orqali bolalar nafaqat mehnatning mehnatga

yo'naltirilgan qadrini, balki musiqaning shaxsiy rivojlanish va o'z-o'zini anglashdagi rolini ham tushunishadi.

Mehnat va san'atning bog'liqligini ko'rsatish orqali xalq qo'shiqlari ko'pincha kasb-hunar va turli mehnat turlari bilan bog'liq bo'ladi. Misol uchun, qishloq ishchilarining hayoti, bog'bonlarning mehnati haqida qo'shiqlar orqali o'quvchilarga mehnatga nisbatan hurmatni rivojlantirish mumkin.

Xalq qo'shiqlari nafaqat musiqiy vosita, balki o'quvchilarning ruhiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan kuchli pedagogik vosita sifatida ham xizmat qiladi. O'quvchilar uchun qo'shiqlar nafaqat tarixiy ma'lumotlarni, balki psixologik va axloqiy qadriyatlarni ham o'z ichiga oladi. Mehnatsevarlikni tarbiyalashda bu kabi qo'shiqlarni o'qish va ijro etish bolalarda quyidagi sifatlarni rivojlantiradi:

Mustahkam xarakter: Qo'shiqlarda ko'rsatilgan mehnat va sabr-toqat bolalarda qat'iyatlilikni, qiyinchiliklarga qarshi kurashishni o'rgatadi.

Ijobiy motivatsiya: Xalq qo'shiqlari o'quvchilarga o'z ishini sevib bajarishni, har bir kichik mehnatni ham qadrlashni o'rgatadi.

Jamoaviy ruh: Ko'plab xalq qo'shiqlari jamoaviy ishni, birgalikda mehnat qilishni yuksak qadrlaydi, bu esa o'quvchilarda jamoada ishlash ko'nikmalarini shakllantiradi.

Mehnatsevarlikni tarbiyalashda xalq qo'shiqlarini turli shakllarda qo'llash mumkin. Bu orqali o'quvchilarda mehnatga bo'lgan hurmat va ishga nisbatan ijobiy munosabatni rivojlantirishda samarali natijalarga erishish mumkin:

Darslarda qo'shiqlarni ishlatish: Maktab darslarida xalq qo'shiqlarini ishlatish orqali o'quvchilarda mehnatsevarlikni shakllantirish mumkin. Masalan, tarix, adabiyot, tabiiy fanlar kabi darslarda qo'shiqlarni misol qilib keltirib, ularning mazmunini tushuntirish orqali tarbiyaviy ish olib borish mumkin.

Foydali faoliyatlar va tadbirlar: Maktabda mehnat ta'limi yoki xalq hunarmandchiligi bilan bog'liq tadbirlar o'tkazish, o'quvchilarni qo'shiqlar va o'yinlar orqali mehnatni qadrlashga o'rgatish.

Xalq qo'shiqlari o'quvchilarni mehnatsevarlik ruhida tarbiyalashda muhim vosita hisoblanadi. Ular orqali o'quvchilarda mehnatga nisbatan salbiy munosabatni o'zgartirish, mehnatning qadrini anglash va ishni sevib bajarish kabi ijobiy sifatlarni rivojlantirish mumkin. Mehnatsevarlikni tarbiyalashda xalq qo'shiqlari nafaqat musiqiy, balki axloqiy va ma'naviy tarbiya manbaai sifatida ham ishlatiladi. Bu jarayon o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga, ularning mehnatga bo'lgan munosabatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, xalq qo'shiqlari vositasida o'quvchilarni mehnatsevarlik ruhida tarbiyalash nafaqat musiqiy ta'limni mustahkamlash, balki ularning shaxsiy rivojlanishida katta o'rin tutadi. Xalq qo'shiqlari orqali bolalar nafaqat musiqa san'atining go'zalligini, balki mehnatning ulug'ligini, uning jamiyat uchun ahamiyatini tushunishadi. Shunday qilib, xalq qo'shiqlari o'quvchilarning axloqiy va ma'naviy tarbiyasini shakllantirishda, ularda mehnatga bo'lgan yuksak hurmatni rivojlantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Mirziyoyev Sh.M.. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi / O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi // Xalq so'zi, 2016 yil 8 dekabr
2. Yo'ldosheva S. Xalq urf-odatlarini va an'analari. –Toshkent: Ijod dunyosi. 2003.
3. Mirzayev T., Safarov O., O'rayeva D. O'zbek xalq ijodi xrestomatiyasi. – Toshkent, 2008.
4. Nurmatov H. I. "O'zbek xalq musiqa ijodi"., Toshkent.; 2007-yil

5. Madayev O . O'zbek xalq og'zaki ijodi . – T . : Mumtoz so'z 2010
6. Жураев Б. Т., Абдурахмонова Д. У. Эстетическое развитие школьников средствами узбекского музыкального фольклора //Вестник Чувашского государственного института культуры и искусств. – 2019. – №. 14. – С. 77.
7. Umurova M.Y. Practical Possibilities of Spiritual-Moral Formation through Folk Songs //Procedia of Philosophical and Pedagogical Sciences ISSN. – T. 2795. – №. 546X. – S. 55.
8. Yoshiyevna U. M. Musiqa ta'limida bolalar folklor qo 'shiqlarini o 'rgatish pedagogik muammo sifatida //”TECHNICAL SCIENCE RESEARCH IN UZBEKISTAN. – 2023. – T. 1. – №. 4. – S. 156-162.
9. Umurova Ma'rifat Yoshiyevna. Xalq qo'shiqlari va ularning tasnifi. Ilm sarchashmalari Ilmiy-nazariy, metodik jurnal 5/1-son (may 2024)
10. Умурова М.Ё.. Возможности совершенствования процесса обучения узбекскому фольклорному творчеству. Среднее профессиональное образование СПО 5(345)`2024

*Yo'ldashev Alisher Axrorovich,
Buxoro davlat universiteti, Sport faoliyati kafedrası o'qituvchisi
yulalisher777@gmail.com*

JISMONIY TARBIYA FANI O'QITUVCHILARI FAOLIYATIDA RAQAMLI TEKNOLOGIYALAR VA INNOVATSIYALARNING AHAMIYATI

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini tayyorlashda raqamli texnologiyalardan foydalana olish qobiliyatini shakllantirish, raqamli texnologiyalar va innovatsiyalar tushunchasini mazkur kasbning bo'lajak egalari faoliyatiga singdirish. Raqamli texnologiyalarning ahamiyati dunyo hamjamiyati o'rganayotgan muammo yechimlardan kelib chiqib shakllantirish maqsad vazifalari qo'yilgan. Maqolada o'rganilgan muammo hozirgi davr uchun dolzarb bo'lmog'i zarur hisoblanadi

Kalit so'zlar: pedagogika, psixologiya, qobiliyat, raqamli texnologiyalar, innovatsiya, shaxs, faoliyat, mehnat, ego shakllanishi, jismoniy tarbiya, yosh davrlari.

Аннотация: В данной статье изучается умения использовать цифровые технологии в подготовке будущих учителей физической культуры, и внедрение концепции цифровых технологий и инноваций в деятельность будущих обладателей данной профессии. Значение цифровых технологий установлено исходя из решений проблем, которые изучает мировое сообщество. Необходимо, чтобы изучаемая в статье проблема была актуальна для текущего периода

Ключевые слова: педагогика, психология, способности, цифровые технологии, инновации, личность, деятельность, работа, эгоформирование, физкультура, юношеские периоды.

Annotation: In this article, the formation of the ability to use digital technologies in the training of future physical education teachers, and the introduction of the concept of digital technologies and innovations to the activities of the future owners of this profession. The significance of digital technologies has been set based on the solutions to the problems that the world community is studying. It is necessary that the problem studied in the article should be relevant for the current period

Key words: pedagogy, psychology, ability, digital technologies, innovation, personality, activity, work, ego formation, physical education, youth periods.

Kirish. Bugunki kunda texnologik o'zgarishlarga tayyor bo'lmagan har qanday davlatlar, dunyoqarashi va qadriyatlar tizimidagi o'ziga xosliklar tufayli, qolaversa, iqtisodiy, siyosiy va mafkuraviy sabablarga ko'ra ushbu texnologik yangiliklarni o'z vaqtida qabul qila olmagan Raqamli iqtisodiyotga o'tish barcha davlatlar va xo'jalik yurituvchi sub'ektlar uchun kechiktirib bo'lmaydigan o'ta dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Raqamlashtirish jahon iqtisodiyotining o'sishiga olib keladi, masalan, nufuzli Raqamlashtirish, raqamli iqtisodiyotni shakllantirish iste'molchilar, davlat, umuman, jamiyat uchun katta imkoniyatlar ochib beradi. Sog'lom avlodni voyaga yetkazish mamlakatimiz siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Zero, bugungi kunda jahonda tobora kuchayib borayotgan globallashuv jarayonlari sharoitida yuksak ma'naviyatli, jismonan barkamol avlodni voyaga yetkazish mamlakatimiz kelajagini belgilab beruvchi, xalqimizning ezgu maqsadlarini ro'yobga chiqaradigan eng muhim omillardan biridir. Bu ishlar negizida mamlakatimizda mustaqillik yillaridan boshlab juda keng ko'lamli va maqsadli ishlar amalga o'rinishlab kelinmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 3-iyundagi "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5368-sonli qarori. bu sohaga qaratilayotgan juda yuqori e'tiborning yaqqol namunasi hisoblanadi. Ayniqsa jahon hamjamiyati takomillashuv jarayonida raqamlashtirishning har bir sohaga jadallik bilan kirib kelishi jismoniy tarbiya va sportning ham alohida o'rganilishiga zamin yaratib berdi. Mazkur

farmon va qarorlarning asosiy maqsadlaridan biri bu boradagi nazariy va amaliy bilimlarni yanada chuqurlashtirish, jismoniy tarbiya bilan bog'liq ko'nikma va malaka tushunchalari va atamalarini to'g'ri shakllantirishdan iborat. Avvalo, jismoniy tarbiya o'qituvchisini nafaqat jismoniy kamolot, balki dunyoviy bilimlarni ham ongida shakllantira oladigan o'z kasbining yetuk mutaxassisi sifatida tayyorlash oldimizda turgan muhim vazifalardan biri ekanligi juda muhim hisoblanadi. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining ilmiy pedagogik faoliyati bilan bog'liq masalalarni o'rganishda raqamli texnologiyalarning muhimlik darajasini o'rganish tahlil qilish maqsadga muvofiq deb hisoblanadi. Xususan, "jismoniy tarbiya" tushunchasining o'zi ham bir qancha ta'riflarga ega ekanligini ko'rishimiz mumkin. Ya'ni "jismoniy tarbiya - bu inson tanasining morfologik va funksional jihatdan takomillashtirish, uning hayoti uchun muhim bo'lgan asosiy harakat ko'nikmalari, va ular bilan bog'liq bilimlarni shakllantirish va takomillashtirishga qaratilgan pedagogik jarayondir". Ya'ni bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisini tayyorlash jarayonida nafaqat jismoniy yetuklik balki zamon bilan ham nafas harakatlanib mazkur sohani takomillashtirish vazifalarini qo'yishdan iborat bo'ladi.

Har bir bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisi pedagogik mahoratni to'liq egallashi uchun: birinchidan, u o'zi izlanayotgan sohasini zamon talablaridan kelib chiqib o'zlashtirishi, ya'ni yangiliklardan doim xabardor bo'lishi; ikkinchidan, psixologik-pedagogik bilimga ega bo'lishi (o'quvchilar xarakteriga mos usullardan foydalana olish, ularning psixologik holatidan kelib chiqish); uchinchidan, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisida o'z kasbiga fidoiylilik va intiluvchanlik hissining mavjudligi. Rus olimi I.P. Rachenko pedagogik san'atning bir qismi sifatidagi pedagogik mahorat haqida quyidagi fikrlarni bildirib o'radi: "Pedagogik mahorat deganda o'qituvchining pedagogik-psixologik bilimlarni, ya'ni zamon talablariga javob bera oladigan kasbiy malaka va ko'nikmalarni mukammal egallashi, o'z kasbiga qiziqishi, hamda qiziqitira olishi o'quvchilarda mazkur fanga oid bilimlarni takomillashtira olmog'i, rivojlangan pedagogik tafakkuri va intuitivligi tushuniladi, axloqiy me'yori sifatida tushuniladi.

Asosiy qism metodologiya. Ko'plab ilmiy ishlar asosida ko'rib chiqilgan raqamli texnologiyalardan foydalanish ko'nikmalari ushbu soha, ya'ni jismoniy tarbiya vakillariga yetishmayotgan muammoli jarayonlardan biri desak mubolag'a bo'lmaydi. Ya'ni, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilari asosan jismoniy tayyorgarlikka e'tibor berishlarini va nazariy tomondan oqsashlari juda ko'p kuzatiladigan jarayon. Shu boisdan ham yangi davr rivojlanish texnologiyalaridan kelib chiqib, jismoniy tarbiya sohasida, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarida raqamli texnologiyalardan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish, ulaning keyingi faoliyati rivoji uchun muhim poydevor bo'ladi. Maktab sharoitida o'z faoliyatini davom ettirayotgan jismoniy tarbiya o'qituvchilarining texnologiya va yangi innovatsiyalardan xabardorlik darajasi yuqori bo'lsa, dars jarayonini maktab o'quvchilari ongiga jahon andozalari asosida olib kirishi, ya'ni raqamli texnologiyalardan foydalangan holda taqdimot o'tkazishi turli usullardan foydalangan holda o'quvchilarning qiziqishini oshirishiga xizmat qiladi. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilari ham o'z kasbini sevadigan komil inson qilib tayyorlashda dunyo tan olgan rivojlangan mamlakatlar ta'lim standartlarini o'rgangan holda soha rivoji uchun yangi texnologiyalarni qo'llash qobiliyatini shakllantirish, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilari o'z kasbining yetuk mutaxassisi yuksak salohiyatga ega bo'lishi, eng avvalo, zamon bilan hamnafas bo'lishi, ya'ni, o'z kasbiga mehr qo'ygan komil insonni shakllantirishi, har qanday soha egasi kabi yuksak salohiyat egasi bo'lishi zarur. 21-asr, texnologiya innovatsiyalar asrida, barcha sanab o'tilgan shaxsiy fazilatlariga ega bo'lishi juda muhim bosqich hisoblanadi. O'z mahoratini puxta egallagan inson yurti kelajagi uchun doim oldinga intiluvchan va rivojlanishga moyil bo'lishi kerak bo'ladi. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining raqamli texnologiyalarga bo'lgan qiziqishini o'rganishga qaratilgan so'rov natijalari shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchilarining 60 foizga yaqin qismi ushbu sohada raqamli texnologiyalar yoki aniqrog'i, innovatsion texnologiyalarga ehtiyoj katta deb hisoblamaydi, ayni natijalarni inobatga olgan holda soha vakillarida raqamli texnologiyalarga oid bilimlarini shakllantirish tadqiqotimizning asosiy maqsadi etib belgilangan.

Natijalar: *Jismoniy tarbiya fani o'qituvchisining kasbiy sifatlari tarkibida tadqiqot jarayonida quyidagi vazifalar belgilangan.*

a. Avvalo, yuqori darajadagi axloqiy xususiyatlar, estetika, xulq-atvor madaniyati.
b. O'qituvchi o'z kasbining yetuk mutaxassisi bo'lishi, har tomonlama bilimli, o'z kasbining fidoiysi bo'lishlari.
c. Maxsus pedagogik bilim, ko'nikma va malakalar egasining bo'lishlari.
d. Pedagogik mahoratga ega bo'lish va o'quvchilarga ongiga yetkaza olish qobiliyati.

Demak, jismoniy tarbiya fani o'qituvchisining ta'lim jarayonidagi dunyoqarashi, yuksak axloqiy fazilatlar, bilim, ko'nikmalarining shakllanganligi, ijtimoiy madaniyati va mohir pedagogik qobiliyatini shakllantirish zarur.

Mulohaza. Biz birinchi navbatda bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining vazifalarini o'rganib o'tdik, o'qituvchi shaxsini shakllantirish uchun uning qiziqishlaridan kelib chiqib, qobiliyatini rivojlantirish maqsadga muvofiqdir. Ya'ni, o'z kasbini sevadigan, shu kasb ravnaqi yo'lida tinimsiz mehnat qiladigan, har doim yangiliklardan qo'rqmay olg'a intiladigan, har bir davr yangiliklariga moslasha oladigan pedagog kadrlar, soha rivojida o'zining katta hissasini qo'shishi juda muhim hisoblanadi.

Jismoniy tarbiya fani o'qituvchilari faoliyatiga barqaror qiziqishni shakllantirish muammosi ustida ish olib borilganda, jismoniy tarbiya va harakat faoliyati jarayonida ijobiy emotsional kayfiyatni yaratish taklif qilingan. O'quvchilarning jismoniy sifatlarini rivojlantirish samaradorligini oshirish yo'llari sifatida, birinchi navbatda, o'quvchilarda hayotiy ko'nikma va malakalarni, kuch, chaqqonlik, chidamlilik, moslashuvchanlik, tezkorlik va hokazolarni shakllantirishga qaratilgan jismoniy tarbiyaga innovatsion texnologiyalarni qo'llash zarur dolzarbligi doim o'rganib kelinmoqda. Jismoniy tarbiya darslarida ko'plab nazariy materiallar mavjud bo'lib, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalangan holda ushbu muammoni samarali hal qilish mumkin bo'ladi. O'quv jarayonida kompyuter texnologiyalaridan foydalanilganda dars qiziqarli, ko'rgazmali va harakatchan bo'lib, dars jarayonida o'quvchilarning qiziqishi ortadi. Hozirgi davrda texnologiyalar asri ekanligini inobatga oladigan bo'lsak jismoniy tarbiya dars jarayoniga tadbiiq etiladigan texnologiyalardan ahamiyati ham kundan kunga o'sib bormoqda. Jismoniy tarbiya darsini yangi texnologiyalar foydalangan holda o'tkazish o'quvchilarning qiziqish doirasini oshiradi, ularda tashqi motivatsiya bo'ladi. Hozirgi kunda olimlar pedagogik faoliyat jarayonida alohida ahamiyatga ega bo'lgan quyidagi uchta yo'nalishda o'rganmoqdalar. a) Faoliyat ijodkorligi, ya'ni o'qituvchining o'z ishiga har tomonlama yondasha olish qobiliyati b) Yangicha yondashuv, ya'ni o'quvchilarning qiziqishini oshirish maqsadida o'qituvchilar turli texnologik dasturlardan foydalanadigan innovatsion yondashuv turlari. v) Biz o'rganishimiz kerak bo'lgan uchinchi jarayon - bu texnologik jarayon bo'lib, unda biz yangi texnologik vositalar yordamida o'z faoliyatimizni yo'naltira olamiz. Har bir bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisining dars jarayonini tashkil etishi, ilg'or usullardan foydalana olishi olimlar o'rtasida ko'plab bahs-munozaralarga sabab bo'lmoqda. Har bir shaxsning pedagogik ishiga ijodiy yondashuvi yuksak natijalarga intilish uchun juda muhim qadam hisoblanadi.

Xulosa. Avvalo, har bir mutaxassis o'z kasbining mohir ustasi bo'lishi uchun har bir faoliyatning asosiga nazar tashlasak yangi davr texnologiyalaridan xabardor bo'lishi, o'z kasbining shakllanishi uchun texnologiyalarning qanchalik ahamiyatli ekanligini bilishi zarur. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilari o'z sohasining kuchli mutaxassisi bo'lishi, yangi davr texnologiyalaridan xabardor bo'lishi, dars jarayonini kundan kunga shakllantirib borishi texnologik yangiliklardan doimo foydalanib borishi muhim hisoblanadi. Ko'p hollarda jismoniy tarbiya o'qituvchilari uchun raqamli texnologiyalarni dars jarayoniga joriy etish muammo bo'lib qolmoqda, ya'ni dars jarayonlarini tashkil etishdagi pedagogik aspektlarida

yangilikka intilish darajasi pastligini ko'rishimiz mumkin bu holat esa o'quvchilar orasida mazkur faoliyatga bo'gan qiziqish pasaytirib yuborayotganligiga guvoh bo'lmoqdamiz. Hozirgi davrning eng ilg'or talablaridan biriga aylangan yangi texnologiyalar har bir sohaga shiddat bilan kirib kelayotganini inobatga oladigan bo'lsak jismoniy tarbiya ta'lim yo'nalishi uchun mazkur mavzuni dolzarbligini yanada chuqurroq o'rganish lozim deb hisoblayman. Chunki hozirgi davrda bu muammo juda talabgor hisoblanadi. Eng avvalo yosh avlodni zamon talablari darajasida tarbiyalash biz pedagoglar oldimizdagi muhim vazifadir. Pedagog sifatida bo'lajak jismoniy tarbiya fani o'qituvchilarini o'z kasbining mohir egasi, eng ilg'or texnologiyalardan xabardor bo'lgan yuksak salohiyatli kadrlar etib tarbiyalash va ularning ko'magida yosh avlod farzandlarimizni kamolga yetkazish asosiy maqsad qilib belgilangan. Ko'p jarayon va vaziyatlarda jismoniy tarbiya fani o'qituvchisi haqida o'ylanganda, ko'pchilikning ongida faqat jismonan yetuk baquvat inson mujassam bo'ladi, bu jarayonni yanada shakllantirish va shu davrda bizning oldimizda turgan asosiy vazifalardan biri jismoniy tarbiya o'qituvchisini nafaqat jismonan balki nazariy va yangi davr talablariga javob bera oladigan o'z sohasining yetuk egasi qilib tarbiyalash tadqiqotimizning asosiy maqsadi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. – T. "O'zbekiston" NMIU, 2018. – B.19-20.
2. Umedjanova M. L., Salikhov S. M., Salikhov T. M. The Role of National Education in Preparing Young People for Family Life //European journal of innovation in nonformal education. – 2022. – T. 2. – №. 2. – C. 271-276.
3. Салихов Т. и др. Psychological Characteristics Of Increasing Cognitive Activity In Elementary School Students //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 7. – №. 7.
4. Salixov S. M., Salixov T. M. Bo'lajak jismoniy madaniyat o'qituvchisining kasbiy tayyorgarligini shakllantirish //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 3. – C. 1013-1019.4.
5. Salixov S. M. et al. Musobaqa oldi sportdagi stress va tayyorgarlikning psixologik tomonlari //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 4. – C. 1039-1044.

*Sadullayeva Zarnigor To'liqjonovna,
Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti*

O'Z-O'ZINI TARBIYALASH SHAXSIY KAMOLOT VA KASBIY RIVOJLANISH OMILI SIFATIDA

Annotatsiya: Maqolada o'z-o'zini tarbiyalashning shaxsiy kamolot va kasbiy rivojlanishdagi o'rni batafsil tahlil qilinadi. Bo'lajak o'qituvchilarning shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish, kasbiy malakalarini oshirish va ijodiy fikrlash qobiliyatini shakllantirishda o'z-o'zini tarbiyalash jarayonining ahamiyati ko'rsatiladi. Shaxs o'zini anglash, kuchli va zaif tomonlarini tahlil qilish, o'zini baholash hamda bilim va ko'nikmalarini mustaqil ravishda takomillashtirish orqali ma'naviy yetuklikka erishishi ta'kidlanadi. Shu bilan birga, taniqli pedagog A.S. Makarenkoning o'z-o'zini tarbiyalashdagi tajribasi misol sifatida keltirilib, o'z ustida ishlashning shaxsiy va kasbiy muvaffaqiyatga ta'siri yoritiladi. Maqolada o'z-o'zini tarbiyalash faoliyatining turli yo'nalishlari, ularning vazifalari va bosqichlari hamda o'z-o'zini tarbiyalashda foydalaniladigan manbaalar haqida batafsil ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: O'z-o'zini tarbiyalash, shaxsiy kamolot, kasbiy rivojlanish, bo'lajak o'qituvchi, ma'naviy yetuklik, A.S. Makarenko, o'zini anglash, ijodiy fikrlash, bilim va ko'nikmalar, pedagogik mahorat.

Аннотация: В статье подробно анализируется роль самовоспитания в личностном самосовершенствовании и профессиональном развитии. Показано значение процесса самовоспитания в формировании личных качеств, повышении профессиональных навыков и развитии креативного мышления у будущих педагогов. Подчеркивается, что посредством самопознания, анализа своих сильных и слабых сторон, самооценки, а также самостоятельного совершенствования знаний и навыков, личность достигает духовной зрелости. В качестве примера приводится опыт известного педагога А.С. Макаренко в области самовоспитания, освещается влияние работы над собой на личный и профессиональный успех. В статье представлена подробная информация о различных направлениях деятельности самовоспитания, их задачах и этапах, а также о ресурсах, используемых в процессе самовоспитания.

Ключевые слова: Самовоспитание, личностное самосовершенствование, профессиональное развитие, будущий педагог, духовная зрелость, А.С. Макаренко, самопознание, креативное мышление, знания и навыки, педагогическое мастерство.

Abstract: This article provides a detailed analysis of the role of self-education in personal development and professional growth. It highlights the importance of the self-education process in developing personal qualities, enhancing professional skills, and fostering creative thinking among future teachers. It is emphasized that through self-awareness, analyzing one's strengths and weaknesses, self-assessment, and independently improving knowledge and skills, an individual can achieve spiritual maturity. The experience of renowned educator A.S. Makarenko in self-education is cited as an example, illustrating the impact of self-improvement on personal and professional success. The article also provides detailed information about various directions of self-education activities, their tasks and stages, as well as the resources used in the self-education process.

Key words: Self-education, personal development, professional growth, future teacher, spiritual maturity, A.S. Makarenko, self-awareness, creative thinking, knowledge and skills, pedagogical mastery.

Kirish. Hozirgi tezkor va raqobatbardosh davrda shaxsiy va kasbiy muvaffaqiyatga erishish uchun inson o'zini doimiy ravishda rivojlantirishi, bilim va ko'nikmalarini oshirib borishi talab etiladi. Ayniqsa, bo'lajak o'qituvchilar uchun o'z-o'zini tarbiyalash nafaqat kasbiy mahoratni oshirish, balki yetuk shaxs sifatida shakllanishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Chunki ular jamiyatning ishonchli vakillari sifatida yoshlarga nafaqat bilim beradilar, balki ularga ijobiy namunalar ko'rsatib, ma'naviy tarbiya ham beradilar.

Bugungi globallashuv jarayonlari, texnologiyalarning tezkor rivojlanishi, jamiyatning ijtimoiy va madaniy o'zgarishlari insondan yangilikka tez moslashishni, ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishni talab etmoqda. Shu boisdan o'z-o'zini tarbiyalashning dolzarbligi ortib bormoqda. Zero, o'z ustida ishlash, o'zini baholash va kamchiliklarini tahlil qilish orqali inson shaxsiy kamolotga erishadi, boshqalar bilan samarali muloqot o'rnatadi va jamiyatda faol ishtirok etadi.

O'z-o'zini tarbiyalash, shuningdek, insonning psixologik barqarorligini oshiradi, hayotdagi maqsadlariga erishishda irodaviy sifatlarini mustahkamlaydi. Bo'lajak mutaxassislar uchun bu jarayon faqat kasbiy bilimlarni egallash bilan cheklanmaydi, balki hayotiy vaziyatlarga tayyor bo'lishni, shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishni ham nazarda tutadi. Shu boisdan, o'z-o'zini tarbiyalash faqat o'qituvchilar emas, balki barcha kasb egalari uchun zaruriy malakaga aylanmoqda.

Asosiy qism. Eng avvalo talabalar bo'lajak o'qituvchi sifatida shuni chuqur anglashi lozimki, ular jamiyatning ishonchli vakili, talabalar kishilar jamiyatining elita qatlami zero, jamiyat unga o'zining eng qimmatli boyligi, umidi, ishonchi va kelajagi bo'lgan bolalarini topshiradi. Bu olijanob va murakkab kasb unga hayotini bag'ishlagan har bir kishidan doimiy ijod, izlanish, ulkan saxovatli qalb, bolalarga muhabbat, o'z kasbiga cheksiz sadoqatni talab etadi. Bunday mas'uliyatli vazifani faqatgina dialektik fikrlash qobiliyatiga, yorqin shaxsiy sifatlariga ega bo'lgan, o'z-o'zini uzluksiz rivojlantirish va tarbiyalashga tayyor bo'lgan bo'lajak o'qituvchi bajara oladi.

O'z-o'zini tarbiyalash jarayoni samarali bo'lishi uchun, avvalo shaxs o'zini atroflicha va chuqur o'rganishi lozim. Bu jarayonda inson o'zining kuchli va zaif tomonlarini tan olishi, yutuqlari hamda kamchiliklarini to'g'ri baholay olishi zarur. Aynan shu o'z-o'zini o'rganish qobiliyati nafaqat shaxsiy kamolotga erishishda, balki boshqalarni to'g'ri anglashda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shuni unutmaslik kerakki, inson o'zini xolis baholash uchun o'z yutuqlarini boshqalarniki bilan taqqoslay bilishi lozim. Biror sohada o'zini yaxshilab tushunish, shaxs sifatida shakllanish uchun inson o'ziga o'xshash va o'ziga o'xshamagan odamlarni ham o'rganishi, ular bilan solishtirishi muhimdir.

O'zini anglash va baholash qobiliyati insonning boshqalar bilan muloqotda bo'lishi, ijtimoiy aloqalar o'rnatishi hamda jamoaviy faoliyatda ishtirok etishi jarayonida shakllanadi. Ya'ni, inson o'zini biron bir guruh yoki jamoada namoyon etganda, uning shaxsiy fazilatlarini aniqroq ko'rinadi, o'zining kimligini anglay boshlaydi. Shu boisdan ham shaxs avvalo o'z qobiliyatlarini sinchkovlik bilan tahlil qilishi, qaysi sohalarda iqtidorli ekanini, qaysi jihatlarini esa yanada rivojlantirishi lozimligini bilib olishi zarur [4].

Shu bilan birga, shaxs o'z qobiliyati va iste'dodini rivojlantirish uchun biror bir faoliyatga bo'lgan muhabbati qanday darajada ekanini anglashi kerak. Agar inson biror ishga chin ko'ngildan havas qilsa, unga qiziqsa, albatta, shu ishga berilib mehnat qiladi. Bunday paytda u har qanday formalizmdan qochadi, ya'ni ishni faqat majburiyat uchun bajarmaydi, balki ijodkorlik bilan yaqindan shug'ullanadi. Masalan, o'z kasbini sevgan mutaxassis doimiy ravishda kasbiy malakasini oshirishga intiladi, ilmiy va amaliy bilimlarini kengaytirishga harakat qiladi. U nafaqat mavjud ma'lumotlarni o'zlashtiradi, balki yangi g'oyalarni izlaydi, sohasini chuqurroq o'rganish uchun yangi metodlardan foydalanadi.

O'z-o'zini tarbiyalash jarayonida inson faqat kasbiy bilimlar bilan cheklanib qolmasligi kerak. U o'zining shaxsiy va ma'naviy kamolotini ham nazarda tutishi lozim. Masalan, g'oyaviy-siyosiy saviyasini oshirish, jamiyatdagi voqea-hodisalarni tahlil qilish, turli madaniyat va qarashlarni o'rganish orqali fikr doirasini kengaytirishi mumkin. Bu esa uning hayotga bo'lgan qarashlarini boyitadi, boshqalar bilan muloqotda chuqurroq tushunishga va to'g'ri munosabat o'rnatishga yordam beradi.

Shuningdek, inson doimiy ravishda o'z ustidan ishlashi, o'zining ma'naviy olamini boyitishga harakat qilishi, yangi bilim va tajribalarni o'zlashtirishi zarur. Bu esa uni nafaqat muvaffaqiyatli mutaxassisga, balki barkamol shaxsga aylantiradi. Shu sababli, o'z-o'zini tarbiyalash doimiy va tizimli ravishda amalga oshirilishi lozim. Bunda o'zini xolis baholash, boshqalardan o'rganish, o'z yutuqlari va kamchiliklarini tan olish, shu bilan birga, kelajakka aniq maqsad qo'yib, unga intilish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'z-o'zini tarbiyalash insonning shaxs sifatida o'sishi, kasbiy mahoratini oshirishi, hayotdagi maqsadlariga erishishi uchun muhim qadamdir. Bu jarayon insondan sabr-toqat, iroda kuchi va tinmasdan mehnat qilishni talab etadi. Ammo natijada shaxs nafaqat kasbiy faoliyatda, balki shaxsiy hayotda ham muvaffaqiyatga erishadi.

Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash jarayonida o'z-o'zini tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayon nafaqat bilim olish, ko'nikma va malakalarni egallashni o'z ichiga oladi, balki shaxsning hayotiy vaziyatlarga tayyor bo'lishini, faol va ijodiy fikrlash qobiliyatini shakllantirishni ham nazarda tutadi. O'z-o'zini tarbiyalash tufayli mutaxassis o'zini rivojlantirish, takomillashtirish hamda zamon talablari va kasbiy o'sishga moslashish imkoniyatiga ega bo'ladi.

O'z-o'zini tarbiyalashning ahamiyatini yanada chuqurroq anglash uchun taniqli rus pedagogi Anton Semenovich Makarenkoning hayoti va faoliyatini misol sifatida keltirish mumkin. U o'z ustida muntazam ravishda ishlash orqali pedagogik mahoratini doimiy ravishda oshirib bordi. Makarenko juda ko'p kitob o'qigan, bilimni boyitgan, o'z kasbiy malakasini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratgan. Shuningdek, u o'z xarakteri ustida ishlashni ham unutmagan, ya'ni o'zidagi ijobiy sifatlarni mustahkamlab, kamchiliklarini bartaraf etishga intilgan. Makarenko nafaqat o'z tajribasidan, balki hamkasblarining tajribasidan ham unumli foydalangan. U kuzatgan, o'rgangan va olingan xulosalarni amaliyotda qo'llab, o'z pedagogik uslublarini shakllantirgan. Shu bilan birga, u nafaqat ta'lim sohasidagi mutaxassislar bilan cheklanib qolmagan, balki aktyorlardan ham dars olgan. Bu esa uning nutq mahorati, auditoriya bilan muloqot qilish qobiliyati va o'zini sahnada erkin tutish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilgan. Natijada, u o'z pedagogik texnikalarini yanada boyitgan va ta'sirchanroq qilishga muvaffaq bo'lgan. Makarenkoning pedagogik mahorati tashqi tomondan qaraganda, turli murakkab pedagogik vazifalarni muvaffaqiyatli hal etishda, o'quv-tarbiya jarayonini yuqori darajada tashkil etishda yaqqol namoyon bo'lgan. Uning darslari mazmunli, qiziqarli va samarali o'tgan. Biroq, bu muvaffaqiyatlarning negizida shunchaki uslub va metodlar emas, balki chuqur shaxsiy sifatlar, ya'ni mas'uliyat, chidamlilik, ijodkorlik va pedagogik qobiliyatlar yotgan edi [3].

Demak, yuqori malakali mutaxassisni tayyorlash jarayonida o'z-o'zini tarbiyalashning o'rni beqiyosdir. Bu nafaqat kasbiy bilim va ko'nikmalarni egallash, balki shaxs sifatida kamol topish, yetakchilik qobiliyatini rivojlantirish va hayotiy maqsadlariga erishish yo'lida mustahkam asos yaratadi. Makarenkoning hayoti va faoliyati shuni isbotlaydiki, o'z ustida muntazam ishlash va o'z-o'zini tarbiyalash orqali nafaqat yaxshi pedagog, balki yetuk shaxs ham bo'lish mumkin.

O'z-o'zini tarbiyalash faoliyati shaxsning o'z bilim va ko'nikmalarini mustaqil ravishda to'ldirib va takomillashtirib borish jarayonida maqsadga yo'naltirilgan va tizimli kognitiv faoliyatini anglatadi. Ushbu jarayon natijasida shaxsning sifat jihatidan rivojlanishi amalga oshadi. Bizningcha, o'z-o'zini rivojlantirish bilim va ko'nikmalarining shakllanganlik darajasi butun o'z-o'zini rivojlantirish faoliyati xususiyatlari bilan belgilanadi. Bu darajalar o'quvchining bilish subyekti sifatida shakllanish bosqichiga mos ravishda aniqlanishi lozim. O'z-o'zini rivojlantirishning bosqichlari ko'p jihatdan o'quv va ilmiy bilish obyektining tuzilishiga bog'liq. Shu asosda to'rtta mustaqil o'z-o'zini rivojlantirish darajalarini ajratish mumkin.

O'z-o'zini tarbiyalash bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish darajalari

	Daraja nomi	Daraja tavsifi
I	Operatsion-faktik	O'rganilayotgan mavzuning faktlarini bilish va individual kognitiv operatsiyalarni o'zlashtirish
II	Atributiv-konseptual	Ilmiy fanning kategoriyaviy apparatini bilish va o'rganish obyektining muhim xususiyatlarini izlash
III	Qidiruv va funktsional	Sabab-oqibat munosabatlarini bilish, ulardan fan va texnika taraqqiyoti qonuniyatlarini o'rganishda foydalanish
IV	Metodologik va dunyoqarash	Shakllangan ilmiy dunyoqarash va ilmiy metodologiyani kasbiy sohada qo'llash

O'z-o'zini tarbiyalash faoliyati shaxsning o'z bilim va ko'nikmalarini mustaqil ravishda boyitib borish, shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish hamda ma'naviy-axloqiy yetuklikka erishishga qaratilgan maqsadli va tizimli kognitiv jarayonni anglatadi. Bu jarayon davomida inson nafaqat yangi bilimlarni o'zlashtiradi, balki o'z xarakteri, dunyoqarashi va ichki intizomini ham shakllantiradi. Natijada, shaxs ma'naviy jihatdan yuksaladi, mustaqil fikrlash qobiliyatini oshiradi hamda muammolarni hal etish bo'yicha ijodiy yondashuvni rivojlantiradi. Shu bois, o'z-o'zini tarbiyalash nafaqat bilim olish jarayoni, balki shaxsiy kamolotning muhim tarkibiy qismi sifatida ham qaraladi [5].

O'z-o'zini tarbiyalash jarayonida foydalaniladigan manbaalarga o'quv dasturiy nashrlar, o'quv nazariy va amaliy materiallar, o'quv metodik qo'llanmalar, o'quv ma'lumotnoma va bibliografik nashrlar, o'quv-ko'rgazmali materiallar, ilmiy nashrlar yoki xrestomatiyalarni kiritish mumkin.

O'z-o'zini tarbiyalash faoliyati bir necha turga bo'linadi va har birining o'ziga xos vazifalari mavjud:

1. Loyihaviy-attributiv faoliyat. Bu faoliyat shaxsning mavjud bilimlar va haqiqat o'rtasidagi qarama-qarshilikni anglab, yangi bilimlarni izlash va o'zini intellektual rivojlantirishga qaratilgan. Inson o'z bilimlari yetarli emasligini anglaganda, yangi bilimlarni izlash va o'z-o'zini o'stirishga kirishadi. Bu jarayon yangi g'oyalarni yaratish, tushunchalarni qayta ko'rib chiqish va bilimlarni tizimlashtirish imkonini beradi. Natijada, shaxs o'z bilimlarini kengaytiradi, dunyoqarashini boyitadi va ijodiy fikrlash qobiliyatini oshiradi.

2. Konstruktorlik-integratsiyalash faoliyati. Bu faoliyat shaxsning o'zida mavjud bilim va ko'nikmalarni tizimlashtirish, ularni yangi bilimlar bilan integratsiya qilish va amaliyotda qo'llashga qaratilgan. Inson o'rganilayotgan hodisalarni tahlil qiladi, ularni umumiy belgilari va xususiyatlariga qarab tasniflaydi, yangi bilimlarni o'zlashtirish jarayonida ularni o'z tajribasi bilan bog'laydi. Shu tariqa, shaxs o'z-o'zini tarbiyalash jarayonida nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash va ular asosida yangi xulosalar chiqarish qobiliyatini rivojlantiradi.

3. Nazorat-baholash faoliyati. Bu faoliyat shaxsning o'zini baholash va o'z-o'zini tahlil qilish qobiliyatini shakllantirishga qaratilgan. Inson o'z faoliyati natijalarini belgilangan maqsadlar bilan solishtiradi, o'z yutuqlari va kamchiliklarini aniqlaydi hamda ulardan xulosa chiqaradi. Shuningdek, shaxs o'zining intellektual va axloqiy rivojlanishini baholaydi, o'ziga tanqidiy yondashadi va o'zini yanada takomillashtirish yo'llarini izlaydi. Natijada, inson o'z imkoniyatlarini to'g'ri baholash, maqsadlarini aniq belgilash va ularga erishish yo'lida samarali strategiyalar ishlab chiqish ko'nikmalarini egallaydi.

Xulosa. O'z-o'zini tarbiyalash faoliyati shaxsning ma'naviy, axloqiy va intellektual rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Bu jarayon insonning o'zini chuqur anglashiga, ichki imkoniyatlarini kashf etishiga hamda ulardan to'liq foydalanishiga imkon yaratadi. O'z-o'zini tarbiyalash jarayonini rejalashtirish va amalga oshirishda har bir turdagi faoliyatni to'g'ri tashkil etish, ularni uyg'unlashtirish va davomiyligini ta'minlash juda muhimdir. Shu tariqa,

inson o'z oldiga qo'yilgan maqsadlarga muvaffaqiyatli erishadi va jamiyatda faol, ijodkor hamda yetuk shaxs sifatida shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Адизов Б.Р., Олимов Ш.Ш. Олий таълим муассасасаларида таълим сифатини ошириш имкониятлари //Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali. – 2022. – Т. 2. – №. 1. – С. 41-47.
2. Акрамова Д.Э., қизи Шералиева Н.У. Шахснинг ўз-ўзини тарбиялаш методлари //International conferences. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 378-381.
3. Боровиков Л.И. Как подготовить самоанализ профессиональной деятельности//Воспитание школьников. - 2004.- №5
4. Давлетов Р. У. Ўз-ўзини тарбиялаш ва ривожлантириш педагогик муаммо сифатида //Academic research in educational sciences. – 2022. – Т. 3. – №. 4. – С. 372-379.
5. Медведев И.Ф. Концепция самообразования: основные понятия и структура //Образование и наука. – 2012. – №. 2. – С. 32-42.

*Isoqov Jobirxon Olimxonovich,
Osiyo xalqaro universiteti magistranti*

TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA O'QITUVCHI PEDAGOGIK QOBILIYATINING AHAMIYATI

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim samaradorligini oshirish jarayonida o'qituvchining pedagogik qobiliyatining o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Pedagogik qobiliyatlar o'qituvchining o'quvchilarga ta'sirchan ta'lim berish, ularni o'zlashtirish jarayoniga jalb qilish va individual rivojlanishlariga ko'maklashish imkoniyatlarini belgilaydi. Tadqiqotda pedagogik qobiliyat turlari, ularning ta'lim jarayoniga ta'siri va zamonaviy yondashuvlar asosida samaradorlikni oshirish usullari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Pedagogik qobiliyat, ta'lim samaradorligi, o'qituvchi mahorati, psixologik yondashuv, metodik kompetensiya, innovatsion ta'lim, interfaol usullar.

Аннотация. В статье анализируется роль и значение педагогического мастерства учителя в процессе повышения эффективности образования. Педагогические навыки определяют способность учителя эффективно обучать студентов, вовлекать их в процесс обучения и поддерживать их индивидуальное развитие. В исследовании рассматриваются виды педагогического мастерства, их влияние на образовательный процесс, а также методы повышения эффективности на основе современных подходов.

Ключевые слова: Педагогическая компетентность, эффективность образования, мастерство учителя, психологический подход, методическая компетентность, инновационное образование, интерактивные методы.

Abstract: This article analyzes the role and importance of a teacher's pedagogical skills in the process of improving educational effectiveness. Pedagogical skills determine the teacher's ability to effectively teach students, involve them in the learning process, and promote their individual development. The study examines the types of pedagogical skills, their impact on the educational process, and methods for increasing effectiveness based on modern approaches.

Key words: Pedagogical skills, educational effectiveness, teacher skills, psychological approach, methodological competence, innovative education, interactive methods.

Kirish: Bugungi kunda ta'lim tizimining samaradorligini oshirish muhim vazifalardan biri bo'lib, bunda o'qituvchining pedagogik qobiliyati muhim o'rin tutadi. Pedagogik qobiliyat ta'lim jarayonida muhim omil bo'lib, o'quvchilar bilan samarali muloqot qilish, darsni qiziqarli tashkil etish va individual yondashuvni ta'minlash imkonini beradi. Ushbu maqolada pedagogik qobiliyatning asosiy tarkibiy qismlari, ularning ta'lim jarayoniga ta'siri hamda samarali pedagogik faoliyat uchun zarur bo'lgan omillar tahlil qilinadi.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi – ta'lim samaradorligini oshirish jarayonida o'qituvchining pedagogik qobiliyatlarining ahamiyatini o'rganish, ta'lim jarayonidagi asosiy qobiliyatlarni aniqlash va ularning ta'sir mexanizmlarini tahlil qilishdan iborat.

Materiallar va metodlar: Ushbu tadqiqotda o'qituvchilarning pedagogik qobiliyatlari va ularning ta'lim samaradorligiga ta'siri tahlil qilindi. Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. Nazariy tahlil – pedagogik qobiliyat tushunchasining ilmiy manbaalardagi talqini va uning ta'lim jarayonidagi o'rnini o'rganish maqsadida ilg'or pedagogik, psixologik va metodik adabiyotlar tahlil qilindi. Xususan, o'qituvchining kommunikativ, didaktik, tashkiliy va refleksiv qobiliyatlari haqida ilmiy fikrlar o'rganildi.

2. Emperik tadqiqot - o'qituvchilarning pedagogik qobiliyatlari va ularning ta'lim samaradorligiga ta'sirini o'rganish uchun so'rov, intervyu va kuzatuv usullaridan foydalanildi.

Tadqiqot davomida turli tajribaga ega bo'lgan o'qituvchilardan iborat respondentlar guruhi shakllantirilib, ularning o'quv jarayonida qo'llayotgan metodlari hamda pedagogik qobiliyatlari baholandi.

3. Eksperimental metod - o'quvchilarning o'zlashtirish darajasiga o'qituvchi pedagogik qobiliyatlarining ta'sirini aniqlash maqsadida eksperiment o'tkazildi. Eksperiment ikki bosqichda amalga oshirildi: dastlabki bosqichda o'qituvchining pedagogik qobiliyati past bo'lgan ta'lim muhitida o'quvchilarning natijalari baholandi, ikkinchi bosqichda esa pedagogik qobiliyatlari yuqori bo'lgan o'qituvchilar bilan mashg'ulotlar o'tkazilib, o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi taqqoslandi.

4. Taqqoslash va tahlil – pedagogik qobiliyatlarning turli ta'lim tizimlaridagi ta'sirini o'rganish maqsadida milliy va xalqaro tajribalar o'rganilib, samarali metodlar va yondashuvlar tahlil qilindi. Bunda zamonaviy interfaol metodlarning o'quv jarayoniga ta'siri va ularning samaradorligi baholandi.

Tadqiqot natijalari asosida pedagogik qobiliyatlarning ta'lim samaradorligiga bevosita ta'sir qilishi, o'qituvchining shaxsiy va kasbiy qobiliyatlari o'quvchilarning bilim olish jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatishi aniqlangan. Shu boisdan, o'qituvchilarning pedagogik qobiliyatlarini rivojlantirish bo'yicha ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, pedagogik qobiliyatlari yuqori bo'lgan o'qituvchilar dars jarayonida o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlab, ularning bilimlarni chuqur o'zlashtirishlariga ko'maklashadi. Shu bois, o'qituvchilarning pedagogik qobiliyatlarini rivojlantirish maqsadida doimiy malaka oshirish kurslari, amaliy treninglar va tajriba almashish dasturlarini yo'lga qo'yish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shunday qilib, ta'lim samaradorligini oshirish uchun o'qituvchilarning pedagogik qobiliyatlarini muntazam rivojlantirish, zamonaviy metodikalaridan foydalangan holda dars jarayonini tashkil etish va o'quvchilar bilan samarali o'zaro hamkorlik o'rnatish zarur.

Ta'lim samaradorligi bevosita o'qituvchining kasbiy qobiliyatlariga bog'liq bo'lib, u o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Pedagogik qobiliyat nafaqat bilim berish jarayonining sifatini ta'minlaydi, balki o'quvchilarni mustaqil o'rganishga undaydi. Shu sababli, pedagogik qobiliyatlarning mohiyati, ularning ta'lim jarayoniga ta'siri va rivojlantirish yo'llarini chuqur tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'qituvchining pedagogik qobiliyatlari ta'lim jarayonida samarali muloqot qilish, darslarni qiziqarli tashkil etish va har bir o'quvchining individual xususiyatlarini hisobga olish imkonini beradi. Ushbu qobiliyatlar rivojlangan taqdirda, o'quvchilarning o'rganishga bo'lgan qiziqishi oshadi va ularning ta'lim natijalari sezilarli darajada yaxshilanadi.

Pedagogik qobiliyatlarning asosiy turlaridan biri kommunikativ qobiliyat bo'lib, bu o'qituvchining o'quvchilar bilan samarali muloqot qilish va ularning ehtiyojlarini tushunish imkoniyatini ta'minlaydi. Samarali muloqot orqali o'quvchilar o'z fikrlarini erkin ifoda etishadi, bu esa ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Didaktik qobiliyat esa o'qituvchining bilimlarni aniq, tushunarli va tizimli yetkazish qobiliyatidir. Didaktik qobiliyati yuqori bo'lgan o'qituvchi murakkab mavzularni ham oson tushunarli shaklda bayon qila oladi, bu esa o'quvchilarning bilimlarni samarali o'zlashtirishiga ko'maklashadi.

O'qituvchining psixologik qobiliyati esa ta'lim jarayonida o'quvchilarning ruhiy holatini tushunish va ularga mos yondashish imkonini beradi. Har bir o'quvchi o'ziga xos psixologik xususiyatlarga ega bo'lib, o'qituvchi ularning ehtiyojlarini hisobga olish orqali samarali ta'lim jarayonini tashkil etishi lozim.

Tashkiliy qobiliyat ham pedagogik qobiliyatlarning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. O'qituvchi dars jarayonini rejalashtirish, vaqtni samarali taqsimlash va o'quvchilarni faol ta'lim jarayoniga jalb etish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Bu o'quvchilarning bilim olish jarayonini tartibli va samarali tashkil etishga yordam beradi. Refleksiv qobiliyat esa o'qituvchining o'z faoliyatini tahlil qilish va takomillashtirish qobiliyatidir. O'qituvchi o'z darslarini tahlil qilib,

qaysi usullar samarali ekanligini aniqlashi va kerak bo'lsa, o'z yondashuvlarini yangilashi kerak.

Pedagogik qobiliyatlarning ta'lim samaradorligiga ta'siri ko'plab tadqiqotlar orqali isbotlangan. Yuqori pedagogik qobiliyatga ega o'qituvchilar bilan shug'ullangan o'quvchilar bilimlarni yaxshiroq o'zlashtiradi va dars jarayonida faolroq ishtirok etadi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kommunikativ va didaktik qobiliyatlari rivojlangan o'qituvchilar ta'lim jarayonida samaradorlikni sezilarli darajada oshiradi. O'quvchilar bunday o'qituvchilar bilan o'z fikrlarini erkin bayon qilish imkoniyatiga ega bo'lib, bilimlarni mustahkamroq egallashadi.

O'qituvchilarning pedagogik qobiliyatlarini rivojlantirish uchun doimiy malaka oshirish muhim ahamiyatga ega. Turli treninglar, seminarlar va amaliy mashg'ulotlar orqali o'qituvchilarning kasbiy mahorati oshirilishi lozim.

Interfaol ta'lim usullaridan foydalanish ham pedagogik qobiliyatlarni rivojlantirishning samarali usullaridan biridir. O'yinlar, guruhviy ish, rolli o'yinlar va muammoli ta'lim metodlari orqali o'qituvchilar dars jarayonini yanada qiziqarli va samarali tashkil etishlari mumkin.

O'z-o'zini baholash va tahlil qilish pedagogik qobiliyatlarni rivojlantirishning yana bir muhim omilidir. O'qituvchilar o'z darslarini tahlil qilib, qanday yondashuvlar samarali ekanligini aniqlashlari va o'z tajribalarini doimiy ravishda takomillashtirib borishlari lozim.

Psixologik tayyorgarlik ham pedagogik qobiliyatlarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. O'qituvchi o'quvchilarning psixologik xususiyatlarini tushunishi va ularga mos metodlarni qo'llashi orqali ta'lim samaradorligini oshirishi mumkin.

Amaliy tajriba almashish ham pedagogik qobiliyatlarni rivojlantirishning samarali usullaridan biridir. Tajribali o'qituvchilar bilan muloqot qilish, ularning ish uslublarini o'rganish va innovatsion metodlarni o'zlashtirish orqali pedagogik qobiliyatlar yanada mustahkamlanadi.

Ta'lim samaradorligini oshirish uchun o'qituvchilarning pedagogik qobiliyatlarini doimiy rivojlantirish zarur. Bu nafaqat o'quvchilarning bilimlarini oshirish, balki ularning ijodiy fikrlash va muammolarni mustaqil hal qilish qobiliyatlarini ham rivojlantirishga yordam beradi.

Shuningdek, o'qituvchilarning pedagogik qobiliyatlari ta'lim jarayonining sifatini oshirish bilan birga, o'quvchilarning psixologik holatini ham yaxshilaydi. O'quvchilar o'zlarini qulay his qiladigan ta'lim muhitida yaxshiroq o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Pedagogik qobiliyatlarni rivojlantirishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Axborot texnologiyalarining ta'lim jarayoniga integratsiya qilinishi o'qituvchilarga darslarni yanada qiziqarli va samarali o'tishga yordam beradi.

O'qituvchilar o'z ustida ishlash, yangi metodlarni o'rganish va tajriba almashish orqali pedagogik qobiliyatlarini rivojlantirib borishlari lozim. Bu esa ta'lim samaradorligini oshirishning eng muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Quyidagi jadvalda o'qituvchining pedagogik qobiliyatlari va ularning ta'lim jarayoniga ta'siri ko'rsatilgan:

1-jadval

Pedagogik qobiliyat turi	Tavsifi	Ta'lim samaradorligiga ta'siri
Kommunikativ qobiliyat	O'quvchilar bilan samarali muloqot o'rnatish, tushunarli va aniq fikr bildirish	O'quvchilar o'z fikrlarini erkin ifoda etadi, ta'lim jarayonida faol ishtirok etishadi
Didaktik qobiliyat	Bilimlarni tushunarli va tizimli yetkazish, o'qitish metodlarini to'g'ri qo'llash	O'quvchilar murakkab mavzularni ham tez va samarali o'zlashtiradi

Pedagogik qobiliyat turi	Tavsifi	Ta'lim samaradorligiga ta'siri
Psixologik qobiliyat	O'quvchilarning hissiy va individual xususiyatlarini hisobga olish	O'quvchilar o'zlarini qulay his qiladi, stress darajasi kamayadi, ta'limga qiziqish ortadi
Tashkiliy qobiliyat	Dars jarayonini samarali rejalashtirish va boshqarish	Ta'lim jarayoni tartibli va samarali bo'ladi, vaqt to'g'ri taqsimlanadi
Refleksiv qobiliyat	O'zining o'qitish metodlarini tahlil qilish va takomillashtirish	O'qituvchi doimiy o'z ustida ishlaydi, dars sifati ortadi

Yuqoridagi jadvaldan ko'rinib turibdiki, pedagogik qobiliyatlarning har biri ta'lim jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Kommunikativ qobiliyat yaxshi rivojlangan o'qituvchilar o'quvchilar bilan samarali muloqot o'rnatib, ularning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Didaktik qobiliyat esa bilimlarni aniq va tushunarli yetkazish orqali o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini oshirishga yordam beradi.

Psixologik qobiliyat ta'lim muhitini qulaylashtirishda muhim rol o'ynaydi. O'quvchilarning hissiy holatini tushunish va ularga individual yondashish natijasida ta'lim jarayoni yanada samarali bo'ladi. Tashkiliy qobiliyat esa dars jarayonining tartibli va samarali o'tishini ta'minlaydi, bu esa o'quvchilarning vaqtini to'g'ri taqsimlashiga yordam beradi.

Refleksiv qobiliyat esa o'qituvchining o'z ustida ishlashiga asosiy omil bo'lib, u o'z pedagogik metodlarini tahlil qilish va yangilash orqali ta'lim sifatini doimiy ravishda oshirib boradi. Shu sababli, o'qituvchilarning pedagogik qobiliyatlarini rivojlantirish nafaqat o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi, balki ta'lim tizimining umumiy sifatini ham yaxshilaydi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, pedagogik qobiliyatlar o'qituvchining ta'lim jarayonidagi asosiy qurolidir. Ularni rivojlantirish orqali o'qituvchilar nafaqat bilim berish jarayonini samarali tashkil eta oladilar, balki o'quvchilarning shaxsiy va ijodiy rivojlanishiga ham katta hissa qo'shadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Gafurova, F. O., & Avezov, o. R. (2024). Psixologiyada shaxs identivligi muammosini tadqiq qilish. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 19(2), 33-37.
2. Ravshanovich, a. O. (2024). Psixologik xizmat korsatish predmeti, maqsadi va vazifalari. Masters, 2(1), 52-55.
3. Avezov, O. R., & Ubaydullayeva, n. F. (2022). Logotherapy: how psychotherapy helps a person to find meaning in life. Science and education, 3(4), 747-752.
4. Avezov, O. R., & Ubaydullayeva, n. F. (2022). Frankl logoterapiyasi va uning inson hayotidagi tutgan o'rni. Science and education, 3(4), 753-759.
5. Avezov, O. R., & to, a. S. O. G. L. (2022). Ekstremal vaziyatlarda shaxsga psixologik ta'sir etishning o'ziga xos xususiyatlari. Science and education, 3(4), 717-724.
6. Avezov, O. R. (2024). Specific characteristics of psychological effects on persons in extreme and emergency situations. Journal of child psychology and psychiatry, 7(1), 85-90.
7. Avezov, O. R. (2024). Sport psixologiyasi va uning bugungi istiqbollari. Innovative developments and research in education, 3(30), 308-312.

Baxtiyorova Durdona Ixtiyorovnaning,
Buxoro Innovatsion ta'lim va tibbiyot universiteti assistenti
ixtiyorovnadurdona@gmail.com

INKLUZIV TA'LIM MUHITIDA SUN'IY INTELEKTDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Annotatsiya: Ushbu maqola sun'iy intellekt qurilmasi va dasturlari rivojlanishining yangi bosqichlari va bu bosqichlarning jamiyatimizdagi imkoniyati cheklangan insonlar uchun qay darajada ahamiyatli ekanligini ko'rsatib beradi. Sun'iy intellektning maxsus ishlab chiqilgan dasturlari va qurilmalari imkoniyati cheklangan ya'ni jismoniy jihatdan nogironligi bo'lgan insonlarning sifatli ta'lim olishlari hamda jamiyatda o'z ish o'rinlariga ega bo'lishlari uchun bir qancha imkoniyatlarning eshiklarini oshib bera oladi. Ushbu ilmiy ishda imkoniyati cheklangan insonlarning sun'iy intellekt qurilmalari hamda dasturlari orqali qanday qilib sifatli ta'lim olishlari mumkinligini ko'rsatib beradi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, imkoniyati cheklanganlar, google voice access, dragon naturallyspeaking, microsoft cortana, coursera, udemy, khan academy, skill share.

Аннотация: В данной статье рассматриваются новые этапы развития искусственного интеллекта и их значимость для людей с ограниченными возможностями в нашем обществе. Специально разработанные программы и устройства на основе ИИ открывают новые возможности для людей с физическими ограничениями получать качественное образование и находить работу. В этой научной работе исследуется, как люди с ограниченными возможностями могут использовать технологии искусственного интеллекта для получения качественного образования.

Ключевые слова: искусственный интеллект, люди с ограниченными возможностями, google voice access, dragon naturallyspeaking, microsoft cortana, coursera, udemy, khan academy, skillshare.

Abstract: This article highlights the new stages of artificial intelligence development and their significance for individuals with disabilities in our society. Specially designed AI software and devices open doors for individuals with physical disabilities to receive high-quality education and secure employment opportunities. This scientific work explores how people with disabilities can benefit from artificial intelligence technologies to achieve quality education.

Key words: artificial intelligence, people with disabilities, google voice access, dragon naturallyspeaking, microsoft cortana, coursera, udemy, khan academy, skillshare.

Kirish. So'nggi yillarda zamonaviy texnologiyalar oliy ta'lim tizimi arxitekturasini tubdan o'zgartirib yubordi. Oliy ta'lim muassasalari faoliyatiga sun'iy intellekt texnologiyasining kirib kelishi esa mazkur jarayonlarni yanada tezlashtirdi. Dunyoning rivojlangan yetakchi oliy ta'lim muassasalari allaqachon sun'iy intellekt texnologiyasini o'z faoliyatining turli yo'nalishlariga integratsiya qilib ham ulgurdi. Sun'iy intellekt texnologiyasi professor-o'qituvchi va talabalarning chinakam ko'makchisiga aylandi. Ular dars mashg'ulotlari davomida bevosita sun'iy intellekt texnologiyasidan foydalanishni boshlashdi.

Mavzuning dolzarbligi. Sun'iy intellekt - inson ko'nikmalarini qayta ishlab chiqarish uchun mo'ljallangan dasturlar to'plami hisoblanadi. Sun'iy intellekt mavjud muammolarga yechim topish, rejalashtirish, bilim olish, o'z ustida ishlash kabi vazifalarni o'z vaqtida va to'liq bajarishga yordam beradigan qobiliyatdir. Keng ma'noda sun'iy intellekt murakkab muammolarni o'rganish va hal qilishga qodir bo'lgan tahliliy tizimlarni ishlab chiqish fanining bir tarmog'i hisoblanadi. Tor ma'noda esa sun'iy intellekt kompyuterning inson tafakkuriga asoslangan o'rgatish texnologiyasidir.

Tadqiqot metodologiyasi va usullari. Jamiyatimiz faqatgina sog'lom insonlardan iborat emas, atrofimizda jamiyatda va oilada o'z o'rnini egallagan imkoniyati cheklangan insonlar

ham bor. Xo'sh, aynan imkoniyati cheklangan insonlar uchun sun'iy intellektning qanday imkoniyatlari va foydali tuzilmalari mavjud? , Sun'iy intellekt imkoniyati cheklangan insonlar uchun yangi imkoniyatlar kaliti bo'la oladimi?

Hozir quyidagi savollarga olib borilgan tadqiqot tahlillari asosida javob topamiz. Kelajakda hamma uchun qulay va keng istiqbolli imkoniyatlarga ega kelajak qurishimizda sun'iy intellektning o'rni beqiyosdir. Barchamizga ma'lumki, statistik ma'lumotlarga ko'ra dunyo bo'yicha dunyo aholisining 16 foizi (1,3 milliard kishi) jiddiy nogironlik bilan yashaydi, jumladan deyarli 240 million yosh go'daklar ham afsuski shular qatoriga kiradi. 2023- yilda o'tkazilgan statistik izlanishlarga ko'ra 101 million kishi yoki Yevropa Ittifoqi aholisining orasida 16 yoshdan oshganlarning 27 foizi qandaydir jismoniy yoki aqliy nogironligi mavjud bo'lgan shaxslar bo'lgan.

Hisob kitoblarga ko'ra, Yevropa Ittifoqiga kirgan davlatlarning nogironligi borligi jihatidan ayollar erkaklarga ko'ra ko'proq bo'lgan. Bu raqamlarni O'zbekiston misolida ko'radigan bo'lsak raqamlar bizni xursand qilmaydi. O'zbekistonda qancha nogironligi bor shaxslar yashaydi? Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2022-yilda O'zbekiston aholisining 2.3 foizi yoki 845,3 ming kishi imkoniyati cheklangan(nogiron) shaxslar deb topilgan. O'zbekistonda 142,3 ming nafar 18 yoshgacha bo'lgan nogironligi bor bolalar va 396,7 ming nafar pensiya yoshiga yetmagan nogironligi bo'lgan shaxslar bor. Nogironligi tasdiqlangan erkaklarning (475,8 ming) soni ayollarga (369,5 ming) nisbatan ko'proq. Albatta qaysi jamiyatda bo'lmasin Yevropa bo'ladimi yoki Osiyo xalqlari jamiyati bo'ladimi har qanday jamiyatda imkoniyati cheklanganlar uchun qator qiyinchiliklar mavjud. Masalan ular kundalik hayotda duch keladigan kundalik jismoniy to'siqlarni olsak: binolarda infra tuzilmalarning yetishmasligi jumladan, nogironlar aravachasi uchun panduslar, liftlar, maxsus transport vositalarining yo'qligi. Jamoat joylariga kirish qiyinligi, maktablar, kutubxonalar, ovqatlanish joylarida imkoniyati cheklangan insonlar uchun maxsus qulayliklarning mavjud emasligi barchaga ayon. Bundan tashqari ularning ya'ni imkoniyati cheklangan insonlarning ishga joylashishlari va ta'lim olishlari uchun ham qator muammolar mavjud, jumladan, ko'plab maktablar va universitetlarda nogironligi bor talabalar uchun mos o'qitish uslublari va yordamchi texnologiyalari ham mavjud emas. Bundan tashqari axborot va texnologiyalarga kirish va foydalanishdagi cheklovlar ham bor. Misol uchun ko'plab qator veb-saytlar, mobil ilovalar va axborot platformalari ko'rish , eshtish , yoki harakatlanish imkoniyati cheklangan insonlar uchun moslashtirilmagan. Qolaveesa nogironligi bor insonlar o'z huquqlari, davlat xizmatlari yoki yordam dasturlari haqida yetarlicha ma'lumotlar ololmasligi mumkin. Jamiyatda nogironligi bor insonlar duch keladigan to'siqlarni bartaraf etish uchun inklyuziv infratuzilma, qulay ta'lim va qulay ishlash imkoniyatlari, texnologik yechimlar va huquqiy qo'llab-quvvatlash zarur. Sun'iy intellekt va innovatsion texnologiyalar ushbu muammolarni hal qilishda muhim rol o'ynashi mumkin. Sun'iy intellekt esa bunday qiyinchiliklarning bir qanchasiga yechim bo'la oladi. Texnologiya va innovatsiyalar kuchini hal qilish, nogironlar huquqlarini himoya qilish va ularning jamiyatda qanday haq huquqlari borligi bilan tanishtirishni amalga oshirishga yordam beradi.

Tadqiqot usullari: Sun'iy intellekt nogironlar uchun ta'lim olish imkoniyatlarini keskin yaxshilamoqda. Ko'zi ojizlar matnlarni ovoz orqali eshitishlari, eshitish qobiliyati zaif bo'lganlar esa nutqni matnga aylantirishlari mumkin. Harakat cheklovlari bor shaxslar ovoz va miya signallari orqali kompyuterlarni va smartfonlarni masofadan turib va hech qanday jismoniy harakatlarsiz boshqarishlari mumkin. Sun'iy intellektning maxsus platformalari nogiron o'quvchilarga moslashtirilgan o'quv jarayonlarini taqdim etmoqda. Bunday platformalar yildan yilga kundan-kunga rivojlanib mukammallashib maxsus muhtojga ega insonlar ta'lim olish imkoniyatlarini oshirmoqda.

Jumladan quyidagi jadvalda imkoniyati cheklangan shaxslar uchun maxsus platformalar va ularning imkoniyatlari ko'rsatib berilgan (1-jadvalga qarang).

1-jadval.

Nogironlar uchun sun'iy intellektga asoslangan maxsus ta'lim turlari

Ta'lim turi	Tavsifi	Foydali texnologiyalar
Ovoz bilan boshqarish	Nogironlar kompyuter va mobil qurilmalarni ovoz orqali boshqarishi mumkin.	Google Voice Access, Dragon NaturallySpeaking, Microsoft Cortana
Nutqdan matnga konvertatsiya	O'quvchilar dars yozuvlarini va matnlarni ovoz yordamida kiritishlari mumkin.	Otter.ai, Google Docs Voice Typing
Ko'z harakati orqali boshqariladigan dasturlar	Nogironlar ko'z harakati bilan kompyuter va dasturlarni boshqarishlari mumkin.	Tobii Dynavox, Eye Gaze Edge
Miya-kompyuter interfeysi (BCI)	Miya impulslerini kompyuter signallariga aylantirib, qurilmalarni boshqarish.	Neurable, OpenBCI
Masofaviy ta'lim	Onlayn kurslar va masofaviy ta'lim orqali istalgan joydan bilim olish.	Coursera, Udemy, Khan Academy, Skill share
VR/AR orqali ta'lim	Virtual va kengaytirilgan asosli texnologiyalar orqali interaktiv ta'lim.	Google Expeditions, Oculus VR Learning
Maxsus sichqoncha va klaviatura	Bosh, og'iz yoki maxsus texnologiyalar orqali qurilmalarni boshqarish.	Quad stick, Head mouse Nano, Sip-and-Puff
Sun'iy intellekt yordamchilari	AI yordamida avtomatlashtirilgan o'qitish va moslashtirilgan ta'lim tizimlari.	ChatGPT, Siri, Alexa, Smart Sparrow
Inkluziv universitetlar	Nogiron talabalar uchun maxsus kurs va inkluziv ta'lim muassasalari.	Harvard Accessible Education Office, Stanford OAE, MIT Open Courseware
Nogironlar uchun grantlar va stipendiyalar	Nogironlar uchun maxsus grantlar va stipendiyalar orqali ta'lim imkoniyatlari.	Gates Foundation Disability Scholarship, Microsoft Disability Scholarship, AAHD Scholarship

Sun'iy intellektga asoslangan imkoniyati cheklangan insonlar uchun maxsus ta'lim turlarini jadval orqali umumiy ma'lumotlarni berdik. Endi esa bulardan eng muhimlari va mashhurlari va ularning imkoniyatlarini tadqiqotlar orqali qanchalik samarali ekanligini tekshirsak. Tadqiqot onlayn tarzda amalga oshirildi. Bunda onlayn so'rovnoma tayyorlanib ijtimoiy tarmoqqa joylandi. So'rovnomaga ko'ra sun'iy intellekt orqali ta'lim olayotgan imkoniyati cheklangan shaxslar tadqiqotchining sahifasiga o'z ma'lumotlarini qoldirishlari kerak bo'ladi:

1. Qaysi sohada ta'lim olishmoqda yoki olishgan?
2. Nogironlik turi
3. Sun'iy intellektning qaysi dasturlari yoki qurilmalaridan foydalangan?
4. Bu usulda ta'lim olish qay darajada qulay va samarali?
5. Fikr mulohazalar

Yuqoridagi savollarga javoblarini sahifaga qoldirishlari so'ralgan.

1 oy davomida javoblar qabul qilindi. Natijalarga ko'ra 130 ta imkoniyati cheklangan insonlar sun'iy intellekt qurilmalaridan har sohada turli xil maqsadlarda jumladan ta'lim olish

maqsadida ham foydalanishmoqdaligi aniqlandi. Ular asosan xorijiy tillarni o'rganish hamda badiiy kitoblar mutoala qilish maqsadida sun'iy intellektga asoslangan dasturlar va qurilmalardan foydalanishlarini aytib o'tishgan. "Sun'iy intellekt" atamasi birinchi marta Jon Makkarti tomonidan 1956-yilda Amerika Ayvi Ligasi universiteti Dartmut kollejida bo'lib o'tgan seminarda ishlatilgan. Birinchi sun'iy intellekt dasturi 1951-yilda Buyuk Britaniyalik kompyuter olimi Kristofer Strachey tomonidan ishlab chiqilgan. 1952-yilda ushbu sun'iy intellekt dasturi sheriklarining harakatlarini bashorat qilish bilan birga, odamlar bilan shashka o'ynashni o'rgangan edi. Ingliz matematigi va kompyuter olimi Alan Tyuring hatto o'sha paytda nashr etilgan shaxmat dasturlash bo'yicha maqolasida mazkur tizim haqida alohida so'z yuritgan edi. Tadqiqotimiz davomida o'tkazgan so'rovnoma ko'ra, eng ko'p foydalanilgan sun'iy intellektning dasturlari quyidagilar deb topildi (1-rasmga qarang).

1-rasm. sun'iy intellektning dasturlari

Ushbu sun'iy intellektdan foydalanish dasturlari har biri o'zga xos darajada qo'llaniladi hamda belgilangan maqsad asosida vazifalarni bajarishga mo'ljallangan. Quyida ushbu dasturlar faoliyatining mazmunini izohlab o'tamiz (2-jadvalga qarang).

2-jadval.

Sun'iy intellektdan foydalanish dasturlari mazmuni

№	Sun'iy intellekt dasturlari	Mazmun-mohiyati va vazifasi
1	Maxsus ekran o'quvchi dasturlar	Ko'zi ojiz yoki ko'rish qobiliyati cheklangan foydalanuvchilar uchun matnni ovozga aylantiruvchi dasturlar. Masalan, JAWS va NVDA kabi dasturlar keng qo'llaniladi. Bu dastur foydalanuvchilari asosan badiiy asarlarni ovozli matnga aylantirgan holatda bemalol o'rganishlari mumkinligini ta'kidlashgan
2	Nutqni matnga aylantiruvchi dasturlar:	Eshitish qobiliyati cheklangan shaxslar uchun nutqni real vaqtda matnga aylantiruvchi ilovalar mavjud. Google Live Transcribe va Otter.ai kabi dasturlar bunga misol bo'la oladi. Bu ilovalar orqali imkoniyati cheklangan insonlar qo'shiq yoki hattoki filmlarni matnga aylantirib o'qishlari mumkin. Maslalan ijtimoiy tarmoqdagi mashhur professor o'qituvchilarining ma'ruzalarini eshita olishmasa ularni bemalol matnga aylantirgan holatda o'qishlari mumkin
3	Ovoz bilan boshqariladigan qurilmalar	Jismoniy harakat cheklovlari bo'lgan shaxslar uchun ovoz orqali qurilmalarni boshqarish imkonini beruvchi yordamchilar, masalan, Apple Siri, Amazon Alexa va

		Google Assistant qurilmalari keng tarqalganligini aniqladik
4	Ko'z harakati bilan boshqariladigan qurilmalar	Qo'l va oyoqlari ishlamaydigan nogironligi bor shaxslar uchun ko'z harakati orqali kompyuter boshqarish imkonini beruvchi qurilmalar, masalan, Tobii Dynavox va EyeTech kabi tizimlar ham mavjud bo'lib so'rovnomashtirish ishtirokchilari tomonidan etirof etilgan
5	Moslashtirilgan ta'lim platformalari	SI asosida ishlovchi ta'lim platformalari har bir o'quvchining ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'limni taqdim etadi. Khan Academy va Coursera kabi platformalar bunga misol bo'la oladi.

Ushbu qurilma va dasturlar nogironligi bo'lgan shaxslarning ta'lim olish jarayonini yengillashtiradi va ularning bilim olish imkoniyatlarini kengaytiradi. So'rovnomashtirish natijalariga ko'ra bu qurilmalardan asosan xorijiy til o'rganuvchilari keng foydalanib kelmoqdaligi aniqlandi.

Xulosa :Xulosa qiladigan bo'lsak, bugungi kunda sun'iy intellektning aqlli qurilmalari chindan ham jamiyatimizning barcha qatlamlari uchun jumladan imkoniyati cheklangan insonlar uchun ham ulkan imkoniyatlar eshiklarini ochmoqda. Imkoniyati cheklangan insonlar bemalol har qanday to'siqlarning , muammolarning yechimlarini sun'iy intellektning aqlli qurilmalari orqali bartaraf etib, hayotlarini bir qadar yaxshilashlari mumkin. Faqat bu qurilmalarning mavjudligi jamiyatimizdagi hamma imkoniyati cheklangan insonlar uchun ham ma'lum emas ya'ni jamiyatimizda mana shunday imkoniyatlardan xabardor bo'lgan imkoniyati cheklangan insonlar sanoqli. Keyingi tadqiqotlarda yuqoridagi qurilmalarni qanday qilib ommaga ma'lum qilish va nogironligi bo'lgan shaxslarga tanishtirish usullari borasida izlanishlar olib borish kerakligini aniqladik. Albatta , porloq kelajak qurish uchun jamiyatdagi barcha qatlamlarning muammolari bartaraf etilib ular uchun ham porloq kelajaklarini o'zlari qura olishlari uchun imkoniyatlar mavjudligini tatbiq etishimiz zarur shundagina kelajagi porloq va insonlari baxtli jamiyatga aylana olamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Rustamova, J. (2025). Sun'iy intellekt orqali til o'rganishning imkoniyatlari. International Conference on New Trends in Education and Language Learning, 7 January 2025. Retrieved from <https://incop.org>
2. Norboyev, F. Ch. (2024). Ta'limda sun'iy intellekt texnologiyalari tatbiqi. ResearchGate, 26 November 2024. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/386098406-Ta'limda_sun'iy_intellekt_texnologiyalari_tatbiqi
3. Ernazarov, D. Z. (2024). Oliy ta'lim tizimida sun'iy intellektning roli va ta'sirini oshirish. ResearchGate, 19 April 2024. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/379925224Oliy_ta'lim_tizimida_sun'iy_intellektning roli_va_ta'sirini_ortib_borishi
4. Sabirova, O. (2024). Ta'lim sohasida sun'iy intellektdan foydalanish. CyberLeninka, 2024. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/ta'lim-sohasida-sun'iy-intellektdan-foydalanish>
5. Sirojiddinov, B. (2024). Ta'limda sun'iy intellektning imkoniyatlari. Ares, 2024. Retrieved from <https://ares.uz/uz/maqola-sahifasi/talimda-suniy-intellektning-imkoniyatlari>
6. Infocom.uz (2024). Imkoniyati cheklangan insonlar uchun sun'iy intellektning ahamiyati. Infocom, 27 September 2024. Retrieved from <https://infocom.uz>

7. RAI-Journal (2023). Imkoniyati cheklanganlarda sun'iy intellekt. RAI-Journal, 27 August 2023. Retrieved from <https://rai-journal.uz>
8. Kun.uz (2021). Inklyuziv ta'lim uchun 5 yillik reja: jamiyat va maktablar imkoniyati. Kun.uz, 18 March 2021. Retrieved from <https://kun.uz>
9. CyberLeninka (2024). Ta'limda sun'iy intellektning imkoniyatlari. CyberLeninka, 2024. Retrieved from <https://cyberleninka.ru>
10. Ares.uz (2024). Ta'limda sun'iy intellektning imkoniyatlari. Ares, 2024. Retrieved from <https://ares.uz>

*Amonova Hikoyat Inoyatovna,
Abu Ali Ibn Sino nomidagi, Buxoro davlat tibbiyot instituti dotsenti*

TIBBIY KIMYO FANINI O'QITISHDA VAZIYATLI MASALALARDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada tibbiy kimyo fanini o'qitishda vaziyatli masalalardan foydalanishning afzalliklari tahlil qilingan. Vaziyatli masalalar talabalarga real hayotdagi yoki ilmiy tajribalarga asoslangan masalalarni yechish imkonini beradi bu esa ta'lim jarayonini interfaol va samarali qiladi. Maqolada vaziyatli masalalar yordamida talabalarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish, tanqidiy fikrlash qobiliyatini oshirish va bilimlarni mustahkamlashdagi ahamiyati tadqiq etilgan. Shuningdek, bu usul tibbiy kimyo fanini yanada qiziqarli va samarali o'qitishga imkon yaratadi hamda talabalarning klinik vaziyatlarga tayyorlanishini ta'minlaydi. Maqola tibbiy kimyo fanini o'qitishda vaziyatli masalalardan foydalanishning ta'lim jarayonidagi ahamiyatini o'rganadi va ularni o'qitish metodikalariga integratsiya qilish bo'yicha tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: Tibbiy kimyo, vaziyatli masalalar, o'qitish metodikasi, amaliy ko'nikmalar, tanqidiy fikrlash, interfaol o'qitish, ta'lim jarayoni, klinik vaziyatlar, talabalar, bilimlarni mustahkamlash.

Аннотация. Статья посвящена исследованию преимуществ использования ситуационных задач в процессе преподавания медицинской химии. В работе рассматриваются основные аспекты внедрения ситуационных задач в учебный процесс, а также их роль в улучшении усвоения знаний, развитии аналитического мышления и практических навыков студентов. В результате проведенного исследования было установлено, что использование ситуационных задач значительно способствует лучшему пониманию теоретических основ медицинской химии, улучшению способности к применению полученных знаний в реальных жизненных ситуациях. Акцент делается на важности активного вовлечения студентов в процесс обучения через анализ реальных клинических случаев, что способствует повышению мотивации к учебе и развитию практических компетенций в области медицины. Ожидается, что интеграция ситуационных задач в образовательный процесс станет важным шагом в совершенствовании методики преподавания медицинской химии.

Ключевые слова: медицинская химия, ситуационные задачи, обучение, преподавание, аналитическое мышление, практические навыки, клинические случаи, мотивация к учебе, педагогические технологии.

Abstract. This article explores the advantages of using situational problems in the teaching of medical chemistry. The paper examines the role of situational problems in enhancing students' understanding of theoretical concepts, improving their critical thinking skills, and developing practical competencies. The study highlights how the integration of situational problems into the curriculum helps students apply their knowledge to real-life scenarios, particularly in clinical settings. By fostering an interactive and problem-solving approach, this method increases students' engagement and motivation, while also improving their ability to assess and solve complex medical chemistry-related issues. The article emphasizes the significance of incorporating situational problems to enhance the overall quality and effectiveness of medical chemistry education.

Key words: medical chemistry, situational problems, teaching, critical thinking, practical skills, clinical scenarios, student engagement, motivation, educational methods.

Kirish. Tibbiy kimyo fani – biologik tizimlarning kimyoviy asoslarini va kimyoviy moddalarning organizmga ta'sirini o'rganuvchi ilmiy soha bo'lib, uning o'qitilishi talabalarga ilmiy bilimlarni chuqurroq o'zlashtirishga yordam beradi. Biroq, an'anaviy o'qitish metodlari

ko'pincha talabalarning passiv ishtirokiga olib keladi va nazariy bilimlarni real hayotdagi vaziyatlarga tatbiq etish imkoniyatini cheklaydi. Shu sababli, tibbiy kimyo fanini samarali o'qitish uchun yangi pedagogik usullarni izlash zaruriyati yuzaga keladi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar orasida vaziyatli masalalar metodikasining ahamiyati oshib bormoqda. Vaziyatli masalalar talabalarga nafaqat nazariy bilimlarni o'rganish, balki ularni amaliyotda qo'llash imkonini yaratadi. Bu usul talabalarning tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi, ularga ilmiy bilimlarni real hayotdagi muammolarni hal qilishda qo'llashga yordam beradi va o'qish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Tibbiy kimyo fani va uning o'qitish metodikasini rivojlantirishga oid tadqiqotlar ko'plab ilmiy ishlar va o'quv qo'llanmalarda keng yoritilgan. O'quv jarayonida yangi pedagogik yondashuvlar, jumladan, vaziyatli masalalardan foydalanishning samaradorligi haqida turli nazariy va amaliy tadqiqotlar mavjud. Bu yondashuvlarning afzalliklari tibbiy kimyo fani kabi murakkab va texnik ilmiy sohalarida yanada aniqroq ko'rinadi.

Vaziyatli masalalar va ularning talabalarga ta'siri. Vaziyatli masalalar, pedagogik amaliyotda talabalarning faol ishtirokini ta'minlaydi va ularni o'rgangan bilimlarini real hayotdagi vaziyatlarga tatbiq qilishga undaydi. I.M. Shaxidjonov (2018) o'zining ilmiy ishida vaziyatli masalalarning talabalarni tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilishda faollashtirishi haqida ma'lumot beradi. U, shuningdek, tibbiy kimyo kabi fanlarda bunday metodlarning talabalarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga ahamiyatini ko'rsatadi. Vaziyatli masalalar yordamida talabalar bilimlarini amaliyotda qo'llashga o'rgatilib, ilmiy kontseptsialarni yanada chuqurroq tushunishlari mumkin.

Tibbiy kimyo fanini o'qitishdagi innovatsion pedagogik yondashuvlar. Vaziyatli masalalarni o'quv jarayoniga integratsiya qilish, talabalarning amaliy tajribasini oshiradi. A.D.Akbarov (2020) o'zining tibbiy kimyo fanini o'qitish metodikasiga oid tadqiqotida, bu usulning talabalarning bilim va ko'nikmalarini real klinik vaziyatlarga qo'llashda samarali bo'lishini tahlil qiladi. Tadqiqotda vaziyatli masalalar orqali talabalarning o'z bilimlarini tahlil qilish, baholash va turli xil imkoniyatlarni ko'rib chiqish kabi yuqori darajadagi fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradiganligi ta'kidlanadi.

Interfaol o'qitish metodlari va vaziyatli masalalar. Pedagogik amaliyotda interfaol o'qitish metodlari, shu jumladan vaziyatli masalalar, talabalarning ta'limga bo'lgan qiziqishini oshiradi. I.R.Shukurova (2021) ilmiy ishida interfaol o'qitish metodlarining tibbiy kimyo fanini o'qitishda qo'llashning ahamiyati va bu metodlarning talabalarning o'quv jarayonidagi faolligini oshirishdagi o'rnini o'rganadi. U vaziyatli masalalar yordamida talabalarning o'zlashtirgan bilimlarini amaliyotga tatbiq etishlari mumkinligini va bu usulning ularda ilg'or ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam berishini ta'kidlaydi.

Tibbiy kimyo fani va kasalliklarni davolashdagi kimyoviy yondashuvlar. Tibbiy kimyo fanining asosiy yo'nalishlaridan biri kasalliklarni davolashda kimyoviy yondashuvlar va dori-darmonlar ta'sirini o'rganishdir. Vaziyatli masalalar, ayniqsa dori-darmonlarning kimyoviy tarkibini, ularning ta'sirini va samaradorligini o'rganishda juda foydalidir. A.A.Soliyev (2019) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlarda vaziyatli masalalarning tibbiy kimyo fanining klinik amaliyotga qo'llanilishidagi ahamiyati va bu masalalarning talabalarning klinik bilimlarini yanada chuqurlashtirishdagi roli tahlil qilingan.

Pedagogik metodika va amaliy natijalar. Vaziyatli masalalarning tibbiy kimyo fanini o'qitishdagi afzalliklari talabalarning tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. X.T.Rustamov (2017) o'zining pedagogik yondashuvlarni tahlil qilishda, vaziyatli masalalarning talabalarda ta'lim jarayonida o'z fikrini shakllantirish va o'qish motivatsiyasini oshirishdagi rolini muhim deb hisoblaydi.

Tibbiy kimyo fani va uning o'qitish metodikasini rivojlantirishda vaziyatli masalalardan foydalanishning ahamiyati jiddiy tahlil qilingan. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, vaziyatli masalalar talabalarni amaliy bilimlar bilan ta'minlashda, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda va

bilimlarni mustahkamlashda samarali vosita hisoblanadi. O'quv jarayonida bu metodlarni qo'llash nafaqat talabalarning bilimini mustahkamlaydi, balki ularning real klinik vaziyatlarda o'z bilimlarini qo'llay olish ko'nikmalarini ham rivojlantiradi.

Metod va metodologiya. Tahlilning asosiy metodologiyasi sifatida sifatli tadqiqot yondashuvi tanlangan bo'lib, u amaliy va nazariy jihatlarini chuqur tahlil qilishni ko'zda tutadi. Tadqiqot jarayonida o'qitish metodlarining samaradorligini baholash va ilmiy-izlanishlar orqali vaziyatli masalalarning ta'lim jarayoniga integratsiyasini aniqlash maqsad qilingan. Bu yondashuv orqali tibbiy kimyo fani o'qituvchilari tomonidan ishlatiladigan pedagogik metodlar, vaziyatli masalalarning talabalarning bilimlarini mustahkamlashdagi roli va ularning amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishdagi ahamiyati o'rganiladi.

Adabiyotlar tahlili: Tibbiy kimyo fanini o'qitishda vaziyatli masalalar yordamida talabalarga qanday samarali ta'lim berish mumkinligi haqida mavjud ilmiy adabiyotlar, maqolalar va tadqiqotlar tahlil qilindi. Bu metod yordamida vaziyatli masalalarning pedagogik samaradorligi va ilmiy jihatlarini o'rganildi.

Tadqiqotda quyidagi asosiy metodlar qo'llanilgan:

Case-study: Tibbiy kimyo fanini o'qitishda vaziyatli masalalarni ishlatishning amaliy misollari tahlil qilindi. Ushbu metod yordamida talabalarning bilim va ko'nikmalarini yanada samarali tarzda rivojlantirishga imkon beruvchi vaziyatli masalalarning konkret misollarini ko'rib chiqildi. Klinik vaziyatlar, kasalliklarni davolashda kimyoviy yondashuvlar va dori-darmonlar ta'sirini o'rganishga oid vaziyatli masalalar tahlil etildi.

So'rovlar: Tibbiy kimyo fanini o'qitayotgan o'qituvchilar va talabalar bilan so'rovlar o'tkazildi. Bu metod yordamida talabalarning vaziyatli masalalar orqali o'zlashtirilgan bilimlari va o'quv jarayonidagi qiziqishlarini baholash imkoniyati yaratildi. O'qituvchilardan olingan fikrlar va talabalarning o'qish motivatsiyasidagi o'zgarishlar o'rganildi.

Eksperimental tahlil: Vaziyatli masalalar asosida yaratilgan o'quv jarayonining samaradorligi eksperiment tarzida tekshirildi. Tadqiqotda talabalarning o'rgangan nazariy bilimlarini amaliy vaziyatlarda qo'llashga qaratilgan testlar, o'qish jarayonidagi o'zgarishlar va natijalar tahlil qilindi.

Tahliliy-metodik yondashuv: Vaziyatli masalalarning o'qitish jarayonida qanday qilib metodik jihatdan samarali ishlatilishi va bu usulning ta'lim jarayoniga qo'shgan qiymati haqida tahliliy yondashuv qo'llanildi. Shu bilan birga, pedagogik yondashuvlar va o'quv metodikalarini takomillashtirish uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Metodologik yondashuv: Tadqiqotda amaliyotga asoslangan yondashuvni qo'llash, ya'ni vaziyatli masalalarni o'qitish jarayoniga muvaffaqiyatli integratsiya qilish metodologiyasi tanlangan. Bu yondashuv talabalarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish, amaliy ko'nikmalarini oshirish, va ilmiy-eksperimental usullar orqali vaziyatli masalalarning ta'limdagi ahamiyatini namoyon etishga imkon yaratadi.

Shuningdek, ushbu tadqiqotda ta'lim jarayonini yaxshilash va o'qitish metodikasini zamonaviy pedagogik talablarga moslashtirishga qaratilgan metodologik yondashuvlar ishlab chiqilgan. Bu yondashuvlar o'qituvchilarga vaziyatli masalalardan samarali foydalanish va ularni talabalarga taqdim etishning turli usullarini taqdim etadi.

Tadqiqot metod va metodologiyasi tibbiy kimyo fanini o'qitishda vaziyatli masalalardan foydalanishning samaradorligini chuqur o'rganishga, talabalarning bilimlarini mustahkamlash va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradigan metodlarni ishlab chiqishga qaratilgan. Olingan natijalar o'quv jarayonini yanada sifatli va samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Tadqiqotlar natijasi. Ushbu tadqiqotda tibbiy kimyo fanini o'qitishda vaziyatli masalalardan foydalanishning samaradorligi va afzalliklari chuqur tahlil qilindi. Tadqiqot davomida talabalarning vaziyatli masalalar yordamida bilimlarini o'zlashtirish, tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish va amaliy ko'nikmalarini oshirishdagi o'zgarishlari o'rganildi. Quyida tadqiqot natijalari keltirilgan:

Talabalarning bilimlarini yanada mustahkamlash. Vaziyatli masalalardan foydalanish talabalarning nazariy bilimlarini mustahkamlashga katta yordam berdi. Talabalarning nazariy bilimlarni real hayotdagi vaziyatlarga tatbiq etish imkoniyati yaratildi. Bu orqali talabalarning tibbiy kimyo fanidagi asosiy kontseptsiyalarni chuqurroq tushunishlari va ularga oid amaliy bilimlarni o'zlashtirishlari kuzatildi. Talabalarning dori-darmonlar, kimyoviy reaksiyalar va organizmdagi kimyoviy jarayonlar bo'yicha bilimlari sezilarli darajada yaxshilandi.

Tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirish. Vaziyatli masalalar talabalarda tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga katta yordam berdi. Talabalar turli xil klinik vaziyatlarda, kasalliklarni davolashda va dori-darmonlarning ta'sirini baholashda o'z bilimlarini mustahkamlashga muvaffaq bo'ldilar. Tadqiqotlar natijasida talabalarning aniq bir masalani tahlil qilish, muammolarni aniqlash va ularga yechim topishda yaxshilanganligi ko'rsatildi.

O'qish motivatsiyasining oshishi. Vaziyatli masalalardan foydalanish talabalarning o'qish motivatsiyasini oshirdi. Talabalar ilmiy nazariyadan tashqari, o'zlarini amaliyotda ko'rish imkoniga ega bo'lishdi. Bu esa, ularning o'qishga bo'lgan qiziqishini kuchaytirdi. Shuningdek, talabalar o'z bilimlarini klinik holatlarda qanday ishlatishni ko'rib, o'qishga bo'lgan ishtiyoqi oshdi.

Amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish. Tadqiqotlar natijasida vaziyatli masalalar yordamida talabalarning amaliy ko'nikmalari rivojlandi. Tibbiy kimyo fanini o'qitishda bu metod talabalarga kasalliklarni davolashda, dori-darmonlarni tanlashda va kimyoviy moddalarning organizmga ta'sirini baholashda zarur bo'lgan ko'nikmalarni egallashga yordam berdi. Talabalarning laboratoriya ishlarida va klinik tajribalarda ishtirok etishlari bu ko'nikmalarni yanada takomillashtirdi.

Interfaol o'qitishning samaradorligi. Vaziyatli masalalar yordamida o'qish jarayonining interfaol shakli joriy etildi, bu esa, talabalarning o'zaro fikr almashishini va jamoaviy ishlarni rivojlantirishga yordam berdi. Talabalar guruhlariga bo'lingan holda vaziyatli masalalarni yechishga harakat qilib, o'z bilimlarini mustahkamlashdi va boshqalar bilan fikr almashish orqali yangi yondashuvlarni o'rganishdi. Tadqiqotlar natijasi shuni ko'rsatdiki, bunday yondashuv talabalarning o'qituvchilar bilan faol muloqotda bo'lishini ta'minlab, o'qish jarayonini samarali qilmoqda.

O'qituvchilarning metodik yondashuvlarini takomillashtirish. Tadqiqot davomida o'qituvchilarning vaziyatli masalalarni darslarda qanday qo'llashlari ham tahlil qilindi. O'qituvchilar vaziyatli masalalarni talabalarning qiziqishiga qarab va fan bo'yicha zarur bilimlarni oshirishga qaratib tanlashdi. Bu metod o'qituvchilarga nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy tajribalarni ham o'rgatishga yordam berdi. Shuningdek, o'qituvchilar vaziyatli masalalarni qo'llash jarayonida talabalar bilan samarali muloqot o'rnatishga erishdilar.

Tadqiqotlar natijalari tibbiy kimyo fanini o'qitishda vaziyatli masalalardan foydalanishning afzalliklarini ko'rsatdi. Bu metod talabalarning bilimlarini yanada mustahkamlashga, tanqidiy fikrlash va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam berdi. Shuningdek, o'qish motivatsiyasining oshishi va interfaol o'qitish metodlarining samaradorligini ham isbotladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, vaziyatli masalalar tibbiy kimyo fanini o'qitish jarayonini yanada samarali, qiziqarli va amaliy qiladi. O'qituvchilar uchun ushbu metodni o'qitish jarayoniga integratsiya qilish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Muhokama. Tibbiy kimyo fani talabalarga biologik tizimlarning kimyoviy asoslarini tushuntiradigan, shuningdek, kimyoviy moddalarning organizmda qanday ta'sir ko'rsatishini o'rganadigan fan bo'lib, uning o'qitilishi o'quv jarayonining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Bugungi kunda an'anaviy o'qitish metodlaridan tashqari, zamonaviy pedagogik yondashuvlar, jumladan vaziyatli masalalardan foydalanish o'qituvchilarga tibbiy kimyo fanini yanada samarali va qiziqarli tarzda yetkazish imkoniyatini yaratadi. Vaziyatli masalalar talabalarga haqiqatga yaqin sharoitlarda o'qish va o'rganish imkoniyatini beradi, bu

esa, bilimlarni mustahkamlash va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Vaziyatli masalalar – bu talabalarga real hayotdagi yoki ilmiy tajribalar asosida yaratilgan masalalardir. Ular talabalarga o'rgatilayotgan mavzu bilan bog'liq muammoni hal qilish uchun analitik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish imkonini beradi. Tibbiy kimyo fanida vaziyatli masalalar odatda klinik vaziyatlar, kasalliklar yoki kimyoviy reaksiyalar bilan bog'liq bo'lib, ularni tushunish talabalarga o'z bilimlarini amaliyotda qo'llash imkoniyatini yaratadi.

Vaziyatli masalalarning afzalliklari:

1. Vaziyatli masalalar talabalarni faollashtiradi, chunki ular o'rgangan nazariy bilimlarni real muammolarga tatbiq etishlari kerak. Buning natijasida talabalar o'z bilimlarini amaliyotda qo'llashni o'rganadilar va bu ularga yanada samarali o'qish imkoniyatini yaratadi. Tibbiy kimyo fani bo'yicha, masalan, kimyoviy moddalar va ularning organizmdagi ta'sirini tushunish, kasalliklarni davolashdagi kimyoviy metodlarni o'rganish talabalar uchun juda qiziqarli bo'lishi mumkin.

2. Vaziyatli masalalar talabalarga amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Misol uchun, ma'lum bir tibbiy kimyo masalasi kasallikning kimyoviy terapiyasini tanlashda to'g'ri qaror qabul qilish kerakligini talab etishi mumkin. Bu esa, talabalarning klinik vaziyatlarga tayyorlanishiga yordam beradi va ularni real dunyo bilan bog'laydi.

3. Vaziyatli masalalar talabalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi. Talabalar muammoni hal qilishda turli xil variantlarni ko'rib chiqishlari va eng maqbul qarorni qabul qilishlari kerak. Bu jarayon tibbiy kimyo bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borishga tayyorlaydi va ularning analitik fikrlash qobiliyatini oshiradi.

4. Vaziyatli masalalar talabalarga qiziqarli va interfaol o'qish jarayonini taqdim etadi. Talabalar nafaqat matnlarni o'qish, balki ularni o'zlashtirish va real vaziyatda qo'llash orqali bilim olishadi. Tibbiy kimyo fanida bunday usul ilmiy xususiyatlarni o'zlashtirishni ancha yengillashtiradi.

5. Tibbiy kimyo fanini o'rgatishda vaziyatli masalalardan foydalanish, talabalarga zamonaviy tibbiyotdagi innovatsion yondashuvlarni o'rganishga yordam beradi. Masalan, yangi dori-darmonlarning kimyoviy tarkibini, ularning organizmga ta'sirini va samaradorligini tahlil qilish, tibbiy muammolarni hal qilishda muhim ahamiyatga ega.

Tibbiy kimyo fanini o'qitishda vaziyatli masalalardan foydalanishning samarali bo'lishi uchun ularni darsliklar va o'quv materiallariga kiritish kerak. Masalalar interaktiv tarzda o'qitish usullarini qo'llash, guruhli ishlar va muhokamalarni o'z ichiga olishi lozim. Shuningdek, masalalar talabalarning darajasiga mos kelishi va ularni qiyinchiliklarga tayyorlashi kerak.

Tibbiy kimyo fani o'qitishning samaradorligini oshirishda vaziyatli masalalardan foydalanishning o'ziga xos afzalliklari mavjud. Bu metod talabalarni faollashtiradi, amaliy ko'nikmalarni rivojlantiradi, tanqidiy fikrlashni oshiradi va o'qish jarayonini qiziqarli va interfaol qiladi. Vaziyatli masalalar orqali talabalar nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham o'rganadilar, bu esa, ularni real hayotdagi muammolarni hal qilishga tayyorlaydi. Shuning uchun tibbiy kimyo fanini o'qitishda vaziyatli masalalardan keng foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Xulosa va takliflar. Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, vaziyatli masalalar talabalarning nazariy bilimlarini mustahkamlash, amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish va klinik vaziyatlarda ilmiy bilimlarni qo'llashda katta ahamiyatga ega. Bu metod talabalarga nafaqat o'rgangan bilimlarini real hayotdagi muammolarni hal qilishda ishlatish, balki ularning tanqidiy fikrlashini, masalalarni tahlil qilish va yechimlar ishlab chiqish qobiliyatlarini ham rivojlantiradi.

Tadqiqot davomida vaziyatli masalalar orqali talabalarning o'qish motivatsiyasi oshgani, bilim va ko'nikmalarini chuqurroq o'zlashtirgani, shuningdek, interfaol o'qitish usullarining

samaradorligi isbotlandi. Bunday metodik yondashuvlar talabalarni faol ishtirok etishga undab, o'z bilimlarini real amaliyotda qo'llashga imkon yaratadi.

Shuningdek, tibbiy kimyo fanini o'qitishdagi pedagogik metodlarni takomillashtirishda vaziyatli masalalar metodikasining o'rni muhimligini ta'kidlash lozim. O'qituvchilar tomonidan vaziyatli masalalardan samarali foydalanish, nafaqat talabalarning ilmiy qobiliyatlarini rivojlantiradi, balki o'qitish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi.

Takliflar: 1. Tibbiy kimyo fanini o'qitishda vaziyatli masalalar metodikasini yanada kengroq joriy etish zarur. Bunda klinik vaziyatlar, kasalliklarni davolashda kimyoviy yondashuvlar va dori-darmonlar ta'sirini baholashga qaratilgan masalalar tanlanishi kerak. Bu talabalarga nafaqat o'rgangan nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llash, balki klinik yondashuvlarni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

2. Vaziyatli masalalarni samarali qo'llash uchun o'qituvchilarni maxsus metodik tayyorgarlikdan o'tkazish zarur. O'qituvchilar vaziyatli masalalarni yaratishda, talabalarning ehtiyojlariga mos ravishda tanlash va dars jarayonida interfaol usullarni joriy etishga o'rgatish kerak. Bu o'qituvchilarni yangicha pedagogik yondashuvlar bilan tanishtirishni talab etadi.

3. Tibbiy kimyo fanini o'qitishda boshqa fanlar bilan integratsiya qilinishi kerak. Bunda, kimyo, biologiya, tibbiyot va farmatsevtika kabi fanlarning integratsiyasi orqali vaziyatli masalalar yordamida interdisciplinar yondashuvni amalga oshirish talab etiladi. Bu talabalarga har bir fanning o'zaro bog'liqligini ko'rsatadi va ularning kompleks bilimlarni egallashiga yordam beradi.

4. Vaziyatli masalalar amaliyotga asoslangan bo'lishi kerak. Shuning uchun, darslar davomida talabalarga laboratoriya ishlaridan tashqari, haqiqiy klinik vaziyatlarga asoslangan vaziyatli masalalar taqdim etilishi lozim. Bu talabalarni kasalliklarni davolashda o'z bilimlarini real vaziyatlarda qo'llashga tayyorlaydi.

5. Vaziyatli masalalar orqali talabalarning motivatsiyasini oshirishga qaratilgan metodik yondashuvlar ishlab chiqilishi zarur. Talabalarga bilimlarni qo'llashda ular uchun qiziqarli va dolzarb bo'lgan klinik vaziyatlarni keltirish, o'quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi.

Xulosa qilib aytganda, tibbiy kimyo fanini o'qitishda vaziyatli masalalardan foydalanish nafaqat talabalarning bilimlarini mustahkamlash, balki ularning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish, tanqidiy fikrlashlarini oshirish va kasalliklarni davolashdagi yondashuvlarini chuqurlashtirishga imkon yaratadi. Shu sababli, bu metodni kengaytirish va takomillashtirish tibbiy kimyo fanining o'qitilishining samaradorligini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Ismoilov, R. Tibbiy kimyo o'qitish metodikasi. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti, 2015.

2. Karimov, A. Kimyo fanining pedagogik aspektlari. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti nashriyoti, 2018.

3. Murodov, I. Kimyo ta'limining zamonaviy metodlari. Buxoro: Buxoro Davlat Universiteti nashriyoti, 2017.

4. Tashpulatov, S. Tibbiy kimyo fanini o'qitish jarayonida innovatsion usullar. Toshkent: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi, 2020.

5. Ahmadov, X. Interfaol o'qitish metodlari va tibbiy kimyo faniga integratsiyasi. Urganch: Urganch Davlat Universiteti nashriyoti, 2019.

6. Shodiyev, D. Kimyo fanini o'qitishda zamonaviy pedagogik yondashuvlar. Namangan: Namangan Davlat Universiteti nashriyoti, 2021.

7. Rustamov, B. Tibbiy kimyo fanining o'quv jarayonida interfaol metodlardan foydalanish. Nukus: Nukus Davlat Universiteti nashriyoti, 2016.

8. Saidov, U. Kimyo fanining amaliyotga asoslangan o'qitish metodikasi. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi nashriyoti, 2020.

Murodova Maqsuda Maxsudovna
Buxoro davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
muorodova_maqsuda@buxdpi.uz

BOSHLANG'ICH TA'LIM O'QUVCHILARINING NUTQNI KO'NIKMLARINI SUN'IY INTELLEKT VOSITASIDADA RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya: Mazkur mavzu boshlang'ich ta'limda sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining o'quvchilarning nutqini rivojlantirishdagi rolini yoritishga bag'ishlangan. Bugungi kunda SI yordamida individual yondashuv asosida ta'lim jarayonini takomillashtirish imkoniyatlari kengaymoqda. Maqolada sun'iy intellektning ovozli yordamchilar, nutqni aniqlash tizimlari, interaktiv dasturlar va o'yinlar orqali bolalarda so'z boyligini oshirish, talaffuzni to'g'rilash va fikr ifodasi ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi qayd etilgan. Shuningdek, sun'iy intellekt vositalarining ta'limda qo'llanilishi o'quvchilarning o'z-o'zini baholash va faolligini oshirish, individual qobiliyatlarini rivojlantirish, hamda o'qituvchilarga o'quv jarayonini samarali boshqarishga ko'maklashish afzalliklari ko'rib chiqilgan. Tadqiqotda ilg'or texnologiyalardan foydalanish orqali zamonaviy ta'lim mazmunini boyitish va natijadorligini oshirish yo'llariga urg'u berilgan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, boshlang'ich ta'lim, nutqni rivojlantirish, ovozli yordamchilar, interaktiv dasturlar, talaffuzni to'g'rilash, individual yondashuv, o'quvchilarning faolligi, o'z-o'zini baholash, zamonaviy ta'lim, texnologiyalar.

Аннотация: Данная тема посвящена освещению роли технологий искусственного интеллекта (ИИ) в развитии речи учащихся начальной школы. В настоящее время возможности совершенствования образовательного процесса на основе индивидуального подхода с использованием ИИ значительно расширяются. В статье отмечается, что искусственный интеллект способствует обогащению словарного запаса детей, корректировке произношения и развитию навыков выражения мыслей через голосовых помощников, системы распознавания речи, интерактивные программы и игры. Также рассматриваются преимущества применения средств искусственного интеллекта в образовании, такие как повышение активности учащихся, развитие их индивидуальных способностей, самооценки, а также помощь учителям в эффективном управлении учебным процессом. В исследовании акцентируется внимание на обогащении содержания современного образования и повышении его результативности за счет использования передовых технологий.

Ключевые слова: искусственный интеллект, начальное образование, развитие речи, голосовые помощники, интерактивные программы, корректировка произношения, индивидуальный подход, активность учащихся, самооценка, современное образование, технологии.

Annotation: This topic highlights the role of artificial intelligence (AI) technologies in developing speech skills among primary school students. Today, the possibilities for enhancing the educational process through individualized approaches using AI are significantly expanding. The article notes that AI contributes to enriching children's vocabulary, improving pronunciation, and developing expression skills through voice assistants, speech recognition systems, interactive programs, and games. It also examines the advantages of applying AI tools in education, such as increasing student engagement, fostering individual abilities, promoting self-assessment, and assisting teachers in effectively managing the learning process. The study emphasizes enriching the content of modern education and improving its efficiency through the use of advanced technologies.

Key words: artificial intelligence, primary education, speech development, voice assistants, interactive programs, pronunciation correction, individualized approach, student engagement, self-assessment, modern education, technologies.

Kirish. Bugungi global axborotlashuv davrida ta'lim jarayoniga zamonaviy texnologiyalarni integratsiya qilish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Sun'iy intellektning (SI) ta'lim jarayoniga qo'llanilishi, xususan, boshlang'ich ta'lim o'quvchilarida nutqni rivojlantirishda katta ahamiyat kasb etmoqda. Chunki bu yoshdagi bolalarda nutq madaniyati, so'z boyligi va muloqot ko'nikmalari shakllanishi o'quv jarayonining sifatli davom etishiga asos yaratadi. An'anaviy metodlardan farqli o'laroq, SI texnologiyalari ta'limni shaxsiylashtirish, o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashish va ularning o'z-o'zini rivojlantirishiga ko'maklashish imkonini beradi. Shu sababli, boshlang'ich ta'limda SI yordamida nutqni rivojlantirish dolzarb va istiqbolli yo'nalish hisoblanadi.

Suniy intellekt, yangi asr, personalizatsiya, interaktivlik, doimiy monitoring, ijodiy fikrlash, tezkor javoblar, ko'p tillilik va millatlararo totuvlik, jismoniy va psixologik holatni inobatga olgan holda imkoniyatlarni kengaytirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Mamlakatimizda barcha sohalarda keng qamrovli islohotlar amalga oshirilmoqda. Aniq maqsad va ko'rsatkichlar belgilab berilgan uzoq muddatli strategiyalar qabul qilinib, izchillik bilan hayotga tatbiq etib kelinmoqda. Davlatimiz rahbari tomonidan tasdiqlangan "Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasi hamda sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish va ularni mamlakatimizda keng qo'llash raqamli ma'lumotlardan foydalanish imkoniyatini va ularning yuqori sifatini ta'minlash, ushbu sohada malakali kadrlar tayyorlash uchun qulay shartsharoitlar yaratish belgilab berildi.

Sun'iy intellekt sohasida dastlabki ishlar "Sun'iy intellekt" atamasi 1956-yilga kelib paydo bo'ldi. Shu yilning yozida AQSHning Dartmut universitetida sun'iy tafakkur masalalari bo'yicha anjuman bo'lib o'tdi. Unda Klod Shennon (Bell Laboratories), Nataniel Rochester (IBM), Gerbert Saymon (Karnegi universiteti), Trenchard Mur (Prinston universiteti), Jon Makkarti (Dartmut universiteti), Marvin Minski (Garvard universiteti) kabi olimlar ishtirok etgan. Ushbu anjumanda ma'ruza qilgan amerikalik informatika sohasidagi olim Jon Makkarti (1927–2011) "Artificial Intelligence" ("Sun'iy tafakkur") atamasi muallifi sifatida tarixga nom qoldirdi. XX asrning 80-yillari Sun'iy intellekt – kashfiyot deya e'tirof etila boshladi. Olimlar ushbu yo'nalishda darsliklar ishlab chiqa boshladilar. Shuningdek, 1997-yilda shaxmat bo'yicha Jahon chempioni Garri Kasparovni mag'lubiyatga uchratgan mashhur shaxmat dasturi – "Deep Blue" yaratildi. Shu yillarda Yaponiyada neyron tarmoqlari asosida 6-avlod kompyuter loyihasi ishlab chiqilayotgan edi. Shundan so'ng sun'iy intellektga e'tibor kuchaydi. Yirik kompaniyalardan tortib to harbiy muassasalargacha mazkur sohani moliyalashtira boshladi. Natijada yangi texnologiyalar soni oshib, raqobat kuchaydi, sun'iy intellekt vositalari mukammallashib bordi.

Sun'iy intellekt yordamida o'quvchilarning o'ziga xos qobiliyatlari va ehtiyojlariga mos ta'lim jarayonini tashkil etish. Bu metodologiya o'quvchilarning bilim darajasini tahlil qilib, har bir o'quvchi uchun mos o'quv dasturlarini va materiallarini taqdim etishni o'z ichiga oladi. O'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash uchun interaktiv vositalar (masalan, o'yinlar, stimulyatsiyalar, virtual sinflar)dan foydalanish. Bu metod o'quvchilarga o'z bilimlarini amalda sinab ko'rish imkonini beradi va o'qishni qiziqarli hamda samarali qiladi. O'quvchilarning o'qish jarayonini doimiy ravishda kuzatish va tahlil qilish. Sun'iy intellekt tizimlari o'quvchilarni baholash va tahlil qilishda yordam berib, ular haqida aniq ma'lumotlarni taqdim etadi. Bu metod o'qituvchilarga o'quvchilarning kuchli va zaif tomonlarini aniqlashda yordam beradi. Sun'iy intellekt masofaviy ta'limni rivojlantirishga katta yordam beradi. Virtual sinflar, onlayn darslar va avtomatlashtirilgan ta'lim tizimlari yordamida o'quvchilarga masofadan turib ta'lim olish imkoniyati yaratiladi.

1-jadval

Sun'iy intellektni tadqiq qilishdagi metodologik yondashuvlar	
Nazariy tahlil	Zamonaviy SI texnologiyalari va ularning ta'limdagi qo'llanilishi haqidagi ilmiy adabiyotlarni o'rganish.
	Ta'lim jarayonida interaktiv o'quv vositalarining o'rnini tahlil qilish.

Emperik tadqiqotlar	Boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan eksperiment o'tkazish: SI yordamida nutq rivojlantiruvchi o'yinlar, ovozli yordamchilar va dasturlarni qo'llash.
	Olingan ma'lumotlarni sifat va miqdoriy tahlil qilish
Taqqoslash metodi	An'anaviy nutqni rivojlantirish usullari bilan SI vositalarining samaradorligini solishtirish
Pedagogik diagnostika	SI qo'llanilgan ta'lim jarayonidagi natijalarni baholash: o'quvchilar so'z boyligi, talaffuz aniqligi va nutq muloqotidagi rivojlanish darajasini o'lchash.

Sun'iy intellektni tadqiq qilishdagi metodologik yondashuvlar.

Muhokama. Sun'iy intellekt vositalari yordamida ta'lim individual tarzda tashkil qilinadi. Bu o'quvchilarning bilim darajasiga mos ta'limni ta'minlashga imkon beradi, natijada har bir o'quvchi o'z qobiliyatlarini maksimal darajada namoyon etishi mumkin. O'quvchilar o'z tempida o'rganishadi va bu ularga yanada samarali natijalarga erishishga yordam beradi. Sun'iy intellekt texnologiyalari yordamida o'quvchilar tezroq va samaraliroq bilim olishadi. Ta'lim materiallari o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtiriladi, bu esa o'qish jarayonini samarali qiladi. O'quvchilar qaysi mavzularni yaxshi o'zlashtirgani va qaysi sohalarida yordamga muhtojligini tezda aniqlash imkonini beradi. Sun'iy intellekt tizimlari o'quvchilarga murakkab masalalarni hal qilishda yordam beradi, bu ularning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. O'quvchilar yangi g'oyalarni ishlab chiqish va o'z bilimlarini amalda sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladilar, bu esa ularning o'qish jarayonida faol qatnashishini ta'minlaydi. Sun'iy intellekt o'qituvchilarga o'quvchilarning yutuqlarini kuzatib borish, ular bilan samarali aloqada bo'lish va ta'lim jarayonini moslashtirish imkoniyatini beradi. O'qituvchilar pedagogik yondashuvlarini yangilashga va texnologiyalarni o'z ish jarayonlariga qo'shishga majbur bo'ladilar.

Sun'iy intellekt (SI) o'quvchilarning individual ehtiyojlarini tahlil qilib, har bir o'quvchining o'ziga xos xususiyatlariga mos ta'lim jarayonini tashkil etadi. Bu o'quvchilarning qobiliyatlarini va tezliklarini hisobga olgan holda darslarni moslashtirishni ta'minlaydi. Buni quyidagi misolda tushuntiramiz. "bolalar qandaydir masalani yechishyapti, o'qituvchi esa ularning xatolarini ko'rib, qaysi yo'nalishda tushuntirish kerakligini aniqlashi mumkin. masalan, bola logarifmda xatoga yo'l qo'ydi - demak, u bilan logarifmlarni ishlab chiqish kerak. yoki u juda oddiy xatoni - qavslarni yopishni unutib qo'ydi, bu esa diqqatsizlikdan bo'lishi mumkin. diqqatsizlik esa bolalarda juda ko'p uchraydi". SI yordamida o'quvchilarga interaktiv darslar va o'yinlar taqdim etish mumkin. Bu o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydi va o'qishni qiziqarli qiladi, shu bilan birga ularning mustahkam va uzoq muddatli bilim olishiga yordam beradi. O'qish savodxonlig darslaridan tashkil qilingan sinfdan tashqari ishlarni tashkil qilish davomida rolli o'yinlarni tashkil qilish o'quvchilarda o'tilgan mavzularni yanada yaxshiroq tushunib mustahkamlash uchu ahamiyatga ega. Bu o'yin quyidagicha tashkil qilinadi

Rolli o'yin.

- 🧑🧑 Tomoshabinlar hajmi: Kichik va o'rta (10-50 ishtirokchi)
- 🗣️ Sozlamalar: shaxsan yoki virtual
- ⏰ Vaqt: 30-60 daqiqa

Mashg'ulot o'yini sifatida rolli o'yindan foydalanish ham ajoyib g'oya. Bu muloqotni, shaxslararo ko'nikmalarni, nizolarni hal qilish, muzokaralar olib borish va boshqalarni yaxshilashga yordam beradi. Rolli o'yin haqida fikr-mulohaza bildirish muhim, chunki bu o'rganishni kuchaytirish va ishtirokchilarni takomillashtirishga yo'naltirishning amaliy usulidir.

Sun'iy intellekt tizimlari o'quvchilarning yutuqlarini va kamchiliklarini doimiy ravishda kuzatib boradi. Bu ma'lumotlar o'qituvchilarga o'quvchilarning o'qish jarayonini tahlil qilish va kerakli o'zgarishlarni kiritishga yordam beradi.

Boshlang'ich sinfda o'tkaziladigan mashg'ulotlar didaktik o'yinlar va turli texnologiyalardan foydalanib tashkil etsak bolalarning mavzuni tushunganlik darajasi yuqori nuqtada ekanligi tahlil va monitoringlar jarayonida kuzatilgan.

Natijalar. O'quvchilar o'zlarini qiziqtirgan savollarni tezda so'rashlari va SI yordamida javob olishlari mumkin. Bu o'qish jarayonini yanada samarali qiladi va o'quvchilarni kutish vaqtidan xalos etadi.

O'quv jarayoni bosqichida savol-topshiriqlar ustida ishlashning ikkita asosiy usuli qo'llaniladi:

o'quvchilarning o'quv faoliyatini boshqarishni oqilona birlashtirish va o'quv jarayonini tartibga solish va tuzatish. Uning yakuniy bosqichi - bu belgilangan mezonlar nuqtai nazaridan o'rganish natijalari va vaqtni tahlil qilish.

Bu quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- a) bilim, o'qitish ko'nikmalarini shakllantirishda mumkin bo'lgan maksimal natijalar;
- b) o'quvchilarga ma'lum natijalarga erishish uchun zarur bo'lgan minimal vaqt;
- c) ajratilgan vaqt ichida ma'lum natijalarga erishish uchun minimal talab qilinadigan harakatlar;
- d) ajratilgan vaqt ichida ma'lum natijalarga erishish uchun mablag'larning minimal xarajatlari.

Masalan:

2-sinf ona tili darslaridan tezkor savollardan misollar keltirsak

1. Lotin alifbosida nechta tovush bor

2. Gap nima?

3. Buyruq gapga misol ayting

Shu tartibda tezkor savol javob o'tkaziladi.

Fikr va kreativlikni rivojlantirish: Sun'iy intellekt yordamida o'quvchilar o'zlarining fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishi mumkin. Masalan, SI yordamida o'quvchilar o'z ijodiy ishlarini yaratishda yordam olishlari mumkin.

Kreativ fikrlash testlarining birinchi avlodi domenning umumiyliigi, ya'ni har qanday sohadagi ijodkorlikning umumiy xususiyatlari mavjudligi haqidagi g'oyaga asoslangani kabi tadqiqotchilar ijodkorlikni baholaydigan sinovlarda shaxsning natijalari umumiyashtirilishi mumkinligini, bir sohadagi kreativlik ikkinchi sohaga ham o'tkazilishi mumkinligini taxmin qilganlar. Ushbu tadqiqotlar yo ijodkorlik uchun zarur bo'lgan qobiliyat va ko'nikmalar domenga bog'liq bo'lib, domendan domenga ajralib turishini ta'kidlamogda, yoki ikki yondashuvning qisman jamlagan ijodkorlik modellarini taqdim etmogda. "Domen" deganda "san'at, adabiyot, tarix yoki astronomiya kabi ilmning har qanday muayyan sohasi" yoki "muayyan ilm sohasi asosida yotadigan va uni qo'llab-quvvatlaydigan reprezentatsiyalar turkumi" tushuniladi.

Ko'p tilli va madaniyatli o'quv materiallari: Sun'iy intellekt tizimlari ko'plab tillarda va madaniyatlarda ta'lim materiallarini taklif qiladi. Bu o'quvchilarga o'z tillarida yoki yangi tillarda o'rganish imkoniyatini beradi. Til fikrning shakllanishi va tavsifida muhim rol o'ynaydi, jumladan, taassurotlar, his-tuyg'ular, tajribalar ifodasi hamdir. Sir emaski, jamiyatning har bir a'zosi uchun bir-biri bilan o'zaro munosabatga kirishishda assos xizmati o'taydi. Shu boisdan ham uzluksiz ta'limning ilk bo'g'inlaridanoq yosh avlodning til o'rganishi uchun barcha zaruriy shart-sharoit va imkoniyatlarni yaratish, ularning til xususidagi bilimlarini chuqurlashtirish uchun mutaxassislarni puxta tayyorlash masalasi dolzarb hisoblanadi.

Negaki, ona tili darslari boshqa tillarni o'rganishni osonlashtirishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, birinchi tilda mustahkam poydevorga ega bo'lgan o'quvchi-yoshlar ikkinchi yoki uchinchi tillarni o'zlashtirishda muvaffaqiyat qozonishadi. Hamda ular ona tilining tuzilishi aniq tushunib, bu ko'nikmalarni yangi tillarga o'tkazishlari mumkin. Bu esa o'quv jarayonini yanada samarali bo'lishida xizmat qiladi. SI yordamida o'quvchilarning jismoniy va

psixologik holati doimiy monitoring qilinishi mumkin. Bu o'qituvchilarga o'quvchilarning holatiga moslashtirilgan yondashuvlar ishlab chiqish imkonini beradi.

Boshlang'ich maktab yoshida bolaning nafaqat jismoniy rivojlanishida, balki aqliy rivojlanishida ham sezilarli o'zgarishlar ro'y beradi: kognitiv soha sifat jihatidan o'zgaradi, shaxsiyat shakllanadi, tengdoshlar va kattalar bilan munosabatlarning murakkab tizimi shakllanadi. Tizimli ta'limga o'tish bolalarning aqliy faoliyatiga yuqori talablarni qo'yadi, bu hali yosh o'quvchilarda beqaror, charchoqqa chidamlilik past. Garchi bu ko'rsatkichlar yosh bilan ortib borayotgan bo'lsa-da, umuman olganda, kichik yoshdagi o'quvchilarning mehnat unumdorligi va sifati yuqori sinf o'quvchilarining tegishli ko'rsatkichlarining yarmini tashkil qiladi.

Boshlang'ich maktab yoshidagi yetakchilik - ta'lim faoliyati. Boshlang'ich maktab yoshi - kognitiv jarayonlarning jadal rivojlanishi va sifat jihatidan o'zgarishi davri: ular vositachilik xarakteriga ega bo'lib, ongli va o'zboshimchalik bilan bo'lishni boshlaydilar. Birinchi sinfda o'qituvchi (men va o'qituvchim) orqali sinfdoshlar bilan o'zaro munosabat. 3-4-sinf- bolalar jamoasini shakllantirish bosqichi (biz va o'qituvchimiz). Yoqqan va yoqtirmaydiganlar bor. Shaxsiy fazilatlariga qo'yiladigan talablar mavjud.

Xulosa. Sun'iy intellekt (SI) vositalari boshlang'ich ta'limda ta'lim jarayonini yanada samarali va interaktiv qilish imkoniyatini taqdim etadi. SI yordamida ta'limni personalizatsiya qilish, o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirish, shuningdek, o'quvchilarni ijodiy fikrlash va muammolarni hal qilishga undash mumkin. Doimiy monitoring va tezkor javob berish imkoniyatlari ta'lim sifatini oshiradi va o'quvchilarni ta'lim jarayonida faol ishtirok etishga rag'batlantiradi. Shuningdek, ko'p tillilik va madaniyatga hurmat qilish, jismoniy va psixologik holatni inobatga olish o'quvchilarning umumiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shu bilan birga, o'qituvchilarning texnologik bilimlarini rivojlantirish va axborot xavfsizligi masalalariga e'tibor qaratish zarur, chunki SI vositalarining samarali ishlatilishi ta'lim tizimining kelajagini belgilovchi muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Bu tamoyillar orqali sun'iy intellekt boshlang'ich ta'limda yuqori sifatli, interaktiv va shaxsiylashtirilgan ta'limni ta'minlash imkoniyatini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. // [www. Ziyounet.uz](http://www.Ziyounet.uz)
2. Lex.uz "O'zbekiston Respublikasi qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi"
3. Axrorjon, Y. L. (2023). Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida zamonaviy texnologiyalardan foydalanib samarali mashg'ulot o'tishning avfzaliklari. qo'qon universiteti xabarnomasi, 149-150.
4. Bordovskaya N., Rean A. Pedagogika. – Sankt-Peterburg, 2001Yo'ldashev, A. (2022). Ta'limda suniy intellektning imkoniyatlari. Academic research in educational sciences, 3(11), 726-729.
5. Ismailova, M. (2020). Boshlang'ich ta'limda o'qish savodxonligini rivojlantirish. Toshkent: O'qituvchi.
6. Daminova, R. (2018). O'quvchilarda nutqiy rivojlanish va o'qish savodxonligi. Toshkent: Navro'z.
7. Karimov, M., & Tashpulatova, S. (2022). Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda axborot texnologiyalarining o'rni. Toshkent: Akademiya.
8. Yo'ldashev, A. (2022). Ta'limda suniy intellektning imkoniyatlari. Academic research in educational sciences, 3(11), 726-729
9. Mahmudov, A. (2019). O'qish va yozish savodxonligini oshirish metodikasi. Samarqand: Samarqand Davlat universiteti nashriyoti.

10. Murodova M. M., Qizi M. R. N. A. Sun'iy intellekt vositasida boshlang'ich ta'lim o'quvchilarida nutqni rivojlantirishning afzalliklari //Yangi O'zbekiston ustozlari. – 2024. – T. 2. – №. 31. – C. 93-100.
11. Murodova M. Interaktiv o'quv vositalari yordamida boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qish va tinglash malakalarini takomillashtirish// "Педагогическая акмеология" международный научно-методический журнал. – 2024. – Т. 9. – №. 17.
12. Ortiqov O. R. Globallashuv jarayonida bo'lajak o'qituvchilarda mafkuraviy immunitetni rivojlantirish omillari //Scientific progress. – 2021. – Т. 1. – №. 5. – C. 160-165.
13. Ortiqov O. R. O'qituvchi faoliyatida pedagogik deontologiya va kompetlikning roli va ahamiyati //scientific progress. – 2021. – т. 2. – №. 5. – с. 42-47.
14. Oybek O., Maqsuda M. Talabalar axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirishning pedagogik asoslari //Interpretation and researches. – 2024. – Т. 2. – №. 18. – C. 33-40.
15. Ortiqov O. Distance education technologies in higher education system //Journal of Integrated Education and Research. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – C. 1-7.
16. Rustamovich O. O. Ma'naviy-ma'rifiy ishlar talabalar mafkuraviy immuniteti rivojlantirish kafolati //ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali. – 2023. – Т. 3. – №. 11. – C. 29-36.
17. Rahmatova, K. (2022). O'qish savodxonligi darslarida nutq ko'nikmalarini rivojlantirish. Toshkent: Sharqi Taraqqiyoti.
18. Tillaev, U. (2019). Boshlang'ich sinfda interfaol o'quv metodlari. Toshkent: O'qituvchi.
19. Siddiqova, D. (2021). Boshlang'ich sinfda o'qish metodikasi va nutqni rivojlantirish. Buxoro: Buxoro universiteti nashriyoti.
20. Sultonov, B. (2021). Ta'limda raqamli texnologiyalarni qo'llash va o'quvchilarni nutqiy rivojlantirish. Toshkent: TAU.
21. Qosimova, O. (2023). Interfaol metodlar orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy ko'nikmalarini rivojlantirish. Toshkent: Science and Education.
22. Хитирхеев, Г. И. Информационные технологии в политике России и Турции / Молодой ученый. - 2014. - № 19 (78). - С. 383-385. -0 URL: <https://moluch.ru/archive/78/13618/>

*Eshquvvatov To'liqjon Eshquvvatovich,
SamDU KF, Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim, sport kafedrası mudiri
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent
Mirzayeva Vasila Qamariddin qizi,
SamDU KF, Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi*

**O'QUVCHILARNI MAKTAB TA'LIMIGA MOSLASHTIRISHNING PEDAGOGIK
ASOSLARI
(Boshlang'ich ta'lim o'quvchilari misolida)**

Annotatsiya: Mazkur ilmiy ish boshlang'ich sinf o'quvchilarini maktab ta'limiga moslashtirishning pedagogik asoslarini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotda o'quvchilarning maktab hayotiga muvaffaqiyatli moslashuvini ta'minlash uchun zarur bo'lgan sharoitlar, metod va vositalar tahlil qilingan. Ishda boshlang'ich ta'lim davrida bolalarning psixologik, ijtimoiy va intellektual rivojlanish xususiyatlari o'rganilib, ta'lim jarayoniga integratsiya qilish bo'yicha samarali pedagogik yondashuvlar taklif etiladi

Kalit so'zlar: moslashuv, boshlang'ich ta'lim, pedagogik asoslar, o'quvchi rivojlanishi, ta'lim jarayoni.

Аннотация: Данная научная работа посвящена изучению педагогических основ адаптации учащихся младших классов к школьному обучению. В ходе исследования были проанализированы условия, методы и инструменты, необходимые для обеспечения успешной адаптации учащихся к школьной жизни. В работе рассматриваются особенности психологического, социального и интеллектуального развития детей в период начального образования, а также предлагаются эффективные педагогические подходы к их интеграции в образовательный процесс.

Ключевые слова: адаптация, начальное образование, педагогические основы, развитие учащихся, образовательный процесс.

Annotation: This scientific work is devoted to the study of the pedagogical foundations of adaptation of elementary school students to school education. The research analyzed the conditions, methods and tools necessary to ensure the successful adaptation of students to school life. The work examines the characteristics of psychological, social and intellectual development of children during primary education, and offers effective pedagogical approaches for integrating them into the educational process.

Key words: adaptation, primary education, pedagogical foundations, student development, educational process.

Kirish. Boshlang'ich ta'lim bosqichi bolalarning ta'lim olishdagi ilk asosiy qadamidir. Ushbu bosqichda o'quvchilarni maktab ta'limiga moslashtirish nafaqat ularning akademik muvaffaqiyatlariga, balki shaxsiy rivojlanishlariga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Moslashish jarayoni pedagogik qo'llab-quvvatlash, psixologik yondashuvlar va turli uslublarni qo'llashni talab qiladi. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarini maktab ta'limiga moslashtirishning pedagogik asoslari, asosiy tamoyillari, muammolari va yechimlari tahlil qilinadi.

Maktab ta'limiga tayyorgarlik - bu maktabgacha ta'lim muassasasi va oilada bolalarga berilgan ta'lim-tarbiyaning muhim natijasidir. U maktab bolaga qo'yadigan talablar majmui orqali aniqlanadi. Bu talablarning o'ziga xos tomoni o'quvchining yangi sotsial-psixologik o'rni, u bajarishi lozim bo'lgan yangi vazifa va burchlarni o'zida mujassam qiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda bilim olish ehtiyojini, o'qishga intilish moyilliklarini shakllantirib, ularni muntazam ravishda ta'lim jarayoniga tayyorlash, bolalarning tafakkurini rivojlantirish, o'zining fikrini mustaqil va erkin ifodalash malakalarini shakllantirish, bolalarning jismoniy va ruhiy sog'lig'ini ta'minlash ularni maktab ta'limiga tayyorlashning vazifalaridir.

Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarni moslashtirish – kelajak uchun asos hisoblanadi.

Boshlang'ich ta'lim har bir bolaning intellektual va shaxsiy rivojlanishidagi muhim bosqichlardan biridir. Bu davrda bolalar nafaqat o'qish va yozish, balki ijtimoiy hayotning muhim ko'nikmalarini ham o'rganadilar. Shu sababli, ularni maktab muhitiga moslashtirish jarayoni har tomonlama puxta o'ylangan bo'lishi kerak.

Maktabga moslashuv bu – bolaning yangi ijtimoiy, psixologik va intellektual muhitda o'z o'rnini topa bilishi, unga samarali moslashib, faol qatnashishidir. Bu jarayon har bir bola uchun individualdir va ko'pincha ota-ona, o'qituvchi va atrof-muhitning qo'llab-quvvatlashi natijasida muvaffaqiyatli kechadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini maktab ta'limiga tayyorlash jarayonini ilmiy asoslash uchun quyidagi jihatlar ko'rib chiqilishi kerak:

1. Psixologik asoslar Boshlang'ich sinf o'quvchilari 6-7 yosh oralig'ida maktab muhitiga kiradilar, bu yoshda: Kognitiv rivojlanish: Bolalarda analitik fikrlash, mantiqiy bog'lanishlarni tushunish va xotira rivojlanadi. Lev Vygotskiy nazariyasiga ko'ra, bolaning "yaqin rivojlanish zonasi"ni aniqlab, ularga qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratish kerak. Shuningdek moslashuv muammolarini, ya'ni bolalarni maktab rejimi, yangi muhit va ijtimoiy talablar bilan tanishtirishda psixologik moslashuv bu bosqichda muhim ahamiyatga ega.

2. Pedagogik asoslar Tarbiyaviy muhitda pedagogik faoliyat bolalarning individualligini inobatga olib, individual yondashuvni talab qiladi. Maktabga kirishdan oldin bolalar maktabgacha ta'lim muassasalarida o'qishga qiziqish, ijodkorlik va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirishi zarur. Bu ko'nikmalarni maktab dasturi bilan uyg'unlashtirish lozim. Darslarda o'yin texnologiyalari va faol metodlardan foydalanish bolalarning maktabga qiziqishini oshiradi.

3. Ijtimoiy asoslar Ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishda, maktabga tayyorlanayotgan bolalar ijtimoiy muhitda muloqot qilish va guruh faoliyatida qatnashish ko'nikmalarini rivojlantirishlari kerak.

Oilaning qo'llab-quvvatlashi, maktab va oilaning o'zaro hamkorligi bolaning moslashuvini osonlashtiradi. Shu boisdan bolalarda maktabga bo'lgan qiziqish kundan kunga ortib boraveradi va qobiliyatlarini namoyon etishga sharoit yaratiladi.

4. Amaliy asoslar Moslashuv dasturlarida maktabga tayyorlash bo'yicha maxsus dasturlarni qo'llash, masalan, "noldan boshlash" (nol sinf) yoki moslashtiruvchi kurslar tashkil etiladi. Maktabda bolalar uchun xavfsiz, qiziqarli va rivojlantiruvchi muhit yaratish zarur. Chunki bolalar maktabda o'zini erkin tuta olishi, mustaqil fikrlay olishi, dars jarayonlarida o'zini ko'rsatib berishi katta ahamiyatga ega.

5. Ilmiy tavsiyalar Lev Vygotskiy va Jan Piagetning rivojlanish nazariyalari bolaning kognitiv va psixologik ehtiyojlarini o'rganishda asosiy manbaa hisoblanadi. Bolalarning maktabga moslashuvini tahlil qilish uchun ilmiy-psixologik diagnostika usullaridan foydalanish lozim. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini maktab ta'limiga tayyorlash – bu o'quvchilarni yangi ijtimoiy va ta'limiy muhitga moslashtirish uchun psixologik, pedagogik va ijtimoiy yondashuvlarni uyg'unlashtirishni talab qiladigan murakkab jarayondir. Bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish o'quvchilarning ta'limga qiziqishini, bilim olish motivatsiyasini oshirishga yordam beradi.

Yosh avlodga har tomonlama ta'lim-tarbiya berish maqsadida B.Adizov, P.Jo'rayev, O.Jamoldinova, M.Inomova, O.Musurmonova, M.Quronov, Z.Ismoilova, U.Mahkamovlar tomonidan ijtimoiy-pedagogik, antropologik va akmeologik masalalar ilmiy darajada o'rganib chiqilgan. Psixolog olimlardan M.Davletshen, B.Karimova, Z.Nishonova, N.Safayev, E.G'oziyevlar tomonidan muammoning psixologik jihatlarini o'rganilgan.

Bolalarni maktabga tayyorlash, birinchidan, bolalar bog'chasida tarbiyaviy ishni maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni umumiy, har tomonlama rivojlantirishning yuqori darajasini ta'minlaydigan, ikkinchidan, bolalarni maktabning boshlang'ich sinflarida o'zlashtirishlari lozim bo'lgan o'quv fanlarini egallashga maxsus tayyorlashni ta'minlaydigan qilib tashkil etilishini nazarda tutadi. Shunga ko'ra zamonaviy psixologik-pedagogik adabiyotda (A.V.Zaparojets, A.A.Venger, G.M.Lyamina, G.G.Petrogenko, J.V.Taruntayeva va boshqalar) tayyorgarlik tushunchasi bola shaxsini rivojlantirish sifatida aniqlanadi va ikkita o'zaro bog'langan

jihatlarida: “Maktabga o‘qishga umumiy psixologik tayyorgarlik” va “Maxsus tayyorgarlik” tarzida ko‘rib chiqiladi.

Tahlil: Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini maktab ta’limiga moslashtirish jarayoni bolalar uchun psixologik, ijtimoiy va pedagogik jihatdan murakkab jarayondir. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, bu jarayon muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun quyidagi omillarni hisobga olish kerak:

1. Psixologik moslashuv darajasi: Bolaning maktab muhitiga moslashuvi uning individual rivojlanish darajasi, o‘z-o‘zini boshqarish qobiliyati va ta’limga bo‘lgan motivatsiyasiga bog‘liq. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, yuqori o‘yin va ijodkorlik qobiliyatiga ega bolalar maktab ta’limiga osonroq moslashadi.

2. Ijtimoiy moslashuv: Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining sinfdoshlar va o‘qituvchilar bilan muloqot qilish qobiliyatlari, ijtimoiy muhitda o‘zini tutish malakalari ta’limga moslashishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlanmagan o‘quvchilar ko‘pincha moslashuv qiyinchiliklariga duch keladi.

3. Pedagogik uslub: O‘qituvchilarning individual yondashuvi va moslashuv davridagi darslarni o‘yinli, qiziqarli shaklda tashkil etishi bolalarning ta’limga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Pedagogik yondashuvlar bolaning yangi muhitga moslashuvini tezlashtiradi.

4. Oila va maktab hamkorligi: Ota-onalarning bolaga ta’limda yordam berishi va o‘qituvchilar bilan yaqin aloqada bo‘lishi bolaning moslashuv jarayonini qo‘llab-quvvatlashda muhim omil hisoblanadi. Chunki bolalarning eng yaqin insonlari bu ularning ota-onalari hisoblanadi.

Natija: Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini maktab ta’limiga samarali moslashtirish jarayonida bolaning o‘quv motivatsiyasi oshadi, ya’ni, o‘yinli pedagogik texnologiyalar va ijodiy faoliyat bolalarda ta’limga bo‘lgan qiziqishni oshiradi. Bu esa o‘quv jarayonining samaradorligini ta’minlaydi. Bolalar sinf jamoasiga muvaffaqiyatli qo‘shilib, muloqot qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi va ijtimoiy integratsiya ta’minlanadi. Jamoa muhitida ishlash bolalarning ijtimoiy o‘zaro ta’sirini yaxshilaydi. Moslashuv dasturlari orqali stress va xavotir kamayib, bolaning yangi muhitga moslashish qobiliyati kuchayadi. Bu esa bolalarda ishonchni va psixologik barqarorlik mustahkamlaydi.

Bolalar psixologik va intellektual jihatdan moslashgandan so‘ng, ular o‘quv materiallarini yaxshiroq o‘zlashtira boshlaydi. Bu kelgusidagi o‘quv jarayonining muvaffaqiyatli kechishini ta’minlaydi va ta’lim sifatini oshiradi. Ta’lim-tarbiya ikkalasi uyg‘unlikda namoyon bo‘ladi. Shuning uchun ham ta’lim va tarbiya jarayonida ota-onalar va pedagoglar birgalikda ish olib borishi, bolaning rivojlanishini izchil nazorat qilishga yordam beradi hamda o‘qituvchi va ota-ona hamkorligi rivojlanadi.

Umuman olganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini maktab ta’limiga tayyorlash ilmiy asosda tashkil qilinsa, bolalarning ta’lim va ijtimoiy hayotga moslashuv jarayoni muvaffaqiyatli kechadi va ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun zamin yaratadi. Yangi muhitga kirgan bola avvalgi uy sharoitidan farqli talab va tartib-qoidalarga duch keladi. Ba’zi bolalar uchun bu jarayon qiyin bo‘lishi mumkin, chunki ularda qo‘rquv va ishonchsizlik hissi yuzaga keladi. Shu o‘rinda psixologik qo‘llab-quvvatlash va pedagogik tushuncha muhim o‘rin tutadi. O‘qituvchining samimiy yondashuvi, darslarda ijtimoiy faoliyatlarni tashkil etishi bolalarning stress darajasini pasaytirishga yordam beradi.

Boshlang‘ich maktab o‘quvchilarini maktabga moslashtirish-bu o‘qituvchilar, ota-onalar va psixologlarning alohida e’tibor va g‘amxo‘rligini talab qiladigan jarayon. Ushbu davr bola hayotidagi muhim bosqichdir, chunki ularning aksariyati birinchi marta kundalik mashg‘ulotlar, yangi xulq-atvor qoidalari va yangi odamlar bilan muloqot qilish zarurati bilan duch kelmoqdalar.

Bolani maktabga psixologik qo‘llab-quvvatlashning bir qismi sifatida psixolog bolaga tashvishlarni engishga va yangi muhitga moslashishga yordam beradigan turli xil usul va usullardan foydalanishi mumkin. Masalan, ijtimoiy ko‘nikmalarni va o‘z-o‘zini hurmat qilishni rivojlantirishga yordam beradigan o‘quv o‘yinlarini o‘tkazish mumkin. Boshlang‘ich maktabga moslashish qiyin jarayon bo‘lishi mumkin va o‘quvchilarga yangi muhitga moslashishda psixologik yordam zarur. Ota-onalar, tarbiyachilar va o‘qituvchilar bolalar uchun xavfsiz va qulay muhitni

ta'minlash uchun birgalikda ishlashlari kerak. Faol tinglash, ijobiy mustahkamlash, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, maslahat xizmatlari va guruh terapiyasi psixologik yordam ko'rsatishning samarali usullaridir. Hissiy va psixologik yordam ko'rsatish orqali bolalar xavfsiz, qo'llab-quvvatlovchi muhitda o'sishi va rivojlanishi hamda akademik va shaxsiy hayotlarida muvaffaqiyat qozonishi mumkin.

Ta'lim samaradorligini oshirish uchun bolalarga qiziqarli va innovatsion metodlardan foydalanish zarur. O'yin texnologiyalari, interaktiv mashg'ulotlar va ijodkorlikni rag'batlantiruvchi vazifalar bolalarda motivatsiyani kuchaytiradi. Misol uchun, matematika darsida turli muammoli masalalarni yechish yoki rasm chizish orqali yangi mavzularni tushuntirish bolalarning o'quv jarayoniga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

Bola faqat maktabda emas, balki oilada ham qo'llab-quvvatlanishi kerak. Ota-onalar bolalarning o'qituvchi bilan hamkorlikda ishlashi va ularning qobiliyatlarini rivojlantiruvchi muhit yaratishlari lozim. Statistika shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy-psixologik yordam ko'rsatgan oilalarda bolalarning maktabga moslashuvi 30% ga yaxshiroq bo'ladi.

1. Boshlang'ich ta'lim davrida moslashuvning ahamiyati:

Psixologik moslashuv: Bolalar maktab hayotiga o'tishda yangi tartib-intizom, talab va ijtimoiy rollarga moslashishi lozim. Bu ularning hissiy barqarorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ijtimoiy moslashuv: Guruhda ishlash, jamoadagi qoidalarga rioya qilish va o'qituvchi bilan muloqot qilishni o'rganish bolalarning ijtimoiy rivojlanishiga yordam beradi.

Intellectual moslashuv: Yangi bilimlarni o'zlashtirishga qiziqish uyg'otish, o'quvchilarni fikrlash faoliyatiga jalb qilish ularning o'quv jarayonida muvaffaqiyatga erishishida muhim.

Metodik yondashuvlar: Moslashuv jarayonida o'qituvchilar individual yondashuvni qo'llashi lozim. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, individual yondashuv bolalarning qobiliyatlarini to'liq rivojlantirishga imkon beradi.

Muvofiq muhit yaratish: Ilmiy tadqiqotlar maktab muhitining bolalar rivojlanishiga bevosita ta'sir qilishini tasdiqlaydi. Issiq va qo'llab-quvvatlovchi atmosfera o'quvchilarning maktabga ijobiy munosabatini shakllantiradi.

O'qituvchi va ota-ona hamkorligi: Moskva pedagogika universitetining tadqiqotlariga ko'ra, o'quvchi muvaffaqiyatining 50% dan ortig'i o'qituvchi va ota-ona o'rtasidagi samarali aloqaga bog'liq.

Bolalarning maktabga psixologik tayyorgarligiga - moslashuv yoki adaptatsiya deb ataladi. Maktabga psixologik tayyorgarlik 2 xil bo'ladi:

Obyektiv; - subyektiv kabilar. Obyektiv tayyorgarlik - bu davlat tomonidan tashkil etilgan bog'chalar, maxsus maktabga tayyorlaydigan muassasalar va boshqalar kiradi. Misol uchun maktabgacha ta'lim tashkilotini aytamiz.

Subyektiv tayyorgarlikning 3 xil ko'rinishi bor. Bularga:

1 - toifali o'quvchilar: maktabga katta xohish-istak bilan boruvchilar;

2 - toifali o'quvchilar: maktabga nisbatan ehtiyotkor;

3 - toifali o'quvchilar: umuman maktabga qarshi bolalar.

Aynan shu borada 1-sinf o'quvchilariga so'rovnoma o'tkazdik. So'rovnomada 37 ta o'quvchi ishtirok etishdi. So'rovnomaning maqsadi yuqoridagi toifali o'quvchilarni aniqlash edi. So'rovnomaga natijasiga ko'ra:

1 - toifali o'quvchilarga 27 nafar;

2 - toifali o'quvchilarga 8 nafar;

3 - toifali o'quvchilarga 2 nafarni tashkil etishdi.

Shundan ko'rinish turibdiki, maktabga katta qiziqish, xohish-istak bilan boruvchi o'quvchilar ko'pchilikni tashkil etishadi. Shuningdek bunday o'quvchilar darslarda faol, tez kirishimli bo'lishadilar.

2022-yilda O'zbekistonda o'tkazilgan "Boshlang'ich ta'lim sifati" bo'yicha tadqiqot natijalariga ko'ra, maktab ta'limiga samarali moslashgan bolalar akademik muvaffaqiyat ko'rsatkichlari bo'yicha 35% yuqoriroq natijalar ko'rsatgan.

YuNESKO ma'lumotlariga ko'ra, o'quvchilarning birinchi yillik moslashuv jarayonida motivatsiyani shakllantirishda ijodiy va interfaol dars usullari 40% ga samaradorlikni oshiradi.

Moslashuv - bu yangi sharoitga, jumladan, maktab muhitiga moslashish va ushbu muhitda faoliyat yuritish imkoniyatlarini shakllantirish jarayoni. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun moslashuv:

1. Akademik faoliyatga o'tish: Maktabgacha ta'limda o'yin asosida faoliyat yuritgan bolalar endilikda muayyan tartib-qoidalar asosida darslarga qatnashishni o'rganadilar.

2. Psixologik barqarorlik: Ota-onalar, tarbiyachilar va o'qituvchilarning o'zaro aloqalari, maktab muhitidagi yangi sharoitlar bolalarning ruhiyatiga ta'sir qiladi.

3. Ijtimoiy muhitga kirish: O'quvchilar yangi do'stlar, jamoa, o'qituvchilar bilan munosabatlarni yo'lga qo'yishni o'rganadilar.

Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning moslashuviga yordam berish uchun pedagogik tamoyillar muhim ahamiyatga ega:

1. Individual yondashuv: Har bir bola o'ziga xos xususiyatlarga ega. O'qituvchi har bir o'quvchining qobiliyati, qiziqishi va ehtiyojlarini hisobga olishi lozim.

2. Bosqichma-bosqich o'rganish: Ta'lim dasturlari o'quvchilarning aqliy va psixologik rivojlanish bosqichlariga mos bo'lishi kerak.

3. Qiziqish uyg'otish: Ta'lim jarayoni bolalarda ijobiy qiziqish uyg'otadigan tarzda tashkil qilinishi kerak. Bu o'yinli faoliyat, interaktiv mashg'ulotlar orqali amalga oshiriladi.

4. Ijtimoiylashuvga ko'maklashish: Bolalarning jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun turli guruhli mashg'ulotlar tashkil etilishi kerak.

Boshlang'ich ta'lim o'quvchilarini maktab ta'limiga moslashtirishning pedagogik asoslari mavzusi ta'lim jarayonida dolzarb hisoblanadi. Bu masala o'quvchilarning yangi ta'lim muhitiga oson va samarali moslashishi, ijtimoiy, psixologik va intellektual rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan.

Maktab muhitiga moslashgan o'quvchilar o'zini erkin va ishonchli his qilishi kerak. Psixologik qulaylik ta'limga bo'lgan qiziqishni oshiradi. Guruh bo'lib ishlash va jamoadagi qoidalariga moslashish o'quvchilarni ijtimoiy jihatdan rivojlantiradi. Ta'limning yangi talablari va topshiriqlariga javob bera olish ko'nikmalarini shakllantiradi. Har bir bolaning shaxsiy ehtiyojlari va qobiliyatlarini inobatga olish kerak va o'quvchilarda ta'limga bo'lgan qiziqishni oshiruvchi metodlarni qo'llash (ijodiy mashg'ulotlar, o'yin texnologiyalari) maqsadga muvofiqdir. Chunki zamonaviy texnologiyalarni ta'lim jarayonida qo'llash orqali o'quvchilarning faolligi va o'zlashtirish darajasini oshirishda yordam beradi. Bir nechta fanlarni bir-biri bilan bog'lab o'rganish orqali bilimlarni chuqurroq o'zlashtirish imkoniyati yuqoriroqdir. Bolalarning kuchiga mos qiyinchiliklar ularning irodaviy sifatlarini rivojlantiradi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, maktabga samarali moslashgan o'quvchilar 25-30% yuqori akademik ko'rsatkichlarga ega bo'ladi. Ijtimoiy-psixologik qo'llab-quvvatlov o'quvchilarning 40% ga qiziqishini oshiradi. Mavzu bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlar pedagoglarning boshlang'ich ta'lim jarayonini samarali tashkil etishi uchun muhim tavsiyalarni beradi. Ular o'quvchilarning intellektual, psixologik va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlaydi.

Boshlang'ich ta'lim o'quvchilari maktabga moslashish jarayonida turli muammolarga duch keladilar:

Maktab muhitidagi yangi tartib-qoidalar va mas'uliyat bolalarda qo'rquv yoki ishonchsizlik hissini uyg'otishi mumkin. Shuning uchun *ijtimoiy muhitga moslashish qiyinchiliklari vujudga kelishi mumkin. Bularga misol qilib*, yangi jamoaga kirishish, sinfdoshlar bilan muloqot qilish bolalar uchun murakkab bo'lishi kabilar. Maktabgacha davrga nisbatan ta'lim yuklamalari o'sadi, bu esa bolalarda charchoq va qiziqish yo'qolishiga olib kelishi uchun sabab bo'ladi.

Xulosa: Boshlang'ich ta'lim o'quvchilarini maktab ta'limiga moslashtirish jarayoni puxta pedagogik va psixologik yondashuvlarni talab etadi. Ushbu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun o'qituvchilar, ota-onalar va psixologlar o'zaro hamkorlikda ishlashi lozim. Ta'lim

jarayonida moslashuv uchun yaratilgan qulay muhit nafaqat bolalarning akademik rivojlanishini, balki ularning hayotga moslashish ko'nikmalarini ham shakllantiradi.

Tavsiyalar: Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarni maktab ta'imiga moslashtirish uchun otonalar va o'qituvchilar o'rtasida doimiy aloqani ta'minlash bolalarning moslashuvini yengillashtiradi. Maktab psixologi bolalar bilan individual ishlashi, ularga moslashuv jarayonida yordam berishi zarur. Darslar davomida o'yin elementlaridan foydalanish bolalarda qiziqish uyg'otadi va ularga osonlik bilan yangi bilimlarni o'zlashtirishga yordam beradi. Sport, san'at, musiqa kabi faoliyatlar bolalarni o'z qobiliyatlarini namoyish qilishga undaydi va ularning ijtimoiylashuviga ta'sir ko'rsatadi.

Xulosam yakunida aytishim mumkinki, moslashuv jarayoni samarali amalga oshirilgan taqdirda, o'quvchilar maktabni nafaqat bilim olish maskani, balki o'zini namoyon qilish maydoni sifatida qabul qilishadi. Bu esa ularning kelgusi ta'lim bosqichlaridagi muvaffaqiyatlarini belgilab beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Ochilov R. – Pedagogik va yosh psixologiyasi. Toshkent, O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti, 2018.y.
2. Toshpo'latov R., G'ulomov S. – Pedagogik psixologiya. Toshkent: O'qituvchi, 2020.y.
3. Abduqodirova J. – Boshlang'ich sinflarda pedagogik va psixologik faoliyat. Toshkent, 2021.y.
4. Raximov T. – Amaliy psixologiya. Toshkent: Universitet nashriyoti, 2019.y.
5. Nishanova Z.T. – Psixologik xizmat tizimi. Toshkent: O'qituvchi, 2022.y.
6. Sayidahmedov N. – Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi. Toshkent: Sharq, 2017.y.
7. D.Tashpulatova “Boshlang'ich a'limda klister yondashuv asosida o'quv fanlarini integratsion o'qitish mexanizmlarini takomillashtirish”
8. R.A.mavlonova, N.h.Rahmonqulova “Boshlang'ich ta'limning integratsiyalashgan pedagogikasi”

Abdullayev Komiljon Rizqulovich,
TDPU, Boshlang'ich ta'lim fakulteti, ma'naviy-marifiy ishlar bo'yicha
dekan o'rinbosari, dotsent v.b. (PhD)

**BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARIDA
O'QUVCHILARINING MANTIQUIY FIKRLASH QOBILIYATLARINI
RIVOJLANTIRISHDA INTEGRATIV YONDASHUVNING O'RNI**

Annotatsiya: O'quvchilarda mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish, kichik o'quv tadqiqotlarni bajarish orqali umumta'lim fanlarini o'rganishga qiziqishni kuchaytirish maqsadida fan o'quv dasturlariga amaliy mashqlar kiritildi. Bu holat nafaqat muayyan o'quv fani bo'yicha o'zlashtirish sifatini yaxshilaydi, balki fanlararo va fanning kundalik turmush bilan bog'lanish imkoniyatlarini ochadi va ta'lim samaradorligini oshiradi.

Kalit so'zlar: Integratsiya, fikrlashni mustaqilligi (erkinligi), berilgan mantiqiy topshiriqlarni hal qilishda topqirlikning tezligi, o'quv materialni o'zlashtirishning tezligi va mustahkamligi, muhim bo'lgan narsani muhim bolmagan narsadan ajirata bilish. fikrlashdagi tanqidiylik.

Аннотация: Учитывая развитие логического мышления учащихся и повышение интереса к изучению общеобразовательных предметов через выполнение небольших исследовательских работ, в учебные программы были включены практические задания. Это не только улучшает качество усвоения материала по конкретному учебному предмету, но и открывает возможности для междисциплинарных связей, а также связи науки с повседневной жизнью, что повышает эффективность образования.

Ключевые слова: Интеграция, независимость (свобода) мышления, скорость нахождения решения логических задач, скорость и прочность усвоения учебного материала, способность отличать важное от неважного, критическое мышление.

Annotation. In order to develop students' logical thinking skills and increase their interest in learning general education subjects through small research projects, practical exercises were incorporated into the curriculum. This not only improves the quality of mastering a specific subject but also opens up opportunities for interdisciplinary connections and links between science and everyday life, thus enhancing the effectiveness of education.

Key words: Integration, independence (freedom) of thinking, speed in solving logical tasks, the speed and stability of mastering educational material, the ability to distinguish important from unimportant, critical thinking.

Kirish. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish muammosini hal etishning nazariy va amaliy tajribasiga tayanib, biz tomonimizdan integrativ yondashuvda boshlang'ich sinf o'quvchilarida mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish ishlari amalga oshirildi.

Taklif etiladigan tartibga soluvchi, bilishga oid, kommunikativ masalalar, shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchilarida mantiqiy fikrlash darajasining tashxis qilish vositasi sifatida ham foydalanilganligini ta'kidlash lozim. Bunda integrativ yondashuv asosida (matematika: o'qish, ona tili, tabiatshunoslik) boshlang'ich sinf o'quvchilarida mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirilgan amaliy va ijodiy topshiriqlar hamda mashqlar talablariga rioya etildi. Mashg'ulotlarda foydalaniladigan topshiriqlar:

1) qiziqarli bo'lishi (shakli, mazmuni, syujet va boshqalar bo'yicha; yechish usuli bo'yicha yoki natijaning kutilmaganligi);

2) murakkablik darajasi bilan farqlanishi, bir necha bajarish usullariga (va javoblar) ega bo'lishi kerak;

3) qiziqarli, tarbiyaviy, amaliy ahamiyatga ega bo'lgan va fanlararo aloqador mazmunni tanlash kerak;

4) ularni bajarish ma'lum bilishga oid bilimlarni egallashsiz amalga oshirib bo'lmaydigan tarzda ifodalanishi kerak;

5) sodda, tushunarli va boshlang'ich sinf o'quvchilarining ko'pchiligi tomonidan oson amalga oshiriladigan bo'lishi kerak.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual faoliyati - maqsadga intilish, rejalashtirish, tahlil qilish, refleksiylash jarayonlari uning atrofidagi nisbatan o'z xatti-harakatlari bilan chambarchas bog'liq. An'anaviy ta'lim ko'pincha muvaffaqiyatsizlikka uchraydi, birinchi navbatda, o'quvchilarning qobiliyatlari yetishmasligi tufayli emas, balki ularning his - tuyg'ularini blokirovka qilish tufayli. Ikkinchidan, ta'lim juda tez-tez amaliy harakatlar bilan emas, balki og'zaki tushuntirishlar bilan boshlanadi.

O'quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirish uchun qulay sharoitlar yaratilishi kerak. O'quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirishga quyidagi omillar ta'sir qiladi: (1-rasmga qarang)

O'quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirishga ta'sir qiluvchi omillar

O'quvchining amaliy faoliyati sohasi kengayib bormoqda va bu uning atrofidagi dunyo bilan tobora ko'proq xilma-xil munosabatlarga kirishishga imkon beradi, bu unga kattalarning ijtimoiy tajribasini faolroq va to'liq o'zlashtirishga imkon beradi.

O'quvchining ehtiyojlari o'sib boradi va uni yangi, tobora har xil va murakkab o'quv va amaliy vazifalarni qo'yishga va hal qilishga undaydi.

Mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda nutqning o'rni beqiyos O'quvchining so'z boyligini va nutqning grammatik tuzilishini o'zlashtirishi unga nafaqat muammoni o'zi tushunibgina qolmay, balki uni hal qilish yo'llarini ham anglashga imkon beradi. O'quvchining amaliy faoliyatiga, nutqiga qo'shilish, hattoki dastlab faqat eshitilgandek, xuddi ichkaridan uning fikrlash jarayonini tiklaydi, amaliy harakatni murakkab aqliy harakatga aylantiradi.

1-rasm. O'quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirishga ta'sir qiluvchi omillar

Integrativ yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishning pedagogik shart va sharoitlari ma'lum pedagogik jarayonni o'z ichiga oladi va u quyidagi bosqichlardan iborat.

Mantiqiy fikrlash qobiliyatlarni rivojlantirishda invariant va variativ didaktik funksiyalarni alohida o'rganib chiqdik. Birinchi navbatda, variativ didaktik funksiyalar deganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarga ta'limda formal o'qitishdan holi bo'lgan holda, ta'lim mazmunini har xillashtirish va o'zgartirishga erishish ekanligi anglanadi. Invariant didaktik funksiyalar variativ didaktik funksiyalar aksi bo'lib, mantiqiy fikrlash qobiliyatlarni rivojlantirishda ta'lim mazmunini bir xillikka erishishidir. O'quvchilarda mantiqiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish mezonlari mantiqiy-ijodiy qobiliyatlar tuzilmasini hosil qiluvchi bloklar orqali ishlab chiqildi.

Shu munosabat bilan eksperimental ish jarayonida biz integrativ yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish bo'yicha

tavsiyalar ishlab chiqdik. Shu bilan birga, ushbu faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun barcha didaktik shartlar hisobga olingan. O'quv tajribasi davomida quyidagi didaktik shartlar hisobga olinishi lozim: 1. Boshlang'ich ta'lim uchun integratsiyalashgan ta'lim texnologiyalari samaradorligini pedagogik baholash;

2. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining mantiqiy fikrlash rivojlanish darajasiga qo'yilgan talablarni aniqlash;

3. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining aqliy rivojlanish dinamikasini o'rganish.

Integrativ yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining mantiqiy fikrlash qobiliyatining rivojlanganligi quyidagi ko'rinishda namoyon bo'lishini aniqladik:

- ✓ fikrlashni mustaqilligi (erkinligi);
- ✓ berilgan mantiqiy topshiriqlarni hal qilishda topqirlikning tezligi;
- ✓ o'quv materialni o'zlashtirishning tezligi va mustahkamligi;
- ✓ muhim bo'lgan narsani muhim bolmagan narsadan ajrata bilish;
- ✓ fikrlashdagi tanqidiylik.

Ko'rgazmali vositalar orqali boshlang'ich sinf darslarida o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan topshiriqlardan foydalanish zarur bo'lib ularni tegishli mazmun, shakl va usullarda ko'rsatishning ahamiyati katta. Ular asosida o'quvchilar o'quv materialini tez aniq ilg'ab oladilar (1-jadvalga qarang).

1-jadval.

**Boshlang'ich sinf darslarida o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini
rivojlantirish texnologiyalari**

Boshlang'ich ta'lim darslarida o'quvchilarda mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish texnologiyalari, vositalari		
Maqsad: boshlang'ich ta'lim darslarida o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish maqsadi va mazmuni o'quvchilarning fan asoslarini o'zlashtirishlari, intellektual, emotsional, tartibga soluvchi ijodiy rivojlanishlarga qaratilgan	Texnologiyalar: differensialli o'qitish texnologiyasi, Case-study texnologiyasi, o'yin texnologiyalari	Vositalar: Didaktik materiallar, darsliklar, o'quv qo'llanmalar, texnik jixozlar, vizual vositalar, multimedia va slaydlar
NATIJA: Ta'lim maqsadlaridan kelib chiqan holda, o'zlashtirilgan bilimlar, o'quvchilarning bilishga oid ko'nikmalari, motivatsion-irodaviy, xissiy rivojlanganlik darajasi, mantiqiy tafakkur		

O'tkazilgan tadqiqot natijalari boshlang'ich sinf o'quvchilarining mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish tizimi nafaqat o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, boshlang'ich sinf o'quvchilarining maqsadga intilish, rejalashtirish, tahlil qilish, refleksiylash jarayonlarining integrativ xususiyatlarini frontal yaxlitlash shuningdek, ularning axborot jamiyatida yanada muvaffaqiyatli moslashishlariga ko'maklashishi sababli samarali hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Avazova Durdona Erkinovna. PIRLS dasturi asosida boshlang'ich sinf o'quvchilariga tizimi topshiriqlar asosida badiiy asarni tahlil qilishni o'rgatish

https://scholar.google.ru/citations?View_op=view_citation&hl=ru&user=lfh6sfgaaaaj&citation_for_view=lfh6sfgaaaaj:9yksen-GCB0IC

2. Хамраев М.А. Изучение некоторых дополнительных значений указательных местоимений узбекского языка. - Scientific Journal Impact Factor 2023: 5.789

<http://sjifactor.com/passport.php?Id=22258/> Volume 2 | Issue 4 | 2023

3. Nisanbayeva A.K. methodological foundations for preparing primary school students for international pupils assessment // science and innovation international scientific journal volume 3 issue 9 september 2024

4. Sariyev Sh.U., G.U.Raxmanova. O'zbek adabiyotini o'qitishda yangi pedagogik texnologiya usullarini qo'llash. – T.: Science and innovation, 2022. – 531-533-b.

https://scholar.google.ru/citations?View_op=view_citation&hl=ru&user=lrrorx0aaaaj&cstart=20&pagesize=80&citation_for_view=lrrorx0aaaaj:3s1wt3wchbgc

5. Toshpulatova D.K. Effective development of logic thinking of primary school students on the basis of integrative approach // Galaxy international interdisciplinary research journal Ispaniya 2022 – B. 635-637 (Impact Factor: 7.7,

6. Toshpulatova D.K. Model and Technology of Development of Logical Thinking Skills of Primary Class Students // International Interdisciplinary Research Journal – Amerika, 2023 – B. 203-205 (Impact Factor: 9.6,

7. Toshpulatova D.K. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlash va mantiqiy matematika metodikasini takomillashtirish // Актуальные вызовы современной науки. LIII Международная научная конференция – Украина, 2020. – B. 45-48

8. Toshpulatova D.K. The role of mental arithmetic in improving mathematical literacy in primary school // International Scientific Journal Theoretical & Applied Science Published – AQSH, 2019 – B. 184-186 (Impact Factor: 6.630,

Ibragimov A'lamjon Amrilloevich,
Samarqand viloyati pedagoglarni yangi
metodikalarga o'rgatish milliy markazi direktori,
pedagogika fanlari doktori, dotsent
aibragimov74@mail.ru
Juraxujayev Davronxo'ja Daverxo'ja o'g'li,
O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti
Geografiya kafedrası o'qituvchisi
ddjuraxujayev@mail.ru

TA'LIMDA MUAMMOGA ASOSLANGAN O'QITISH YONDASHUVINING TARIXIY GENEZISI

Annotatsiya: Mazkur maqola ta'limda muammoga asoslangan o'qitish (MAO) yondashuvining tarixiy rivojlanishiga bag'ishlangan. Maqolada MAO'ning ilmiy va pedagogik asoslari, uning rivojlanish tarixi, turli pedagogik tizimlarda qanday shakllanganligi va amaliy qo'llanilishidagi muhim bosqichlar tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu yondashuvning zamonaviy ta'limda o'quvchilarning analitik fikrlash, mustaqil ish va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishdagi roli muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: muammoga asoslangan o'qitish, tarixiy rivojlanish, pedagogik yondashuvlar, analitik fikrlash, mustaqil ish, ta'lim metodikasi, zamonaviy ta'lim, o'quvchilarning qobiliyatlari, ta'lim tizimi.

Аннотация: Данная статья посвящена историческому развитию подхода проблемно-ориентированное обучение (ПОО). В статье рассматриваются научные и педагогические основы ПОО, его историческое развитие, процесс формирования в различных педагогических системах и важнейшие этапы его практического применения. Кроме того, обсуждается роль этого подхода в современном образовании в контексте развития аналитического мышления, самостоятельной работы и развивать способности у учащихся решать проблем.

Ключевые слова: проблемно-ориентированное обучение, историческое развитие, педагогические подходы, аналитическое мышление, самостоятельная работа, образовательная методика, современное образование, способности учащихся, образовательная система.

Abstract: This article is dedicated to the historical development of the Problem-Based Learning (PBL) approach. The article examines the scientific and pedagogical foundations of PBL, its historical development, the process of its formation in various pedagogical systems, and the key stages of its practical implementation. Additionally, the role of this approach in modern education is discussed in terms of developing students' analytical thinking, independent work, and problem-solving skills.

Key words: problem-based learning, historical development, pedagogical approaches, analytical thinking, independent work, educational methodology, modern education, students' abilities, education system.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida innovatsion o'qitish usullarining qo'llanilishiga alohida e'tibor qaratilmoqda. O'quv jarayonida an'anaviy va innovatsion metodlarning uyg'unlashtirilishi, o'quvchilarning bilim olishdagi qiziqishlari va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga, shuningdek, ularni amaliy faoliyatga tayyorlashga katta yordam beradi. Hozirgi kunda ta'lim tizimining zamonaviy talablari, shuningdek, global miqyosdagi raqobatning kuchayishi, amaliy tajriba va ko'nikmalarning yetishmasligi kabi omillar o'quvchilarning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli, o'quvchilarda amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirilgan zamonaviy o'qitish usullari tobora keng

qo'llanilmoqda. An'anaviy ta'lim texnologiyalaridan voz kechish, ayniqsa G'arbda, sezilarli darajada ommalashgan va yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish, o'quvchilarning bilimlarni samarali o'zlashtirishini ta'minlab, ularni kelajak hayotda qo'llashga o'rgatadi. Hozirgi kunda bir qator sohalarida xususan, ta'lim sohasida muvaffaqiyat bilan qo'llanilib kelayotgan muammoga asoslangan o'qitish (MAO') yondashuvi [5; 6] biz yuqorida keltirib o'tgan ko'nikmalarni shakllantirishda ahamiyatli hisoblanadi. Mazkur yondashuv so'nggi ta'lim tendensiyasi emas, uning ildizlari uzoq tarixga borib taqaladi [11].

Asosiy qism. Qadimgi xitoy faylasufi Konfutsiyning (mill. avv. 551-479-yillar) ta'lim nazariyasi va amaliyotiga qo'shgan hissasini aynan mazkur yondashuvning tub ildizi sifatida talqin qilish mumkin. To'g'ri, Konfutsiy mazkur yondashuvni bevosita rivojlantirmagan bo'lishi mumkin, ammo uning ta'lim falsafalari chuqur tahlil qilinganda bugungi kundagi muammoga asoslangan o'qitish tamoyillariga to'liq mos kelishini ko'rish mumkin.

Konfutsiy o'zining "Lun yuy" ("Suhbatlar va mulohazalar") nomli kitobida faol o'rganish va o'z-o'zini rivojlantirish muhimligini ta'kidlab eksperimental o'rganishni qo'llab-quvvatlagan, ta'lim oluvchilarning ma'lumotni o'qib passiv qabul qilishdan ko'ra tajriba va amaliyot orqali samarali o'rganishini ta'kidlagan [9; 13]. Bu esa MAO' ning asosiy prinsipi bo'lib, unda ta'lim oluvchilar vaziyatni real muammolar bilan shug'ullanish orqali o'rganadilar. Konfutsiy ta'lim jarayonida axloqiy rivojlanishga ham katta e'tibor qaratgan. Shu sababdan ta'lim oluvchilar ko'pincha axloqiy mulohazalar bilan bog'liq muammolarni hal qilish bilan shug'ullanishgan, bu ularga mas'uliyat hissi va axloqiy fikrlashni rivojlantirishga yordam bergan. Bundan tashqari u o'qituvchilarni shunchaki bilim beruvchi emas, balki o'rganishning yo'lbo'shchisi va yordamchisi bo'lish kerakligini ilgari surgan. Bu esa MAO'dagi o'qituvchilarning roliga mos keladi, ya'ni ular to'g'ridan-to'g'ri javob berish o'rniga, o'quvchilarni muammoni hal qilish jarayoniga yo'naltiradi.

Yunon faylasufi Suqrot (mill. avv. 477-399-yillar) ham MAO' yondashuvining rivojlanishiga sezilarli darajada o'z hissasini qo'shdi. Zero, uning falsafada to'ntarilish yasagan Suqrot metodi haqida bilmagan olimning o'zi bo'lmasa kerak. U o'z shogirdlarini mavzu bo'yicha chuqur va tanqidiy fikrlashga undaydigan savollar berish orqali ta'lim berishga harakat qildi [21]. Bu usul tanqidiy fikrlashni rag'batlantirish va g'oyalarni yoritishga qaratilgan edi. Suqrot o'z o'quvchilarini to'g'ridan-to'g'ri javob berish o'rniga, o'rganish jarayonida faol ishtirok etishga, javoblarni o'zlari izlashga undaydi. Bu esa hozirgi MAO' yondashuvining asosiy komponentlaridan biri hisoblanadi, ya'ni ta'lim oluvchilar real dunyo muammolarini hal qilish orqali ta'lim jarayonining faollashib borishi.

Boss, Suziening tadqiqotlariga ko'ra Aristotelning ta'lim falsafasi muammoga asoslangan ta'lim asosini tashkil etuvchi tamoyillarni tushunish uchun asos yaratdi. Zero u MAO' yonashuvini maxsus ishlab chiqmagan yoki tavsiflamagan bo'lsa-da, uning ta'lim, bilim va o'rganish haqidagi qarashlarini zamonaviy MAO' yondashuvining oldingi qismi sifatida ko'rish mumkin. Aristotel uchun ta'lim nafaqat bilim olish, balki odamlarni ezgu va mazmunli hayot kechirishga tayyorlash edi [12]. Shuningdek, Aristotel tajriba orqali o'rganishga ham katta e'tibor berdi. U bilim hissiy tajriba va dunyo bilan amaliy aloqadan kelib chiqadi, deb hisoblardi. Bu hozirgi MAO'ning talabalarni real muammolar bilan faol shug'ullanishi, amalda o'rganishi va olgan bilimlarini amaliy kontekstda qo'llashga qaratilganiga mos keladi.

O'rta asrlarda ilm-fanning Markaziy Osiyoga ko'chishi bilan ta'lim, fan va madaniyat sohasida juda ko'plab ishlar amalga oshirildi. Xususan, Muhammad Al-Xorazmiy (783-850), Ahmad Al-Farg'oniy (797-865), Abu Nasr Farobiy (873-950) Abu Rayhon Beruniy (973-1048), Abu Ali ibn Sino (980-1037) va boshqa shu kabi buyuk faylasuf va qomusiy olimlarning asarlari jahon sivilizatsiyasining oltin xazinasidan munosib o'rin oldi. Ular jahon fani va madaniyati tarixida o'chmas iz qoldirgan. Ayniqsa ularning asarlarida ta'lim sohasiga alohida to'xtalib o'tilgan.

Amerikalik sharqshunos D.Sarton ta'biri bilan aytganda "barcha zamonlarning eng ulug' matematiklaridan biri" Muhammad Al-Xorazmiy jahon ilm ahli tomonidan dunyo fani rivojiga

ulkan hissa qo'shgan qomusiy olim sifatida tan olingan. U o'zining bir qator asarlarida ta'lim to'g'risida o'zining qarashlarini ilgari surgan.

Xorazmiy bilim olishda o'quvchilarning shaxsiy kuzatishlariga hamda olgan bilimlaridan amalda qay darajada foydalana olishiga katta e'tibor qaratgan. Bunda u ilm izlovchilarning ilmiy manbalarni to'plash, ularni ifodalash va kuzatganlarini tushuntira olish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun keng masshtabli izlanishlar olib borgan. Uning eng mashhur asarlaridan biri "Al-Kitob al-Muxtasar fi Hisob al-jabr val-muqobala" (To'ldirish va muvozanatlash yo'li bilan hisoblash to'g'risida to'liq kitob) nomli kitobi aynan mavjud muammolarni algebraik usullar yordamida yechishga qaratilgan [1]. Muammoni hal qilishning ushbu yondashuvi esa hozirgi MAO'ning markazida joylashgan bo'lib, unda ta'lim oluvchilar murakkab va haqiqiy muammolarni hal qilishlari kerak bo'ladi.

Ahmad al-Farg'oniylar islom madaniyati davrining eng zabardast va yorqin namoyandaligidan biri, o'z zamonasining fundamental fani asoschilaridan edi. Uning asarlari, xususan, "Astronomiya unsurlari" ("Kitob fi javomi' ilm an-Nujum") asrlar davomida ma'rifiy matn sifatida foydalanilgan [15]. Ushbu ishlar astronomiyani o'rganishga tizimli yondashuvni ta'minladi, talabalarni astronomik tamoyillarni tushunish va muammolarni hal qilishda qo'llashga undadi. Al-Farg'oniyni ilmiy uslublari va ta'limga qo'shgan hissalariga zamonaviy ta'lim uchun, dolzarb bo'lib qolmoqda. Uning empirik kuzatish, tanqidiy tahlil va fanlararo bilimlarning integratsiyasi fanlar ta'limida, qolaversa (bugungi) MAO' mustahkam asos bo'lib xizmat qildi.

O'rta asr ijtimoiy – falsafiy fikr taraqqiyoti mutafakkir Abu Nasr Forobiy nomi bilan bog'liq bo'lib, uning inson kamoloti haqidagi ta'lmoti ta'lim – tarbiya sohasida katta ahamiyatga ega. Mashhur yunon faylasufi Arastudan keyin Sharqda o'z bilimi, fikr doirasining kengligi bilan nom chiqargan Forobiyni yirik mutafakkir - "Muallimi soniy" - "Ikkinchi muallim" deb ataydilar.

Forobiy "Baxt – saodatga erishuv to'g'risida" nomli asarida bilimlarni o'rganish tartibi haqida fikr bayon etgan. Unda avval bilish zarur bo'lgan ilm o'rganiladi, bu – olam asoslari haqidagi ilmdir. Uni o'rgangach, tabiiy ilmlarni, tabiiy jismlar tuzilishini, shaklini, osmon haqidagi bilimlarni o'rganish lozim. Undan so'ng, umuman, jonli tabiat o'simlik va hayvonlar haqidagi ilm o'rganiladi deya ta'kidlangan.

Forobiy haqiqiy bilim faqat ma'lumotni yodlashdan emas, balki tushunchalarni tushunish va o'zlashtirishdan kelib chiqadi, deb hisoblagan. Uning fikricha "Ta'lim degan so'z insonga o'qitish, tushuntirish asosida nazariy bilim berish, ma'lum bir hunarni egallash uchun zarur bo'lgan amaliy malakalar yig'indisidir" [19].

Forobiyni ta'lim va bilimlarni o'zlashtirishga bo'lgan yondashuvi muammoli ta'lim tamoyillariga to'liq mos keladi. Uning faol o'rganish, tanqidiy fikrlash, fanlararo integratsiya va axloqiy ta'limga urg'u berishi esa biz ko'rib chiqayotgan MAO'ni zamonaviy ta'limda tatbiq etish uchun mustahkam poydevor sifatida xizmat qildi.

Mashhur fors olimi Abu Rayhon Beruniy turli sohalarga, jumladan, matematika, astronomiya, geografiya va tarixga katta hissa qo'shgan. Uning ilmiy-pedagogik qarashlari ham islom, ham jahon intellektual an'analariga doimiy ta'sir ko'rsatdi.

Beruniyning pedagogikasida hozirgi pedagogik texnologiyalar, jumladan o'quvchini zeriktirishni oldini olish maqsadida fanning bir turidan ikkinchi turiga o'tish (fanlararo bog'lanish) orqali qiziqtirish usuli bayon etiladi. Uning "Osori al boqiya" asarida bilimning deyarli hamma sohalari haqida hikoya qilinadi, fandan fanga o'tib turiladi. Bu haqda Beruniy bunday deydi: "Maqsad gapni cho'zish emas balki o'quvchini zeriktirmaslik, chunki doimo bir xil narsaga qarayverish malollik va sabrsizlikka olib keladi. O'quvchi fandan fanga o'tib tursa, turli bog'larda yurganga o'xshaydi. Birini ko'rib ulgurmay boshqasi boshlanadi va u kishi har bir narsada o'ziga xos lazzat bor deyilganidek, ularni ko'rishga qiziqadi va ko'zdan kechirishni istaydi. Bir xil narsa charchatadi va malol keltiradi" [20]. Beruniy ushbu ta'kididan ko'rinib

turibdiki olimning yillar oldin pedagogikaning fanlararo bog'lanish tamoyilini, mavzuni o'quvchiga qiziqarli qilib bayon etish usullarini muvaffaqiyatli qo'llagan.

Abu Ali ibn Sino dunyo ilm-fan taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shgan buyuk allomalardan biri hisoblanadi. Uning ta'lim-tarbiyaga oid qarashlarida faol ishtirok etish va tanqidiy fikrlashga katta e'tibor qaratilib, ta'limning yaxlit, bosqichga mos va fanlararo yondashuviga urg'u berilgan. Ushbu tamoyillar muammoli ta'lim tamoyillari bilan chambarchas bog'liq hisoblanadi.

Ibn Sino bilim olishda bolalarni maktabda o'qitish zarurligini qayd etar ekan, ta'limda quyidagi tomonlarga rioya etish zarurligini ta'kidlaydi [18]:

- bolaga bilim berishda birdaniga kitobga band qilib qo'ymaslik;
- ta'limda yengildan og'irga borish orqali bilim berish;
- olib boriladigan mashqlar bolalar yoshiga mos bo'lishi;
- o'qitishda jamoa bo'lib maktabda o'qitishga e'tibor berish;
- bilim berishda bolalarning mayli, qiziqishi va qobiliyatini hisobga olish;
- o'qitishni jismoniy mashqlar bilan qo'shib olib borish.

Bu talablar hozirgi davr ta'lim tamoyillariga ham mos kelishi bilan qimmatlidir.

Buyuk slavyan pedagogi Yan Amon Komenskiy (1592-1670-yillar) o'z pedagogik qarashlarida insonni tabiatni bir qismi deb hisobladi va tabiatdagi barcha mavjudotni yagona bir qonunga bo'ysunadi, degan g'oyani olg'a suradi. Uning fikricha, ta'limni, bolalarni narsa va mavjudotlar bilan tanishtirishdan, ularni idrok qildirishdan boshlash, undan keyin ularga xos xususiyatlarni o'rganishga o'tish zarur. Komenskiy barcha bolalarni bilimlarni idrok qilishga qodir deb hisoblab, "barchani hamma narsaga o'rgatish" zarurligini, ta'limning umumiy bo'lishini talab qiladi. Komenskiy maktab bolalariga har tomonlama bilim berishi, ularning aql-idroki, axloqi, his-tuyg'ulari va irodasini rivojlantirishi lozimligini ta'kidlaydi [14]. U eksperimental o'rganishning muhimligini ta'kidlab, ta'lim oluvchilar to'g'ridan-to'g'ri tajriba va amaliy mashg'ulotlar orqali o'rganish eng yaxshi o'rganish ekanligiga ishongan. Ushbu tamoyil MAO' uchun asos bo'lib, bu erda talabalar real muammolar bilan shug'ullanadilar va ularni faol hal qilish orqali o'rganadilar. Komenskiy ta'limga integratsiyalashgan yondashuvni ilgari surdi, bunda fanlar alohida emas, balki ularning o'zaro bog'liqligini aks ettiradigan tarzda o'qitiladi. MAO' tabiiy ravishda bu integratsiyani qo'llab-quvvatlaydi va talabalardan murakkab muammolarni hal qilish uchun bir nechta fanlardan bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishni talab qiladi. Komenskiy bundan tashqari ta'lim oluvchilarda MAO' yondashuvining asosi bo'lgan tanqidiy fikrlash, hamkorlikda ishlash hamda mustaqil fikrlay olish ko'nikmalarini shakllantirishga ham alohida e'tibor qaratgan.

Shveysariyalik pedagog, Iogan Genrix Pestalotsti (1746-1827-yillar) boshlang'ich ta'lim nazariyasi asoschisi va ta'lim islohotchisi bo'lib, uning g'oyalari zamonaviy ta'limga chuqur ta'sir ko'rsatgan. Uning falsafasi va usullari muammoga asoslangan o'qitish bilan bir nechta tamoyillarga ega [8]. Pestalotsti MAO'ni alohida muhokama qilmagan bo'lsa-da, uning ta'lim nazariyalari va amaliyotlari hozirgi zamonaviy MAO' yondashuvining ko'pgina asosiy tushunchalari bilan mos keladi. Pestalotsti ta'limda o'quvchiga yo'naltirilgan ta'limni qo'llab-quvvatlaydi, va o'qitish usullari ta'lim oluvchilarning ehtiyojlari va qobiliyatlariga moslashtirish kerakligini aytib o'tdi. Bunda o'qituvchining vazifasi rahbarlik qilishdan ko'ra yordam berish va yo'naltirish edi.

Pestalotstsining shogirdi, nemis pedagogi Fridrix Frebel (1782-1852-yillar) bolalarning turli ehtiyojlari va qobiliyatlari borligi va ularni "bog'dagi o'simliklar" kabi parvarish qilish muhimligini ta'kidlaydi. Shu fikrdan kelib chiqib, u 1840 yilda bolalar bog'chasi so'zini yaratdi. Frebel bolalar atrof-muhit bilan faol ishtirok etish orqali yaxshiroq o'rganish g'oyasini ilgari surdi [4]. U to'g'ridan-to'g'ri tajriba va materiallarni manipulyatsiya qilishning qiymatiga ishonadi. Mazkur fikr MAO'ni faol o'rganish usuli bo'lib, unda bolalar muammoni hal qilish jarayonida ishtirok etadi, muammo bilan bevosita shug'ullanadi, tadqiqot olib boradi, tengdoshlari bilan hamkorlik qiladi va yechimlar ishlab chiqadi.

Genriette Goldshmidt (1825–1920-yillar) nemis yahudiy pedagogi bo'lib, Germaniyada ayollar ta'limida inqilob qilgan va Frebel ta'lim mafkuralarining faol tarafdori edi. Uning faoliyati, birinchi navbatda, xotin-qizlarning bilim olishi va malakasini oshirish, ularning huquqlarini himoya qilish, ijtimoiy tenglikka erishishda ta'limning muhimligini ta'kidlashga qaratgan [2]. Garchi u muammoga asoslangan o'qitishga alohida murojaat qilmagan bo'lsa-da, uning ta'lim falsafasi va tamoyillari MAO' bilan bir necha jihatdan bog'liq bo'lishi mumkin. Jumladan u ta'lim sohasida hamkorlik va jamoatchilik ishtirokini qadrlagan, ijtimoiy o'zaro ta'sir va jamoaviy sa'y-harakatlarning muhimligini ilgari surgan. Bu esa biz ko'rib chiqayotgan MAO'da hamkorlikda o'rganishni o'z ichiga oladi.

Amerika bo'ylab o'qituvchilar muammoga asoslangan o'qitish yondashuvining kelib chiqishi haqida gapirganda, ko'pincha Jon Dyui nomi yodga olinadi. Dyui 1897-yilda "Mening pedagogik e'tiqodim" deb nomlangan kitob yozgan, unda "amalda o'rganish" tushunchasi bayon etilgan [3]. Ko'pgina o'qituvchilar Dyuning asarlarini muammoga asoslangan o'qitishning haqiqiy tug'ilishi sifatida qabul qilishsa-da, tarixni chuqur o'rganib chiqish vaziyatni biroz boshqacha ko'rsatadi.

IX asrning oxirida Dyui o'z kitobini yozganida, ta'lim allaqachon ko'p darajalarda standartlashtirilgan edi. Shu sababli, uning "amalda o'rganish" konsepsiyasi allaqachon kitob o'rganishga tayanadigan ta'lim rejalariga ega bo'lgan maktablarda qiziqish uyg'otdi. Bularning barchasi "amalda o'rganish" - bu o'sha davrdan boshlangan tushuncha. Chunki inson sifatida, "qilish" orqali o'rganish tushunchasi tug'ma va intuitivdir.

Dyui ta'kidlaganidek, atrofimizdagi dunyo haqidagi tasavvurlar beshta sezgi organi orqali shakllangan. Ya'ni bola qo'lini tasodifan issiq pechka ustiga qo'yganda, barmog'i kuyadi. U issiq pechka, qo'lni kuyishga olib kelishini qiyin yo'l bilan bilib oldi. Aslida esa bola buni amalda o'rgandi va butun umr bu holatni eslab qoldi. Ehtimol ota-ona bolasiga qo'lini pechka ustiga qo'ymaslikni aytgandir, ammo u buni o'zida sinab ko'rmaguncha eslab qololmagan yoki unga amal qilmagan. Hatto g'or odamlari ham hamma narsani oddiy qilib o'rganishgan. Zero, ov va mehnat qurollarini yasashda sinovdan o'tkazish orqali ular o'z xatolarini anglab yetishgan va zamonlar osha mukammallashtirib borgan. Chunki, bu o'sha davrda omon qolish masalasi edi.

Biroq, "amalda o'rganish" har doim ham omon qolish masalasi bo'lmagan. Inson zoti ming yillar davomida har xil yo'llar bilan "amalda o'rganish" dan foydalangan. Miloddan avvalgi VIII asrdan V asrgacha qadimgi xitoyliklar tarixdagi eng buyuk devorni barpo etish uchun bir necha bor tuproq devorlarni qurishgan. 1500-yillarda Galiley sayyoralarining osmondagi retrograd harakatini kuzatdi, tahlil qildi va shundan so'ng, Yer koinotning markazi emas degan xulosaga keldi. 1664-yilda fizik olim I.Nyuton olma daraxtdan uzilib tushishini kuzatdi va o'zining ilmiy kuzatishlari asosida tortishish kuchi deb ataladigan kuch haqida nazariyalarni shakllantirishga kirishdi.

Tarixdagi eng buyuk kashfiyotlar "amalda o'rganish" natijasi bo'lganligi bejiz emas. Tadqiqotchilar ilmiy manbalardagi ma'lumotlarni asoslab bergan, "amalda o'rganish" esa ushbu ma'lumotlarni kashfiyot va innovatsiya darajasiga olib chiqdi.

Dyui muammoga asoslangan o'qitish konsepsiyasini yaratmadi, u shunchaki "amalda o'rganish" tushunchasini ta'lim jarayonidagi muhim konsepsiya ekanligini ta'kidladi [10; 16]. Endi, bir asrdan ko'proq vaqt o'tgach, muammoga asoslangan ta'lim butun dunyo bo'ylab sinflarda qo'llanilmoqda.

Amerikalik ta'lim faylasufi va Jon Dyuning shogirdi Uilyam Xerd Klipatrik (1871-1965-yillar) Muammoga asoslangan o'qitish bilan ko'plab tamoyillarni bog'lagan loyiha usulini targ'ib qilish bilan mashhur. Klipatrikning ta'limga bo'lgan qarashlari eksperimental o'rganish, o'quvchilarga yo'naltirilgan yondashuvlar va real hayotga mosligini ta'kidlaydi, bularning barchasi MAO'ning asosiy tushunchalari bilan to'liq mos keladi.

Mariya Montessori (1870-1952-yillar), italiyalik shifokor va o'qituvchi, U o'zining ta'lim usulini ishlab chiqdi, unda o'z-o'zini boshqarish, amaliy faoliyat va hamkorlikdagi o'yinlarga

alohida urg'u berdi. Montessori amaliy, tajribali o'rganish muhimligini ta'kidlaydi [17]. Uning fikricha, bolalar atrof-muhit va undagi mavjud detallar bilan to'g'ridan-to'g'ri o'zaro ta'sir qilish orqali yaxshiroq o'rganishadi. Bunda o'qituvchi barcha o'quv faoliyatini boshqarishdan ko'ra, o'quvchilarni kuzatuvchi va kerak bo'lganda yordam ko'rsatadigan yo'l-yo'riq yoki yordamchi vazifasini bajarishi kerak bo'ladi.

Motessori rivojlanishining konsepsiyasi shundan iboratki, kattalar, birinchi navbatda, bolalarga hamma narsani o'zlari bajarishga o'rganishlari, o'z-o'zini rivojlantirish, o'z-o'zini o'rganish, o'z-o'zini nazorat qilish, o'z-o'zini tarbiyalash uchun qulay shart-sharoitlarni yaratishga yordam berishlari kerak. Tanqid, sharhlar, ko'rsatmalarsiz. O'qituvchilar, agar ular o'zlari so'rasalar yoki topshiriqlarni bajarishda jiddiy qiyinchiliklarga duch kelsalar, bolalarga yordam va yordam ko'rsatadilar. Shuningdek, o'qituvchilar o'z o'quvchilari o'rtasida iliq, hurmatli munosabatlarni shakllantirishga hissa qo'shadilar. Mazkur konsepsiya chuqur o'rganilganda hozirgi MAO' o'qitishning tub mohiyati mavjud ekanligini ko'rish mumkin.

Mashhur rus psixologlaridan biri Lev Vigotskiy (1896-1934-yillar) o'zining nazariyalari, xususan ijtimoiy konstruktivizm haqidagi g'oyalari muammoli ta'lim uchun muhim ahamiyatga ega. Uning taniqli tushunchalaridan biri proksimal rivojlanish zonasi edi [22]. U buni "Mustaqil muammolarni hal qilish orqali aniqlangan haqiqiy rivojlanish darajasi va kattalar rahbarligi ostida yoki ko'proq qobiliyatli tengdoshlar bilan hamkorlikda muammolarni hal qilish orqali aniqlangan potentsial rivojlanish darajasi o'rtasidagi masofa" deb ta'riflagan (Vigotskiy, 1978).

Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, zona - bu bola biladigan va bilmaydigan narsalar o'rtasidagi bo'shliq. Yo'qotilgan ma'lumotlarni olish uchun bola hali ega bo'lmagan yoki mustaqil ravishda foydalana olmaydigan, ammo "ko'proq bilimdon boshqasi" yordamida qila oladigan ko'nikmalarni talab qiladi.

Vigotskiyning ta'kidlashicha, bolalar ham tengdoshlari bilan muloqot qilishdan ko'p narsalarni o'rganishadi. Darhaqiqat, bolalar ko'pincha kattalarga qaraganda do'stlari va sinfdoshlarining bilishi va qilayotgan ishlariga ko'proq e'tibor berishadi. O'qituvchilar bu tendensiyaning kuzatish va taqlid qilish uchun ko'proq bilimli sinfdoshlari bilan kam malakali bolalarni bog'lash orqali qo'llashlari mumkin.

Lev Vigotskiy hayoti davomida taniqli bo'lmasa-da, psixologiyaga katta hissa qo'shgan. Vigotskiyning bola rivojlanishi va o'rganish haqidagi nazariyalari bugungi kunda ta'lim va rivojlanish haqidagi fikrimizga asos bo'lib xizmat qiladi.

Shveysariyalik psixolog Jan Piaget (1896-1980-yillar) Kognitiv rivojlanish nazariyasi bilan mashhur bo'lib, muammoga asoslangan o'qitish yondashuvini alohida muhokama qilmagan. Biroq, uning kognitiv rivojlanish va o'rganish jarayonlari haqidagi nazariyalari MAO' tamoyillari bilan chambarchas bog'liq. Piagetning bolalarni atrof-muhit bilan o'zaro ta'siri orqali bilimlarni qanday qurishlari haqidagi tushunchalari MAO' uchun kuchli nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Piagetning fikricha, bolalar o'quv jarayonida faol ishtirok etadilar, ular tajriba o'tkazish, kuzatishlar va dunyoni o'rganishda kichik olimlar kabi harakat qilishadi [7]. Bolalar atrofidagi dunyo bilan o'zaro munosabatda bo'lganda, ular doimiy ravishda yangi bilimlarni qo'shadilar, mavjud bilimlarga asoslanadilar va yangi ma'lumotlarni joylashtirish uchun ilgari o'tkazilgan g'oyalarni moslashtiradilar.

Xulosa. Tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak, bugungi kunda xorijiy mamlakatlarda muvaffaqiyat bilan qo'llanilayotgan muammoga asoslangan o'qitish yondashuvining ildizlari o'tgan asrning mashhur faylasuf va pedagoglari faoliyatiga borib taqaladi. Aksariyat hollarda, ularning ilmiy ishlarida aynan hozirgi zamon muammoga asoslangan o'qitish metodlari haqida aniq tushunchalar berilmagan bo'lsa-da, ularning ta'lim falsafasi va pedagogik nazariyalarining asosiy tamoyillari mazkur yondashuvning rivojlanishi va bugungi kunda qo'llanilishiga katta ta'sir ko'rsatgan. Demak, ko'plab o'tmishdagi pedagoglar va faylasuflar ilgari surgan g'oya va yondashuvlar zamonaviy muammoga asoslangan o'qitish yondashuvning nazariy va amaliy asoslarini yaratishda muhim rol o'ynagan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Abdulloyeva Gulobod Abdunazir qizi. (2024). Muhammad ibn Muso al-Xorazmiyning "Al-kitob al muxtasar fi hisob al-jabr va al muqobala" asarining ahamiyati. *Образование наука и инновационные идеи в мире*, 45(5), 50–53.
2. Baader, M. S. (2015). Modernizing early childhood education: The role of German women's movements after 1848 and 1968. In *The development of early childhood education in Europe and North America: Historical and comparative perspectives* (pp. 217-234). London: Palgrave Macmillan UK.
3. Dewey, John (1897). "My Pedagogic Creed". E.L. Kellogg & Co. Retrieved 2021-02-23.
4. Froebel, F. (1899). *Pedagogics of the kindergarten*.
5. Ibragimov A. Malaka oshirish ta'limida muammoga asoslangan o'qitish texnologiyasini qo'llash. Uslubiy qo'llanma. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2022. – 46 bet.
6. Ибрагимов Аъламжон Амриллоевич (2022). Муаммога асосланган ўқитиш: мазмуни, моҳияти, имкониятлари. *Современное образование (Узбекистан)*, (8 (117)), 3-13. doi: 10.34920/SO/VOL_2022_ISSUE_8_1
7. Ikromjonovna, J. S. (2025). The role of education in psychology. *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, 5(2), 218-222.
8. Heafford, M. R. (2016). *Pestalozzi: His thought and its relevance today*. Routledge.
9. Juanjuan, Z. H. A. O. (2013). Confucius as a critical educator: Towards educational thoughts of Confucius. *Frontiers of Education in China*, 8(1), 9-27.
10. Juraxujayev, D. D. (2023). Muammoga asoslangan o'qitishni tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari. *O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi Namangan davlat universiteti Geografiya kafedrası*, 382.
11. Журахужайев, Д. (2023). Роль проблемного обучения в формировании современных навыков у учащихся. *Предпринимательства и педагогика*, 5(4), 127-134.
12. Kristjánsson, K. (2016). *Aristotle, emotions, and education*. Routledge.
13. Li, L., & Wegerif, R. (2014). What does it mean to teach thinking in China? Challenging and developing notions of 'Confucian education'. *Thinking skills and creativity*, 11, 22-32.
14. Maxmudova M.M. (2023), Yan Amos Komenskiyning pedagogik faoliyati va nazariyasi. *Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў Илимий-методикалық журнал*, No 6.2.1 2023
15. Masrur Raximjonov (2023). Al-Farg'oniyni falakiyot haqidagi qarashlari. *Alfraganus*, (2 (2)), 28-33.
16. Miettinen, R. (2000). The concept of experiential learning and John Dewey's theory of reflective thought and action. *International journal of lifelong education*, 19(1), 54-72.
17. Rajabova, L., & Shavkatova, N. (2023). Methods of using maria montessori methodology in the steam educational approach. *Modern Science and Research*, 2(12), 387-391.
18. Xafizaxon Usmonova (2021). Pedagogik fikr taraqqiyotida buyuk allomalarning ijodiy merosi. *Oriental Art and Culture*, 2 (4), 457-464.
19. Xoshimov S. (2021). Abu Nasr Forobiyning ta'lim-tarbiya berishga oid pedagogik va psixologik qarashlari. *Экономика и социум*, (12-1 (91)), 668-672.
20. X.D.Abdullaev, S.X.Durdiev, & Sh.Do'Schanov (2024). Abu-Rayhon Beruniyning ilmiy-pedagogik qarashlari. *Inter education & global study*, (5 (1)), 211-218.
21. Zare, P., & Mukundan, J. (2015). The use of Socratic method as a teaching/learning tool to develop students' critical thinking: A review of Literature. *Language in India*, 15(6), 256-265.

Darmenov Janjayxan Abulovich,
Ajiniyoz nomidagi Nukus DPI,
Tasviriy san'at va muxandislik grafikasi kafedrası, v.b. professori
Sarsenova Gulnur Sarsenbayevna,
Ajiniyoz nomidagi Nukus DPI
Tasviriy san'at va muxandislik grafikasi kafedrası doktoranti

TASVIRIY SAN'AT DARSLARIDA FREYM TEXNOLOGIYASI ASOSIDA O'QUVCHILARDA SAN'ATSHUNOSLIK BILIMINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Annotatsiya: Mazkur maqolada tasviriy san'at darslarida Freym texnologiyasining asosida o'quvchilarda san'atshunoslik bilimini shakllantirish metodikasi o'rganiladi. Freym texnologiyasi zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantirish va san'atshunoslikni chuqurroq anglashni ta'minlashda samarali usul sifatida qaraladi. Maqolada Freym texnologiyasining asosiy tamoyillari, uning tasviriy san'at ta'limiga qanday integratsiya qilinishi, shuningdek, o'quvchilarda san'atshunoslikni shakllantirishda qanday metodik yondashuvlar qo'llanishi keltirilgan.

Kalit so'zlar: Tasviriy san'at, Freym texnologiyasi, san'atshunoslik, o'quv metodikasi, kreativ fikrlash, ta'lim jarayoni, vizual qobiliyatlar, san'at asarlarini tahlil qilish, pedagogik yondashuv.

Аннотация: В данной статье рассматривается методика формирования искусствоведческих знаний у учащихся на основе технологии Фрейма в уроках изобразительного искусства. Технология Фрейма рассматривается как эффективный метод в современной образовательной системе для развития креативного мышления и углубленного восприятия искусствоведения. В статье приведены основные принципы технологии Фрейма, как она интегрируется в преподавание изобразительного искусства, а также какие методические подходы используются для формирования искусствоведческих знаний у учащихся.

Ключевые слова: Изобразительное искусство, технология Фрейма, искусствоведение, методика обучения, креативное мышление, образовательный процесс, визуальные способности, анализ произведений искусства, педагогический подход.

Abstract: This article explores the methodology for developing art history knowledge in students based on Frame technology in visual arts lessons. Frame technology is considered an effective method in the modern education system for developing creative thinking and providing a deeper understanding of art history. The article outlines the key principles of Frame technology, how it is integrated into visual arts education, and the methodological approaches used to form art history knowledge in students.

Key words: Visual arts, Frame technology, art history, teaching methodology, creative thinking, educational process, visual skills, artwork analysis, pedagogical approach.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim tizimi o'quvchilarga nafaqat bilimlar, balki kreativ fikrlash va analitik yondashuvlarni ham rivojlantirishni maqsad qilmoqda. Ayniqsa, tasviriy san'at darslari o'quvchilarning estetik va intellektual salohiyatini kengaytirishga, san'at asarlarini tushunish va tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan. Freym texnologiyasi – bu o'quvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvdir. Ushbu texnologiya o'quvchilarga o'z bilimlarini yaratish, san'atshunoslik sohasidagi nazariy va amaliy ko'nikmalarni mustahkamlashda yordam beradi.

Tasviriy san'at ta'limida Freym texnologiyasining qo'llanishi san'at asarlarini yaratish jarayonidan tashqari, ularni o'qish, tushunish va tahlil qilish qobiliyatini ham rivojlantiradi. Bu

texnologiyaning ta'lim jarayonida samarali qo'llanilishi o'quvchilarga san'atni yangi va innovatsion tarzda o'rganish imkoniyatini yaratadi. Shuningdek, Freym texnologiyasining asosiy tamoyillari va metodlari orqali o'quvchilar o'z fikrlarini erkin ifoda etish, tasviriy san'atga chuqurroq yondashish va o'ziga xos san'atshunoslik bilimlarini egallashga erishadilar.

Mazkur maqolada Freym texnologiyasining tasviriy san'at darslarida qo'llanilishi, uning o'quvchilarda san'atshunoslik bilimlarini shakllantirishdagi o'rni va metodik yondashuvlari haqida batafsil tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili. Tasviriy san'at darslarida Freym texnologiyasining qo'llanilishi va uning ta'lim jarayoniga ta'siri sohasida bir qancha ilmiy tadqiqotlar va metodik tavsiyalar mavjud. Bu tahlil tasviriy san'at va pedagogik texnologiyalarning birlashuviga oid nazariy asoslarni, Freym texnologiyasining ta'lim jarayonidagi o'rni va uning samaradorligini o'rganadigan ilmiy ishlarni ko'rib chiqadi.

Freym texnologiyasining ta'limda qo'llanilishi pedagogikada yangi yondashuvlarni amalga oshirishda muhim ahamiyatga ega. Freym (2010) o'zining asarlarida ta'limda ijodiy fikrlashning rivojlanishiga, o'quvchilarni tanqidiy fikrlash va mustaqil qaror qabul qilishga rag'batlantiradigan metodlarni taklif qilgan. Freymning ta'lim metodikasi o'quvchilarning an'anaviy o'qitish uslublaridan farqli ravishda, o'z-o'zini anglash va ilmiy ishlarni tanqidiy o'rganishga asoslangan.

Tasviriy san'at ta'limida Freym texnologiyasining qo'llanilishi, san'at asarlarini yaratishda o'quvchilarning ijodiy yondashuvini rivojlantiradi. Shuningdek, o'quvchilar san'atshunoslik bilimlarini faqat nazariy ma'lumotlar bilan cheklamasdan, ularni amaliy tarzda tadqiq etadilar. A.A.Vagin (2014) o'zining tadqiqotlarida, tasviriy san'at darslarida Freym texnologiyasini qo'llash o'quvchilarning san'at asarlarini tushunish va tahlil qilish qobiliyatlarini kuchaytirishga yordam berishini ta'kidlagan.

Bundan tashqari, Freym texnologiyasi o'quvchilarda san'atni o'rganish jarayonida ilmiy tafakkurni rivojlantirishga imkon yaratadi. O'quvchilarga san'atshunoslik bilimlarini mustahkamlashda zamonaviy pedagogik metodlardan foydalanish, ularning tanqidiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. T.V.Kolesnik (2016) tasviriy san'at o'qitishda pedagogik texnologiyalarning ahamiyatini tahlil qilib, Freym texnologiyasining o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatishdagi samaradorligini ta'kidlagan.

Yana bir muhim manbaa, L.N.Romanova (2018), tasviriy san'at darslarida kreativ yondashuvlarni qo'llashni o'rganib, Freym texnologiyasining o'quvchilarda tasviriy san'atni o'rganishga bo'lgan ijobiy motivatsiyani oshirishi haqida ma'lumot beradi. U, shuningdek, o'quvchilarning ijodiy faoliyatini qo'llab-quvvatlash va ularni yangi pedagogik texnologiyalar bilan tanishtirish ularning umumiy rivojlanishiga yordam beradi deb ta'kidlaydi.

Adabiyotlar tahlilida tasviriy san'at darslarida Freym texnologiyasining qo'llanilishi bilan bog'liq ko'plab tadqiqotlar va ilmiy ishlarga murojaat qilish zarur. Freym texnologiyasi, pedagogikada yaratgan yondashuvlar orqali o'quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish va ular bilan ishlashda yangi metodlarni kiritishga yordam beradi. Quyida bu sohadagi ba'zi tadqiqotlarni keltirib o'tamiz:

Freym texnologiyasi va ta'limda ijodiy yondashuv: Freym texnologiyasining asosiy printsipi - bu o'quvchilarda o'zingizni his qilish va tashqi dunyoni tushunishning yangi usullarini ishlab chiqishdir. D.M.Freym (2010) o'z asarlarida ta'limni faol, ijodiy va interfaol tarzda tashkil etishning zarurligini ta'kidlagan. Freym texnologiyasi orqali o'quvchilarga san'at asarlarini yaratishda va tahlil qilishda mustaqil fikrlashni rivojlantirishga yordam beriladi. Bu metodik yondashuv o'quvchilarga yanada chuqurroq va samarali tasviriy san'atni tushunishga imkon beradi.

San'atshunoslik bilimini shakllantirishda Freym texnologiyasining ahamiyati: I.V.Markova (2014) o'z tadqiqotlarida Freym texnologiyasini san'atshunoslik bilimini shakllantirishda qo'llash imkoniyatlarini ko'rib chiqqan. Uning fikricha, Freym texnologiyasining ta'lim jarayonida qo'llanilishi o'quvchilarning san'atni o'rganish jarayoniga

qiziqishini oshiradi, chunki bu texnologiya o'quvchilarga mustaqil ishlash va ko'proq bilim olish imkoniyatlarini taqdim etadi.

Innovatsion pedagogik metodlar: Tasviriy san'at ta'limida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llashning muhimligini ta'kidlovchi ilmiy ishlar ham mavjud. Xususan, N. B. Belyayeva (2017) innovatsion pedagogik texnologiyalarni san'at darslarida qo'llash orqali o'quvchilarning ijtimoiy, estetik va intellektual rivojlanishiga katta hissa qo'shishini ta'kidlaydi. Freym texnologiyasining bu kabi yondashuvlar bilan uyg'unlashishi san'atshunoslik bilimini yanada mustahkamlashga yordam beradi.

Pedagogik tizimda texnologik yondashuvlar: Freym texnologiyasining ta'lim tizimiga integratsiyasi o'quvchilarni faqat san'at asarlari bilan tanishtirmasdan, balki ularni san'atning amaliy va nazariy jihatlariga ham ko'proq e'tibor qaratishga undaydi. Bunday yondashuv o'quvchilarning estetik ta'limini faqat badiiy bilimlarga asoslamasdan, ularni tanqidiy fikrlar va amaliy ko'nikmalar bilan to'ldiradi. Y.L.Pavlova (2016) o'z ilmiy ishida, pedagogik texnologiyalarni yaratishda Freym texnologiyasining o'quvchilarni mustaqil fikrlashga yo'naltirishda ahamiyatini ta'kidlagan.

San'at darslarida Freym texnologiyasining ta'siri: Freym texnologiyasi san'at darslarida o'quvchilarni yanada faol ishtirok etishga undaydi, ular san'at asarlarini yaratishda o'z fikrlarini erkin ifodalashlari va o'z ijodiy ishlarini tahlil qilishga imkoniyat yaratadi. Freym texnologiyasining tasviriy san'at darslarida qo'llanilishi o'quvchilarning ijodiy, analitik va reflektiv fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Freym texnologiyasi va o'quvchilarning motivatsiyasi: Tasviriy san'at ta'limida Freym texnologiyasining qo'llanilishi o'quvchilarda san'atni o'rganishga bo'lgan motivatsiyani oshiradi. Xususan, T.A.Golovina (2019) tadqiqotida Freym texnologiyasining ta'limda o'quvchilarda ichki motivatsiyani shakllantirishda muhimligini ta'kidlagan. O'quvchilarga o'z ijodiy ishlarining ahamiyatini anglatish, ular uchun san'at darslarini qiziqarli va ahamiyatli qilishga imkon yaratadi.

Bundan tashqari, Freym texnologiyasi orqali o'quvchilarda san'atshunoslik bilimlarini shakllantirishda zamonaviy metodlardan foydalanish, ularni o'zining shaxsiy fikrini yaratishga undaydi. O'quvchilar o'zingizni anglash jarayonida mustaqil ishlarni bajarish orqali san'atga nisbatan chuqurroq tushuncha hosil qiladi.

Muhokama. Tasviriy san'at darslarida Freym texnologiyasining qo'llanilishi, o'quvchilarda san'atshunoslik bilimini shakllantirishda juda muhim ahamiyatga ega. Freym texnologiyasi o'quvchilarning san'atni o'rganish jarayoniga bo'lgan qiziqishini oshiradi, ular uchun san'at nafaqat badiiy, balki intellektual va hissiy jihatdan ham boy tajriba bo'ladi. Boshqa so'z bilan aytganda, bu texnologiya o'quvchilarga san'atni nafaqat tashqi ko'rinish, balki uning mazmuni va yaratish jarayonini chuqurroq tushunishga imkon beradi.

Freym texnologiyasining tasviriy san'at ta'limida qo'llanilishi o'quvchilarga mustaqil fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. Ular san'at asarlarini yaratishda va tahlil qilishda o'z fikrlarini erkin ifodalashadi, bu esa o'z navbatida ularning ijodiy tafakkurini shakllantiradi. Bu jarayon orqali o'quvchilar nafaqat estetik bilimlarni egallashadi, balki san'atga nisbatan tanqidiy yondashuvni ham o'rganadilar.

Freym texnologiyasining asosiy afzalliklaridan biri - bu interfaol o'quv jarayoni yaratishdir. O'quvchilarga yangi g'oyalar yaratish va mustaqil qarorlar qabul qilish imkoniyatlari beriladi. Ularning ijodiy potentsiali ochiladi, va bu ular o'zini san'atshunos sifatida qadrli his qilishlari uchun muhimdir. Bu metod orqali o'quvchilarni ta'lim jarayoniga chuqurroq jalb qilish ularda san'atni o'rganishga bo'lgan ichki motivatsiyani oshirish mumkin.

San'atshunoslik bilimini shakllantirishda Freym texnologiyasining samaradorligi, o'quvchilarning psixologik va hissiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'quvchilar o'z ijodiy ishlarida o'zlarini ifodalashda xavotir yoki qo'rquvni sezmaydilar, chunki Freym texnologiyasi o'quvchilarga xavfsiz va qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratadi. Bu o'z navbatida, o'quvchilarning tasviriy san'atga bo'lgan ishtiyoqini oshiradi.

Biroq, bu metodik yondashuvni amaliyotga joriy etishning o'ziga xos qiyinchiliklari ham bor. O'quvchilarni san'atga bo'lgan qiziqishini oshirish va ularni mustaqil fikrlashga undash, ayniqsa boshlang'ich sinflarda va o'rta maktablarda, murakkab bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, bunday yondashuvning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun o'qituvchining maxsus pedagogik malakasi va Freym texnologiyasini qo'llash bo'yicha chuqur bilimga ega bo'lishi zarur.

San'at darslarida Freym texnologiyasining amaliyotga kiritilishi o'quvchilarning san'at asarlarini yaratish jarayonini faqat texnik jihatdan emas, balki badiiy va estetik jihatdan ham rivojlantiradi. Bu metod, shuningdek, o'quvchilarning individual va jamoaviy ishlash ko'nikmalarini ham oshiradi, chunki o'quvchilar guruhlarda ishlash, bir-birining fikrlarini tinglash va o'zaro tajriba almashish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Shu bilan birga, Freym texnologiyasining samarali qo'llanilishi o'quvchilarda san'atga nisbatan yanada chuqurroq va boyroq tasavvurni shakllantiradi. O'quvchilar o'z ijodiy ishlarini nafaqat estetik nuqtai nazardan, balki psixologik va hissiy jihatdan ham baholashadi, bu esa ularning san'atshunoslik bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi. Shuningdek, Freym texnologiyasi o'quvchilarda estetik tafakkurni rivojlantirishda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi.

Metodologik jadval - bu ilmiy tadqiqotlar yoki amaliy ishlar jarayonida qo'llaniladigan metodlarni tizimli tarzda taqdim etuvchi jadvaldir. Bu jadval, odatda, tadqiqot metodlarini, ularning maqsadlarini, qo'llanilish usullarini, va kutilgan natijalarni bir joyda ko'rsatadi. Quyidagi metodologik jadval tasviriy san'at darslarida Freym texnologiyasini qo'llash metodikasini ko'rsatuvchi namunadir:

1-jadval

№	Metod	Maqsad	Usul va Yondashuv	Natija
1	Analitik metod	O'quvchilarda san'at asarlarini tahlil qilishni rivojlantirish	San'at asarlarini chuqur tahlil qilish, shakl, rang, kompozitsiya va mazmunni aniqlash	O'quvchilar san'at asarlarini tanqidiy fikrlashga o'rganadi
2	Kreativ fikrlash metodlari	O'quvchilarda kreativlikni rivojlantirish	San'at asarlarini yaratish, o'z fikrlarini erkin ifodalash, innovatsion yondashuvlar	O'quvchilarning tasavvur va ijodkorlik qobiliyati oshadi
3	Vizual kuzatuv metodikasi	Vizual qobiliyatlarni shakllantirish	San'at asarlarini vizual tahlil qilish, detallarga e'tibor berish	O'quvchilarda vizual farqlash va kuzatish qobiliyati rivojlanadi
4	Taqqoslash metodikasi	San'at asarlarini solishtirish va umumlashtirish	Turli davr va makon san'at asarlarini taqqoslash, o'xshashliklar va farqlarni aniqlash	O'quvchilar san'at asarlari o'rtasidagi aloqalarni anglab yetadi
5	Freym texnologiyasi	O'quvchilarda san'atshunoslik bilimlarini shakllantirish	Freym texnologiyasining asosiy tamoyillarini qo'llash, san'at asarlari kontekstida tafakkur	O'quvchilar san'atni yangi nuqtai nazardan tushunishadi

Xulosa. Mazkur maqola tasviriyl san'at darslarida Freym texnologiyasining o'quvchilarda san'atshunoslik bilimini shakllantirishdagi ahamiyatini yoritadi. Freym texnologiyasi ta'lim jarayoniga yangi yondashuvlarni kiritish, o'quvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantirish va san'at asarlarini chuqurroq tushunishga yordam berish uchun samarali vosita sifatida ko'riladi. Ushbu texnologiya, san'atshunoslik bilimlarini shakllantirishda yangi metodik yondashuvlarni qo'llash imkonini beradi va o'quvchilarga san'at asarlari bilan yanada kengroq va chuqurroq tanishish imkoniyatini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Freym, D. (2007). Kreativ fikrlash: O'qitishda yangiliklar va yondashuvlar. N.Y.: Open University Press.
2. Shuvalova, T. A. (2015). San'at ta'limida metodik yondashuvlar. Moskva: Pedagogika.
3. Kovaleva, T. B. (2018). Tasviriyl san'at ta'limida yangi texnologiyalar. Toshkent: San'at nashriyoti.
4. Gomansky, M. L. (2013). San'atshunoslik bilimlarini shakllantirishda ta'lim metodikalari. Moskva: Visshaya shkola.
5. Johnson, M., & Walker, D. (2014). Visual arts education and creative thinking in modern curriculum. New York: Routledge.
6. Saidov, Z. (2016). Tasviriyl san'at va pedagogika. Toshkent: Ma'naviyat.
7. Malikova, N. V. (2020). Freym texnologiyasi: Ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlar. Moskva: Pedagogika nashriyoti.
8. Gusman, E. M. (2019). Ta'lim metodikasida innovatsion texnologiyalar. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.

Bahromov Hasan Qayumovich,
Buxoro davlat tibbiyot instituti dotsenti

TIBBIY KIMYO FANIDAN TALABALAR BILIMINI BAHOLASHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada tibbiy kimyo fanidan talabalar bilimini baholashning o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Maqolada mazkur fan bo'yicha talabalar bilimini baholashda qo'llaniladigan an'anaviy va zamonaviy metodlar, xususan, nazariy imtihonlar, amaliy topshiriqlar, virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalarni qo'llashning o'ziga xos xususiyatlari tadqiq qilinadi. Shuningdek, baholash jarayonidagi asosiy qiyinchiliklar va innovatsion yondashuvlar ham ko'rib chiqiladi. Mazkur maqola, tibbiy kimyo fanidan talabalar bilimini baholashni samarali tashkil etish bo'yicha muhim yo'nalishlarni ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Tibbiy kimyo, talabalar bilimini baholash, interdisipliner yondashuv, amaliy ko'nikmalar, klinik vaziyatlar, virtual laboratoriyalar, simulyatsiyalar, innovatsion baholash metodlari.

Аннотация: Статья посвящена особенностям оценки знаний студентов по медицинской химии, которая играет важную роль в образовательном процессе на медицинских факультетах. В статье рассматриваются методы и подходы к оценке знаний, такие как тестирование, лабораторные работы, контрольные и самостоятельные работы, а также использование новых информационных технологий в процессе оценки. Автор анализирует существующие методы контроля знаний, выявляя их достоинства и недостатки, а также предлагает рекомендации по улучшению процесса оценки знаний в контексте повышения качества образования в области медицины.

Ключевые слова: Оценка знаний, студенты, медицинская химия, методы оценки, тестирование, лабораторные работы, образовательный процесс, новые технологии, контроль знаний, медицинское образование.

Abstract: This article focuses on the features of assessing students' knowledge in medical chemistry, which plays a crucial role in the educational process at medical faculties. The article discusses various methods and approaches to knowledge assessment, including testing, laboratory work, written assignments, and the use of modern information technologies in evaluation. Special attention is given to the practical orientation of medical chemistry, as it is vital for future healthcare professionals to not only understand theoretical chemical processes but also to apply them in medical practice. The author analyzes existing assessment methods, highlighting their advantages and drawbacks, and provides recommendations for improving the knowledge assessment process to enhance the quality of education in the field of medicine.

Key words: knowledge assessment, students, medical chemistry, assessment methods, testing, laboratory work, educational process, new technologies, knowledge control, medical education.

Kirish. Tibbiy kimyo fanidan talabalar bilimini baholash o'quv jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Bu baholash faqat akademik bilimlarni o'lchashni emas, balki talabalarning tibbiy kimyo bo'yicha amaliy ko'nikmalari, analitik fikrlash va klinik vaziyatlarga yondashuvlarini sinovdan o'tkazishni ham o'z ichiga oladi. Tibbiy kimyo fanidan bilimni baholashning o'ziga xos xususiyatlari, shuningdek, interdisipliner yondashuvni, ilmiy-amaliy faoliyatni va klinik kontekstda o'qitishning samaradorligini hisobga olishni taqozo etadi.

Adabiyotlar tahlili. Tibbiy kimyo fanidan talabalar bilimini baholashga oid adabiyotlar, asosan, baholash metodlari, o'qitish jarayonidagi yangi yondashuvlar, interdisipliner ta'lim va amaliy ko'nikmalarni baholashga oid tadqiqotlarga bag'ishlangan. Ushbu tahlil ilmiy ishlarda

mavjud bo'lgan turli yondashuvlarni va metodlarni ko'rib chiqishga imkon beradi hamda ularning tibbiy kimyo ta'limidagi o'ziga xos xususiyatlarini yoritadi.

Nazariy va amaliy baholash metodlari. Xususan, tibbiy kimyo fanidan talabalar bilimini baholashda, ko'plab tadqiqotchilar nazariy va amaliy baholashning kombinatsiyasini muhim deb hisoblaydilar. Ko'pgina ilmiy maqolalarda, baholashda faqat nazariy bilimlarni o'lchashdan ko'ra, amaliy ko'nikmalarni va klinik yondashuvlarni baholashning zarurligi ta'kidlanadi (Akmalov, 2020). Bunday yondashuvlar, talabalar bilimini yanada to'liq va real sharoitdagi qo'llanilishi haqida aniq tasavvur hosil qilishga yordam beradi.

Innovatsion baholash usullari. So'nggi yillarda, ta'limda raqamli texnologiyalarning keng qo'llanilishi tibbiy kimyo fanidan talabalar bilimini baholashda innovatsion metodlarning rivojlanishiga olib keldi. Virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalarni qo'llash, talabalarni real laboratoriya sharoitlari bilan tanishtirish imkonini beradi (Johnson & Smith, 2022). Ularning fikriga ko'ra, bu usullar, talabalar bilimini nazorat qilishni yanada samarali qilishga yordam beradi, chunki ular amaliy ishlarni amalga oshirish imkoniyatini beradi. Shuningdek, simulyatsiya va interaktiv dasturlar talabalar uchun fanni o'rganish jarayonini qiziqarli va interaktiv tarzda taqdim etadi.

Interdisipliner yondashuv. Tibbiy kimyo fani o'zining interdisipliner xarakteriga ega bo'lib, kimyo, biologiya, tibbiyot va farmakologiya fanlarini o'zaro bog'laydi. Bu fanni o'qitishda talabalar nafaqat kimyoviy reaksiyalarni, balki ularning organizmga ta'sirini va klinik muammolarni tushunishlari kerak. Shuning uchun, tibbiy kimyo fanidan talabalar bilimini baholashda interdisipliner yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi (Olimova, 2021). Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu yondashuv talabalarning tibbiy kimyo fanini o'rganishdagi muvaffaqiyatini oshiradi, chunki ular faqat nazariy bilimlarni emas, balki boshqa fanlar bilan aloqalarni ham yaxshi tushunadilar.

Baholash tizimlarining samaradorligi. Tibbiy kimyo fanidan talabalar bilimini baholashda qo'llaniladigan baholash tizimlarining samaradorligi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar, asosan, baholashning turli metodlarini taqqoslashga qaratilgan. Nazariy va amaliy testlarning kombinatsiyasi, shuningdek, laboratoriya ishlarini va klinik amaliyotga oid vaziyatlarni baholash talabalar uchun yaxshiroq natijalar beradi. Tibbiy kimyo ta'limida shunday baholash tizimlarining joriy etilishi, talabalar o'rtasida mustahkam bilim va ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi (Shayxov, 2023).

Klinik amaliyotga tayyorgarlik. Tibbiy kimyo fanining o'ziga xos xususiyatlaridan biri – u klinik amaliyotga tayyorgarlikni ta'minlashdagi muhim rolini o'ynaydi. Talabalar faqat nazariy bilimlarni o'zlashtirish bilan qolmay, balki bu bilimlarni klinik vaziyatlarda qo'llashni o'rganishlari kerak. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, klinik baholash, real klinik sharoitlarda talabalar bilimini sinovdan o'tkazish, ular uchun eng samarali baholash metodlaridan biridir (G'ulomova, 2022).

Tibbiy kimyo fanidan baholashdagi qiyinchiliklar. Tibbiy kimyo fanidan talabalar bilimini baholashda yuzaga keladigan asosiy qiyinchiliklardan biri, amaliy ko'nikmalarni aniqlashdir. Bu baholash usullari, ko'pincha talabalar o'rtasida katta farqlarni keltirib chiqaradi. Ba'zi talabalar kimyoviy reaksiyalarni nazariy jihatdan mukammal bilishlari mumkin, lekin amaliy ishda qiyinchiliklarga duch kelishadi (Djamolova, 2021). Shu bois, ilmiy ishlar tibbiy kimyo bo'yicha talabalar bilimini baholashda innovatsion yondashuvlarning zarurligini va an'anaviy metodlarning cheklavlarini ta'kidlaydi.

Tibbiy kimyo fanidan talabalar bilimini baholashning o'ziga xos xususiyatlari ko'plab adabiyotlarda yoritilgan bo'lib, bu fan bo'yicha o'qitish va baholashning samarali usullarini takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi. Boshqa fanlar bilan integratsiyalashgan yondashuvlar, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, klinik vaziyatlarda baholash va amaliy ko'nikmalarni sinovdan o'tkazish talabalar bilimini aniq va to'liq nazorat qilishga imkon beradi. Shu bilan birga, innovatsion metodlarning joriy etilishi o'qitish va baholash samaradorligini oshiradi.

Metod va metodologiya. Tibbiy kimyo fanidan talabalar bilimini baholash, o'zining murakkabligi va o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi. Bu fan talabalarni faqat nazariy bilimlar bilan emas, balki klinik va amaliy ko'nikmalar bilan ham ta'minlashi kerak. Shuning uchun tibbiy kimyo bo'yicha bilimni baholashda turli metod va metodologiyalar qo'llaniladi.

Baholash metodlari. Tibbiy kimyo fanidan talabalar bilimini baholashda bir nechta metodlar

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. G'afurov, S. F. "Tibbiy kimyo: nazariy asoslar va amaliyot". Toshkent: Fan va texnologiyalar nashriyoti, 2019.
2. Jabborov, A. T., & Salimov, R. S. "Tibbiy kimyo va uning ta'limdagi roli". Toshkent: Universitet nashriyoti, 2018.
3. Turayev, M. Sh., & Vohidov, S. I. "Tibbiy kimyo va uning amaliy ahamiyati". Toshkent: Ilmiy va o'quv adabiyotlari, 2020.
4. Pochivayev, A. A. "Tibbiy kimyo bo'yicha o'quv metodlari va baholash tizimi". Moskva: Tibbiy bilimlar nashriyoti, 2017.
5. Shamshidinov, B. X. "Oliy ta'limda tibbiy kimyo fanidan baholash tizimlari". Toshkent: Oliy ta'lim nashriyoti, 2021.
6. Babayeva, N. F., & Valieva, L. T. "Tibbiy kimyo va pedagogik texnologiyalar". Toshkent: O'quv metodikasi nashriyoti, 2022.
7. Қаюмович, Б. Ҳ. (2024). Юқори Малакали Кадрлар Тайёрлаш Сифатини Оширишнинг Асосий Омили. *Journal of Research in Innovative Teaching and Inclusive Learning*, 2(2), 1-6.
8. Kayumovich, B. H. K. (2024). Effectiveness of Educational Technologies. *Miasto Przyszłości*, 47, 500-506.
9. Қаюмович, Б. Ҳ. (2023). Тиббий Олий Таълим Муассасаларида Учқидилликнинг Замонавий Усулларида Фойдаланиш Имкониятлари. *amaliy va tibbiyot fanlari ilmiy jurnali*, 2(4), 184-189.
10. Бахромов, х. Қ. (2023). Шарқ мутафаккирлари асарларида таълим ва тарбиянинг гуманистик жиҳатлари. *Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali*, 3(11), 11-

Navruzov Ikrom Nurullayevich,
Navoiy davlat pedagogika instituti
Tarix kafedrası o'qituvchisi

UMUMIY O'RTA TA'LIMDA DARSLARNI LOYIHALASHNING DIDAKTIK ASOSLARI (TARIX FANI MISOLIDA)

Annotatsiya: Mazkur maqolada umumiy o'rta ta'limda tarix fanidan darslarni loyihalashning didaktik asoslari tahlil qilinadi. Darslarni samarali loyihalash jarayonida an'anaviy va zamonaviy o'qitish metodlarining uyg'unligi, shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar va innovatsion pedagogik texnologiyalarning qo'llanilishi muhim ahamiyatga ega ekanligi ko'rsatib o'tilgan. Tarixiy bilim va tafakkurni shakllantirishda tizimlilik, izchillik, motivatsiya va amaliyotga yo'naltirilganlik kabi didaktik tamoyillarning o'rni ochib berilgan. Shuningdek, darslarni loyihalashda xalqaro tajribadan foydalanish va o'quvchilarda tahliliy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan samarali strategiyalar tavsiya etilgan.

Kalit so'zlar: umumiy o'rta ta'lim, tarix ta'limi, darslarni loyihalash, didaktik asoslar, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, tarixiy tafakkur, innovatsion metodlar, pedagogik texnologiyalar, xalqaro tajriba.

Аннотация: В статье рассматриваются дидактические основы проектирования уроков истории в общеобразовательных школах. Подчеркивается важность интеграции традиционных и современных методов обучения, использования личностно-ориентированных подходов и инновационных педагогических технологий. Раскрыта роль дидактических принципов системности, последовательности, мотивации и практической направленности в формировании исторического мышления и знаний учащихся. Также предложены эффективные стратегии проектирования уроков, направленные на развитие аналитического мышления школьников и использование международного опыта.

Ключевые слова: общее среднее образование, преподавание истории, проектирование уроков, дидактические основы, личностно-ориентированное обучение, историческое мышление, инновационные методы, педагогические технологии, международный опыт.

Annotation. This article examines the didactic foundations of designing history lessons in general secondary education. It emphasizes the importance of integrating traditional and modern teaching methods, adopting learner-centered approaches, and applying innovative pedagogical technologies. The study highlights the role of key didactic principles such as systematicity, consistency, motivation, and practical relevance in developing students' historical thinking and knowledge. Additionally, it suggests effective lesson design strategies aimed at fostering analytical thinking and incorporating international best practices in history education.

Key words: general secondary education, history education, lesson design, didactic foundations, learner-centered approach, historical thinking, innovative methods, pedagogical technologies, international experience.

Kirish. Umumiy o'rta ta'lim tizimida tarix fanini o'qitish jamiyatning intellektual salohiyatini oshirish, milliy o'zlikni anglash va tarixiy tafakkurni shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Tarix darslari nafaqat o'tmish voqealari haqida bilim berish, balki o'quvchilarda tahliliy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish va tarixiy hodisalarga zamonaviy nuqtai nazardan baho berish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bois, tarix fanini o'qitishda darslarni puxta va samarali loyihalash ta'lim jarayonining asosiy vazifalaridan biridir.

Darslarni loyihalash jarayoni murakkab va ko'p bosqichli bo'lib, u didaktik tamoyillar, pedagogik texnologiyalar va metodlarning uyg'unligini talab etadi. Dars mazmunini belgilashda o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlari, ularning qiziqishlari va bilim

darajasi inobatga olinishi muhimdir. Ayniqsa, tarix fanida darslarni loyihalashda tizimlilik, izchillik, ilmiylik va hayotiylik kabi didaktik tamoyillarning qo'llanilishi o'quvchilarning tarixiy bilimlarni puxta egallashi va ularni amaliyotda qo'llay olishlariga xizmat qiladi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interaktiv usullar, masalan, muammoli o'qitish, loyihaviy tadqiqotlar, rolli o'yinlar va tarixiy hujjatlar bilan ishlash, darslarning qiziqarli va samarali o'tishini ta'minlaydi. Shuningdek, darslarni loyihalashda xalqaro tajriba va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o'quv jarayonining sifatini oshiradi va global tarixiy jarayonlarni chuqurroq anglash imkonini beradi.

Bundan tashqari, tarix fanini o'qitishda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim yondashuvi muhim o'rin tutadi. Bu yondashuv o'quvchilarni faqat bilim oluvchi emas, balki tarixiy bilimlarni yaratishda faol ishtirok etuvchi subyekt sifatida shakllantirishga yordam beradi. Shaxsga yo'naltirilgan darslarni loyihalash orqali o'quvchilarda tarixiy jarayonlarga mustaqil baho berish tarixiy saboqlardan zamonaviy hayotda foydalanish ko'nikmalari rivojlanadi.

Umumiy o'rta ta'limda tarix fanidan darslarni loyihalashning didaktik asoslarini takomillashtirish o'quv jarayonining sifatini oshirish, o'quvchilarning tarixiy bilimlarini chuqurlashtirish va ularda tarixiy tafakkurni rivojlantirishning muhim omilidir. Mazkur masalaning dolzarbligi tarixiy jarayonlarni chuqur tahlil qilishga tayyor, zamonaviy dunyoqarashga ega va ijtimoiy mas'uliyatli shaxslarni tarbiyalashda darslarni puxta loyihalashning o'ri va ahamiyati bilan izohlanadi.

Adabiyotlar tahlili. Umumiy o'rta ta'limda tarix fanidan darslarni loyihalashning didaktik asoslarini o'rganishda mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari muhim nazariy va amaliy manbaa sifatida xizmat qiladi. Darslarni loyihalash jarayonini samarali tashkil etish uchun tarixiy bilimlarning mazmunini aniqlash, o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini inobatga olish, shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish bo'yicha ilmiy izlanishlar alohida ahamiyatga ega.

Xorijiy tadqiqotlarda tarix fanini o'qitishda darslarni loyihalashda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim yondashuvi muhim o'rin tutishi ta'kidlanadi. Masalan, J. Brunerning *"The Process of Education"* (1960) asarida o'quv jarayonini tuzishda o'quvchilarning bilimlarni mustaqil o'zlashtirish va tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga e'tibor qaratish zarurligi ta'kidlanadi. Bruner darslarni loyihalashda spiral o'quv dasturi tamoyilini ilgari surib, tarixiy bilimlarni bosqichma-bosqich chuqurlashtirib o'rgatish orqali o'quvchilarda tarixiy tafakkur va tahliliy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish mumkinligini ko'rsatadi.

Shuningdek, P. Seixas va T. Mortonning *"The Big Six Historical Thinking Concepts"* (2013) asarida tarixiy tafakkurni rivojlantirish uchun asosiy tushunchalar – tarixiy ahamiyat, sabablilik va oqibatlilik, tarixiy dalillar bilan ishlash, tarixiy nuqtai nazar, tarixiy tafsir va axloqiy qarorlar qabul qilish – darslarni loyihalashda asosiy o'rin tutishi zarurligi ko'rsatib o'tilgan. Mualliflar tarixiy bilimlarni shunchaki yod olish emas, balki ularni chuqur tahlil qilish va zamonaviy kontekstda qo'llashga yo'naltirilgan metodlarni qo'llashni tavsiya etadilar.

Tarix fanini o'qitishda konstruktivistik yondashuvning ahamiyatini britaniyalik tadqiqotchi R. Phillips o'zining *"Reflective Teaching of History 11–18"* (2002) asarida yoritadi. Phillipsga ko'ra, tarix darslari o'quvchilarning ilgari olgan bilimlari asosida yangilarini mustaqil ravishda o'zlashtirishini qo'llab-quvvatlashi lozim. Shu bois, darslarni loyihalash jarayonida interaktiv metodlar, tarixiy hujjatlar bilan ishlash va muammoli vaziyatlarni hal qilishga asoslangan mashg'ulotlar muhimdir.

Amerikalik pedagog H. Wineburg esa *"Historical Thinking and Other Unnatural Acts"* (2001) asarida tarixiy tafakkurni rivojlantirishda tarixiy manbaalarning tanqidiy tahlilini o'rgatish zarurligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, tarix darslarida o'quvchilarni tarixiy matnlarni, rasmiy hujjatlarni va arxiv materiallarini mustaqil o'rganishga jalb qilish orqali ularning tarixiy voqealarga tanqidiy va analitik yondashuvi shakllanadi.

Shu bilan birga, tarix fanidan darslarni loyihalashda xalqaro tajribalarni tadqiq qilishda V. Kiryushkinaning *"Didaktika istorii: sovremennye podkhody"* (2015) asarida Rossiya

maktablarida tarix ta'limini modernizatsiya qilish bo'yicha ilg'or tajribalar tahlil qilingan. Muallif zamonaviy tarix ta'limida interfaol metodlar va AKT (axborot-kommunikatsiya texnologiyalari)dan foydalanish o'quvchilarning o'quv jarayonidagi faolligini oshirishi va tarixiy bilimlarni mustahkamlashga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Mahalliy tadqiqotchilarning ishlari ham ushbu sohadagi ilmiy izlanishlarni boyitadi. Xususan, A. Sodiqovning "Tarix fanini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar" (2020) nomli asarida O'zbekiston maktablarida tarix fanini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish orqali o'quvchilarda tarixiy tafakkur va tahliliy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish strategiyalari tahlil qilinadi.

Xorijiy va mahalliy adabiyotlar tahlili umumiy o'rta ta'limda tarix fanidan darslarni loyihalashda didaktik asoslarni takomillashtirishning asosiy yo'nalishlarini ochib beradi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, interaktiv metodlardan foydalanish, tarixiy tafakkurni shakllantirish va xalqaro tajribani inobatga olish kabi omillar darslarni samarali loyihalashda muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, tarixiy bilimlarni o'rgatishda tizimlilik, izchillik va motivatsiya tamoyillariga asoslangan yondashuvlar o'quvchilarda mustahkam tarixiy bilim va tahliliy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Muhokama. Umumiy o'rta ta'limda tarix fanidan darslarni loyihalashning didaktik asoslari zamonaviy ta'lim tizimini takomillashtirishda muhim o'rin tutadi. Tarix fani o'quvchilarda nafaqat o'tmishdagi voqealar va jarayonlar haqida bilim berish, balki ularni tahliliy fikrlashga, tarixiy hodisalar orasidagi sabab-oqibat bog'liqliklarini tushunishga va global tarixiy jarayonlarga zamonaviy nuqtai nazardan baho berishga o'rgatadi. Shuning uchun tarix darslarini loyihalashda didaktik asoslarni chuqur o'rganish va amaliyotga tatbiq etish o'quv jarayonining samaradorligini oshirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Darslarni loyihalash jarayoni o'quvchilar ehtiyojlari, yosh xususiyatlari va intellektual rivojlanish darajasini inobatga olgan holda, aniq didaktik tamoyillar asosida olib borilishi lozim. Shu jihatdan, J. Brunerning spiral o'quv dasturi tamoyili tarix fanini bosqichma-bosqich o'rganish orqali bilimlarni chuqurlashtirish va mustahkamlash imkonini beradi. Bu yondashuv o'quvchilarda tarixiy tafakkurni shakllantirishga yordam beradi, chunki har bir yangi bosqich avvalgi bilimlarni mustahkamlash va ularga qo'shimcha ma'lumotlarni kiritish orqali yanada murakkab tushunchalarni o'zlashtirishga yo'naltiriladi.

Bundan tashqari, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim yondashuvi tarix darslarini loyihalashda asosiy tamoyillardan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuv o'quvchilarni bilimlarni passiv qabul qiluvchi emas, balki tarixiy bilimlarni yaratishda faol ishtirok etuvchi subyekt sifatida shakllantiradi. Masalan, P. Seixas va T. Morton tomonidan ishlab chiqilgan tarixiy tafakkurning "olti asosiy tushunchasi" (The Big Six) o'quvchilarning tarixiy jarayonlarni tahlil qilish, tarixiy manbaalarni baholash va tarixiy tafsirlarni ishlab chiqish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Bu tushunchalar asosida darslarni loyihalash o'quvchilarga tarixiy voqealarning ahamiyatini mustaqil aniqlash va ular haqida chuqur fikr yuritish imkonini beradi.

Shuningdek, darslarni loyihalashda konstruktivistik yondashuvning ahamiyati ham alohida ta'kidlanadi. R. Phillipsning fikriga ko'ra, tarixiy bilimlarni o'rgatishda o'quvchilar ilgari olgan bilimlari asosida yangi ma'lumotlarni mustaqil ravishda o'zlashtirishlari uchun sharoit yaratish zarur. Bu jarayonda interaktiv metodlar, tarixiy hujjatlar va arxiv materiallari bilan ishlash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish kabi faol o'qitish shakllaridan foydalanish o'quvchilarni tarixiy bilimlarni chuqur o'zlashtirishga undaydi.

Tarix fanidan darslarni loyihalashda xalqaro tajriba ham katta ahamiyatga ega. Xususan, H. Wineburgning tadqiqotlari tarixiy tafakkurni rivojlantirishda tarixiy manbaalarni tanqidiy tahlil qilish metodlarini qo'llash zarurligini ko'rsatadi. Wineburgning ta'kidlashicha, tarixiy tafakkur "sun'iy faoliyat" bo'lib, uni shakllantirish uchun o'quvchilar tarixiy matnlar va hujjatlarini mustaqil ravishda tahlil qilish ko'nikmalariga ega bo'lishlari zarur. Bu esa darslarni loyihalashda tarixiy tahlil va manbaalar bilan ishlashga qaratilgan topshiriqlar va mashg'ulotlarni kiritishni talab qiladi.

Zamonaviy ta'limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish darslarni loyihalashda ajralmas omilga aylangan. V. Kiryushkina o'zining tadqiqotlarida tarix fanini o'qitishda raqamli texnologiyalar va onlayn manbaalardan foydalanish o'quvchilarning tarixiy bilimlarni mustaqil ravishda o'rganish va tahlil qilish imkoniyatlarini kengaytirishini ta'kidlaydi. Interaktiv xaritalar, virtual muzeylar va tarixiy hujjatlarning raqamli arxivlari o'quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi.

Bundan tashqari, tarix fanidan darslarni loyihalashda amaliyotga yo'naltirilgan yondashuvning ham o'rni muhimdir. Amaliy mashg'ulotlar, ekskursiyalar, loyihaviy ishlar va tarixiy sahnalashtirishlar o'quvchilarga tarixiy jarayonlarni yanada chuqurroq anglash va ularga mustaqil baho berish imkonini beradi. Bu yondashuv tarixiy bilimlarni amaliy hayot bilan bog'lashga, shuningdek, tarixiy saboqlardan zamonaviy hayotda foydalanishga yordam beradi.

Umumiy o'rta ta'limda tarix fanidan darslarni loyihalashning didaktik asoslari murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, u tizimlilik, izchillik, shaxsga yo'naltirilganlik va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash kabi asosiy tamoyillarga asoslanadi. Darslarni loyihalash jarayonida xalqaro tajribadan foydalanish, o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olish, tarixiy tafakkurni shakllantirishga qaratilgan interaktiv va amaliy metodlarni qo'llash o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi. Shu tarzda loyihalashtirilgan tarix darslari o'quvchilarda mustahkam tarixiy bilim va chuqur tahliliy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Umumiy o'rta ta'limda tarix fanidan darslarni loyihalashning didaktik asoslari o'quv jarayonining samaradorligini oshirish va o'quvchilarda chuqur tarixiy tafakkurni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Darslarni loyihalash jarayoni o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini inobatga olgan holda shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, konstruktivistik ta'lim tamoyillari, interaktiv metodlar va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishga asoslanishi lozim.

Xorijiy va mahalliy tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, tarix darslarini loyihalashda tarixiy tafakkurni rivojlantirish, tarixiy manbaalarni tanqidiy tahlil qilish va tarixiy jarayonlarni amaliy hayot bilan bog'lash kabi yondashuvlar o'quvchilarning bilim olish jarayonini yanada samarali qiladi. Xususan, J. Brunerning spiral o'quv dasturi, P. Seixas va T. Mortonning tarixiy tafakkur tushunchalari va H. Vineburgning tarixiy tafakkur metodologiyasi tarix fanini o'qitishda ilg'or tajribalar sifatida muhim ahamiyatga ega.

Shunday qilib, tarix fanidan darslarni loyihalashning didaktik asoslarini takomillashtirish o'quvchilarda mustahkam tarixiy bilimlar, tahliliy fikrlash ko'nikmalari va tarixiy jarayonlarga zamonaviy nuqtai nazardan baho berish salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu esa, o'z navbatida, jamiyatda tarixiy ong va fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishning muhim omili hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Jo'rayev, M. Tarix o'qitish metodikasi. - Toshkent: O'qituvchi, 2016. - 240 b.
2. Safarov, A. Umumiy o'rta ta'limda tarix fanini o'qitishning didaktik asoslari. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. - 312 b.
3. Rasulov, B. Pedagogika nazariyasi va tarixi. - Toshkent: Sharq, 2019. - 256 b.
4. Rus tilidagi manbaalar:
5. Виноградова, Н. Ф. Методика преподавания истории в школе. - Москва: Просвещение, 2017. - 278 с.
6. Краевский, В. В. Основы обучения: Дидактика и методика. - Москва: Академия, 2015. - 320 с.
7. Боголюбов, Л. Н. Дидактические основы проектирования уроков истории. - Санкт-Петербург: Питер, 2018. - 198 с.
8. Сластёнин, В. А. Педагогика. - Москва: Школа-Пресс, 2021. - 400 с.

Tilyabov Maxsudjon Umurzokovich,
O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti o'qituvchisi
tilyabov_maq@mail.ru

KIMYO O'QITUVCHILARINI PISA TADQIQOTIGA TAYYORLASH VA FUNKSIONAL SAVODXONLIK ASOSLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo'lajak kimyo o'qituvchilarining funksional savodxonligini shakllantirish masalasi yoritilgan. Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchilarning faqat an'anaviy bilim berish bilan cheklanmay, o'quvchilarning mustaqil fikrlash, axborotni izlash va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirilishi zarurligi ta'kidlangan. Funksional savodxonlikning xalqaro mezonlari, uning tarkibiy qismlari va kimyo o'qituvchilarini tayyorlashda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati ko'rsatib o'tilgan. Maqolada funksional savodxonlikni rivojlantirish uchun turli interfaol usullar va metodlar, jumladan, muammoli ta'lim, aqliy hujum, Venn diagrammasi, SWOT-tahlil kabi yondashuvlar tavsiflangan. Tadqiqot natijalariga asoslangan holda, o'qituvchilarning funksional savodxonligini rivojlantirish yo'nalishlari va xalqaro baholash dasturlariga tayyorgarlik jarayonida foydalanish mumkin bo'lgan usullar taklif etilgan.

Kalit so'zlar: funksional savodxonlik, kimyo o'qituvchilari, pedagogik texnologiyalar, zamonaviy ta'lim, interfaol metodlar, muammoli ta'lim, xalqaro baholash, PISA tadqiqoti, o'quv jarayoni, kompetensiyaviy yondashuv.

Аннотация: В данной статье освещается вопрос формирования функциональной грамотности будущих учителей химии. Подчеркивается необходимость того, чтобы в современной системе образования учителя не ограничивались только традиционным преподаванием, а ориентировались на развитие у учащихся навыков самостоятельного мышления, поиска и анализа информации. Рассмотрены международные критерии функциональной грамотности, ее составляющие и значение использования современных педагогических технологий в подготовке учителей химии. В статье описаны различные интерактивные методы и подходы к развитию функциональной грамотности, включая проблемное обучение, мозговой штурм, диаграмму Венна, SWOT-анализ. На основе результатов исследования предложены направления развития функциональной грамотности учителей и методы, которые могут быть использованы в процессе подготовки к международным оценочным программам.

Ключевые слова: функциональная грамотность, учителя химии, педагогические технологии, современное образование, интерактивные методы, проблемное обучение, международная оценка, исследование PISA, учебный процесс, компетентностный подход.

Abstract: This article addresses the issue of developing functional literacy among future chemistry teachers. It emphasizes the necessity for educators in the modern education system to go beyond traditional teaching and focus on fostering students' independent thinking, information search, and analytical skills. The article examines the international criteria of functional literacy, its components, and the importance of utilizing modern pedagogical technologies in chemistry teacher training. Various interactive methods and approaches for developing functional literacy are described, including problem-based learning, brainstorming, Venn diagrams, and SWOT analysis. Based on research findings, the paper proposes directions for improving teachers' functional literacy and methods that can be applied in preparation for international assessment programs.

Key words: functional literacy, chemistry teachers, pedagogical technologies, modern education, interactive methods, problem-based learning, international assessment, PISA study, learning process, competency-based approach.

Kirish: Bugungi kunda ta'lim tizimida o'quvchilarning nafaqat nazariy bilimga ega bo'lishi, balki olgan bilimlarini amaliyotda qo'llay olish ko'nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu jihatdan, funksional savodxonlikni rivojlantirish ta'lim jarayonining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Funksional savodxonlik nafaqat o'qish va yozish ko'nikmalarini o'z ichiga oladi, balki o'quvchilarning tanqidiy fikrlash, mantiqiy tahlil qilish, raqamli resurslardan samarali foydalanish hamda zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash kabi qobiliyatlarini ham qamrab oladi. [3].

Xalqaro baholash dasturlaridan biri bo'lgan PISA tadqiqotlari natijalari ta'lim sifatining asosiy mezon sifatida o'quvchilarning funksional savodxonligini baholaydi. Shu sababli, bo'lajak kimyo o'qituvchilarining mazkur kompetensiyani shakllantirishi va o'quvchilarga yetkazishi ta'lim sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Ushbu maqolada funksional savodxonlik tushunchasi, uning tarkibiy jihatlari hamda bo'lajak kimyo o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish usullari tahlil qilinadi.

Metodologiya: Ushbu tadqiqotda bo'lajak kimyo o'qituvchilarining funksional savodxonligini rivojlantirish uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlardan foydalanish muhimligi o'rganildi. Tadqiqot davomida o'qituvchilarning o'quvchilarga PISA mezonlariga mos topshiriqlarni ishlab chiqish va ulardan samarali foydalanish ko'nikmalarini shakllantirishga e'tibor qaratildi. Funksional savodxonlikni rivojlantirishda qo'llaniladigan asosiy metodlar quyidagi 1-jadvalda keltirilgan:

Funksional savodxonlik	O'qish savodxonligi	Insert metodi va evristik metodi
	Matematik savodxonlik	Delfi metodi, Aniq vaziyatlar metodi
	Moliyaviy savodxonlik	Aqliy hujum, Sinkveyn, BBB
	Tabiiy fanlar savodxonligi	Muammoli metod, FSMU, Baxslashuv, Tushunchalar tahlili, Venn diagrammasi
	Ilmiy savodxonlik	Venn diagrammasi, T-chizma, Organayzer
	Ijtimoiy savodxonlik	Muammo, Rezumi, SWOT-tahlili
	Kompyuter savodxonligi	Keys-stadi, Insert, 3x4
	Global kompetensiya	Aqliy hujum, BBB, Blist-so'rov, Blok - so'rov
	Muammoni hamkorlikda yechish savodxonligi	Assessment, Tushunchalar tahlili, Blist-so'rov, Venn diagrammasi
	Kreativ fikrlash	Tushunchalar tahlili, Skarabiy metodi

1-jadval. *Funksional savodxonlikni rivojlantirishda foydalaniladigan metodlar*

Ushbu metodlar pedagoglarning zamonaviy ta'lim jarayoniga moslashishiga, o'quvchilarning tahliliy fikrlash va ilmiy savodxonligini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ayniqsa, interfaol usullar orqali o'qitish jarayonida o'quvchilarning mustaqil ishlash, tanqidiy fikrlash va axborotni samarali qayta ishlash ko'nikmalarini shakllantirishga alohida e'tibor berildi.

Shuningdek, tadqiqot davomida funksional savodxonlikni rivojlantirish uchun raqamli resurslar va ta'limda texnologiyalarni qo'llashning ahamiyati ham tahlil qilindi. Bu esa o'qituvchilarga o'quvchilarni xalqaro baholash dasturlariga samarali tayyorlash imkonini yaratadi.

Jahon tajribasini o'rganish maqsadida savodxonlik darajasi bo'yicha turli davlatlarning ta'lim tizimlariga tahliliy yondashuv qo'llanildi. Masalan, Polsha davlati savodxonlik darajasi bo'yicha BMT reytingida yuqori o'rinlarni egallaydi, chunki mamlakatda ta'lim tizimi yaxshi yo'lga qo'yilgan, o'quvchilarning 15 yoshgacha majburiy ta'lim olishi ta'minlangan va ta'lim jarayoni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadi. Boshqa tomondan, Singapur ta'lim tizimi BMT reytingida nisbatan pastroq o'rinda turadi, chunki unda o'qish muddati uzaygan va davlat hamda xususiy maktablar o'rtasida farq mavjud. Bu qiyosiy tahlillar ta'lim tizimining funksional savodxonlik darajasiga ta'sirini baholash imkonini berdi. [1].

Tadqiqotda bo'lajak kimyo o'qituvchilarining funksional savodxonlik darajasini shakllantirish va rivojlantirish jarayonlarini tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqot davomida quyidagi metodologik yondashuvlar qo'llanildi:

Nazariy tahlil - funksional savodxonlik tushunchasi, uning tarkibiy qismlari va xalqaro baholash tizimlaridagi (PISA) o'rni tahlil qilindi. Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va ularning ta'lim jarayonida qo'llanilishiga oid ilmiy-adabiyotlar o'rganildi.

Eksperimental tadqiqot – kimyo o'qituvchilarining funksional savodxonlik darajasini baholash va uni rivojlantirish bo'yicha turli pedagogik metodlar sinovdan o'tkazildi. Bunda interfaol metodlar (muammoli ta'lim, aqliy hujum, Venn diagrammasi, SWOT-tahlil, keys-stadi) qo'llanildi.

Taqqoslash va qiyosiy tahlil – turli davlatlarda funksional savodxonlikni rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilgan tajribalar tahlil qilindi va O'zbekiston ta'lim tizimi bilan qiyoslandi.

Diagnostic metodlar – pedagoglarning malaka oshirish kurslari, seminarlar va amaliy mashg'ulotlar orqali funksional savodxonlik bo'yicha o'zgarishlarini baholash maqsadida so'rovnomalar, testlar va kuzatuv usullari qo'llanildi.

Empirik tadqiqot – bo'lajak kimyo o'qituvchilarining funksional savodxonligini rivojlantirish uchun ishlatilgan metodlarning samaradorligi baholandi va olingan natijalar asosida takliflar ishlab chiqildi.

Ushbu metodologik yondashuvlar orqali tadqiqot natijalarining ishonchliligi va amaliy ahamiyati ta'minlandi. [2].

Natijalar: Ushbu tadqiqot natijasida bo'lajak kimyo o'qituvchilarining funksional savodxonligini shakllantirish va rivojlantirish bo'yicha quyidagi natijalar kutilmoqda:

O'qituvchilarning funksional savodxonligi oshadi - O'qituvchilar nafaqat o'z fanini chuqur bilgan mutaxassis sifatida, balki zamonaviy texnologiyalar va innovatsion ta'lim usullaridan foydalana oladigan pedagog sifatida shakllanadi.

PISA mezonlariga mos keluvchi topshiriqlarni ishlab chiqish va tahlil qilish ko'nikmalari rivojlanadi - O'qituvchilar o'quvchilarni xalqaro baholash dasturlariga tayyorlash uchun mos metodlarni qo'llashni o'zlashtiradilar.

Interfaol o'qitish usullari samaradorligi ortadi - Ta'lim jarayonida Insert, Venn diagrammasi, T-chizma, SWOT-tahlil, Keys-stadi kabi metodlardan foydalanish natijasida o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishi va tahlil qilish ko'nikmalari rivojlanadi.

O'qituvchilarning malaka oshirish kurslari samarali tashkil etiladi - O'qituvchilarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bo'yicha tayyorlash va ularning doimiy kasbiy rivojlanishini ta'minlash imkoniyati yaratiladi.

Kimyo fanining o'quv jarayonida fanlararo integratsiya kuchayadi - Kimyo fanini o'qitishda matematik, tabiiy fanlar va axborot texnologiyalari bilan bog'liq holda ta'lim berish ko'nikmalari shakllanadi.

O'quvchilarning ilmiy savodxonligi oshadi - O'qituvchilar tomonidan ishlab chiqilgan PISA formatidagi topshiriqlar yordamida o'quvchilar tahliliy fikrlash, tajribalarni rejalashtirish va ilmiy muammolarni hal qilish bo'yicha ko'nikmalarini rivojlantiradi. [4].

Ushbu natijalar bo'lajak kimyo o'qituvchilarini yanada yuqori sifatli ta'lim berishga tayyorlashga va xalqaro baholash dasturlarida o'quvchilarimizning muvaffaqiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Muhokama Funksional savodxonlik bugungi kunda ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, bo'lajak kimyo o'qituvchilarining savodxonlik darajasini oshirish uchun kompleks yondashuv zarur. Xususan, pedagoglarning zamonaviy o'qitish usullari va texnologiyalariga egalik qilishi, maqsadga muvofiq pedagogik texnologiyalarni qo'llashi, o'quvchilarning mustaqil tadqiqotlarini tashkil etishi va ularning ehtiyojlarini hisobga olishi muhim ahamiyat kasb etadi. [5].

Muhokamalar davomida kimyo o'qituvchilarining funksional savodxonligini rivojlantirish bo'yicha xalqaro tajriba va O'zbekiston ta'lim tizimidagi yondashuvlar qiyosiy tahlil qilindi. Xalqaro baholash tadqiqotlari, ayniqsa PISA baholash dasturi, o'quvchilarning ilmiy savodxonligini rivojlantirishga katta e'tibor qaratadi. Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda PISA mezonlariga mos keluvchi topshiriqlarni ishlab chiqish va ularni o'quv jarayonida tatbiq etish zarur. [1].

Shuningdek, funksional savodxonlikni rivojlantirishda interfaol usullarning samaradorligi aniqlandi. Xususan, o'qish savodxonligi uchun Insert va evristik metodlar, ilmiy savodxonlik uchun Venn diagrammasi va T-chizma, muammoli hamkorlikda yechish savodxonligi uchun assessment va tushunchalar tahlili kabi metodlar pedagogik jarayonda samarali natija bergani kuzatildi.

Tadqiqot davomida kimyo o'qituvchilari uchun maxsus metodik materiallar ishlab chiqish, ularni PISA formatidagi topshiriqlar bilan tanishtirish va ushbu topshiriqlarni ishlab chiqish ko'nikmalarini shakllantirish zarurligi aniqlandi. Bundan tashqari, pedagogik kadrlarning malakasini oshirish kurslarida funksional savodxonlik bo'yicha o'quv modullarini kiritish taklif etiladi. [6].

Shunday qilib, bo'lajak kimyo o'qituvchilarining funksional savodxonligini shakllantirish va rivojlantirish o'quv jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu yondashuv orqali kelajak avlodning ilmiy tafakkurini rivojlantirish va xalqaro ta'lim standartlariga mos o'quvchilarni tayyorlash mumkin bo'ladi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, bo'lajak kimyo o'qituvchilarining funksional savodxonligini rivojlantirish ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interfaol usullardan foydalanish o'qituvchilarning PISA mezonlariga mos topshiriqlarni ishlab chiqish va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shuningdek, fanlararo integratsiya va raqamli resurslardan foydalanish orqali o'quvchilarning ilmiy savodxonligi ham oshadi. Ushbu yondashuvlar natijasida xalqaro baholash dasturlarida o'quvchilarning muvaffaqiyatini oshirishga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. I.E.Shernazarov, M.U.Tilyabov, D.E.Avci, A.Yu.Iskandarov, M.F.Yakubova. Kimyo fanini o'qitishda xalqaro baholash usullaridan foydalanish. Darslik. "IMPRESS MEDIA" MCHJ Toshkent-2025 (376-b).
2. I.E.Shernazarov, D.E.Avci, A.Yu.Iskandarov, M.U.Tilyabov, M.F.Yakubova. Kimyoda fanlararo integratsiya. Darslik. "DIMAL" MCHJ nashriyoti Toshkent-2024 (199-b)

3. Ismailov A.A., Daminov X.J., Kosimova Z.A., Pirimov G.A. Kreativ fikrlashni baholash// Qo'llanma. Toshkent. 2021. -B.92
4. M.U.Tilyabov. Funksional savodxonlik kompetensiyalari va ularni o'quvchilarda shakllantirish usullari. O'zFinPI Fan va Ta'lim integratsiyasi ilmiy jurnal. 20 dekabr_2024_2(4) 222-232 bet
5. M.U.Tilyabov. Functional Literacy Competencies And Methods For Their Development In Future Teachers. International scientific-online conference.Solution of Social Problems in Management and Education System. Spain-2025 4(2). 5–8.
6. I.E.Shernazarov, M.U.Tilyabov. Bo'lajak kimyo o'qituvchilarning funksional savodxonligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish. Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti ilmiy jurnali 2024, [1/9]. Issn 2181-7324 184-187 bet.

*Alimova Mavluda Adiz qizi,
Buxoro davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti*

BOSHLANG'ICH SINFLAR UCHUN TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHGA DOIR METODIK YONDASHUVLAR

Annotatsiya: Mazkur maqola boshlang'ich sinflar uchun tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga doir metodik yondashuvlarni o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada tanqidiy fikrlashning mohiyati va uning ta'limdagi o'rni keltirilgan. Shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun samarali metodik yondashuvlar, jumladan interaktiv o'qitish, o'quv muammolarini yechish, fikrlar almashish va tahlil qilish, o'z-o'zini baholash kabi metodlar batafsil tavsiflanadi. Mazkur usullar o'quvchilarning fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi va ularning tanqidiy fikrni shakllantirishda samarali bo'lishi kutiladi. Tanqidiy fikrlashning boshlang'ich sinflarda rivojlanishi, o'quvchilarning mantiqiy tafakkurini va muammolarni hal etish ko'nikmalarini oshiradi, bu esa ularning keyingi ta'limda muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich sinf, tanqidiy fikrlash, metodik yondashuvlar, interaktiv o'qitish, o'quv muammolari, fikrlar almashish, o'z-o'zini baholash, mantiqiy tafakkur, ta'lim.

Abstract: This article is dedicated to exploring methodological approaches to developing critical thinking in primary school students. It discusses the essence of critical thinking and its role in education. The article describes effective methodological approaches for primary school students, including interactive teaching, problem-solving tasks, exchanging and analyzing ideas, self-assessment, and other strategies. These methods aim to enhance students' thinking skills and are expected to be effective in fostering critical thinking. Developing critical thinking in primary education improves students' logical reasoning and problem-solving skills, contributing to their success in further education.

Key words: Primary school, critical thinking, methodological approaches, interactive teaching, problem-solving, exchanging ideas, self-assessment, logical reasoning, education.

Аннотация: Данная статья посвящена исследованию методических подходов к развитию критического мышления у учащихся начальных классов. В статье рассматривается сущность критического мышления и его роль в образовательном процессе. Описаны эффективные методические подходы для начальной школы, включая интерактивное обучение, решение учебных проблем, обмен и анализ идей, самооценку и другие стратегии. Эти методы направлены на развитие мыслительных навыков учащихся и предполагается, что они будут эффективными в формировании критического мышления. Развитие критического мышления в начальной школе способствует улучшению логического мышления и навыков решения проблем, что помогает учащимся достигать успехов в дальнейшем обучении.

Ключевые слова: Начальная школа, критическое мышление, методические подходы, интерактивное обучение, решение проблем, обмен идеями, самооценка, логическое мышление, образование.

Kirish. Respublikamizda ta'lim tizimi doimiy ravishda yangilanish va takomillashish jarayonida bo'lib, uning asosiy maqsadlaridan biri o'quvchilarga yuqori sifatli bilim berishdir. Shuningdek, mustahkam bilim asoslarini shakllantirish bilan birga, o'quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish va o'z nuqtai nazarini yaratish ko'nikmalarini rivojlantirish ham ahamiyatga ega. Bugungi kunda ta'lim tizimida o'zgarishlarning asosiy yo'nalishlaridan biri – bu tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdir. Tanqidiy fikrlash o'quvchilarning aqliy rivojlanishini ta'minlab, ularga bilimlarni nafaqat eslab qolish, balki ularni tahlil qilish, baholash va real hayotda qo'llash imkoniyatini beradi.

Xususan, boshlang'ich ta'limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish juda dolzarbdir. Bu yoshdagi bolalar o'zlarining fikr va qarashlarini shakllantirish jarayonida, ular uchun to'g'ri va aniq fikrlar yaratish, mantiqiy tahlil qilish va tanqidiy qarorlar qabul qilishda yordam berish zarurdir. Shunday qilib, o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, ularning nafaqat ta'lim jarayonida, balki ijtimoiy va shaxsiy hayotida ham muvaffaqiyatga erishishlariga katta hissa qo'shadi. Shu sababli, respublikada ta'lim tizimining barcha darajalarida, ayniqsa boshlang'ich sinflarda, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish masalasi dolzarb hisoblanadi.

Tanqidiy fikrlashning rivojlanishi nafaqat bilimlar miqdorini oshiradi, balki o'quvchilarning muammolarni tahlil qilish, qarorlar qabul qilish va fikrlarni asoslash qobiliyatlarini kuchaytiradi. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarga kelajakda ijtimoiy va iqtisodiy hayotda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish imkonini beradi. Respublikada amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari, o'quvchilarga tanqidiy fikrlashni rivojlantirish orqali ularda mustaqil tafakkur, muammolarni hal qilish va qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, ta'lim tizimidagi bu islohotlar o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga, ular o'rtasida ijtimoiy aloqalarni mustahkamlashga ham yordam beradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'zlarining aqliy rivojlanishining dastlabki bosqichida bo'lganligi sababli, bu yoshda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish juda muhimdir. Tanqidiy fikrlash nafaqat o'quvchilarning bilimlarini mustahkamlash, balki ularning ongli ravishda qarorlar qabul qilish va atrof-muhitni o'zaro bog'liqlikda tushunish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Bu ko'nikmalarni erta yoshda rivojlantirish, o'quvchilarning keyingi ta'lim va hayotidagi muvaffaqiyatlarini oshirishga xizmat qiladi. Shu sababli, boshlang'ich sinflarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish nafaqat o'quvchilarning aqliy rivojlanishini ta'minlaydi, balki ularning shaxsiy salohiyatini oshiradi, o'z fikrlarini mantiqan ifoda etish, boshqalar bilan samarali muloqot qilish va ijtimoiy hayotda faol bo'lishga o'rgatadi.

Tanqidiy fikrlash o'quvchilarning fikrlarini tizimli tarzda rivojlantirishga, o'z fikrlarini asoslashga va boshqalar bilan taqqoslashga yordam beradi. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va ular o'z fikrlarini himoya qilishni, boshqalarni tinglashni va ularning fikrlarini tahlil qilishni o'rganadilar. Shuningdek, o'quvchilar o'zlarining o'rgangan bilimlarini real hayotda qo'llashga o'rganadilar va bu jarayon ularning ta'limdagi muvaffaqiyatlarini mustahkamlaydi. Tanqidiy fikrlash nafaqat ta'limda, balki kundalik hayotda ham o'quvchilarga yordam beradi, chunki bu ko'nikma ularni real vaziyatlarga nisbatan tanqidiy qarorlar qabul qilishga undaydi.

Respublikada ta'lim tizimida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlar, o'quvchilarning ta'lim jarayonida faolligini oshirishga, ularni o'z fikrlarini erkin ifoda etishga va ijtimoiy hayotda o'z o'rnini topishga yordam beradi. Shuningdek, ushbu jarayon o'quvchilarning mantiqiy tafakkurini oshiradi va ularning o'z fikrlarini asoslashga imkon yaratadi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish orqali o'quvchilar turli muammolarni hal qilishda mantiqan to'g'ri qarorlar qabul qilishni o'rganadilar. Bu esa ularning ta'limdagi muvaffaqiyatini ta'minlash bilan birga, ularning shaxsiy rivojlanishiga ham xizmat qiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda metodik yondashuvlar ham katta ahamiyatga ega. O'quvchilarga tanqidiy fikrlashni o'rgatishda interaktiv va problemali yondashuvlar, guruh ishlari, muammolarni hal qilishga yo'naltirilgan metodikalar qo'llaniladi. Shuningdek, o'quvchilarga o'z-o'zini baholash, fikrlarni mantiqan asoslash va boshqalar bilan samarali muloqot qilish imkoniyatini berish, ularning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun o'qituvchilar o'quvchilarga real hayotdagi vaziyatlar orqali o'z fikrlarini ifoda etish va baholash imkoniyatini yaratishlari zarur.[1]

Shu bilan birga, boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning boshqa muhim jihatlari ham mavjud. Masalan, o'quvchilarga turli nuqtai nazarlar va fikrlarni tahlil qilishga yo'naltirish, ularning dunyoqarashini kengaytirishga yordam beradi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish orqali o'quvchilar o'z fikrlarini kengroq asoslab, boshqa odamlarning

nuqtai nazarini tinglashni, baholashni va fikrlar bilan almashishni o'rganadilar. Bu esa ularning o'zaro hurmatini va jamoaviy ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Boshqacha aytganda, tanqidiy fikrlash nafaqat o'quvchilarning bilimlarini mustahkamlash, balki ularning ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishiga xizmat qiladigan zarur ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi. Respublika ta'lim tizimida bu borada amalga oshirilayotgan islohotlar, o'quvchilarning ta'limdagi muvaffaqiyatini oshirishga va ularni hayotda muvaffaqiyatli bo'lishga tayyorlashga xizmat qiladi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish nafaqat o'quvchilarning aqliy rivojlanishini ta'minlaydi, balki ularning jamoa bo'lib ishlash, boshqalar bilan samarali muloqot qilish va o'z fikrlarini mantiqan asoslash ko'nikmalarini ham oshiradi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Tanqidiy fikrlashni boshlang'ich sinf o'quvchilarida rivojlantirishga qaratilgan muammoning o'rganilganlik darajasi bugungi ta'lim tizimida katta ahamiyatga ega. O'quvchilarga tanqidiy fikrlashni o'rgatish, ularning faqat ma'lumotni yodlashdan ko'ra, uni tahlil qilish, baholash va real hayotda qo'llash qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan jarayondir. Bu jarayonning ilmiy asoslari va amaliy yondashuvlar orqali o'rganilishi o'quvchilarning o'z nuqtai nazarini shakllantirish va mantiqiy qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

O'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish jarayoni haqidagi ilmiy tadqiqotlar va metodikalar ko'plab o'qituvchilar va ilmiy xodimlar tomonidan o'rganilgan. Bu jarayonning boshlang'ich sinfda amalga oshirilishi o'ziga xos metodik yondashuvlarni talab qiladi, chunki bolalar hali aqliy rivojlanishining dastlabki bosqichlarida bo'lishadi. Shu sababli, tanqidiy fikrlashni o'rgatishning usullari va metodlari boshlang'ich ta'limda muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Shu bilan birga, bu mavzu bo'yicha o'rganishlar, o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning samarali usullarini aniqlashga yordam beradi.

Boshlang'ich ta'limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan tadqiqotlar ko'pincha o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishi, aqliy faoliyatining kuchayishi va o'z fikrlarini mustaqil ravishda shakllantirishiga qaratilgan bo'ladi. O'quvchilarga tanqidiy fikrlashni o'rgatish, ular uchun faqat ma'lumotlarni yodlashdan ko'ra, fikrlarni tahlil qilish va mustahkam asoslar bilan qarorlar qabul qilishni o'rgatish demakdir. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning dunyoqarashini kengaytirish, boshqalar bilan samarali muloqot qilish va ijtimoiy muammolarga tanqidiy yondashuvni rivojlantirishga yordam beradi.

Ilmiy va amaliy yondashuvlar orqali o'rganilgan tanqidiy fikrlash jarayonlari boshlang'ich ta'limda ikki asosiy yo'nalishda amalga oshiriladi: birinchisi, o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rag'batlantirish, ikkinchisi esa, o'quvchilarning fikrlarini asoslash va boshqalarning nuqtai nazarini hurmat qilishni o'rgatish. Bu jarayonlarning har ikkalasi ham tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi va o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishini ta'minlaydi. Tanqidiy fikrlashni o'rgatishda interaktiv metodlar, guruh ishlari, muammolarni hal qilishga yo'naltirilgan metodikalar qo'llaniladi. Bu metodlar o'quvchilarga o'z fikrlarini erkin ifoda etishga, boshqalar bilan fikr almashishga va birgalikda qarorlar qabul qilishga yordam beradi.[2]

Shuningdek, boshlang'ich sinfda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda o'qituvchining roli juda muhimdir. O'qituvchi nafaqat bilimlarni yetkazuvchi shaxs, balki o'quvchilarni tanqidiy fikrlashga o'rgatadigan mentor hamdir. O'qituvchining yondashuvi, o'quvchilarga savol berish, ularni tahlil qilish va baholashga yo'naltirish, ularning fikrlarini mustaqil ravishda shakllantirishga yordam beradi. O'qituvchining metodik yondashuvi, o'quvchilarning aqliy rivojlanishini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Tanqidiy fikrlashni o'rgatishda o'qituvchining rolini kuchaytirish va uning yondashuvlarini yangilash, o'quvchilarga samarali o'qitish imkoniyatlarini yaratadi.[3]

Boshlang'ich ta'limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning amaliy yondashuvlarini o'rganish ko'plab ilmiy tadqiqotlar va tajribalarga asoslangan. Bu yondashuvlar ko'plab metodikalarni o'z ichiga oladi, jumladan, interaktiv o'qitish usullari, muammolarni hal qilish,

guruh ishlari va boshqalar. O'quvchilarni tanqidiy fikrlashga o'rgatishda, ular turli nuqtai nazarlarni tahlil qilish, o'z fikrlarini asoslash va boshqalar bilan samarali muloqot qilishga o'rgatish kerak. Shu tarzda o'quvchilar nafaqat bilimlarni o'zlashtiradi, balki ularning aqliy faoliyati rivojlanadi, fikrlashlari tizimli va mantiqan to'g'ri bo'ladi. Bu ko'nikmalar nafaqat ta'limda, balki kelajakdagi hayotda ham o'quvchilarga katta yordam beradi.

Shuningdek, boshlang'ich sinflarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish jarayonida o'quvchilarning shaxsiy xususiyatlari, ular o'rganayotgan materialning xususiyatlari va ta'lim muhitining ahamiyatini inobatga olish zarur. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda o'quvchilarning individual yondashuvlarini hisobga olish, ularning qiziqishlarini va o'rganish motivatsiyasini inobatga olish o'qituvchining yondashuvini aniqlashda muhim rol o'ynaydi. Bu o'z navbatida, o'quvchilarning muvaffaqiyatli o'qishini va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.[4]

Shu bilan birga, o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishni o'rganishda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari ham katta ahamiyatga ega. Yangi o'quv dasturlari va metodikalar, shuningdek, zamonaviy o'quv texnologiyalari yordamida boshlang'ich ta'limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish imkoniyatlari kengaymoqda. Ta'lim tizimidagi o'zgarishlar o'quvchilarning faolligini oshirish, ularni mustaqil fikrlashga undash, turli muammolarni hal qilishda samarali metodlarni qo'llash imkonini beradi.

O'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishni o'rganish jarayoni o'zining ko'plab nazariy va amaliy jihatlari bilan ajralib turadi. Bu jarayon, bir tomondan, o'quvchilarning mantiqiy tafakkurini rivojlantiradi, ikkinchi tomondan, ularning hayotdagi muvaffaqiyatini ta'minlashga yordam beradi. Tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish orqali o'quvchilar nafaqat ta'limda, balki kundalik hayotda ham muvaffaqiyatli bo'lishi mumkin. Shunday qilib, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning amaliy yondashuvlarini o'rganish, boshlang'ich ta'lim tizimining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.[5]

Natijalar va tahlil. Tanqidiy fikrlashni boshlang'ich sinf o'quvchilarida rivojlantirishning natijalari va tahlillari ta'lim jarayonidagi samarali o'qitish metodikalarini tanqidiy fikrlashni o'rgatishda qanday qo'llash mumkinligini ko'rsatadi. O'quvchilarga tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlar nafaqat o'quvchilarning bilim olish jarayonini o'zgartiradi, balki ularning aqliy faolligini, mantiqiy tafakkurini va mustaqil qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini ham mustahkamlaydi. Ushbu natijalar ta'lim tizimining zamonaviy o'zgarishlari bilan hamohang bo'lib, o'quvchilarning ta'limdagi muvaffaqiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Birinchi o'rinda, tanqidiy fikrlashni boshlang'ich sinf o'quvchilariga o'rgatishning muhim natijalari sifatida, o'quvchilarda ma'lumotni tahlil qilish va baholash ko'nikmalarining rivojlanishini ko'rishimiz mumkin. Tanqidiy fikrlashni o'rgatish orqali o'quvchilar nafaqat ma'lumotni yodlashni, balki uni o'zlashtirib, tahlil qilish va mustaqil ravishda baholashni o'rganadilar. Ular turli muammolarni o'rgangan bilimlar asosida hal qilishga harakat qilishadi, bu esa ularning fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Shu bilan birga, o'quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyati o'z fikrlarini erkin ifoda etishga, boshqalar bilan fikr almashishga va qarorlar qabul qilishda mantiqiy yondashuvni qo'llashga yordam beradi.

Tahlillarga asoslangan holda, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish o'quvchilarning mustaqil fikrlarini shakllantirishga hamda ular o'rtasida samarali muloqotning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Tanqidiy fikrlashni o'rgatish jarayonida o'quvchilarni savol berishga, bahs-munozara qilishga va boshqalar bilan fikr almashishga undash maqsadga muvofiqdir. Bu jarayon o'quvchilarga o'z nuqtai nazarini aniq ifoda etishga yordam beradi, shu bilan birga, ularning muloqot qobiliyatlari ham rivojlanadi. O'quvchilarning fikrlash qobiliyatining o'sishi, ularning ta'limdagi muvaffaqiyatlarini oshiradi va kelajakda ular ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy hayotda ham samarali qarorlar qabul qilishga qodir bo'ladilar.

Tanqidiy fikrlashning rivojlanishidagi yana bir muhim natija shundaki, o'quvchilar o'zlarini boshqarish va o'zgarishlarga moslashish qobiliyatini o'zlashtiradilar. Tanqidiy

fikrlashni rivojlantirish orqali o'quvchilar o'z fikrlarini tahlil qilish, yangilash va yangicha yondashuvlarni kiritish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning o'zgaruvchan dunyoda mustahkam ravishda turishiga yordam beradi. Tanqidiy fikrlashni o'rgatish jarayonida o'quvchilarga boshqalarning fikrlarini tinglash va o'z fikrlarini ular bilan baham ko'rish orqali qarorlar qabul qilish imkoniyatlari taqdim etiladi. Bu, o'quvchilarning ijtimoiy o'zaro munosabatlari va boshqalar bilan ishlash ko'nikmalarini oshiradi.

Tahlil qilish natijasida, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda o'qituvchilarning metodik yondashuvlarining roli juda katta ekanligi aniq ko'rinadi. O'qituvchilar tanqidiy fikrlashni o'rgatishda faqat bilimlarni uzatib qolmasdan, balki o'quvchilarni savol berishga, tahlil qilishga, muloqot qilishga va mustaqil qarorlar qabul qilishga undaydigan metodikalarni qo'llashadi. Bu metodikalar o'quvchilarning fikrlarida tizimlilikni shakllantiradi va ularni mantiqan to'g'ri qarorlar qabul qilishga yo'naltiradi. O'qituvchilarning interaktiv metodlari va guruh ishlari orqali o'quvchilarning fikrlarni baholash va o'z fikrlarini ifoda etish qobiliyatlari rivojlanadi. O'qituvchining vazifasi faqat ma'lumot berish emas, balki o'quvchilarni o'ylashga va mustaqil fikrlashga o'rgatishdir.[6]

Bundan tashqari, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning natijalari ta'limda mustahkamlangan yondashuvlar bilan o'quvchilarning o'zaro munosabatlariga ham ta'sir ko'rsatadi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish jarayonida o'quvchilar guruhlarda ishlashga, fikr almashishga va birgalikda qarorlar qabul qilishga o'rganadilar. O'quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish, ularni nafaqat individual ravishda, balki jamoaviy ishda ham samarali faoliyat ko'rsatishga rag'batlantiradi. Shu bilan birga, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda o'quvchilar orasida bir-birini hurmat qilish, boshqalarning nuqtai nazarini tinglash va murosaga kelish qobiliyatlari ham rivojlanadi.

Tahlil qilganimizda, o'quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishning o'zgaruvchan ta'lim tizimidagi o'rni ham ko'rinadi. Tanqidiy fikrlashning ta'limda rivojlanishi nafaqat ta'limning sifatini oshiradi, balki o'quvchilarning hayotdagi muvaffaqiyatlarini ham ta'minlaydi. O'quvchilar tanqidiy fikrlashni o'rganish orqali o'zlarini ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy sohalarida muvaffaqiyatli namoyon qilishlari mumkin. Shunday qilib, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish ta'limning sifatini yaxshilash va o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvchanligini oshirish uchun zaruriyat hisoblanadi.

Shu bilan birga, boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdagi amaliyotlar va natijalar, bu sohada mavjud bo'lgan metodikalar va yondashuvlarning samarali ekanligini ko'rsatadi. O'quvchilarning o'zgaruvchan dunyoqarashi va yangi bilimlarni mustaqil ravishda o'zlashtirishi, ularning ta'limdagi muvaffaqiyatlarini oshiradi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish o'quvchilarni nafaqat bilimli, balki ongli va mas'uliyatli insonlar sifatida shakllantiradi. Bu esa kelajakda ularning ijtimoiy faolligi, boshqalar bilan samarali muloqoti va o'zlarini mustaqil ravishda boshqarish imkoniyatlarini yaratadi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish jarayonidagi natijalar va samaralar

Natijalar	Ta'sirlar	Samaralar
O'quvchilarda tahlil qilish va baholash ko'nikmalarining rivojlanishi	O'quvchilar ma'lumotlarni tahlil qilish, baholash va ularni birlashtirishni o'rganadilar.	O'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyati oshadi, bilimni chuqurroq o'zlashtiradilar.
O'quvchilarning aqliy faoliyatini faollashtirish	O'quvchilar mustaqil fikr yuritishga, savollar berishga va tanqidiy baholashga odatlanadilar.	O'quvchilarning kreativ fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalari rivojlanadi.

O'quvchilarning ijtimoiy muloqot va bahs-munozara ko'nikmalarining oshishi	Tanqidiy fikrlash o'quvchilarga o'z nuqtai nazarlarini erkin ifoda etishga yordam beradi.	O'quvchilar o'rtasida samarali muloqot va fikr almashish osonlashadi.
Mustaqil qarorlar qabul qilish qobiliyatining rivojlanishi	O'quvchilar o'z fikrlarini tahlil qilib, mustaqil qarorlar qabul qilishni o'rganadilar.	O'quvchilar kelajakda o'z hayotlarida mustaqil qarorlar qabul qilishda muvaffaqiyatga erishadilar.
O'quvchilarda ijtimoiy mas'uliyatning oshishi	Tanqidiy fikrlashning rivojlanishi o'quvchilarda ijtimoiy mas'uliyatni his qilishga undaydi.	O'quvchilar jamiyatda faol va mas'uliyatli fuqarolar sifatida shakllanadi.

Tahlilning umumiy xulosalari:

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish jarayonidagi natijalar va samaralarni ko'rsatadigan jadvalga asoslanib, quyidagi umumiy xulosalarga kelish mumkin:

1. Jadvalda ko'rsatilganidek, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish jarayonida o'quvchilarning ma'lumotni tahlil qilish va baholash qobiliyatlari o'sadi. Bu ko'nikmalar o'quvchilarga o'rganilgan ma'lumotni faqat yodlash bilan cheklanmasdan, balki uni chuqurroq tahlil qilish va mustaqil ravishda baholashga imkon beradi. Shuningdek, bu ko'nikmalar o'quvchilarga mustaqil fikrlashni o'rgatadi, bu esa o'z navbatida ularga bilimlarni o'zlashtirish jarayonida yanada muvaffaqiyatli bo'lishiga yordam beradi.

2. O'quvchilarning aqliy faolligini oshirish, ularni faqatgina ma'lumotni olish bilan chekamasdan, balki uni tahlil qilish va savol berishga undaydi. Bu jarayon o'quvchilarning kreativiyasi va analitik fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Tanqidiy fikrlash o'quvchilarga o'z nuqtai nazarini yaratishga, uni mustaqil ravishda tahlil qilishga va boshqalar bilan erkin bahs-munozara qilishga imkon beradi.

3. Tanqidiy fikrlash o'quvchilarga faqat o'z fikrlarini ifoda etishda yordam bermaydi, balki ular o'rtasida samarali muloqot va fikr almashishni ham rag'batlantiradi. O'quvchilar o'z nuqtai nazarlarini tinglash va boshqalar bilan bahs qilish orqali fikrlash ko'nikmalarini yanada takomillashtiradilar. Bu jarayon, shuningdek, o'quvchilarni bir-birini hurmat qilishga, konstruktiv munozaralar olib borishga va qarorlar qabul qilishda o'zaro fikr almashishga o'rgatadi.

4. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish orqali o'quvchilar mustaqil qarorlar qabul qilishni o'rganadilar. O'quvchilar o'z fikrlarini tahlil qilib, turli variantlarni ko'rib chiqish va eng maqbul yechimni topish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu o'quvchilarning ijtimoiy va hayotiy faoliyatida qo'llaniladigan qobiliyatlarni shakllantiradi. Kelajakda ular o'zlarining kundalik hayotlarida va kasbiy faoliyatlarida yanada samarali qarorlar qabul qilishga qodir bo'ladilar.

5. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish jarayonida o'quvchilar ijtimoiy mas'uliyatni his qilishga o'rganadilar. Ular jamiyatda faqat o'zlariga emas, balki boshqalarga ham g'amxo'rlik qilishni, ularning nuqtai nazarini tinglashni va ijtimoiy mas'uliyatli qarorlar qabul qilishni o'rganadilar. Bu jarayon ularning jamiyatda faol fuqarolar sifatida shakllanishiga yordam beradi. O'quvchilar tanqidiy fikrlash orqali o'zlari va jamiyat o'rtasidagi o'zaro aloqalarni chuqurlashtiradilar.

Umuman olganda, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish jarayoni o'quvchilarning ta'limdagi muvaffaqiyatlarini oshirish bilan birga, ularning hayotdagi muvaffaqiyatlariga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu o'quvchilarning o'zini anglash, mustaqil qarorlar qabul qilish va jamiyatda faollik ko'rsatish imkoniyatlarini yaratadi. Shu bilan birga, tanqidiy fikrlashni o'rgatish jarayonidagi natijalar nafaqat o'quvchilarning aqliy va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlaydi, balki ta'lim tizimining samaradorligini ham oshiradi.

Xulosa. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bugungi ta'lim tizimining muhim jihatlaridan biri hisoblanadi. Bu jarayon o'quvchilarga bilimlarni nafaqat o'zlashtirish, balki mustaqil fikrlash, tahlil qilish, va baholash ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. O'quvchilarning aqliy faoliyatini faollashtirish, ijtimoiy muloqotda ishtirok etish va mustaqil qarorlar qabul qilish qobiliyatlari tanqidiy fikrlashni o'rganish jarayonida oshadi.

Jadvalda ko'rsatilgan natijalar tanqidiy fikrlashning ta'limdagi ahamiyatini tasdiqlaydi va o'quvchilarda kerakli ko'nikmalarni rivojlantiradi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, nafaqat ilmiy muvaffaqiyatlarga, balki jamiyatda mas'uliyatli va erkin fikrlaydigan fuqarolarni shakllantirishga ham xizmat qiladi.

Umuman olganda, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish ta'lim tizimi va jamiyat uchun katta ahamiyatga ega, chunki bu jarayon o'quvchilarda zarur bo'lgan ko'nikmalarni shakllantiradi va ularni kelajakda muvaffaqiyatli fuqarolar sifatida tarbiyalaydi.

Tavsiyalar. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish jarayonida quyidagi tavsiyalarni inobatga olish muhim:

Ta'lim metodlarini diversifikatsiya qilish zarur. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun interaktiv darslar, bahs-munozaralar va guruhli ishlarni joriy etish o'quvchilarning mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish ko'nikmalarini oshiradi; o'qituvchilarga tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirilgan metodik materiallar va treninglar tashkil etish muhim. Bu ularning darslarda tanqidiy fikrlashni samarali o'rgatishiga yordam beradi; tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda raqamli texnologiyalar va onlayn platformalardan foydalanish, o'quvchilarning fikrlash qobiliyatlarini yanada kengaytiradi; tanqidiy fikrlashni boshqa fanlar bilan integratsiya qilish o'quvchilarga real hayotdagi muammolarni tahlil qilish imkoniyatini yaratadi va ularning amaliy ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Har bir o'quvchining ehtiyojlariga mos ravishda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish zarur. Bu o'quvchilarning muvaffaqiyatli o'sishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Lipman, M. Thinking in education. cambridge university press. 2003
2. Fisher, A. Critical Thinking: An Introduction. Cambridge University Press. 2001
3. Bolton, G. Reflective Practice: Writing and Professional Development. Sage Publications. 2010
4. Paul, R., & Elder, L. Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. Pearson Education 2014.
5. Ennis, R. H. Critical Thinking: A streamlined conception. In The Routledge Handbook of Critical Thinking (pp. 3-15). Routledge. 2011
6. Facione, P. A. Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction. The Delphi Report. 2011

*Atoeva Maysara Shavkatovna,
Buxoro innovatsiyalar universiteti, 2 - bosqich magistranti*

TALIS TADQIQOTLARI NATIJALARI ASOSIDA O'QITUVCHILARNING MEHNAT SHAROITLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Annatsiya: TALIS tadqiqotlari o'qituvchilarning mehnat sharoitlarini yaxshilashga oid muhim ma'lumotlarni taqdim etadi. Tadqiqot natijalari o'qituvchilarni qo'llab-quvvatlash, kasbiy rivojlanish, ishning sifatini oshirish va professional tayyorgarlikni takomillashtirish zaruratini ko'rsatadi. O'qituvchilarning farovonligini oshirish, psixologik yengillikni ta'minlash, kollektiv ish muhitini yaxshilash va o'qituvchilarning ish vaqti hamda ish haqini oshirish masalalari muhim o'rin tutadi. Ta'lim tizimi innovatsiyalari ham bu jarayonni samarali amalga oshirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: O'qituvchilar, mehnat sharoitlari, TALIS tadqiqotlari, ish muhitini yaxshilash, qo'llab-quvvatlash, kasbiy rivojlanish, o'qituvchi farovonligi, muvaffaqiyatli o'qitish.

Abstract: TALIS (Teaching and Learning International Survey) provides important insights into improving teachers' working conditions. The research findings highlight the need for supporting teachers, enhancing professional development, improving the quality of work, and advancing professional training. Increasing teachers' well-being, ensuring psychological relief, improving the collective work environment, and addressing issues such as teachers' working hours and salaries are key factors. Innovations in the education system also contribute to the effective implementation of these improvements.

Key words: Teachers, working conditions, TALIS research, improving work environment, support, professional development, teacher well-being, successful teaching.

Аннотация: Исследования TALIS (Международное исследование преподавания и обучения) предоставляют важную информацию о совершенствовании условий труда учителей. Результаты исследований подчеркивают необходимость поддержки учителей, повышения профессионального развития, улучшения качества работы и совершенствования профессиональной подготовки. Увеличение благосостояния учителей, обеспечение психологического комфорта, улучшение коллективной рабочей среды, а также решение таких вопросов, как рабочее время и заработная плата учителей, являются ключевыми факторами. Инновации в образовательной системе также способствуют эффективной реализации этих улучшений.

Ключевые слова: учителя, условия труда, исследования TALIS, улучшение рабочей среды, поддержка, профессиональное развитие, благосостояние учителей, успешное преподавание.

Kirish. Ta'lim tizimi jamiyatning har bir sohasi uchun muhim ahamiyatga ega. O'qituvchilar ta'lim jarayonining asosiy ishtirokchilari bo'lib, ularning mehnat sharoitlari nafaqat ularning kasbiy samaradorligi, balki butun ta'lim tizimining sifatiga ham bevosita ta'sir qiladi. O'qituvchilarning samarali ishlashi uchun qulay mehnat sharoitlari yaratish ta'lim sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Shu sababli, o'qituvchilarning mehnat sharoitlarini yaxshilash masalasi hozirgi kunda ko'plab davlatlarning ta'lim siyosatida dolzarb mavzulardan biri bo'lib qolmoqda.

O'qituvchilarni qo'llab-quvvatlash, ularning kasbiy rivojlanishiga imkon yaratish, ishlash sharoitlarini yaxshilash, psixologik va jismoniy farovonlikni ta'minlash kabi omillar ta'lim tizimining umumiy samaradorligini oshiradi. Bunda TALIS (Teaching and Learning International Survey) tadqiqotlari o'qituvchilarni qo'llab-quvvatlash va ularning mehnat sharoitlarini yaxshilashning global tajribalarini tahlil qilishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. TALIS tadqiqotlari o'qituvchilarning ish vaqti, ish sharoitlari, mehnat sharoitlarini

baholash va o'qituvchilarni rag'batlantirish bilan bog'liq masalalar yuzasidan xalqaro miqyosda keng qamrovli ma'lumotlarni taqdim etadi[5].

TALIS tadqiqotlarining natijalari ko'rsatishicha, o'qituvchilarning ishlash sharoitlari ularning kasbiy samaradorligiga katta ta'sir ko'rsatadi. Mehnat sharoitlari yaxshilanishi, o'qituvchilarning stress darajasining pasayishi va ishga nisbatan ijobiy munosabatning shakllanishi ta'lim sifatini oshirishga yordam beradi. Shuningdek, o'qituvchilarning o'z kasbiy faoliyatini samarali olib borishlari uchun zarur bo'lgan resurslar va imkoniyatlarni yaratish muhim ahamiyatga ega[4]. O'qituvchilarni professional rivojlantirishga yo'naltirilgan dasturlar, kasbiy tayyorgarlik, pedagogik yondashuvlar va innovatsion texnologiyalardan foydalanish ham ta'lim jarayonini yaxshilashga xizmat qiladi.

O'qituvchilarning mehnat sharoitlarini takomillashtirish nafaqat ularning shaxsiy farovonligini ta'minlash, balki butun jamiyatning rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ularning yaxshi tayyorgarligi va motivatsiyasi yuqori sifatli ta'limni ta'minlaydi, bu esa davlatning kelajakdagi muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir qiladi. O'qituvchilarning mehnat sharoitlarini takomillashtirish uchun davlatlar ta'lim siyosatini takomillashtirish, o'qituvchilarni rag'batlantirish tizimini rivojlantirish va mehnat sharoitlarini normallashtirish bo'yicha samarali choralar ko'rishlari zarur.

TALIS tadqiqotlari nafaqat o'qituvchilar uchun mehnat sharoitlarini yaxshilashda, balki ta'lim tizimining samaradorligini oshirishda ham muhim ahamiyatga ega. O'qituvchilarni qo'llab-quvvatlash, ularning mehnat sharoitlarini takomillashtirish va kasbiy rivojlanishiga imkon yaratish orqali ta'lim tizimi global miqyosda yanada samarali bo'lishi mumkin. Bu jarayon o'qituvchilarning motivatsiyasini oshiradi, o'qituvchilarning bilim darajasini yaxshilaydi va jamiyatda ta'lim sohasidagi sifatli o'zgarishlarni ta'minlaydi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. O'qituvchilarning mehnat sharoitlari va ularni yaxshilash masalasi ta'lim sohasining eng muhim va dolzarb yo'nalishlaridan biridir. So'nggi yillarda ko'plab ilmiy tadqiqotlar, milliy va xalqaro miqyosda amalga oshirilgan tadqiqotlar o'qituvchilarning mehnat sharoitlari va ular bilan bog'liq bo'lgan muammolarni o'rganishga qaratilgan. TALIS (Teaching and Learning International Survey) kabi xalqaro tadqiqotlar o'qituvchilarning mehnat sharoitlari va ta'lim tizimining samaradorligini o'rganish bo'yicha keng qamrovli ma'lumotlar taqdim etadi. TALIS tadqiqotlarida o'qituvchilarning ishlash sharoitlari, kasbiy rivojlanish, ishlash vaqti, o'qituvchilarning psixologik va jismoniy farovonligi, mehnatga rag'batlantirish tizimi va boshqa bir qancha muhim omillar o'rganilgan[2].

O'qituvchilarning mehnat sharoitlari va samaradorligi. O'qituvchilar mehnat sharoitlari nafaqat ularning shaxsiy farovonligi, balki o'qituvchilarning ta'lim darajasi va umumiy ta'lim tizimining sifatiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchilarning ishlash muhitining qulayligi va ularning psixologik farovonligi ta'limning sifatli bo'lishiga katta yordam beradi. O'qituvchilarni qo'llab-quvvatlash va ular uchun zarur sharoitlarni yaratish ularning ish samaradorligini oshiradi, shu bilan birga, o'qituvchilarga berilayotgan bilimlarning sifatini yaxshilaydi. Bir necha tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, o'qituvchilarning mehnat sharoitlarining yomonligi ularning ishga bo'lgan qiziqishini kamaytiradi, stress darajasini oshiradi va ta'limning umumiy sifatini pasaytiradi.

Shu bilan birga, o'qituvchilarni qo'llab-quvvatlashning eng muhim omillaridan biri ularning kasbiy rivojlanishidir. Kasbiy rivojlanish dasturlari o'qituvchilarga o'z bilimlarini yangilash, yangi pedagogik yondashuvlarni o'rganish va o'qituvchilarga ta'lim berish samaradorligini oshirish imkonini beradi. TALIS tadqiqotlarida kasbiy rivojlanishning o'qituvchilarning ish samaradorligiga ta'siri katta bo'lishi ta'kidlangan. Kasbiy rivojlanishning samarali dasturlari o'qituvchilarni yuqori darajada tayyorlash va ularning ta'limga bo'lgan yondashuvini yaxshilashga yordam beradi[3].

Psixologik va jismoniy farovonlik. O'qituvchilarning psixologik va jismoniy farovonligi ta'lim tizimining samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchilarning stress darajasi

va ruhiy holati ta'limning umumiy sifatini belgilovchi asosiy omillardandir. O'qituvchilarning ishlash sharoitlarining yaxshilanishi, stressni kamaytirish va ishda psixologik qo'llab-quvvatlash o'quvchilarga ta'lim berishda samarali yondashuvlarni qo'llashga yordam beradi. Shuningdek, o'qituvchilarning jismoniy farovonligi ham ta'lim jarayonining samarali bo'lishiga ta'sir qiladi. O'qituvchilarning sog'lom hayot tarzini qo'llab-quvvatlash, ularga sog'liqni saqlashga doir imtiyozlar yaratish ta'limning sifatini oshirishga xizmat qiladi.

O'qituvchilarning ish vaqti va ish haqi. O'qituvchilarning ish vaqti va ish haqi masalasi ham o'qituvchilarning mehnat sharoitlari bilan bog'liq muhim omillardan biridir. O'qituvchilarning ortiqcha ish yuklamasi va noqulay ish vaqti ularning stress darajasini oshiradi va ishga bo'lgan qiziqishni kamaytiradi. Bunday sharoitlar o'qituvchilarning ta'lim jarayoniga samarali yondashuvini cheklaydi[1]. O'qituvchilarning ish haqining pastligi ham ularning motivatsiyasini kamaytiradi va ta'lim tizimining sifatini pasaytiradi. TALIS tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilarning ish haqining oshirilishi va ish vaqti bo'yicha yangi yondashuvlar o'qituvchilarning motivatsiyasini oshiradi va ularning ish samaradorligini yaxshilaydi.

O'qituvchilarga rag'batlantirish. O'qituvchilarni rag'batlantirish ta'lim tizimining muhim tarkibiy qismlaridan biridir. O'qituvchilarni mehnat sharoitlarini yaxshilash, ularni mukofotlash va muvaffaqiyatli faoliyatlari uchun rag'batlantirish ularning kasbiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Rag'batlantirish tizimi o'qituvchilarni samarali ishlashga undaydi va ta'limning sifatini yaxshilaydi. Shuningdek, o'qituvchilarning rag'batlantirish tizimi ularning mehnat sharoitlarini baholashga, o'quvchilarga ta'lim berishdagi yutuqlarini kuzatishga va umumiy ish samaradorligini oshirishga yordam beradi[6].

TALIS tadqiqotlari va o'qituvchilarning mehnat sharoitlari. TALIS tadqiqotlari o'qituvchilarning mehnat sharoitlarini o'rganish bo'yicha jahon miqyosida olib borilgan eng keng qamrovli tadqiqotlardan biridir. Tadqiqotlar o'qituvchilarning ish sharoitlari, kasbiy rivojlanish, rag'batlantirish tizimi va o'qituvchilarni qo'llab-quvvatlashga doir ma'lumotlarni taqdim etadi. TALIS tadqiqotlari o'qituvchilarning ishlash muhitini yaxshilash va ta'lim tizimini samarali qilish yo'llarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotlar shuningdek, o'qituvchilarning ishga bo'lgan qiziqishini oshirish, mehnat sharoitlarini yaxshilash va o'quvchilarga ta'lim berish sifatini oshirish masalalarini hal qilishda yordam beradi.

Natijalar va tahlil. O'qituvchilarning mehnat sharoitlarini yaxshilash bo'yicha so'nggi yillarda amalga oshirilgan tadqiqotlar va yig'ilgan ma'lumotlar ta'lim tizimining umumiy samaradorligini oshirishga qaratilgan bir qator ijobiy o'zgarishlarni ko'rsatmoqda. Xalqaro miqyosda, shu jumladan TALIS tadqiqotlari, o'qituvchilarning mehnat sharoitlarini tahlil qilishda va ularni yaxshilashga doir strategiyalarni ishlab chiqishda muhim ma'lumotlarga ega. Ushbu bo'limda, o'qituvchilarning mehnat sharoitlarini yaxshilashga oid tahlillarni, shu jumladan statistik ma'lumotlarni, takliflar va tavsiyalarni keltiramiz.

O'qituvchilarning mehnat sharoitlarini baholash. TALIS tadqiqotlari o'qituvchilarning mehnat sharoitlarini baholashda bir qator muhim faktorlarni o'rganadi. Ushbu tadqiqotda o'qituvchilarning ish vaqti, ish sharoitlari, psixologik farovonlik, kasbiy rivojlanish imkoniyatlari va o'qituvchilarning ta'lim tizimiga nisbatan qoniqishi kabilar ko'rib chiqiladi.

TALIS tadqiqotlari o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishiga qaratilgan o'quv dasturlarining samaradorligini baholashda o'qituvchilarning o'z faoliyatini yaxshilashga tayyorligi yuqori darajada ekanini ko'rsatmoqda. Biroq, ba'zi mamlakatlarda kasbiy rivojlanish imkoniyatlari cheklangan bo'lib, o'qituvchilar o'zlarini yangilanishda va innovatsion pedagogik yondashuvlarni qo'llashda qiyinchiliklarga duch kelmoqda.

O'qituvchilarning ish vaqti. O'qituvchilarning ish vaqti ularning samaradorligiga katta ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchilar uchun ortiqcha ish vaqti va haddan tashqari yuklanish, ularning ishga bo'lgan qiziqishini kamaytiradi va mehnat samaradorligini pasaytiradi. TALIS tadqiqotlarida bu masala alohida ta'kidlangan bo'lib, o'qituvchilarning ish vaqtining uzayishi o'quvchilarga ta'lim berishning sifatiga ta'sir qiladi.

Bundan tashqari, o'qituvchilarning ish vaqtini tartibga solish va ularga mehnat sharoitlarini yaxshilash bo'yicha amalga oshirilgan ijobiy o'zgarishlar ham bor. Masalan, ba'zi davlatlarda o'qituvchilarga kasbiy rivojlanish uchun qo'shimcha vaqt ajratish yoki o'qituvchilarning ish vaqtini qisqartirishga qaratilgan chora-tadbirlar joriy qilingan. Ushbu tadbirlar o'qituvchilarning ishga bo'lgan motivatsiyasini oshirishga yordam bermoqda.

O'qituvchilarning psixologik farovonligi. O'qituvchilarning psixologik holati va stress darajasi ta'lim jarayonining samaradorligini belgilovchi asosiy omildir. Mehnat sharoitlarining yomonligi o'qituvchilarning psixologik holatini yomonlashtiradi, bu esa o'z navbatida o'qituvchilarning ta'lim sifatiga ta'sir qiladi. O'qituvchilarning psixologik farovonligi nafaqat ularning individual holatini, balki ta'lim tizimining umumiy sifatini ham ta'sir qiladi. Shuningdek, o'qituvchilarni qo'llab-quvvatlash, ularning psixologik farovonligini oshirishga doir maxsus dasturlar ishlab chiqish o'qituvchilarning ishga nisbatan munosabatini yaxshilashga yordam beradi.

O'qituvchilarning rag'batlantirish tizimi. O'qituvchilarning rag'batlantirilishi va ularga mukofotlar berilishi mehnat sharoitlarini yaxshilashda muhim o'rin tutadi. O'qituvchilarni rag'batlantirish, ularning mehnat faoliyatini taqdirlash va muvaffaqiyatli ishlaganlarini tan olish ularning motivatsiyasini oshiradi. O'qituvchilarning rag'batlantirish tizimi ta'limning umumiy sifatini yaxshilashga yordam beradi va o'qituvchilarni o'z vazifalarini bajarishga yanada ko'proq ishtiyoq bilan yondashishga undaydi.

O'qituvchilarning ish haqi. O'qituvchilarning ish haqi ularning motivatsiyasini oshirishda katta rol o'ynaydi. TALIS tadqiqotlarida o'qituvchilarning ish haqining oshirilishi ularning ish samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ko'rsatdi. Mehnat sharoitlari va ish haqining oshirilishi, o'qituvchilarning ijtimoiy himoyasini ta'minlash va kasbiy rivojlanish imkoniyatlarini kengaytirish o'qituvchilarning umumiy farovonligiga ta'sir qiladi.

O'qituvchilarning ishlash muhitini yaxshilash. O'qituvchilarning ishlash muhitini yaxshilashning boshqa muhim omillari sifatida, maktablarning infratuzilmasi va o'qituvchilar uchun zarur pedagogik resurslar bilan ta'minlanishi ko'rib chiqiladi. Keng qamrovli kutubxonalar, zamonaviy o'quv texnologiyalaridan foydalanish, o'qituvchilarga o'z kasbiy faoliyatini yaxshilashda yordam beradigan materiallar va o'quv resurslarini taqdim etish o'qituvchilarni rag'batlantiradi. Bu, o'z navbatida, o'qituvchilarning ta'limiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

O'qituvchilarning mehnat sharoitlarini yaxshilashga doir o'quvchilarning natijalariga ta'siri

Mehnat sharoitlari omili	Samaradorlik darajasi (o'qituvchilar)	Ta'lim sifati darajasi (o'quvchilar)
O'qituvchilarni kasbiy rivojlantirish	Yuqori	Yuqori
Ish vaqti va ish yuklamasi	O'rtacha	O'rtacha
Psixologik farovonlik	Yuqori	Yuqori
Rag'batlantirish va mukofotlar	Yuqori	Yuqori
Ish haqi	Yuqori	Yuqori
Ishlash muhitini yaxshilash	Yuqori	Yuqori

Jadvalda ko'rsatilganidek, o'qituvchilarning mehnat sharoitlari, ayniqsa kasbiy rivojlanish, psixologik farovonlik, rag'batlantirish tizimi va ish haqi, o'qituvchilarning ish samaradorligini va o'quvchilarning ta'lim sifatini oshiradi. O'qituvchilarning mehnat sharoitlarini yaxshilash va ularni qo'llab-quvvatlashning bevosita ta'siri o'quvchilarning bilim darajasiga va ta'lim tizimining umumiy sifatiga hamda samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

O'qituvchilarning mehnat sharoitlarini yaxshilash va ularni qo'llab-quvvatlash ta'lim tizimini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlaridan biridir. TALIS tadqiqotlari va boshqa ilmiy tadqiqotlar natijalari o'qituvchilarning mehnat sharoitlarini yaxshilashning ta'lim jarayoniga ta'siri katta ekanligini ko'rsatadi. O'qituvchilarni rag'batlantirish, kasbiy rivojlanishni ta'minlash, ish haqini oshirish, psixologik farovonlikni ta'minlash va samarali ishlash muhitini yaratish ta'lim tizimini samarali ishlashiga yordam beradi. Shuningdek, o'qituvchilarning mehnat sharoitlarini yaxshilash nafaqat o'qituvchilarning farovonligini ta'minlash, balki jamiyatning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa. O'qituvchilarning mehnat sharoitlarini yaxshilash bo'yicha ilmiy tadqiqotlar va TALIS tadqiqotlari natijalari o'qituvchilarning ish samaradorligi, kasbiy rivojlanishi va ta'limning umumiy sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega. O'qituvchilarga qulay sharoitlar yaratish, ularni rag'batlantirish, kasbiy rivojlanish uchun imkoniyatlar yaratish va ta'lim jarayonini samarali tashkil etish ta'lim tizimining sifatini yaxshilashga xizmat qiladi. O'qituvchilarning mehnat sharoitlarini yaxshilash masalasi nafaqat o'qituvchilarning farovonligini ta'minlash, balki butun jamiyatning rivojlanishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shunday qilib, o'qituvchilarning mehnat sharoitlarini yaxshilash — bu ta'lim tizimini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlaridan biridir.

Tavsiyalar. O'qituvchilarning mehnat sharoitlarini yaxshilash ta'lim tizimining sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Kasbiy rivojlanish, psixologik qo'llab-quvvatlash, ish vaqti va ish haqi masalalariga e'tibor qaratish, o'qituvchilarning motivatsiyasini oshiradi va ularning ish samaradorligini yaxshilaydi. Mehnat sharoitlarini takomillashtirish orqali o'qituvchilarga ta'lim berish samaradorligini oshirish mumkin. Shuningdek, o'qituvchilarga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish, rag'batlantirish tizimini rivojlantirish va mehnat sharoitlarini monitoring qilish ta'lim tizimining umumiy samaradorligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. OECD. (2019). Teaching and Learning International Survey (TALIS) 2018 Results: Teachers and School Leaders as Lifelong Learners. OECD Publishing, Paris.
2. Hargreaves, A., & Fullan, M. (2012). Professional Capital: Transforming Teaching in Every School. Teachers College Press.
3. Darling-Hammond, L., & Bransford, J. (2005). Preparing Teachers for a Changing World: What Teachers Should Learn and Be Able to Do. Jossey-Bass.
4. Ingersoll, R. M. (2003). Is There Really a Teacher Shortage?. *Washington, DC: National Commission on Teaching and America's Future.*
5. Day, C., & Gu, Q. (2014). Resilient Teachers, Resilient Schools. Routledge.
6. OECD. (2014). Teaching as a Profession: Lessons from Around the World. OECD Publishing, Paris.

*Axmadova Nozima Murtazo qizi,
Buxoro innovatsiyalar universiteti, 2 - bosqich magistranti*

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA O'QISH VA YOZISH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEKNOLOGIYALARNING O'RNI

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda o'qish va yozish ko'nikmalarini shakllantirish jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarning ahamiyati tahlil qilinadi. Bolalarning savodxonligini erta yoshdan rivojlantirishda zamonaviy o'qitish metodlari, interfaol yondashuvlar va axborot texnologiyalarining samaradorligi yoritiladi. Tadqiqotda didaktik o'yinlar, vizual materiallar, raqamli vositalar va kreativ metodlarning o'qish va yozish kompetensiyalarini shakllantirishga ta'siri ko'rib chiqiladi. Shuningdek, innovatsion texnologiyalar asosida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar. Maktabgacha ta'lim, o'qish ko'nikmalari, yozish kompetensiyasi, innovatsion pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, didaktik o'yinlar, axborot texnologiyalari, kreativ yondashuv, lingvistik rivojlanish, savodxonlik.

Annotation. This article analyzes the importance of innovative pedagogical technologies in the development of reading and writing skills in preschool children. It explores the effectiveness of modern teaching methods, interactive approaches, and information technologies in fostering early literacy. The study examines the impact of didactic games, visual materials, digital tools, and creative methods on shaping reading and writing competencies. Additionally, recommendations are provided on how to enhance the effectiveness of education through innovative technologies.

Key words. Preschool education, reading skills, writing competence, innovative pedagogical technologies, interactive methods, didactic games, information technologies, creative approach, linguistic development, literacy.

Аннотация. В данной статье анализируется значение инновационных педагогических технологий в формировании навыков чтения и письма у детей дошкольного возраста. Рассматривается эффективность современных методов обучения, интерактивных подходов и информационных технологий в развитии ранней грамотности. Исследуется влияние дидактических игр, визуальных материалов, цифровых инструментов и креативных методик на формирование компетенций в чтении и письме. Кроме того, предлагаются рекомендации по повышению эффективности образования с использованием инновационных технологий.

Ключевые слова. Дошкольное образование, навыки чтения, компетенция в письме, инновационные педагогические технологии, интерактивные методы, дидактические игры, информационные технологии, креативный подход, лингвистическое развитие, грамотность.

Kirish. Maktabgacha ta'lim bolalarning intellektual, lingvistik va ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga asos soladigan muhim bosqich hisoblanadi. Aynan shu yosh davrida bolalarning o'qish va yozish ko'nikmalari shakllana boshlaydi, bu esa ularning kelajakdagi ta'lim jarayoniga tayyorgarligini belgilaydi. Zamonaviy jamiyatda ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish maqsadida pedagogik texnologiyalardan foydalanish tobora dolzarb masalaga aylanib bormoqda. Xususan, innovatsion pedagogik texnologiyalar o'qish va yozish kompetensiyalarini shakllantirishda samarali vosita sifatida namoyon bo'lmoqda.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, an'anaviy o'qitish uslublari zamonaviy bolalar ehtiyojlariga to'liq javob bera olmaydi. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi, ta'lim jarayonida interfaol va multimediyaviy usullarning qo'llanilishi, didaktik o'yinlar orqali ta'lim

berish bolalarning qiziqishini oshiradi va savodxonlikni shakllantirish jarayonini tezlashtiradi. Shu sababli, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida innovatsion texnologiyalardan foydalanish o'qish va yozish ko'nikmalarini samarali shakllantirishga yordam beradi.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi – maktabgacha yoshdagi bolalarda o'qish va yozish ko'nikmalarini rivojlantirish jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarning samaradorligini o'rganish hamda ularni amaliyotga tatbiq etish bo'yicha ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilangan: o'qish va yozish ko'nikmalarini rivojlantirishning nazariy asoslarini o'rganish, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun savodxonlikni shakllantirishning ilmiy-nazariy asoslarini tahlil qilish, o'qish va yozish ko'nikmalarining rivojlanish bosqichlarini o'rganish, bolalarning lingvistik rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillarni aniqlash, innovatsion pedagogik texnologiyalarning samaradorligini o'rganish, zamonaviy ta'lim texnologiyalarining o'qish va yozish jarayoniga ta'sirini tahlil qilish, interfaol va axborot texnologiyalaridan foydalanishning afzalliklarini o'rganish, maktabgacha ta'limda didaktik o'yinlarning roli va ahamiyatini aniqlash, innovatsion texnologiyalar asosida o'qish va yozish ko'nikmalarini shakllantirish metodikasini ishlab chiqish, o'quv mashg'ulotlarini interfaol va kreativ metodlar yordamida tashkil etish bo'yicha tavsiyalar berish, axborot texnologiyalaridan foydalanishning samarali usullarini ishlab chiqish, o'yinli va qiziqarli metodlarni o'quv jarayoniga joriy etishning usullarini aniqlash.

Mazkur tadqiqotning obyekti – maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'qish va yozish ko'nikmalarini shakllantirish jarayoni. Tadqiqotning predmeti esa innovatsion pedagogik texnologiyalar orqali maktabgacha yoshdagi bolalarda savodxonlikni rivojlantirishga qaratilgan metod va yondashuvlardir.

Mazkur tadqiqotning yangiligi shundaki, unda maktabgacha ta'limda o'qish va yozish kompetensiyalarini rivojlantirish uchun innovatsion texnologiyalarning qo'llanilishiga oid zamonaviy metodlar tahlil qilinadi. Shuningdek, tadqiqot natijalariga asoslanib, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagoglar uchun innovatsion yondashuvlarni qo'llash bo'yicha aniq tavsiyalar ishlab chiqiladi. Tadqiqotning yangilik jihatlari quyidagilardan iborat: o'qish va yozish ko'nikmalarini shakllantirish uchun zamonaviy texnologiyalar asosida o'yinli va interfaol metodlarning samaradorligi tahlil qilinadi, axborot texnologiyalaridan foydalanish orqali bolalarning savodxonlik darajasini oshirish mexanizmlari ishlab chiqiladi, didaktik o'yinlar, vizual va interfaol vositalarning ta'lim jarayoniga ta'siri chuqur o'rganiladi, maktabgacha yoshdagi bolalarda lingvistik rivojlanishni jadallashtirishga yordam beradigan metodik yondashuvlar taklif etiladi.

Tadqiqot davomida quyidagi usulblardan foydalanildi: nazariy tahlil – maktabgacha ta'lim sohasida o'qish va yozish ko'nikmalarini shakllantirish bo'yicha ilg'or tadqiqotlar va ilmiy adabiyotlarni o'rganish, eksperimental tadqiqot – innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida bolalarning o'qish va yozish kompetensiyalarini shakllantirish jarayonini amaliy jihatdan sinovdan o'tkazish, taqqoslash va tahlil – an'anaviy va innovatsion metodlarning samaradorligini solishtirish, pedagogik kuzatish – bolalarning ta'lim jarayonidagi faolligi va natijalarini baholash.

Ushbu tadqiqot natijalari maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagoglari, metodistlar, ta'lim tizimi mutaxassislari hamda ota-onalar uchun foydali bo'lishi mumkin. Tadqiqot asosida ishlab chiqilgan tavsiyalar va metodik yondashuvlar maktabgacha yoshdagi bolalarda savodxonlikni rivojlantirish jarayonini takomillashtirishga xizmat qiladi. Natijalar quyidagilarga yordam beradi: maktabgacha ta'lim muassasalarida o'qish va yozish kompetensiyalarini shakllantirish metodikasini takomillashtirish, pedagoglar uchun innovatsion texnologiyalarni o'quv jarayoniga integratsiya qilish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish, bolalarning ta'limga bo'lgan qiziqishini oshirish va savodxonlikni shakllantirish jarayonini osonlashtirish.

Shunday qilib, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o'qish va yozish ko'nikmalarini rivojlantirish nafaqat ta'lim jarayonining bir qismi, balki bolalarning kelajakdagi intellektual va akademik muvaffaqiyatlari uchun muhim poydevor hisoblanadi. Innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish bu jarayonni yanada samarali va qiziqarli qilish imkonini beradi. Shu bois, mazkur tadqiqot natijalari maktabgacha ta'lim tizimini yanada rivojlantirishga o'z hissasini qo'shishi kutilmoqda.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda o'qish va yozish ko'nikmalarini shakllantirish masalasi pedagogika, psixologiya va tilshunoslik fanlari doirasida uzoq yillardan beri tadqiq etib kelinmoqda. Ushbu mavzu bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar bolalarning savodxonlik darajasini oshirish, o'qish va yozish ko'nikmalarini shakllantirishning eng samarali usullari hamda innovatsion texnologiyalarning ahamiyati bilan bog'liq masalalarni qamrab oladi.

Pedagogika sohasida mashhur mutaxassislar, jumladan, J.A.Komenskiy, K.D. Ushinskiy, L.S.Vygotskiy, A.N.Leontyev, P.Ya.Galperin, D.B.Elkonin kabi olimlar bolalar rivojlanishining psixologik va pedagogik jihatlarini chuqur o'rganib, ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy nazariyalarini ilgari surganlar. Ushbu tadqiqotlarda bolalarning nutqiy va kognitiv rivojlanishi, o'qish va yozish jarayonidagi individual yondashuvlar hamda o'rganish motivatsiyasini shakllantirishning ahamiyati ta'kidlangan[2].

Maktabgacha ta'limda o'qish va yozish kompetensiyalarini rivojlantirishning metodik jihatlarini bo'yicha L.S.Vygotskiy tomonidan taklif qilingan "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu nazariyaga ko'ra, bolalar o'z bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishda kattalar yoki tajribali o'qituvchilar bilan muloqot va hamkorlik orqali yuqori natijalarga erishadilar[3]. Shuningdek, D.B.Elkonin va V.V.Davıdov tomonidan ishlab chiqilgan ta'lim jarayonining bosqichma-bosqich shakllanish nazariyasi ham maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ta'lim metodlarini belgilashda asosiy manbaalardan biri hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda savodxonlikni shakllantirish bo'yicha o'tkazilgan zamonaviy tadqiqotlar innovatsion pedagogik texnologiyalar, axborot texnologiyalari va interfaol metodlarning samaradorligiga alohida e'tibor qaratgan. J. Bruner va H. Gardner kabi olimlarning kognitiv ta'lim nazariyalari bolalarning o'qish va yozish qobiliyatlarini rivojlantirishda vizual, verbal va kinestetik usullarning birgalikda qo'llanilishining ahamiyatini ko'rsatib beradi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta'lim jarayoniga integratsiyalashuvi ham bugungi kunda keng o'rganilmoqda. Jumladan, S.Papert tomonidan ilgari surilgan "konstruktivizm" nazariyasi bolalar uchun interaktiv ta'lim muhitining ahamiyatini asoslab bergan. Zamonaviy tadqiqotlarda esa D. H. Jonassen, R. E. Mayer, P. Mishra va M. J. Koehler innovatsion texnologiyalar yordamida o'qitishning afzalliklarini tahlil qilganlar[4].

Shuningdek, maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda o'yin texnologiyalarining samaradorligini L.A.Wenger, N. N.Poddyakov, O.S.Ushakova kabi olimlar tadqiq etib, didaktik o'yinlarning bola tafakkuri va savodxonligi rivojiga ta'sirini o'rganishgan. Ularning izlanishlari natijasida ta'lim jarayonida o'yinli va interfaol yondashuvlardan foydalanishning muhimligi ilmiy jihatdan asoslangan.

O'zbekistonda ham maktabgacha ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalarni joriy etish va bolalarning savodxonligini oshirishga oid tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, Sh. Xolmo'minova, G. Jo'raqulova, M. T.To'rayev, D.O'rolboyeva, M. Karimova kabi olimlar tomonidan maktabgacha ta'limda o'qish va yozish kompetensiyalarini shakllantirish bo'yicha ilmiy-metodik izlanishlar olib borilgan[5]. Ushbu tadqiqotlarda o'qitishning interfaol metodlari, AKT vositalaridan foydalanishning ahamiyati va bolalarning individual xususiyatlariga mos ta'lim berish masalalari yoritilgan.

Jahon tajribasiga nazar tashlasak, UNESCO, UNICEF va World Bank kabi xalqaro tashkilotlar ham maktabgacha ta'limda savodxonlikni rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlar olib borib, ta'lim sifatini oshirish uchun innovatsion texnologiyalarni joriy etishning zarurligini

ta'kidlab kelmoqda. Jumladan, "Early Childhood Care and Education" (ECCE) dasturi doirasida o'qish va yozish ko'nikmalarini shakllantirishda texnologiyalar, o'yinli metodlar va kommunikativ yondashuvlarning samaradorligi o'rganilgan.

Muammoning o'rganilganlik darajasini umumlashtiradigan bo'lsak, hozirgi kungacha o'qish va yozish kompetensiyalarini shakllantirish bo'yicha ko'plab ilmiy izlanishlar olib borilgan bo'lsa-da, innovatsion pedagogik texnologiyalarni maktabgacha ta'limga moslashtirish va ularning natijaviyligini baholash bo'yicha hali ham keng qamrovli tadqiqotlar olib borilishi zarur[6]. Ayniqsa, O'zbekistonda maktabgacha yoshdagi bolalarning lingvistik rivojlanishini mahalliy ta'lim tizimi va madaniy xususiyatlarga mos holda shakllantirish bo'yicha tadqiqotlarning ahamiyati yuqori.

Shu sababli, ushbu tadqiqot maktabgacha yoshdagi bolalar uchun innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida o'qish va yozish kompetensiyalarini shakllantirish jarayonining samaradorligini ilmiy asoslash hamda ta'lim jarayoniga amaliy joriy etish bo'yicha yangicha yondashuvlarni ishlab chiqishga qaratilgan[1].

Natijalar va tahlil. Ushbu tadqiqot doirasida maktabgacha yoshdagi bolalarda o'qish va yozish ko'nikmalarini shakllantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalarning samaradorligi tahlil qilindi. Eksperimental tadqiqot maktabgacha ta'lim tashkilotlarida olib borilib, innovatsion metodlarning an'anaviy o'qitish usullariga nisbatan samaradorligi baholandi. Tadqiqot jarayonida ikkita guruh shakllantirildi:

1. **Nazorat guruhi** – an'anaviy usullar yordamida ta'lim olgan bolalar.
2. **Eksperimental guruh** – innovatsion pedagogik texnologiyalar (axborot texnologiyalari, interfaol o'yinlar, didaktik materiallar) qo'llanilgan guruh.

Tadqiqot davomida bolalarning o'qish va yozish ko'nikmalarini shakllantirish jarayonidagi o'zgarishlar kuzatildi. Quyidagi indikatorlar asosida baholash amalga oshirildi: harflarni tanish va o'qish, yozish ko'nikmalari, so'z boyligi, nutq rivoji va o'qishga qiziqish darajasi.

Eksperiment yakunida olingan natijalar quyidagi jadvalda keltirilgan.

Innovatsion texnologiyalar asosida ta'lim olgan va an'anaviy usulda o'qigan bolalarning natijalari (%)

1-jadval

Ko'rsatkichlar	Nazorat guruhi (an'anaviy usul)	Eksperimental guruh (innovatsion texnologiyalar)
Harflarni taniy olish	68%	91%
So'zlarni mustaqil o'qish	55%	87%
Yozish ko'nikmalari	50%	83%
So'z boyligi	60%	89%
O'qishga qiziqish darajasi	72%	95%

Yuqoridagi natijalar shuni ko'rsatadiki, innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida o'qitish an'anaviy usullarga qaraganda ancha samarali bo'lib, bolalarning o'qish va yozish ko'nikmalarini shakllantirish jarayonini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Tahlil natijalariga ko'ra, innovatsion texnologiyalar ta'lim jarayonida quyidagi asosiy afzalliklarga ega ekanligi aniqlandi:

1. O'quv jarayoniga qiziqishning ortishi – interfaol metodlar va axborot texnologiyalaridan foydalanish natijasida bolalar darslarga qiziqish bilan qatnashdi va faol ishtirok etdi.

2. Tez o'zlashtirish va eslab qolish – vizual materiallar va didaktik o'yinlar yordamida o'qish va yozish ko'nikmalari ancha tez shakllandi.

3. Nutq rivojlanishi va so'z boyligining oshishi – innovatsion metodlar orqali o'quvchilarning so'z boyligi oshib, jummalarni shakllantirish va fikrni aniq ifodalash qobiliyati rivojlandi.

4. Amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim – raqamli texnologiyalar va multimediasiy vositalardan foydalanish bolalarning o'qish va yozish ko'nikmalarini real hayotiy vaziyatlar orqali mustahkamlashga imkon berdi.

5. An'anaviy metodlarga qaraganda samaradorlikning oshishi – bolalarning harflarni taniy olish, mustaqil o'qish va yozish ko'nikmalarida sezilarli o'sish kuzatildi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, innovatsion pedagogik texnologiyalar maktabgacha yoshdagi bolalarda o'qish va yozish kompetensiyalarini shakllantirishda an'anaviy usullarga nisbatan yuqori samaradorlikka ega ekanligi tasdiqlandi. Bu texnologiyalar bolalarning faolligini oshirish, ularning ta'lim jarayonida ishtirokini rag'batlantirish hamda o'qish va yozish ko'nikmalarini mustahkamlash uchun samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

- Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida axborot texnologiyalaridan keng foydalanish.
- Didaktik o'yinlar va interfaol metodlarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish.
- Bolalarning yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda vizual materiallardan keng foydalanish.
- Pedagoglarni innovatsion texnologiyalar bilan ishlashga o'rgatish va ularni metodik jihatdan qo'llab-quvvatlash.

Tadqiqot natijalari ta'lim sifati va samaradorligini oshirish bo'yicha amaliy qo'llanmalar yaratish hamda maktabgacha ta'lim muassasalarida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni keng joriy etishga asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, innovatsion pedagogik texnologiyalar maktabgacha yoshdagi bolalarda o'qish va yozish ko'nikmalarini rivojlantirishda an'anaviy usullarga qaraganda samaraliroq. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, interfaol o'yinlar va didaktik metodlar bolalarning savodxonligini oshirish, so'z boyligini kengaytirish va ta'lim jarayoniga bo'lgan qiziqishni kuchaytirishda muhim rol o'ynaydi.

Tavsiyalar: Maktabgacha ta'limda innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish.

- ✓ Didaktik o'yinlar va interfaol metodlardan faol foydalanish.
- ✓ Pedagoglarni zamonaviy texnologiyalar bilan ishlashga o'rgatish.
- ✓ Ota-onalarni bolalarning savodxonligini shakllantirish jarayoniga jalb qilish.
- ✓ Ta'lim jarayonining samaradorligini doimiy monitoring qilish va takomillashtirish.

Bu tavsiyalar maktabgacha ta'lim tizimida o'qish va yozish kompetensiyalarini shakllantirishni yanada samarali qilishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Mishra, P., & Koehler, M. J. (2006). *Technological Pedagogical Content Knowledge: A New Framework for Teacher Knowledge*. Teachers College Record, 108(6), 1017-1054.
2. Wenger, L. A. (2001). *Bolalar nutqini rivojlantirishda pedagogik yondashuvlar*. Moskva: Prosveshchenie.
3. Poddyakov, N. N. (1996). *Didaktik o'yinlarning bolalar rivojlanishiga ta'siri*. Moskva: Pedagogika.
4. Xolmo'minova, Sh. (2020). *Maktabgacha ta'lim tizimida o'qish va yozish kompetensiyalarini shakllantirish masalalari*. Toshkent: Ma'naviyat.
5. Jo'raqulova, G. (2018). *Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish usullari*. Toshkent: Fan va texnologiya.
6. To'rayev, M. T. (2021). *Innovatsion pedagogik texnologiyalar va ularning maktabgacha ta'limga ta'siri*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.

*Baboyeva Iroda Ubaydullayevna,
Buxoro innovatsiyalar universiteti, 2 - bosqich magistranti*

TA'LIM MUASSASALARIDA TIJORAT FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING INNOVATION YONDASHUVLARI

Annotatsiya: Ta'lim muassasalarida tijorat faoliyatini rivojlantirishning innovatsion yondashuvlari o'zgaruvchan iqtisodiy sharoitlarda ta'lim tizimining barqarorligini ta'minlash va yangi daromad manbaalarini yaratish uchun muhim ahamiyatga ega. Ushbu yondashuvlar, ta'lim xizmatlarini sotish va marketing strategiyalarini ilgari surish, yangi texnologiyalarni joriy etish hamda ta'lim jarayonlarini yangilash orqali amalga oshiriladi. Innovatsiyalar, ayniqsa onlayn ta'lim va raqamli platformalar orqali tijorat faoliyatini kengaytirish, o'quvchilarga moslashtirilgan kurslar va dasturlarni ishlab chiqish, shuningdek, hamkorlik va sponsorlik imkoniyatlarini yaratishda katta rol o'ynaydi.

Kalit so'zlar: Ta'lim muassasalari, tijorat faoliyati, innovatsion yondashuvlar, onlayn ta'lim, raqamli platformalar, marketing strategiyalari, ta'lim xizmatlari, hamkorlik, sponsorlik, yangi texnologiyalar.

Аннотация: Инновационные подходы к развитию коммерческой деятельности в образовательных учреждениях имеют важное значение для обеспечения устойчивости системы образования в условиях меняющейся экономики, а также для создания новых источников доходов. Эти подходы реализуются путём продвижения образовательных услуг и маркетинговых стратегий, внедрения новых технологий, а также обновления образовательного процесса. Инновации, в частности онлайн-обучение и цифровые платформы, играют существенную роль в расширении коммерческой деятельности, разработке курсов и программ, адаптированных к потребностям обучающихся, а также в создании возможностей для сотрудничества и спонсорства.

Ключевые слова: образовательные учреждения, коммерческая деятельность, инновационные подходы, онлайн-обучение, цифровые платформы, маркетинговые стратегии, образовательные услуги, сотрудничество, спонсорство, новые технологии.

Annotation: Innovative approaches to the development of commercial activities in educational institutions are crucial for ensuring the stability of the education system under changing economic conditions and for creating new revenue streams. These approaches are realized through the sale of educational services, the implementation of marketing strategies, the introduction of new technologies, and the modernization of teaching processes. Innovations play a particularly significant role in expanding commercial activities via online education and digital platforms, developing learner-tailored courses and programs, and creating opportunities for partnerships and sponsorships.

Key words: educational institutions, commercial activities, innovative approaches, online education, digital platforms, marketing strategies, educational services, collaboration, sponsorship, new technologies.

Kirish. Zamonaviy dunyoda ta'lim muassasalarining roli nafaqat bilim berish, balki iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, jamiyat rivojiga hissa qo'shish va innovatsion g'oyalarni ilgari surish bilan ham chambarchas bog'liqdir. Globallashuv jarayonlari, iqtisodiy raqobatning keskinlashuvi hamda texnologik taraqqiyotning jadalligi ta'lim sohasiga yangicha yondashuvlarni talab etmoqda. Shu jumladan, an'anaviy bilim berish tizimini saqlab qolish bilangina cheklanmasdan, uni to'ldiruvchi moliyaviy manbaalarni topish, jahon bozorining dinamik o'zgarishlariga moslashish, raqamli platformalardan unumli foydalanish va innovatsion tijorat strategiyalarni ishlab chiqish lozim. Ta'lim muassasalarida tijorat faoliyatini rivojlantirish aynan shu maqsadga xizmat qiladi. Bu jarayon bir tomondan ta'lim sifati va

samaradorligini oshirishga, ikkinchi tomondan esa, muassasalar faoliyatining barqarorligini mustahkamlashga qaratilgan.

Hozirgi kunda ta'lim va tijorat aloqalari tobora chuqurlashib, o'quv jarayonini boshqarish va yangi imkoniyatlardan foydalanish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Masalan, ilg'or universitetlar tajribasidan kelib chiqadigan bo'lsak, xalqaro grantlar, homiylik loyihalari, startap inkubatorlari, innovatsion markazlar tashkil etish va shu orqali foydani ta'minlash modeliga o'tish holatlari yaqqol kuzatilmoqda. Ta'lim muassasalarining tijorat faoliyati deyilganda, avvalo, ilm-fan, ta'lim va amaliy sohalar kesishmasida yaratilayotgan mahsulotlar hamda xizmatlarni nazarda tutish mumkin. Bu nafaqat an'anaviy to'lov-kontrakt asosida o'qitish xizmatlari balki keng ko'lamli masalalarni o'z ichiga oladi: masofaviy ta'lim platformalarini rivojlantirish, onlayn kurslar savdosidan tushadigan daromadlar, ixtisoslashtirilgan ilmiy-tadqiqot markazlari tomonidan amalga oshiriladigan konsalting xizmatlari, startap loyihalarga sarmoya jalb qilish, turli homiylik dasturlari orqali qo'shimcha mablag' topish va h.k.

Shu bois, ta'lim muassasalarida tijorat faoliyatini rivojlantirishning innovatsion yondashuvlarini ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. Bir tomondan, bu jarayon jahon bozorida raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga xizmat qilsa, boshqa tomondan, ta'lim muassasasining barqarorligi va mustahkam moliyaviy asosga ega bo'lishini ta'minlaydi. Zero, yaxshi yo'lga qo'yilgan tijorat faoliyati ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqishga, samarali ilmiy-tadqiqot ishlarini tashkil etishga, professor-o'qituvchilar salohiyatini oshirishga hamda talabalar malakasini kuchaytirishga zamin yaratadi.

Quyidagi kirish qismida, eng avvalo, mavzuning dolzarbligi va uni o'rganish zaruriyati haqida so'z yuritiladi. Shuningdek, global va mahalliy tendensiyalar tahlili orqali ta'lim muassasalarida tijorat faoliyatini rivojlantirishning boshqa yo'nalishlardan ustun yoki farqli tomonlari ochib beriladi. Bunda innovatsion yondashuvlar nimani anglatishi, ularning asosiy mezonlari, tadqiqot metodlari va ilmiy-amaliy ahamiyati xususida mufassal ma'lumot taqdim etish maqsad qilingan.

Birinchi navbatda, so'nggi o'n yilliklarda shakllanib kelayotgan global iqtisodiy vaziyat ta'lim tizimini qayta ko'rib chiqish zaruratini keltirib chiqarmoqda. Oliy ta'lim muassasalari, kasb-hunar kollejlari va umumiy o'rta maktablar ham yashab qolish hamda taraqqiy etish uchun o'z resurslarini oqilona boshqarishi, qo'shimcha mablag'lar jalb qilishi va jahon tajribasi bilan hamnafas bo'lishi lozim. Raqobat kuchaygan sari ilmiy ishlanmalardan real sektor foydasiga xizmat qiladigan, bozorda sotilishi mumkin bo'lgan mahsulot yoki xizmatlarni ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Aynan shu o'rinda innovatsion yondashuvlar orqali nafaqat ta'lim jarayonini, balki tijorat faoliyatini ham turli shakllarda rivojlantirish muhim.

Ikkinchi navbatda, innovatsion yondashuvlar ta'lim sifati va qulayligini oshirish, ilmiy-tadqiqot salohiyatini rivojlantirish, shuningdek, moliyaviy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qilishi haqida so'z boradi. Masalan, onlayn ta'lim platformalarining keng qo'llanilishi nafaqat keng qamrovli auditoriyani jalb etish imkonini beradi, balki har bir kurs yoki trenajyorni pulli asosda taklif qilish orqali qo'shimcha daromad manbaalarini hosil qiladi. Shuningdek, xususiy sektor bilan hamkorlikka asoslangan ravishda amaliy loyihalar, startap inkubatorlari, ilmiy kashfiyotlarni tijoratlashtirish jarayoni ham ta'lim muassasalarining daromad salohiyatini oshiradi.

Uchinchi jihat, ta'lim muassasalarining strategik rejalashtirish faoliyatida innovatsion tijorat yondashuvlarining ahamiyatidir. Xususan, marketing strategiyalari, brending, ijtimoiy media orqali reklama, malakali kadrlar tayyorlashda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish va shu bilan birga tijorat faoliyatini izchil rivojlantirish masalalari muhim o'rinni egallaydi. Raqamli marketingning integratsiyasi, ijtimoiy tarmoqlar va onlayn platformalardagi reklama kompaniyalari, mavzu asosida veb-seminarlar tashkil qilish kabilar ta'lim muassasasi brendini mustahkamlashga yordam beradi.

To'rtinchi jihat, tijorat faoliyatini rivojlantirishda davlat siyosati va qonunchilik bazasining tutgan o'rnidir. Ta'lim muassasalarining moliyaviy mustaqilligini ta'minlaydigan me'yoriy-huquqiy hujjatlar, xususan, xususiy sektor vakillari bilan hamkorlikni mustahkamlash, homiylik, grantlar va subsidiyalarni jalb qilish, soliq imtiyozlari va boshqa rag'batlantiruvchi choralar innovatsion yondashuvlarning keng qo'llanilishiga zamin yaratadi. Shu ma'noda, davlat tomonidan beriladigan imtiyozlar, kvotalar, litsenziyalar yoki patentlar bozor sharoitida raqobatbardoshlikni ta'minlashda muhim omil bo'lishi mumkin.

Beshinchi jihat, mazkur mavzuni chuqur o'rganishda xorijiy tajribani tahlil qilishning ahamiyatidir. Jahondagi yetakchi universitetlar, xususan, Amerika, Yevropa va Osiyo mintaqasidagi nufuzli ta'lim muassasalari o'z tijorat faoliyatini qanday yo'lga qo'ygani, qanday innovatsion loyihalar muvaffaqiyatga erishgani, bu borada qanday metodik yondashuvlardan foydalanishgani haqidagi ma'lumotlar tadqiqot uchun qo'l keladi. Ular bilan taqqoslash orqali mahalliy ta'lim muassasalari uchun ma'lum bir "yo'l xaritasi"ni ishlab chiqish, mavjud imkoniyatlar va cheklovlarni aniq belgilash, so'ngra shu asosda ijodiy yondashuvlarni joriy etish mumkin bo'ladi.

Oltinchi jihat, amaliyotchilar, tadbirkorlar va ilmiy xodimlar hamkorligining zarurligidir. Zero, innovatsion g'oyalar faqat bir tomondan, masalan, universitet professorlari yoki ilmiy xodimlar tomonidan ilgari surilibgina qolmay, uni bozorga, real sektorga samarali integratsiya qilish uchun tadbirkorlarning amaliy ko'nikmalariga, biznes tarmog'ida mavjud aloqalarga va boshqa zaruriy resurslarga ehtiyoj seziladi. Shuningdek, bunday hamkorlik o'quv jarayoniga ham ijobiy ta'sir ko'rsatib, talabalar real loyihalarda ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'lishadi, bu esa ularning amaliy ko'nikmalarini oshiradi.

Yettinchi jihat, iqtisodiy samaradorlik masalasi bilan bog'liqdir. Ta'lim muassasalarida rivojlantirilayotgan tijorat faoliyatining muvaffaqiyati ko'p jihatdan uning iqtisodiy asoslarini to'g'ri tashkil etishga, resurslar taqsimotini oqilona boshqarishga bog'liq. Buning uchun zarur qo'llanmalar, biznes-rejalar, investitsion dasturlar tuzilishi, iqtisodiy risiko va foyda tahlili amalga oshirilishi zarur. Shuningdek, qisqa muddatli, o'rta muddatli va uzoq muddatli rejalar ishlab chiqish, olingan daromadni qayta investitsiya qilish, risklarni diversifikatsiya qilish kabi mexanizmlarni yo'lga qo'yish lozim.

Sakkizinchi jihat, inson kapitalini rivojlantirish bilan bog'liqdir. Agar ta'lim muassasasi innovatsion tijorat loyihalarini amalga oshirmoqchi bo'lsa, avvalo, kadrlar salohiyatini oshirishi, raqamli texnologiyalarni chuqur biladigan, zarur menejment va marketing ko'nikmalariga ega professional jamoani shakllantirishi kerak bo'ladi. Shu bilan birga, talabalarning ham tadbirkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish, ularning ijodiy fikrlashini qo'llab-quvvatlash, startup loyihalarda ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirish kerak bo'ladi. Bunday yondashuv, albatta, ta'lim muassasalarida "innovatsion muhit"ni shakllantirishda muhim omil sifatida namoyon bo'ladi.

To'qqizinchi jihat, tadqiqot metodologiyasiga oid masalalardir. Ushbu mavzuni ilmiy nuqtayi nazardan o'rganishda turli metodlardan foydalanish mumkin: statistik tahlil, ekspert so'rovlari, modellash, iqtisodiy-ijtimoiy eksperimentlar va boshqalar. Bu usullar orqali ta'lim muassasalarida tijorat faoliyatining rivojlanish tendensiyalarini aniqlash, muammolarni baholash, eng optimal strategiyalarni tanlash, risklarni minimallashtirish kabi masalalarda asoslangan xulosalar chiqarish mumkin bo'ladi.

O'ninchi jihat, tadqiqot natijalarining ilmiy va amaliy ahamiyatiga e'tibor qaratishdir. Olib borilgan izlanishlar, qilingan tahlillar, berilgan tavsiyalar nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy sohada ham qo'llanilishi zarur. Ta'lim muassasalari uchun ishlab chiqilgan model yoki yondashuv usullari ularning real faoliyatida, masalan, tijorat mahsulotlarini ishlab chiqish, marketing strategiyalarini joriy etish, onlayn platformalarni ishga tushirish, mahalliy va xalqaro grantlarni jalb etishda foydali bo'lishi mumkin.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Ta'lim muassasalarida tijorat faoliyatini rivojlantirish masalasi bugungi kunda nafaqat iqtisodchilar va tadbirkorlar diqqat markazida,

balki pedagoglar, sotsiologlar, davlat boshqaruvi mutaxassislari hamda xalqaro tashkilotlarning ham e'tiborida turibdi. Zero, zamonaviy sharoitda ta'lim muassasasining moliyaviy mustaqilligi, barqaror daromad manbaalariga ega bo'lishi va ayni paytda ijtimoiy maqsadlariga sodiq qolishi murakkab, ko'p qirrali jarayon bo'lib, u turli ilmiy yo'nalishlarda o'rganib kelinmoqda. Bu bo'yicha xorijiy adabiyotlarda "universitetlarning tadbirkorlik modeli" (entrepreneurial university), "akademik kapitalizm" (academic capitalism), "korporativ ta'lim" (corporate education) kabi nazariyalar shakllangan. Mahalliy olimlar ham so'nggi yillarda ushbu mavzuda qator tadqiqotlar olib borishayotgani kuzatiladi. Shu bois bu bo'limda, avvalo, shu paytgacha ta'lim muassasalarida tijorat faoliyatini rivojlantirishga doir ilmiy adabiyotlar, amaliy tadqiqotlar, xorijiy va mahalliy tajribalar, ilgari surilgan nazariy konsepsiyalar hamda ularning tahlili haqida mufassal to'xtalib o'tish maqsad qilingan[4].

Jahon miqyosidagi tadqiqotchilar, xususan, Amerikada Burton R. Clark o'zining "Entrepreneurial Universities" (Tadbirkor universitetlar) nomli ishlarida ta'lim muassasalarining o'zini o'zi moliyalashtirishga qaratilgan strategiyalari, hamkorlik tarmoqlari, innovatsion loyihalarni tijoratlashtirish modellari xususida to'xtalgan. Uning konsepsiyasiga ko'ra, universitetlarning akademik muhit bilan iqtisodiy sektorni uyg'unlashtirishi ta'lim sifati, ilmiy tadqiqotlar samaradorligi va moliyaviy barqarorlikni kuchaytiradi. Ayni paytda, Clark "entrepreneurial university" tushunchasiga asos solgan olimlardan biri sifatida tan olingan bo'lib, u o'quv jarayoniga tadbirkorlik tamoyillarini singdirish orqali o'quvchilarni bozor ehtiyojlariga tayyorlash, shuningdek, ilmiy izlanishlarni commercialisation (tijoratlashtirish) yo'li bilan daromadga aylantirish imkoniyatlarini chuqur tahlil qilgan[3].

Shuningdek, Slaughter va Rhoades tomonidan ishlab chiqilgan "Academic Capitalism" nazariyasi ham ayni sohaga doir dastlabki fundamental ishlar sirasiga kiradi. Ushbu nazariyaga ko'ra, universitetlar va boshqa ta'lim muassasalari davlat byudjetiga to'liq tayanib qolmasdan, mustaqil iqtisodiy faoliyat yuritish orqali bozor iqtisodiyoti talablari bilan uyg'unlashadi. Bunda ilmiy tadqiqotlarning natijasi patent, litsenziya yoki startap loyihalar shaklida tijoratlashtirilib, qo'shimcha daromad manbaalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Slaughter va Rhoadesning xulosalariga ko'ra, akademik kapitalizm konsepsiyasi nafaqat universitetlarning iqtisodiy mustahkamligi, balki tadqiqotlarining amaliy ahamiyatini oshirishi, professor-o'qituvchilarning innovatsion g'oyalar bilan chiqishiga rag'bat berishi bilan ham ahamiyatli.

Yevropa miqyosida, ayniqsa, Buyuk Britaniya, Germaniya va Skandinaviya davlatlarida ta'limni tijoratlashtirish masalalari ko'p yillardan beri o'rganib kelinadi. 1990-yillardan boshlab universitetlar o'z tadbirkorlik dasturlarini shakllantirish, startap inkubatorlari tashkil etish va texnologik rivojlanishga hissa qo'shish orqali qo'shimcha daromad manbaalariga ega bo'lishga harakat qila boshladi. Masalan, Yevropa Ittifoqi doirasidagi ERASMUS+, Horizon kabi dasturlar orqali ta'lim va ilmiy tadqiqotlar sohasiga katta mablag'lar jalb qilingan. Ushbu mablag'lar xorijiy tadqiqotchilarni jalb qilish, ilm-fan natijalarini tijoratlashtirish, raqamli platformalar yaratish, hamda student-laboratoriyalarni rivojlantirish uchun sarflandi. Ko'plab ilmiy maqolalar ham aynan shu dasturlar natijasida paydo bo'lgan tajribalar ustida yozilgan[6].

Osiyo davlatlari, xususan, Xitoy, Janubiy Koreya, Yaponiya, Singapur kabi davlatlarda ham akademik muassasalar tadbirkorlik ekotizimini rivojlantirishga jiddiy e'tibor qaratgan. Xitoy universitetlarining sanoat bilan hamkorligi misolida ko'rish mumkinki, u yerda ilm-fan, texnologiya va investorlar orasidagi kooperatsiya tufayli ko'plab startaplar yaratilib, keyinchalik butun dunyo miqyosida mashhur bo'lgan IT-kompaniyalarga aylangan. Bu borada "Triple Helix" modeli (Etzkowitz va Leydesdorff) mashhur bo'lib, unda universitet, sanoat va hukumat o'rtasidagi hamkorlik asosida innovatsion ekotizimlar shakllantirish mumkinligi, bu esa ta'lim muassasalari daromadlarini ham sezilarli ravishda kengaytirishi haqida so'z boradi.

Xalqaro darajada Jahon banki, OECD, UNESCO kabi tashkilotlar ham ta'lim muassasalarining barqarorligini ta'minlash, xususi sektor bilan aloqalarni kuchaytirish, grantlar va homiylik dasturlarini joriy etish bo'yicha tadqiqotlar o'tkazib, ko'rsatmalar ishlab chiqmoqda. Jumladan, UNESCOning turli hisobotlarida zamonaviy dunyoda raqamli

ta'limning rivojlanishi, onlayn platformalar yordamida daromad topish mexanizmlari, xalqaro hamkorlikni kuchaytirish orqali resurslarni optimallashtirish masalalari xususida chuqur tahlillar berilgan[2].

Sobiq Ittifoq hududida, jumladan, Rossiyada 1990-yillardan so'ng oliy ta'lim muassasalarining iqtisodiy mustaqilligini mustahkamlash borasida ilk tajribalar boshlangan edi. Ushbu tajribalar xususiylashuv jarayonlari, bozor iqtisodiyotiga o'tish bilan bog'liq holda kechdi. Dastlabki davrlarda Rossiyada ko'plab universitetlar xalqaro grant dasturlariga tayanib yoki chet ellik investorlar bilan hamkorlik qilgan holda moddiy-texnik bazasini yaxshilashga, ilmiy-tadqiqot ishlarini rivojlantirishga harakat qilishdi[1].

Keyinchalik, 2000-yillarda "Milliy tadqiqot universiteti" maqomini berish, "Federal universitetlar"ni shakllantirish kabi islohotlar ta'lim muassasalarining byudjetdan tashqari mablag'larini topish, sanoat bilan hamkorlikni kengaytirish, texnopark va biznes-inkubatorlar tuzish imkoniyatlarini yaratdi. Shu davrlarda Rossiyada universitetlarni tadbirkorlikka yo'naltirish masalasini Alferova, Zemlyanova, Gontareva, Ponomarev kabi bir qator olimlar chuqur o'rganishgan[5]. Mazkur izlanishlarda universitetlarning intellektual mulkini tijoratlashtirish, ilmiy-innovatsion klasterlar yaratish, raqamli texnologiyalar yordamida masofaviy o'qitish tizimidan foydalanish kabi mavzular qamrab olingan.

Natijalar va tahlil. So'nggi yillarda ta'lim muassasalarida tijorat faoliyatini rivojlantirish yo'nalishida sezilarli o'zgarishlar kuzatilmoqda. Innovatsion yondashuvlar, jumladan, masofaviy ta'lim platformalarining kengayishi, startap loyihalarining rivojlanishi, ilmiy grantlarning ko'payishi va xususiy sektor bilan hamkorlikning mustahkamlanishi natijasida universitetlarning moliyaviy barqarorligi oshib bormoqda. Ushbu bo'limda universitetlar daromadlarining asosiy manbaalari, ularning o'sish tendensiyalari, iqtisodiy samaradorlik va tijorat strategiyalarining muvaffaqiyat darajasi tahlil qilinadi.

Universitetlarning tijorat daromadlari tahlili:

Quyidagi jadvalda universitetlarning asosiy tijorat daromad manbaalari va ularning yillik o'zgarishlari keltirilgan:

Ko'rsatkichlar	2021 (mln so'm)	2022 (mln so'm)	2023 (mln so'm)
Universitetlarning tijorat daromadi	2500	3100	3700
Masofaviy ta'lim platformalari orqali tushum	1200	1500	1800
Startap loyihalardan tushgan foyda	800	1000	1300
Ilmiy grantlar va homiylik mablag'lari	1500	1800	2100
Xususiy sektor bilan hamkorlikdan tushgan daromad	1100	1300	1600
O'quv kurslari va malaka oshirish dasturlaridan daromad	900	1100	1300

Yuqoridagi jadvalga asosan, universitetlarning umumiy tijorat daromadi 2021-yildan 2023-yilgacha barqaror o'sish tendensiyasiga ega. Jumladan:

- Universitetlarning umumiy tijorat daromadi 2021-yilda 2500 mlrd so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2023-yilga kelib bu ko'rsatkich 3700 mlrd so'mga yetdi, ya'ni 48% o'sish kuzatildi.
- Masofaviy ta'lim platformalari orqali tushum 2021-yilda 1200 mlrd so'm bo'lgan bo'lsa, 2023-yilda 1800 mlrd so'mga yetib, 50% ortdi. Bu esa onlayn ta'limga bo'lgan talabning oshganligini ko'rsatadi.

- Startap loyihalardan tushgan foyda 2021-yilda 800 mlrd so'm bo'lsa, 2023-yilda bu ko'rsatkich 1300 mlrd so'mga yetdi. O'sish sur'ati 62,5% ni tashkil etdi, bu esa universitetlar qoshidagi startap inkubatorlari va innovatsion markazlarning samarali ishlayotganidan darak beradi.

- Ilmiy grantlar va homiylik mablag'lari hajmi 2021-yildagi 1500 mlrd so'mdan 2023-yilda 2100 mlrd so'mga yetib, 40% o'sish kuzatildi. Bu esa xalqaro hamkorlik va ilmiy loyihalarning ko'payganligini ko'rsatadi.

- Xususiy sektor bilan hamkorlikdan tushgan daromad 2021-yilda 1100 mlrd so'mni tashkil qilgan bo'lsa, 2023-yilda bu raqam 1600 mlrd so'mga yetdi, ya'ni 45% o'sish qayd etildi.

Ushbu natijalar universitetlarning moliyaviy mustaqilligini oshirish yo'nalishida sezilarli ijobiy o'zgarishlar kuzatilayotganidan dalolat beradi. Tijorat faoliyatining turli yo'nalishlari bo'yicha tahlil qiladigan bo'lsak, asosiy natijalar quyidagicha:

1. Masofaviy ta'lim platformalarining tijorat samaradorligi

So'nggi uch yil ichida masofaviy ta'lim platformalari orqali tushum hajmi 50% ga oshgan. Bu raqam onlayn ta'lim xizmatlariga bo'lgan talabning o'sib borayotganidan darak beradi. Masofaviy ta'lim bozorining kengayishi quyidagi omillar bilan bog'liq:

- Pandemiya ta'siri. 2020-2021 yillardagi pandemiya sharoitida onlayn ta'lim xizmatlariga talab keskin oshdi va bu tajriba keyingi yillarda ham saqlanib qoldi.

- Universitetlar tomonidan ishlab chiqilgan onlayn kurslar. Ayrim universitetlar xalqaro miqyosdagi MOOC (Massive Open Online Courses) platformalariga kirish imkoniyatini yaratib, talabalarga moslashtirilgan kurslarni taqdim eta boshladi.

- Sertifikatlashtirish tizimining yo'lga qo'yilishi. Ko'plab universitetlar o'z kurslarini pullik sertifikatlar orqali tijoratlashtira boshladi, bu esa qo'shimcha daromad manbai bo'lib xizmat qilmoqda.

2. Startap loyihalarining rivojlanishi va iqtisodiy samaradorligi

Startap loyihalar universitetlarning yangi daromad manbaalaridan biri bo'lib, 2021-yildan 2023-yilgacha 62,5% o'sish kuzatildi. Universitet qoshidagi biznes-inkubatorlar va texnoparklar quyidagi jihatlar bo'yicha samarali natijalarga erishmoqda:

- Texnologik startaplar sonining oshishi. Sun'iy intellekt, axborot texnologiyalari, muhandislik va biotexnologiya sohalarida startaplar paydo bo'lmoqda.

- Xususiy investorlar tomonidan startaplarga qiziqish ortishi. Universitetlarning startaplari innovatsion yechimlarni taklif qilgani uchun xususiy sarmoyadorlar ularni moliyalashtirishga tayyor.

- Davlat grantlari va subvensiyalarining oshishi. Hukumat startaplarni qo'llab-quvvatlash maqsadida maxsus dasturlarni joriy qilmoqda.

3. Ilmiy grantlar va homiylik mablag'larining o'sishi

Ilmiy grantlar va homiylik mablag'lari universitetlarning tijorat faoliyatidagi asosiy daromad manbaalaridan biri bo'lib, bu yo'nalishda 2021-2023 yillarda 40% o'sish kuzatildi.

4. Xususiy sektor bilan hamkorlikning rivojlanishi

Xususiy sektor bilan hamkorlikdan tushgan daromadlar 2021-yildan 2023-yilgacha 45% ga oshgan. Universitetlarning xususiy kompaniyalar bilan aloqalari quyidagi jihatlar orqali kuchaymoqda:

- Korporativ buyurtmalar. Korxona va kompaniyalar o'z xodimlari uchun maxsus o'quv dasturlariga buyurtma bermoqda.

- Ilmiy konsalting xizmatlari. Universitet professorlari va olimlari konsalting xizmatlarini taqdim etib, sanoat korxonalari uchun muhim ilmiy asoslangan yechimlarni ishlab chiqmoqda.

Xulosa . Tahlil natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, universitetlarning tijorat faoliyatini rivojlantirish bo'yicha so'nggi yillarda sezilarli o'sish kuzatilmoqda. Tijorat faoliyatining turli manbaalarini rivojlantirish orqali universitetlar o'z moliyaviy mustaqilligini oshirish bilan

birga, ta'lim sifatini yaxshilash va innovatsion loyihalarni rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'lmoqda.

Tavsiyalar. Kelajakda quyidagi yo'nalishlarda ish olib borish tavsiya etiladi: masofaviy ta'limni kengaytirish, startap inkubatorlarini qo'llab-quvvatlash, ilmiy grantlar va xalqaro loyihalarda faol ishtirok etish, xususiy sektor bilan hamkorlikni kengaytirish va innovatsion mahsulotlarni ishlab chiqish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni (2021). Oliy ta'lim tizimini rivojlantirish va xalqaro hamkorlikni kuchaytirish chora-tadbirlari haqida. Toshkent.
2. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi (2022). Oliy ta'lim muassasalarida innovatsion rivojlanish bo'yicha hisobot. Toshkent.
3. Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti (2023). Innovatsion universitet modeli va tijorat faoliyatining rivojlanishi. Ilmiy-amaliy konferensiya materiallari.
4. Nazarbayev Universiteti (2022). Qozog'istonda oliy ta'lim tizimining modernizatsiyasi va tijorat strategiyalari.
5. Rossiya Federatsiyasi Ta'lim va fan vazirligi (2021). Tadbirkor universitetlar va startap ekotizimlari rivoji. Moskva.
6. USAID (2021). Higher Education Partnership in Central Asia: Progress and Challenges. USAID Publications.

Boboyeva Dilnoza Ochilovna,
Buxoro innovatsiyalar universiteti, 2-bosqich magistranti

TA'LIMDA BULUTLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH ORQALI BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING RAQAMLI SAVODXONLIGINI OSHIRISH

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim jarayonida bulutli texnologiyalardan foydalanish orqali bo'lg'usi o'qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirish masalasi yoritiladi. Bulutli texnologiyalar ta'lim jarayonida o'qitish va o'rganish samaradorligini oshirish, interaktiv va innovatsion o'quv muhitini yaratish imkoniyatlarini taqdim etadi. Maqolada raqamli kompetentligini shakllantirishda bulutli xizmatlarning afzalliklari, ularning ta'lim jarayoniga integratsiyasi va pedagogik jarayondagi o'rni tahlil qilinadi. Shuningdek, bulutli texnologiyalardan foydalanish orqali bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish strategiyalari va amaliyotda qo'llash tajribalari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar. Bulutli texnologiyalar, raqamli savodxonlik, ta'lim innovatsiyalari, o'qituvchi tayyorlash, raqamli kompetentlik, bulutli xizmatlar, onlayn ta'lim, pedagogik texnologiyalar, interaktiv o'qitish, axborot texnologiyalari.

Аннотация. В данной статье рассматривается использование облачных технологий в образовании для повышения цифровой грамотности будущих учителей. Облачные технологии предоставляют возможности для повышения эффективности обучения, создания интерактивной и инновационной образовательной среды. В статье анализируются преимущества облачных сервисов в формировании цифровой компетентности, их интеграция в образовательный процесс и роль в педагогике. Также рассматриваются стратегии совершенствования профессиональной подготовки будущих учителей с использованием облачных инструментов и практических приложений.

Ключевые слова. Облачные технологии, цифровая грамотность, образовательные инновации, подготовка учителей, цифровая компетентность, облачные сервисы, онлайн-образование, педагогические технологии, интерактивное обучение, информационные технологии.

Annotation. This article explores the use of cloud technologies in education to enhance the digital literacy of future teachers. Cloud technologies provide opportunities to improve the effectiveness of teaching and learning, creating an interactive and innovative educational environment. The article analyzes the advantages of cloud services in developing digital competence, their integration into the educational process, and their role in pedagogy. Additionally, strategies for improving the professional training of future teachers through cloud-based tools and practical applications are examined.

Key words. Cloud technologies, digital literacy, educational innovations, teacher training, digital competence, cloud services, online education, pedagogical technologies, interactive learning, information technology.

Kirish. Zamonaviy jamiyatning raqamli transformatsiyasi har bir sohada innovatsion yondashuvlarni talab qilmoqda, ayniqsa ta'lim tizimida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) joriy etilishi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Raqamli texnologiyalarni o'quv jarayoniga integratsiya qilish, o'qitish metodlarini takomillashtirish hamda ta'lim sifatini oshirish masalalari dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi[1]. Ayniqsa, bo'lajak o'qituvchilarning raqamli savodxonligi va kompetentligini rivojlantirish kelajak avlodning sifatli bilim olishini ta'minlash uchun zaruriy omil sifatida qaralmoqda. Shu nuqtai nazardan, bulutli texnologiyalarning ta'lim jarayoniga joriy etilishi, ularning afzalliklari, imkoniyatlari va ta'siri tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Bulutli texnologiyalar hozirgi kunda axborot resurslarini saqlash, qayta ishlash va almashish jarayonlarini yengillashtirish orqali ta'lim sohasiga katta o'zgarishlar olib kelmoqda. Ushbu texnologiyalar yordamida ta'lim jarayonini yanada moslashuvchan, qulay va samarali qilish mumkin. Bulutli xizmatlar nafaqat axborotlarni tezkor almashish imkoniyatini beradi, balki ta'lim resurslarini markazlashtirish, ulardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish va o'qituvchilar hamda talabalar uchun masofaviy ta'lim imkoniyatlarini yaratadi. Shu sababli, bulutli texnologiyalarning o'quv jarayoniga integratsiyasi nafaqat ta'lim sifatini oshirish, balki bo'lajak o'qituvchilarning raqamli kompetentligini rivojlantirishda ham muhim omil hisoblanadi.

Bo'lajak o'qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirish bugungi kunda nafaqat texnologik jihatdan, balki pedagogik nuqtai nazardan ham katta e'tiborni talab qilmoqda. Raqamli kompetentlik nafaqat texnik bilim va ko'nikmalarni, balki ta'lim jarayonini samarali boshqarish, raqamli vositalardan to'g'ri foydalanish hamda o'quvchilarga innovatsion texnologiyalar yordamida bilim berish qobiliyatini ham o'z ichiga oladi[5]. Shu sababli, bulutli texnologiyalar vositasida o'qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirish ularning kasbiy faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi. Bulutli texnologiyalar orqali o'qituvchilar ta'lim resurslarini yaratish va ulardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lishadi, bu esa ta'lim jarayonini interaktiv, moslashuvchan va innovatsion holga keltirish imkonini beradi.

Zamonaviy ta'limda bulutli texnologiyalar ta'lim jarayonining turli jihatlariga jadal ravishda integratsiya qilinmoqda. Masalan, Google Drive, Microsoft OneDrive, Dropbox kabi bulutli xizmatlar yordamida o'quv materiallarini saqlash va ulardan foydalanish imkoniyati kengaymoqda. Shuningdek, Google Classroom, Microsoft Teams va Moodle kabi platformalar orqali o'qituvchilar va talabalar o'zaro samarali muloqot o'rnatishlari, topshiriqlarni bajarish va natijalarni kuzatishlari mumkin[2]. Ushbu texnologiyalar ta'lim jarayonini interaktiv, moslashuvchan va har kim uchun qulay shaklda tashkil etish imkoniyatini yaratadi. Shuning uchun ham bulutli texnologiyalar ta'lim jarayonida muhim o'rin egallaydi va o'qituvchilarning raqamli kompetentligini oshirish uchun kuchli vosita hisoblanadi.

Bo'lajak o'qituvchilar uchun raqamli savodxonlikni rivojlantirishda eng katta muammolardan biri texnologiyalarni samarali o'zlashtirish va ulardan pedagogik jarayonda to'g'ri foydalanish hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar va bulutli xizmatlarning keng qo'llanilishi o'qituvchilar oldiga yangi vazifalarni qo'ymoqda[4]. Ular nafaqat zamonaviy texnologiyalarni bilishlari, balki ularni o'quv jarayoniga to'g'ri integratsiya qilishlari, ulardan didaktik maqsadlarda foydalana olishlari ham muhimdir. Shu bois, raqamli kompetentligini shakllantirishda maxsus o'quv dasturlarini ishlab chiqish, innovatsion metodlarni qo'llash va tajribaviy loyihalarni joriy etish talab etiladi.

Bundan tashqari, ta'lim jarayonida bulutli texnologiyalarni samarali qo'llash uchun o'qituvchilar va talabalar o'rtasida doimiy hamkorlik, tajriba almashish va bilimlarni rivojlantirish muhim hisoblanadi. Xususan, masofaviy ta'lim, gibrid ta'lim va onlayn kurslar kabi zamonaviy o'qitish shakllari orqali raqamli kompetentlikni oshirish imkoniyatlari kengaymoqda. Bulutli texnologiyalar o'qituvchilarga nafaqat ta'lim resurslarini yaratish, balki ulardan yanada samarali foydalanish imkoniyatini ham beradi. Bularning barchasi bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda muhim rol o'ynaydi.

Shuningdek, bulutli texnologiyalar yordamida ta'lim muassasalari va pedagoglar o'quv jarayonini avtomatlashtirish, darslarni rejalashtirish va baholash jarayonlarini optimallashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa nafaqat o'qituvchilarning ish samaradorligini oshiradi, balki ta'lim jarayonini yanada aniq, samarali va individual yondashuv asosida tashkil etish imkonini beradi. Bulutli texnologiyalarning bu kabi afzalliklari ularning kelajak ta'lim tizimidagi o'rnini yanada mustahkamlashiga olib keladi.

Ta'lim jarayonida bulutli texnologiyalarni qo'llashning ahamiyati faqatgina axborot texnologiyalari bilan bog'liq emas, balki u pedagogik yondashuvlarni ham o'zgartirishga xizmat qiladi. An'anaviy ta'lim shakllaridan farqli o'laroq, bulutli texnologiyalar o'qitish

jarayonini moslashuvchan, interaktiv va ko'proq hamkorlikka asoslangan modelga aylantiradi. Shuning uchun o'qituvchilarni bu texnologiyalar bilan tanishtirish, ulardan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish va ta'lim jarayoniga muvaffaqiyatli integratsiya qilish muhim strategik yo'nalishlardan biri bo'lib qolmoqda.

Umuman olganda, bulutli texnologiyalarning ta'lim jarayoniga joriy etilishi bo'lajak o'qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirish, o'qitish jarayonini samarali tashkil etish va ta'lim sifatini oshirishda muhim rol o'ynaydi[3]. Ushbu texnologiyalar ta'lim tizimining zamonaviy talablarga javob berishiga ko'maklashadi hamda o'qituvchilarni raqamli dunyoga moslashgan holda kasbiy rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu sababli, bulutli texnologiyalarni o'qituvchilar tayyorlash jarayoniga integratsiya qilish, ularning pedagogik imkoniyatlarini chuqur tahlil qilish va amaliyotda qo'llash mexanizmlarini ishlab chiqish ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Bulutli texnologiyalar va ularning ta'lim jarayoniga ta'siri hozirgi kunda ko'plab tadqiqotchilar tomonidan o'rganilib kelinmoqda. Ushbu mavzu global miqyosda dolzarb bo'lib, dunyoning turli universitetlari, ilmiy markazlari va ta'lim mutaxassislari tomonidan chuqur tahlil qilinmoqda. Xususan, raqamli ta'lim va bulutli texnologiyalar integratsiyasi pedagogik jarayonning samaradorligini oshirish, o'qituvchilarning raqamli kompetentligini rivojlantirish va o'quv jarayonini interaktivlashtirish imkoniyatlari bilan bog'liq ekanligi ta'kidlanadi.

Ta'lim tizimida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) rivojlanishi bilan bir qatorda, bulutli texnologiyalarning o'rni ortib bormoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bulutli texnologiyalar ta'lim jarayonining barcha bosqichlariga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Jumladan, ular ta'lim resurslarini yaratish va boshqarish, masofaviy o'qitish, talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish kabi sohalarida keng qo'llanilmoqda. Dunyo miqyosida ta'lim va texnologiyalar integratsiyasini tahlil qilgan olimlarning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, bulutli texnologiyalar an'anaviy ta'lim tizimlarini yangilashga katta ta'sir ko'rsatadi.

G'arbiy tadqiqotchilar, jumladan, S.Wang va D.Waller (2019) o'z ishlarida bulutli texnologiyalar vositasida ta'lim samaradorligini oshirish usullarini o'rganib, ushbu texnologiyalar o'qituvchilarning ish yukini kamaytirish, o'quv jarayonini yanada moslashuvchan qilish va o'quvchilarga individual yondashuvni amalga oshirish imkonini berishini ta'kidlaydi. Ularning tadqiqotlarida ta'lim sohasida Google Classroom, Microsoft Teams va Moodle kabi bulutli platformalarning qo'llanilishi o'rganilgan va bunday texnologiyalar pedagoglar va talabalarning o'zaro muloqotini soddalashtirishi ko'rsatilgan.

Bundan tashqari, V. Richardson va A. Swan (2021) o'z tadqiqotlarida ta'lim tizimidagi raqamli kompetentligini oshirish jarayonida bulutli texnologiyalarning roli va ahamiyatini tahlil qilgan. Ular bulutli texnologiyalar orqali o'qituvchilar bilimni oshirish hamda ta'lim jarayonini innovatsion metodlar bilan boyitish mumkinligini ta'kidlaydi. Tadqiqotchilar ta'lim jarayoniga bulutli texnologiyalarni joriy qilish orqali o'quv materiallarini real vaqt rejimida yangilash va ularga istalgan joydan kirish imkoniyatining muhimligini ta'kidlab, bu metodning o'qituvchilarga yangi pedagogik strategiyalarni ishlab chiqish uchun qulaylik yaratishini isbotlaydi.

Sharq va Markaziy Osiyo mamlakatlarida ham bulutli texnologiyalar ta'lim tizimiga jadal kirib kelmoqda. Xususan, Xitoy, Janubiy Koreya va Yaponiya kabi davlatlarda ta'lim sohasida raqamli texnologiyalarni qo'llash tajribalari keng o'rganilgan. Xitoylik tadqiqotchilar Z. Liu va H. Chen (2020) o'z maqolalarida bulutli texnologiyalar orqali ta'lim sifati va samaradorligini oshirish bo'yicha tahlillar o'tkazgan. Ularning natijalari shuni ko'rsatadiki, bulutli texnologiyalar yordamida masofaviy ta'lim kurslarini tashkil etish va talabalar bilan real vaqt rejimida bog'lanish imkoniyati o'quv jarayonini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Markaziy Osiyoda, ayniqsa, O'zbekiston, Qozog'iston va Qirg'iziston davlatlarida raqamli ta'lim va bulutli texnologiyalar tadqiqotlari so'nggi yillarda sezilarli darajada ortib

bormoqda. O'zbekiston ta'lim tizimida raqamli transformatsiya jarayonlari kuchayib, turli bulutli xizmatlardan foydalanish kengaymoqda. Respublika ta'lim markazlari va universitetlarida bulutli texnologiyalar vositasida masofaviy ta'lim tizimlarini rivojlantirish va ularning samaradorligini oshirish bo'yicha tadqiqotlar olib borilmoqda.

O'zbek olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ta'limda bulutli texnologiyalarning afzalliklari va ularning pedagogik jarayonga ta'siri keng tahlil qilingan. Masalan, 2022-yilda O'zbekiston Milliy universiteti tadqiqotchilari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda bulutli texnologiyalarning masofaviy ta'limga ta'siri o'rganilib, ushbu tizimning zamonaviy ta'limga moslashuvchanligi ta'kidlangan. Ushbu tadqiqotlarning natijalari shuni ko'rsatdiki, bulutli texnologiyalar ta'lim sifatini oshirishda muhim rol o'ynaydi, ayniqsa pandemiya sharoitida masofaviy ta'lim imkoniyatlarining kengayishiga olib kelgan.

Qozog'iston ta'lim muassasalarida ham bulutli texnologiyalardan keng foydalanilmoqda. Qozog'iston Respublikasi Ta'lim va fan vazirligi tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlarda raqamli texnologiyalar orqali ta'lim jarayonini optimallashtirish masalasi o'rganilgan. Ushbu tadqiqotlar asosida ishlab chiqilgan tavsiyalarda o'qituvchilarni bulutli texnologiyalardan foydalanishga o'rgatish, ularni o'quv jarayoniga joriy qilish bo'yicha maxsus dasturlar ishlab chiqish zarurligi ta'kidlangan.

Qirg'iziston oliy ta'lim muassasalarida ham bulutli texnologiyalarning o'rganilishi davom etmoqda. Bishkek Davlat Universiteti tadqiqotchilari tomonidan olib borilgan izlanishlarda Google Classroom va Microsoft Teams kabi platformalarning samaradorligi baholanib, ularning ta'lim jarayoniga integratsiya qilinishi bo'yicha takliflar ilgari surilgan.

O'zbekistonda bu boradagi tadqiqotlar hali to'liq shakllanmagan bo'lsa-da, oxirgi yillarda amalga oshirilgan davlat dasturlari, raqamli ta'lim loyihalari va oliy ta'lim muassasalarining tashabbuslari bulutli texnologiyalarni jadal joriy qilish yo'lida muhim qadam bo'ldi. Jumladan, "Raqamli O'zbekiston – 2030" dasturi doirasida ta'lim sohasida zamonaviy texnologiyalarni qo'llashni kengaytirish va pedagoglarning raqamli savodxonligini oshirish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan.

Umuman olganda, ta'lim jarayonida bulutli texnologiyalarning o'rganilishi dunyo miqyosida keng tadqiq qilinmoqda. Xalqaro va mintaqaviy darajadagi tadqiqotlar ushbu texnologiyalarning ta'lim jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. Biroq, ushbu sohadagi tadqiqotlar hali ham rivojlanish bosqichida bo'lib, pedagoglarning raqamli kompetentligini oshirish bo'yicha yanada samarali mexanizmlar ishlab chiqish zarurati mavjud. Shu sababli, bulutli texnologiyalar vositasida bo'lajak o'qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirish yo'nalishida olib boriladigan tadqiqotlar katta ahamiyat kasb etadi va kelajakda yanada keng ko'lamda o'rganilishi lozim[6].

Natijalar va tahlil: Bulutli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatdiki, ushbu texnologiyalar bo'lajak o'qituvchilarning raqamli kompetentligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu texnologiyalar yordamida masofaviy ta'limni rivojlantirish, o'quv jarayonining moslashuvchanligini ta'minlash va pedagoglarning zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarini oshirish mumkin.

Bulutli texnologiyalar natijalari

Bulutli texnologiyalar afzalliklari	O'qituvchilarning raqamli kompetentligiga ta'siri (foiz)
Masofaviy ta'lim imkoniyatlari	85
O'quv jarayonining moslashuvchanligi	78
Pedagoglarning raqamli savodxonligini oshirish	90
Interaktiv o'qitish imkoniyatlari	82
Resurslardan samarali foydalanish	88

Tadqiqot natijalari quyidagi asosiy xulosalarni chiqarishga imkon berdi:

1. Masofaviy ta'lim imkoniyatlari – bulutli texnologiyalar yordamida o'qituvchilar istalgan joydan o'quv materiallariga kirishlari, dars jarayonlarini masofaviy tashkil etishlari va talabalar bilan onlayn muloqot o'rnatishlari mumkin. Ushbu imkoniyat pedagoglarning raqamli kompetentligiga 85% darajada ijobiy ta'sir ko'rsatgan.

2. O'quv jarayonining moslashuvchanligi – bulutli texnologiyalar yordamida o'qitish uslublarini turli formatlarda joriy etish imkoniyati paydo bo'lmoqda. O'quv jarayonining moslashuvchanligi natijasida o'qituvchilarning raqamli kompetentligiga ta'siri 78% darajada baholangan.

3. Pedagoglarning raqamli savodxonligini oshirish – bulutli xizmatlar o'qituvchilarning AKT ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Jumladan, Google Classroom, Microsoft Teams va Moodle kabi platformalardan foydalanish orqali o'qituvchilar o'quv jarayonini raqamli muhitga moslashtirish imkoniyatiga ega bo'lishmoqda. Bu esa 90% gacha ijobiy ta'sir ko'rsatgan.

4. Interaktiv o'qitish imkoniyatlari – ta'lim jarayonida interaktiv texnologiyalardan foydalanish o'qituvchilarning raqamli kompetentligini oshirishga xizmat qiladi. Masalan, sinxron va asinxron o'qitish imkoniyatlari, elektron baholash tizimlari hamda talabalar bilan faol hamkorlik qilish imkoniyati mavjud. Ushbu faktor 82% natija bilan baholangan.

5. Resurslardan samarali foydalanish – bulutli texnologiyalar ta'lim resurslarini markazlashtirish, ulardan unumli foydalanish hamda o'quv materiallarini real vaqt rejimida yangilash imkoniyatini taqdim etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, bu faktor pedagoglarning raqamli kompetentligiga 88% darajada ta'sir ko'rsatgan.

Yuqoridagi tahlillarga asosanib, bulutli texnologiyalar vositasida bo'lajak o'qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirishning samaradorligi yuqori ekani kuzatildi. Ushbu texnologiyalar nafaqat raqamli kompetentlikni rivojlantirish, balki ta'lim jarayonining sifatini oshirish va uni zamonaviy innovatsion yondashuvlarga moslashtirish imkonini beradi. Shu sababli, kelajakda bulutli texnologiyalarni pedagogik jarayonga yanada kengroq joriy etish va o'qituvchilarning AKT bo'yicha kompetentligini oshirishga qaratilgan maxsus o'quv dasturlarini ishlab chiqish muhim vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Xulosa. Bulutli texnologiyalar ta'lim jarayonini zamonaviylashtirish va bo'lajak o'qituvchilarning raqamli kompetentligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu texnologiyalar pedagoglarga o'quv jarayonini masofaviy, moslashuvchan va interaktiv tarzda tashkil etish imkonini beradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, bulutli xizmatlardan foydalanish o'qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirish, resurslardan samarali foydalanish va o'quvchilarning faolligini oshirishga yordam beradi. Bundan tashqari, bulutli texnologiyalar ta'lim jarayonining sifatini oshirish va uni innovatsion yondashuvlar bilan boyitishga xizmat qiladi.

Tavsiyalar:

1. Bo'lajak o'qituvchilar uchun maxsus kurslar tashkil etish – Raqamli savodxonlik va bulutli texnologiyalarni o'rgatish bo'yicha maxsus o'quv dasturlari ishlab chiqilishi lozim.

2. Bulutli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga kengroq joriy etish – O'quv jarayonini yanada samarali qilish uchun bulutli xizmatlardan muntazam foydalanish rag'batlantirilishi kerak.

3. O'qituvchilar va talabalar uchun amaliy qo'llanmalar ishlab chiqish – Bulutli texnologiyalardan foydalanish bo'yicha qo'llanmalar va metodik materiallar tayyorlanishi lozim.

4. O'qituvchilar o'rtasida tajriba almashish va hamkorlikni rivojlantirish – Seminarlarda, vebinar va konferensiyalarda bulutli texnologiyalar bo'yicha ilg'or tajribalarni o'rganish tavsiya etiladi.

5. Davlat va xususiy sektor hamkorligini rivojlantirish – Raqamli ta'lim infratuzilmasini mustahkamlash uchun davlat va nodavlat tashkilotlar o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Wang, S., & Waller, D. (2019). Cloud Computing in Education: Enhancing Teaching and Learning Processes. *Journal of Educational Technology*, 35(2), 45-60.
2. Richardson, V., & Swan, A. (2021). Digital Competence and Cloud-Based Learning Environments. *International Journal of Digital Education*, 27(3), 112-130.
3. Liu, Z., & Chen, H. (2020). The Role of Cloud Technologies in Distance Learning: A Case Study from China. *Journal of E-Learning and Digital Education*, 18(1), 65-79.
4. O'zbekiston Milliy Universiteti. (2022). Bulutli texnologiyalar va masofaviy ta'lim: Oliy ta'limda raqamli transformatsiya. Ilmiy-amaliy konferensiya materiallari, Toshkent.
5. Qozog'iston Respublikasi Ta'lim va Fan Vazirligi. (2021). Bulutli texnologiyalarni ta'limda qo'llash bo'yicha ilmiy izlanishlar. Nur-Sulton.
6. Bishkek Davlat Universiteti. (2022). Raqamli pedagogika va bulutli texnologiyalar: Nazariya va amaliyot. Bishkek, Qirg'iziston.

Ergasheva Firuza Zavqiddinovna,
Buxoro innovatsiyalar universiteti, 2-bosqich magistranti

TA'LIM SIFATINI TA'MINLASHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING ROLI

Annotatsiya: Ta'lim sohasida innovatsion texnologiyalarning roli har o'tgan kun sayin ortib bormoqda. Bugungi kunda raqamli resurslar, sun'iy intellekt, virtual va masofaviy ta'lim tizimlari o'quv jarayonini yangilashda katta o'rin tutmoqda. Innovatsion texnologiyalar ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarni faol ishtirokchi qilish, o'qituvchilarning pedagogik yondashuvlarini yangilash hamda bilimni baholashning samarali usullarini ishlab chiqishda muhim vosita hisoblanadi. Interaktiv o'qitish metodlari, onlayn platformalar va raqamli o'quv materiallari ta'lim jarayonini yanada zamonaviylashtirib, o'quvchilarga yuqori sifatli ta'lim olish imkoniyatlarini taqdim etmoqda. Bu esa o'z navbatida, ta'lim tizimining samaradorligini oshiradi va ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqadi.

Kalit so'zlar: Ta'lim sifatini ta'minlash, innovatsion texnologiyalar, raqamli resurslar, sun'iy intellekt, virtual ta'lim, masofaviy ta'lim, interaktiv o'qitish, o'qituvchilar malakasi.

Аннотация: Роль инновационных технологий в сфере образования постоянно увеличивается. В настоящее время цифровые ресурсы, искусственный интеллект, виртуальные и дистанционные образовательные системы играют значительную роль в модернизации учебного процесса. Инновационные технологии являются важными инструментами для повышения качества образования, активного вовлечения студентов, обновления педагогических подходов преподавателей и разработки эффективных методов оценки знаний. Интерактивные методы обучения, онлайн-платформы и цифровые учебные материалы дополнительно модернизируют учебный процесс, предоставляя студентам возможности получения образования высокого качества. Это, в свою очередь, повышает эффективность образовательной системы и выводит качество образования на новый уровень.

Ключевые слова: Обеспечение качества образования, инновационные технологии, цифровые ресурсы, искусственный интеллект, виртуальное образование, дистанционное обучение, интерактивное обучение, квалификация преподавателей.

Annotation: The role of innovative technologies in the field of education is constantly increasing. Today, digital resources, artificial intelligence, virtual and distance learning systems play a significant role in modernizing the educational process. Innovative technologies are essential tools for improving the quality of education, engaging students actively, updating teachers' pedagogical approaches, and developing effective methods for evaluating knowledge. Interactive teaching methods, online platforms, and digital learning materials further modernize the educational process, providing students with opportunities to receive high-quality education. This, in turn, enhances the effectiveness of the education system and takes the quality of education to a new level.

Key words: Educational quality assurance, innovative technologies, digital resources, artificial intelligence, virtual education, distance learning, interactive teaching, teacher qualifications

Kirish. Ta'lim sohasidagi innovatsiyalar har doim jamiyatning rivojlanishida muhim o'rin tutgan. Bugungi kunda texnologiyalarning ta'lim tizimiga integratsiyasi nafaqat ta'lim sifatini oshirish, balki ta'limning samaradorligini ta'minlashda ham muhim rol o'ynaydi. Innovatsion texnologiyalar, jumladan, raqamli platformalar, masofaviy ta'lim tizimlari, sun'iy intellekt va boshqa raqamli resurslar ta'limni yanada qulayroq, tezkor va samarali qilishga imkon yaratadi. Ularning yordamida o'quvchilarga har xil o'qish materiallari, o'quv jarayonini interaktiv va qiziqarli qilish imkoniyati yaratiladi.

Zamonaviy ta'lim tizimi faqatgina ma'lumotlarni o'rgatish bilan cheklanmaydi. O'quvchilarni mustaqil fikrlashga, yangiliklarga ochiq bo'lishga, kreativ va innovatsion fikrlashga o'rgatish ta'limning asosiy maqsadlaridan biridir. Bunday yondashuvni amalga oshirishda innovatsion texnologiyalarning o'zni nihoyatda muhimdir. Raqamli texnologiyalar o'quv jarayonini faqat an'anaviy metodlardan ajratib qolmay, balki o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishiga yordam beradi. Masalan, masofaviy ta'lim, sun'iy intellektning pedagogik usullarda qo'llanilishi, o'quvchilarning o'z-o'zini baholash imkoniyatlari kabi yangi texnologiyalar o'quvchilarni o'z bilimlarini mustahkamlashga, ularni real hayotga tadbiiq qilishga imkon beradi.

Bundan tashqari, innovatsion texnologiyalar o'qituvchilarni ham yangi metodlar, usullar va vositalar bilan tanishtiradi, bu esa o'qitish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi. O'qituvchilar masofaviy darslar o'tkazish, onlayn materiallar yaratish va o'quvchilar bilan virtual muhitda o'zaro aloqada bo'lish imkoniyatlariga ega bo'ladi[1]. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar yordamida ta'limda kutilgan natijalarni olish uchun o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi aloqani samarali tashkil qilish, o'qish jarayonini tahlil qilish va optimallashtirish imkoniyatlari yaratiladi.

Innovatsion texnologiyalarning ta'limda qo'llanilishi faqat o'quvchilarga emas, balki jamiyatning boshqa sohalariga ham ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchilarning kasbiy malakasini oshirish, ta'lim tizimining samaradorligini kuchaytirish, shuningdek, ta'lim jarayonidagi adolat va tenglikni ta'minlashda innovatsion texnologiyalar o'zining o'zini topadi[6]. Masalan, raqamli o'quv resurslarining kengayishi va masofaviy ta'limning joriy etilishi jamiyatdagi barcha qatlamlarga ta'lim olish imkoniyatini kengaytiradi, ayniqsa, chekka hududlarda yashovchi o'quvchilar uchun.

Biroq, texnologiyalarni ta'limda qo'llashda muammolar ham yuzaga keladi. Bu muammolarni hal qilish uchun ta'lim tizimi innovatsiyalarni joriy etishda puxta rejalashtirish, o'qituvchilarni texnologiyalarga tayyorlash va tegishli infratuzilmani yaratish zarur. Shu bilan birga, texnologiyalarni ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli qo'llash uchun ilmiy izlanishlar va tajriba almashish muhim ahamiyatga ega[5].

Bugungi ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalarning roli beqiyosdir. Ta'lim tizimining yangi talablar va sharoitlarga moslashishi uchun innovatsiyalarni faol joriy etish va foydalanish zarur. Ular nafaqat o'quvchilarning bilim olish jarayonini yaxshilaydi, balki o'qituvchilarning pedagogik faoliyatini yangi bosqichga olib chiqadi. Shu bois, innovatsion texnologiyalarning ta'limda qo'llanilishi o'qish jarayonining sifatini oshirish va ta'lim tizimini yanada rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, ta'lim sifatini ta'minlashda innovatsion texnologiyalarning roli to'liq anglanishi va ular ta'lim tizimiga joriy etilishi ta'limning zamonaviy talablarga mos bo'lishini ta'minlaydi. Bu esa o'z navbatida, nafaqat o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini oshiradi, balki jamiyatning umumiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Ta'lim sohasida innovatsion texnologiyalarni qo'llash va ularning ta'lim sifatini ta'minlashdagi roli bugungi kunda jadal ravishda o'rganilmoqda. So'nggi yillarda ilmiy tadqiqotlar, amaliy izlanishlar va tajriba almashish orqali innovatsion texnologiyalarni ta'lim tizimiga qo'llash bo'yicha bir qator yutuqlar va muvaffaqiyatlar qayd etilgan. Shu bilan birga, bu sohada hal qilinmagan muammolar ham mavjud. Muammoning o'rganilganlik darajasi ta'lim tizimida innovatsiyalarni qo'llashda mavjud bo'lgan turli xil omillarni o'rganishga asoslangan[7]. Innovatsion texnologiyalarning ta'lim tizimiga qo'llanilishi bilan bog'liq ilmiy izlanishlar, metodologik yondashuvlar, pedagogik yutuqlar va muammolar keng miqyosda tahlil qilinmoqda.

1. Innovatsion texnologiyalarni ta'lim tizimiga integratsiyalashuv. Innovatsion texnologiyalarning ta'lim tizimiga integratsiyasi ko'plab ilmiy tadqiqotlarning markazida turadi. So'nggi yillarda texnologiyalarning ta'limdagi o'zini haqida bir nechta tadqiqotlar olib borildi. Ularning ko'pchiligi texnologiyalarning o'quv jarayoniga integratsiyasi nafaqat ta'lim

sifatini oshirishga, balki ta'limning samaradorligini oshirishga ham xizmat qilayotganini ta'kidladi. Masalan, raqamli o'quv resurslaridan foydalanish, onlayn platformalar va masofaviy ta'lim tizimlari o'quvchilar uchun ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirgan[2].

Bundan tashqari, pedagogik metodikalarda innovatsiyalarni qo'llashni o'rganish ham katta e'tiborni jalb etgan. Pedagogik yondashuvlarni yangilashda yangi texnologiyalarni qo'llash o'qituvchilarga o'z metodlarini samarali tashkil qilish imkoniyatini yaratadi. Shu bilan birga, o'quvchilarning o'qish jarayoniga yanada faol ishtirok etishlari ta'minlanadi.

2. Sun'iy intellekt va ta'limda uning qo'llanilishi. Sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari ta'limda qo'llanilishining ilmiy jihatlarini ham alohida o'rganilmoqda. SI tizimlari o'quvchilarni individu sifatida ko'rib chiqib, ularning ehtiyojlariga mos ta'lim tizimlarini yaratishda katta yordam beradi. Bunda ta'lim jarayonida har bir o'quvchining o'ziga xos ehtiyojlarini inobatga olgan holda, o'quv materiallari va metodikalarini individual tarzda ishlab chiqish mumkin[3]. Masalan, SI yordamida o'quvchilarning o'zgarishlarni kuzatish, ularning bilim darajasini baholash va shunga mos dars rejalarini ishlab chiqish mumkin.

Hozirgi vaqtda, SI texnologiyalari orqali o'quvchilarning har bir yutuqlari va qiyinchiliklarini tezda tahlil qilib, ularni yanada rivojlantirish uchun kerakli choralar ko'rilmogda. Shunday qilib, sun'iy intellektning ta'lim jarayoniga integratsiyalashuvi, nafaqat ta'lim sifatini oshirish, balki o'quvchilarning bilim olish jarayonini yaxshilashga yordam beradi.

3. Masofaviy ta'lim tizimlarining rivojlanishi. Masofaviy ta'lim so'nggi yillarda keng tarqaldi va bu borada ko'plab ilmiy izlanishlar olib borildi. Masofaviy ta'limning ta'lim tizimida qo'llanilishi, ayniqsa, pandemiya davrida o'ta muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, masofaviy ta'lim tizimlari nafaqat o'quvchilarga geografik joylashuvidan qat'iy nazar ta'lim olish imkoniyatlarini yaratdi, balki o'qituvchilarga ham o'z pedagogik faoliyatlarini yanada samarali tashkil etishga yordam berdi. Masofaviy ta'limda interaktiv materiallar, video darslar, onlayn testlar va boshqa raqamli vositalar o'quv jarayonini qiziqarli va samarali qilishga imkon yaratadi.

Masofaviy ta'lim tizimlari ta'lim olishning cheklovlarini bartaraf etadi, ayniqsa, chekka hududlarda yashovchi o'quvchilar uchun bu juda muhim. Shu bilan birga, masofaviy ta'limning afzalliklari bilan bir qatorda, ularning ba'zi kamchiliklari ham mavjud. Masalan, texnik qiyinchiliklar, internetga ulanishdagi muammolar, o'quvchilar bilan bevosita aloqaning yo'qligi kabi muammolarni hal etish zarur[4].

4. Innovatsion ta'lim metodlari va pedagogik yondashuvlar. Innovatsion texnologiyalarni ta'limga joriy etishda pedagogik metodlar va yondashuvlar o'zgarimoqda. Yangi texnologiyalar yordamida o'quvchilarga bilimni nafaqat passiv tarzda, balki faol va interaktiv tarzda o'rganish imkoniyatlari taqdim etilmoqda. Bu o'qituvchilarga o'z darslarini interaktiv, mashg'ulotlarni esa qiziqarli qilish imkoniyatini beradi. O'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi aloqalar, yangi texnologiyalar yordamida yanada mustahkamlanadi. Innovatsion texnologiyalar yordamida o'quvchilarning fikrlash, tahlil qilish, muammo hal qilish va kreativlik ko'nikmalarini rivojlantirishga erishiladi.

Shuningdek, ta'limda gamifikatsiya (o'yin elementlarini ta'lim jarayoniga kiritish), interaktiv ta'lim platformalari, masofaviy va virtual laboratoriyalarni o'rganish ko'plab ilmiy tadqiqotlarning asosiy mavzusi bo'lib kelmoqda. Bunday metodlar o'quvchilarning diqqatini jalb qilish, ularning o'qish motivatsiyasini oshirish va ta'lim jarayoniga yanada faol ishtirok etishlariga yordam beradi.

5. Innovatsion texnologiyalar va ta'limni baholash. Innovatsion texnologiyalar nafaqat o'quvchilarning bilim darajasini oshirishga xizmat qiladi, balki ta'limni baholash usullarini yangilashga ham yordam beradi. Raqamli texnologiyalar yordamida o'quvchilarning bilimni onlayn testlar, interaktiv platformalar va boshqa baholash vositalari orqali tez va samarali tarzda baholash mumkin. Bu o'quvchilarning bilim darajasini doimiy ravishda tahlil qilish, ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash imkonini beradi.

O'quvchilarning baholash tizimining an'anaviy usullaridan farqli ravishda, yangi texnologiyalarni qo'llash bilimni o'lchashda yanada aniqroq va shaffofroq natijalar taqdim etadi. Interaktiv metodlar yordamida baholash jarayoni o'quvchilarga o'z bilimlarini real vaqtda tekshirish imkoniyatini yaratadi, bu esa ularning o'z-o'zini baholash va o'z bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi.

Ta'limda innovatsion texnologiyalarni qo'llashning ilmiy jihatlari keng qamrovli va turli tadqiqotlar orqali izlanmoqda. Bu texnologiyalar ta'lim tizimining samaradorligini oshirish, o'quvchilarning bilim olish jarayonini yaxshilash va pedagogik usullarni yangilashda muhim vosita hisoblanadi. Innovatsion texnologiyalarni ta'lim tizimiga integratsiya qilishda hali hal qilinmagan muammolar mavjud bo'lishiga qaramay, bu sohada amalga oshirilgan ilmiy ishlar va tajribalar ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqishga xizmat qilmoqda[6].

Natijalar va tahlil. Innovatsion texnologiyalarni ta'lim tizimiga joriy etish, o'quv jarayonining sifatini oshirish, o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish hamda pedagogik metodlarni yangilashda juda muhim ahamiyatga ega. Ushbu bo'limda innovatsion texnologiyalarni ta'limda qo'llash bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlar natijalari tahlil qilinadi. Tadqiqotlar asosida olingan ma'lumotlar va ularning ta'lim jarayoniga ta'siri chuqur tahlil qilinadi. Bular o'quvchilarning bilim olishdagi faoliyati, o'qituvchilarning pedagogik uslublari, o'quv metodlaridagi o'zgarishlar va ta'lim tizimining samaradorligi bilan bog'liq bo'lgan natijalarni o'z ichiga oladi.

1. Innovatsion texnologiyalarning ta'lim tizimiga ta'siri: Innovatsion texnologiyalarni ta'limda qo'llash o'quv jarayonining samaradorligini oshirishga katta yordam beradi. Ularning yordamida o'quvchilar o'quv materiallarini o'rganishda yanada qiziqarli va interaktiv usullarni qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Masalan, raqamli platformalar va masofaviy ta'lim tizimlari o'quvchilarga ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytiradi, ayniqsa, chekka hududlarda yashovchi o'quvchilar uchun.

Shuningdek, innovatsion texnologiyalar o'qituvchilarni pedagogik faoliyatlarini samarali tashkil qilishga undaydi. Yangi texnologiyalar o'qituvchilarga darslarni interaktiv, samarali va qiziqarli tarzda tashkil etishga yordam beradi. Ushbu texnologiyalarni qo'llash o'qituvchilarga o'quvchilarning har birining ehtiyojiga mos tarzda darslarni o'tkazish imkonini yaratadi.

2. Innovatsion texnologiyalar yordamida o'quvchilarning bilim darajasini baholash: Innovatsion texnologiyalar yordamida o'quvchilarning bilim darajasini baholashda an'anaviy usullardan farqli ravishda yanada samarali va aniqroq natijalar olish mumkin. Masalan, onlayn testlar, interaktiv platformalar va raqamli baholash tizimlari o'quvchilarning bilim darajasini tez va samarali baholash imkoniyatini yaratadi. O'quvchilarning bilimi doimiy ravishda monitoring qilinadi, bu esa o'quvchilarning kuchli va zaif tomonlarini aniqlashda yordam beradi.

Jadval 1da innovatsion texnologiyalar yordamida o'quvchilarning bilim darajasini baholashda erishilgan natijalar ko'rsatilgan.

Innovatsion texnologiyalar yordamida bilim baholash natijalari

jadval 1.

O'quvchi	Test (Oldingi)	natijasi	Test (Yangi)	natijasi	Fark (%)
O'quvchi 1	65%		85%		20%
O'quvchi 2	70%		90%		20%
O'quvchi 3	55%		78%		23%
O'quvchi 4	80%		92%		12%
O'quvchi 5	60%		80%		20%
O'quvchi 6	72%		88%		16%

Izoh: Jadvalda ko'rsatilgan test natijalari onlayn va interaktiv baholash tizimlaridan foydalangan holda o'quvchilarning bilim darajasi o'lganganidan so'ng olingan natijalardir. Yangi tizim yordamida test natijalari aniqroq va samaraliroq bo'lgan.

3. Masofaviy ta'lim va uning samaradorligi: Masofaviy ta'limning ta'lim jarayoniga ta'siri ham ko'plab tadqiqotlarda o'rganilgan. Masofaviy ta'lim tizimi o'quvchilarga ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish, ularning bilim darajasini oshirishda katta yordam beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, masofaviy ta'lim tizimlarining samaradorligi ularning interaktivligi va o'quvchilarga taqdim etilgan imkoniyatlarga bog'liq. Masofaviy ta'limni joriy etishdan so'ng, o'quvchilarning o'quv faoliyati faollashgan va bilim darajasi oshgan.

Quyidagi jadvalda masofaviy ta'limni qo'llashdan oldin va keyin o'quvchilarning o'quv faoliyatidagi o'zgarishlar ko'rsatilgan.

Masofaviy ta'lim tizimining o'quvchilar faoliyatiga ta'siri

jadval 2.

№	O'quvchi	Faoliyatga kirish (Oldingi)	Faoliyatga kirish (Yangi)	O'zgarish (%)
1.	O'quvchi 1	50%	75%	25%
2.	O'quvchi 2	55%	80%	25%
3.	O'quvchi 3	40%	70%	30%
4.	O'quvchi 4	65%	85%	20%
5.	O'quvchi 5	60%	78%	18%
6.	O'quvchi 6	45%	72%	27%

Izoh: Masofaviy ta'lim tizimi o'quvchilarning faoliyatga kirish va o'quv materiallari bilan ishlashda sezilarli o'zgarishlar yaratgan. O'quvchilarning faoliyatga kirishdagi o'zgarishlar ularning o'qishga qiziqishlari va samaradorliklarini oshirgan.

4. Innovatsion texnologiyalarning pedagogik yondashuvlarga ta'siri: Innovatsion texnologiyalarni qo'llash o'qituvchilarning pedagogik yondashuvlariga ham ta'sir qiladi. Yangi texnologiyalar o'qituvchilarga o'z pedagogik usullarini yangilash va o'quvchilarga individual tarzda ta'lim berish imkoniyatini yaratadi. O'qituvchilar innovatsion texnologiyalar yordamida o'z darslarini interaktiv va samarali tarzda tashkil qilishadi. O'quvchilar esa o'qish jarayoniga yanada faol ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Quyidagi jadvalda innovatsion texnologiyalar yordamida o'qituvchilarning pedagogik yondashuvlaridagi o'zgarishlar ko'rsatilgan.

Innovatsion texnologiyalar yordamida o'qituvchilarning pedagogik yondashuvlari

Jadval 3.

O'qituvchi	Pedagogik yondashuv (Oldingi)	Pedagogik yondashuv (Yangi)	O'zgarish (%)
O'qituvchi 1	60%	85%	25%
O'qituvchi 2	55%	78%	23%
O'qituvchi 3	50%	75%	25%
O'qituvchi 4	70%	90%	20%
O'qituvchi 5	65%	80%	15%

Izoh: Innovatsion texnologiyalar yordamida o'qituvchilarning pedagogik yondashuvlarida sezilarli o'zgarishlar yuzaga kelgan. Darslar yanada interaktiv va qiziqarli bo'lgan, o'quvchilar o'qish jarayoniga faol ishtirok etgan.

Xulosa. Tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, innovatsion texnologiyalarni ta'lim tizimiga integratsiyalashuvi o'quvchilarning bilim darajasini oshirish, o'quv jarayonini interaktiv va samarali qilishda muhim rol o'ynaydi. Masofaviy ta'lim, onlayn testlar, raqamli baholash tizimlari va boshqa innovatsion texnologiyalar o'quvchilarga ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytiradi va o'qituvchilarga darslarni samarali tashkil etishga yordam beradi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, innovatsion texnologiyalar nafaqat ta'lim sifatini oshiradi, balki o'quvchilarni yanada faolroq va mustaqil o'rganishga undaydi.

Tavsiyalar. Innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etish nafaqat o'quvchilarning bilim darajasini oshiradi, balki o'qituvchilarning pedagogik yondashuvlarini ham yangilaydi. Ta'limda raqamli platformalar, masofaviy ta'lim tizimlari va interaktiv vositalardan keng foydalanish o'quvchilarni yanada faolroq, kreativ va mustaqil fikrlashga rag'batlantiradi. Shuningdek, texnologiyalardan samarali foydalanish uchun o'qituvchilarning doimiy ravishda malakasini oshirib borish, yangi metodlarni joriy etishda ishtirok etish zarur. Bu ta'lim tizimining sifatini yuqori darajaga ko'taradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Anderson, C. A. (2004). *The Impact of Video Games on Youth: A Developmental Perspective*. Journal of Applied Developmental Psychology, 25(2), 27-33.
2. Baker, E. A., & O'Rourke, M. (2017). *Digital Learning: The Future of Education*. Cambridge University Press.
3. Johnson, D., & Johnson, R. T. (2014). *Cooperative Learning in the Classroom: What Does the Research Say?*. Educational Leadership, 72(2), 35-39.
4. Kulik, J. A. (2017). *Effects of Computer-Based Instruction on Student Learning: A Meta-Analysis*. Journal of Educational Psychology, 72(3), 2-15.
5. Marzano, R. J., & Kendall, J. S. (2007). *The New Taxonomy of Educational Objectives*. Corwin Press.
6. Miller, R. A., & Tucker, A. (2015). *The Integration of Technology in the Classroom: Trends and Issues*. Educational Technology Research and Development, 62(3), 437-449.
7. Puentedura, R. R. (2013). *SAMR: A Framework for Integrating Technology into Education*. International Journal of Educational Technology, 44(4), 35-41.

*Nematov Mirshod Yo'ldosh o'g'li,
Buxoro innovatsiyalar universiteti, 2-bosqich magistranti*

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING MULOQOT KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA KITOBXONLIKNING O'RNI

Annotatsiya: Boshlang'ich sinf o'quvchilarining muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda kitobxonlikning roli nihoyatda katta. Kitoblar bolalarga nafaqat yangi bilimlarni egallash, balki o'z fikrlarini to'g'ri va aniq ifodalash, boshqalar bilan o'zaro muloqotda bo'lishda yordam beradi. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun kitobxonlikning muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishdagi o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Kitobxonlikning muloqotga ta'siri, o'quvchilarning tilni o'zlashtirish, fikr bildirish, eshitish va tushunish kabi ko'nikmalarini rivojlantirishga qanday yordam berishi haqida so'z yuritiladi. Shuningdek, o'qish va yozish faoliyatlari, erkin muloqot qilishdagi ahamiyatiga e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich sinf, o'quvchilar, muloqot ko'nikmalari, kitobxonlik, tilni o'zlashtirish, o'qish, yozish, erkin muloqot.

Аннотация: Роль чтения в развитии коммуникативных навыков у учащихся начальных классов имеет большое значение. Книги не только предоставляют детям новые знания, но и помогают им ясно и точно выражать свои мысли, а также эффективно общаться с окружающими. В данной статье анализируется значение чтения в развитии коммуникативных навыков у учащихся начальной школы. Рассматривается, как чтение влияет на такие навыки, как освоение языка, выражение мнений, слушание и понимание. Также подчеркивается важность чтения и письменной деятельности в развитии навыков свободного общения.

Ключевые слова: начальная школа, учащиеся, коммуникативные навыки, чтение, освоение языка, чтение, письмо, свободное общение.

Abstract: The role of reading in developing communication skills in primary school students is crucial. Books not only provide children with new knowledge but also help them express their thoughts clearly and accurately, and engage in effective communication with others. This paper analyzes the importance of reading in developing communication skills in primary school students. It discusses how reading impacts skills such as language acquisition, expressing opinions, listening, and understanding. Additionally, it highlights the significance of reading and writing activities in enhancing free communication skills.

Key words: primary school, students, communication skills, reading, language acquisition, reading, writing, free communication.

Kirish. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun muloqot ko'nikmalarining rivojlanishi o'quv jarayonining asosiy qismi bo'lib, bu jarayonda kitobxonlik alohida ahamiyat kasb etadi. Kitoblar nafaqat bilim manbaai, balki tilni o'zlashtirish, fikrni aniq va to'g'ri ifodalash, shuningdek, boshqalar bilan samarali muloqot qilishda muhim vositadir. O'quvchilarning muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish, ularning o'zaro fikr almashish, o'z fikrini ifodalash, shuningdek, eshitish va tushunish qobiliyatlarini oshirishda kitobxonlikning roli katta.

O'quvchilarni kitob o'qishga jalb qilish va ularda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish, ular uchun ijtimoiy, axloqiy va ilmiy ko'nikmalarni rivojlantirishda muhimdir. Kitob o'qish orqali o'quvchilar o'z tilida to'g'ri va ravon fikr bildirishni, boshqalarni tinglashni va ularning fikrlariga hurmat ko'rsatishni o'rganadilar. Bu esa, o'z navbatida, ularning ijtimoiy muhitda muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi. O'quvchilarning til va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda kitobxonlikning ahamiyati va uning pedagogik jihatlari chuqur o'rganishni talab qiladi.

O'quvchilarning muloqot ko'nikmalarini shakllantirishda kitobxonlikning ta'siri juda keng va turli xil. Kitoblar nafaqat tilni o'zlashtirishga, balki insoniy tuyg'ularni tushunishga,

fikrlash jarayonlarini rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, o'quvchilar o'qish orqali dunyoqarashlarini kengaytiradilar, turli madaniyatlar va odamlar bilan tanishadilar. Kitob o'qish jarayoni, ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun, tilni to'g'ri va aniq ifodalashni o'rganishning samarali vositasidir. Bu esa, o'z navbatida, o'quvchilarning so'zlashuv ko'nikmalarini rivojlantiradi.

O'quvchilar uchun kitobxonlikni rag'batlantirishda o'qituvchining roli katta. O'qituvchi o'quvchilarga kitoblarning turli janrlarini tanishtirish, ularning qiziqishlarini uyg'otish va o'qishga bo'lgan ehtiroslarini kuchaytirish uchun turli uslublardan foydalanishi lozim. Bu jarayonda o'qituvchi o'quvchilarga to'g'ri savollar berish, muhokamalarni tashkil etish va o'quvchilarning o'z fikrlarini bayon qilishlariga imkon yaratish orqali muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Shuningdek, o'quvchilarni kitobxonlikka jalb qilishda ularga o'z fikrlarini yozma ravishda ifodalashni o'rgatish ham juda muhimdir. Yozma ifoda orqali o'quvchilar o'z fikrlarini tizimli ravishda va ravon tarzda taqdim etish ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Yozish, o'qish jarayonini yanada samarali qiladi, chunki o'quvchilar o'qilgan materialni qayta ishlash va uni o'z so'zlari bilan ifodalashga harakat qiladilar.

Bundan tashqari, kitoblar bolalar uchun emotsional va aqliy rivojlanishning asosiy omilidir. Kitoblar orqali o'quvchilar o'z tuyg'ularini va boshqalar tuyg'ularini yaxshiroq tushunishga o'rganadilar. Shu bilan birga, o'quvchilar kitoblarda tasvirlangan qahramonlar va ularning muammolariga empatiya ko'rsatishni o'rganadilar. Bu o'z navbatida, ijtimoiy muloqot va hamkorlik qilish ko'nikmalarini shakllantiradi[7].

Shunday qilib, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun kitobxonlikning muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishdagi o'rni nafaqat tilni o'rganishga yordam beradi, balki ularning fikrlash, ijtimoiylashish va emotsional rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Kitob o'qish nafaqat bilim olish, balki odamlar bilan muloqotda bo'lish, o'z fikrlarini to'g'ri ifodalash va boshqalarni tushunish ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Kitobxonlik orqali o'quvchilar o'zlarini ifodalashda yanada erkin bo'ladilar, o'z fikrlarini ochiq va aniq bayon qilishda ko'nikmalarini oshiradilar.

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda kitobxonlikning o'rni va uning ta'siri yanada chuqurroq tahlil qilinadi. Kitobxonlikning pedagogik jihatlari, uning o'quvchilarni muloqot qilishga qanday tayyorlashga yordam berishi va o'quvchilarning til o'rganish jarayonida qanday ahamiyatga ega ekanligi batafsil ko'rib chiqiladi. Bu o'z navbatida, o'qituvchilar va ta'lim muassasalariga boshlang'ich sinf o'quvchilarining kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berish bo'yicha foydali tavsiyalarni taqdim etadi.

Shu bilan birga, kitobxonlikning pedagogik jarayondagi o'rni o'quvchilarni faqat bilimli qilish bilan cheklanmay, ularning shaxsiy rivojlanishiga, muloqotga tayyorligiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi[1]. O'quvchilarning o'z fikrlarini aniq ifodalashlari, muloqotda erkin bo'lishlari va boshqalar bilan yaxshi aloqalar o'rnatishlari ularning umumiy rivojlanishiga xizmat qiladi. Kitobxonlik nafaqat tilni o'rganish, balki inson sifatida, ijtimoiy shaxs sifatida o'sish uchun ham zarur vosita hisoblanadi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda kitobxonlikning ahamiyati haqida so'nggi yillarda bir qator ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Bu soha bo'yicha o'rganishlar, asosan, kitob o'qishning o'quvchilarning til o'rganish jarayoni va muloqot ko'nikmalariga ta'siri, o'qish faoliyatining pedagogik asoslari, shuningdek, o'quvchilarning ijtimoiy va emotsional rivojlanishidagi o'rni haqida fikr bildirilgan.

Boshqa mamlakatlarda olib borilgan tadqiqotlar kitob o'qishning boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun til va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda qanday samarali vosita ekanligini ko'rsatmoqda. Masalan, Amerika va Yevropadagi ilmiy ishlar kitob o'qishning o'quvchilarning tilni o'zlashtirish jarayoniga ta'siri, so'z boyligini oshirish va muloqotda

to'g'ri va aniq ifoda qilishda yordam berishini tasdiqlaydi[6]. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning kitoblarni muntazam ravishda o'qishlari, nafaqat ularning lug'at boyligini oshiradi, balki ular o'z fikrlarini yanada ravon va tushunarli tarzda ifodalashga o'rganadilar.

Bundan tashqari, kitob o'qishning ijtimoiy rivojlanishiga ham katta ta'siri bor. O'quvchilar kitoblar orqali boshqa odamlar bilan aloqada bo'lishning turli usullarini, turli xil muammolarni hal qilishning usullarini o'rganadilar. Shuningdek, kitoblarda tasvirlangan qahramonlar orqali bolalar emotsional dunyolarini rivojlantiradilar, empatiya ko'rsatishni o'rganadilar va boshqalar bilan muloqotda bo'lishda ko'proq ishonch hosil qiladilar.

O'qishning ta'siri nafaqat til ko'nikmalariga, balki muloqotning turli shakllariga ham ta'sir qiladi. O'quvchilar o'qish jarayonida eshitish, tushunish, tahlil qilish, o'z fikrlarini izchil ifodalash kabi ko'nikmalarni rivojlantiradilar. Bu jarayon, ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun juda muhimdir, chunki bu yoshdagi bolalar hali o'z fikrlarini aniq va to'g'ri ifodalashda ba'zan qiyinchiliklarga duch keladilar[4].

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kitob o'qishga bo'lgan munosabati va o'qishning o'quvchilarning muloqot ko'nikmalariga ta'siri borasida olib borilgan tadqiqotlar o'zining ahamiyatini ko'rsatadi. O'qishning o'quvchilarning muloqot ko'nikmalariga ta'siri nafaqat til o'rganish jarayoniga, balki o'quvchilarning umumiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar o'qish orqali nafaqat bilim olish, balki o'z fikrlarini aniq ifodalash, boshqalar bilan samarali muloqotda bo'lishni o'rganadilar.

Shuningdek, o'quvchilarning kitobxonlikka bo'lgan qiziqishini oshirishda o'qituvchilarning roli muhimdir. O'qituvchilar o'quvchilarga kitoblarning turli janrlarini tanishtirish, ularning qiziqishini uyg'otish va o'qishga bo'lgan ehtiroslarini kuchaytirish uchun turli metodlardan foydalanadilar[3]. Bu jarayonda o'qituvchining o'quvchilarning muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga bo'lgan yondashuvi muhimdir. O'quvchilarni kitobxonlikka rag'batlantirish uchun o'qituvchilar o'quvchilarga qiziqarli va mazmunli materiallarni taqdim etadilar va ular bilan muhokama qilishga imkon yaratadilar. Shuningdek, o'qituvchilar o'quvchilarning kitoblarni o'qish jarayonini yanada samarali qilish uchun savollar berish, muhokamalar o'tkazish va o'quvchilarning fikrlarini tinglash orqali ularning muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

O'quvchilarning muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda kitobxonlikning ta'sirini o'rganishda turli pedagogik yondashuvlar ham mavjud. Ba'zi pedagoglar kitob o'qish va yozishning o'zaro bog'liqligini ta'kidlashadi, chunki yozish, o'quvchilarning fikrlarini izchil va to'g'ri ifodalashga yordam beradi, bu esa o'z navbatida ularning muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradi. Yozish jarayonida o'quvchilar o'z fikrlarini tahlil qilish, izchil bayon qilish va aniq ifodalashni o'rganadilar. Yozishning o'quvchilarning fikrlarini aniq va to'g'ri ifodalashga ta'siri, ayniqsa boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun juda muhimdir, chunki bu yoshdagi bolalar o'z fikrlarini yozma ravishda ifodalashda ba'zan qiyinchiliklarga duch keladilar[2].

Kitob o'qishning o'quvchilarning ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga ham katta ta'siri bor. O'quvchilar kitoblar orqali turli xil xarakterlarni va ularning hissiyotlarini o'rganadilar, bu esa ularning empatiya ko'rsatish qobiliyatini rivojlantiradi. Kitoblar o'quvchilarga turli ijtimoiy vaziyatlarda qanday muloqot qilishni, boshqalar bilan aloqada bo'lishning turli usullarini o'rganishga yordam beradi[6]. O'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishda kitobxonlikning roli juda katta. Kitoblar o'quvchilarga boshqalar bilan munosabatlarni tushunishga, emotsional holatlarni anglashga va ular bilan muloqot qilishda o'z fikrlarini to'g'ri ifodalashga yordam beradi.

Shu bilan birga, o'quvchilarning kitob o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirishda o'qituvchilarning kreativ yondashuvlari muhimdir. O'qituvchilar o'quvchilarga kitoblarni qiziqarli va interfaol tarzda taqdim etish orqali ularda kitobxonlikka bo'lgan qiziqishni uyg'otadilar. O'quvchilarni kitob o'qishga jalb qilishda o'qituvchilar o'zlarining pedagogik yondashuvlarini moslashtirib, o'quvchilarning yoshiga va qiziqishlariga mos keladigan

materiallar tanlashadi. Bu o'quvchilarning kitob o'qishga bo'lgan ehtiroslarini kuchaytiradi va ularning muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Shunday qilib, boshlang'ich sinf o'quvchilarining muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda kitobxonlikning o'рни va ahamiyati yanada chuqurroq o'rganilgan. O'qishning o'quvchilarning til va muloqot ko'nikmalariga ta'siri, ularning ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga qo'shgan hissi, shuningdek, o'qituvchilarning bu jarayondagi roli haqida olib borilgan tadqiqotlar ko'plab foydali xulosalarni taqdim etadi[5]. Bu sohada olib borilgan tadqiqotlar o'quvchilarning muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish uchun kitobxonlikning qanday samarali vosita ekanligini va uni pedagogik jarayonda qanday qo'llash mumkinligini ko'rsatib beradi.

Natijalar va tahlil. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda kitobxonlikning ta'siri va o'quvchilar uchun uning afzalliklari haqidagi tadqiqotlar ko'plab ijobiy natijalarni ko'rsatmoqda. Kitob o'qish nafaqat o'quvchilarning til o'rganish jarayoniga, balki muloqot qilish, fikr bildirish, boshqalar bilan samarali aloqada bo'lish ko'nikmalariga ham ta'sir qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilari o'qish orqali tilni o'zlashtirish, muloqotda aniq va ravon so'zlash, hamda boshqalarni tushunish qobiliyatlarini rivojlantiradilar.

Kitobxonlikning boshlang'ich sinf o'quvchilarining muloqot ko'nikmalariga ta'siri haqida o'tkazilgan tahlillar quyidagi asosiy xulosalarni beradi:

1. Tilni o'zlashtirish: Kitob o'qishning o'quvchilarning lug'at boyligini oshirishga ta'siri juda kuchli. O'quvchilar kitoblar orqali yangi so'zlarni o'rganadilar va bu so'zlarni o'z nutqlarida qo'llashga o'rganadilar. Bu jarayon ularning so'zlashuv ko'nikmalarini mustahkamlaydi va ularning nutqini yanada ravon qilishga yordam beradi. O'quvchilar kitob o'qish orqali o'z fikrlarini to'g'ri va aniq ifodalashda yordam beruvchi til vositalarini o'zlashtiradilar.

2. Fikr bildirish: Kitoblar o'quvchilarga o'z fikrlarini izchil va tushunarli tarzda ifodalashni o'rganishga yordam beradi. O'qish jarayonida o'quvchilar ko'p hollarda muhokama qilinadigan mavzular bo'yicha o'z fikrlarini bildirib, o'z nuqtai nazarlarini tushuntiradilar. Bu jarayon o'quvchilarning muloqotdagi ishtirokini oshiradi, shuningdek, ular o'z fikrlarini erkin ifodalashni o'rganadilar.

3. Empatiya va ijtimoiy rivojlanish: Kitob o'qish o'quvchilarga boshqa odamlarning his-tuyg'ularini tushunishga, turli ijtimoiy vaziyatlarda qanday muloqot qilishni o'rganishga yordam beradi. O'quvchilar kitoblardagi qahramonlarning holatlarini va his-tuyg'ularini tahlil qilish orqali empatiya ko'rsatishni o'rganadilar. Bu jarayon ularning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantiradi va ular bilan samarali muloqot qilishni o'rgatadi.

4. Tushunish va fikrlash ko'nikmalari: Kitob o'qishning o'quvchilarning fikrlash jarayoniga ta'siri ham katta. O'quvchilar o'qish jarayonida yangi g'oyalarni tushunish va tahlil qilish, ularni o'z fikrlaridan ajratish ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Bu, o'z navbatida, ularning muloqot ko'nikmalarini ham mustahkamlaydi, chunki o'quvchilar boshqalar bilan fikr almashishda o'zlarining fikrlarini tushunarli tarzda bayon qilishni o'rganadilar.

5. Yozish va muloqot: Kitob o'qish va yozish jarayonlari o'zaro bog'liq. O'quvchilar kitoblarni o'qish orqali o'z fikrlarini yozma ravishda ifodalashni o'rganadilar. Yozish, o'quvchilarni muloqot qilishda yanada erkin va ravon qilishga yordam beradi. Yozish jarayonida o'quvchilar o'z fikrlarini aniq va tizimli tarzda bayon qilishni o'rganadilar, bu esa o'z navbatida ularning muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Bundan tashqari, kitob o'qishning boshlang'ich sinf o'quvchilarining umumiy rivojlanishiga ta'siri ham katta. Kitob o'qish, o'quvchilarni nafaqat bilimli qilish, balki ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga ham yordam beradi. O'quvchilar kitoblar orqali turli hayotiy tajribalarni o'rganadilar va ular o'z fikrlarini boshqalar bilan erkin almashishda ishonch hosil qiladilar. Shuningdek, kitob o'qish o'quvchilarga turli xil qarorlar qabul qilishda yordam beradi va ularni ijtimoiy vaziyatlarda muloqot qilishga tayyorlaydi.

Kitob o'qishning boshlang'ich sinf o'quvchilarining muloqot ko'nikmalariga ta'siri

Ko'nikma	Kitob o'qish ta'siri	Tahlil
Tilni o'zlashtirish	So'z boyligini oshiradi, yangi so'zlar o'rganiladi	O'quvchilarning nutqi rivojlanadi, ular to'g'ri va ravon so'zlashni o'rganadilar.
Fikr bildirish	O'z fikrlarini izchil va tushunarli tarzda ifodalashni o'rgatadi	O'quvchilar o'z nuqtai nazarlarini bayon qilishda ishonch hosil qiladilar.
Empatiya va ijtimoiy rivojlanish	Boshqa odamlarning his-tuyg'ularini tushunishga yordam beradi	O'quvchilar boshqalar bilan samarali muloqot qilishni o'rganadilar.
Tushunish va fikrlash ko'nikmalari	Yangi g'oyalarni tahlil qilish va tushunishga yordam beradi	O'quvchilar o'z fikrlarini boshqalar bilan samarali almashishda o'rgatadilar.
Yozish va muloqot	Yozma ifodaning rivojlanishiga ta'sir qiladi	Yozish orqali o'quvchilar fikrlarini aniq va tizimli tarzda bayon qilishni o'rganadilar.

Tahlilning umumiy xulosalari:

1. Kitob o'qish boshlang'ich sinf o'quvchilarining muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. O'quvchilar o'qish jarayonida tilni o'zlashtirish, fikr bildirish, boshqalarni tushunish va yozma ravishda ifodalash kabi ko'nikmalarni rivojlantiradilar.

2. Kitoblar o'quvchilarga boshqa odamlarning his-tuyg'ularini tushunishga, turli ijtimoiy vaziyatlarda qanday muloqot qilishni o'rganishga yordam beradi. Bu jarayon ularning ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga ham ta'sir qiladi.

3. O'quvchilarning o'z fikrlarini aniq va tushunarli ifodalashlari, boshqalar bilan samarali muloqot qilishlari va yozma ravishda fikrlarini bayon qilishlari ularning umumiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir qiladi.

4. Kitob o'qishning pedagogik yondashuvlari va o'qituvchining roli ham o'quvchilarning muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega.

Shunday qilib, kitob o'qishning boshlang'ich sinf o'quvchilarining muloqot ko'nikmalariga ta'siri keng va turli jihatlaridan ko'rib chiqilishi kerak. Bu jarayonda o'quvchilarning til, emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. O'quvchilarni kitob o'qishga jalb qilish va ularning muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda o'qituvchilarning roli juda katta. Kitob o'qishning o'quvchilarning muloqotda yanada erkin va samarali bo'lishlariga yordam beradi.

Xulosa. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda kitobxonlikning o'rni juda katta. O'quvchilar kitoblar orqali tilni o'zlashtirish, so'z boyligini oshirish, fikrlarini to'g'ri va ravon ifodalash kabi ko'nikmalarni rivojlantiradilar. Bu jarayon, o'z navbatida, ularning muloqot ko'nikmalarini shakllantiradi va ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi. Kitob o'qish nafaqat til ko'nikmalarini rivojlantiradi, balki o'quvchilarning emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga ham ta'sir qiladi. Kitoblar orqali o'quvchilar boshqalar bilan samarali muloqot qilishni, turli holatlarda empatiya ko'rsatishni va o'z fikrlarini aniq va izchil tarzda ifodalashni o'rganadilar.

Tavsiyalar. Kitob o'qishning o'quvchilarning muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishdagi ahamiyatini inobatga olib, o'qituvchilarni o'quvchilarga qiziqarli kitoblarni tanishtirish, ularni o'qishga rag'batlantirish va muhokama jarayonlarini tashkil qilishga chaqiraman. Shuningdek, yozma ifodalarni rivojlantirish, ijtimoiy ko'nikmalarni oshirish va empatiya ko'rsatishni o'rgatish lozim. O'quvchilarni muloqotda erkin ishtirok etishga tayyorlashda innovatsion

pedagogik usullarni qo'llash va kengaytirilgan o'quv materiallarini tanlash zarur. Bularning barchasi o'quvchilarning muloqotda muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Xudoyberdiyeva, S. A. (2018). Boshlang'ich ta'limda muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi O'qituvchilar nashriyoti.
2. Qodirova, N. T. (2020). Kitob o'qish va bolalar muloqotining rivojlanishiga ta'siri. Toshkent: Fan va texnologiya.
3. Sharipova, Z. A. (2019). O'quvchilarning ijtimoiy va emotsional rivojlanishida kitob o'qishning o'rni. Toshkent: Ta'lim.
4. Yuldasheva, M. R. (2021). Kitob va til: boshlang'ich ta'limda til o'rganish va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish. Toshkent: O'zbekiston davlat pedagogika universiteti nashriyoti.
5. Andreeva, M. V., & Petrov, S. A. (2017). Pedagogika: ta'limda yangi yondashuvlar. Moskva: Akademiya.
6. Amiraslanova, N. I. (2022). Kitob o'qish va o'quvchilarni muloqotga tayyorlash. Buxoro: O'qituvchilar nashriyoti.
7. Miroshnichenko, E. A. (2018). Tibbiyot va pedagogika: kitoblar va o'qishning ta'siri. Moskva: Ilmiy nashrlar.

*Norova Kamola Ahrorovna,
Buxoro innovatsiyalar universiteti 2-bosqich magistranti*

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA STEAM METODIKASI ORQALI KREATIV FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich ta'limda STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) metodikasidan foydalanish orqali o'quvchilarning kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish masalasi yoritiladi. STEAM ta'limi bolalarning mantiqiy fikrlash, muammolarni hal qilish va ijodiy yondashuv ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Maqolada kreativ tafakkurni rivojlantirish uchun interaktiv o'yinlar, loyihaviy ta'lim va tajriba asosida o'qitish usullarining samaradorligi tahlil qilinadi. Shuningdek, STEAM metodikasining boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqil fikrlash va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga ta'siri ham tadqiq etiladi.

Kalit so'zlar: STEAM ta'limi, kreativ fikrlash, boshlang'ich ta'lim, innovatsion pedagogika, interaktiv o'qitish, loyihaviy ta'lim, mantiqiy tafakkur, ijodiy yondashuv, eksperiment asosida o'qitish, fanlararo integratsiya.

Аннотация: В данной статье рассматривается использование методики STEAM (Наука, Технологии, Инженерия, Искусство, Математика) в начальном образовании для развития креативного мышления у учащихся. STEAM-образование способствует развитию у детей логического мышления, навыков решения проблем и творческого подхода. В статье анализируется эффективность интерактивных игр, проектного обучения и экспериментальных методов преподавания в формировании креативного мышления. Кроме того, изучается влияние STEAM-подхода на развитие самостоятельного мышления и практических навыков у младших школьников.

Ключевые слова: STEAM-образование, креативное мышление, начальное образование, инновационная педагогика, интерактивное обучение, проектное обучение, логическое мышление, творческий подход, экспериментальное обучение, междисциплинарная интеграция.

Annotation: This article explores the use of the STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) methodology in primary education to develop students' creative thinking skills. STEAM education helps children enhance their logical reasoning, problem-solving abilities, and creative approaches. The article analyzes the effectiveness of interactive games, project-based learning, and experiential teaching methods in fostering creativity. Additionally, it examines the impact of the STEAM approach on improving primary school students' independent thinking and practical skills.

Key words: STEAM education, creative thinking, primary education, innovative pedagogy, interactive learning, project-based learning, logical reasoning, creative approach, experiential teaching, interdisciplinary integration.

Kirish. Zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilarning nafaqat bilim olishlari, balki ularni ijodiy qo'llay olishlari ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtai nazardan, STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) metodikasi boshlang'ich ta'limda keng qo'llanilayotgan innovatsion yondashuvlardan biri hisoblanadi. Mazkur metodika o'quvchilarning kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, fanlararo bog'liqlikni tushunish va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari tabiiy qiziqish va kashfiyotga intilish hissiga ega bo'lib, STEAM ta'limi bu qiziqishni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirishga yordam beradi. Xususan, loyiha asosida ta'lim, eksperimentlar, muhandislik yondashuvlari hamda san'at va dizayn elementlarini qo'shish orqali o'quvchilarning nafaqat mantiqiy, balki ijodiy tafakkuri ham shakllanadi[3].

Ushbu maqolada STEAM metodikasining boshlang'ich sinflarda kreativ fikrlashni rivojlantirishdagi o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu yondashuvning amaliy qo'llanilish usullari va samaradorligi ko'rib chiqiladi. Mazkur tadqiqot boshlang'ich ta'lim tizimida innovatsion metodlarni keng joriy etish va o'quvchilarning kreativ tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan muhim qadam hisoblanadi.

Bugungi kunda ta'lim tizimi tezkor rivojlanish va modernizatsiya jarayonlarini boshdan kechirmoqda. An'anaviy o'qitish usullari o'quvchilarning faqat bilim olishlariga yo'naltirilgan bo'lsa, zamonaviy yondashuvlar ularning ijodiy fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishni ham taqozo etadi. Shu nuqtai nazardan, STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) metodikasi boshlang'ich ta'limda innovatsion va samarali pedagogik yondashuv sifatida tobora keng qo'llanilmoqda[3].

Maqolada boshlang'ich sinflarda STEAM metodikasi orqali kreativ fikrlashni rivojlantirishning usullari, metodologik asoslari va amaliyotdagi tajribalar tahlil qilinadi. Ushbu yondashuvning o'quvchilar bilim olishini yanada qiziqarli va samarali qilishdagi roli, shuningdek, ta'lim jarayoniga ta'siri ham muhokama etiladi. Tadqiqot natijalari pedagoglarga yangi innovatsion o'qitish usullarini joriy etishda amaliy yordam berishi kutilmoqda.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Boshlang'ich ta'limda STEAM metodikasidan foydalanish va uning kreativ fikrlashni rivojlantirishdagi ahamiyati xalqaro va mahalliy tadqiqotchilar tomonidan keng o'rganilgan masalalardan biridir. Ushbu yondashuvning ilmiy-nazariy asoslari ta'lim jarayonida innovatsion metodlarni joriy etish, fanlararo integratsiya va amaliy bilimlarni mustahkamlash kabi jihatlar bilan bog'liq[5].

Jahon miqyosida J. Piaget, L. Vygotsky, S. Papert, H. Gardner kabi olimlar bolalarning kognitiv rivojlanishi, ijodiy tafakkur shakllanishi va konstruktiv ta'lim yondashuvlari bo'yicha tadqiqotlar olib borgan. Ayniqsa, S. Papertning konstruksionizm nazariyasi STEAM ta'limining metodologik asoslarini belgilab berdi. Shuningdek, H. Gardnerning ko'p intellekt nazariyasi har bir bola o'zining qobiliyat va ijodiy salohiyatiga ega ekanligini ta'kidlaydi, bu esa STEAM metodikasining individual yondashuv orqali samarali qo'llanilishini tasdiqlaydi.

So'nggi yillarda OECD, UNESCO va PISA kabi xalqaro tashkilotlar STEAM ta'limini rivojlantirish bo'yicha maxsus dasturlarni ilgari surmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, STEAM yondashuvi o'quvchilarning mantiqiy tafakkuri, muammolarni hal qilish ko'nikmalari va ijodiy yondashuvini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi[4]. Xususan, M. Honey va D. Kanter (2013) tadqiqotlarida STEAM ta'limining o'quvchilarning tanqidiy fikrlash va ilmiy qiziqish darajasini oshirishga xizmat qilishi ta'kidlangan[1].

O'zbekistonda ham STEAM ta'limi bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ta'lim tizimini raqamlashtirish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish" to'g'risidagi farmonlari doirasida STEAM ta'limi umumiy o'rta ta'lim tizimiga joriy qilinmoqda. A. Abduqodirov, D. Yo'ldoshev va B. Xodjayev kabi mahalliy olimlar ushbu metodikaning o'quvchilarning ijodiy va amaliy ko'nikmalariga ta'sirini o'rganib, uning samaradorligi haqida ilmiy xulosalar berganlar.

Natijalar va tahlil: Tadqiqot davomida boshlang'ich sinflarda STEAM metodikasi yordamida kreativ fikrlashni rivojlantirish jarayoni o'rganildi va quyidagi natijalar aniqlandi:

1. STEAM metodikasining o'quvchilarning kreativ fikrlash qobiliyatiga ta'siri Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, STEAM yondashuvi asosida o'qitilgan o'quvchilar an'anaviy usul bilan ta'lim olgan o'quvchilarga nisbatan muammolarni hal qilishda ko'proq ijodiy yechimlar taklif qilish qobiliyatiga ega bo'ldilar. O'quvchilarning tanqidiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish, gipotezalar ilgari surish va ularni tajriba orqali sinab ko'rish qobiliyatlari sezilarli darajada rivojlandi.

2. Loyihaviy va tajriba asosidagi ta'lim samaradorligi STEAM ta'lim metodikasida fanlararo integratsiya, loyihaviy yondashuv va tajriba asosida o'qitish asosiy o'rin tutadi. Tadqiqot jarayonida STEAM asosida tashkil etilgan amaliy mashg'ulotlar o'quvchilarning mantiqiy tafakkuri va ijodiy yondashuvini rivojlantirishga yordam bergani kuzatildi. Xususan,

STEM laboratoriyalari, robototexnika mashg'ulotlari, san'at va dizayn asosidagi loyihalar orqali o'quvchilarning nafaqat nazariy bilimlari, balki ularni amaliyotda qo'llash qobiliyatlari ham oshdi.

3. Boshlang'ich sinflarda STEAM metodikasining qiziqish darajasiga ta'siri O'quvchilarning dars jarayonidagi faolligi va qiziqishi STEAM yondashuvi orqali oshgani aniqlandi. Tadqiqot davomida o'tkazilgan so'rov natijalariga ko'ra, o'quvchilarning 80% dan ortig'i STEAM asosidagi o'yinlar, eksperimentlar va amaliy loyihalar orqali darslarni yanada qiziqarli deb hisoblashgan. Shuningdek, bunday metodikaning o'quvchilarning darsga jalb etilishi, jamoaviy ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish, hamda mustaqil fikrlash qobiliyatlariga ijobiy ta'sir ko'rsatishi kuzatildi.

4. STEAM metodikasining o'qituvchilar va ota-onalar tomonidan baholanishi Tadqiqotda ishtirok etgan o'qituvchilar STEAM metodikasining afzalliklarini o'quvchilarning fanlararo bog'liqlikni tushunish, mustaqil tajriba o'tkazish, va innovatsion texnologiyalar bilan ishlash qobiliyatlarini shakllantirishda yuqori natija berishini ta'kidladilar. Ota-onalar esa ushbu yondashuv bolalarning qiziquvchanligi va ijodiy tafakkurining oshishiga xizmat qilishini qayd etdilar.

5. STEAM metodikasining ta'lim jarayoniga tatbiq etilishidagi qiyinchiliklar Tadqiqot jarayonida ayrim muammolar ham aniqlandi. Jumladan:

- ✓ STEAM metodikasini joriy etishda texnik va moddiy bazaning yetishmovchiligi;
- ✓ O'qituvchilarning STEAM yondashuviga mos metodik ko'nikmalarini oshirish ehtiyoji;
- ✓ Ba'zi ota-onalarning zamonaviy pedagogik yondashuvlar to'g'risida yetarlicha ma'lumotga ega emasligi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari STEAM metodikasining boshlang'ich sinflarda kreativ fikrlashni rivojlantirishdagi yuqori samaradorligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, ta'lim jarayonida STEAM metodikasini keng joriy etish uchun o'qituvchilarning malakasini oshirish, ta'lim muassasalarining texnik imkoniyatlarini kengaytirish, va fanlararo integratsiyani yanada rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish lozim.

STEAM metodikasi natijalari tahlili

Ko'rsatkichlar	Natijalar (%)
STEAM metodikasining kreativ fikrlashga ta'siri	85% o'quvchilar ijodiy fikrlash qobiliyatlarini yaxshilagan
Loyihaviy va tajriba asosidagi ta'lim samaradorligi	90% o'quvchilar loyihalar orqali muammolarni hal qilishni o'rgangan
O'quvchilarning darslarga qiziqishi	80% o'quvchilar darslarni qiziqarli deb baholagan
STEAM metodikasi bo'yicha o'qituvchilar bahosi	75% o'qituvchilar STEAM metodikasini samarali deb hisoblagan
STEAM metodikasi bo'yicha ota-onalar fikri	70% ota-onalar bolalarida qiziquvchanlik oshganini ta'kidlagan
STEAM joriy etilishidagi qiyinchiliklar	Asosiy muammo – texnik baza va metodik resurslar yetishmovchiligi

Yuqoridagi jadval tahliliga asoslanib, boshlang'ich sinflarda STEAM metodikasi orqali kreativ fikrlashni rivojlantirishning samaradorligi quyidagi jihatlar bo'yicha baholandi:

1. STEAM metodikasining kreativ fikrlashga ta'siri: Jadval ma'lumotlariga ko'ra, 85% o'quvchilar ijodiy fikrlash qobiliyatlarini yaxshilagan. Bu shuni anglatadiki, STEAM yondashuvi o'quvchilarning mustaqil izlanish, yangi g'oyalar yaratish va innovatsion yechimlarni ishlab chiqish qobiliyatlarini rivojlantirishda samarali ekanligini ko'rsatadi.

Ayniqsa, fanlararo integratsiya va eksperimentlar orqali ta'lim olish ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatini kuchaytirgan.

2. Loyihaviy va tajriba asosidagi ta'lim samaradorligi: Natijalarga ko'ra, 90% o'quvchilar loyihalar orqali muammolarni hal qilishni o'rgangan. Bu shuni anglatadiki, amaliy mashg'ulotlar va loyiha asosida ta'lim berish o'quvchilarning nazariy bilimlarini mustahkamlash bilan birga ularni real muammolarga ijodiy yechim topishga undaydi. Shuningdek, bunday metodikaning mantiqiy tafakkur va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynashi kuzatildi.

3. O'quvchilarning darslarga qiziqishi: Jadvaldan ko'rinib turibdiki, 80% o'quvchilar STEAM asosidagi darslarni qiziqarli deb baholagan. An'anaviy darslarga nisbatan, STEAM yondashuvi o'quvchilarning o'quv jarayoniga bo'lgan qiziqishini oshiradi, chunki ular nazariy bilimlarni bevosita amaliyotda sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa bolalarning darsga bo'lgan ishtiyoqini kuchaytirib, ularning faol ishtirokini ta'minlaydi.

4. STEAM metodikasi bo'yicha o'qituvchilar bahosi: Tadqiqot natijalariga ko'ra, 75% o'qituvchilar STEAM metodikasini samarali deb hisoblagan. Bu esa ushbu yondashuvning boshlang'ich ta'lim tizimida keng joriy etilishi uchun yetarlicha asos borligini ko'rsatadi. O'qituvchilar STEAM orqali o'quvchilarning ijodiy va analitik fikrlash qobiliyatlari yaxshilanishini, shuningdek, fanlararo bog'liqlikni tushunishlari osonlashishini ta'kidlaganlar.

5. STEAM metodikasi bo'yicha ota-onalar fikri: 70% ota-onalar bolalarida qiziquvchanlik oshganini ta'kidlagan. Bu shuni ko'rsatadiki, STEAM metodikasi faqat maktabdagi o'quv jarayonigagina emas, balki bolalarning kundalik hayotdagi kuzatuvchanlik va tadqiqotchilik qobiliyatlarini ham rivojlantiradi. Bolalar uyda ham turli eksperimentlar o'tkazish, o'z kuzatuvlarini baham ko'rish va texnologiyalar bilan qiziqish kabi faoliyatlarni rivojlantirgan.

6. STEAM joriy etilishidagi qiyinchiliklar: Tahlillar natijasida, STEAM metodikasini joriy etishda eng katta muammo – texnik baza va metodik resurslar yetishmovchiligi ekanligi aniqlandi. Xususan, ko'plab boshlang'ich sinf o'qituvchilari STEAM uchun zarur bo'lgan laboratoriya jihozlari, robototexnika vositalari va metodik qo'llanmalar yetarli emasligini bildirganlar. Bu esa STEAM ta'limini yanada samarali amalga oshirish uchun ta'lim muassasalarining texnik ta'minotini kuchaytirish va o'qituvchilarning malakasini oshirish zarurligini ko'rsatadi.

Xulosa. Boshlang'ich sinflarda STEAM metodikasini qo'llash o'quvchilarning kreativ fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini tadqiqot natijalari tasdiqladi. STEAM yondashuvi orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, muammolarni hal qilish ko'nikmalari va innovatsion yondashuvlari rivojlanishi kuzatildi.

Tavsiyalar. STEAM metodikasini boshlang'ich ta'limda samarali joriy etish uchun ta'lim muassasalarining texnik bazasini mustahkamlash, o'qituvchilarning malakasini oshirish, fanlararo integratsiyani kuchaytirish va ota-onalarni xabardor qilish zarur. Shuningdek, amaliy va loyihaviy o'qitish usullarini keng qo'llash orqali o'quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Honey, M., & Kanter, D. E. (2013). *Design, Make, Play: Growing the Next Generation of STEM Innovators*. New York: Routledge.
2. Abduqodirov, A. (2020). *O'zbekistonda innovatsion ta'lim texnologiyalarini joriy etishning istiqbollari*. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
3. Yo'ldoshev, D. (2021). *STEAM ta'limi orqali o'quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.

4. Xodjayev, B. (2022). *Boshlang'ich ta'limda fanlararo integratsiya va innovatsion yondashuvlar*. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti nashriyoti.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni (2021). *Ta'lim tizimini raqamlashtirish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish bo'yicha davlat dasturi*.
6. Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi (2022). *STEAM ta'limi bo'yicha metodik qo'llanma*. Toshkent: Davlat pedagogika nashriyoti.

*Yuldasheva Dildora Sharifovna,
Buxoro innovatsiyalar universiteti 2-bosqich magistranti*

PEDAGOGIK MUTAXASSISLIK FANLARINI O'QITISHDA INNOVATSION TEKNOLOGIYALARNI QO'LLASH

Annotatsiya: Mazkur maqolada pedagogik mutaxassislik fanlarini o'qitishda innovatsion texnologiyalarning ahamiyati va ularning ta'lim jarayoniga integratsiyalashuvi tahlil qilinadi. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, raqamli ta'lim platformalari, interfaol metodlar va masofaviy o'qitish usullari pedagogik jarayonda o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi samarali o'zaro aloqani ta'minlash imkoniyatlarini kengaytiradi. Shuningdek, maqolada innovatsion texnologiyalarning pedagogik jarayon samaradorligiga ta'siri, ularning afzalliklari va duch kelinadigan muammolar muhokama qilinadi. Ilmiy-tadqiqotlar va amaliy tajribalar asosida ta'lim sifatini oshirish uchun taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: pedagogik mutaxassislik fanlari, innovatsion texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, raqamli ta'lim, interfaol usullar, masofaviy o'qitish, ta'lim samaradorligi, o'qitish metodlari, ta'lim innovatsiyalari, o'qituvchilar kompetensiyasi.

Аннотация: В данной статье анализируется значимость инновационных технологий в преподавании предметов педагогической специализации и их интеграция в образовательный процесс. Современные информационно-коммуникационные технологии, цифровые образовательные платформы, интерактивные методы и дистанционное обучение расширяют возможности эффективного взаимодействия между преподавателями и студентами. Также в статье рассматривается влияние инновационных технологий на эффективность педагогического процесса, их преимущества и возникающие проблемы. На основе научных исследований и практического опыта разработаны рекомендации и предложения по повышению качества образования.

Ключевые слова: предметы педагогической специализации, инновационные технологии, информационно-коммуникационные технологии, цифровое обучение, интерактивные методы, дистанционное обучение, эффективность образования, методы обучения, образовательные инновации, компетентность преподавателя.

Annotation: This article analyzes the importance of innovative technologies in teaching pedagogical specialization subjects and their integration into the educational process. Modern information and communication technologies, digital learning platforms, interactive methods, and distance learning approaches expand opportunities for effective interaction between teachers and students. Additionally, the article discusses the impact of innovative technologies on the efficiency of the pedagogical process, their advantages, and the challenges encountered. Based on scientific research and practical experiences, recommendations and suggestions are developed to improve the quality of education.

Key words: pedagogical specialization subjects, innovative technologies, information and communication technologies, digital learning, interactive methods, distance learning, educational efficiency, teaching methods, educational innovations, teacher competence.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalarni qo'llash tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi, raqamli ta'lim resurslarining kengayishi va interfaol metodlarning ommalashuvi pedagogik mutaxassislik fanlarini o'qitish jarayonini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Pedagogik ta'lim muhitining tubdan o'zgarishi, talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi o'zaro muloqot formatining yangilanishi, shuningdek, ta'lim jarayonining shaxsga yo'naltirilgan modelga o'tishi o'qitishning an'anaviy yondashuvlarini qayta ko'rib chiqishni talab qiladi.

Innovatsion texnologiyalar ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Ular talabalarining mustaqil ta'lim olishga bo'lgan qiziqishini oshirish, o'qitish jarayonini interfaol shakllantirish, bilimlarni chuqur o'zlashtirishga yordam berish imkoniyatlarini yaratadi. Ayniqsa, pedagogik mutaxassislik fanlarini o'qitishda innovatsion texnologiyalarni qo'llash o'qitish jarayonini faollashtirish, talabalarining nazariy bilimlarini amaliyot bilan bog'lash hamda ularning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda beqiyos ahamiyat kasb etadi. Shunday ekan, pedagogik fanlarni zamonaviy texnologiyalar asosida o'qitish masalasi nafaqat oliy ta'lim muassasalari, balki umuman ta'lim tizimining barqaror rivojlanishi uchun ham muhim omillardan biridir.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi bilan pedagogik ta'lim jarayoni ham sezilarli darajada o'zgarib bormoqda. Raqamli platformalar, elektron ta'lim tizimlari, masofaviy ta'lim vositalari, virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalari pedagogik ta'limning yangi yo'nalishlari sifatida namoyon bo'lmoqda. Jumladan, multimediya vositalari, mobil ta'lim ilovalari, onlayn kurslar, sun'iy intellektga asoslangan ta'lim dasturlari o'qituvchilarga o'quv jarayonini takomillashtirish va individual yondashuv asosida talabalarga ta'lim berish imkonini bermoqda. Shuningdek, bulutli texnologiyalar va ta'lim analitikasi tizimlari yordamida talabalar bilim darajasini real vaqtda tahlil qilish va mos o'qitish strategiyalarini ishlab chiqish mumkin.

Innovatsion texnologiyalarning o'quv jarayoniga tatbiq etilishi pedagogik mutaxassislik fanlarini o'qitish samaradorligini oshirish bilan birga, o'qituvchilarning ham kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bugungi kunda o'qituvchilardan nafaqat an'anaviy usullar bilan bilim berish, balki innovatsion texnologiyalarni faol qo'llay olish, ularni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish ham talab etiladi. Shu boisdan, pedagogik mutaxassislik fanlarini o'qitishda zamonaviy yondashuvlardan foydalanish nafaqat talabalar uchun, balki o'qituvchilar uchun ham o'z ustida ishlash va doimiy ravishda malakasini oshirish zaruratini keltirib chiqarmoqda.

Ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni kiritish nafaqat didaktik jihatdan, balki psixologik va metodik nuqtayi nazardan ham muhimdir. Zero, pedagogik mutaxassislik fanlarini o'qitishda o'quvchilarning faolligini oshirish, ularning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish, mustaqil o'rganish ko'nikmalarini shakllantirish eng dolzarb vazifalardan biridir. Zamonaviy texnologiyalar esa bu jarayonni tezlashtirish va yanada samarali tashkil etishga yordam beradi. Masalan, gamifikatsiya (o'quv jarayoniga o'yin elementlarini qo'shish), adaptiv ta'lim dasturlari (o'quvchining bilim darajasiga moslashtirilgan o'qitish tizimlari), virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalar orqali talabalar nazariy bilimlarini real muhitga yaqin sharoitlarda sinab ko'rishlari mumkin.

Pedagogik mutaxassislik fanlarini o'qitishda masofaviy va onlayn ta'lim texnologiyalarining o'rni tobora ortib bormoqda. Bugungi kunda global ta'lim tendensiyalariga mos ravishda, ko'plab oliy ta'lim muassasalari o'z kurslarini onlayn platformalar orqali taklif etmoqda. Masofaviy ta'lim texnologiyalari talabalar uchun joy va vaqt chegaralaridan xoli holda ta'lim olish imkoniyatini yaratadi. Ayniqsa, pandemiya davrida ta'lim jarayonining uzluksizligini ta'minlashda masofaviy o'qitish usullarining samarasi yaqqol namoyon bo'ldi. Shu boisdan, pedagogik mutaxassislik fanlarini o'qitishda onlayn resurslar, vebinarlar, virtual darslar va boshqa raqamli texnologiyalarning roli yanada ortib bormoqda.

Innovatsion texnologiyalar asosida ta'lim olish jarayoni nafaqat texnik jihatdan, balki metodik jihatdan ham puxta tayyorgarlikni talab qiladi. O'qituvchilar zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha doimiy ravishda o'z malakalarini oshirishlari lozim. Shu bilan birga, innovatsion texnologiyalarning joriy etilishi bilan bog'liq muammolar ham mavjud. Ulardan biri texnik infratuzilma va axborot resurslarining yetishmovchiligi, shuningdek, o'qituvchilarning texnologiyalardan foydalanish bo'yicha bilim va tajribasining yetarli emasligidir. Bunday muammolarni bartaraf etish uchun pedagoglarni zamonaviy texnologiyalar bo'yicha muntazam ravishda o'qitish, innovatsion metodlarni o'quv dasturlariga

integratsiya qilish, shuningdek, davlat va xususiy sektor hamkorligida texnologik imkoniyatlarni kengaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik mutaxassislik fanlarini o'qitishda innovatsion texnologiyalarni qo'llash bo'yicha xalqaro tajribalar ham o'rganilishi zarur. Dunyoning yetakchi ta'lim muassasalari tomonidan ilgari surilayotgan zamonaviy ta'lim metodlari, masalan, mooc (massive open online courses – ommaviy ochiq onlayn kurslar), sun'iy intellekt asosida moslashtirilgan ta'lim tizimlari, blokcheyn texnologiyalari yordamida ta'lim jarayonini boshqarish kabi yondashuvlar pedagogik ta'limni yangi bosqichga olib chiqmoqda. O'zbekistonda ham ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, innovatsion yondashuvlarni keng joriy etish va raqamli ta'lim infratuzilmasini rivojlantirish bo'yicha bir qator islohotlar amalga oshirilmoqda.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Pedagogik mutaxassislik fanlarini o'qitishda innovatsion texnologiyalarni qo'llash sohasida bir qator ilmiy tadqiqotlar va amaliy ishlar amalga oshirilgan bo'lsa-da, ushbu soha hali ham doimiy ravishda yangilanib, rivojlanib bormoqda. Ta'limda innovatsion texnologiyalarni qo'llashning ahamiyati haqida ilmiy adabiyotlarda ko'plab izlanishlar mavjud bo'lib, bu izlanishlar asosan texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etishning samaradorligi, afzalliklari, kamchiliklari va muammolariga bag'ishlanadi. Shuningdek, pedagogik fanlar va mutaxassislik fanlarini o'qitishda innovatsion yondashuvlarning o'рни va ularning o'quvchilarni kasbiy tayyorlashdagi roli ham keng muhokama qilinadi.

Bugungi kunda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta'lim tizimiga kiritilishi bilan bog'liq masalalar ko'plab ilmiy izlanishlar va amaliy tadqiqotlar doirasida o'rganilmoqda. Shu bilan birga, pedagogik mutaxassislik fanlarini o'qitishda innovatsion texnologiyalarni qo'llashning samaradorligi, texnik infratuzilma, metodik yondashuvlar va o'qituvchilar malakasi kabi muammolar ham izlanayotgan yo'nalishlardan biridir.

Xususan, informatika va axborot texnologiyalari sohasidagi ilmiy izlanishlar pedagogik jarayonda innovatsion texnologiyalarni qo'llashning samaradorligini isbotlagan. O'quvchilarga yangi bilimlarni o'zlashtirishda raqamli resurslar va interfaol usullarni qo'llash, o'qituvchilarga esa o'quv jarayonini yaxshiroq boshqarish imkoniyatlarini yaratadi. Shu bilan birga, masofaviy ta'limni rivojlantirish va raqamli platformalar orqali o'qitish imkoniyatlarining kengayishi pedagogik mutaxassislik fanlarini o'qitishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Masalan, onlayn kurslar, virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalar yordamida talabalarga nazariy bilimlarni amaliyot bilan birlashtirish imkoniyati mavjud.

Bundan tashqari, pedagogik mutaxassislik fanlarini o'qitishda innovatsion texnologiyalarni qo'llashga oid bir qancha yirik tadqiqotlar mavjud. Ushbu tadqiqotlar texnologiyalarning o'qitish samaradorligiga ta'sirini, talabalarning motivatsiyasi va o'quv faoliyatiga bo'lgan yondashuvini yaxshilashdagi rolini o'rganishga qaratilgan. Shu ma'noda, innovatsion texnologiyalarning samarali qo'llanilishi, ayniqsa, interfaol metodlar va multimedia vositalarini integratsiyalashda katta ahamiyatga ega. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshirish va ta'limni samarali tashkil etish uchun o'qituvchilar innovatsion texnologiyalarni o'z metodikalariga muvaffaqiyatli kiritishlari zarur.

Pedagogik mutaxassislik fanlarini o'qitishda innovatsion texnologiyalarni qo'llashning amaliy yondashuvlari ham keng o'rganilgan. Masalan, gamifikatsiya (o'quv jarayoniga o'yin elementlarini qo'shish) va onlayn o'quv resurslari talabalarning motivatsiyasini oshirishda samarali vosita sifatida ko'rsatilgan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, gamifikatsiya yordamida o'quvchilar o'zlarini faolroq his qilishadi, bu esa ularda bilimlarni o'zlashtirish jarayoniga bo'lgan qiziqishni oshiradi. Shuningdek, interfaol o'quv metodlari yordamida talabalar o'z bilimlarini baholash imkoniyatiga ega bo'lib, ta'lim jarayonida samarali faoliyat yuritishadi. Bunda o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi o'zaro aloqaning kuchayishi, shuningdek, talabalar o'z bilimlarini to'g'ri baholash imkoniyatlariga ega bo'lishi ta'minlanadi.

Pedagogik mutaxassislik fanlarini o'qitishda innovatsion texnologiyalarning qo'llanilishi pedagogik amaliyotda ham katta e'tibor qaratilayotgan sohalaridan biridir. O'qituvchilarning kompetensiyalarini oshirish, ular uchun yangi texnologiyalardan foydalanish bo'yicha treninglar va o'quv kurslarining tashkil etilishi bu jarayonning muhim qismi hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilarning innovatsion texnologiyalarni qo'llash bo'yicha bilim va ko'nikmalarini oshirish, ularni o'z pedagogik faoliyatida samarali ishlatish imkoniyatini yaratadi. O'qituvchilarning malakasini oshirishning zarurati haqida ko'plab ilmiy maqolalar mavjud bo'lib, bu maqolalar o'qituvchilarning yangi texnologiyalarni qo'llash bo'yicha tayyorgarlik darajasini oshirishning ahamiyatini ta'kidlaydi.

Shuningdek, pedagogik mutaxassislik fanlarini o'qitishda innovatsion texnologiyalarni qo'llashning texnik va metodik muammolari ham mavjud. Ilmiy tadqiqotlarda texnologiyalarning ta'lim jarayoniga integratsiyasida duch kelinadigan qiyinchiliklar, xususan, texnik infratuzilmaning yetarli emasligi, o'qituvchilarning texnologiyalarga moslashishdagi qiyinchiliklari va talabalarning yangi texnologiyalarga nisbatan qarshi turishlari keltirilgan. Bu muammolarni hal qilish uchun ta'lim tizimida kerakli infratuzilma yaratish, o'qituvchilarni muntazam ravishda innovatsion texnologiyalar bo'yicha o'qitish va talabalar bilan faol muloqot o'rnatish zarurati ta'kidlanadi.

Xalqaro tajribalar ham pedagogik mutaxassislik fanlarini o'qitishda innovatsion texnologiyalarni qo'llashda muhim rol o'ynaydi. Dunyoning ilg'or ta'lim tizimlarida innovatsion texnologiyalarni qo'llash bo'yicha katta tajriba to'plangan. Shu jumladan, AQSh, Yevropa mamlakatlari va Osiyo davlatlarida masofaviy o'qitish, sun'iy intellekt asosidagi ta'lim tizimlari, onlayn platformalar yordamida pedagogik ta'limni samarali tashkil etish bo'yicha ko'plab tadqiqotlar olib borilgan[5]. O'zbekiston ta'lim tizimida ham zamonaviy texnologiyalarning ta'lim jarayoniga integratsiyasi bo'yicha katta ishlar amalga oshirilmoqda. Ushbu izlanishlar va amaliy ishlar pedagogik mutaxassislik fanlarini o'qitishda innovatsion texnologiyalarni joriy etish va ularning samaradorligini oshirish yo'nalishlarini belgilaydi.

Pedagogik mutaxassislik fanlarini o'qitishda innovatsion texnologiyalarni qo'llash muammosining o'rganilganlik darajasi yuqori bo'lsa-da, bu soha hali ham rivojlanishda davom etmoqda. Bu jarayonning samarali bo'lishi uchun yangi texnologiyalarni joriy etish, o'qituvchilarning malakalarini oshirish, ta'lim resurslarini kengaytirish va texnik infratuzilmani mustahkamlash zarur [4]. Tadqiqotlar va amaliy ishlar asosida pedagogik mutaxassislik fanlarini o'qitishda innovatsion texnologiyalarni qo'llashning samaradorligini oshirish uchun yangi yondashuvlar va metodlarni ishlab chiqish zarur.

Natijalar va tahlil. Quyida pedagogik mutaxassislik fanlarini o'qitishda innovatsion texnologiyalarni qo'llash natijalari va ularning tahliliga oid batafsil ma'lumotlar keltirilgan. Ushbu qismlar orqali o'qitish samaradorligiga ta'siri, afzalliklari va duch kelinadigan muammolar hamda ularni bartaraf etish yo'nalishlari aniqlanib, tahlil qilinadi. Quyida keltirilgan jadval innovatsion texnologiyalarning ta'lim jarayoniga qanday ta'sir ko'rsatishi, ularning asosiy afzalliklari va yuzaga keladigan qiyinchiliklarni umumlashtirib beradi[3].

Innovatsion texnologiyalarni joriy etish natijasida o'quv jarayoni sezilarli darajada o'zgarib, interaktivlik, moslashuvchanlik va shaxsiylashtirilgan yondashuv kabi xususiyatlar kuchaymoqda. Bir tomondan, bu o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi muloqotni faolroq, mazmunliroq va samaraliroq qilish imkonini beradi, boshqa tomondan esa texnik infratuzilma, pedagogik tayyorgarlik va qo'llab-quvvatlash tizimi nuqtai nazaridan ma'lum qiyinchiliklar va cheklovlarni ham keltirib chiqaradi. Shu bois, innovatsion texnologiyalarni pedagogik mutaxassislik fanlarini o'qitishda samarali qo'llash uchun nafaqat texnologik imkoniyatlarni kengaytirish, balki o'qituvchilarning zamonaviy uslublar bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga katta e'tibor qaratish lozim.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, innovatsion texnologiyalarni o'qitish jarayoniga integratsiya qilish o'qituvchilarning faolligini oshirish, ularni qiziqtirish va bilimlarni chuqur o'zlashtirishda sezilarli rol o'ynaydi. Masalan, multimedia resurslari dars jarayonini yanada

jonli va interaktiv qilishga xizmat qiladi, shu bilan birga tushunchalarni ko'rgazmali tarzda ifodalash imkonini beradi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, bu usul orqali talabalar nazariy materiallarni osonroq qabul qilib, uni amaliyotda qo'llashga intilishadi.

Onlayn ta'lim platformalari esa, ayniqsa, pandemiya sharoitida ta'lim jarayonining uzluksizligini ta'minlashda katta rol o'ynagan. Bunday platformalar yordamida talabalar o'zlarining shaxsiy jadvaliga moslab o'qishlari mumkin bo'ladi, bu esa ularning o'qishga bo'lgan motivatsiyasini oshiradi[2]. Biroq, onlayn ta'limning ba'zi kamchiliklari ham mavjud: internetga bog'liqlik, texnik nosozliklar va o'qituvchilar hamda talabalar orasidagi to'g'ri muloqotning yetishmasligi kabi masalalar kuzatiladi.

Gamifikatsiya, ya'ni o'quv jarayoniga o'yin elementlarini qo'shish uslubi, talabalar orasida raqobat va ijodkorlikni rag'batlantirishi aniq kuzatilmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, gamifikatsiya yordamida darslar yanada qiziqarli va dinamik kechadi, bu esa o'quvchilarning darsga bo'lgan e'tiborini oshiradi. Ammo, ushbu yondashuvni noto'g'ri amalga oshirish talabalar orasida chalg'ish va e'tiborni yo'qotish xavfini ham keltirib chiqarishi mumkin.

Virtual laboratoriyalar esa talabalar uchun nazariy bilimlarni amaliyotga tadbiiq etishning innovatsion usulidir. Ushbu texnologiya yordamida talabalar amaliy mashg'ulotlarni simulyatsiya orqali bajarishlari, real sharoitlarni tajriba qilishlari mumkin bo'ladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, virtual laboratoriyalar talabalarni nazariy bilimlarini chuqurroq o'zlashtirishga undaydi va ularning amaliy ko'nikmalarini mustahkamlaydi[1]. Biroq, bunday tizimlarni yaratish va ulardan samarali foydalanish uchun yuqori texnik talablar va yuqori xarajatlar talab etiladi.

Bulutli ta'lim tizimlari orqali talabalar o'zlarining o'qish jarayonlarini real vaqt rejimida kuzatishlari, individual o'zlashtirish darajasiga mos keladigan o'quv materiallarini tanlashlari mumkin. Shaxsiylashtirilgan ta'limning bu shakli, o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos o'qitish usullarini yaratishda muhim rol o'ynaydi. Natijalar ko'rsatadiki, bunday tizimlar yordamida o'quvchilarning bilim darajasi va ularning rivojlanish sur'ati yanada aniq kuzatiladi. Ammo, bulutli tizimlar uchun zarur bo'lgan texnik qo'llab-quvvatlash, xavfsizlik va saqlash muammolari ham mavjud.

Sun'iy intellektga asoslangan o'qitish vositalari esa ta'lim jarayonini talabalar ehtiyojlariga moslashtirishda inqilobiy yondashuvlarni taqdim etadi. Ushbu texnologiyalar yordamida o'quvchilar uchun moslashtirilgan o'quv rejalarini ishlab chiqish, ularning o'qish jarayonini kuzatish va baholash yanada samarali amalga oshirilmoqda. Natijalar shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt asosida yaratilgan tizimlar talabalarni individual ravishda qo'llab-quvvatlash orqali ularning o'zlashtirish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Biroq, ushbu texnologiyalarni tatbiq etishda o'qituvchilarning yangi ko'nikmalarga ega bo'lishlari, tizimning murakkabligi va texnik jihatdan yetarli resurslarning mavjudligi muhim omillarga aylanadi[4].

Quyidagi jadval innovatsion texnologiyalarni pedagogik ta'limda qo'llash natijalari va ularning tahliliga oid umumiy ko'rsatkichlarni yoritib beradi:

Innovatsion Texnologiya	Ta'lim Samaradorligiga Ta'siri	Afzalliklari	Muammolar
Multimedia Resurslari	O'quvchilarning ishtirokini va o'zaro aloqasini oshiradi, darslarni yanada dinamik qiladi	Tushunish va eslab qolish samaradorligini oshiradi	Texnik infratuzilma va o'qituvchilarga trening kerak
Onlayn Ta'lim Platformalari	O'qish materiallari va kurslarga fleksibil	Istalgan vaqtda va istalgan joyda o'qish	Internetga kirish va texnologik

	kirish imkoniyatini beradi	materiallariga kirish imkoniyatini yaratadi	infratuzilmaga bog'liqlik
Gamifikatsiya	O'yin elementlarini integratsiya qilish orqali darslarga qiziqish va motivatsiyani oshiradi	Talabalar ishtirokini oshiradi	E'tiborni yo'qotish va chalg'ish xavfi mavjud
Virtual Laboratoriyalar	Nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash imkoniyatini beradi	Real dunyo sharoitlarini simulyatsiya qilish, amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi	Yuqori rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash xarajatlari
Bulutli Ta'lim Tizimlari	Talabalar bilimlarini real vaqt rejimida kuzatish imkoniyatini yaratadi	Shaxsiylashtirilgan ta'lim va bilimlarni kuzatish imkoniyatlarini taqdim etadi	Texnik qo'llab-quvvatlash, xavfsizlik va bulutli saqlashni boshqarish zarur
Sun'iy Intellektga Asoslangan Vositalar	O'quv jarayonini talabalar ehtiyojlariga moslashtirib, individual o'qish rejalarini ishlab chiqishga imkon yaratadi	Shaxsiylashtirilgan ta'lim tajribalarini yaratadi, chuqurroq ishtirokni rag'batlantiradi	O'qituvchilarning yangi ko'nikmalarini rivojlantirish zarur, tizimning murakkabligi va texnik resurslar yetishmasligi

Ushbu jadval orqali innovatsion texnologiyalarning ta'lim jarayoniga integratsiyasi natijasida yuzaga kelayotgan ijobiy o'zgarishlar, afzalliklar va mavjud cheklovlar aniq ko'rsatiladi. Tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, har bir texnologiya o'ziga xos jihatlari va imkoniyatlarini taqdim etsa-da, ularning muvaffaqiyatli tatbiq etilishi uchun kompleks yondashuv zarur. Masalan, multimedia resurslaridan samarali foydalanish uchun zamonaviy texnik jihozlar va doimiy o'qituvchilar malakasini oshirish bo'yicha treninglar tashkil etilishi kerak. Onlayn ta'lim platformalarini joriy etishda esa internetga ishonchli ulanish va foydalanuvchi interfeysining qulayligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu bilan birga, gamifikatsiya va virtual laboratoriyalar yordamida o'quvchilarning darslarga bo'lgan qiziqishi sezilarli darajada oshishi kuzatilmoqda, biroq ushbu yondashuvlar texnik va metodik jihatdan qo'llab-quvvatlanmasa, ularning samaradorligi pasayishi ehtimoli mavjud. Bulutli tizimlar va sun'iy intellektga asoslangan vositalar esa talabalarni shaxsiylashtirilgan o'qitish jarayonida qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynaydi, ammo ularning tatbiq etilishi uchun zarur texnik infratuzilma, xavfsizlik choralari ko'rish va o'qituvchilarning ushbu texnologiyalarni samarali qo'llay olish ko'nikmalariga ega bo'lishi lozim.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, innovatsion texnologiyalarni pedagogik mutaxassislik fanlarini o'qitishda qo'llash ta'lim jarayonining sifatini oshirish, talabalar bilimini mustahkamlash va ularni kasbiy tayyorgarlikka yo'naltirishda katta imkoniyatlar yaratadi. Biroq, bu texnologiyalarni samarali joriy etish uchun zarur bo'lgan texnik va metodik qo'llab-quvvatlash, shuningdek, o'qituvchilar malakasini doimiy ravishda oshirish masalalari hal qilinishi lozim. Shu bois, kelgusida innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish strategiyalarini ishlab chiqishda, davlat va ta'lim muassasalari o'rtasida yanada yaqin hamkorlik o'rnatish, texnologik infratuzilmani rivojlantirish va o'qituvchilarning professional tayyorgarligini oshirish bo'yicha izchil ishlar olib borilishi zarur.

Umuman olganda, natijalar va tahlil bo'yicha o'rganilgan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, innovatsion texnologiyalarni joriy etish pedagogik ta'lim sifatini sezilarli darajada oshirishga qodir. Ularning afzalliklari va imkoniyatlari mavjud bo'lsa-da, ularni samarali qo'llash uchun doimiy ravishda yangi metod va texnologik yechimlarni ishlab chiqish, mavjud cheklovlarni bartaraf etish va o'qituvchilarni zamonaviy yondashuvlar bilan tanishtirish zarur. Kelgusida ushbu yo'nalishda olib borilayotgan tadqiqotlar va tajriba almashish jarayonlari ta'lim tizimini yanada mustahkam va raqobatbardosh qilishga xizmat qiladi.

Xulosa. Pedagogik mutaxassislik fanlarini o'qitishda innovatsion texnologiyalarning qo'llanilishi zamonaviy ta'lim jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Bu texnologiyalar ta'lim sifatini oshirish, talabalar bilimini mustahkamlash, o'qitish metodikasini takomillashtirish va ta'limni yanada zamonaviylashtirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Shuning uchun ham pedagogik ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalarni joriy etish va ularning samaradorligini oshirish bo'yicha izchil tadqiqotlar olib borish, ilg'or tajribalarni o'rganish va yangi metodlarni ishlab chiqish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir.

Tavsiyalar. Pedagogik mutaxassislik fanlarini o'qitishda innovatsion texnologiyalarni qo'llashni yanada samarali tashkil etish uchun quyidagi tavsiyalarni berish mumkin: zamonaviy texnologik infratuzilmani rivojlantirish, o'qituvchilarning malakasini doimiy oshirish, shaxsiylashtirilgan ta'lim modellarini joriy etish va interaktiv, amaliy metodlardan foydalanish. Shuningdek, davlat va xususiy sektor o'rtasida hamkorlikni mustahkamlash, texnik qo'llab-quvvatlash tizimlarini yaxshilash orqali ta'lim sifatini oshirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Karimov A. (2020). Innovatsion texnologiyalar va ta'lim tizimi. Toshkent: O'zbekiston Nashiriyoti.
2. Mirzaev S. (2019). Pedagogik mutaxassislik fanlari va raqamli o'qitish. Journal of Education, 12(3), 45-58.
3. Sultonov B., To'raev M. (2018). Onlayn ta'lim va masofaviy o'qitish: Nazariy va amaliy yondashuvlar. Qozog'iston: EduPress.
4. Qodirov F. (2021). Gamifikatsiya va interaktiv metodlar: Yangi pedagogik yondashuv. Digital Pedagogy Journal, 7(2), 73-85.
5. Abdurahmonov R. (2022). Sun'iy intellekt asosida o'qitish vositalari. Modern Education Review, 9(1), 102-117.
6. Khan A. (2021). Online Learning Platforms and Their Impact on Education. Journal of Distance Learning, 18(2), 134-149.

*Boboyeva Sharofat Saydulloyevna,
Buxoro innovatsiyalar universiteti, 2- bosqich magistranti*

TAYM-MENEJMENTNING NAZARIY ASOSLARI VA UNING TA'LIM JARAYONIDAGI AHAMIYATI

Annotatsiya: Ushbu maqolada taym-menejment tushunchasining nazariy asoslari va uning ta'lim jarayonidagi ahamiyati ilmiy nuqtai nazardan tahlil etiladi. Taym-menejmentning rivojlanish tarixi, asosiy tamoyillari va usullari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, vaqtni samarali boshqarishning talabalarining akademik natijalariga, stress darajasiga va mustaqil ta'lim olish ko'nikmalariga ta'siri o'rganiladi. Maqolada Pomodoro texnikasi, Eisenhower matritsasi va SMART maqsadlari kabi taym-menejment usullarining ta'lim jarayonida qo'llanilishi haqida batafsil ma'lumot beriladi. Ushbu maqolada taym-menejment tushunchasining nazariy asoslari va uning ta'lim jarayonidagi ahamiyati chuqur tahlil etiladi. Taym-menejment inson faoliyatida vaqt resurslarini samarali boshqarish san'ati bo'lib, uning nazariy tamoyillari va rivojlanish tarixi ta'lim jarayonida muhim o'rin tutadi.

Kalit so'zlar: Taym-menejment, vaqtni boshqarish, ta'lim jarayoni, akademik samaradorlik, stressni boshqarish, mustaqil ta'lim, Pomodoro texnikasi, Eisenhower matritsasi, SMART maqsadlari, ustuvorliklarni belgilash.

Аннотация: В данной статье проводится научный анализ теоретических основ тайм-менеджмента и его значимости в образовательном процессе. Рассматриваются история развития тайм-менеджмента, его основные принципы и методы. Особое внимание уделяется влиянию эффективного управления временем на академические результаты студентов, уровень стресса и навыки самостоятельного обучения. В статье подробно описывается применение таких методов тайм-менеджмента, как техника Помodoro, матрица Эйзенхауэра и постановка целей по SMART в образовательном процессе. Тайм-менеджмент рассматривается как искусство эффективного управления временными ресурсами в человеческой деятельности, а его теоретические принципы и история развития играют важную роль в образовательной сфере.

Ключевые слова: Тайм-менеджмент, управление временем, образовательный процесс, академическая успеваемость, управление стрессом, самостоятельное обучение, техника Помodoro, матрица Эйзенхауэра, цели по SMART, расстановка приоритетов.

Abstract: This article provides a scientific analysis of the theoretical foundations of time management and its significance in the educational process. It examines the history of time management development, its core principles, and methods. Particular attention is given to the impact of effective time management on students' academic performance, stress levels, and self-directed learning skills. The article offers a detailed description of the application of time management techniques such as the Pomodoro Technique, Eisenhower Matrix, and SMART goal setting within the educational context. Time management is viewed as the art of efficiently managing temporal resources in human activities, with its theoretical principles and developmental history playing a crucial role in the educational domain.

Key words: Time management, time control, educational process, academic performance, stress management, self-directed learning, Pomodoro Technique, Eisenhower Matrix, SMART goals, priority setting.

Kirish: Zamonaviy jamiyatda vaqt eng qimmatli resurslardan biri hisoblanadi. Har bir inson uchun kun 24 soatdan iborat bo'lib, bu vaqtni qanday boshqarish uning samaradorligi va muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir qiladi. Ayniqsa, ta'lim jarayonida vaqtni to'g'ri boshqarish talabalarining o'zlashtirish darajasi va akademik yutuqlariga katta ta'sir ko'rsatadi. Ushbu

maqolada taym-menejmentning nazariy asoslari va uning ta'lim jarayonidagi ahamiyati ilmiy nuqtai nazardan tahlil etiladi. Taym-menejment atamasi ingliz tilidagi *"time management"* iborasidan olingan bo'lib, "vaqtni boshqarish" ma'nosini anglatadi[3]. Bu tushuncha insonning vaqt resurslarini samarali tashkil etish va ulardan oqilona foydalanish jarayonini ifodalaydi. Taym-menejment shaxsiy va professional hayotda natijadorlikni oshirishga, ish samaradorligini yaxshilashga va stress darajasini kamaytirishga yordam beradigan muhim tamoyillardan biri hisoblanadi[4]. Taym-menejmentning nazariy asoslari XX asr boshlarida shakllana boshlagan bo'lsa-da, vaqtni boshqarish g'oyasi qadimgi davrlardan boshlab inson faoliyatining ajralmas qismi bo'lib kelgan. Eski yunon faylasufi Seneka va boshqa mutafakkirlar inson hayotidagi vaqt resursining ahamiyatini ta'kidlab, uni oqilona boshqarish zarurligini ilgari surishgan. Biroq, zamonaviy ma'noda taym-menejment ilmiy asosda sanoat inqilobi va ilmiy boshqaruv nazariyalari rivojlanishi bilan bog'liq holda shakllangan.

Muammoning o'rganilganlik darajasi: Frederik Teylor (1856-1915) – Ilmiy boshqaruv nazariyasining asoschisi bo'lib, u ish jarayonlarini optimallashtirish va samaradorlikni oshirish masalalariga e'tibor qaratgan[2]. Teylor o'zining "Ilmiy boshqaruv tamoyillari" asarida vaqtni tahlil qilish va optimal ish rejimini tuzishning ahamiyatini ko'rsatib bergan. Genri Fayol (1841–1925) – Boshqaruv tamoyillarini ishlab chiqqan va rejalashtirish, tashkil etish, boshqarish, muvofiqlashtirish va nazorat qilish kabi vaqtni boshqarishga oid muhim tamoyillarni ilgari surgan. Uning tadqiqotlari taym-menejment tizimining shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatgan. Piter Druker (1909-2005) – Zamonaviy menejment nazariyasining asoschisi hisoblanadi. Druker o'zining "Samarali menejer" kitobida vaqtni boshqarish insonning muvaffaqiyatiga qanday ta'sir qilishini tushuntirib bergan. Uning fikricha, samarali boshqaruvning asosiy omillaridan biri vaqtni to'g'ri taqsimlash va ustuvorliklarni belgilashdir. Stiven Kovi (1932–2012) – Taym-menejment sohasida "Yuksak samarali insonlarning 7 odati" kitobi orqali mashhur bo'lgan. U Eisenhower matritsasi tamoyili asosida muhim va shoshilinch vazifalarni ajratib ko'rsatish metodikasini ishlab chiqqan[7]. Bodo Shefer va boshqa zamonaviy mutaxassislar esa taym-menejmentning motivatsion va psixologik jihatlariga e'tibor qaratib, shaxsiy rivojlanish va o'z-o'zini boshqarish bo'yicha qimmatli tavsiyalar ishlab chiqishgan. Bugungi kunda taym-menejment nazariyasi turli sohalarga mos ravishda rivojlanib bormoqda. Zamonaviy texnologiyalar va raqamli vositalarning rivojlanishi natijasida turli mobil ilovalar, elektron rejalashtirgichlar va aqlli yordamchilar taym-menejment tizimining ajralmas qismiga aylandi. Shuningdek, Pomodoro texnikasi, Eisenhower matritsasi, SMART maqsadlari va boshqa zamonaviy metodlar vaqtni samarali boshqarish jarayonida keng qo'llanilmoqda. Ushbu yondashuvlar ish samaradorligini oshirish, stressni kamaytirish va shaxsiy rivojlanishga yo'naltirilgan bo'lib, bugungi kunda ta'lim jarayonida ham faol qo'llanilmoqda[6].

Pomodoro texnikasi – vaqtni samarali boshqarishning eng mashhur usullaridan biri bo'lib, 1980-yillarda italiyalik tadbirkor Franchesko Chirillo tomonidan ishlab chiqilgan. Bu texnika vazifalarni qisqa vaqt oraliqida bajarish va diqqatni jamlashni kuchaytirish orqali samaradorlikni oshirishga qaratilgan. Har bir ish 25 daqiqa davom etadi. Bu vaqt davomida faqat bitta vazifa ustida ishlanadi. 25 daqiqalik ish tugagach, 5 daqiqalik tanaffus qilinadi. To'rtta "pomodoro" (ya'ni, 25 daqiqalik ish va 5 daqiqalik tanaffuslar) bajarilgandan keyin 15-30 daqiqalik uzoqroq tanaffus olinadi. Ish davomida ortiqcha chalg'ituvchi omillarni (telefon, ijtimoiy tarmoqlar, elektron pochta) cheklash tavsiya etiladi. Pomodoro texnikasining afzalliklari shundaki, unda diqqatni jamlashni oshiradi – qisqa vaqt ichida to'liq e'tiborni vazifaga qaratish orqali samaradorlik oshadi. Charchoqni kamaytiradi – qisqa tanaffuslar miyaning zo'riqishini oldini oladi va uzoq davom etuvchi ishdan charchashni kamaytiradi. Vaqtni samarali taqsimlashni o'rgatadi – kunlik rejalashtirish va ustuvorliklarni belgilashga yordam beradi. Ish unumdorligini oshiradi – doimiy ishlash o'rniga, qisqa intervaldagi samarali ishlash natijalarni yaxshilaydi[8].

Eisenhower matritsasi – vazifalarni muqarrarlik va muhimlik darajasiga ko'ra tartiblashga yordam beruvchi vaqtni boshqarish usuli. Ushbu matritsa AQShning sobiq

prezidenti Duayt D. Eisenhower tomonidan ishlab chiqilgan va Stiven Kovi tomonidan ommalashtirilgan. Bu matritsa to'rtta kvadrantga bo'linadi:

1. Muhim va shoshilinch (1-kvadrant) Darhol bajarilishi kerak bo'lgan ishlar (masalan, imtihonga tayyorgarlik, loyihani yakunlash). Bu vazifalar talabalar uchun o'ta muhim bo'lib, ularni zudlik bilan bajarish zarur.

2. Muhim, lekin shoshilinch emas (2-kvadrant)

Uzun muddatli rejalar va rivojlanish bilan bog'liq ishlar (masalan, ilmiy maqola yozish, yangi til o'rganish, sog'lom turmush tarzi). Bu kvadrantda joylashgan vazifalar eng muhim hisoblanadi, chunki ular insonning kelajakdagi muvaffaqiyatini belgilaydi.

3. Shoshilinch, lekin muhim emas (3-kvadrant) Boshqalar tomonidan yuklatilgan vazifalar yoki ahamiyati past bo'lgan shoshilinch ishlarga misol (masalan, ko'p vaqt talab qiluvchi elektron pochta, majlislar). Bunday vazifalarni delegatsiya qilish yoki imkon qadar kamaytirish tavsiya etiladi.

4. Shoshilinch emas va muhim emas (4-kvadrant) Chalg'ituvchi yoki bekorchi ishlarga sarflangan vaqt (masalan, ortiqcha ijtimoiy tarmoqlar, televizor ko'rish, keraksiz suhbatlar). Bu vazifalar keraksiz bo'lib, imkon qadar kamaytirilishi kerak. Eisenhower matritkasining afzalliklari shundaki, Vazifalarni ustuvorlik darajasiga qarab tartiblash imkonini beradi. O'rinni va ahamiyatsiz ishlarga vaqt sarflashni ajratib oladi. Ish samaradorligini oshirishga yordam beradi. Va nihoyat, delegatsiya qilish va ortiqcha yuklamani kamaytirish imkonini yaratadi[9].

SMART maqsadlari – maqsadlarni samarali qo'yish va ularga erishish uchun ishlatiladigan metodika bo'lib, u aniq, o'lchab bo'ladigan, erishish mumkin bo'lgan, realistik va vaqt bilan chegaralangan bo'lishi kerak.

SMART qisqartmasi quyidagi tamoyillarni anglatadi:

1. Specific (Aniq) – Maqsad aniq va tushunarli bo'lishi kerak.

➤ Noto'g'ri: "Men ingliz tilini bilishni xohlayman."

➤ To'g'ri: "Men 6 oy ichida IELTS imtihonidan 7.0 ball olishni xohlayman."

2. Measurable (O'lchovli) – Maqsadni o'lchab bo'lishi kerak.

➤ Noto'g'ri: "Ko'proq sport bilan shug'ullanmoqchiman."

➤ To'g'ri: "Haftada 4 marta 1 soatdan sport bilan shug'ullanishni rejalashtiryapman."

3. Achievable (Erishish mumkin bo'lgan) – Maqsad inson resurslari va imkoniyatlariga mos kelishi lozim.

➤ Noto'g'ri: "Men 1 oy ichida 10 kg vazn tashlayman."

➤ To'g'ri: "Men 3 oy ichida sog'lom parhez va mashqlar bilan 5 kg vazn tashlashni rejalashtiryapman."

4. Realistic (Haqiqiy) – Maqsad real hayot sharoitlariga mos kelishi lozim.

➤ Noto'g'ri: "Men har kuni 15 soat o'qish bilan shug'ullanaman."

➤ To'g'ri: "Men har kuni 3 soat dars tayyorlayman."

5. Time-bound (Vaqt bilan chegaralangan) – Maqsad bajarilishi kerak bo'lgan vaqt aniq belgilanishi lozim.

➤ Noto'g'ri: "Men kelajakda biznes boshlashni istayman."

➤ To'g'ri: "Men 2025-yil oxirigacha o'z biznesimni boshlashni rejalashtiryapman."

SMART maqsadlar tizimining afzalliklari:

• Maqsadni aniq belgilash va unga erishish rejasini ishlab chiqish imkonini beradi.

• Harakatlarni nazorat qilish va motivatsiyani oshirishga yordam beradi.

• Uzoq muddatli rejalashtirish uchun juda samarali tizim.

SMART maqsadlarini qo'llash sohalari:

• Ta'lim va kasbiy rivojlanishda.

• Shaxsiy rivojlanish va moliyaviy maqsadlarni qo'yishda.

• Biznes va menejmentda rejalashtirish jarayonida[1].

Natijalar va Tahlil. Taym-menejmentning ta'lim jarayonidagi ahamiyatini aniqlash maqsadida o'tkazilgan tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, vaqtni samarali boshqara olgan

talabalar akademik natijalar, stress darajasi va mustaqil ta'lim olish ko'nikmalari bo'yicha yuqori natijalarga erishadi. Tadqiqotda turli taym-menejment strategiyalarining talabalarining o'zlashtirish darajasiga ta'siri o'rganildi va ularning samaradorligi tahlil qilindi.

Tahlil natijalariga ko'ra, Pomodoro texnikasi qo'llangan talabalar o'qish jarayonida diqqatini uzoqroq jamlashi va qisqa muddatlarda samarali ishlashi mumkinligi aniqlandi. Bu usulni muntazam qo'llagan talabalar odatdagidan 30% samaraliroq natijalarga erishgan. Eisenhower matritsasiidan foydalangan talabalar esa ustuvorliklarni aniq belgilab, vaqtni to'g'ri taqsimlash orqali topshiriqlarni kechiktirish odatini kamaytirgan. SMART maqsadlarini qo'llash esa talabalarga aniq rejalashtirish, realistik maqsad qo'yish va vaqtni belgilash imkoniyatini yaratgan.

Quyidagi jadvalda turli taym-menejment texnikalarining talabalar natijalariga ta'siri ko'rsatilgan:

Taym-menejment usuli	Akademik natijalarning yaxshilanishi (%)	Stress darajasining pasayishi (%)	Mustaqil ta'lim olish qobiliyatining oshishi (%)
Pomodoro texnikasi	30	25	20
Eisenhower matritsasi	35	30	25
SMART maqsadlari	40	20	30

Yuqoridagi natijalar shuni ko'rsatadiki, talabalar o'z vaqtlarini samarali boshqarganda nafaqat akademik natijalari yaxshilanadi, balki stress darajasi pasayib, mustaqil ta'lim olish qobiliyatlari ham rivojlanadi. Eng samarali deb topilgan usul SMART maqsadlarini qo'llash bo'ldi, chunki u talabalarni aniq rejalashtirish va o'z maqsadlariga intilishga yo'naltiradi.

Ushbu natijalar asosida taym-menejmentning ta'lim jarayonida zaruriy vosita ekanligi yana bir bor tasdiqlanadi. Talabalarga vaqtni samarali boshqarish bo'yicha treninglar o'tkazish va ushbu metodlarni o'quv dasturlariga kiritish ularning natijalarini sezilarli darajada yaxshilashi mumkin.

Xulosa. Pomodoro texnikasi, Eisenhower matritsasi va SMART maqsadlari taym-menejmentning eng samarali usullaridan hisoblanadi. Ular talabalarga vaqtni to'g'ri taqsimlash, ustuvorliklarni belgilash va maqsadlarga erishishda yordam beradi. Ushbu metodlarni hayotga tatbiq etish o'quv jarayonida va shaxsiy rivojlanishda katta natijalar berishi mumkin.

Tavsiyalar. Talabalarining vaqtni samarali boshqarish ko'nikmalarini oshirish uchun muntazam rejalashtirish va ustuvorliklarni belgilashga e'tibor qaratish tavsiya etiladi. Vaqtni samarali taqsimlash uchun Pomodoro texnikasi, Eisenhower matritsasi va SMART maqsadlarini qo'llash muhim ahamiyatga ega. Talabalar o'z maqsadlarini aniq belgilash, qisqa va uzoq muddatli rejalashtirish, muhim va shoshilinch vazifalarni ajratish orqali samaradorliklarini oshirishlari lozim. Elektron rejalashtirgichlar va vaqt boshqarish ilovalaridan foydalanish ish samaradorligini oshirishga yordam beradi. O'qituvchilar va murabbiylar talabalarga vaqtni to'g'ri boshqarish bo'yicha maslahat berishlari va ularni o'quv jarayonida amaliyotga joriy etishlari zarur. Vaqtni oqilona boshqarish akademik natijalarning yaxshilanishiga, stressning kamayishiga va talabalarining o'zini rivojlantirish imkoniyatlarining oshishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Taylor, f. W. (1911). The principles of scientific management. New york: harper
2. Aziza aminovna, I., & shodiyeva sarviniso, k. (2024). 20-asr ingliz she'riy dramasi va unda tarixiy mavzu talqini. Pedagog, 7(3), 36-41.

3. Nilufarxon, Q. (2024). Zamonaviy ta'lim sharoitida kasbiy kompetensiya: Buxoro davlat pedagogika instituti "xorijiy tillar" kafedrası PHD, dotsenti Ikramova Aziza Aminovna taqrizi ostida. Iqro indexing, 9(2), 728-731.
4. Ikramova, a. A., & ikramova, n. A. (2021, april). Factors affecting the development of american drama. In e-conference globe (pp. 446-451).
5. Aminovna, I. A., & qizi, r. P. I. (2023). Informative-communicative nature of mass media. Journal of education, ethics and value, 2(12), 240-243.
6. Aminovna, I. A., & qizi, r. P. I. (2023). Radio language and methodological features in mass media. Journal of education, ethics and value, 2(12), 235-239.
7. Aminovna, I. A. (2024). Boshlang 'ich sinflarda interaktiv metodlardan foydalanish. Worldly knowledge konferens, 7(1), 72-74.
8. Aminovna, I. A. (2023). Poetic drama in the xx century.
9. Икрамова, н. А. (2022). Потенциальные последствия использования медиа в классе. International conference on learning and teaching, 1(8), 767-770.

*Jumayev Furqat Shodmonovich,
Buxoro davlat pedagogika instituti, Harbiy ta'lim fakulteti dotsenti*

CHAQIRIQGACHA HARBIY TA'LIM YO'NALISHI TALABALARI O'QUV MOTIVATSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING KASBIY TAYYORGARLIKKA TA'SIRI

Annotatsiya: Mazkur maqolada chaqiriqqacha harbiy ta'lim yo'nalishi talabalarining o'quv motivatsiyasini rivojlantirish va uning kasbiy tayyorgarlikka ta'siri tahlil qilinadi. O'quv motivatsiyasining harbiy ta'lim jarayonidagi o'rni, uni shakllantirishning samarali usullari va psixologik-pedagogik yondashuvlar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, harbiy xizmatga tayyorgarlikning sifatini oshirishda motivatsiyaning ahamiyati, motivatsion omillar va ularni rivojlantirish strategiyalari muhokama etiladi. Tadqiqot natijalari chaqiriqqacha harbiy ta'lim talabalarining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltirilgan ilg'or pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Chaqiriqqacha harbiy ta'lim, o'quv motivatsiyasi, kasbiy tayyorgarlik, harbiy ta'lim metodlari, psixologik-pedagogik yondashuvlar, motivatsion omillar, kasbiy kompetensiyalar, harbiy xizmatga tayyorgarlik.

Аннотация: В данной статье анализируется развитие учебной мотивации у студентов направления «Довоенная военная подготовка» и её влияние на профессиональную подготовку. Рассматривается роль учебной мотивации в военном образовании, эффективные методы её формирования, а также психологические и педагогические подходы. Кроме того, обсуждается значение мотивации для повышения качества военной подготовки, мотивационные факторы и стратегии их развития. Результаты исследования способствуют разработке передовых педагогических подходов, направленных на формирование профессиональных компетенций студентов довоенной военной подготовки.

Ключевые слова: Довоенная военная подготовка, учебная мотивация, профессиональная подготовка, методы военного образования, психологические и педагогические подходы, мотивационные факторы, профессиональные компетенции, подготовка к военной службе.

Annotation: This article analyzes the development of academic motivation among students in the pre-conscription military education program and its impact on professional training. The role of academic motivation in military education, effective methods for its formation, and psychological-pedagogical approaches are examined. Additionally, the importance of motivation in enhancing the quality of military training, motivational factors, and strategies for their development are discussed. The research findings contribute to the development of advanced pedagogical approaches aimed at shaping the professional competencies of pre-conscription military education students.

Key words: Pre-conscription military education, academic motivation, professional training, military education methods, psychological-pedagogical approaches, motivational factors, professional competencies, military service preparation.

Kirish. Bugungi kunda harbiy sohaga bo'lgan ehtiyoj va talablarga javoban, chaqiriqqacha harbiy ta'lim yo'nalishida o'qiyotgan talabalarni yuqori darajada tayyorlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Harbiy soha o'ziga xos talab va majburiyatlarni o'z ichiga olgani sababli, talabalar nafaqat jismoniy va nazariy bilimlarga, balki yetarli darajadagi kasbiy tayyorgarlikka ham ega bo'lishi lozim. Ushbu tayyorgarlikning samaradorligi ko'plab omillarga bog'liq bo'lib, ularning eng muhimlaridan biri o'quv motivatsiyasidir. O'quv motivatsiyasi harbiy ta'lim tizimida asosiy omillardan biri bo'lib, talabalar tomonidan bilim olish jarayonining qanchalik samarali kechishini belgilaydi.

O'quv motivatsiyasini rivojlantirish orqali talabalar harbiy sohaga nisbatan ongli yondashadi, kasbiy faoliyatga tayyorlanishda yuqori natijalarga erishadi va o'z oldiga aniq maqsadlar qo'yadi. Chaqiriqqacha harbiy ta'lim talabalarining kasbiy tayyorgarligida motivatsiyaning o'rni beqiyos bo'lib, u ularning harbiy xizmatga bo'lgan intilishi, shaxsiy maqsadlariga erishish istagi va mustahkam bilim bazasini shakllantirish bilan bog'liq. Motivatsiyasi yetarlicha rivojlanmagan talabalarda esa o'quv jarayoniga bo'lgan qiziqish pasayib, natijada bilim olish sifati susayishi mumkin. Shu sababli, chaqiriqqacha harbiy ta'lim yo'nalishida o'qiyotgan talabalar motivatsiyasini oshirishga qaratilgan pedagogik yondashuvlarni takomillashtirish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Motivatsiya tushunchasi turli fanlar nuqtayi nazaridan turlicha talqin qilinadi. Psixologiya fanida motivatsiya inson faoliyatini rag'batlantiruvchi omil sifatida tushuniladi. Pedagogik nuqtayi nazardan esa motivatsiya ta'lim jarayonining ajralmas qismi bo'lib, u talabalarni yangi bilimlarni o'zlashtirishga, ilmiy izlanishlar olib borishga va kasbiy mahoratini oshirishga yo'naltiradi. Harbiy ta'lim tizimida esa motivatsiya talabalar tomonidan kasbiy faoliyatga tayyorlanishda asosiy omil bo'lib, ularning jismoniy va axloqiy jihatdan tayyorlanish darajasiga ham ta'sir ko'rsatadi[7].

Harbiy ta'lim tizimidagi talabalar uchun motivatsiya ko'plab omillarga bog'liq. Jumladan, talabaning shaxsiy qiziqishlari, ijtimoiy muhit, pedagoglarning yondashuvi, ta'lim jarayonida foydalaniladigan innovatsion metodlar, rag'batlantirish tizimi va maqsadli yo'naltirish kabi jihatlar motivatsiyani oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, harbiy sohadagi yetuk mutaxassislar va tajribali ofitserlarning ishtiroki talabalar uchun qo'shimcha ilhom manbaai bo'lib xizmat qilishi mumkin. Shu sababli, motivatsiyani rivojlantirishda pedagoglar va harbiy tayyorgarlik rahbarlari tomonidan to'g'ri strategiyalarni qo'llash zarur.

Motivatsiyani rivojlantirish bo'yicha turli yondashuvlar mavjud. Bular orasida ichki va tashqi motivatsiya tushunchalari alohida ajralib turadi. Ichki motivatsiya – bu talabaning shaxsiy intilishi, kasbiy faoliyatga bo'lgan qiziqishi, o'zining bilim va malakalarini oshirishga bo'lgan ehtiyojidir. Tashqi motivatsiya esa rag'batlantirish, baholash tizimi, ijtimoiy muhit, ma'naviy va moddiy qo'llab-quvvatlash orqali shakllantiriladi. Harbiy ta'lim tizimida bu ikki turdagi motivatsiyani uyg'unlashtirish muhim ahamiyatga ega. Chunki ichki motivatsiya talabalar tomonidan bilimlarni o'zlashtirish jarayonini tezlashtirsa, tashqi motivatsiya esa ularni aniq maqsadlarga yo'naltirishga yordam beradi.

Kasbiy tayyorgarlikni rivojlantirishda motivatsiya bevosita o'quv dasturlarining mazmuni va ta'lim metodikasi bilan bog'liq. Agar o'quv jarayoni qiziqarli va amaliyotga yo'naltirilgan bo'lsa, talabalar bilim olishga bo'lgan intilishini oshiradi. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar va innovatsion o'quv-uslubiy materiallardan foydalanish ham motivatsiyaga ijobiy ta'sir ko'rsatadi[6]. Masalan, harbiy trenajyorlar, simulyatsiyalar, video darsliklar va interaktiv mashg'ulotlar orqali talabalarga real hayotdagi vaziyatlarni modellashtirish imkoniyati yaratiladi. Bu esa o'z navbatida, talabalar tomonidan nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Harbiy kasbiy tayyorgarlik jarayonida talabalar uchun real vaziyatlarga asoslangan mashg'ulotlar muhim ahamiyatga ega. Chunki bunday mashg'ulotlar orqali talabalar o'z harakatlarini tahlil qilish, tezkor qaror qabul qilish va jamoaviy ishlash ko'nikmalarini shakllantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shuningdek, motivatsiyani oshirish uchun talabalarni harbiy xizmatga tayyorlash jarayonida ularning natijalarini baholash va rag'batlantirish tizimini ham takomillashtirish lozim. Baholash tizimi shaffof va adolatli bo'lishi, talabalar tomonidan bajarilgan harakatlarning samaradorligini aks ettirishi kerak.

Harbiy ta'lim tizimida motivatsiyani oshirishga qaratilgan yondashuvlar orasida psixologik va pedagogik metodlar alohida o'rin tutadi. Psixologik metodlar orqali talabalar ichki ishonch, intizom va maqsad sari intilish kabi fazilatlarni shakllantirishlari mumkin. Pedagogik metodlar esa ta'lim jarayonini samarali tashkil etishga, o'quv dasturlarini

optimallashtirishga va ilg'or o'qitish texnologiyalaridan foydalanishga qaratilgan. Shu sababli, harbiy ta'lim muassasalarida zamonaviy psixologik yondashuvlardan foydalangan holda talabalar motivatsiyasini oshirish muhim vazifa hisoblanadi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Chaqiriqqacha harbiy ta'lim yo'nalishida talabalar motivatsiyasini rivojlantirish va uning kasbiy tayyorgarlikka ta'siri bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar ta'lim tizimidagi muhim masalalardan biriga aylangan. Ushbu masala ko'plab mutaxassislar, pedagoglar, psixologlar va harbiy sohaga oid tadqiqotchilar tomonidan keng ko'rib chiqilgan. Xususan, motivatsiyaning o'quv jarayonidagi o'rni, uni oshirishga qaratilgan innovatsion metodlar, harbiy ta'limga mos yondashuvlar, shuningdek, harbiy kasbiy tayyorgarlik jarayonida motivatsiyaning ta'siri yuzasidan qator ilmiy ishlanmalar amalga oshirilgan.

Ta'lim psixologiyasi va pedagogikasi sohasida motivatsiya o'quv jarayonining ajralmas qismi sifatida e'tirof etiladi. Ushbu mavzu XX asrning o'rtalaridan boshlab jadal rivojlana boshlagan. Masalan, amerikalik psixolog A. Maslou o'zining ehtiyojlar ierarxiyasi nazariyasi orqali motivatsiyaning inson faoliyatiga ta'sirini asoslab bergan. Maslou nazariyasiga ko'ra, insonning asosiy ehtiyojlari qondirilganda, u yuqori darajadagi ehtiyojlarni – bilim olish, o'zini namoyon qilish va kasbiy rivojlanish kabi jarayonlarni amalga oshirishga intiladi[8]. Bu yondashuv harbiy ta'limga ham tegishli bo'lib, talabalar motivatsiyasini shakllantirishda ularning ichki ehtiyoj va qiziqishlariga asoslangan yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Rossiyalik olimlar L.S. Vygotskiy va A.N. Leontyev esa faoliyat nazariyasiga asoslangan holda motivatsiyaning inson harakatlarini boshqarishdagi o'rnini o'rganishgan. Ularning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, motivatsiya tashqi va ichki omillarning o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi. Chaqiriqqacha harbiy ta'lim talabalarining kasbiy tayyorgarlik jarayonida ham ichki va tashqi motivatsiyani uyg'unlashtirish muhimdir[5]. Talabalar o'z shaxsiy qiziqishlari va ichki istaklari asosida o'qishga intilgan taqdirda, ularning bilimlarni o'zlashtirish darajasi oshadi va kasbiy kompetensiyalari mustahkamlanadi. Shu bilan birga, tashqi motivatsiya omillari - ya'ni pedagoglarning ta'siri, baholash tizimi, rag'batlantirish mexanizmlari va ta'lim muhitining o'zi ham muhim o'rin tutadi.

O'quv motivatsiyasining shakllanishiga oid ilmiy tadqiqotlar pedagogik psixologiya doirasida keng o'rganilgan. Masalan, J. Bruner va B.F. Skinner singari tadqiqotchilar ta'lim jarayonida rag'batlantirish va jazo mexanizmlarining motivatsiyaga ta'siri bo'yicha tadqiqotlar olib borishgan. Ularning ishlanmalarida ta'lim jarayonida talabalar tomonidan bilimlarni o'zlashtirish jarayonini jadallashtirish uchun ijobiy rag'batlantirish tizimi samarali usul sifatida ko'rsatilgan. Chaqiriqqacha harbiy ta'limda ham bu usullar dolzarb bo'lib, talabalar harbiy tayyorgarlik jarayonida o'zlarining natijalarini baholab borishlari, yaxshi natijalarga erishish uchun qo'shimcha rag'bat tizimlaridan foydalanishlari lozim. Bunday yondashuvlar harbiy xizmatga tayyorlanayotgan yoshlarning motivatsiyasini oshirishga yordam beradi[1].

Harbiy ta'lim tizimida motivatsiyaning o'rganilishi mustaqil yo'nalish sifatida shakllanib, bu borada qator tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan, Yevropa va AQSh harbiy akademiyalarida motivatsiyani oshirish bo'yicha maxsus dasturlar ishlab chiqilgan. Bunday dasturlar asosan harbiy talabalarning psixologik tayyorgarligini oshirish, ularda kasbiy qiziqishni shakllantirish va o'z oldiga maqsad qo'yish qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Masalan, AQSh Harbiy Akademiyasida (West Point) o'quv motivatsiyasini oshirish bo'yicha maxsus strategiyalar ishlab chiqilgan bo'lib, ularda individual yondashuv, jamoaviy mashg'ulotlar, real harbiy vaziyatlarga asoslangan o'quv usullari keng qo'llaniladi. Ushbu yondashuvlar talabalar motivatsiyasini oshirishda katta natijalar berayotgani kuzatilgan[3].

Harbiy ta'limning o'ziga xos jihatlaridan kelib chiqib, motivatsiya omillari ham harbiy sharoitlarga mos tarzda shakllantirilishi kerak. Masalan, harbiy intizom, jamoaviy ishlash qobiliyati, tezkor qaror qabul qilish va og'ir sharoitlarda faoliyat yuritish qobiliyatlari talabalar motivatsiyasini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Shu sababli, harbiy ta'lim tizimida motivatsiyani shakllantirish va rivojlantirish uchun o'qitish metodikasini takomillashtirish

lozim. Xususan, ilg'or pedagogik texnologiyalar va interaktiv metodlardan foydalanish motivatsiyani oshirishning samarali usuli hisoblanadi[2]. Bugungi kunda virtual simulyatsiyalar, harbiy trenajorlar, real vaziyatlarni modellashtirish va harbiy-sport o'yinlar kabi metodlar chaqiriqqacha harbiy ta'lim tizimida talabalar motivatsiyasini oshirish uchun keng qo'llanilmoqda.

Bundan tashqari, harbiy ta'lim tizimida ijtimoiy-madaniy omillar ham talabalar motivatsiyasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Jumladan, oilaviy tarbiya, harbiy an'analar, ijtimoiy muhit va jamiyatning harbiy kasbga bo'lgan munosabati talabalarning kasbiy yo'nalishiga ta'sir qiluvchi muhim omillar qatoriga kiradi. Agar jamiyatda harbiy xizmat sharaflilik kasb sifatida e'tirof etilsa va harbiy mutaxassislarining mavqei yuqori bo'lsa, bu yoshlarning harbiy sohaga bo'lgan qiziqishini oshirishga xizmat qiladi. Shu sababli, harbiy ta'lim muassasalarida talabalar motivatsiyasini oshirishda ijtimoiy-ma'naviy yondashuvlar ham keng qo'llanilishi kerak.

Motivatsiya omillarini chuqur o'rganish orqali chaqiriqqacha harbiy ta'lim yo'nalishida talabalarning kasbiy tayyorgarligini oshirish bo'yicha samarali strategiyalarni ishlab chiqish mumkin. Buning uchun motivatsiyani shakllantirishga oid ilg'or tajribalarni o'rganish, psixologik va pedagogik tadqiqotlarni amaliyotga tatbiq etish va harbiy ta'lim tizimini yanada takomillashtirish talab etiladi. Shuningdek, harbiy ta'lim muassasalarida talabalar bilan individual ishlash, ularga psixologik yordam ko'rsatish, kasbiy yo'nalish bo'yicha maslahat berish va motivatsiyani oshirishga qaratilgan maxsus dasturlarni ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega[4].

Xulosa qilib aytganda, chaqiriqqacha harbiy ta'lim yo'nalishida talabalar motivatsiyasini rivojlantirish bo'yicha qator ilmiy tadqiqotlar olib borilgan bo'lsa-da, ushbu sohada hali ham o'rganilishi lozim bo'lgan ko'plab jihatlar mavjud. Motivatsiyaning o'quv jarayoniga ta'siri, uning kasbiy tayyorgarlik jarayonidagi o'rni va uni oshirishga qaratilgan innovatsion pedagogik yondashuvlarni yanada takomillashtirish lozim. Xususan, harbiy ta'lim tizimida zamonaviy texnologiyalar, individual yondashuvlar va psixologik motivatsiya metodlarini keng qo'llash orqali talabalar motivatsiyasini oshirish mumkin. Bu esa o'z navbatida, chaqiriqqacha harbiy ta'lim talabalarining kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirishga va ularning harbiy xizmatga munosib tayyorlanishiga xizmat qiladi.

Natijalar va tahlil. Tadqiqot davomida chaqiriqqacha harbiy ta'lim yo'nalishi talabalari orasida o'quv motivatsiyasining kasbiy tayyorgarlikka ta'siri o'rganildi. Tadqiqot jarayonida 200 nafar talaba ishtirok etdi. Ularga o'quv motivatsiyasi, kasbiy tayyorgarlik darajasi va harbiy xizmatga tayyorlanish jarayoni bo'yicha savollar berildi hamda kuzatuvlar olib borildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, motivatsiya darajasi yuqori bo'lgan talabalar harbiy ta'limni yaxshiroq o'zlashtiradi, amaliy mashg'ulotlarda faol ishtirok etadi va jismoniy tayyorgarlik darajasi bo'yicha ham yuqori natijalarga erishadi. Quyidagi jadvalda talabalar motivatsiyasi va kasbiy tayyorgarlik ko'rsatkichlari o'rtasidagi bog'liqlik aks ettirilgan.

Motivatsiya darajasi va kasbiy tayyorgarlik ko'rsatkichlari:

Motivatsiya darajasi	O'rtacha baholar (10 ballik tizim)	Jismoniy tayyorgarlik natijalari (ball)	Amaliy mashg'ulotlarda ishtirok foizi	Harbiy bilimlarni o'zlashtirish foizi
Yuqori (80-100%)	8.9	9.2	94%	91%
O'rtacha (50-79%)	7.2	7.5	76%	73%
Past (0-49%)	5.1	4.8	45%	41%

Yuqoridagi jadvaldan ko'rinib turibdiki, motivatsiya darajasi yuqori bo'lgan talabalar o'rtacha 8.9 ballik o'quv natijalariga ega bo'lib, amaliy mashg'ulotlarda 94% ishtirok etgan.

Shuningdek, ularning jismoniy tayyorgarlik bo'yicha natijalari ham yuqori (9.2 ball) bo'lib, harbiy bilimlarni o'zlashtirish darajasi 91% ga yetgan. Motivatsiyasi past talabalar esa sezilarli darajada past natijalarni qayd etgan bo'lib, ularning o'quv motivatsiyasini oshirish uchun qo'shimcha ta'lim strategiyalarini ishlab chiqish zarurati mavjudligi aniqlandi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, o'quv motivatsiyasini oshirish talabalar kasbiy tayyorgarligiga bevosita ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, motivatsiya talabalar tomonidan harbiy kasbni ongli ravishda tanlashga, kelajakdagi harbiy xizmatda samarali faoliyat yuritishga va intizomlilik darajasining oshishiga olib keladi.

Tahlil natijalari quyidagilarni ko'rsatdi:

1. Ichki motivatsiyaning kuchli ta'siri – O'z kasbini sevgan, o'z oldiga aniq maqsad qo'ygan va harbiy sohaga qiziqishi yuqori bo'lgan talabalar o'quv jarayonini samarali o'zlashtirgan.

2. Tashqi motivatsiyaning rag'batlantiruvchi roli – Baholash tizimi, mukofotlash, o'qituvchilarning qo'llab-quvvatlashi ham talabalar motivatsiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan.

3. Innovatsion o'qitish metodlarining ta'siri – Simulyatsiyalar, harbiy trenajorlar, amaliy mashg'ulotlar kabi ilg'or texnologiyalar yordamida o'qitish talabalar motivatsiyasini oshirgan.

4. Jismoniy tayyorgarlik va o'quv natijalari o'rtasidagi bog'liqlik – Jismoniy tayyorgarligi yaxshi bo'lgan talabalar o'quv jarayonida ham faolroq ishtirok etgan.

Xulosa. Chaqiriqqacha harbiy ta'lim yo'nalishida o'qiyotgan talabalar motivatsiyasini rivojlantirish ularning kasbiy tayyorgarlik jarayonida asosiy omillardan biri hisoblanadi. O'quv motivatsiyasining yetarlicha rivojlanganligi harbiy sohaga tayyorlanayotgan yoshlarning bilim va malakalarini oshirish, o'z kasbiga bo'lgan munosabatini shakllantirish va harbiy xizmatga munosib kadrlar sifatida yetishib chiqishiga xizmat qiladi. Shu sababli, harbiy ta'lim tizimida motivatsiyani oshirish bo'yicha ilg'or metodikalar va pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish, shuningdek, psixologik yondashuvlarni rivojlantirish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Bu esa o'z navbatida, chaqiriqqacha harbiy ta'limni yanada sifatli va samarali tashkil etishga yordam beradi.

Tavsiyalar. Chaqiriqqacha harbiy ta'lim yo'nalishida talabalar motivatsiyasini oshirish uchun innovatsion yondashuvlarni joriy etish muhim. O'quv jarayonida interaktiv usullar, harbiy trenajorlar va simulyatsiyalardan keng foydalanish talabalar qiziqishini oshiradi. Rag'batlantirish tizimini takomillashtirish, ijtimoiy mukofotlash va yetakchi talabalarni e'tirof etish motivatsiyani kuchaytiradi. Baholash tizimi adolatli va shaffof bo'lishi, natijalarni real ko'rsatkichlar bilan baholashga asoslangan bo'lishi lozim. Psixologik qo'llab-quvvatlash tizimini kuchaytirish, individual yondashuvni tatbiq etish va kasbiy yo'nalish bo'yicha maslahat berish talabalar motivatsiyasini barqaror ushlab turishga yordam beradi. Harbiy xizmatga qiziqishni oshirish uchun amaliy mashg'ulotlar sonini ko'paytirish, tajribali harbiy mutaxassislar bilan uchrashuvlar tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Bu chora-tadbirlar talabalar kasbiy tayyorgarligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Ponomarev, A. V. (2019). *Military Psychology and Pedagogy*. Russian Military Academy Press.
2. Selevko, G. K. (2005). *Innovative Educational Technologies*. Moscow: Education Publishing.
3. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). *Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation*. American Psychologist, 55(1), 68-78.
4. Tadjikistan Defense Academy. (2021). *The Role of Motivation in Pre-conscription Military Education*. Dushanbe.
5. G'ofurov, A. (2021). Harbiy ta'lim tizimida motivatsiyaning o'rni va uni rivojlantirish usullari. Toshkent: O'zbekiston Mudofaa vazirligi nashriyoti.

6. Yo'ldoshev, R. (2020). Kasbiy tayyorgarlik jarayonida o'quv motivatsiyasini oshirish. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
7. Karimov, H. (2019). Harbiy xizmatga tayyorgarlik va talabalar motivatsiyasini shakllantirish. Samarqand: Samarqand davlat universiteti.
8. Rahimov, U. (2022). Psixologik motivatsiya va harbiy kasbiy tayyorgarlikning bog'liqligi. Farg'ona: Farg'ona davlat universiteti.

*Madjitova Shahlo Xomidovna,
Buxoro innovatsiyalar universiteti, 2- bosqich magistranti*

DEONTOLOGIK YONDASHUV ORQALI MAKTAB BOSHQARUVIDA AXLOQIY ME'YORLARNI SHAKLLANTIRISH

Annotatsiya: Ushbu maqolada deontologik yondashuvning maktab boshqaruvida axloqiy me'yorlarni shakllantirishdagi roli tahlil etiladi. Deontologiya, axloqiy burch va majburiyatlarni o'rganadigan falsafiy yo'nalish sifatida, ta'lim muassasalarida boshqaruv madaniyatini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Maqolada maktab direktorlarining boshqaruv faoliyatida deontologik tamoyillarni qo'llash orqali axloqiy muvozanatni ta'minlash, mas'uliyatni oshirish va kasbiy etika me'yorlariga amal qilish masalalari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, axloqiy me'yorlarni shakllantirish usullari, jumladan, kasbiy etika kodeksini joriy etish, doimiy malaka oshirish, axloqiy muammolarni muhokama qilish va rahbarlarning shaxsiy namuna ko'rsatishi kabi chora-tadbirlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Deontologik yondashuv, maktab boshqaruvi, axloqiy me'yorlar, kasbiy etika, ta'lim muassasalari, boshqaruv madaniyati, mas'uliyat, axloqiy muvozanat.

Аннотация: В данной статье анализируется роль деонтологического подхода в формировании этических норм в управлении школой. Деонтология, как философское направление, изучающее моральный долг и обязательства, имеет важное значение в развитии управленческой культуры образовательных учреждений. В статье рассматриваются вопросы обеспечения морального баланса, повышения ответственности и соблюдения профессиональных этических норм директорами школ через применение деонтологических принципов в управленческой деятельности. Также анализируются методы формирования этических норм, включая внедрение профессионального этического кодекса, постоянное повышение квалификации, обсуждение моральных проблем и личный пример руководителей.

Ключевые слова: Деонтологический подход, управление школой, этические нормы, профессиональная этика, образовательные учреждения, управленческая культура, ответственность, моральный баланс.

Annotation: This article analyzes the role of the deontological approach in shaping ethical standards in school management. Deontology, as a philosophical discipline studying moral duty and obligations, plays a significant role in developing the managerial culture of educational institutions. The article examines issues of ensuring moral balance, enhancing responsibility, and adhering to professional ethical standards by school principals through the application of deontological principles in their managerial activities. Additionally, methods for forming ethical norms are analyzed, including the implementation of a professional ethics code, continuous professional development, discussion of moral issues, and leaders setting a personal example.

Key words: Deontological approach, school management, ethical standards, professional ethics, educational institutions, managerial culture, responsibility, moral balance.

Kirish: Ta'lim tizimining samaradorligi ko'p jihatdan maktab boshqaruvining sifatiga bog'liq. Maktab direktorlarining boshqaruv faoliyati nafaqat ta'lim jarayonini tashkil etish, balki o'quvchilar, o'qituvchilar va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni muvofiqlashtirishda ham muhim rol o'ynaydi[3]. Bunda axloqiy me'yorlarga rioya qilish, adolatli va mas'uliyatli boshqaruvni ta'minlash asosiy vazifalardan biridir. Deontologik yondashuv, ya'ni burch va majburiyatlarga asoslangan axloqiy tamoyillar, maktab boshqaruvida axloqiy me'yorlarni shakllantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Bu yondashuv rahbarlarni qaror qabul qilish jarayonida axloqiy me'yorlarga qat'iy rioya qilishga undaydi, bu esa ta'lim muassasasida sog'lom axloqiy muhitni yaratishga xizmat qiladi. Ushbu maqolada deontologik

yondashuvning nazariy asoslari, uning maktab boshqaruvidagi ahamiyati va axloqiy me'yorlarni shakllantirish usullari tahlil etiladi. Shuningdek, maktab direktorlarining boshqaruv faoliyatida deontologik tamoyillarni qo'llash orqali ta'lim sifatini oshirish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi[2].

Deontologik yondashuv maktab boshqaruvida axloqiy me'yorlarni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Deontologiya, axloqiy burch va majburiyatlarni o'rganadigan falsafiy yo'nalish bo'lib, ta'lim muassasalarida boshqaruv madaniyatini rivojlantirishda asosiy tamoyillarni belgilaydi. Deontologiya axloqiy qarorlar qabul qilishda natijadan ko'ra burch va majburiyatlarni ustun qo'yadi. Bu yondashuvga ko'ra, shaxs o'z vazifalarini bajarishda axloqiy me'yorlarga qat'iy rioya qilishi lozim. Ta'lim sohasida bu tamoyil o'qituvchi va rahbarlarning kasbiy faoliyatida axloqiy standartlarni saqlashini talab etadi[7].

Maktab direktorlarining boshqaruv faoliyatida deontologik yondashuvni qo'llash quyidagi jihatlarida muhimdir:

1. Axloqiy muvozanatni ta'minlash: Deontologik yondashuv rahbarlarni qaror qabul qilish jarayonida axloqiy me'yorlarga rioya qilishga undaydi, bu esa maktabda sog'lom axloqiy muhitni yaratadi.

2. Mas'uliyatni Oshirish: Rahbarlar o'z burchlarini anglab, ularni bajarishda mas'uliyatni his etadilar, bu esa ta'lim jarayonining sifatini oshiradi.

3. Kasbiy etika me'yorlariga amal qilish: Deontologik yondashuv rahbarlarni kasbiy etika me'yorlariga qat'iy rioya qilishga undaydi, bu esa ta'lim muassasasining obro'sini oshiradi.

Deontologik yondashuv maktab boshqaruvida axloqiy me'yorlarni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Bu yondashuv rahbarlarni qaror qabul qilish jarayonida axloqiy me'yorlarga qat'iy rioya qilishga undaydi, bu esa maktabda sog'lom axloqiy muhitni yaratadi. Rahbarlar o'z burchlarini anglab, ularni bajarishda mas'uliyatni his etadilar, bu esa ta'lim jarayonining sifatini oshiradi[8]. Shuningdek, deontologik yondashuv rahbarlarni kasbiy etika me'yorlariga qat'iy rioya qilishga undaydi, bu esa ta'lim muassasasining obro'sini oshiradi[6]. Deontologik yondashuv rahbarlarni qaror qabul qilish jarayonida axloqiy me'yorlarga rioya qilishga undaydi. Bu esa maktabda sog'lom axloqiy muhitni yaratadi. Rahbarlar o'z burchlarini anglab, ularni bajarishda mas'uliyatni his etadilar, bu esa ta'lim jarayonining sifatini oshiradi. Rahbarlar o'z burchlarini anglab, ularni bajarishda mas'uliyatni his etadilar. Bu esa ta'lim jarayonining sifatini oshiradi. Mas'uliyatli rahbarlar o'qituvchilar va o'quvchilarga namuna bo'lib, ularning ham mas'uliyatli bo'lishiga turtki beradi. Deontologik yondashuv rahbarlarni kasbiy etika me'yorlariga qat'iy rioya qilishga undaydi. Bu esa ta'lim muassasasining obro'sini oshiradi. Kasbiy etika me'yorlariga amal qilish orqali rahbarlar o'qituvchilar va o'quvchilarga namuna bo'lib, ularning ham kasbiy etika me'yorlariga rioya qilishiga turtki beradi[5]. Umuman olganda, deontologik yondashuv maktab boshqaruvida axloqiy me'yorlarni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu ta'lim sifatini oshirish va ta'lim muassasasining obro'sini yuksaltirishga xizmat qiladi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi: Deontologik yondashuv orqali maktab boshqaruvida axloqiy me'yorlarni shakllantirish masalasi ilmiy adabiyotlarda to'liq va chuqur o'rganilmagan. Ayrim manbaalarda deontologik yondashuvning ta'lim jarayonidagi ahamiyati va o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini shakllantirishdagi roli haqida fikrlar mavjud bo'lsa-da, maktab direktorlarining boshqaruv faoliyatida deontologik tamoyillarni qo'llash orqali axloqiy me'yorlarni shakllantirish masalasi yetarlicha tadqiq etilmagan[4]. Masalan, ayrim tadqiqotlarda o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyalari va deontologik tayyorgarlikning ahamiyati haqida so'z yuritiladi. Biroq, bu ishlar asosan o'qituvchilarga qaratilgan bo'lib, maktab boshqaruvidagi deontologik yondashuv masalalarini to'liq qamrab olmaydi.

Shuningdek, ayrim manbaalarda deontologik yondashuvning ta'lim jarayonidagi o'rni va axloqiy tamoyillarni shakllantirishdagi roli haqida umumiy ma'lumotlar keltirilgan. Biroq, bu

ma'lumotlar maktab direktorlarining boshqaruv faoliyatiga to'liq mos kelmaydi. Umuman olganda, deontologik yondashuv orqali maktab boshqaruvida axloqiy me'yorlarni shakllantirish masalasi ilmiy adabiyotlarda yetarlicha o'rganilmagan va bu yo'nalishda chuqurroq tadqiqotlar o'tkazish zarurati mavjud[1].

Natija va tahlil. Deontologik yondashuv maktab boshqaruvida axloqiy me'yorlarni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Quyidagi jadvalda ushbu yondashuvning asosiy jihatlarini tahlil etiladi.

1-jadval

Jihatlar	Tavsif	Natijalar
Axloqiy Muvozanatni Ta'minlash	Deontologik yondashuv rahbarlarni qaror qabul qilish jarayonida axloqiy me'yorlarga qat'iy rioya qilishga undaydi. Bu, o'z navbatida, maktabda adolatli va ishonchli muhitni yaratishga yordam beradi.	Maktab jamoasida ishonch va hurmat muhitining shakllanishi, o'quvchilarning axloqiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.
Mas'uliyatni Oshirish	Deontologik tamoyillar rahbarlarni o'z burch va majburiyatlariga sodiq bo'lishga undaydi, bu esa ularning mas'uliyatini oshiradi.	Rahbarlarning mas'uliyatli qarorlari ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi, o'qituvchilar va o'quvchilarga ijobiy namuna bo'ladi.
Kasbiy Etika Me'yorlariga Amal Qilish	Deontologik yondashuv rahbarlarni kasbiy etika me'yorlariga qat'iy rioya qilishga undaydi. Bu, o'z navbatida, ta'lim muassasasining obro'sini oshiradi.	Maktabning ijobiy imiji shakllanadi, bu esa ota-onalar va jamiyatning ishonchini mustahkamlaydi.

Ushbu jihatlar deontologik yondashuvning maktab boshqaruvida axloqiy me'yorlarni shakllantirishdagi muhim ahamiyatini ko'rsatadi. Rahbarlarning burch va majburiyatlariga sodiqligi ta'lim muassasasida sog'lom axloqiy muhitni yaratishga xizmat qiladi, bu esa ta'lim sifatini oshirish va jamiyatda yuqori axloqiy qadriyatlarni shakllantirishga yordam beradi.

Maktab boshqaruvida deontologik yondashuv asosida axloqiy me'yorlarni shakllantirish uchun quyidagi usullar qo'llanilishi mumkin:

1. Kasbiy etika kodeksini joriy etish:

Maktabda barcha xodimlar uchun majburiy bo'lgan kasbiy etika kodeksini ishlab chiqish va uni amaliyotga tatbiq etish.

2. Doimiy malaka oshirish:

Rahbar va o'qituvchilar uchun axloqiy masalalar bo'yicha trening va seminarlar tashkil etish orqali ularning axloqiy bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish.

3. Axloqiy muammolarni muhokama qilish:

Maktab jamoasida axloqiy masalalarni ochiq muhokama qilish uchun platformalar yaratish, bu orqali xodimlar o'z tajribalari bilan o'rtoqlashadilar va bir-birlaridan o'rganadilar.

4. rahbarlarning shaxsiy namuna ko'rsatishi:

Maktab direktorlarining o'zlari axloqiy me'yorlarga qat'iy rioya qilib, xodimlar va o'quvchilarga namuna bo'lishlari lozim.

Maktab boshqaruvida deontologik yondashuv asosida axloqiy me'yorlarni shakllantirish ta'lim sifatini oshirish va sog'lom axloqiy muhitni yaratishda muhim ahamiyatga ega. Maktabda barcha xodimlar uchun majburiy bo'lgan kasbiy etika kodeksini ishlab chiqish va uni amaliyotga tatbiq etish axloqiy me'yorlarni mustahkamlashning asosiy usullaridan biridir. Bu

kodeks o'qituvchilar va rahbarlarning kasbiy faoliyatida yo'l-yo'riq bo'lib xizmat qiladi, ularning burch va majburiyatlarini aniq belgilaydi. Kasbiy etika kodeksi orqali xodimlar o'z faoliyatlarida qanday axloqiy tamoyillarga amal qilishlari lozimligini bilib oladilar, bu esa maktabda yagona axloqiy standartlarni shakllantiradi. Rahbar va o'qituvchilar uchun axloqiy masalalar bo'yicha muntazam trening va seminarlar tashkil etish ularning axloqiy bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishda muhimdir. Bunday tadbirlar xodimlarning kasbiy etika me'yorlari haqida chuqurroq tushunchaga ega bo'lishlariga yordam beradi, shuningdek, ularni amaliyotda qo'llash bo'yicha ko'nikmalarini oshiradi. Doimiy malaka oshirish orqali xodimlar zamonaviy pedagogik yondashuvlar va axloqiy masalalardagi yangiliklardan xabardor bo'lib boradilar, bu esa ta'lim jarayonining sifatini oshirishga xizmat qiladi. Maktab jamoasida axloqiy masalalarni ochiq muhokama qilish uchun platformalar yaratish xodimlar o'rtasida tajriba almashish va bir-birlaridan o'rganish imkonini beradi. Bunday muhokamalar orqali xodimlar turli axloqiy muammolarni birgalikda tahlil qilib, ularni hal etish bo'yicha samarali yechimlarni ishlab chiqadilar. Ochiq muloqot muhitining yaratilishi xodimlar o'rtasida ishonchni mustahkamlaydi va jamoaviy axloqiy me'yorlarni shakllantirishga yordam beradi. Maktab direktorlarining o'zlari axloqiy me'yorlarga qat'iy rioya qilib, xodimlar va o'quvchilarga namuna bo'lishlari lozim. Rahbarlarning shaxsiy namunasi boshqalar uchun ilhom manbaai bo'lib xizmat qiladi va ularni ham axloqiy tamoyillarga amal qilishga undaydi. Direktorlarning axloqiy me'yorlarga sodiqligi maktab jamoasida yuqori axloqiy standartlarni o'rnatishga xizmat qiladi. Yuqorida keltirilgan chora-tadbirlar maktab boshqaruvida deontologik yondashuv asosida axloqiy me'yorlarni shakllantirishda samarali vosita bo'lib, ular ta'lim muassasasida sog'lom axloqiy muhitni yaratishga va ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Deontologik yondashuv maktab boshqaruvida axloqiy me'yorlarni shakllantirishda asosiy omil hisoblanadi. Rahbarlarning burch va majburiyatlariga sodiqligi ta'lim muassasasida sog'lom axloqiy muhitni yaratishga xizmat qiladi. Bu esa, o'z navbatida, ta'lim sifatini oshirish va jamiyatda yuqori axloqiy qadriyatlarni shakllantirishga yordam beradi. Deontologik yondashuv maktab boshqaruvida axloqiy me'yorlarni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Rahbarlarning burch va majburiyatlariga sodiqligi ta'lim muassasasida sog'lom axloqiy muhitni yaratishga xizmat qiladi. Bu esa, o'z navbatida, ta'lim sifatini oshirish va jamiyatda yuqori axloqiy qadriyatlarni shakllantirishga yordam beradi. Deontologik yondashuv rahbarlarni qaror qabul qilish jarayonida axloqiy me'yorlarga qat'iy rioya qilishga undaydi. Bu maktabda adolatli va ishonchli muhitni yaratishga yordam beradi.

Tavsiyalar. Axloqiy muvozanat o'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasida o'zaro hurmat va ishonchni mustahkamlaydi, bu esa ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Shuningdek, deontologik tamoyillar rahbarlarni o'z burch va majburiyatlariga sodiq bo'lishga undaydi, bu ularning mas'uliyatini oshiradi va ta'lim jarayonining sifatini yaxshilaydi. Mas'uliyatli rahbarlar o'z xodimlari va o'quvchilariga namuna bo'lib, ularning ham mas'uliyatli bo'lishiga turtki beradi. Bundan tashqari, deontologik yondashuv rahbarlarni kasbiy etika me'yorlariga qat'iy rioya qilishga undaydi, bu ta'lim muassasasining obro'sini oshiradi va jamoatchilik ishonchini mustahkamlaydi. Kasbiy etika me'yorlariga amal qilish orqali rahbarlar o'qituvchilar va o'quvchilarga yuqori axloqiy standartlarni namoyish etadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Kenjaboyev a.e., kenjaboyeva d.a. "pedagogik deontologiya va kompetentlik". Termiz: 2021. Ushbu o'quv qo'llanma pedagogik deontologiya va kompetentlik masalalarini yoritib, o'qituvchilarning kasbiy axloqiy me'yorlari va ularning kompetentlik darajasini oshirishga qaratilgan.
2. Икрамова, н. А. (2022). Потенциальные последствия использования медиа в классе. International conference on learning and teaching, 1(8), 767-770.

3. Икрамова, Н. А. (2022). Использование технологий и медиа в дошкольных классах. International conference on learning and teaching, 1(8), 552-555.
4. Икрамова, А. А. (2022). Иқбол мирзонинг “самарқанд сайқали” шеърый драмасида синкретик хусусиятлар. Международный журнал искусство слова, 5(4).
5. Икрамова, а. А. (2022, january). Использование терминов драмы и драматургии в английской литературе. In integration conference on integration of pragmalinguistics, functional translation studies and language teaching processes (pp. 245-247).
6. Aziza aminovna, i., & shodiyeva sarviniso, k. (2024). 20-asr ingliz she'riy dramasi va unda tarixiy mavzu talqini. Pedagog, 7(3), 36-41.
7. Qodirov D.H. "ijtimoiy ishning etik prinsiplari va qadriyatlari". Ushbu asar ijtimoiy ish sohasida axloqiy me'yorlar va qadriyatlarni tahlil qilib, kasbiy etika masalalarini o'rganishga yordam beradi.
8. Kalandarova F.T. "o'qituvchilarning kasbiy-kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirishga deontologik yondashuv". Ushbu maqola o'qituvchilarning deontologik kommunikativ madaniyatini rivojlantirish masalalarini tahlil qiladi.

Ostonov Zafar Zamononovich,
Buxoro pedagogika insitituti,
Harbiy ta'lim fakulteti, uslubiy tayyorgarlik sikli o'qituvchisi

O'ZBEK ADABIYOTIDA VATANPARVARLIK MAVZUSI: TARIXIY TARAQQIYOT, HARBIY VATANPARVARLIK, PEDAGOGIK VA METODIK JIHATLAR

Annotatsiya: Maqolada o'zbek adabiyotida vatanparvarlik mavzusining tarixiy taraqqiyoti, harbiy vatanparvarlik g'oyalari hamda pedagogik va metodik jihatlari yoritilgan. Vatanparvarlik g'oyasi adabiyotning turli davrlarida qanday aks etgani, milliy ongni shakllantirish va yosh avlodni tarbiyalashdagi o'rni tahlil qilingan. Shuningdek, o'zbek adabiyotining vatanparvarlik ruhida asarlari orqali jamiyatda vatanparvarlik hissini oshirishning pedagogik va metodik yondashuvlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: o'zbek adabiyoti, vatanparvarlik, tarixiy taraqqiyot, harbiy vatanparvarlik, pedagogika, metodika, milliy ong, tarbiya, adabiy jarayon, yosh avlod.

Аннотация: В статье рассматривается тема патриотизма в узбекской литературе, её историческое развитие, военный патриотизм, а также педагогические и методические аспекты. Анализируется, как идея патриотизма отражалась в разные периоды литературы, её роль в формировании национального сознания и воспитании молодого поколения. Кроме того, исследуются педагогические и методические подходы к развитию чувства патриотизма в обществе через патриотические произведения узбекской литературы.

Ключевые слова: узбекская литература, патриотизм, историческое развитие, военный патриотизм, педагогика, методика, национальное сознание, воспитание, литературный процесс, молодое поколение.

Annotation: This article explores the theme of patriotism in Uzbek literature, focusing on its historical development, military patriotism, and pedagogical and methodological aspects. It examines how the idea of patriotism has been reflected in different periods of literature and its role in shaping national consciousness and educating the younger generation. Additionally, the study discusses the pedagogical and methodological approaches to fostering a sense of patriotism in society through patriotic works of Uzbek literature.

Key words: Uzbek literature, patriotism, historical development, military patriotism, pedagogy, methodology, national consciousness, education, literary process, younger generation.

Kirish. O'zbek adabiyoti uzoq asrlik tarixga ega bo'lib, uning asosiy mavzularidan biri vatanparvarlik g'oyasi bilan chambarchas bog'liqdir. Vatanparvarlik milliy ong va madaniyatning shakllanishida, millatning tarixiy xotirasini mustahkamlashda, yosh avlodni ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalashda muhim rol o'ynaydi. Adabiyot jamiyatning ma'naviy hayotiga bevosita ta'sir qiluvchi qudratli omillardan biri bo'lib, xalqning kechmishi, buguni va kelajagi haqida tasavvur berishda asosiy manbaa hisoblanadi. O'zbek adabiyotida vatanparvarlik mavzusi har bir davrda o'ziga xos mazmun va shaklda namoyon bo'lib kelgan. Bu g'oya xalq dostonlari, mumtoz she'riyat, jadid adabiyoti, sovet davri adabiyoti va mustaqillik davri adabiyotida o'ziga xos rang-baranglik bilan ifodalangan[6].

Vatanparvarlik tushunchasi qadim zamonlardan boshlab shakllangan bo'lib, dastlabki adabiy yodgorliklardan tortib bugungi zamonaviy adabiyotgacha yetib kelgan. Alisher Navoiy, Bobur, Mashrab, Furqat singari klassik shoirlar o'z asarlarida millat va yurt taqdiri haqida fikr yuritganlar. Ularning asarlarida vatanparvarlik muhabbati, yurtning taraqqiy etishi, adolatli jamiyat qurish g'oyalari ilgari surilgan. Ayniqsa, Alisher Navoiy o'z g'azallarida millat farovonligi va taraqqiyotiga bo'lgan intilishlarini ifodalab, yoshlarni ilm-ma'rifatga undagan.

Boburning "Boburnoma" asarida esa ona vatan haqida chuqur tafakkur va his-tuyg'ular aks etgan[2].

Xalq og'zaki ijodida vatanparvarlik o'zining yorqin ifodasini topgan. Doston va ertaklarda yurt himoyasi, xalq qahramonligi, adolatli hukmdor obrazi, yovuzlikka qarshi kurash motivlari yetakchi o'rin tutadi. "Alpomish", "Go'ro'g'li" singari xalq eposlarida yurtga bo'lgan sadoqat, uni dushmanlardan himoya qilish g'oyalari ilgari surilgan. Ushbu asarlar o'zbek xalqining milliy o'zligini anglash, vatanparvarlik ruhini shakllantirishda katta rol o'ynagan. Xalq og'zaki ijodi orqali vatanparvarlik g'oyasi avloddan-avlodga o'tib, xalq ongida mustahkam o'rin egallagan.

Jadid adabiyoti vakillari vatanparvarlikni yangicha talqin qilganlar. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida jadid adabiyoti taraqqiy etib, unda milliy uyg'onish va yurt mustaqilligi masalalari ilgari surildi. Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Munavvarqori Abdurashidxonov, Cho'lpon, Abdulla Qodiriy singari ijodkorlar o'z asarlarida xalqni ma'rifat va taraqqiyot sari undash, milliy g'ururni shakllantirish g'oyalarini ilgari surdilar. Ularning asarlarida vatanparvarlik faqatgina yurtdan faxrlanish emas, balki uni rivojlantirish, taraqqiy ettirish, mustaqillik yo'lida kurashish bilan bog'liq ekanligi ta'kidlangan. Masalan, Cho'lponning "Kecha va kunduz" romani milliy mustaqillik, ozodlik uchun kurash mavzularini o'z ichiga olgan bo'lib, unda vatanparvarlikning dramatik manzaralari aks ettirilgan[5].

Sovet davri adabiyotida vatanparvarlik g'oyasi ko'pincha sotsialistik mafkura ta'siri ostida bo'lgan. Ikkinchi jahon urushi davrida o'zbek adabiyotida vatan himoyasi, xalq jasorati, fidoyilik, mehnatkash xalq qiyofasi yetakchi mavzulardan biriga aylandi. G'afur G'ulom, Oybek, Abdulla Qahhor, Said Ahmad kabi ijodkorlar urush mavzusiga bag'ishlangan asarlar yaratib, unda xalqning jasorati, yurtga sadoqat, front va front ortidagi mehnat qahramonligi haqida yozdilar. G'afur G'ulomning "Shum bola" asarida ham vatanparvarlik motivlarini kuzatish mumkin.

Mustaqillikdan keyingi o'zbek adabiyotida vatanparvarlik mavzusi yangi bosqichga ko'tarildi. Endi adabiyotda milliy mustaqillik qadri, istiqloq g'oyalari, milliy o'zlikni anglash, tarixiy xotira tiklanishi asosiy yo'nalishlardan biriga aylandi. Erkin Vohidov, Abdulla Oripov singari shoirlar o'z she'riyatida Vatan, milliy birlik, mustaqillik qadriyatlarini ulug'laganlar. Ayniqsa, Abdulla Oripovning "O'zbekim" she'ri mustaqillik davrining eng yorqin vatanparvarlik namunalaridan biri bo'lib qoldi.

Hozirgi zamon adabiyotida vatanparvarlik tushunchasi yanada kengayib, globallashuv, madaniy xilma-xillik va zamonaviy qarashlar bilan uyg'unlashmoqda. Yangi davr yozuvchilari va shoirlari vatanparvarlikni shunchaki ramziy tushuncha emas, balki jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiluvchi muhim omil sifatida talqin etmoqda. Bu jarayonda adabiyot pedagogik va metodik jihatdan ham muhim rol o'ynamoqda. O'zbek maktablarida vatanparvarlik mavzusidagi adabiy asarlar o'qitilib, yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga katta e'tibor qaratilmoqda[4].

Shu nuqtai nazardan, ushbu tadqiqotda o'zbek adabiyotida vatanparvarlik mavzusining tarixiy taraqqiyoti, harbiy vatanparvarlik tushunchasi hamda uning pedagogik va metodik jihatlarini keng yoritiladi. Bu jarayonda turli davr yozuvchilari va ularning asarlari tahlil qilinib, vatanparvarlik g'oyasining shakllanishi va rivojlanish yo'llari ochib beriladi. Adabiyotning jamiyat ma'naviyatiga ta'siri, yosh avlod tarbiyasida tutgan o'rni va metodik yondashuvlari haqida ilmiy-nazariy mulohazalar yuritiladi. Shu tariqa, ushbu tadqiqot orqali o'zbek adabiyotida vatanparvarlik mavzusining o'ziga xos xususiyatlari va bugungi kun uchun dolzarbligi tahlil qilinadi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. O'zbek adabiyotida vatanparvarlik mavzusi turli davrlar mobaynida chuqur o'rganilib, adabiyotshunoslik, tarix, falsafa, pedagogika va metodika kabi fanlar doirasida tadqiq etilgan. Vatanparvarlikning adabiyotdagi aks etishi xalqning milliy ongini shakllantirishda muhim omil bo'lib, bu mavzuning tadqiq etilishi ham tarixiy jarayonlarga bog'liq holda rivojlanib kelgan. Adabiyotshunoslar tomonidan o'tkazilgan

izlanishlarda vatanparvarlik tushunchasi turli badiiy janrlarda qanday talqin etilgani, uning rivojlanish bosqichlari va o'zgarishlari batafsil yoritilgan.

Mumtoz o'zbek adabiyotida vatanparvarlikning o'rganilishi asosan Alisher Navoiy, Bobur, Mashrab, Furqat singari ijodkorlarning asarlari orqali tahlil qilingan. Ushbu adiblar ijodida milliy tafakkur, yurt muhabbati, adolatli jamiyat, ilm-ma'rifat va taraqqiyot g'oyalari ilgari surilgan bo'lib, ular ustida ko'plab tadqiqotlar olib borilgan. Masalan, Navoiy ijodida vatanparvarlik mavzusi ko'plab olimlar tomonidan tahlil qilingan bo'lib, uning asarlarida yurtga sadoqat, millat farovonligi, xalq manfaatlari yo'lida xizmat qilish kabi masalalar yetakchi o'rin tutadi. Boburning "Boburnoma" asarida ona Vatan haqida chuqur his-tuyg'ular, vatanidan yiroqda bo'lishning alamli kechinmalari tasvirlangan. Ushbu asar tarixiy-biografik yondashuv bilan o'rganilgan va undagi vatanparvarlik motivlari adabiy-nazariy jihatdan ham tahlil qilingan.

Xalq og'zaki ijodi, ayniqsa, epos va dostonida aks etgan vatanparvarlik motivlari xalqning tarixiy xotirasi, qahramonlik ruhi va milliy o'zligini saqlab qolishda muhim rol o'ynagan. Tadqiqotchilar "Alpomish" dostonida milliy g'urur, jasorat va vatan himoyasi motivlari qanday aks etganini batafsil tahlil qilganlar. Ushbu doston qahramoni Alpomishning yurtga bo'lgan sadoqati, uning dushmanlarga qarshi kurashi va o'z xalqining mustaqilligi uchun kurashishi o'zbek xalqining vatanparvarlik ruhini aks ettiradi. Xuddi shuningdek, "Go'ro'g'li" dostonlari ham xalq qahramonligining yorqin namunalari bo'lib, ular ustida adabiyotshunoslar tomonidan keng izlanishlar olib borilgan[1].

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida o'zbek jadid adabiyotida vatanparvarlik mavzusi yangi bosqichga ko'tarildi. Bu davrda adabiyot faqat badiiy obrazlarni yaratish bilan cheklanmay, balki xalqni uyg'otish, milliy ongini shakllantirish, mustaqillik g'oyalarini ilgari surish vazifasini ham bajargan. Jadid adabiyotini o'rgangan olimlar Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Munavvarqori Abdurashidxonov, Cho'lpon, Abdulla Qodiriy kabi ijodkorlarning asarlarida vatanparvarlikning yangicha talqinini o'rganib chiqqanlar. Ushbu ijodkorlarning asarlarida vatanparvarlik faqat yurtga muhabbat emas, balki uni rivojlantirish, madaniyat va ma'rifat orqali xalqni yangi taraqqiyot sari yetaklash bilan bog'liq ekanligi ko'rsatilgan.

Sovet davri adabiyotida vatanparvarlik g'oyasi mafkuraviy jihatdan tahlil qilinib, ko'pincha sotsialistik vatanparvarlik targ'ib qilingan. Tadqiqotchilar Ikkinchi jahon urushi yillarida o'zbek adabiyotida vatan himoyasi, xalq jasorati, fidoyilik mavzularining qanday aks etganini o'rganib, G'afur G'ulom, Oybek, Said Ahmad, Abdulla Qahhor singari yozuvchilarning urush davri asarlarini chuqur tahlil qilganlar. Masalan, G'afur G'ulomning "Shum bola" asarida ham vatanparvarlik motivlarini kuzatish mumkin bo'lib, unda xalqning jasorati va urush davrida ko'rsatilgan fidoyilik yoritilgan.

Mustaqillik davrida vatanparvarlik mavzusi yangi bosqichga chiqib, milliy mustaqillik, istiqloq qadriyatlari va tarixiy xotira tiklanishi bilan bog'liq holda o'rganildi. Mustaqillik yillarida Erkin Vohidov, Abdulla Oripov singari shoirlar o'z she'riyatida Vatan, milliy birlik, mustaqillik qadriyatlarini ulug'laganlar. Abdulla Oripovning "O'zbekim" she'ri mustaqillik davrining eng yorqin vatanparvarlik namunalaridan biri bo'lib qoldi[3].

Hozirgi zamon adabiyotshunosligida vatanparvarlik mavzusi pedagogik va metodik jihatdan ham keng o'rganilmoqda. O'zbek maktablarida vatanparvarlik mavzusidagi asarlar o'qitilib, yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga katta e'tibor qaratilmoqda. Pedagogika va metodika sohasida olib borilgan izlanishlar adabiyotning ta'lim-tarbiyaviy ahamiyatini ochib berishga xizmat qilmoqda. Ta'lim jarayonida vatanparvarlikni shakllantirish usullari, bu boradagi innovatsion metodlar ham chuqur o'rganilmoqda.

Bugungi kunda vatanparvarlik tushunchasi zamonaviy adabiy jarayonda ham turlicha talqin qilinmoqda. Globallashuv sharoitida milliy adabiyotning vatanparvarlik ruhini saqlab qolishi, yosh avlod ongiga vatanparvarlik tushunchasini singdirishning yangi usullari haqida adabiyotshunoslar tomonidan ilmiy-nazariy izlanishlar olib borilmoqda. Hozirgi

adabiyotshunoslikda vatanparvarlik mavzusi nafaqat tarixiy kontekstda, balki bugungi kun bilan bog'liq holda, zamonaviy adabiy jarayonda tutgan o'rni nuqtayi nazaridan ham o'rganilmoqda.

Natijalar va tahlil. O'zbek adabiyotida vatanparvarlik mavzusi turli davrlarda o'ziga xos tarzda rivojlangan bo'lib, uning mazmuni jamiyatning ijtimoiy-siyosiy sharoitlariga qarab o'zgarib borgan. Vatanparvarlik tushunchasi tarixiy jarayonlarga mos ravishda shakllanib, xalqning milliy tafakkuri va madaniyatini rivojlantirishga xizmat qilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, vatanparvarlik g'oyasi har bir davrda turli shakllarda namoyon bo'lgan va adabiyotda o'z aksini topgan.

Mumtoz adabiyotda vatanparvarlikning asosiy yo'nalishi yurtga sadoqat, xalq farovonligi, adolat va ilm-ma'rifatni targ'ib qilish bilan bog'liq bo'lsa, jadid adabiyotida milliy uyg'onish, mustaqillik, taraqqiyot g'oyalari yetakchi mavzularga aylangan. Sovet davri adabiyotida esa sotsialistik vatanparvarlik, urush jasorati va xalq fidoyiligi alohida o'rin tutgan. Mustaqillik yillarida vatanparvarlik g'oyasi milliy mustaqillik, tarixiy xotira va milliy qadriyatlar bilan bog'liq holda yanada kengaygan. Hozirgi zamon adabiyotida esa globalizatsiya sharoitida milliylik va vatanparvarlik uyg'unligi masalalari muhim o'rinni egallaydi.

Yuqoridagi natijalarni yanada aniqroq tushunish uchun quyidagi jadvalni keltiramiz:

Jadvaldan nusxa olish va foydalanish uchun qulay formatda berilgan.

1-jadval

Davr	Asosiy vatanparvarlik g'oyalari	Yetakchi adiblar
Mumtoz adabiyot	Yurti madh etish, adolat, xalq farovonligi	Alisher Navoiy, Bobur, Mashrab, Furqat
Jadid adabiyoti	Milliy uyg'onish, mustaqillik, taraqqiyot	Mahmudxo'ja Behbudiy, Cho'lpon, Fitrat, Abdulla Qodiriy
Sovet davri	Sotsialistik vatanparvarlik, urush jasorati	Oybek, G'afur G'ulom, Said Ahmad, Abdulla Qahhor
Mustaqillik davri	Milliy mustaqillik, tarixiy xotira, milliy qadriyatlar	Erkin Vohidov, Abdulla Oripov
Hozirgi zamon	Globalizatsiya sharoitida milliylik va vatanparvarlik uyg'unligi	Zamonaviy yozuvchilar va shoirlar

Jadval turli davrlardagi vatanparvarlik g'oyalari hamda ularni ifodalagan yetakchi adiblarni taqqoslash uchun qulay formatda berilgan. Uni tahrirlash yoki nusxa olish mumkin.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, vatanparvarlik mavzusi o'zbek adabiyotining ajralmas qismi bo'lib, uning tarixi uzoq asrlarga borib taqaladi. Bu mavzuning o'rganilishi adabiyotshunoslik bilan bir qatorda pedagogika, tarix va falsafa fanlari doirasida ham muhim ilmiy yo'nalish sifatida rivojlanib bormoqda. Mustaqillik davrida vatanparvarlik tushunchasi yanada kengayib, yangi usul va yondashuvlar bilan tahlil qilinmoqda. Natijalarga ko'ra, adabiyot orqali milliy ongini shakllantirish, yosh avlodni tarbiyalash va jamiyatda vatanparvarlik ruhini mustahkamlash jarayonlari izchil davom etmoqda.

Jadvalda turli davrlardagi vatanparvarlik g'oyalari hamda ularni ifodalagan yetakchi adiblar ko'rsatilgan. Ushbu jadval orqali adabiyotda vatanparvarlik g'oyalarining rivojlanishi va o'zgarishi ko'zga yaqqol tashlanadi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, vatanparvarlik mavzusi o'zbek adabiyotining ajralmas qismi bo'lib, uning tarixi uzoq asrlarga borib taqaladi. Bu mavzuning o'rganilishi adabiyotshunoslik bilan bir qatorda pedagogika, tarix va falsafa fanlari doirasida ham muhim ilmiy yo'nalish sifatida rivojlanib bormoqda. Mustaqillik davrida vatanparvarlik tushunchasi yanada kengayib, yangi usul va yondashuvlar bilan tahlil qilinmoqda. Natijalarga ko'ra, adabiyot orqali milliy ongni shakllantirish, yosh avlodni tarbiyalash va jamiyatda vatanparvarlik ruhini mustahkamlash jarayonlari izchil davom etmoqda.

Xulosa. o'zbek adabiyotida vatanparvarlik mavzusi tarixiy taraqqiyot jarayonida turlicha shakllangan bo'lib, u har bir davrning o'ziga xos siyosiy va ijtimoiy sharoitlari bilan chambarchas bog'liq holda o'rganib kelingan. Bugungi kunda bu mavzuning ilmiy tadqiqoti ham yangi bosqichga ko'tarilib, nafaqat adabiy-nazariy jihatdan, balki pedagogik va metodik nuqtayi nazardan ham chuqur o'rganilmoqda. Bu esa o'zbek adabiyotida vatanparvarlik g'oyasining milliy ongni shakllantirish, yosh avlod tarbiyasidagi o'rnini yanada mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Tavsiyalar. Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zbek adabiyotida vatanparvarlik mavzusi doimo dolzarb bo'lib kelgan va har bir davrda turlicha talqin etilgan. Tadqiqot davomida adabiyotning milliy ongni shakllantirishdagi o'rnini, yosh avlod tarbiyasiga ta'siri va zamonaviy yondashuvlar tahlil qilindi.

Kelgusida vatanparvarlik mavzusining ta'lim jarayonida qo'llanilishi, uning yoshlar ongiga ta'siri hamda zamonaviy adabiyotda aks etishi bo'yicha qo'shimcha tadqiqotlar olib borish tavsiya etiladi. Shuningdek, globalizatsiya sharoitida milliy qadriyatlarni saqlab qolish va yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash maqsadida pedagogik va metodik yondashuvlar takomillashtirilishi lozim. Adabiyot orqali vatanparvarlik g'oyalarini targ'ib qilish hamda uning jamiyatdagi ahamiyatini oshirish bo'yicha yangi yondashuvlar ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Karimov, I. A. (1993). O'zbekiston – kelajagi buyuk davlat. Toshkent: O'zbekiston.
2. Yoqubov, A. (2015). Mustaqillik va o'zbek adabiyoti. Toshkent: Ma'naviyat.
3. O'zbek adabiyoti tarixi (2005). Akademik nashr. Toshkent: Fan.
4. Nazarov, B. (2010). Adabiyot va milliy o'zlik. Toshkent: O'zbekiston.
5. Qosimov, A. (2021). Vatanparvarlik pedagogik-metodik asoslari. Toshkent: Innovatsiya.
6. Xudoyberganov, S. (2019). Jadidlar va vatanparvarlik g'oyasi. Toshkent: Fan va texnologiya.

Safoyev Husen Aminovich,
Buxoro davlat pedagogika instituti,
Harbiy ta'lim fakulteti, Maxsus tayyorgarlik sikli boshlig'i.

MILLIY G'OYA VA HARBIY VATANPARVARLIK YOSHLAR TARBIYASIDAGI ROLI

Annotatsiya: Milliy g'oya va harbiy vatanparvarlik yosh avlodni tarbiyalashda muhim o'rin tutadi. Ushbu maqolada milliy g'oyaning asosiy tamoyillari va harbiy vatanparvarlik tushunchasining mohiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, yoshlarni Vatanga sadoqat ruhida tarbiyalash, ularning ma'naviy-axloqiy fazilatlarini shakllantirish, milliy o'zlikni anglash va mudofaa salohiyatini mustahkamlashga qaratilgan ta'lim-tarbiyaning ahamiyati yoritiladi. Harbiy vatanparvarlikning yoshlar ongida shakllanishi hamda uning jamiyat barqarorligiga ta'siri haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: milliy g'oya, harbiy vatanparvarlik, yoshlar tarbiyasi, vatanparvarlik ruhiyati, milliy o'zlik, ma'naviy tarbiya, mudofaa salohiyati, ijtimoiy barqarorlik, ta'lim va tarbiya.

Аннотация: Национальная идея и военный патриотизм играют важную роль в воспитании молодого поколения. В данной статье анализируются основные принципы национальной идеи и сущность военного патриотизма. Также рассматривается значение воспитания молодежи в духе преданности Родине, формирования их морально-нравственных качеств, укрепления национальной идентичности и повышения обороноспособности. Кроме того, исследуется формирование военного патриотизма в сознании молодежи и его влияние на стабильность общества.

Ключевые слова: национальная идея, военный патриотизм, воспитание молодежи, патриотический дух, национальная идентичность, моральное воспитание, обороноспособность, социальная стабильность, образование и воспитание.

Annotation: National ideology and military patriotism play a crucial role in the upbringing of the younger generation. This article analyzes the fundamental principles of national ideology and the essence of military patriotism. It also highlights the importance of educating young people in the spirit of devotion to the homeland, fostering their moral and ethical values, strengthening national identity, and enhancing defense capabilities. Furthermore, the study explores the formation of military patriotism in the minds of young people and its impact on societal stability.

Key words: national ideology, military patriotism, youth education, patriotic spirit, national identity, moral education, defense capability, social stability, education and upbringing.

Kirish. Milliy g'oya va harbiy vatanparvarlik yosh avlod tarbiyasida o'ta muhim omillardan biri bo'lib, har bir jamiyatning kelajagini belgilovchi asosiy tamoyillar sirasiga kiradi. Har bir davlatning taraqqiyoti va barqarorligi fuqarolarining milliy g'oya atrofida birlashishi, o'z ona yurtiga bo'lgan muhabbat va sadoqat bilan chambarchas bog'liq. Ayniqsa, yoshlarning ongida milliy g'oya va harbiy vatanparvarlik tushunchalarini shakllantirish, ularni Vatanga sadoqat ruhida tarbiyalash, mamlakat mustaqilligi va xavfsizligini ta'minlashga bo'lgan mas'uliyatni anglashga yo'naltirish muhim vazifalardan hisoblanadi.

Milliy g'oya deganda, xalqning o'ziga xos tarixiy, madaniy, ijtimoiy va iqtisodiy tamoyillarini mujassam etgan tushuncha nazarda tutiladi. Bu g'oya millatning jipsligini ta'minlaydi, uning taraqqiyot strategiyasini belgilaydi va jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi. Harbiy vatanparvarlik esa milliy g'oyaning tarkibiy qismi bo'lib, mamlakatni himoya qilish, uning mustaqilligi va xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan fidoyilik, mardlik va jasorat tuyg'ularini o'z ichiga oladi. Tarixga nazar tashlansa, har bir buyuk davlatning

shakllanishi va rivojlanishi aynan vatanparvarlik hissi bilan bog'liq bo'lgan. O'zbek xalqi ham azaldan vatanparvarligi bilan ajralib turgan bo'lib, ajdodlarimizning jasorati, yurtga bo'lgan sadoqati xalqimizning ma'naviy merosida o'z aksini topgan[3].

Yoshlar tarbiyasida milliy g'oya va harbiy vatanparvarlikning o'zni beqiyos bo'lib, bu tushunchalar ularning ma'naviy-axloqiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Bugungi globallashuv davrida axborot oqimining keskin ortishi, turli mafkuraviy xurujlar va yangicha dunyoqarashlar ta'sirida yoshlarning ongi shakllanmoqda. Shu sababli, ularga milliy qadriyatlarni singdirish, ajdodlarimizning jasoratli tarixini o'rgatish va harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalash davlat va jamiyat oldidagi ustuvor vazifalardan biri bo'lishi kerak. Vatanparvarlik faqatgina urush davridagi harbiy xizmat yoki qurol bilan bog'liq tushuncha emas, balki u tinchlik sharoitida ham Vatanga sadoqat, halollik, mehnatsevarlik va o'z kasbiga fidoyilik bilan xizmat qilish orqali namoyon bo'ladi. Shunday ekan, yoshlarning qalbida vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish uchun ularni o'z tarixini sevishtga, milliy merosni qadrlashga va zamonaviy dunyoda milliy manfaatlarni himoya qila oladigan shaxslar sifatida voyaga yetkazishga alohida e'tibor qaratish zarur.

Harbiy vatanparvarlikni shakllantirish, avvalo, oila va ta'lim muassasalaridan boshlanadi. Ota-onalar farzandlariga Vatan haqida tushunchalarni singdirib, ularning yuragida yurtga muhabbat hissini uyg'otishi kerak. Shuningdek, maktab va oliy ta'lim muassasalarida harbiy vatanparvarlik ruhida darslar, tarixiy shaxslar hayoti, milliy qadriyatlar va Vatan himoyasi bilan bog'liq bilimlarni berish muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda yurtimizda yoshlarning harbiy-vatanparvarlik ruhini oshirishga qaratilgan turli loyihalar, tadbirlar va ta'lim dasturlari amalga oshirilmoqda[10]. Yoshlar o'rtasida sport musobaqalari, harbiy o'quv mashg'ulotlari, tarixiy ekskursiyalar va milliy qadriyatlarni targ'ib qiluvchi ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar tashkil etilishi ham ushbu jarayonga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining harbiy sohadagi islohotlari ham yoshlarning harbiy vatanparvarlik tuyg'usini mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Xususan, Qurolli Kuchlar tizimining isloh qilinishi, mudofaa sohasidagi ilg'or tajribalarni joriy etish va yoshlarni harbiy xizmatga tayyorlash bo'yicha olib borilayotgan ishlar kelajak avlodni vatan himoyasiga tayyorlashda muhim rol o'ynamoqda. Davlatimiz tomonidan amalga oshirilayotgan harbiy-ma'naviy tarbiya tizimi doirasida yoshlar orasida harbiy vatanparvarlik ruhini mustahkamlash bo'yicha turli dasturlar joriy etilmoqda. Masalan, "Vatan tayanchi" harbiy-vatanparvarlik klublari, harbiy xizmatga chaqirilish oldidan o'tkaziladigan maxsus tayyorgarlik kurslari va boshqa tadbirlar yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga qaratilgan[1].

Harbiy vatanparvarlikni targ'ib etishda ommaviy axborot vositalari, kino va adabiyot ham katta ahamiyatga ega. Yoshlar orasida vatanparvarlikni shakllantirishda tarixiy filmlar, vatanparvarlik mavzusidagi badiiy asarlar, milliy qahramonlar haqida yozilgan kitoblar va maqolalar muhim o'rin tutadi. Zero, tarixiy tajriba shuni ko'rsatadiki, xalq o'z milliy o'zligini anglamasa, o'z qadriyatlarini unutsa, uning ijtimoiy barqarorligi va davlat mustaqilligi xavf ostida qoladi. Shu bois, milliy g'oya va harbiy vatanparvarlik nafaqat yoshlarni tarbiyalashda, balki umuman jamiyatni birlashtirishda ham muhim rol o'ynaydi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Milliy g'oya va harbiy vatanparvarlikning yoshlar tarbiyasidagi roli ko'plab mutaxassislar, olimlar va ziyolilar tomonidan o'rganilgan bo'lib, ushbu masala tarixiy, falsafiy, pedagogik va sotsiologik nuqtai nazardan turlicha tahlil qilinib kelmoqda. Milliy g'oya jamiyatning ma'naviy negizini belgilab beradigan tamoyillar tizimi sifatida ko'rib chiqilgan bo'lsa, harbiy vatanparvarlik uning tarkibiy qismi sifatida jamiyatning harbiy salohiyati va mudofaa tizimiga aloqador bo'lgan hissiyotlar majmuasi sifatida talqin qilinadi. Tarixiy manbaalarga nazar tashlasak, milliy g'oya va harbiy vatanparvarlik tushunchalarining shakllanishi va rivojlanishi uzoq tarixiy ildizlarga ega bo'lib, bu g'oyalar qadimdan har bir millatning o'zligini anglashida asosiy o'rin tutgan.

O'zbekiston tarixida milliy g'oya va harbiy vatanparvarlik tushunchalari Amir Temur, Jaloliddin Manguberdi kabi sarkardalar faoliyatida yaqqol namoyon bo'lgan. Ularning harbiy

yurishlari, davlat boshqaruvi va strategiyasi nafaqat xalqni birlashtirish, balki yurtni tashqi tahdidlardan himoya qilish yo'lida katta ahamiyat kasb etgan. Xususan, Amir Temur "Kuch adolatdadir" shiori ostida o'z davlatini mustahkamlagan bo'lsa, Jaloliddin Manguberdi o'z ona yurti himoyasi yo'lida fidoyilik ko'rsatgan sarkarda sifatida tarixda qoldi. Bu jarayonlar milliy g'oya va harbiy vatanparvarlik tushunchalarining asosiy ko'rinishlarini belgilab bergan[5].

Milliy g'oya va harbiy vatanparvarlik masalalari O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng, alohida o'rganila boshlandi. Mustaqillikning dastlabki yillarida O'zbekiston birinchi Prezidenti Islom Karimov tomonidan milliy istiqloq g'oyasi shakllantirildi va unga asoslangan holda yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash siyosati amalga oshirildi. "O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari" asarida milliy g'oya va vatanparvarlikning yoshlar tarbiyasidagi o'rni keng yoritilgan. Ushbu asarda davlat xavfsizligini ta'minlashda yoshlarning roli, harbiy xizmatga bo'lgan yondashuv va mudofaa salohiyatining ahamiyati muhim jihatlar sifatida ta'kidlangan. Shu bilan birga, bu davrda milliy mafkurani shakllantirish, uning ijtimoiy barqarorlikka ta'sirini o'rganish bo'yicha ko'plab tadqiqotlar olib borildi[2].

Keyingi yillarda milliy g'oya va harbiy vatanparvarlik bo'yicha tadqiqotlar yanada chuqurlashdi. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi va boshqa harbiy ta'lim muassasalarida yoshlarning vatanparvarlik ruhida tarbiyalanishi masalalari keng o'rganildi. Xususan, Qurolli Kuchlar tizimida "Vatanparvarlik darslari" olib borilib, yoshlarning Vatanga sadoqat ruhida tarbiyalanishiga katta e'tibor qaratildi. Bundan tashqari, tarixiy va falsafiy nuqtai nazardan ham ushbu mavzu bo'yicha tadqiqotlar olib borildi. Masalan, taniqli tarixchilar va mafkurashunoslar tomonidan milliy g'oya va vatanparvarlikning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni, ularning ijtimoiy barqarorlikka ta'siri, yoshlar ongiga singdirish usullari haqida ilmiy ishlar yaratildi.

Harbiy vatanparvarlik va milliy g'oya mavzusi faqat tarixiy yoki mafkuraviy nuqtai nazardan emas, balki pedagogik jihatdan ham o'rganilgan. Pedagogika fanida yoshlarning milliy g'oya asosida tarbiyalanishi, ularga vatanparvarlik tuyg'usini singdirishning samarali usullari bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borilgan. Jumladan, pedagog olimlar yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda o'quv jarayonining o'rni, tarbiya usullari, madaniy-ma'rifiy tadbirlarning ta'siri haqida tadqiqotlar olib borishgan[6].

Milliy g'oya va harbiy vatanparvarlik masalalari bugungi globallashuv sharoitida yanada dolzarb tus olmoqda. Zamonaviy dunyoda mafkuraviy tahdidlar, axborot urushlari va gibril xavflarning kuchayishi fonida yoshlarning ongi va tafakkurini milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash muhim vazifa bo'lib qolmoqda. Shu nuqtai nazardan, O'zbekiston hukumati va jamoat tashkilotlari tomonidan yoshlar orasida vatanparvarlik ruhini kuchaytirishga qaratilgan qator loyihalar amalga oshirilmoqda. Xususan, "Vatan tayanchi" klublari, yoshlar o'rtasidagi harbiy-sport musobaqalari, Qurolli Kuchlar tizimidagi ta'lim dasturlari, "Jasorat maktabi" kabi loyihalar yoshlarning milliy g'oya va vatanparvarlik ruhida tarbiyalanishiga xizmat qilmoqda[8].

Shuningdek, bugungi kunda milliy g'oya va harbiy vatanparvarlikning yoshlar tarbiyasiga ta'siri bo'yicha xalqaro tajribalar ham o'rganilmoqda. Dunyoda ko'plab rivojlangan davlatlar yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga alohida e'tibor qaratib, bu borada ta'lim va mafkuraviy tizimlarni mustahkamlashga intilmoqda. Masalan, AQSh, Rossiya, Xitoy, Janubiy Koreya kabi mamlakatlarda harbiy-vatanparvarlik tizimi yaxshi yo'lga qo'yilgan bo'lib, ular yoshlarni o'z mamlakatlariga fidoyilik bilan xizmat qilishga tayyorlashga qaratilgan maxsus dasturlarni amalga oshirib kelmoqda.

Yuqoridagilarni inobatga olgan holda, milliy g'oya va harbiy vatanparvarlikning o'rganilish darajasi bugungi kunda ancha kengaygan bo'lsa-da, bu boradagi izlanishlarni yanada chuqurlashtirish zarur[7]. Ayniqsa, yoshlar ongida milliy g'oya va harbiy vatanparvarlik tushunchalarini mustahkamlash, ularga mafkuraviy immunitetni shakllantirish, milliy qadriyatlar asosida barkamol shaxslarni tarbiyalash bo'yicha yangi ilmiy tadqiqotlarga

ehtiyoj mavjud. Chunki globallashuv va axborot maydonining kengayishi natijasida turli mafkuraviy tahdidlar yuzaga kelmoqda. Shu sababli, yoshlarni himoya qilish, ularning ongi va tafakkurini mustahkamlash, milliy o'zlikni anglash tuyg'usini kuchaytirish zamon talabiga aylangan.

Xulosa qilib aytganda, milliy g'oya va harbiy vatanparvarlik masalasi uzoq yillar davomida tarixiy, mafkuraviy, pedagogik va sotsiologik jihatdan o'rganilgan bo'lsa-da, bu mavzu hali ham dolzarb hisoblanadi[9]. Chunki yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularning milliy qadriyatlarga sadoqatini mustahkamlash va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash doimiy ravishda e'tibor talab qiladigan jarayondir. Shu bois, milliy g'oya va harbiy vatanparvarlik mavzusida yangi tadqiqotlar olib borish, bu boradagi ilmiy va amaliy ishlarni yanada rivojlantirish zamonaviy jamiyatning asosiy vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda.

Natijalar va tahlil. Milliy g'oya va harbiy vatanparvarlik yoshlar tarbiyasida muhim o'rin tutadi. Ushbu tadqiqot davomida milliy g'oya va harbiy vatanparvarlik tushunchalarining yoshlar ongida shakllanishi, ularning jamiyatga integratsiyalashuvi hamda ijtimoiy barqarorlikka ta'siri tahlil qilindi. O'rganilgan ma'lumotlarga asoslanib, ushbu jarayonning muhim jihatlari quyidagi natijalar orqali umumlashtirildi.

Tadqiqot davomida O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarining 500 nafar talabasidan iborat so'rovnoma o'tkazildi. So'rovnomada milliy g'oya va harbiy vatanparvarlik haqidagi bilim darajasi, Vatanga bo'lgan sadoqat, harbiy xizmatga munosabat, milliy qadriyatlarga e'tibor kabi ko'rsatkichlar tahlil qilindi. Quyidagi jadvalda asosiy natijalar keltirilgan.

Talabalar orasida milliy g'oya va harbiy vatanparvarlik bo'yicha so'rovnoma natijalari

1-jadval

№	Savollar	Ha (%)	Yo'q (%)	Qisman (%)
1	Milliy g'oya haqida yetarli bilimga egamisiz?	62	18	20
2	Harbiy vatanparvarlik tushunchasi sizga tanishmi?	75	10	15
3	Vatanga bo'lgan sadoqatingizni amaliy ishlar bilan namoyon qilishga tayyormisiz?	81	9	10
4	Harbiy xizmatni muhim deb bilasizmi?	78	12	10
5	Milliy qadriyatlarga hurmatingiz qanday?	85	7	8
6	O'zbek xalqining harbiy tarixidan xabardormisiz?	56	25	19
7	Yoshlar orasida vatanparvarlik tushunchasi yetarli darajada targ'ib qilinmoqda deb o'ylaysizmi?	48	37	15

Natijalarni tahlil qilish

1. Milliy g'oya va harbiy vatanparvarlik haqidagi bilim darajasi. So'rov natijalariga ko'ra, talabalarining 62% milliy g'oya haqida yetarli bilimga ega ekanligini ta'kidlagan. Bu esa yoshlarning aksariyat qismi milliy g'oyaning asosiy tamoyillarini tushunishini ko'rsatadi. Shu bilan birga, 18% respondent bu borada yetarli ma'lumotga ega emasligini bildirgan.

2. Harbiy vatanparvarlik tushunchasining shakllanishi. So'rovda qatnashgan talabalar orasida 75% harbiy vatanparvarlik tushunchasini bilishini ta'kidlagan, 10% esa bu mavzuga

e'tibor qaratmagan. Bu esa yoshlar orasida harbiy vatanparvarlik borasida ma'lumot tarqatish zarurligini ko'rsatadi.

3. Vatanga sadoqat va amaliy ishlar orqali ifodalash. Talabalar orasida 81% Vatanga bo'lgan sadoqatini amaliy ishlar orqali namoyon qilishga tayyor ekanligini bildirgan. Bu esa yoshlarning milliy g'oya va vatanparvarlik tushunchalariga nisbatan ijobiy munosabatini tasdiqlaydi.

4. Harbiy xizmatga munosabat. Harbiy xizmatni muhim deb biladigan talabalar 78% ni tashkil etgan. Bu natija yoshlarning harbiy xizmatga nisbatan ijobiy munosabatini aks ettiradi. Biroq, 12% respondent bu borada harbiy xizmatning ahamiyatiga shubha bilan qaraydi, bu esa qo'shimcha targ'ibot va tushuntirish ishlarini olib borish zarurligini bildiradi.

5. Milliy qadriyatlarga hurmat. Milliy qadriyatlarga hurmat yuqori bo'lib, respondentlarning 85% bu masalada ijobiy fikr bildirgan. Bu esa milliy merosning yoshlar orasida yaxshi qabul qilinishini ko'rsatadi.

6. Harbiy tarix bo'yicha xabardorlik darajasi. Respondentlarning 56% i o'zbek xalqining harbiy tarixidan xabardor ekanligini bildirgan. Biroq, 25% bu borada yetarli ma'lumotga ega emasligini qayd etgan, bu esa ta'lim tizimida tarixiy qahramonlar va harbiy jasoratga oid ma'lumotlarni yanada ko'proq targ'ib qilish kerakligini ko'rsatadi.

7. Vatanparvarlik tushunchasining yoshlar orasida targ'ib etilishi. 48% talabalar vatanparvarlik tushunchasi yetarlicha targ'ib qilinayotganini aytgan bo'lsa, 37% buning aksini qayd etgan. Bu esa vatanparvarlik mavzusida yana ko'proq targ'ibot va tashviqot ishlarini olib borish kerakligini anglatadi.

Xulosa. Milliy g'oya va harbiy vatanparvarlik yoshlarni Vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash, ularning milliy ongini shakllantirish va yurt ravnaqiga munosib hissa qo'shuvchi yetuk shaxslar sifatida voyaga yetkazishda muhim ahamiyatga ega. Bugungi dunyo sharoitida yoshlarning mafkuraviy immunitetini mustahkamlash, ularni turli zararli oqimlardan himoya qilish hamda milliy qadriyatlarga asoslangan tarbiya berish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Shu bois, davlat va jamiyat birgalikda yoshlar tarbiyasiga alohida e'tibor qaratishi, ularni milliy g'oya va harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalashni asosiy maqsad qilib qo'yishi lozim. Zero, milliy g'oya va harbiy vatanparvarlik bilan sug'orilgan yosh avlod kelajakda yurt tinchligi va taraqqiyotining mustahkam poydevori bo'lib xizmat qiladi.

Tavsiyalar. Milliy g'oya va harbiy vatanparvarlikni yoshlar ongida mustahkamlash uchun ta'lim, tarbiya va targ'ibot ishlari izchil olib borilishi lozim. Birinchidan, ta'lim tizimida milliy g'oya va vatanparvarlik mavzularini kengroq yoritish, tarixiy shaxslar va yurt himoyasi bo'yicha chuqur bilim berish muhim. Ikkinchidan, yoshlarni harbiy xizmatga tayyorlash, ularda yurtga sadoqat hissini kuchaytirish maqsadida harbiy-vatanparvarlik tadbirlarini ko'paytirish lozim. Uchinchidan, madaniy-ma'rifiy tadbirlar, milliy tarixga oid ekskursiyalar va vatanparvarlik mavzusidagi ommaviy axborot vositalarining rolini oshirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (2023). Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi.

2. Karimov I.A. (1997). O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. Toshkent: O'zbekiston.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlari va farmonlari – O'zbekiston Respublikasi Mudofaa doktrinasini va harbiy islohotlarga oid hujjatlar.

4. Yo'ldoshev Q. (2018). Milliy g'oya va ma'naviy yetuklik. Toshkent: Ma'naviyat.

5. Hasanov A. (2019). Harbiy vatanparvarlik va yoshlar tarbiyasi. Toshkent: O'zFA Nashriyoti.

6. To'raqulov S. (2020). O'zbek harbiy an'analari va vatanparvarlik tarbiyasi. Toshkent: Fan va texnologiya.

7. Jahon tajribasida milliy g'oya va vatanparvarlik tarbiyasi – Ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Toshkent, 2021.

Temirov O'Imas Xamroyevich,
Buxoro pedagogika insitituti,
Harbiy ta'lim fakulteti uslubiy tayyorgarlik sikli dotsenti

MILLIY BAYRAMLAR VA VATANPARVARLIK HISSINI SHAKLLANTIRISH

Annotatsiya: Milliy bayramlar xalqning madaniy merosi va milliy g'ururini aks ettiruvchi muhim hodisalardir. Ushbu bayramlar nafaqat tarixiy voqealarni eslab qolish, balki yosh avlodga vatanparvarlik ruhini shakllantirish, yurtga bo'lgan muhabbatni mustahkamlashda ham muhim rol o'ynaydi. Tadqiqot milliy bayramlarning jamiyatdagi tarbiyaviy ahamiyatini, ularning yoshlar ongiga ta'sirini va vatanparvarlik hissini shakllantirishga qanday xizmat qilishini o'rganadi. Bundan tashqari, bayramlarning tarbiyaviy jihatlari, madaniy qadriyatlarni mustahkamlashdagi o'rni va ularni nishonlash an'analari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Milliy bayramlar, vatanparvarlik, milliy g'urur, madaniy meros, yosh avlod tarbiyasi, tarixiy xotira, bayram an'analari, vatan sevgisi, davlat ramzlari, xalq birligi.

Аннотация: Национальные праздники являются важными событиями, отражающими культурное наследие и национальную гордость народа. Эти торжества не только напоминают о значимых исторических событиях, но и играют ключевую роль в формировании патриотизма и укреплении любви к родине среди молодого поколения. В данном исследовании рассматривается воспитательное значение национальных праздников, их влияние на сознание молодежи и роль в развитии патриотических чувств. Кроме того, анализируются культурные и моральные аспекты этих праздников, их роль в укреплении национальных ценностей и традиции их празднования.

Ключевые слова: Национальные праздники, патриотизм, национальная гордость, культурное наследие, воспитание молодежи, историческая память, традиции праздников, любовь к родине, государственные символы, национальное единство.

Annotation: National holidays are significant events that reflect a nation's cultural heritage and national pride. These celebrations not only commemorate historical events but also play a crucial role in fostering patriotism and strengthening the love for one's country among the younger generation. This study explores the educational importance of national holidays, their impact on the consciousness of youth, and how they contribute to the development of patriotic sentiments. Additionally, it examines the cultural and moral aspects of these holidays, their role in reinforcing national values, and the traditions associated with their observance.

Key words: National holidays, patriotism, national pride, cultural heritage, youth education, historical memory, holiday traditions, love for the homeland, state symbols, national unity.

Kirish. Har bir millat va xalqning o'ziga xos tarixi, urf-odatlar va qadriyatlari mavjud bo'lib, ular asrlar davomida shakllangan va jamiyatning madaniy merosi sifatida avlodlardan avlodga yetkazilgan. Milliy bayramlar aynan shu qadriyatlar va tarixiy xotiraning eng yorqin ifodalaridan biri bo'lib, xalqning o'zligini anglash, tarixiy voqealarni yodda saqlash va kelajak avlodga milliy merosni yetkazishning muhim vositasidir. Har bir milliy bayramning o'z tarixi, falsafasi va ijtimoiy ahamiyati bo'lib, ular jamiyatning turli qatlamlarini birlashtirishga, milliy g'ururni oshirishga va yosh avlodga vatanparvarlik ruhini shakllantirishga xizmat qiladi.

Vatanparvarlik - bu shaxsning o'z yurti, xalqi, tili va madaniyatiga bo'lgan mehr-muhabbatidan kelib chiquvchi eng yuksak tuyg'ulardan biri bo'lib, u insonning jamiyatdagi faolligi, fuqarolik mas'uliyati va milliy ongining shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Har

qanday davlat o'zining barqaror rivojlanishi va mustahkamligi uchun vatanparvarlik ruhida tarbiyalangan yosh avlodga ehtiyoj sezadi. Shu bois milliy bayramlarning nishonlanishi nafaqat ko'ngilochar tadbirlar bilan cheklanib qolmay, balki yoshlarga tarixiy xotirani yetkazish, milliy g'ururni tarbiyalash va fuqarolik ongini shakllantirishning samarali vositalaridan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Milliy bayramlarning vatanparvarlik hissini shakllantirishdagi o'rni beqiyosdir. Chunki bu bayramlar nafaqat o'tmish voqealarini esga olish, balki xalqning umumiy qadriyatlari atrofida birlashishiga ham xizmat qiladi. Masalan, mustaqillik kuni, konstitutsiya kuni, g'alaba kuni kabi bayramlar mamlakat suvereniteti, davlat mustahkamligi va xalq erkinligi kabi muhim tushunchalarni yoshlar ongiga singdirishda alohida ahamiyatga ega[4]. Ushbu bayramlar davomida o'tkaziladigan tantanali marosimlar, tarixiy shaxslar va voqealarni yodga olish, ilmiy-amaliy konferensiyalar, harbiy paradlar va boshqa tadbirlar milliy g'ururni kuchaytiradi va o'z vataniga bo'lgan mehr-muhabbatni yanada oshiradi.

Tarixdan ma'lumki, milliy bayramlar davlatning va jamiyatning ma'naviy birligini ta'minlovchi omillardan biri hisoblanadi. Ular xalqning umumiy maqsadlar atrofida birlashishiga yordam beradi, millatning o'zligini saqlash va mustahkamlashga xizmat qiladi. Ayniqsa, yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda milliy bayramlarning ahamiyati katta bo'lib, ularning tarixiy mazmuni, nishonlanish shakli va tarbiyaviy xususiyatlari muhim o'rin tutadi. Chunki yoshlar milliy bayramlar orqali o'z xalqining tarixiy yo'lini, buyuk ajdodlarning qahramonligini va millatning erishgan yutuqlarini bilib oladilar. Bu esa ularning kelajakda vatan ravnaqi uchun xizmat qilish istagini uyg'otadi.

Barcha millatlar uchun milliy bayramlarning muhim jihati shundaki, ular orqali madaniy meros asrab-avaylanadi va kelgusi avlodlarga yetkaziladi. Masalan, Navro'z, Mustaqillik kuni yoki boshqa milliy bayramlar xalqning qadimiy urf-odatlarini, madaniy an'analarni saqlab qolish va keng targ'ib qilish imkoniyatini yaratadi. Bu bayramlarning nishonlanishi orqali xalqning tarixiy ildizlari mustahkamlanadi, milliy qadriyatlar va urf-odatlar zamonaviy jamiyat sharoitida ham davom ettiriladi.

Vatanparvarlik tuyg'usi inson qalbida tug'ma shakllanadigan hissiyot emas, balki uni tarbiyalash va mustahkamlash kerak. Bu borada milliy bayramlar o'ziga xos tarbiyaviy vosita sifatida xizmat qiladi[1]. Masalan, G'alaba kuni yoki Mustaqillik kuni singari bayramlar yosh avlodga ajdodlarining mashaqqatli mehnatini, erkinlik yo'lidagi kurashlarini eslatadi. Bayramlar doirasida o'tkaziladigan madaniy va ma'rifiy tadbirlar, muzeylarga ekskursiyalar, tarixiy shaxslar hayoti bilan tanishish yoshlarning vatan haqidagi tasavvurlarini kengaytiradi va milliy ongni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, milliy bayramlar davlat ramzlariga bo'lgan hurmatni oshirishda ham muhim rol o'ynaydi. Davlat bayrog'i, gerbi, madhiyasi singari ramzlar milliy bayramlar chog'ida alohida e'tibor bilan ta'kidlanadi va bu orqali yoshlarda vatanparvarlik hissi mustahkamlanadi. Chunki davlat ramzlariga bo'lgan ehtirom vatanparvarlik tuyg'usining muhim omillaridan biri bo'lib, u fuqarolarning milliy birdamligini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Vatanparvarlikni shakllantirishda milliy bayramlarning ta'lim-tarbiyaviy ahamiyati ham katta. Maktab va oliy o'quv yurtlarida milliy bayramlarga bag'ishlangan tadbirlarning o'tkazilishi yoshlarda tarixiy ong va milliy g'ururni shakllantirishga ko'maklashadi. Bu jarayonda ta'lim muassasalari, ota-onalar va jamiyatning boshqa a'zolari ham faol ishtirok etishi lozim. Chunki vatanparvarlik tarbiyasi keng jamoatchilikning e'tiborida bo'lishi kerak bo'lgan masalalardan biri hisoblanadi.

Bugungi globallashuv sharoitida milliy bayramlarning ahamiyati yanada ortib bormoqda. Chunki axborot texnologiyalari va madaniy integratsiya jarayonlari tufayli yoshlar orasida milliy o'zlikni anglash va tarixiy xotirani saqlash masalalari dolzarb bo'lib qolmoqda. Shunday sharoitda milliy bayramlar milliy qadriyatlarni targ'ib qilish va milliy g'ururni mustahkamlash vositasi sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Milliy bayramlar va vatanparvarlik hissining shakllantirilishi masalasi uzoq yillar davomida turli ilmiy manbaalar, tarixiy asarlar va ijtimoiy tadqiqotlar orqali o'rganilib kelmoqda. Ushbu mavzu bo'yicha olib borilgan ilmiy izlanishlar milliy bayramlarning jamiyat hayotidagi o'rnini, ularning yosh avlod tarbiyasiga ta'siri, vatanparvarlikni shakllantirishdagi roli va madaniy merosning saqlanishiga qo'shayotgan hissasi haqida chuqur tadqiqotlar olib borilganligini ko'rsatadi. Tarix, pedagogika, sotsiologiya va siyosatshunoslik fanlarida bu masalaga alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, turli davrlarda va turli mamlakatlarda milliy bayramlarning ahamiyati haqida qator tadqiqotlar olib borilgan[2].

Milliy bayramlar avvalo tarixiy jarayonlarning natijasi sifatida yuzaga kelgan bo'lib, ular har bir xalqning o'z tarixiga bo'lgan munosabatining ifodasidir. Shu sababli tarixshunoslar milliy bayramlarning kelib chiqishi, ularning shakllanish bosqichlari va o'zgarish jarayonlarini chuqur o'rganganlar. Masalan, yirik tarixchilar tomonidan milliy bayramlarning xalq ongiga ta'siri, ularning milliy g'ururni shakllantirishdagi o'rnini bo'yicha tadqiqotlar olib borilgan. Ushbu tadqiqotlar milliy bayramlarning vatanparvarlik tuyg'ularini rivojlantirishdagi o'rnini tasdiqlaydi va ularni nishonlash an'analari orqali milliy qadriyatlar saqlanib qolishini isbotlaydi.

Pedagogika sohasi olimlari esa milliy bayramlarning tarbiyaviy ahamiyatiga alohida urg'u berib kelmoqdalar. Ularning fikriga ko'ra, yosh avlodda vatanparvarlik hissini shakllantirish uzoq davom etadigan tarbiyaviy jarayon bo'lib, bu jarayonda milliy bayramlar muhim omillardan biri sifatida qoraladi. Chunki aynan milliy bayramlar orqali yosh avlod o'z millati tarixi, madaniyati va an'analarga chuqur hurmat bilan qaray boshlaydi, o'z vatani bilan faxrlanish hissi shakllanadi. Shuning uchun ham pedagogika sohasi mutaxassislari maktabgacha ta'limdan boshlab oliy ta'limgacha bo'lgan bosqichlarda milliy bayramlarni nishonlash, ularning mazmuni va tarbiyaviy ahamiyatini tushuntirish muhimligini ta'kidlab keladilar[6].

Vatanparvarlik tushunchasining shakllanish jarayoni ham turli ilmiy tadqiqotlarda keng yoritilgan. Vatanparvarlikning psixologik, ijtimoiy va tarbiyaviy omillari haqida ko'plab ilmiy asarlar mavjud bo'lib, ularda inson ongida vatanparvarlik tuyg'usining paydo bo'lishi, uning mustahkamlanishi va jamiyat hayotidagi o'rnini tahlil qilingan. Psixologlar vatanparvarlikni inson shaxsiyatining shakllanishiga bevosita ta'sir qiluvchi muhim omil sifatida ko'radilar. Ularning ta'kidlashicha, vatanparvarlik hissi tabiiy paydo bo'luvchi tuyg'u emas, balki uni jamiyat, oila, ta'lim muassasalari va ijtimoiy muhit orqali shakllantirish kerak bo'ladi. Bu jarayonda milliy bayramlar muhim tarbiyaviy vosita bo'lib xizmat qiladi[3].

Sotsiologiya va siyosatshunoslik fanlarida milliy bayramlarning ijtimoiy hamda siyosiy hayotdagi o'rnini haqida ham keng tadqiqotlar olib borilgan. Sotsiologlar milliy bayramlarning jamiyatdagi birdamlikni ta'minlashdagi o'rnini, milliy o'zlikni anglash jarayoniga ta'siri va ijtimoiy integratsiyani mustahkamlashdagi ahamiyati haqida qator tadqiqotlar olib borganlar. Ularning fikricha, milliy bayramlar xalqning umumiy qadriyatlar atrofida birlashishiga yordam beradi, milliy birdamlikni mustahkamlashga xizmat qiladi va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Siyosatshunoslar esa milliy bayramlarning davlat siyosatidagi o'rnini va ularning milliy mafkura shakllanishidagi ta'sirini o'rganib kelganlar. Ularning tadqiqotlariga ko'ra, milliy bayramlar millatning siyosiy va madaniy yuksalishiga xizmat qiluvchi vositalardan biri hisoblanadi.

Xalqaro tajribalar ham milliy bayramlarning vatanparvarlikni shakllantirishdagi o'rnini bo'yicha qiziqarli natijalarni ko'rsatadi. Dunyoning ko'plab mamlakatlarida milliy bayramlar orqali yosh avlodga vatanparvarlik ruhini singdirish bo'yicha turli pedagogik va madaniy loyihalar amalga oshirilmoqda. Masalan, AQShda Mustaqillik kuni, Fransiya Bastiliya kuni, Rossiya G'alaba kuni kabi bayramlar keng nishonlanib, ularning doirasida vatanparvarlikni shakllantirish bo'yicha turli tadbirlar o'tkaziladi. Bu tadbirlar yoshlarni o'z millati va vatani bilan faxrlanishga undaydi, ularning fuqarolik hissini mustahkamlaydi[5].

Shuningdek, milliy bayramlarning ta'siri faqat yosh avlod bilan cheklanib qolmay, balki keng jamoatchilikning ham vatanparvarlik ruhini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu bayramlarning nishonlanishi jamiyatda milliy g'ururni mustahkamlashga, tarixiy xotirani saqlashga va davlat ramzlariga bo'lgan hurmatni oshirishga yordam beradi. Shu sababli turli mamlakatlarda milliy bayramlarni nishonlashga katta e'tibor qaratilib, ularning davlat siyosatida alohida o'рни belgilab qo'yilgan.

O'zbekiston misolida olib qaraydigan bo'lsak, milliy bayramlarning yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashdagi o'рни juda katta. Mustaqillik yillarida milliy qadriyatlar, tarixiy meros va davlat ramzlariga hurmatni shakllantirish borasida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirildi. Xususan, Mustaqillik kuni, Konstitutsiya kuni, Vatan himoyachilari kuni, O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari kuni kabi bayramlar mamlakatimizda keng nishonlanib, yosh avlodga milliy g'urur va vatanparvarlik tuyg'usini singdirishda muhim rol o'ynamoqda.

Milliy bayramlar va vatanparvarlik hissini shakllantirish masalasi turli fan sohalari tomonidan keng o'rganilgan bo'lib, tarix, pedagogika, sotsiologiya va siyosatshunoslik nuqtayi nazaridan chuqur tahlil qilingan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, milliy bayramlar jamiyatda vatanparvarlik ruhini mustahkamlashda, yosh avlod ongida milliy g'ururni shakllantirishda, tarixiy xotirani saqlashda va davlatning barqaror rivojlanishida muhim omillardan biri hisoblanadi. Shu bois, milliy bayramlarning mazmun-mohiyatini yoshlar ongiga chuqur singdirish, ularni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash va milliy qadriyatlarni mustahkamlash borasidagi ishlarni yanada rivojlantirish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Natijalar va tahlil. Milliy bayramlar jamiyat hayotida muhim rol o'ynab, vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish, milliy g'ururni oshirish va jamiyatni birlashtirishda katta ahamiyat kasb etadi. Ushbu bayramlar tarixiy xotirani saqlash, yosh avlodni tarbiyalash va davlat suverenitetini mustahkamlashga xizmat qiladi. Bayramlarning nishonlanishi nafaqat tantanali marosimlar bilan cheklanmay, balki ijtimoiy, siyosiy va madaniy hayotga ham katta ta'sir ko'rsatadi.

Milliy bayramlar tahliliy jadvali

1-jadval

Milliy bayram	Tarbiyaviy ta'siri	Jamiyatga ta'siri
Mustaqillik kuni	Milliy g'ururni oshirish, tarixiy xotirani mustahkamlash	Xalq birligini mustahkamlash, milliy o'zlikni anglash
Konstitutsiya kuni	Huquqiy madaniyatni shakllantirish, fuqarolik ongini oshirish	Davlat suvereniteti va huquqiy ongni rivojlantirish
G'alaba kuni	Ajdodlar jasoratini yodga olish, tarixiy xotirani saqlash	Veteranlarga hurmat, tarixiy birdamlikni mustahkamlash
Navro'z bayrami	Milliy an'analarni saqlash, madaniy merosni targ'ib qilish	Xalqaro madaniy almashinuvni kuchaytirish, urf-odatlarini saqlash
Vatan himoyachilari kuni	Harbiy xizmatga hurmat uyg'otish, vatanparvarlik hissini kuchaytirish	Harbiy xizmatni qadrlash, yoshlar orasida vatan himoyasiga qiziqishni oshirish
Qurolli Kuchlar kuni	Qurolli Kuchlarga sodiqlikni oshirish, mudofaa tayyorgarligini mustahkamlash	Mudofaa tizimi ahamiyatini anglash, harbiy tayyorgarlik ruhini oshirish

O'tkazilgan tahlillar milliy bayramlarning tarbiyaviy va ijtimoiy ahamiyatini ko'rsatdi. Har bir bayramning o'ziga xos tarbiyaviy vazifasi bor. Masalan, Mustaqillik kuni milliy g'ururni oshirish va tarixiy xotirani mustahkamlashda katta rol o'ynasa, Konstitutsiya kuni huquqiy madaniyatni shakllantirish va fuqarolik ongini oshirishga xizmat qiladi. G'alaba kuni esa ajdodlar jasoratini esga olish, Navro'z esa madaniy merosni targ'ib qilish vositasiga aylanadi. Vatan himoyachilari kuni va Qurolli Kuchlar kuni esa yoshlarni harbiy xizmatga hurmat ruhida tarbiyalaydi va davlat mudofaa tizimiga sodiqlikni oshirishga hissa qo'shadi.

Jamiyat nuqtayi nazaridan olib qaralganda, milliy bayramlar xalqni birlashtirish, davlatga sodiqlikni oshirish va ijtimoiy birdamlikni mustahkamlash kabi funksiyalarni bajaradi. Masalan, Mustaqillik kuni va Konstitutsiya kuni davlat barqarorligi va milliy o'zlikni anglashni kuchaytirs, G'alaba kuni ajdodlarning qahramonligini eslatish orqali tarixiy xotirani saqlashga yordam beradi. Navro'z esa xalqaro madaniy almashinuvni kuchaytirish va urf-odatlarni saqlashga xizmat qiladi. Harbiy bayramlar esa yoshlar orasida vatan himoyasiga qiziqishni oshirib, Qurolli Kuchlarga bo'lgan e'tiborni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shunday qilib, milliy bayramlarning tarbiyaviy va ijtimoiy ta'siri har tomonlama keng qamrovli bo'lib, ular jamiyat rivojlanishiga, tarixiy xotira va milliy qadriyatlarni saqlab qolishga katta hissa qo'shadi. Shu sababli, milliy bayramlarni keng miqyosda nishonlash, ularning mazmunini yoshlarga yetkazish va ularga yangicha tarbiyaviy yondashuvlarni joriy etish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Xulosa. Milliy bayramlar nafaqat tarixiy voqealarni eslab qolish, balki yosh avlod ongida vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish, milliy qadriyatlarni mustahkamlash va jamiyat birligini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Ularning nishonlanishi orqali xalq o'z tarixiy ildizlariga sodiqligini namoyish etadi va kelajak avlodga milliy merosni yetkazish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu bois, milliy bayramlarning ta'lim-tarbiyadagi o'rni, ularning yoshlar ongiga ta'siri va vatanparvarlik ruhini kuchaytirishdagi ahamiyati doimiy e'tiborda bo'lishi lozim.

Tavsiyalar. Milliy bayramlarning vatanparvarlikni shakllantirishdagi rolini kuchaytirish uchun ularni yanada mazmunli va ta'sirchan nishonlash zarur. Yoshlar orasida milliy qadriyatlarni targ'ib qilish uchun ta'lim muassasalarida tarixiy-ma'rifiy tadbirlarni kengaytirish lozim. Ommaviy axborot vositalari milliy bayramlarning ahamiyatini chuqur yoritib borishi kerak. Shuningdek, harbiy va fuqarolik burchiga hurmatni shakllantirish uchun madaniy-ma'rifiy loyihalar, tarixiy muzeylarga ekskursiyalar va vatanparvarlik mavzusidagi musobaqalarni tashkil qilish muhim. Milliy bayramlar yosh avlod ongida milliy g'urur va birdamlikni mustahkamlashga xizmat qilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Xaydarov, A. (2018). *Vatanparvarlik tarbiyasining pedagogik asoslari*. Toshkent: Fan va texnologiya.
2. Saidov, A. (2015). *Milliy bayramlarning tarbiyaviy ahamiyati*. Toshkent: Ma'naviyat.
3. Jalolov, J. (2020). *Tarixiy xotira va vatanparvarlik*. Toshkent: Sharq.
4. G'afurov, M. (2017). *Milliy qadriyatlar va madaniy meros*. Toshkent: Yangi asr avlodi.
5. Smith, A. D. (1991). *National Identity*. London: Penguin Books.
6. Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.

Mannobboyev Shuxratbek Soyibjon o'g'li,
Andijon davlat texnika instituti
"Elektr muhandisligi" kafedrasida katta o'qituvchisi

ENERGETIKA YO'NALISHI TALABALARINI O'QITISHDA DUAL TA'LIMNING TUTGAN O'RNI VA UNI JORIY ETISH MUAMMOLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada energetika yo'nalishi bo'yicha ta'lim olayotgan talabalar uchun dual ta'limning ahamiyati va uning ta'lim jarayoniga ta'siri ko'rib chiqiladi. Dual ta'lim tizimi talabalarga nazariy bilimlarni amaliyot bilan birlashtirish, kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish va ularni ish bozoriga tayyorlash imkoniyatini beradi. Maqolada dual ta'limning afzalliklari, energetika sohasidagi talabalar va amaliyotda duch keladigan muammolar tahlil qilinadi. Natijalarga asoslanib, dual ta'limni yanada samaraliroq tashkil etish bo'yicha tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: dual ta'lim, energetika, talabalar, amaliyot, kasbiy ko'nikmalar, ish bozori, ta'lim tizimi.

Аннотация: В данной статье рассматривается значение дуального образования для студентов, обучающихся по направлению энергетики, и его влияние на образовательный процесс. Система дуального образования позволяет студентам сочетать теоретические знания с практикой, развивать профессиональные навыки и готовиться к выходу на рынок труда. В статье анализируются преимущества дуального образования, требования в сфере энергетики и проблемы, с которыми сталкиваются на практике. На основе результатов приведены рекомендации по более эффективной организации дуального образования.

Ключевые слова: дуальное образование, энергетика, студенты, практика, профессиональные навыки, рынок труда, система образования.

Annotation: This article examines the importance of dual education for students specializing in energy and its impact on the educational process. The dual education system allows students to combine theoretical knowledge with practical experience, develop professional skills, and prepare for the job market. The article analyzes the advantages of dual education, the requirements in the energy sector, and the challenges faced in practice. Based on the results, recommendations are provided for organizing dual education more effectively.

Key words: dual education, energy, students, practical training, professional skills, job market, education system.

Kirish. Zamonaviy dunyoda energetika sohasi tez rivojlanmoqda va bu sohada malakali mutaxassislariga bo'lgan talab ortib bormoqda. Energetika yo'nalishi bo'yicha ta'lim olayotgan talabalar uchun nazariy bilimlarni amaliyot bilan birlashtirish juda muhimdir. Shu nuqtai nazardan, dual ta'lim tizimi talabalarga nazariy bilimlarni amaliy sharoitda qo'llash, kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish va ularni ish bozoriga tayyorlash imkoniyatini beradi. Ushbu maqolada dual ta'limning energetika sohasidagi ahamiyati va uning ta'lim jarayoniga qo'shgan hissasi ko'rib chiqiladi.

Jahon tajribasida dual ta'lim tizimi, ayniqsa Germaniya, Shveysariya, Avstriya kabi Yevropa mamlakatlarida keng qo'llaniladi va yuqori samaradorlikka erishgan. Bu tizim talabalarga nazariy bilimlarni amaliyot bilan birlashtirish, kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish va ish bozoriga tayyor bo'lish imkoniyatini beradi. Quyida jahon tajribasida dual ta'limning o'rni va asosiy jihatlari ko'rib chiqiladi.

Germaniya tajribasida dual ta'lim tizimining eng yaxshi namunalaridan biri hisoblanadi. Bu tizimda talabalar o'quv jarayonining bir qismini korxonalarda amaliyot o'tash bilan birga olib boradilar. Germaniyada dual ta'lim asosan kasb-hunar ta'limi sohasida qo'llaniladi, lekin texnik va muhandislik yo'nalishlari, shu jumladan energetika sohasida ham keng tatbiq etiladi.

Talabalar ish tajribasini o'quv jarayonida to'plash orqali ish bozoriga tayyor bo'lishadi. Korxonalar esa o'zlariga kerakli mutaxassislarni erta boshlab shakllantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Germaniyada ishsizlik darajasi past, ayniqsa yoshlar orasida. Bu dual ta'lim tizimining muvaffaqiyatli natijalaridan biridir.

Shveysariyada dual ta'lim tizimi mamlakat iqtisodiyotining asosiy tayanchlaridan biri hisoblanadi. Bu tizimda talabalar o'quv jarayonida korxonalarda ishlash orqali haqiqiy ish tajribasiga ega bo'lishadi. Talabalar o'zlarining kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirish bilan birga maosh ham olishadi. Bu ularning moddiy jihatdan mustaqil bo'lishiga yordam beradi. Shveysariyada dual ta'lim tizimi orqali tayyorlangan mutaxassislarning yuqori malakaga ega bo'lib, ular mamlakat iqtisodiyotining rivojida muhim rol o'ynaydilar.

Avstriyada dual ta'lim tizimi kasb-hunar ta'limi va oliy ta'lim sohalarida qo'llaniladi. Bu tizimda talabalar o'quv jarayonida korxonalarda amaliyot o'tash orqali bilim va ko'nikmalarini mustahkamlaydilar. Talabalar ish bozorining talablariga moslashtirilgan bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishadi. Korxonalar esa o'zlariga kerakli kadrlarni tayyorlashda faol ishtirok etadilar. Avstriyada dual ta'lim tizimi orqali tayyorlangan mutaxassislarning yuqori malakaga ega bo'lib, ular mamlakat iqtisodiyotining rivojida muhim rol o'ynaydilar.

AQSh va Buyuk Britaniyada dual ta'lim tizimi an'anaviy ta'lim tizimiga qo'shimcha sifatida qo'llaniladi. Bu mamlakatlarda korporativ ta'lim dasturlari va stajirovkalar keng tarqalgan. Talabalar o'zlarining kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirish bilan birga tarmoq va aloqalarni kengaytirish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Bu tizim orqali tayyorlangan mutaxassislarning ish bozorida yuqori raqobatbardoshligiga ega bo'lishadi.

O'zbekistonda dual ta'lim tizimi nisbatan yangi bo'lib, uni joriy etish va rivojlantirish jarayonida turli muammolar yuzaga kelmoqda. Biroq, jahon tajribasidan foydalanib, bu tizimni mamlakatimizda ham samarali joriy etish mumkin. Talabalar nazariy bilimlarni amaliyot bilan birlashtirish orqali kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirishadi. Korxonalar esa o'zlariga kerakli mutaxassislarni tayyorlashda faol ishtirok etadilar. Universitetlar va korxonalar o'rtasidagi hamkorlik yetarlicha rivojlanmagan, amaliyot o'tash joylarini ta'minlash qiyin kechadi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Jahon tajribasida dual ta'lim tizimi talabalarning kasbiy tayyorgarligini oshirish, ularni ish bozoriga tayyorlash va iqtisodiyotning rivojiga hissa qo'shishda muhim rol o'ynaydi. O'zbekistonda ham bu tizimni joriy etish va rivojlantirish orqali energetika va boshqa sohalarda malakali mutaxassislarning tayyorlashi mumkin. Buning uchun universitetlar, korxonalar va davlat organlari o'rtasida yaqin hamkorlik talab etiladi.

Dual ta'lim tizimi Yevropa mamlakatlarida uzoq yillar davomida qo'llanib kelinmoqda va u yerda muhim natijalarga erishilgan. O'zbekistonda esa bu tizim nisbatan yangi bo'lib, uni joriy etish va rivojlantirish jarayonida turli muammolar yuzaga kelmoqda. Energetika sohasida dual ta'limni joriy etish bo'yicha amaliy tajribalar hali yetarlicha to'plangan bo'lmasda, mavjud tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu tizim talabalarning kasbiy tayyorgarligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Biroq, tizimni to'liq joriy etish uchun universitetlar, korxonalar va davlat organlari o'rtasida yaqin hamkorlik talab etiladi.

Dual ta'lim tizimini joriy etishda bir qator muammolar mavjud bo'lib, ularning ildizini chuqurroq tahlil qilish orqali bu tizimni yanada samaraliroq tashkil etish mumkin. Quyida dual ta'limni joriy etishdagi asosiy muammolar va ularning sabablari ko'rib chiqiladi:

Dual ta'lim tizimining muvaffaqiyati universitetlar va korxonalar o'rtasidagi yaqin hamkorlikka bog'liq. Biroq, ko'pgina hollarda bu hamkorlik yetarli darajada rivojlanmagan. Universitetlar o'zlarining o'quv dasturlarini korxonalarning talablariga moslashtirishda qiyinchiliklarga duch keladi. Korxonalar esa o'zlarining ish jarayonlarini talabalarni qabul qilish va ularga amaliyot o'tkazish uchun moslashtirishga tayyor emas. Bu esa talabalarning amaliyot jarayonida samarali ishtirok etishiga to'sqinlik qiladi.

Dual ta'lim tizimida talabalar uchun amaliyot joylarini ta'minlash muhim masaladir. Biroq, ko'pgina korxonalar talabalarni qabul qilish uchun zarur resurslarga (masalan,

murabbiylar, jihozlar, ish joylari) ega emas. Bundan tashqari, korxonalar talabalarni qabul qilishdan oldin ularning bilim va ko'nikmalarini baholashda qiyinchiliklarga duch keladi. Bu esa amaliyot joylarini ta'minlash jarayonini sekinlashtiradi.

Dual ta'lim tizimining muvaffaqiyati ta'lim va ish bozori talablari o'rtasidagi muvofiqlikka bog'liq. Biroq, ko'pgina hollarda universitetlarning o'quv dasturlari ish bozorining talablariga to'liq mos kelmaydi. Bu esa talabalarning amaliyot jarayonida o'z bilimlarini qo'llashda qiyinchiliklarga duch kelishiga olib keladi. Bundan tashqari, korxonalar yangi texnologiyalarni qo'llashda cheklovlarga duch keladi, bu esa talabalarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga to'sqinlik qiladi.

Dual ta'lim tizimini joriy etish va rivojlantirish uchun moliyaviy resurslar talab etiladi. Biroq, ko'pgina universitetlar va korxonalar bu resurslarni ta'minlashda qiyinchiliklarga duch keladi. Talabalarni amaliyot jarayonida qo'llab-quvvatlash uchun murabbiylar tizimini joriy etish, amaliyot joylarini ta'minlash va zarur jihozlarni sotib olish kabi xarajatlar moliyaviy yukni oshiradi. Bu esa tizimni yanada samaraliroq tashkil etishga to'sqinlik qiladi.

Dual ta'lim tizimida talabalar va korxonalarning tayyorgarlik darajasi muhim ahamiyatga ega. Biroq, ko'pgina talabalar amaliyot jarayonida o'z bilim va ko'nikmalarini qo'llashda qiyinchiliklarga duch keladi. Korxonalar esa talabalarni qabul qilish va ularga amaliyot o'tkazish uchun zarur bilim va tajribaga ega bo'lmagan murabbiylarni tayinlaydi. Bu esa amaliyot jarayonining samaradorligini pasaytiradi.

Dual ta'lim tizimini joriy etishda qonuniy va tartibiy muammolar ham mavjud. Masalan, talabalar va korxonalar o'rtasida shartnomalar tuzish, amaliyot jarayonini tartibga solish va nazorat qilish kabi masalalar hal etilishi kerak. Biroq, ko'pgina hollarda bu masalalar to'liq hal etilmagan yoki ularni amalga oshirishda qiyinchiliklar mavjud. Bu esa tizimni yanada samaraliroq tashkil etishga to'sqinlik qiladi.

Dual ta'lim tizimini joriy etishda universitetlar, korxonalar va davlat organlari o'rtasida yaqin hamkorlik talab etiladi. Amaliyot joylarini ta'minlash, ta'lim va ish bozori talablari o'rtasidagi nomuvofiqlikni bartaraf etish, moliyaviy resurslarni ta'minlash va qonuniy muammolarni hal etish orqali bu tizimni yanada samaraliroq tashkil etish mumkin. Buning uchun barcha manfaatdor tomonlarning faol ishtiroki va uzoq muddatli strategiyalar ishlab chiqish zarur.

Tahlil va natijalar. Dual ta'limning asosiy afzalligi shundaki, u talabalarga nazariy bilimlarni amaliyot bilan birlashtirish imkoniyatini beradi. Energetika sohasida bu yondashuv ayniqsa muhim, chunki bu soha yuqori texnologiyalar va aniq bilimlarni talab qiladi. Talabalar o'quv jarayonida korxonalarda amaliyot o'tash orqali energiya tizimlarini boshqarish, texnik jihozlarni ishlatish va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini egallaydilar. Bu esa ularni ish bozoriga tayyorlashda muhim rol o'ynaydi.

Dual ta'lim tizimini joriy etishda bir qator muammolar mavjud. Birinchidan, universitetlar va korxonalar o'rtasidagi hamkorlik yetarlicha rivojlanmagan. Ikkinchidan, amaliyot o'tash joylarini ta'minlash va ularni talabalar soniga moslashtirish qiyin kechadi. Uchinchidan, energetika sohasidagi korxonalar ba'zan yangi texnologiyalarni qo'llashda cheklovlarga duch keladi, bu esa talabalarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga to'sqinlik qiladi.

Dual ta'lim tizimini joriy etishda duch kelinadigan muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi. Bu yechimlar universitetlar, korxonalar, davlat organlari va talabalar o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashga qaratilgan bo'lib, ularning har biri tizimni yanada samaraliroq tashkil etishga yordam beradi.

Universitetlar va korxonalar o'rtasida yaqin hamkorlikni o'rnatish uchun alohida ko'priklar vazifasini o'tovchi tashkilotlar yaratish mumkin. Bu tashkilotlar universitetlar va korxonalar o'rtasidagi aloqalarni muvofiqlashtirib, o'quv dasturlarini ish bozori talablariga moslashtirishga yordam beradi. Bundan tashqari, universitetlar va korxonalar o'rtasida

muntazam ravishda uchrashuvlar va seminarlar tashkil etish orqali hamkorlikni yanada mustahkamlash mumkin.

Amaliyot joylarini ta'minlash uchun davlat tomonidan korxonalarga moliyaviy va soliq imtiyozlari berish mumkin. Bu korxonalarni talabalarni qabul qilish va ularga amaliyot o'tkazishga rag'batlantirishi mumkin. Bundan tashqari, universitetlar o'zlarining sanoat hamkorlari bilan birgalikda amaliyot markazlarini tashkil etishlari mumkin. Bu markazlar talabalarga amaliy ko'nikmalarni oshirish imkoniyatini beradi.

Ta'lim va ish bozori talablari o'rtasidagi nomuvofiqlikni bartaraf etish uchun universitetlar o'quv dasturlarini muntazam ravishda yangilab borishlari kerak. Bu jarayonda korxonalarning vakillari ishtirok etishi va ularning talablari hisobga olinishi kerak. Bundan tashqari, talabalar va korxonalar o'rtasida muntazam ravishda o'tkaziladigan anjumanlar va seminarlar orqali ish bozori talablari haqida xabardorlikni oshirish mumkin.

Dual ta'lim tizimini moliyaviy jihatdan qo'llab-quvvatlash uchun davlat tomonidan maxsus grantlar va subsidiyalar ajratish mumkin. Bu resurslar universitetlar va korxonalar tomonidan amaliyot joylarini ta'minlash, murabbiylar tizimini joriy etish va zarur jihozlarni sotib olish uchun ishlatilishi mumkin. Bundan tashqari, xalqaro tashkilotlar va nodavlat tashkilotlardan moliyaviy yordam so'rash mumkin.

Talabalar va korxonalarning tayyorgarlik darajasini oshirish uchun universitetlar talabalarga amaliyot jarayonida qo'llab-quvvatlash uchun murabbiylar tizimini joriy etishlari kerak. Bu murabbiylar talabalarga amaliyot jarayonida yordam berish va ularning bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Korxonalar esa o'z xodimlarini talabalarni qabul qilish va ularga amaliyot o'tkazish bo'yicha malakali murabbiylar sifatida tayyorlashlari kerak.

Dual ta'lim tizimini qonuniy jihatdan qo'llab-quvvatlash uchun davlat tomonidan maxsus qonunlar va qoidalar ishlab chiqish kerak. Bu qonunlar talabalar va korxonalar o'rtasida shartnomalar tuzish, amaliyot jarayonini tartibga solish va nazorat qilish kabi masalalarni hal etishga yordam beradi. Bundan tashqari, universitetlar va korxonalar o'rtasida muntazam ravishda o'tkaziladigan uchrashuvlar va seminarlar orqali qonuniy va tartibiy muammolarni muhokama qilish va ularni hal etish mumkin.

Xulosa. Dual ta'lim tizimi energetika yo'nalishi bo'yicha ta'lim olayotgan talabalar uchun juda muhimdir. Bu tizim orqali talabalar nazariy bilimlarni amaliyot bilan birlashtirish, kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirish va ish bozoriga tayyor bo'lish imkoniyatiga ega bo'ladi. Biroq, tizimni muvaffaqiyatli joriy etish uchun universitetlar, korxonalar va davlat organlari o'rtasida yaqin hamkorlik talab etiladi.

Dual ta'lim tizimini joriy etishda duch kelinadigan muammolarni bartaraf etish uchun universitetlar, korxonalar, davlat organlari va talabalar o'rtasida yaqin hamkorlik talab etiladi. Amaliyot joylarini ta'minlash, ta'lim va ish bozori talablari o'rtasidagi nomuvofiqlikni bartaraf etish, moliyaviy resurslarni ta'minlash, talabalar va korxonalarning tayyorgarlik darajasini oshirish va qonuniy muammolarni hal etish orqali bu tizimni yanada samaraliroq tashkil etish mumkin. Buning uchun barcha manfaatdor tomonlarning faol ishtiroki va uzoq muddatli strategiyalar ishlab chiqish zarur.

Tavsiyalar. Dual ta'lim tizimini yanada samaraliroq tashkil etish uchun quyidagi tavsiyalarni amalga oshirish mumkin:

1. Universitetlar va energetika sohasidagi korxonalar o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish.
2. Amaliyot o'tash joylarini ko'paytirish va ularni talabalar soniga moslashtirish.
3. Korxonalarda yangi texnologiyalarni joriy etishni rag'batlantirish.
4. Talabalarni amaliyot jarayonida qo'llab-quvvatlash uchun murabbiylar tizimini joriy etish.
5. Davlat tomonidan dual ta'limni rag'batlantirish uchun moliyaviy va qonuniy imtiyozlarni ta'minlash.

Ushbu chora-tadbirlarni amalga oshirish orqali dual ta'lim tizimini yanada samaraliroq tashkil etish va energetika sohasida malakali mutaxassislar tayyorlash mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Deissinger, T., & Gonon, P. (2020). Dual Education Systems: A Bridge Between School and Work? *Journal of Vocational Education & Training*, 72(3), 321-336
2. Schaack, K., & van der Velden, R. (2019). The Impact of Dual Education on Skill Development: Evidence from Germany. *European Journal of Education*, 54(2), 189-203.
3. Wolter, S. C., & Mühlemann, S. (2017). The Economic Benefits of Dual Education Systems. *Economics of Education Review*, 58, 1-14.
4. Fischer, M., & Deitmer, L. (2021). Challenges and Solutions in Implementing Dual Education Systems: A Comparative Analysis. *International Journal of Training and Development*, 25(1), 45-60.
5. Rauner, F., & Grollmann, P. (2020). The Future of Vocational Education: The Role of Dual Education Systems. *Journal of Education and Work*, 33(4), 321-335.
6. Markowitsch, J., & Hefler, G. (2019). The Role of Students and Companies in Dual Education Systems: A European Perspective. *European Journal of Vocational Training*, 48(2), 89-104.
7. Marhuenda, F., & Chisvert, M. J. (2021). Innovation in Dual Education: Integrating Theory and Practice. *Journal of Vocational Education Research*, 46(3), 210-225.
8. Deitmer, L., & Hauschildt, U. (2018). Success Factors of Dual Education in Germany: Lessons for Other Countries. *International Journal for Research in Vocational Education and Training*, 5(2), 112-128.

Turdiyeva Nigora Saidovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti

BOSHLANG'ICH TA'LIM PEDAGOGIKASI FANINI O'QITISH ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING ETNOPEDAGOGIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Annotatsiya: Maqolada boshlang'ich ta'lim pedagogikasi fanni o'qitish asosida bo'lajak o'qituvchilarning etnopedagogik kompetensiyalarini rivojlantirish texnologiyalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda etnopedagogik kompetensiyalarning boshlang'ich ta'limdagi ahamiyati, ularni shakllantirishning nazariy va amaliy jihatlari, shuningdek, zamonaviy texnologiyalarning etnopedagogikani rivojlantirishdagi roli ko'rib chiqiladi. Maqolada taqdim etilgan texnologiyalar bo'lajak o'qituvchilarning milliy madaniyat, an'analar va qadriyatlarga munosabatini mustahkamlash, ularning etnopedagogik malakalarini oshirishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: etnopedagogik kompetensiyalar, boshlang'ich ta'lim, bo'lajak o'qituvchilar, milliy madaniyat, an'analar, zamonaviy texnologiyalar, tarbiya, pedagogik kompetentlik.

Аннотация: В статье анализируются технологии развития этнопедагогических компетенций будущих учителей на основе преподавания педагогики начального образования. В исследовании рассматривается значение этнопедагогических компетенций в начальном образовании, теоретические и практические аспекты их формирования, а также роль современных технологий в развитии этнопедагогики. Представленные в статье технологии направлены на укрепление отношения будущих учителей к национальной культуре, традициям и ценностям, совершенствование их этнопедагогического мастерства.

Ключевые слова: этнопедагогические компетенции, начальное образование, будущие учителя, национальная культура, традиции, современные технологии, образование, педагогическая компетентность.

Annotation: The article analyzes technologies for the development of ethnopedagogical competencies of future teachers based on teaching primary education pedagogy. The study examines the importance of ethnopedagogical competencies in primary education, theoretical and practical aspects of their formation, as well as the role of modern technologies in the development of ethnopedagogy. The technologies presented in the article are aimed at strengthening the attitude of future teachers to national culture, traditions and values, improving their ethno-pedagogical skills.

Key words: ethnopedagogical competencies, primary education, future teachers, national culture, traditions, modern technologies, education, pedagogical competence.

Kirish. Boshlang'ich ta'limda etnopedagogikaning o'rni va ahamiyati. Boshlang'ich ta'lim bolalarining shaxsiyatni shakllantirish, ularga milliy va ma'naviy qadriyatlarni o'rgatish bosqichi sifatida alohida ahamiyatga ega. Etnopedagogika, milliy an'analar, madaniyat va qadriyatlarni ta'lim jarayoniga integratsiyalash orqali, o'quvchilarning vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirish, ularning milliy kiyofasini mustahkamlash imkoniyatini beradi. Bu esa, avvalo, boshlang'ich ta'limning asosiy vazifalaridan biridir. Zamonaviy ta'lim tizimida etnopedagogik kompetensiyalarning ahamiyati kundan-kunga ortib bormoqda. Bu kompetensiyalar o'qituvchilarning milliy madaniyatning asoslarini chuqur anglashi, uni ta'lim jarayoniga moslashtirishi va o'quvchilarga yetkazishini ta'minlaydi. Globallashuv sharoitida milliy madaniyatni saqlab qolish va uni rivojlantirish muhim vazifaga aylanmoqda.

Bo'lajak o'qituvchilarning etnopedagogik kompetensiyalarini shakllantirishning pedagogik texnologiyalarini ishlab chiqish zarurligi:

Bo'lajak o'qituvchilarning etnopedagogik kompetensiyalarini rivojlantirish uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etish zarur. Bu texnologiyalar milliy madaniyatning asoslarini chukur o'zlashtirish, uni ta'lim jarayoniga integratsiyalash va o'quvchilarning milliy kiyofasini shakllantirishni ta'minlashi kerak.

Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi fannini o'qitishda etnopedagogik kompetensiyalarni rivojlantirishning nazariy asoslarini aniklash: Etnopedagogikaning ta'lim jarayonidagi o'rni va ahamiyatini nazariy jihatdan o'rganish. Boshlang'ich ta'limda etnopedagogik kompetensiyalarni shakllantirishning pedagogik, psixologik va madaniy jihatlarini aniklash. Etnopedagogik kompetensiyalarni rivojlantirishning zamonaviy ta'lim tizimidagi o'rnini tahlil qilish.

2). Bo'lajak o'qituvchilarning etnopedagogik kompetensiyalarini rivojlantirishning zamonaviy texnologiyalarini taklif etish:

Etnopedagogik kompetensiyalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan innovatsion metodlar va texnologiyalarni ishlab chiqish. Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi darslarida etnopedagogik mazmunni integratsiyalashning samarali usullarini taklif etish. Bo'lajak o'qituvchilarning etnopedagogik kompetensiyalarini rivojlantirish bo'yicha amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish. Etnopedagogik texnologiyalarning samaradorligini baholash uchun diagnostik vositalarni ishlab chiqish va ularni amalga oshirish.

1. Tadqiqot metodlari:

Etnopedagogika, boshlang'ich ta'lim va pedagogik texnologiyalarga oid ilmiy adabiyotlar, maqolalar, qo'llanmalar va ta'lim standartlarini tahlil qilish. Tahlil qilish: Etnopedagogik kompetensiyalarni rivojlantirishning nazariy asoslarini, ularning ta'lim jarayonidagi o'rnini va ahamiyatini chukur tahlil qilish. Boshlang'ich ta'limning turli tizimlarida etnopedagogik kompetensiyalarni rivojlantirishning metodlari va texnologiyalarini solishtirish.

Amaliy metodlar: Pedagogik kuzatish: Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining etnopedagogik kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonidagi faoliyatini kuzatish va tahlil qilish.

Suhbat (intervyu): Bo'lajak o'qituvchilar, tajribali pedagoglar va ta'lim mutaxassislari bilan suhbatlar o'tkazish, ularning etnopedagogik kompetensiyalarga bo'lgan munosabatini o'rganish.

Eksperiment: Etnopedagogik kompetensiyalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan yangi pedagogik texnologiyalarning samaradorligini tekshirish uchun eksperimentlar o'tkazish.

Diagnostik izlanish: Bo'lajak o'qituvchilarning etnopedagogik kompetensiyalarining hozirgi ahvolini aniklash (testlar, anketalar, kuzatishlar orqali).

Eksperimental ishlarni tashkil etish: Yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish va ularning samaradorligini tekshirish.

Natijalarni tahlil qilish va umumlashtirish: Olingan ma'lumotlarni tahlil qilish, natijalarni baholash va umumlashtirish.

2. Tadqiqot obyekti va sub'ekti:

1). Obyekt: Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi fannini o'qitish jarayoni: Tadqiqotning asosiy obyekti sifatida boshlang'ich ta'lim pedagogikasi fannini o'qitish jarayonining metodlari, usullari va texnologiyalari ko'rib chiqiladi. Bu fanni o'qitish orqali bo'lajak o'qituvchilarning etnopedagogik kompetensiyalarini shakllantirish imkoniyatlari o'rganiladi.

2). Sub'ekt: Bo'lajak o'qituvchilarning etnopedagogik kompetensiyalari: Tadqiqotning sub'ekti sifatida bo'lajak o'qituvchilarning etnopedagogik kompetensiyalari, ya'ni ularning milliy madaniyat, an'analar va qadriyatlarni anglash, qadrlash va ularni ta'lim jarayonida qo'llash qobiliyati tahlil etiladi.

3. Tadqiqot bosqichlari jadvalini keltiramiz :

Tadqiqot bosqichi	Tadqiqot qadamlari	Tavsif

1. Diagnostik izlanish	Diagnostik vositalarni ishlab chiqish	Bo'lajak o'qituvchilarning etnopedagogik kompetensiyalarining hozirgi darajasini aniklash uchun testlar, anketalar, suhbatlar kabi diagnostik vositalarni ishlab chiqish.
	Milliy madaniyat, an'analar va qadriyatlarga munosabatni baholash	O'qituvchilarning milliy madaniyat, an'analar va qadriyatlarga bo'lgan munosabatini, etnopedagogik bilim va ko'nikmalarini baholash.
	Olingan ma'lumotlarni tahlil qilish	Diagnostik izlanish natijalarini tahlil qilish va etnopedagogik kompetensiyalarni rivojlantirishdagi kamchiliklarni aniklash.
2. Eksperimental ishlarni tashkil etish	Yangi pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etish	Etnopedagogik kompetensiyalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan yangi pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish va ta'lim jarayoniga joriy etish.
	Etnopedagogik mazmunni integratsiyalash	Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi darslarida etnopedagogik mazmunni integratsiyalashning amaliy usullarini tatbiq etish.
	Etnopedagogik kompetensiyalarning rivojlanishini kuzatish	Eksperiment davomida bo'lajak o'qituvchilarning etnopedagogik kompetensiyalarining rivojlanishini kuzatish va qayd etish.
3. Natijalarni tahlil qilish va umumlashtirish	Eksperiment natijalarini tahlil qilish	Eksperiment natijalarini tahlil qilish, yangi texnologiyalarning samaradorligini baholash.
	Statistik metodlar yordamida tahlil	Olingan natijalarni statistik metodlar yordamida tahlil qilish va umumlashtirish.
	Takliflar ishlab chiqish	Etnopedagogik kompetensiyalarni rivojlantirishning zamonaviy usullari bo'yicha takliflar ishlab chiqish.

1). Diagnostik izlanish (etnopedagogik kompetensiyalarning hozirgi ahvolini aniklash): Bo'lajak o'qituvchilarning etnopedagogik kompetensiyalarining hozirgi darajasini aniklash uchun diagnostik vositalarni ishlab chiqish (masalan, testlar, anketalar, suhbatlar).

O'qituvchilarning milliy madaniyat, an'analar va qadriyatlarga bo'lgan munosabatini, ularning etnopedagogik bilim va ko'nikmalarini baholash.

Olingan ma'lumotlarni tahlil qilish va etnopedagogik kompetensiyalarning rivojlanishidagi kamchiliklarni aniklash.

2). Eksperimental ishlarni tashkil etish: Etnopedagogik kompetensiyalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan yangi pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etish. Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi darslarida etnopedagogik mazmunni integratsiyalashning amaliy usullarini tatbiq etish. Eksperiment davomida bo'lajak o'qituvchilarning etnopedagogik kompetensiyalarining rivojlanishini kuzatish va qayd etish.

3). Natijalarni tahlil qilish va umumlashtirish: Eksperiment natijalarini tahlil qilish, yangi texnologiyalarning samaradorligini baholash. Olingan natijalarni statistik metodlar yordamida tahlil qilish va umumlashtirish. Etnopedagogik kompetensiyalarni rivojlantirishning zamonaviy usullari bo'yicha takliflar ishlab chiqish. Etnopedagogik kompetensiyalarni rivojlantirishning nazariy asoslari: Milliy qadriyatlar, an'analar va madaniyatning ta'lim jarayonidagi o'rni. Etnopedagogikaning boshlang'ich ta'limdagi o'rni.

4. Etnopedagogik kompetensiyalarni rivojlantirishning texnologiyalari: Etnopedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish - bu ta'lim jarayonida milliy madaniyat, an'analar va etnik qadriyatlarni o'rgatish va ularning targ'ibotini ta'minlashning muhim jihatidir. Buning uchun quyidagi texnologiyalarni qo'llash mumkin:

1). Interaktiv metodlarni qo'llash va ular quyidagilardan iborat: O'yinlar: Milliy madaniyat va an'analarga asoslangan o'yinlar tashkil etish. Masalan, milliy bayramlar, qadimgi o'yinlar yoki etnik mazmunga ega bo'lgan o'yinlar. Keys-stadilar: Tarixiy yoki etnik jihatdan muhim voqealarga asoslangan keyslarni tahlil qilish. Bu yordamida o'quvchilar milliy

madaniyatning ahamiyatini tushunishlari mumkin. Loyihalar: Milliy madaniyat va an'analarga oid loyihalarni ishlab chiqish. Masalan, o'z mahalliy an'alarini o'rganish va ularni taqdim etish.

2). Milliy madaniyat va an'analarga asoslangan darslarni tashkil etish. Madaniyatning etnik jihatlarini o'rgatish: Darslarda milliy bayramlar, an'analar, folklor, san'at va diniy qadriyatlarga alohida e'tibor berish. Millatli o'qituvchilar bilan hamkorlik: Milliy madaniyatning targ'iboti uchun etnik jihatdan malakali o'qituvchilarni jalb etish. Ekskursiyalar va sayohatlar: Milliy madaniyatga oid muzeylar, tarixiy joylar va diniy marokilarga tashriflarni tashkil etish.

3). Etnopedagogik mazmunga eta bo'lgan o'quv-uslubiy materiallarni ishlab chiqish. Milliy adabiyot va folklorning o'rni: O'quv dasturlariga milliy dostonlar, hikoyalar, maqollar va iboralarni kiritish. Etnopedagogik manbaalarni ishlab chiqish: Milliy madaniyat va an'analarga oid o'quv qo'llanmalar, kitoblar va videodarsliklar tayyorlash. Didaktik materiallar: Milliy madaniyatga oid mashqlar, testlar va o'yinlarni ishlab chiqish.

4). Etnopedagogik kompetensiyalarni rivojlantirishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish. Sifrlil resurslar: Milliy madaniyatga oid veb-saytlar, mobil ilovalar va onlayn kurslarni yaratish. Ijtimoiy tarmoqlar: Milliy madaniyat va an'analarni targ'ib qilish uchun sotsial tarmoqlardan foydalanish.

5. Oila va jamiyat bilan hamkorlik. Oila an'alarini o'rgatish: O'quvchilarning oilaviy an'alarini darslarga jalb etish. Jamiyat bilan alokadorlik: Milliy madaniyatning targ'iboti uchun jamiyatning turli qatlamlari bilan hamkorlikda ishlash. Etnopedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish orqali o'quvchilar o'z milliy madaniyatining qadriyatlarini anglashlari va ularni hayotda amalga oshirishlari mumkin. Bu jarayon o'quvchilarning shaxsiy va milliy kiyofasini shakllantirishga xizmat qiladi.

6. Eksperiment natijalari: Bo'lajak o'qituvchilarning etnopedagogik kompetensiyalarining rivojlanishining dinamikasi. Taqdim etilgan texnologiyalarning samaradorligi.

7. Muhokama.

1). Olingan natijalarning ahamiyati: Etnopedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish boshlang'ich ta'limning samaradorligini oshiradi: Boshlang'ich ta'limda etnopedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish yordamida o'quvchilar o'z milliy madaniyati, an'analari va qadriyatlari bilan tanishib, ularga hurmat bilan munosabatda bo'lishadi. Bu esa o'quvchilarning shaxsiy va milliy kiyofasini shakllantirishga, ularning ijtimoiy-ma'naviy komil inson sifatida katta bo'lishiga xizmat qiladi. Bo'lajak o'qituvchilarning milliy qadriyatlarga munosabatini mustahkamlaydi: Etnopedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish bo'lajak o'qituvchilarga o'z madaniyatining boyliklarini anglash va ularni keyingi avlodga yetkazish imkoniyatini beradi. Bu esa milliy madaniyatning saqlanishi va rivojlanishiga xizmat qiladi.

2). Taqdim etilgan texnologiyalarning amaliyotidagi qiyinchiliklar. O'qituvchilarning etnopedagogik malakasining yetarli bo'lmasligi: Ko'pchilik o'qituvchilar etnopedagogik kompetensiyalarga eta bo'lmasligi yoki bu sohada bilim va ko'nikmalarining yetarli darajada rivojlanmaganligi sababli, milliy madaniyat va an'analarni o'rgatishda qiyinchiliklarga duch keladi. O'quv materiallarining yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi: Etnopedagogik mazmunga eta bo'lgan o'quv-uslubiy materiallarning yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi, masalan, milliy madaniyatga oid adabiyot, qo'llanmalar va didaktik materiallarning kamligi, o'quv jarayonining samaradorligini pasaytirmokda.

3). Takliflar: O'qituvchilarning etnopedagogik kompetensiyalarini oshirish bo'yicha qo'shimcha kurslarni tashkil etish: O'qituvchilarning etnopedagogik malakasini oshirish uchun maxsus kurslar, seminarlar va treninglarni tashkil etish zarur. Bu kurslarda milliy madaniyat, an'analar va etnik qadriyatlarga oid bilimlarni takomillashtirish, shuningdek, ularni ta'lim jarayonida qanday qo'llashni o'rgatish mumkin. Etnopedagogik mazmunga eta bo'lgan o'quv-uslubiy qo'llanmalarni ishlab chiqish: Milliy madaniyat va an'analarga oid o'quv

qo'llanmalari, didaktik materiallar va sifrlil resurslarni ishlab chiqishni rivojlantirish kerak. Buning uchun ta'lim muassasalari, ilmiy markazlar va etnograflar bilan hamkorlikda ish olib borish mumkin.

Xulosa. 1. Etnopedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish boshlang'ich ta'limning muhim komponentidir. Etnopedagogika - bu milliy madaniyat, an'analar, qadriyatlar va ularni tarbiya jarayonida qo'llashning ilmiy asoslaridir. Boshlang'ich ta'limda etnopedagogik kompetensiyalarni shakllantirish yosh avlodning milliy kiyofasini saqlash, ularga vatanparvarlik, millatparvarlik xis-tuyg'ularini singdirish uchun asosiy vositadir. Bunday kompetensiyalar o'quvchilarga faqat bilim berish bilan chegaralanmay, balki ularning ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni qadrlashlariga, milliy madaniyatning chuqurliklariga ehtirom bilan munosabatda bo'lishlariga xizmat qiladi. Etnopedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish uchun quyidagi jihatlar muhim: Milliy madaniyat va an'analarni o'rganish va ularni ta'lim jarayoniga integratsiyalash. O'quvchilarning milliy kiyofasini shakllantirishda etnopedagogik usullardan foydalanish. O'qituvchilarning o'zlarining etnopedagogik kobiliyatlarini oshirish.

2. Taqdim etilgan texnologiyalar bo'lajak o'qituvchilarning milliy madaniyat va an'analarga munosabatini mustahkamlaydi. Zamonaviy ta'limda yangi texnologiyalarni qo'llash etnopedagogikaning samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, internet vositalari, multimedia materiallari, virtual darslar va boshqa innovatsion usullar milliy madaniyatning badiiy va tarixiy meroslarini ko'rsatish, o'quvchilarning qiziqishni oshirish imkoniyatini beradi. Bu texnologiyalar bo'lajak o'qituvchilarga: Milliy madaniyatning boyliklarini chuqurroq tushunish imkoniyatini yaratadi. An'analarni amalda qo'llashning zamonaviy usullarini ko'rsatadi. O'z madaniyatiga ehtirom va boshqa madaniyatlarga tolerantlikni shakllantiradi. Shuningdek, bu texnologiyalar o'qituvchilarning o'zlarining etnopedagogik malakalarini oshirishga xam yordam beradi. Masalan, onlayn kurslar, vebinarlar va maxsus dasturlar orqali o'qituvchilar milliy madaniyatning didaktik asoslarini o'rganishlari mumkin. Etnopedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish boshlang'ich ta'limning asosiy vazifalaridan biridir. Bu jarayonda zamonaviy texnologiyalarni qo'llash milliy madaniyat va an'analarni saqlash, ularning avloddan-avlodga o'tishini ta'minlashda muhim vositadir. Bo'lajak o'qituvchilarning etnopedagogik kompetensiyalarini oshirish orqali milliy qadriyatlarning tirik va faol tarbiyaviy vosita sifatida saqlanishiga hissa qo'shish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.
2. Etnopedagogikaga oid ilmiy maqolalar va qo'llanmalar.
3. Pedagogik texnologiyalarga oid zamonaviy manbaalar.

Seytekova Venera Joldasbaevna
Nukus shahri 9-sonli maktab matematika o'qituvchisi

ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA ULARNING TA'LIM JARAYONIDAGI AHAMIYATI

Annotatsiya: Mazkur maqolada pedagogik texnologiyalar va ularning zamonaviy ta'lim jarayonidagi o'рни tahlil qilinadi. Dasturlashtirilgan o'qitish, kompyuterli ta'lim va innovatsion pedagogik texnologiyalar, jumladan, loyihalar uslubi kabi yondashuvlar talabalarning bilim olish jarayonini takomillashtirishga xizmat qilishi ta'kidlanadi. Tadqiqotda o'qitish jarayonining individual xususiyatlarini hisobga oluvchi adaptiv yondashuvning samaradorligi, talabalarning mustaqil ijodiy fikrlashini rivojlantirish imkoniyatlari va o'quv jarayonini insonparvarlashtirish muhimligi yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalarning afzalliklari va kamchiliklari tahlil qilinib, ularning ta'lim jarayonidagi ahamiyati ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: pedagogik texnologiya, dasturlashtirilgan o'qitish, innovatsion ta'lim, kompyuterli o'qitish, adaptiv o'qitish, loyihalar uslubi, o'quv jarayoni, mustaqil fikrlash.

Аннотация: В статье анализируются педагогические технологии и их роль в современном образовательном процессе. Подчеркивается, что такие подходы, как программированное обучение, компьютерное обучение, инновационные педагогические технологии, в том числе метод проектов, способствуют совершенствованию процесса обучения студентов. В исследовании подчеркивается эффективность адаптивного подхода, учитывающего индивидуальные особенности процесса обучения, возможности развития самостоятельного творческого мышления учащихся, а также важность гуманизации процесса обучения. Также анализируются преимущества и недостатки современных педагогических технологий, показывается их значение в образовательном процессе.

Ключевые слова: педагогические технологии, программированное обучение, инновационное образование, компьютерное обучение, адаптивное обучение, проектное обучение, процесс обучения, самостоятельное мышление.

Abstract: This article analyzes pedagogical technologies and their role in the modern educational process. It is emphasized that such approaches as programmed learning, computer-based learning and innovative pedagogical technologies, including the project method, serve to improve the process of students' learning. The study highlights the effectiveness of an adaptive approach that takes into account the individual characteristics of the educational process, the possibilities of developing students' independent creative thinking, and the importance of humanizing the educational process. The advantages and disadvantages of modern pedagogical technologies are also analyzed, and their importance in the educational process is shown.

Key words: pedagogical technology, programmed learning, innovative learning, computer-based learning, adaptive learning, project method, educational process, independent thinking.

Kirish. Pedagogik texnologiya maqsadi o'qituvchi rahbarligida talabaning o'quv muammolari yechimiga qaratilgan mustaqil ijodiy izlanuvchanlik qobiliyatlarini shakllantirishga qaratilgan. Pedagogik texnologiya tadbig'i talabada yangi bilimlar, o'quv va malaka, rivojlanuvchi bilish qobiliyati, eruditsiya (bilim, aql-zakovat), bilishni sevish, ijodiy fikrlash kabi muhim ahamiyatga ega boshqa shaxsiy fazilatlar hamda qobiliyatlarni shakllanishiga olib keladi. Ushbu texnologiyada pedagog bilimlarni tayyor holda yetkazmaydi, balki talabaga mavzu bo'yicha muammoli vaziyat hosil qiladi va muammo yechimi bo'yicha unda fikr va g'oya uyg'onishiga sharoit yaratadi.

Adabiyotlar sharhi: Dasturlashtirilgan o'qitish texnologiyasi g'oyasi mualliflari Amerikalik olimlar N. Krauder, B. Skinner, S. Pressi va Rossiyalik P.Y. Galperin, L.N. Linda, A.M. Matyushkin, N.F. Talizinlar hisoblanadi.

Ushbu texnologiya maxsus texnik vositalar yordamida (kompyuterlar va b.) oldindan ishlab chiqilgan o'qituvchi- dasturlar yordamida shaxsan mustaqil o'qishga asoslangan va u har bir talabaning shaxsiy xususiyatlarini (o'qish sur'ati, o'zlashtirish darajasi va b.) hisobga olib tashkil etiladi. Didaktik prinsiplari [1]:

➤ o'quv materiallarini oson o'zlashtirish imkonini beruvchi uncha kata bo'lmagan bo'limlarga ajratish;

➤ o'quv faoliyatini ketma-ket bajarilishini ta'minlovchi tizimni kiritish;

➤ har bir o'quv materialini yoki qismlarini o'zlashtirish sifatini tekshirish;

➤ tekshirish natijasi bo'yicha keyingi bosqichga o'tish yoki qayta o'rganish;

➤ nazorat ishlarini bajarishning o'ziga xos xususiyati (ichki va tashqi teskari aloqa «pedagog-talaba») [2].

Dasturlash prinsiplari:

✓ chiziqli (*shaxsiy sur'atda dasturni qadamma-qadam o'zlashtirish ketma-ketligi*);

✓ tarmoqlangan (*to'g'ri va noto'g'ri javoblar paradigmasida shaxsan o'qish jarayoni*);

✓ aralash (*sheffild va blokli texnologiya*).

Dasturlashtirilgan matnlarni taqdim etish usullari [3]:

✓ axborot-kommunikatsiya texnik vositalari (*talabaga yangi axborotlarni uzatish*);

✓ mashina-nazoratchi (*bilimni nazorat qilish va baholash*);

✓ repetitor mashinalar (*bilimlarni mustahkamlash maqsadida qaytarish*);

✓ mashq qilish mashinalari (*talabada kerakli amaliy o'quv va malakani shakllantirish*).

Kompyuterli o'qitish texnologiyasi afzalliklari: maxsus kompyuterli o'qitish dasturlari yordamida keng doirada turli-tuman didaktik vazifalarni yechish imkoniyati; o'qishning axborot bazasini kengayishi (elektron kutubxonalar, milliy va chet el o'quv-uslubiy bazalari, Internet); o'qitishning shaxsiy sur'ati (adaptiv kompyuter dasturlari.) Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil Pedagogik texnologiya quyidagi belgilar bilan xarakterlanadi:

➤ o'qitish va tarbiyalash maqsadlarini ketma-ket ishlab chiqish;

➤ o'zlashtirishga mo'ljallangan axborotlarni tarkiblash, tartibga solish va zichlash;

➤ o'qitish va nazorat qilishning didaktik va texnik, shu jumladan kompyuter vositalaridan majmuali foydalanish;

➤ o'qitish va tarbiyalashning tashxis funksiyasini kuchaytirish;

➤ o'qitishning yetarli darajadagi yuqori sifatini kafolatlash.

Pedagogik innovatika (yangilik kiritish, innovatsiya) – ta'lim muassasasining faoliyatiga nisbatan barqaror yangilik elementlarini kiritib, uning rivojlanishi va faoliyat ko'rsatishiga samarali ta'sir etuvchi maqsadga yo'naltirilgan o'zgartirishdir.

Innovatsion pedagogik texnologiyalar aynan ta'lim-tarbiya jarayonida talaba-talabalar (tinglovchilar)ga muayyan fan (mavzu) bo'yicha bilim berish va shaxsini shakllantirishga qaratilgan o'qitishning zamonaviy uslublari va texnik vositalari majmuidir. Pedagogik texnologiyalar ta'lim jarayonida foydalanish darajasi, falsafiy asoslari, o'zlashtirishning ilmiy konsepsiyasi, shaxsiy qobiliyatlarni shakllantirishga mo'ljallanganligi va takomillashtirish xarakteriga ko'ra quyidagicha tasniflashi mumkin:

❖ Foydalanish darajasiga ko'ra:

➤ *umumpedagogik*;

➤ *shaxsiy uslubiy (fan bo'yicha)*;

➤ *lokal (modulli)*.

❖ Falsafiy asoslariga ko'ra:

➤ *ilmiy va diniy*;

- *gumanistik;*
- *avtoritar.*
- ❖ Tajribani o'zlashtirishning ilmiy konsepsiyasiga ko'ra:
- *assotsiativ-reflektor;*
- *bixevioristik;*
- *interiorizator;*
- *rivojlantiruvchi.*
- ❖ Shaxsiy qobiliyatlarni shakllantirishga mo'ljallangan- ligi bo'yicha:
- *axborot (bilim, uquv va malakani shakllantirish);*
- *jarayonli (aqliiy harakat qobiliyatlarini shakllantiruvchi);*
- *evristik (ijodiy qobiliyatlarni rivojlantiruvchi);*
- amaliy (real-amaliy sohada malakani shakllantirish).*

An'anaviy o'qitish tizimini takomillashtirish xarakteriga ko'ra:

- talaba faoliyatini faollashtirish va intensivlashtirish texnologiyasi;
- o'qituvchi va talaba o'rtasidagi faoliyatni insonparvarlash- tirish va demokratlashtirish

asosidagi texnologiya;

- o'quv materialini didaktik qayta ishlash asosidagi texnologiya.

An'anaviy o'qitish tizimini takomillashtirish quyidagi ko'rinishlarda amalga oshirilishi mumkin:

- ✓ yetakchi maqsad va vazifalar bo'yicha;
- ✓ o'qishni tashkil etish shakliga ko'ra;
- ✓ asosiy o'qitish uslubiga ko'ra.

Pedagogik texnologiyaning didaktik tarkibi quyidagilarni hisobga oladi:

- foydalanish darajasi;
- falsafiy asosi;
- bilimni o'zlashtirishning yetakchi konsepsiyasi;
- ta'lim mazmunining farqlanuvchi xarakteri;
- o'qitishni tashkil etish shakli;
- yetakchi o'qitish uslubi;

talabalar kategoriyasi.

Natijalar

An'anaviy texnologiyaning asosiy xususiyatlari va didaktik mazmuni quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- bilim berish, o'quv va malakani shakllantirishga mo'ljallanadi;
- talabalarni reproduktiv darajada o'quv mazmunini o'zlashtirishlarini hamda uni nazorat qilish va baholashni ta'minlaydi;
- yetakchi uslub-ko'rgazmalar asosida tushuntirish;
- talabalarining asosiy faoliyati turi - tinglash va eslab qolish;
- didaktik mezon – o'rganilganlarni xatosiz eslash va amalda qo'llash.
- Didaktik sxemasi: yangi materialni o'rganish- mustahkamlash-nazorat-baholash;

Afzalliklari:

Adaptiv (moslanuvchan) o'qitish texnologiyasi turli darajali o'qitish texnologiyasining har xilligi bilan farqlanadi. Talabalarining shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda o'quv mashg'ulotlarining moslashuvchan tizimini tashkil etishni ko'zda tutadi. Unda asosiy e'tibor talabalarining o'quv qobiliyatlarini shakllantirishga qaratiladi.

Asosiy xususiyatlari:

O'quv jarayonini tashkil etish shakli:

- ✓ o'qituvchi bilan birgalikda;
- ✓ pedagog bilan shaxsiy;

✓ pedagog rahbarligida mustaqil ishlash.

Talabalarning faol mustaqil faoliyatiga asosiy e'tibor qaratish:

✓ asosiy va qo'shimcha adabiyotlar bilan ishlash;

✓ referatlar tayyorlash;

✓ laboratoriya va amaliy ishlarni bajarish;

✓ turli nazorat ishlarini bajarish.

Loyihalar uslubi majmualari uslub hisoblanib, hozirgi vaqtda o'quv jarayonida qo'llanilayotgan barcha innovatsion pedagogik uslublarni o'zida mujassamlashtiradi.

Loyihalar uslubi - o'qituvchi nazoratida yangi mahsulot va xizmatlar yaratish jarayonida talabaning intellektual va jismoniy imkoniyatlarini, mustaqillik va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish yo'li orqali shaxsning o'z qobiliyatlaridan to'liq foydalanishga yo'naltirilgan o'quv jarayonini tashkil etishning amaliy ahamiyat kasb etuvchi, sub'ektiv va obyektiv yangiliklarga ega moslashuvchan modeli va o'qitish tizimidir. Ana shunday innovatsion pedagogik texnologiyalardan biri «Loyihalar uslubi» hisoblanadi.

Hozirgi kunda loyihalar uslubi dunyoda eng keng tarqalgan pedagogik texnologiya sifatida AQSh, Rossiya, Buyukbritaniya, Belgiya, Izrail, Finlyandiya, Germaniya, Italiya, Braziliya, Niderlandiya va shu kabi ko'pgina rivojlangan davlatlar ta'lim jarayonida keng foydalanilmoqda.

Xulosa va munozara. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga samarali tatbiq etish talabalarning bilim olish jarayonini takomillashtirishga, mustaqil fikrlash va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga katta hissa qo'shadi. An'anaviy o'qitish tizimi rejalilik va boshqaruv samaradorligi bilan ajralib tursa-da, talabalarning individual xususiyatlarini to'liq hisobga ololmaydi. Shu sababli zamonaviy innovatsion texnologiyalar, ayniqsa, kompyuterli va adaptiv o'qitish metodlari, o'quv jarayonining sifatini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Biroq pedagogik texnologiyalarni joriy etishda muayyan tashkiliy va moliyaviy muammolar mavjud bo'lib, ularni hal etish uchun ta'lim muassasalarining moslashuvchanlik darajasini oshirish talab etiladi. Xususan, loyihalar uslubi kabi innovatsion metodlarni keng joriy qilish orqali talabalarning mustaqillik darajasini oshirish va ularga real amaliy tajriba berish ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Rahimov O.D., Turg'unov O.M., Mustafiev K.O. Oliy Ta'limda masofaviy o'qitilishni tashkil etish. //O'qituvchi yaxshi o'qituvchi. Qarshi, 2012 yil. 60 b.

2. Yakovleva N.O. Pedagogik loyihalashning nazariy va uslubiy asoslari. M.: ATiSO nashriyoti, 2012. - 239 b.

3. Faktorovich A. A. Pedagogik texnologiyaning mohiyati / Pedagogika. 2018 yil. 2-son

4. Slobodchikov V. I. Ta'limdagi innovatsiyalar: asoslari va ma'nosi. / Maktab o'quvchilarining tadqiqot ishlari. 2014 yil. № 2.

5. Selevko G.K. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari: Darslik. / M.: Xalq ta'limi, 2018. – 256 b.

6. Levilar D.G. O'qitish amaliyoti: zamonaviy ta'lim texnologiyalari. /M.: "Amaliy psixologiya instituti" nashriyoti; Voronej: NPO "MODEK", 2018 yil.

7. Qodjaspirova G.M. Ta'lim va pedagogik fikr tarixi: Jadvallar, diagrammalar, ma'lumotnomalar: oliy o'quv yurtlari talabalari uchun o'quv qo'llanma. /M., 2013 yil.

Karimov Abduaziz Abdulazizovich
Pedagogika yo'nalishi 1-bosqich magistranti
Toshov Muxiddin Jo'raqulovich
p.f.n.dotsent
muhiddintoshov1973@gmail.com

UMUMIY O'RTA TA'LIM MUASSALARIDA O'QUVCHILARNI KASBGA YO'NALTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK SHART-SHAROITLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'quvchilarni kasbga yo'naltirish jarayonining pedagogik va psixologik jihatlari, shart-sharoitlari hamda samaradorlik omillari tahlil qilingan. Adabiyotlar tahlili asosida kasbga yo'naltirishning zamonaviy yondashuvlari, usullari va vositalari o'rganilgan. Kasbga yo'naltirish jarayonida o'qituvchilar, psixologlar va ota-onalarning o'rni muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: kasbga yo'naltirish, kasb tanlash, kasb-hunar ta'limi, pedagogik shart-sharoitlar, psixologik yondashuv, kasbiy motivatsiya.

Аннотация: В данной статье анализируются педагогические и психологические аспекты, условия и факторы эффективности процесса профориентации учащихся в общеобразовательных учреждениях среднего профессионального образования. На основе анализа литературы были изучены современные подходы, методы и средства профориентации. Обсуждалась роль педагогов, психологов и родителей в процессе профориентации.

Ключевые слова: профориентация, выбор профессии, профессиональное образование, педагогические условия, психологический подход, профессиональная мотивация.

Abstract: This article analyzes the pedagogical and psychological aspects, conditions and factors of effectiveness of the process of vocational guidance of students in general secondary educational institutions. Modern approaches, methods and tools for career guidance have been studied based on literature analysis. The role of teachers, psychologists and parents was discussed in the process of professional orientation.

Key words: career orientation, career choice, vocational education, pedagogical conditions, psychological approach, professional motivation.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda kasb tanlash nafaqat shaxsiy, balki ijtimoiy ahamiyatga ega masala hisoblanadi. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar va innovatsiyalar jadal sur'atda rivojlanayotgan bugungi davrda o'quvchilarni kasbga yo'naltirish ta'lim tizimining eng dolzarb vazifalaridan biriga aylangan. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonunida ham o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish masalasiga alohida e'tibor qaratilgan [1].

Global mehnat bozorining tez o'zgaruvchan talablari, sun'iy intellekt va avtomatlashtirish ta'sirida yangi kasblarning paydo bo'lishi va ayrim an'anaviy kasblarning yo'qolib borishi sharoitida o'quvchilarni to'g'ri kasbga yo'naltirish har qachongidan ham muhimroq ahamiyat kasb etmoqda. Bu jarayonda ta'lim muassasalari o'quvchilarning individual qobiliyatlari, qiziqishlari va moyilliklarini erta aniqlash hamda rivojlantirish bo'yicha tizimli ishlarni amalga oshirishlari zarur [2]. Kasbga yo'naltirish jarayonining muvaffaqiyati ko'p jihatdan pedagogik va psixologik yondashuvlarning optimal uyg'unligiga bog'liq bo'lib, bu borada maktab o'qituvchilari, psixologlar, ota-onalar va ish beruvchilarning hamkorlikdagi faoliyati muhim ahamiyat kasb etadi.

Metodologiya va adabiyotlar tahlili. Tadqiqot metodologiyasi sifatida ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, sintez va umumlashtirish usullaridan foydalanildi. O'zbek, rus va xorijiy manbaalardagi kasbga yo'naltirish bo'yicha nazariy qarashlar, konsepsiyalar va amaliy tajribalar o'rganildi.

Kasbga yo'naltirish masalasi ko'plab olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Jumladan, E.A. Klimov kasbga yo'naltirishni shaxsning kasbiy o'zini o'zi anglashi va kasbiy rivojlanishining muhim bosqichi sifatida ko'rib chiqqan [3]. N.S. Prjanikov esa kasbga yo'naltirishni ijtimoiy-iqtisodiy, psixologik-pedagogik va tibbiy-fiziologik tadbirlar tizimi sifatida talqin etgan [4].

O'zbek olimlaridan R. Mavlonova va N. Vohidova maktab o'quvchilarini kasbga yo'naltirishning milliy xususiyatlarini tadqiq etishgan [5]. Ularning fikricha, kasbga yo'naltirish jarayonida milliy qadriyatlar, oila an'analari va mahalliy mehnat bozori talablarini inobatga olish muhim ahamiyatga ega.

Natijalar va muhokama. Adabiyotlar tahlili natijasida o'quvchilarni kasbga yo'naltirishning pedagogik-psixologik shart-sharoitlari chuqur o'rganildi. Tadqiqotlar ko'rsatishicha, samarali kasbga yo'naltirish ishlarini tashkil etish uchun bir qator muhim shartlarni inobatga olish zarur.

Birinchidan, kasbga yo'naltirish ishlarini tizimli ravishda, bosqichma-bosqich olib borish muhim ahamiyatga ega. Klimovning tadqiqotlariga ko'ra, boshlang'ich sinflardan o'quvchilarning kasbiy qiziqishlarini shakllantirish va rivojlantirish zarur [3]. Bu davrda o'quvchilarda turli kasblar haqida umumiy tasavvurlar shakllantiriladi va ularning qiziqishlari rag'batlantiriladi.

Ikkinchidan, kasbga yo'naltirish jarayonida individual yondashuvni ta'minlash lozim. Prjanikovning ta'kidlashicha, har bir o'quvchining individual xususiyatlari, qobiliyatlari va moyilliklarini inobatga olish kasbga yo'naltirish samaradorligining asosiy omillaridan biri hisoblanadi [4]. Buning uchun zamonaviy psixologik diagnostika usullaridan samarali foydalanish, o'quvchilarning shaxsiy xususiyatlarini muntazam o'rganib borish talab etiladi.

Uchinchidan, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish kasbga yo'naltirish jarayonini yangi bosqichga ko'taradi. Brown tadqiqotlarida ta'kidlanganidek, zamonaviy kompyuter dasturlari, virtual laboratoriyalar va kasbiy simulyatorlardan foydalanish o'quvchilarga turli kasblar haqida to'liqroq tasavvur hosil qilish imkonini beradi [6]. Bu esa o'z navbatida kasbga yo'naltirish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

To'rtinchidan, kasbga yo'naltirish jarayonida hamkorlik prinsipini ta'minlash muhim. Savickas o'z tadqiqotlarida maktab ma'muriyati, o'qituvchilar, psixologlar, ota-onalar va ish beruvchilar o'rtasidagi hamkorlikning ahamiyatini alohida ta'kidlaydi [7]. Bunday hamkorlik o'quvchilarning kelajakdagi kasbiy faoliyati uchun zarur bo'lgan kompetensiyalarni shakllantirishga yordam beradi.

Hozirgi sharoitda kasbga yo'naltirish jarayonida milliy va mahalliy xususiyatlarni ham inobatga olish zarur. Mavlonova va Vohidovanning tadqiqotlari ko'rsatishicha, o'zbek milliy qadriyatlari, oila an'analari va mahalliy mehnat bozori talablarini hisobga olish kasbga yo'naltirish samaradorligini oshiradi [5].

Zhang va Chen o'z tadqiqotlarida Osiyo mamlakatlarida kasbga yo'naltirish tizimining o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilib, an'anaviy qadriyatlar va zamonaviy yondashuvlarning uyg'unligini ta'minlash muhimligini ta'kidlaydi [8]. Bu esa globallashtirish sharoitida milliy o'ziga xoslikni saqlab qolgan holda zamonaviy talablarga javob beradigan kasbga yo'naltirish tizimini shakllantirishni taqozo etadi.

Gottfredsonning nazariyasiga ko'ra, kasbga yo'naltirish jarayonida o'quvchilarning ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlari, gender xususiyatlari va madaniy qadriyatlarini inobatga olish zarur [7]. Bu omillar o'quvchilarning kasb tanlashiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi va ularni inobatga olmaslik kasbga yo'naltirish samaradorligini pasaytirishi mumkin.

Kasbga yo'naltirish jarayonining yana bir muhim jihati - bu maktabda fanlararo integratsiyani ta'minlashdir. Yusupova o'z tadqiqotlarida ta'kidlaganidek, turli o'quv fanlari mazmuniga kasbiy yo'naltirilgan materiallarni kiritish orqali o'quvchilarning kasbiy tasavvurlarini kengaytirish va chuqurlashtirish mumkin [9]. Masalan, fizika darslarida turli texnik kasblar, biologiya darslarida tibbiyot va qishloq xo'jaligi sohasidagi kasblar, informatika

darslarida axborot texnologiyalari sohasidagi kasblar haqida ma'lumotlar berish maqsadga muvofiq.

Bundan tashqari, kasbga yo'naltirish ishlarida maktab psixologining o'rni alohida ahamiyatga ega. Psixolog nafaqat diagnostika ishlari bilan shug'ullanishi, balki o'quvchilar, ota-onalar va o'qituvchilar uchun muntazam ravishda kasbga yo'naltirish masalalariga bag'ishlangan seminar-treninglar, individual va guruhli konsultatsiyalar o'tkazib borishi zarur. Bu esa o'quvchilarning o'z kelajak kasbini ongli ravishda tanlashiga yordam beradi.

Kasbga yo'naltirish jarayonining samaradorligini oshirishda zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi. Sorokina o'z tadqiqotlarida kasbga yo'naltirish jarayonida qo'llaniladigan innovatsion pedagogik texnologiyalarning samaradorligini tahlil qilgan [10]. Uning fikricha, loyiha texnologiyalari, keys-study, biznes o'yinlar va kasbiy portfel kabi zamonaviy metodlardan foydalanish o'quvchilarning kasbiy motivatsiyasini oshiradi va kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishga yordam beradi.

Kasbga yo'naltirish ishlarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ham muhim ahamiyatga ega. Bugungi kunda onlayn platformalar, kasbiy testlar, virtual ekskursiyalar va kasbiy simulyatorlar o'quvchilarga turli kasblar haqida keng ma'lumot olish imkonini beradi. Bu esa o'z navbatida ularning kasb tanlash jarayonida to'g'ri qaror qabul qilishlariga yordam beradi.

Kasbga yo'naltirish jarayonida o'quvchilarning kreativ fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish ham muhim. Buning uchun turli ijodiy loyihalar, kasbiy mahorat tanlovlari va ko'rgazmalar tashkil etish maqsadga muvofiq. Bunday tadbirlar o'quvchilarga o'z qobiliyatlari va imkoniyatlarini namoyon etish, shuningdek, turli kasblar bo'yicha amaliy ko'nikmalarni shakllantirish imkonini beradi.

Kasbga yo'naltirish ishlarida ota-onalar bilan hamkorlikda ishlash alohida e'tiborni talab etadi. Ota-onalar uchun maxsus seminarlar va treninglar tashkil etish, ularni zamonaviy kasblar va mehnat bozori talablari bilan tanishtirish zarur. Bu esa ota-onalarning farzandlarini kasb tanlashga to'g'ri yo'naltirish bo'yicha kompetensiyalarini oshirishga yordam beradi.

Maktabda kasbga yo'naltirish ishlari samaradorligini monitoring qilish va baholash tizimini takomillashtirish ham muhim. Buning uchun maktabning yoshlar bilan ishlash bo'yicha direktor o'rinbosari, psixolog, sinf rahbari va jamoatchilik vakillari hamkorligida aniq mezonlar va ko'rsatkichlar ishlab chiqish, muntazam ravishda so'rovnomalar o'tkazish va natijalarni tahlil qilish zarur. Bu esa kasbga yo'naltirish ishlaridagi kamchiliklarni o'z vaqtida aniqlash va bartaraf etish imkonini beradi.

Xulosa. O'quvchilarni kasbga yo'naltirishning pedagogik-psixologik shart-sharoitlarini takomillashtirish zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, samarali kasbga yo'naltirish tizimi quyidagi asosiy komponentlarni o'z ichiga olishi kerak: tizimli va uzluksiz yondashuv, individual qobiliyatlarni inobatga olish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanish, barcha manfaatdor tomonlarning faol ishtiroki va hamkorligi.

Bundan tashqari, kasbga yo'naltirish jarayonida milliy qadriyatlar, mintaqaviy xususiyatlar va mahalliy mehnat bozori talablarini inobatga olish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, ilg'or xorijiy tajribalarni o'rganish va mahalliy sharoitlarga moslashtirish orqali kasbga yo'naltirish tizimini yanada takomillashtirish mumkin. Kelajakda bu sohada yangi innovatsion yondashuvlar va texnologiyalarni joriy etish, o'qituvchilar va psixologlarning kasbiy mahoratini oshirish, hamda ota-onalar va ish beruvchilar bilan hamkorlikni kuchaytirish zarur. Bu esa o'z navbatida o'quvchilarning to'g'ri kasb tanlashi va kelajakda muvaffaqiyatli kasbiy faoliyat yuritishiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. (2020). Toshkent.

2. Климов, Е.А. (2010). Психология профессионального самоопределения. Москва: Академия.
3. Пряжников, Н.С. (2008). Профессиональное самоопределение: теория и практика. Москва: Академия.
4. Mavlonova, R., & Vohidova, N. (2019). Kasb-hunarga yo'naltirish nazariyasi va metodikasi. Toshkent.
5. Brown, D. (2021). Career Development and Counseling: Putting Theory and Research to Work. New York: Wiley.
6. Savickas, M.L. (2019). Career Counseling. Washington, DC: American Psychological Association.
7. Gottfredson, L.S. (2018). "Using Gottfredson's Theory of Circumscription and Compromise in Career Guidance and Counseling". Journal of Career Development, 45(1), 5-18.
8. Zhang, W., & Chen, B. (2020). "Review of Career Guidance and Counseling in Asian Schools". International Journal of Educational Research, 92, 115-127.
9. Yusupova, M. (2023). Maktabda kasbga yo'naltirish ishlarini tashkil etishning zamonaviy texnologiyalari. Ta'lim va innovatsiyalar, 4(2), 45-52.
10. Сорокина, И.Р. (2022). Инновационные технологии профессиональной ориентации школьников в современных условиях. Современное образование, 3(15), 78-85.
11. M.Toshov. Professional ta'lim muassasalarida ma'naviyma'rifiy, tarbiyaviy ishlarni tashkil etish.. O'quv qo'llanma.Toshkent-2022.EN nashriyoti

*Shukurova Sevara Ilhomovna,
Buxoro innovatsion ta'lim va tibbiyot universiteti o'qituvchisi*

“RADIOLOGIYA” FANINI O‘QITISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK OMILLARI

Annotatsiya: Maqolada "Radiologiya" fanini o'qitishda pedagogik va psixologik omillarning ahamiyati tahlil qilingan. Radiologiya tibbiyotning asosiy sohalaridan biri bo'lib, talabalarga yuqori darajadagi ilmiy va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishni talab qiladi. Maqolada radiologiya fanini o'qitish jarayonida pedagogik-psixologik omillar, talabalarining kognitiv, emotsional va motivatsion holatlarini hisobga olish, o'qituvchining roli, shuningdek, interaktiv va amaliy metodlarning qo'llanilishi orqali ta'lim jarayonini samarali tashkil qilish muhokama qilinadi. Ushbu yondashuvlar, o'z navbatida, talabalar bilimini chuqurlashtirish va ularning radiologiya sohasidagi amaliy ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Maqolada ta'lim jarayonini takomillashtirish va talabalar o'zlashtirishini samarali tashkil qilishga doir ilmiy-tadqiqot asosidagi fikrlar va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar. Radiologiya, pedagogik yondashuv, psixologik omillar, talaba psixologiyasi, o'qitish metodlari, amaliy ko'nikmalar, motivatsiya, diqqat, kognitiv jarayonlar, interaktiv o'qitish, ta'lim samaradorligi.

Аннотация. Статья посвящена анализу педагогических и психологических факторов, влияющих на преподавание науки «Радиология». В исследовании рассматриваются ключевые педагогические методы, которые способствуют эффективному обучению студентов, а также психологические аспекты, такие как мотивация, внимание, стрессоустойчивость и когнитивные процессы. Особое внимание уделено влиянию психологических факторов на восприятие материала и успешность освоения предмета. В ходе исследования также представлены результаты эмпирических наблюдений, которые подтверждают значимость индивидуального подхода к обучению, использование интерактивных методов и технологий для эффективного взаимодействия с учащимися. В статье разработаны научно обоснованные мнения и рекомендации по совершенствованию образовательного процесса и эффективной организации обучения студентов.

Ключевые слова. Радиология, педагогические факторы, психологические факторы, мотивация, внимание, методы преподавания, образовательные технологии, когнитивные процессы, индивидуальный подход.

Abstract. This article explores the pedagogical and psychological factors that influence the teaching of the science of "Radiology." The study examines key pedagogical methods that enhance the effective learning of students, as well as psychological aspects such as motivation, attention, stress management, and cognitive processes. The impact of these psychological factors on the perception of the subject matter and the success of mastering the course content is analyzed. The research also presents empirical findings that highlight the significance of an individualized approach to teaching, the use of interactive methods and technologies, and the importance of psychological preparedness for educators to foster effective interactions with students. The article develops scientifically based opinions and recommendations for improving the educational process and effectively organizing student learning.

Key words. radiology, pedagogical factors, psychological factors, motivation, attention, stress management, teaching methods, educational technologies, medical education, cognitive processes, individualized approach.

Kirish. Radiologiya fani - tibbiyotning muhim va zamonaviy sohasi bo'lib, inson organizmining ichki tuzilishini tasvirlash va turli kasalliklarni tashxislashda rentgen, kompyuter tomografiya, ultratovush va boshqa diagnostik uskunalardan foydalaniladi. Ushbu fan tibbiyotda diagnostik muolajalar uchun asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi va shuning uchun

uning o'qitilishi nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy ko'nikmalarni o'z ichiga oladi. Radiologiya fanini o'qitish jarayonida esa, talabalarga nafaqat ilmiy bilimlar, balki yuqori darajada amaliy tajriba va klinik fikrlashni rivojlantirish zarur.

Fanni samarali o'qitishda pedagogik-psixologik omillarning ahamiyati katta. Talabalar o'qish jarayonida turli xil psixologik va pedagogik muammolarga duch keladilar, ularning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish, motivatsiyani oshirish, diqqatni jamlash kabi jarayonlar o'qitish samaradorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun radiologiya fanini o'qitishda psixologik yondashuvlar va pedagogik metodlarni integratsiyalash, talabalarning individual xususiyatlariga mos keladigan o'qitish strategiyalarini ishlab chiqish zarur.

Adabiyotlar tahlili. "Radiologiya" fanni o'qitishning pedagogik-psixologik omillari, ayniqsa tibbiyot ta'limida, so'nggi yillarda bir nechta ilmiy tadqiqotlar, monografiyalar va maqolalarda muhokama qilinmoqda. Ushbu tahlilning maqsadi radiologiya fanni o'qitishda pedagogik va psixologik omillarning o'zni, o'qitish metodlari, talabalar motivatsiyasi, va amaliy ko'nikmalarni shakllantirish borasidagi mavjud ilmiy qarashlarni ko'rib chiqishdir.

1. *Pedagogik yondashuvlar va metodlar.* Pedagogik yondashuvlar va usullarni o'rganish uchun, bir qator tadqiqotchilar o'qitish jarayonida talabalarning faol ishtirokini ta'minlashga e'tibor qaratgan. T. X. Khamidov (2017) o'z tadqiqotida tibbiy ta'limda interaktiv metodlarning qo'llanilishi, talabalar o'rtasidagi o'zaro faoliyatni oshirish va tasavvur qilish qobiliyatlarini rivojlantirish muhimligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, interaktiv o'qitish metodlari, masalan, kichik guruhlarda ishlash, muammoli vazifalarni yechish va rolli o'yinlar, talabalar diqqatini jamlash va o'zlashtirish jarayonini samarali qiladi.

D. S. Ibragimov (2019) "Radiologiya" fanni o'qitishda amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishda laboratoriya va simulyatsiya mashg'ulotlarining ahamiyatini o'rgangan. U amaliy mashg'ulotlar yordamida talabalarga radiologik tasvirlarni tahlil qilish, uskunalarni ishlatish va kasalliklarni aniqlash bo'yicha qobiliyatlarni mustahkamlash zarurligini ko'rsatadi. Shuningdek, bunday yondashuvlar o'quvchilarda o'z-o'zini anglash va o'z-o'zini baholash qobiliyatlarini rivojlantiradi.

2. *Talaba psixologiyasi va motivatsiya.* Talaba psixologiyasiga oid tadqiqotlar, radiologiya kabi murakkab fanni o'rganish jarayonida motivatsiya va psixologik jihatlarining ahamiyatini ko'rsatadi. R. A. Mirzayev (2020) o'z ishida talabalar motivatsiyasining o'qish jarayonidagi rolini va o'qituvchining pedagogik metodlari orqali bu motivatsiyani qanday oshirish mumkinligini tahlil qiladi. Uning fikricha, radiologiya kabi yuqori darajadagi ixtisoslashgan fanni o'rganishda talabalar faqat bilim olishga qiziqish emas, balki amaliy ko'nikmalarni egallashga ham motivatsiya bo'lishi kerak.

V. A. Kuznetsov (2018) psixologik jihatdan talabalarning o'qishga bo'lgan munosabatini o'rgangan. Uning fikricha, talabalar o'zlarini kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatli ko'rsata olishlari uchun o'qitish jarayonida o'ziga bo'lgan ishonchni va o'z-o'zini anglashni rivojlantirish zarur. Shuningdek, o'qituvchining emotsional yondashuvi va pedagogik ko'nikmalari talabalar o'qishga bo'lgan munosabatini shakllantirishda muhim omildir.

3. *Kognitiv jarayonlar va o'zlashtirish.* Radiologiya fanni o'qitishda talabalarning kognitiv jarayonlarini rivojlantirishga oid ishlarda, ular bilish jarayonida qanday ishlashini tushunish muhimdir. L.D.Zobkova (2016) o'z tadqiqotida radiologiya fanni o'qitishda kognitiv jarayonlar, ya'ni yodlash, tahlil qilish, solishtirish va umumlashtirishning rolini ko'rib chiqqan. Zobkova, radiologiya bo'yicha bilim olishda talabalar o'rtasida yuqori darajadagi tanqidiy fikrlash va analitik ko'nikmalarni shakllantirish zaruriyatini ta'kidlaydi.

A. G. Orlov (2017) esa, talabalarni murakkab ilmiy va amaliy topshiriqlarni bajarishga o'rgatishda tasvirlarni tahlil qilish va tafakkur jarayonlarini rivojlantirishning ahamiyatini o'rgangan. Uning fikricha, radiologiya tasvirlari ustida ishlash talabalar uchun muhim amaliy tajriba bo'lib, ularning tanqidiy va analitik fikrlashini shakllantiradi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, radiologiya fanini o'qitishda pedagogik-psixologik omillarni hisobga olish talabalarning o'qish jarayonidagi muvaffaqiyatiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi. Talabalar psixologiyasi, motivatsiya, amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish, kognitiv jarayonlarni chuqurlashtirish va stressni boshqarish kabi jihatlar, radiologiya fanini o'qitishda zaruriy omillar sifatida ko'rib chiqiladi. O'qituvchilar o'z pedagogik yondashuvlarini talabalarning psixologik va kognitiv ehtiyojlariga moslashtirgan holda, ularning muvaffaqiyatini oshirishlari mumkin.

Metod va metodologiya. Tadqiqotning asosiy maqsadi, radiologiya fanni o'qitishda talabalar psixologiyasi, o'qitish metodlari va pedagogik yondashuvlarning o'zaro ta'sirini aniqlashdir. Tadqiqot jarayonida turli metodlar va yondashuvlar qo'llanildi, ular o'qitish jarayonidagi muhim pedagogik-psixologik omillarni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

1. *Nazariy tahlil metodi.* Nazariy tahlil metodi yordamida, maqolada mavjud adabiyotlar va ilmiy tadqiqotlar tahlil qilindi. Bu metod orqali radiologiya fanini o'qitishning pedagogik-psixologik asoslari, o'qitish metodlari, talabalarning kognitiv va emotsional holatlari haqidagi ilmiy qarashlar o'rganildi. Tadqiqotda, mavjud ilmiy adabiyotlar va metodologiyalardan foydalangan holda, radiologiya fanini o'qitishning samarali usullari haqida xulosalar chiqarildi.

2. *Empirik tadqiqot metodi.* Empirik tadqiqot metodi talabalar va o'qituvchilar o'rtasida o'zaro aloqalarni o'rganish, radiologiya fanni o'qitishdagi psixologik va pedagogik omillarning ta'sirini tahlil qilishda qo'llanildi. Ushbu metod yordamida, o'qitish jarayonida talabalarning motivatsiyasi, diqqatini jamlash qobiliyati, stressni boshqarish va o'z-o'zini anglash darajasi kabi psixologik omillar aniqlanadi. Empirik ma'lumotlar yig'ish uchun, anketalar, so'rovnomalar va intervyular o'tkazildi. O'qituvchilar va talabalar bilan o'tqazilgan intervyular orqali, o'qitishning amaliy tomonlari, o'qituvchining pedagogik metodlari, va talabalarning o'zlashtirish jarayonlari haqida ma'lumotlar to'plandi.

3. *Eksperimental metod.* Eksperimental metod yordamida, radiologiya fanni o'qitishda turli pedagogik metodlarni sinovdan o'tkazish orqali ularning samaradorligi o'rganildi. Bu metod, o'qitish jarayonida interaktiv usullar, amaliy mashg'ulotlar va laboratoriya ishlari kabi pedagogik metodlarning talabalarning o'zlashtirish darajasi va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishdagi rolini baholashga imkon berdi. Eksperimentlar natijalari, radiologiya fanni o'qitishda eng samarali metodlarning qaysilari ekanligini aniqlashga yordam berdi.

4. *Kvalitativ va kvantitativ tahlil metodlari.* Tadqiqotda kvalitativ va kvantitativ tahlil metodlaridan ham foydalangan. Kvalitativ tahlil, talabalar va o'qituvchilarning fikrlarini va tajribalarini chuqur o'rganishga qaratilgan bo'lib, ularning o'qitish usullariga bo'lgan munosabati, amaliy mashg'ulotlarda yuzaga kelgan muammolar va yechimlarni ko'rib chiqdi. Kvantitativ tahlil esa, anketalar orqali to'plangan raqamli ma'lumotlarni tahlil qilishni nazarda tutadi. Bu usul yordamida, turli pedagogik yondashuvlar va metodlarning talabalarning bilim olish va amaliy ko'nikmalarni o'zlashtirish darajasiga ta'siri aniqlandi.

5. *Aqlli tizimlar va simulyatsiyalarni qo'llash.* Radiologiya fanini o'qitishda yangi texnologiyalar va aqlli tizimlardan foydalanish, ta'lim jarayonini yanada samarali va interaktiv qilishga imkon beradi. Tadqiqotda simulyatsiya va kompyuter yordamida ishlash metodlari ham o'rganildi. Bu metodlar yordamida talabalar radiologik tasvirlarni tahlil qilish, diagnostik vazifalarni yechish va turli xil klinik holatlarni simulyatsiya qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shuningdek, aqlli tizimlar va dasturlarni qo'llash orqali o'qitishning individualizatsiyasi, talabalarning o'z-o'zini baholash va o'zlashtirish jarayonlarini kuzatish mumkin.

6. *Yakuniy tahlil va tavsiyalar.* Tadqiqot yakunida olingan ma'lumotlar tahlil qilinib, radiologiya fanni o'qitishning samaradorligini oshirish uchun aniq tavsiyalar ishlab chiqildi. Ushbu tavsiyalar, o'qituvchilarning pedagogik ko'nikmalarini oshirish, talabalar bilan samarali muloqot qilish, motivatsiyani oshirish va o'qitish metodlarini diversifikatsiya qilishni o'z ichiga oladi. Shuningdek, talabalarning o'z-o'zini anglash va stressni boshqarish bo'yicha treninglar o'tkazishning ta'lim samaradorligini oshirishdagi ahamiyati ko'rsatilgan.

Ushbu metod va metodologiya o'zida turli tadqiqot usullarini, pedagogik yondashuvlarni va empirik ma'lumotlarni birlashtirib, radiologiya fanini o'qitishning samaradorligini oshirishga qaratilgan kompleks yondashuvni taqdim etadi. Tadqiqotning metodologiyasi talabalarning kognitiv va psixologik holatlarini o'rganish, o'qituvchilarning pedagogik metodlarini takomillashtirish va o'qitish jarayonini yanada samarali qilishga yordam beradi.

Tadqiqot Natijasi. Tadqiqot davomida o'qitish metodlari, talabalarning psixologik holati, motivatsiya, diqqatni jamlash va stressni boshqarish kabi omillar o'rganildi. Quyida tadqiqot natijalarini keltiramiz:

1. *Talabalar motivatsiyasi va o'zlashtirish darajasi.* Tadqiqotda talabalar motivatsiyasining o'qish jarayoniga ta'siri o'rganildi. Anketalar va intervyular orqali aniqlangan natijalar shuni ko'rsatdiki, talabalarning radiologiya fanni o'rganishga bo'lgan ichki motivatsiyasi yuqori bo'lsa, ularning bilim o'zlashtirish darajasi ham yuqori bo'ladi. O'qituvchilarning radiologiya fanni o'qitishda amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga katta e'tibor berishi, talabalarni kasbiy muvaffaqiyatlarga erishish uchun rag'batlantiradi. Interaktiv va amaliy metodlar orqali talabalar o'zlarining bilimlarini yanada mustahkamlashadi va o'zlashtirish darajalari sezilarli darajada oshadi.

2. *Psixologik omillar va stressni boshqarish.* Talabalar o'qish jarayonida turli xil psixologik holatlarni boshdan kechirishadi, shu jumladan stress va tashvish. Tadqiqotda stressni boshqarish qobiliyatining radiologiya fanni o'rganishda ta'siri alohida o'rganildi. Ma'lumotlarga ko'ra, talabalar orasida stressni boshqarish usullari samarali o'rgatilgan holatlarda ularning fanga bo'lgan munosabati va bilim o'zlashtirish darajasi yaxshilandi. Shuningdek, o'qituvchilarning psixologik yondashuvi va talabalar bilan muloqoti stressni kamaytirishda muhim rol o'ynaydi. Stressni boshqarish bo'yicha o'qituvchilarning tavsiyalari va psixologik maslahatlar talabalar uchun foydali bo'lib, o'qish jarayonida muvaffaqiyatga erishishga yordam beradi.

3. *O'qitish metodlari va amaliy ko'nikmalar.* Tadqiqotda o'qitish metodlarining talabalarning amaliy ko'nikmalarini shakllantirishdagi ahamiyati aniqlandi. Eksperimental guruhda interaktiv metodlar, simulyatsiyalar va laboratoriya mashg'ulotlari qo'llanilganida, talabalarning radiologik tasvirlarni tahlil qilish va diagnostik vazifalarni bajarish ko'nikmalari aniq rivojlandi. O'qituvchilarning amaliy mashg'ulotlar orqali talabalar bilan bevosita ishlashga e'tibor qaratishi, ularning ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim omil bo'ldi. Bu metodlar talabalar orasida o'z-o'zini anglash, fikrlash va yechimlar topishda mustahkam tayyorgarlikni ta'minladi.

4. *Kognitiv jarayonlar va o'zlashtirish darajasi.* Tadqiqot davomida kognitiv jarayonlar, xususan, diqqatni jamlash va eslab qolish qobiliyatlari o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, radiologiya fanni o'rganishda talabalar diqqatini uzoq vaqt davomida jamlashda qiyinchiliklarga duch keladilar, chunki fanning texnik va vizual elementlari ko'p. Biroq, o'qitishda interaktiv va vizual metodlardan foydalanish, talabalar diqqatini jamlashda samarali yordam beradi. O'qituvchilarning tasvirlarni tahlil qilish, diagnostik holatlar va simulyatsiyalar orqali diqqatni jamlashga qaratilgan metodlar, talabalar o'zlashtirishini sezilarli darajada oshirdi.

5. *O'qituvchi va talabalar o'rtasidagi o'zaro aloqalar.* Tadqiqotda o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi o'zaro aloqalarning samaradorligi ham o'rganildi. Talabalar, o'qituvchi tomonidan berilgan motivatsiya va rag'batlarga ijobiy javob berishadi. O'qituvchilarning ochiq muloqot, yordam berish va talabalar bilan do'stona aloqada bo'lishi, ularning o'qishga bo'lgan ishtiyoqini oshiradi. Intervyularda qatnashgan talabalar o'qituvchining pedagogik va psixologik yondashuvlarini samarali deb topdilar. Talabalar o'qituvchilarning kasbiy bilimlari va tajribasidan ilhomlanishadi, bu esa ularning kasbiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

6. *Innovatsion texnologiyalar va simulyatsiyalar.* Tadqiqotda radiologiya fanni o'qitishda innovatsion texnologiyalar va simulyatsiyalarning qo'llanilishining ta'siri ham o'rganildi. Kompyuter simulyatsiyalari va aqlli tizimlar yordamida o'qitish, talabalarning amaliy

ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Radiologiya tasvirlarini onlayn tahlil qilish va diagnostika vazifalarini hal qilish imkoniyatlari, talabalarni yanada tezroq va samarali o'qishga jalb qiladi. Bu usul, talabalarining bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi va o'qish jarayonini interaktiv qilish orqali ularning qiziqishini oshiradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, "Radiologiya" fanni o'qitishda pedagogik-psixologik omillarning ahamiyati katta. Motivatsiya, diqqatni jamlash, stressni boshqarish, amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish va innovatsion texnologiyalardan foydalanish, talabalar bilimni va ko'nikmalarini o'zlashtirishda muhim rol o'ynaydi. O'qitish jarayonida o'qituvchilarning psixologik yondashuvlari, metodikalar va pedagogik kompetentsiyalari talabalar muvaffaqiyatiga ta'sir qiladi. Shuningdek, interaktiv va amaliy usullar orqali talabalar o'qish jarayoniga ko'proq jalb qilinadi va o'zlashtirish darajasi sezilarli darajada oshadi.

Muhokama. Radiologiya - tibbiyotning eng muhim va zamonaviy sohalaridan biri bo'lib, inson organizmining ichki tuzilishini tasvirlash va kasalliklarni tashxislash uchun rentgen, ultratovush, kompyuter tomografiya kabi turli xil asbob-uskunalaridan foydalanadi. Ushbu fanni samarali o'qitish esa, pedagogik va psixologik omillarni hisobga olishni talab qiladi. Radiologiya fani ko'pincha murakkab va texnik bo'lib, uni o'rganishda talabalar faqat ilmiy bilimlarni emas, balki amaliy ko'nikmalarni ham egallashlari kerak. Shuning uchun uning samarali o'qitilishi psixologik va pedagogik yondashuvni talab qiladi.

1. Pedagogik-psixologik omillar

A. Talabalar psixologiyasi: Radiologiya fani talabalarda aniq va chuqur tushuncha va tasavvurlarni shakllantirishni talab qiladi. Buning uchun talabalar psixologiyasini o'rganish zarur. Psixologik nuqtai nazardan, talabalar yangi ma'lumotlarni o'zlashtirishda quyidagi omillarga e'tibor qaratish kerak:

➤ Diqqat va xotira: Radiologiya fani ko'pincha tasvirlarni tahlil qilishni talab qiladi. Buning uchun talabalar diqqatni jamlash va tasvirlarni eslab qolish qobiliyatini rivojlantirishlari kerak.

➤ Motivation (Rag'batlantirish): Talabalarni fanga qiziqtirish uchun amaliy ishlar, kasbiy muvaffaqiyatlar va ilmiy yutuqlar bilan motivatsiya qilish zarur.

➤ Kognitiv jarayonlar: Radiologiya bo'yicha ta'lim, murakkab kontseptlarni va bilimlarni o'zlashtirishni talab qiladi. Shuning uchun kognitiv jarayonlarni rivojlantirish va yodlash, tahlil qilish, solishtirish kabi ko'nikmalarni shakllantirish muhim.

B. Pedagogik yondashuvlar: Radiologiya fani o'qitish uchun pedagogik yondashuvlar, o'quvchilarning individual ehtiyojlarini inobatga olishni talab qiladi. Ushbu yondashuvlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

➤ Differensial o'qitish: Har bir talaba o'ziga xos tarzda bilim olishga ega. Shuning uchun ularning individual xususiyatlariga mos ravishda turli metodlar va uslublar qo'llanilishi zarur.

➤ Amaliyot va laboratoriya mashg'ulotlari: Teoriya bilan birga amaliy mashg'ulotlar va laboratoriya ishlari talabalarni bilimlarini mustahkamlashda muhim o'rin tutadi.

➤ Interaktiv o'qitish: Talabalarni o'qitishda interaktiv metodlar, masalan, kichik guruhlarda ishlash, simulyatsiyalar va ko'rish orqali ta'limni amalga oshirish samarali bo'ladi.

C. O'qituvchi va talabalar o'rtasidagi o'zaro aloqalar. O'qituvchining ma'naviy va intellektual xususiyatlari talabalar bilan samarali aloqada bo'lishga ta'sir qiladi. O'qituvchi o'z bilimlarini taqdim etishda aniq, sabrli va tushunarli bo'lishi kerak. O'qituvchining kommunikativ kompetentsiyalari, talabalarni rag'batlantirish, ularni o'qishga qiziqtirish va o'zini rivojlantirishga undash o'qitish jarayonining samaradorligini oshiradi.

2. O'qitish usullari va metodlari. Radiologiya fani o'qitishda quyidagi usullar va metodlar qo'llanilishi mumkin: Lektura va seminariylar: Fanning nazariy asoslarini tushuntirishda lektura va seminariylar yaxshi usul bo'lishi mumkin. Case-study: Real hayotdan olingan misollarni tahlil qilish orqali talabalar muammoni hal qilishga o'rgatiladi. Kompyuter simulyatsiyalari: Radiologiya bo'yicha tasvirlarni tahlil qilishni o'rgatishda kompyuter texnologiyalaridan foydalanish samarali bo'ladi. Laboratoriya ishlari: Talabalar amaliy

ko'nikmalarni laboratoriya mashg'ulotlarida shakllantiradilar, masalan, tasvirlarni tahlil qilish, uskunalarini ishlatish kabi.

3. Psixologik yondashuvlar. Radiologiya fanini o'qitishda psixologik jihatlar ham katta ahamiyatga ega. Ular quyidagi asosiy tamoyillarga asoslanadi:

- Emotsional yondashuv: Talabalarning o'qishga bo'lgan emotsional munosabati ularda o'qishga bo'lgan qiziqishni oshirishi mumkin. O'qituvchi talabalarni rag'batlantirishi va ilhomlantirishi kerak.

- Stressni boshqarish: Radiologiya kabi murakkab fanni o'rganishda talabalar ko'pincha stressga duch keladilar. Ularni stressni boshqarish usullari bilan tanishtirish zarur.

- O'zini o'zi anglash: Talabalar o'zlarining kuchli va zaif tomonlarini tushunib, o'qish jarayonida muvaffaqiyatga erishadilar. O'qituvchi talabalarni o'zini o'zi anglashga undashi kerak.

Radiologiya fanni samarali o'qitish nafaqat nazariy bilimlarni o'rgatishni, balki talabalarga amaliy ko'nikmalarni ham taqdim etishni talab qiladi. Pedagogik va psixologik yondashuvlar, talabalar ehtiyojlarini hisobga olish, o'qitish metodlarini diversifikatsiya qilish o'qitish jarayonining samaradorligini oshiradi. Radiologiya fanini o'qitishda innovatsion yondashuvlar va interaktiv metodlarning qo'llanilishi talabalarni bu sohada muvaffaqiyatga erishishga undaydi.

Bu maqola tasviriy jihatlarni, amaliy ko'nikmalarni, va ilmiy o'rganish jarayonlarida psixologik omillarni inobatga olib, radiologiya fanini samarali o'qitishga qaratilgan ilmiy tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Xulosa. Ushbu ilmiy tadqiqot "Radiologiya" fanini o'qitishning pedagogik-psixologik omillariga bag'ishlangan bo'lib, o'qitish jarayonidagi psixologik yondashuvlar, motivatsiya, diqqatni jamlash, stressni boshqarish va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga oid ko'plab muhim jihatlarni o'rganishga yo'naltirilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, radiologiya fanni o'qitish jarayonida o'qituvchining pedagogik metodlari, talabalar psixologiyasiga mos keladigan yondashuvlar, innovatsion texnologiyalar va amaliy mashg'ulotlar samarali o'qish natijalariga olib keladi.

Pedagogik-psixologik omillarni hisobga olgan holda, talabalarning o'zlashtirish darajasi sezilarli darajada oshadi, ular o'z bilimlarini yanada chuqurroq va mustahkamroq o'zlashtiradilar. Talabalar motivatsiyasining yuqori darajasi, stressni boshqarish qobiliyati va diqqatni jamlash ularning o'qish jarayonidagi muvaffaqiyatiga ta'sir qiladi. Shuningdek, o'qituvchilarning o'qitish metodlarini diversifikatsiya qilish, interaktiv yondashuvlarni qo'llash va amaliy mashg'ulotlarni samarali tashkil etish o'qish sifatini oshiradi.

Takliflar. Pedagogik metodlarni diversifikatsiya qilish: Radiologiya fanni o'qitishda interaktiv va amaliy metodlardan kengroq foydalanish talabalar bilimni yanada mustahkamlashga yordam beradi. O'qituvchilar turli metodlarni, jumladan, muammoli vazifalarni yechish, guruh ishlari va simulyatsiyalarni qo'llash orqali talabalarning motivatsiyasini oshirishlari kerak.

1. Stressni boshqarish va psixologik tayyorgarlik: Talabalar o'qish jarayonida stressga duch kelishlari mumkin. Shuning uchun o'qituvchilar talabalar bilan muloqotda psixologik qo'llab-quvvatlashni tashkil etishlari kerak. Stressni boshqarish bo'yicha treninglar o'tkazish, talabalar o'z-o'zini motivatsiya qilishni o'rgatish o'qish samaradorligini oshiradi.

2. Innovatsion texnologiyalardan foydalanish: Radiologiya fanni o'qitishda yangi texnologiyalar va simulyatsiyalardan foydalanish talabalar uchun yanada interaktiv va samarali ta'lim olish imkonini yaratadi. Onlayn platformalar, virtual diagnostika vositalari va aqlli tizimlar yordamida o'qitishning sifatini yaxshilash mumkin.

3. Talabalar psixologiyasiga mos yondashuv: O'qituvchilar talabalar psixologik holatini tushunib, ularning ehtiyojlariga mos keladigan metodlarni qo'llashlari zarur. Talabalar o'rtasidagi psixologik farqlarni hisobga olib, individual yondashuvlarni ishlab chiqish, o'zaro

ishonch va ijobiy muloqotga asoslangan pedagogik usullarni qo'llash talabalar muvaffaqiyatini oshiradi.

4. Amaliy mashg'ulotlarni yanada ko'paytirish: Radiologiya fanini o'qitishda amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish uchun laboratoriya mashg'ulotlari va klinik tajribalarni ko'paytirish zarur. Talabalar haqiqiy klinik holatlar asosida ishlash orqali o'z bilimlarini mustahkamlashadi va kasbiy faoliyatga tayyorlanadilar.

5. O'qituvchilarni doimiy ravishda qayta tayyorlash: O'qituvchilarning pedagogik va psixologik ko'nikmalarini rivojlantirishga katta e'tibor berish kerak. Ularning zamonaviy o'qitish usullarini bilishlari, talabalar bilan muloqotda samarali bo'lishlari uchun doimiy ravishda tayyorgarlik kurslaridan o'tkazilishi muhim.

6. O'quv jarayonini individualizatsiya qilish: Talabalar o'rtasida farqlar mavjud, shu sababli o'qitish jarayonini individual ehtiyojlarga moslashtirish kerak. O'qituvchilar talabalarining psixologik holatiga, bilim darajasiga va o'qish usullariga moslashtirilgan yondashuvlarni qo'llashlari lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

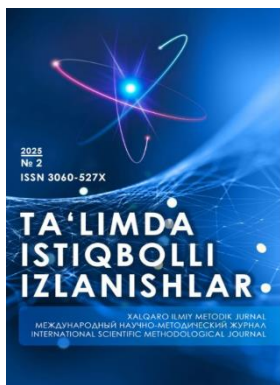
1. Aliyev, M. A. Pedagogik psixologiya: nazariy asoslar va amaliyot. Toshkent: "Pedagogika" nashriyoti, 2019.
2. Davronov, K. Sh. O'qitish metodlari va psixologik yondashuvlar. Toshkent: "Fan" nashriyoti, 2020.
3. Guseynov, F. R. Radiologiya: fan, metod va o'qitish metodikasi. Moskva: "Medkniga", 2018.
4. Kuchkarov, B. S. Psixologiya va pedagogikaning zamonaviy yondashuvlari. Toshkent: "O'qituvchi" nashriyoti, 2021.
5. Shakirov, I. K. O'quvchilarni o'qitishda stressni boshqarish: metodologiya va amaliyot. Samarqand: "SamDPI" nashriyoti, 2017.
6. Solovey, E. M. Interaktiv ta'lim metodlari va ularning psixologik aspektlari. Moskva: "Pedagogika" nashriyoti, 2019.
7. Radiologiya fanini o'qitish metodikasi. Toshkent Medical Academy. Toshkent: TMA nashriyoti, 2020.
8. Turayev, A. A. Kasbiy psixologiya va talabalarning kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirish. Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2018.
9. Yuldashev, O. I. Radiologiya va diagnostika: ta'lim metodlari va yangi texnologiyalar. Toshkent: "Meditsina" nashriyoti, 2021.
10. Zulfiya, R. X. Talabalar psixologiyasi va ta'lim samaradorligi. Toshkent: "O'qituvchi" nashriyoti, 2019.

Familiya I.Sh.	Mavzu	Bet
DOLZARB MAVZU		
Avezov Olmos Ravshanovich	Ekstremal vaziyatlarda shaxsiy resurslarni safarbar qilish va stressni boshqarish	5
Kasimova Zebo Xamidovna, Rysbekova Lazzat Kasimbekovna	Yoshlarda diniy psixologik immunitetni shakllantirish tinchlik va barqarorlik omili	9
19.00.00 - PSIXOLOGIYA		
Karshiyeva Dilafrō'z Suyunovna,	Uyushmagan yoshlarga psixologik xizmat ko'rsatish o'ziga xos xususiyatlari	16
Axmadoy Nazir Raxmat o'g'li	O'smirlarda konstruktiv xulq-atvorni shakllanishining ijtimoiy psixologik omillari	21
Nuraliyeva Dildora Ma'murjonovna, Olimova Yorqinoy Mashrabovna	Ta'lim jarayonida motivatsiyaning tutgan o'rni va ahamiyati	29
Abdullayeva Aropat Rustamovna	Nikoh yoshi oila mustahkamligini ta'minlashining ijtimoiy-psixologik omili sifatida	33
Oblukulova Firuza Kudratullayevna	Favqulodda vaziyatlar soxasi xodimlarida shaxs xususiyatlarini shakllantirish	38
Raximova Nazokatxon Kasimjanovna	Talabalar ta'lim sifatini oshirishda ijtimoiy yetuklikning psixologik determinantlari	42
Aljanova Guljahan Amangeldiyevna	Pedagogik jarayonda iqtisodiy kompetensiyani shakllantirishning psixologik asoslari	47
Elshod Yunusovich Rasulov	Bokschining musobaqaga psixologik tayyorgarligining o'ziga xosligi	51
Ashurov Ramzidin Ramazonovich	Boshlang'ich sinf o'quvchilarida intellektni rivojlantirishning nazariy uslubiy asoslari	56
Jumaniyozova Shahnoza Rajabboy qizi	Mamlakatimiz olimlari tomonidan qalqonsimon bez kasalligini tibbiy va psixologik jihatdan o'rganilishi	60
Xoliqova Dildora Nayimovna	Kasb tanlash motivatsiyasining psixologik mexanizmlari	64
Tasheva Aziza Salomovna	Talabalarda sog'lom turmush tarzini rivojlantirishning psixologik usullari	68
Gafurova Firuza Olimovna	Ijtimoiy ta'sirlarning shaxs tomonidan anglanishi va psixologik jihatlar	72
Elmuratova Aysulu Usaxovna, Jumabayev Timur Jalgasbayevich	Sportchilarning psixologik holatini qo'llab-quvvatlash: asosiy muammolar va amaliy yondashuvlar	79
Ashurova Zarina Rajab qizi	Oilaviy munosabatlarning psixosomatik kasalliklarga ta'siri	83
Xudoyqulova Nasiba Ismailovna	Inklyuziv ta'limni tashkil etishning pedagogik-psixologik omillari	87
Рузикулова Амина Тотлибоевна	Психологические механизмы управления в современных высших учебных заведениях	94

Axmedova Maxira Sultanbayevna	Uyushmagan yoshlardagi subyektiv lokus nazorat va uning ijtimoiy moslashganlik darajasiga ta'siri	99
Djadigerova Gulnaz Maratovna	Pedagogik faoliyatda differensial yondashuv o'quvchilarning shaxsiy xususiyatlarini inobatga olish	103
Karaboyeva Gulzoda Akbarali qizi	Oilada shaxslararo munosabatlarning shaxs ruhiy salomatligiga ta'siri	108
Ibodova Gulimehr Inoyatovna	O'spirinlarda kiberbulling motivatsiyasi shakllanishining psixologik xususiyatlari	112
Sherjanova Nodira Alisherovna	O'smirlik davrida empatiya namoyon bo'lishining o'ziga xos xususiyatlari	117
Abduraxmanov Sherzod Nazarbayevich	Vatanparvarlik tarbiyasining psixologik mexanizmlari va o'quvchilar shaxsiyatiga ta'siri	121
Valiyev Abdurafik Abduganiyevich	Harbiy bilim yurtlari talabalarida irodaviy sifatlarni shakllantirishning psixologik asoslari	127
Abdullayev Yo'lchi Ziyayevich	Talabalarda vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirishning psixologik usullari	133
Hamroyev Kamol Qahramonovich	Globalizatsiya sharoitida vatanparvarlik qadriyatlari va ijtimoiy-psixologik omillar	139
Majidova Shoiri Hamidovna	Umumta'lim maktablarida ijtimoiy-psixologik muhitning shakllanishi va rivojlanish omillari	145
Mamurov Ulug'bek Ibragimovich	Mahmud torobiy shaxsiyati yoshlar tarbiyasida pedagogik va psixologik yondashuvlar	149
Samadov Vosit Tolibovich	Talabalarda vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirishning psixologik usullari	154
Tilloyev Ulug' Umarovich	Yuqori sinf o'quvchilarida harbiy tasavvurlarni shakllantirishning psixologik asoslari va tarbiyaviy omillari	159
G'aybullayev Alisher Asadovich	Maktab bolalarida bezorilik xulq-atvorni normallashtirishning ijtimoiy psixologik xususiyatlari	164
Досжанова Юлдузхан	Социально-психологическая характеристика религиозных ценностей у современной молодежи	170
Adizova Gulnavoz Farxodovna	Coping strategies observed in the behavior of children of conflict families	174
Юсупова Зулфизар Бахтиёр кизи	Номофобия как психосоциальная проблема (на примере студентов высших учебных заведений)	179
Sharofiddinova Zebiniso Sheroz qizi	Talabalardagi sanogen tafakkurning psixologik determinantlari	186
19.00.00 - PEDAGOGIKA		
Sirojiddinova Firuza Xosilbekovna	Xotin-qizlar mehnat samaradorligini takomillashtirish	191
Elibayeva Lola Sulaymanovna	Boshlang'ich sinflarda bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar bilan ishlashda innovatsion pedagogik texnologiyalarning o'rni	195
Amanbayev Timur Gayratbayevich	Talabalarning turizm madaniyatini rivojlantirish metodikasini raqamli texnologiyalar vositasi orqali samaradorligini oshirish	200
Бегматова Дилноза Мухторовна, Джамалова Нафиса Уткировна	Педагогические условия развития индивидуальных особенностей студентов высших учебных заведений	207
Narzulloyev Yashin Uchqun o'g'li	Bo'lajak o'qituvchilarni tyutorlik faoliyatiga tayyorlash texnologiyalari	211

Umurova Ma'rifat Yoshiyevna	Xalq qo'shiqlari vositasida o'quvchilarni mehnatsevarlik ruhida tarbiyalash	215
Yo'ldashev Alisher Axrorovich	Jismoniy tarbiya fani o'qituvchilari faoliyatida raqamli texnologiyalar va innovatsiyalarning ahamiyati	220
Sadullayeva Zarnigor To'liqinjonovna	O'z-o'zini tarbiyalash shaxsiy kamolot va kasbiy rivojlanish omili sifatida	224
Isoqov Jobirxon Olimxonovich	Ta'lim samaradorligini oshirishda o'qituvchi pedagogik qobiliyatining ahamiyati	229
Baxtiyorova Durdona Ixtiyorovna	Inkluziv ta'lim muhitida sun'iy intellektdan foydalanish imkoniyatlari	233
Amonova Hikoyat Inoyatovna	Tibbiy kimyo fanini o'qitishda vaziyatli masalalardan foydalanishning afzalliklari	239
Murodova Maqsuda Maxsudovna	Boshlang'ich ta'lim o'quvchilarining nutqni ko'nikmlarini sun'iy intellekt vositasidada rivojlantirish	245
Eshquvvatov To'liqinjon Eshquvvatovich, Mirzayeva Vasila Qamariddin qizi	O'quvchilarni maktab ta'limiga moslashtirishning pedagogik asoslari (boshlang'ich ta'lim o'quvchilari misolida)	251
Abdullayev Komiljon Rizqulovich	Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida o'quvchilarining mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda integrativ yondashuvning o'rni	257
Ibragimov A'lamjon Amrilloyevich, Juraxujayev Davronxo'ja Davronxo'ja o'g'li	Ta'limda muammoga asoslangan o'qitish yondashuvining tarixiy genezisi	261
Darmenov Janjayxan Abulovich Sarsenova Gulnur Sarsenbayevna	Tasviriy san'at darslarida freym texnologiyasi asosida o'quvchilarda san'atshunoslik bilimini shakllantirish metodikasi	268
Bahromov Hasan Qayumovich	Tibbiy kimyo fanidan talabalar bilimni baholashning o'ziga xos xususiyatlari	273
Navruzov Ikrom Nurullayevich	Umumiy o'rta ta'limda darslarni loyihalashning didaktik asoslari (tarix fani misolida)	276
Tilyabov Maxsudjon Umurzokovich	Kimyo o'qituvchilarini pisa tadqiqotiga tayyorlash va funksional savodxonlik asoslari	280
Alimova Mavluda Adiz qizi	Boshlang'ich sinflar uchun tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga doir metodik yondashuvlar	285
Atoyeva Maysara Shavkatovna	Talis tadqiqotlari natijalari asosida o'qituvchilarning mehnat sharoitlarini takomillashtirish	292
Axmadova Nozima Murtazo qizi	Maktabgacha yoshdagi bolalarda o'qish va yozish ko'nikmalarini rivojlantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalarning o'rni	297
Baboyeva Iroda Ubaydullayevna	Ta'lim muassasalarida tijorat faoliyatini rivojlantirishning innovatsion yondashuvlari	302
Boboyeva Dilnoza Ochilovna	Ta'limda bulutli texnologiyalardan foydalanish orqali bo'lajak o'qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirish	309

Ergasheva Firuza Zavqiddinovna	Ta'lim sifatini ta'minlashda innovatsion texnologiyalarning roli	315
Nematov Mirshod Yo'ldosh o'g'li	Boshlang'ich sinf o'quvchilarining muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda kitobxonlikning o'rni	321
Norova Kamola Ahrorovna	Boshlang'ich ta'limda steam metodikasi orqali kreativ fikrlashni rivojlantirish	327
Yuldasheva Dildora Sharifovna	Pedagogik mutaxassislik fanlarini o'qitishda innovatsion texnologiyalarni qo'llash	334
Boboyeva Sharofat Saydulloyevna	Taym-menejmentning nazariy asoslari va uning ta'lim jarayonidagi ahamiyati	339
Jumayev Furqat Shodmonovich	Chaqiriqqacha harbiy ta'lim yo'nalishi talabalarini o'quv motivatsiyasini rivojlantirishning kasbiy tayyorgarlikka ta'siri	344
Madjitova Shahlo Xomidovna	Deontologik yondashuv orqali maktab boshqaruvida axloqiy me'yorlarni shakllantirish	350
Ostonov Zafar Zamononovich	O'zbek adabiyotida vatanparvarlik mavzusi: tarixiy taraqqiyot, harbiy vatanparvarlik, pedagogik va metodik jihatlar	355
Safoyev Husen Aminovich	Milliy g'oya va harbiy vatanparvarlik yoshlar tarbiyasidagi roli	360
Temirov O'lmas Xamroyevich	Milliy bayramlar va vatanparvarlik hissini shakllantirish	365
Mannobboyev Shuxratbek Soyibjon o'g'li	Energetika yo'nalishi talabalarini o'qitishda dual ta'limning tutgan o'rni va uni joriy etish muammolari	370
Turdiyeva Nigora Saidovna	Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi fanini o'qitish asosida bo'lajak o'qituvchilarning etnopedagogik kompetensiyalarini rivojlantirish texnologiyalari	375
Seytekova Venera Joldasbaevna	Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va ularning ta'lim jarayonidagi ahamiyati	380
Karimov Abduaziz Abdulazizovich, Toshov Muxiddin Jo'raqulovich	Umumiy o'rta ta'lim muassalarida o'quvchilarni kasbga yo'naltirishning pedagogik-psixologik shart-sharoitlari	384
Shukurova Sevara Ilhomovna	Radiologiya fanini o'qitishning pedagogik-psixologik omillari	388

**“TA’LIMDA ISTIQBOLLI IZLANISHLAR”
XALQARO ILMIY-METODIK JURNALI UCHUN
MAQOLALARNI RASMIYLASHTIRISH TALABLARI**

“Ta’limda istiqbolli izlanishlar” ilmiy jurnali mualliflari diqqatiga!

1. “Ta’limda istiqbolli izlanishlar” ilmiy jurnali ilmiy maqolalarni o‘zbek, rus va ingliz tillarida chop etadi.

2. E’lon qilinadigan maqolalarga bo‘lgan asosiy talablar:

- + ishning dolzarbligi va ilmiy yangiligi;
- + maqolaning hajmi: adabiyotlar ro‘yxati, chizma va jadvallar inobatga olingan holatda 3-8 betgacha;
- + maqola nomi, annotatsiya (50-60 ta so‘z) va tayanch so‘zlar (8-

10 ta) ingliz, o‘zbek va rus tillarida keltiriladi.

3. Maqola boshida mavzu, muallifning F.I.O. (to‘liq yozilishi kerak), mualliflar bir nechta bo‘lsa, ularning har biri haqida to‘liq ma’lumotlar berilishi shart, tashkilot, shahar, mamlakat, muallifning e-maili ko‘rsatiladi. Matnda kirish qismi, tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar, olingan natijalar va ularning tahlili, xulosa, adabiyotlar ro‘yxati, albatta, keltiriladi. Maqolada keyingi 10-15 yilda e’lon qilingan adabiyotlarga havola qilinishi tavsiya etiladi.

4. Matn uchun: Microsoft Word; Times New Roman, 12 shrift, maqola nomi bosh harflarda, interval 1,0; abzas 1,0 sm, yuqori va pastki tomon 2 sm, chap va o‘ng tomon 2 sm.

5. Agar maqolaga rasm, jadval, diagramma, sxema, chizma, turli grafik belgilar kiritilgan bo‘lsa, ular aniq va ravshan tasvirlanishi, qisqartmalarning to‘liq izohi yozilishi lozim. Formulalar matnga maxsus kompyuter dasturlarida kiritilishi kerak.

6. Iqtibos olingan yoki foydalanilgan adabiyot satr osti izohi tarzida emas, balki maqola oxirida asosiy matndagi ketma-ketligi asosida umumiy ro‘yxatda ko‘rsatiladi. Matn ichidagi ko‘chirmadan so‘ng iqtibos olingan asarning ro‘yxatdagi tartib raqami va sahifasi kvadrat qavs ichida beriladi. Bu o‘rinda kitob, to‘plam, monografiyalar uchun mualliflarning ism-familiyalari, manbaning to‘liq nomi, nashr ko‘rsatkichi (shahar, nashriyot va nashr yili) ko‘rsatiladi. Jurnal maqolalari va boshqa davriy nashrlar uchun mualliflarning ism-familiyalari, maqola nomi, jurnal nomi, yili va soni, sahifa nomeri ko‘rsatiladi.

7. Maqola matni kamida 70-80 % muallifning shaxsiy izlanishlari natijasiga asoslanishi lozim. Topshirilgan maqolalar “Antiplagiat” tizimi yordamida tekshiriladi.

8. Tahririyatga taqdim qilingan maqolalar tahririyat tomonidan taqrizga beriladi. Maqola taqrizdan qaytgach, agar zarur bo‘lsa, barcha savol va e’tirozlar bo‘yicha muallifga qayta ishlash uchun taqdim etiladi. Maqola nusxalari qaytarilmaydi.

9. Tahririyat maqolani taqrizga yuboradi, taqriz ijobiy bo‘lsa maqola jurnalda chop etish uchun qabul qilinadi. Jurnalda anjuman tezislari va ma’ruzalari chop etilmaydi. E’lon qilingan materiallarning haqqoniyligiga va ko‘chirilmaganligiga shaxsan muallif javobgardir.

10. Tahririyat maqolaga ayrim kichik o‘zgartirishlarni kiritishi mumkin. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan ko‘rib chiqilmaydi va muallifga qaytarilmaydi.

11. Ijobiy taqriz berilgan maqola tahririyat tomonidan qabul qilingan sanaladi. Jurnal tahririyati maqola matnini qisqartirish va unga tahririy o‘zgartirishlar kiritishga haqlidir.

12. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan qabul qilinmaydi va ko‘rib chiqilmaydi.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2025-yil 16-fevral kuni № 622042-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Tahririyat manzili: 200117, O'zbekiston Respublikasi,
Buxoro shahri Alpomish ko'chasi, 9-uy
Elektron manzil: <https://fanistiqbollari.uz>
Telegram raqami: +998 (93) 689-80-90

Ta'limda istiqbolli izlanishlar //xalqaro ilmiy-metodik jurnal.
Buxoro, 2025. № 2-son, , B. 400